

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

MAGYAR-ZSIDÓ SZEMLE.

SZERKESZTIK

Dr BLAU LAJOS ÉS Dr MEZEY FERENCZ.

TIZENKETTEDIK ÉVFOLYAM.

MTA KÖNYVTÁRA
SCHEIBER
GYŰJTEMÉNY

BUDAPEST
AZ ATHENAEUM R. TÁRS. KÖNYVNYOMDÁJA.

1895.

	Lap
DR. MEZEY FERENCZ	1, 74, 129, 189, 191, 253, 288
DR. MIGLÉCZY ÁRMIN	429, 498
DR. NEUMANN EDE	14
DR. PERLS ÁRMIN	348
POLLÁK KÁIM	91, 366, 389, 453, 544
DR. POLLÁK MIKSA	362
DR. ROSENBERG SÁNDOR	404
DR. RUDOLFER ANTAL	426
DR. SCHWARZ GÁBOR	4, 80, 122, 169, 225, 300, 370, 468
DR. STEINHERZ JAKAB	42
STERN ÁBRAHÁM	31, 195
SZEGŐ ARNOLD	373, 525, 580
DR. VAJDA BÉLA	70, 260, 286
DR. VENETIANER LAJOS	213, 278, 356

A Magyar-Zsidó Szemle tizenkettedik évfolyamának munkatársai,

a mennyiben dolgozataikat és közleményeiket aláírták.

	Lap
DR. BACHER VILMOS	205, 283, 461
DR. BÁNÓCZI JÓZSEF	582
DR. BECK MÓR	222
DR. BERNSTEIN BÉLA	65
DR. BLAU LAJOS,	20, 31, 100, 161, 163, 259, 291, 368, 436, 495, 526, 564, 570
DR. BÜCHLER SÁNDOR	414
CRNKOVICS VIKTOR	527
DR. DÉKÁNY GÉZA	26, 136, 295, 325
EHRlich M.	19
FARKAS JÓZSEF	418
DR. FRIEDLIEBER IGNÁCZ	293
DR. FRISCH ÁRMIN	17
GERŐ ATTILA	53, 230, 578
GÓTZ F.	111, 442, 534, 586
DR. GRÜNHUT LÁZÁR	17, 179, 376
DR. HAJDU GÁBOR	147, 197, 275, 374, 397, 474
DR. HELLER BÉLA	511
V. HEVÉSS KORNÉL	231
KECSKEMÉTI ÁRMIN	51, 175
DR. KECSKEMÉTI LIPÓT.	107
KOHUT GEORGE ALEXANDER	9
DR. KOVÁCS FERENCZ	76, 257, 328
DR. KÓRÓSI IMRE	342, 487
DR. KRAUSZ SÁMUEL	153, 149

TÁRSADALOM.

A KORMÁNYVÁLTOZÁS.

Letűnt tehát csakugyan a Wekerle-kormány, melynél, nagyobb és törekvéseiben igazabb ez ország hajóját még nem vezette. Rövid de fényes volt pályafutása, és örök nyomok jelzik azt a magyar politikai élet történetében. Élete és működése válhatlan kapcsolatban áll a szabadelvűség legszebb diadalaival. Győzelmei, melyeknek jelvényeit egy örömtől ujjongó nemzet lelkesedve hordozott körül messze földön, tán a föld kerekiségén élő összes szabadelvűek szívében visszhangra találtak. Ugy tekintettek hazánkra mint a liberalizmus leg-hatalmasabb védő-bástyájára. Aránylag rövid idő lefolyása alatt nagygyá, tiszteltté lett ismét a magyar név és a szabadság hívei új életre kelő reményekkel tekintettek mindenfelől az egyszerre megifjult magyar nemzet felé.

De a nagy fény körül ott csapdostak az éj, a sötétség madarai. Előbb egyenkint majd rajokban buttak elő míg meg-sokasodva, terjeszkedő árnyékukkal elhomályosították a mi fényünket. Ide eljutva, a történet buvára leszáll majd az imént lezajlott, de baljóslatu moráját még mindig hallató események mélyébe, hogy kikutassa mennyi része volt a Wekerle-kormány bukásában a hatalomváagnak, mennyi a szabadság és haladás ellenségeinek. Rendszeresen fogják majd megörökíteni az izzó gyűlöletnek és a setétség gyomrából fel-feltörő pokoli lángnak azt a hő fokát, mely a veszélyt jelző sziklák felett merészen repdeső sasoknak szárnyait szegte.

A lélegett kormány nem valósíthatta meg a zsidó felekezet jogos óhajtását. De azért felekezeti téren is hálával

eltelve fogunk róla megemlékezni mindenkoron. Szabadelvű alkotásaival ágyat vetett ügyünk elmaradhatatlan sikere számára. A receptionális törvényjavaslat előterjesztésével, becsületes védelmével a képviselőházban és főrendiházban egyaránt e kormány és a mögötte erős phalanzt képező párt a hazai zsidóságot örök hálára kötelezte. A receptió körüli érdemeik hitfelekezetünk jogküzdelseinek történetében fényes lapot fognak betölteni. Mert jóllehet e kormány a főrendiház ellentállását az ismeretes agitatók miatt összezavarodott politikai helyzet folytán meg nem törhette és így a zsidó vallásfelekezet egyenjogúsítása alatta ténynyé nem válhatott, halátlanság volna tőlünk, ha el nem ismernénk, hogy a Wekerle-kormány tragikus sorsának okai között némi, ha bár nem is döntő, szerepe volt annak, hogy e kormány a receptió ügyéhez híven ragaszkodott. Nem szabad felednünk, hogy a kormány nem hallgatott az opportunusok csábításaira, melyek már-már fennen hangoztatták, hogy végre is a receptió és a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvénynek a felekezetnélküliségre vonatkozó rendelkezései nem olyan életbevágó kérdések, melyek miatt az egyházpolitikai harcot tovább folytatni kellene. És ámbár a mi ügyünknek feláldozása árán az áldozatra éhes klerikalismust talán megkérlelni lehetett volna, a kormány megmaradt az elvi alapon, kijelölve egyuttal pártjának, és az abból keletkező kormánynak az egyedül helyes — mert becsületes és igaz működési alapot.

Ámde mikor szívből méltatjuk a lelépett kormányt és a liberalismus körüli elévülhetlen sikereit ne keseregjünk tovább a megmásíthatlan végzetten. A dicsőségesen bukott és az elismerés, igaz népszerűség mindent pótló jutalmával letűnő kormány végre is alkotásaiban élni fog és ezek az alkotások maradandók lesznek, ha még úgy mossák is azokat az ellenséges habok. Az az alap pedig, melyet megteremtettek és melyet a szabadelvű párt a magyar parlamentarismus történetében példátlanul álló önfeláldozó magatartásával a jövő működés számára megerősített, a legbiztosabbnak mutatkozik a továbbhaladásra. Legbiztosabbnak azon külön törekvések sikereire nézve is, melyeknek itt szószólói vagyunk és melyeket e helyen annál nagyobb lelkesedéssel képviselünk, mivel erős az a meggyőződésünk, hogy ezzel nemcsak nem vétünk hon-

polgári kötelességeink ellen, hanem inkább azokat teljes tartalmuk szerint szolgáljuk.

Melegen üdvözljük tehát a báró *Bánffy Dezső* elnöklése alatt megalakult új kormányt. Az új miniszterelnök ép úgy mint ministertársai a szabadelvű párt rég kipróbált híveiből valók. Programmjuk azonos a Wekerle-kormány programjával, ami már önmagában véve is biztosítja e kormány számára a hazai zsidóság igaz rokonszenvét. A kormány eddigi nyilatkozatai teljesen megnyugtatók. A kormánynak azt a nyilatkozatát, hogy a főrendiházban fekvő receptionális javaslatban lefektetett elveket sértetlenül fenntartani kívánja, elemzés tárgyává tenni nem kívánjuk. Mert könnyen támadhatna itt az az aggodalom, hogy ezalatt a javaslatnak a zsidó vallásfelekezet egyenjogúsítását kimondó elvi részét lehet érteni, de nem egyuttal a javaslatban foglalt és az elvileg kimondott vallási jogegyenlőségnek tartalmat adó rendelkezések integritásának fenntartását. Mondom ilyen feltevésbe bele sem bocsátkozunk. Hanem elfogadjuk még pedig őszinte örömmel báró *Bánffy Dezső* miniszterelnök nyilatkozatát azon az ő szabadelvű politikai multjának megfelelő egyenes értelemmel, melylyel azt a közvélemény egyáltalán fogadta.

Tesszük ezt annál is inkább, mivel a cultusministeri tárca az új ministeriumban dr. *Wlassich* Gyulára van bízva. Ez a tárca érdekel bennünket e helyen legközelebb és ennek betöltését teljes örömmel és megnyugvással fogadja a zsidóság. Az új vallás- és közoktatási miniszter tudománya, fényes tehetsége, ismert liberalismusa és az igazságszolgáltatás terén egy az adminisztráció valamint a jogi élet és rend valóságos szükséglete iránt szerzett gyakorlata és ismert finom érzéke leg-erősebb támaszai annak a reménynek, hogy a zsidó vallásfelekezet egyenjogúsításának törvénybe czikkelyezése után végre felekezetünk szervezési ügye, mely enimenter állami érdeket is képez, napirendre kerül és megoldást is nyer. Kifejtettük már nem egy ízben, hogy a becikkelyezett három egyházpolitikai törvény minő irányban igényel felekezeti téren is alkotásokat. Elérkezik nemsokára az ideje annak, hogy a részletes javaslatainkat is kifejtjük. Nem akarjuk ismétetni azt sem, amit a tekintetben kifejtettünk, hogy a teljes és kielégítő szervezkedés mennyiben áll összefüggésben a még hátralevő két

jevaslat sorsával. Most csak azt kívánjuk megjegyezni, hogy Dr. *Wlassich* Gyula cultusminiszter urnak eddigi nyilatkozatai és ezelőtti működése után a művelt hazai zsidóság teljes megnyugvással néz a jövőre, természetesen tehát összes felekezeti ügyeinek szabályos fejlődése elé és szívből kívánja, hogy a nehéz viszonyok között vállalt hazafias feladatait nemzeti kulturánk és a felekezetek ideális céljainak érdekében minden téren a legteljesebb siker kísérje.

Budapest.

DR. MEZEY FERENCZ

A PESTI ZSIDÓ ÁRVAHÁZ JUBILEUMA.

Midőn az isten Mózesnek mondá — így beszéli el a Midrás Exod. r. 45. feje. — »megkegyelmezek, a kinek megkegyelmezek« (Exod. 33. 19) megmutatá neki a jutalom menyeyei kincseit, melyek fentartatnak a jámborok számára. Mózes meg kérdé: hát ezen kincs kit illet? azokat, a kik felnevelik az árvát — hangzott az égi válasz. A Midrás eme egyszerű szavai legszebben magasztalják ama lélekemelő és a fővárosi zsidóság jótékony érzékéről legfényesebben tanuskodó ünnepélyt, mely az Andrászi-ut és az epres-utca sarkán álló palotában végbe ment. A pesti zsidó hitközség fiúárvaházának jubileuma nem jelenti egyes kiválóbb, kortársai közül kimagasló filantrópok, hanem a fővárosi zsidóság jótékony szívének ünnepelését. Egyes ember tevékenysége sohasem vetekedhetik a közönség tevékenységével, soha sem teremthet oly nagyot és szépét, mint egy község vagy egyesület, nem hozhat létre oly marandó és tartós intézményeket, mint a milyenek több ember egyesült erélye és válvetett munkássága folytán létrejöhetnek.

A pesti zsidó fiúárvaház egy nemes emberpár fenkölt-szivűségének köszöni létrejöttét, Fochs Antal és nejeének, de feladatának igen szűk körben felelhetett volna meg, áldását igen kevés apátlan és anyátlan fiúra áraszthatta volna, ha a fővárosi zsidóság az emberszeretet ezen kiváló intézete iránti érdeklődését, rokonszenvét és szeretetét minden alkalommal, tettekkel be nem bizonyította volna, ha gazdagjaink örömiük és bánatuk közepette emlékezetükbe nem idézték volna ama szegény teremtések sorsát, a kiknek amugy is szegény szüleit

a halál sujtó keze kiragadott az élők országából jajgató és síró gyermekeket hátrahagyva, hogy a jobb módúak azoknak könnyeit leszársítsák, hogy hajlékot adjanak a hajléktalanoknak és szülőket a szülőket fájdalmasan nélkülözőknek. A fiúárvaház ünnepélye a pesti zsidóság ünnepélye, a zsidó jótékonyosság ünnepélye. A zsidó jótékonyáságnak, mely termékenyítő, melegítő sugarait nem a civilizáció napjából veszi, nem a 19. században felébredt humanus gondolkodás eszmeköréből meríti ideáljait, hanem a bibliából és a zsidótörténelemből. Ott pedig meg van írva az árvák gyámolítása ép úgy mint a szombat megőrzése, az emberszeretet gyakorlása a lopás tilalma mellett.

Épen azért, még ha elsárgult okmányok nem is bizonyítanák, tudnók és meg volnánk győződve, hogy 25 év előtt, az árvaház alapítása előtt is gondját képezte a fővárosi hitközségnek az árvákról gondoskodás.

A kiegyezés után a főváros nagyobbodásával zsidó lakossága is szaporodott. Egy árvaház szüksége mind égetőbb lett. A hitközség eljárásága foglalkozik is az árvaház létesítésének eszméjével, de a szükséges nagy összeg előteremtése igen lassan haladt és késleltette a terv keresztülvitelét. Ekkor felajánlotta Fochs Antal Holló-utcai házáat a községnek avval a kikötéssel, hogy benne mindenkor legalább 20 árva fiu neveltessék fel. A nemes szívü adakozó és felesége nevek elhallgatását kívánták és a világ csak Fochs halála után 1874-ben tudta meg, hogy ő, a ki a fiúárvaházi bizottság elnöki tisztét viselte élte utolsó napjág, volt az intézet buzgó alapítója, a melynek halála alkalmával is nem kevesebb mint 80,000 frtot adományozott.

1869. december hóban adatott át Fochs háza rendelkezésének, 16 árvát helyeztek el benne. Tán fölösleges is kiemelni, hogy Fochs az árvaház tulajdonképeni megalapítója időt és fáradságot nem kimélt, hogy kedvencz intézetének felvirágzását előmozdítsa, hogy minél több árvának új szülőházat nyujthasson. Halála évében már 34 fiu dicsérte nemesszivűségét.

Az árvaházi bizottság elnökségében *Deutsch Jakob* — a kit Fochs maga ajánlott utódjának — váltotta fel. A mint az árvaház megalapítása Fochs nevéhez fűződik, érdemeinek babérokoszoruját képezi, úgy felvirágzása *Deutsch Jakob* nevével van

szorosan összekapcsolva. A mit az alapító el akart érni, a mi fővágyát, legnagyobb óhaját képezte, az teljesült *Deutsch Jakob* vezetősége alatt. Új hont alapított ő az árvaháznak. A szűk Holló-utcai házból a nagy Andrassy-uti palotába költözködött át a fiúarvaház 1881-ben, a midőn már 54 fiu részesült az intézet áldásában. 13 év mult el azóta és a jubileum ünnepén 152 árva dicsérte az emberek jótékonyágát. Fényesebben szólnak ezen száraz számok minden dicsérő beszédnél, hatásosabban a derék elnök soha nem lankadó buzgalma és a fővárosi zsidóság kimeríthetetlen áldozatkészsége mellett.

A zsidó természete conservatív, ragaszkodik a hagyományhoz, féltékenyen őrzi őseinek örökségét, szívébe zárja elődeinek eszméit. *Deutsch Jakob* is megtartotta a régi szokást, gyámolította, erkölcsileg és anyagilag támogatta ama árvák nagy számát, a kiket az intézet falai nem voltak képesek befogadni.

430-an vannak, a kik jelenleg élvezik az intézet falain kívül, annak segítségét, a kiket az árvaházi bizottság fíradhatatlan elnökével az élén fővárosi zsidó polgároknál elhelyezett, a kiket megmentett az elzüléstől és a kiknek módot és alkalmat nyújtott, hogy derék polgárokká nőjjenek, a kik nem lesznek hitfeleik terhére, hanem becsületes munkával megkeresik a kenyerüket, és támogatják azt az intézetet, mely előbb őket támogatta.

100,000 forintot költöttek 25 év óta a külárvákra. De nemcsak számok világítják meg az emberszeretet eme ragyogó szent csarnokát, hanem tények is.

A jubileumi ünnepélynek kétségkívül legmeghatóbb mozzanata az volt, midőn a főváros egyik tekintélyes kereskedője, a ki ifjukorát az árvaház védő falai között töltötte, társai nevében, a kik az árvaház csendes palotájában készítettek elő a napi küzdelem és az élet zajára, köszönetet mondott a bizottságnak és mindazoknak, kik részint anyagi gyámolítás részint személyes tevékenység útján lehetővé tették nekik, hogy az élet porondjára kilépve, mindennapi kenyerüket megkereshessék és a társadalomban, ha mindenki nem is tekintélyes, de legalább becsületes állást maguknak kiküzdhessenek. 381 árva bucsuzott el 25 év óta az árvaházról az élet különböző pályáira lépve és a jubileum alkalmával nem mulasztották el

leróni hálájukat azon intézet iránt, mely belőlük férfiakat nevelt; 2000 koronás alapítványal örökítették meg a visszaemlékezés napját, míg azonkívül egyesek közülök ajándékokat küldtek, maguk készítette drága ajándékokat kiki azon iparágból, a melyet munkássága teréről választott. *Deutsch Jakob* bizottsági elnök, *Csajági igazgató*, *Rózsási Janka igazgató* né fíradásuk és buzgalom elismerését látják azon képekben és ajándékokban, melyeket egykori növendékeik számukra hoztak, de láttukra bizonyára más érzés is átfutja keblüket, oly érzés, mely hasonló ahhoz, mint midőn a szülők gyermekeik egy-egy sikeréről értesülnek, mint mikor az ősz apa és öreg anya látható meglepéssel az arcukon pillantásait gyermekeiken feledik. Ezek tények a számok mellett.

De szóljunk valamit a jubileumi ünnepélyről is. Nem a megjelent vendégek — a kik a fővárosi előkelőség zömét képezik — neveit akarjuk felsorolni, sem az ünnepély alkalmával elmondott beszédek leírni, mert mindez a jubileumok rendjéhez tartozik, sőt rendesen azoknak kizárólagos tárgyát képezi és csak a jelenvoltakra van némi hatással, emelkedetebb hangulatba hozza őket, míg a távollevőt hidegen hagyja és érdeklődését le nem köti; hanem oly mozzanatról akarunk beszámolni, mely érdemes hogy hire minél távolabbi körökbe eljusson, mely méltó módon rányomta az ünnepélyre a maradandó emlék nyomát. Csendesen és szerényen folyt a munka — mely ismét *Deutsch Jakob* ur érdemeit szaporítja — észrevétlenül és nesztelenül hullottak a forintok és koronák a gyűjtő kezébe, egy teljes éven át kopogtatott a fíradhatatlan emberbarát a gazdagok ajtóin, miglen a jubileum napján szerényen előállott szólna: Hála a nemesen érző, minden jétékony iránt hevülő hitfeleimnek, ime 150,000 forintot gyűjtöttem össze az árvaház alapítványainak szaporítására. Ez volt minden kétségen felül a jubileumi ünnep legszebb és legfényesebb pontja.

25-nél több árva fiu kellemes reményeket táplálhat, hogy számára megfognak nyilni az árvaház barátságos kapui, hogy új otthont fog nyerni az elhagyott helyett, hogy derült arcok fogják felvidítani, a kinek arcját a sors kérélhetetlen hatalma buval elborította.

A pesti zsidó hitközség, mely büszke lehet intézményeire — mind azok számára, mind virulására, a jótékonyág ezen

új lalstromában is elfoglalja tiszteletreméltó helyét, előljárva és utánzásra méltó példára sarkalva tagjait. A költő mondá a magyar nemzetről »nyelvében él a nemzet«, a zsidóságról bátran el lehet mondani, hogy »intézményeiben él«, míg ezek fenn fognak állani és daczolhatni a közönyösséggel, míg a zsidóság közepette akadnak férfiak, mint a pesti zsidó fiúarvaház boldogult megalapítója, mint a bizottság jelenlegi elnöke, s mint a fenkölt adakozók nagy száma, addig a zsidóság ment lehet minden félelemtől, és árváinak reményei nem lesznek üres phantomok, hanem teljesülnek és megvalósulnak a zsidó jótékonyosság építette szent csarnokban.

Budapest.

S. G.

TUDOMÁNY.

AZ AMSTERDAMI TEMPLOM.

(Történeti visszaemlékezés)

A hollandi zsidók, hasonlóan a klasszikus középkori szefard hitsorsosaikhoz, nagy idealisták voltak. Tudományos éleselméjük, megindító alázatosságuk és mély érzésük által hasonlóak voltak a spanyolországi marannokhoz, akik rendesen életüket és vagyonukat kockára tették, hogy megőrizhessék, habár titokban is, őseiknek az utókorra nézve felülmulthatatlan hagyományát. Idealizmusukat leginkább azon, a történetiró figyelmére érdemes körülmény világítja meg, hogy templomuk, amely különben építési diszítéseket és stylust illetően rendesen oly szerény, az Európa fővárosait ékesítő zsidó imaházak között a »szent« építési mód legszebb példánya. 1675-ben fejezték be, sok esztendei munka és rendkívüli költség árán, amelyhez *Graetz* érdekes elbeszélése szerint (»Geschichte der Juden« X² köt. (1882) 257 l.) közel négyezer, sőt talán több család járult. Ezen templom Amsterdam leggyönyörűbb és legizlésebb épületeinek egyike, melyet a minden világrészről ide vetődött idegen megcsodál s amely egy keresztény historikus, *Basnage* (»Histoire des Juifs« 2093 l.) megjegyzése szerint »a jövő századokban nemes büszkeség forrását fogja képezni«.

A templom felszentelése a legnagyobb pompa és ünnepségek között folyt le. Ezen תלמוד תורה zsinagógáról lelkes dicsőretek, sőt himnusokat irtak mindazok¹⁾, akik látták. Igaz,

¹⁾ A felszenteléskor tartott beszédek sok ezer példányban nyomtatták ki és osztották szét mindenhol. Sok példány a templom képét is tartalmazta. *Basnage* (»Hist. des Juifs« 2093 l.) némely beszédet egész terjedelmében közöl. A beszédek gyűjteménye következő czim alatt jelent meg: »Sermones que Pregaron« etc. v. ö. *de Barrios* »Gobierno popular Judaico« 32 és köv. l.; *Bentheim* »Holländischer Kirchen — und Schulstaat« I, 58 l.; *Wülfer* »Animadversiones ad Theriacam« 307 l.; *Schuld* »Jüdische Merkwürdigkeiten« I, 280 és köv. l.; *Koenen* »Geschiedenis

hogy a zsidók kezdetben, néhány keresztény irigysége által, meg nem érdemelt szenvedésben részesültek, mivel elvakultságuk azon téves hitre ragadta, hogy a zsidók templomukat ugyanazon szentségtörő büszkeség érzetével építették fel, amelylyel a babiloniai toronyépítők voltak eltöltve, hogy kimutassák a művészet és kultúra terén elért fölényüket.¹⁾ Ezt a »*Jüdische Merkwürdigkeiten*« című antiszemitikus (különösen mulattató) férczmunka érdemes szerzője be is vallja, aki különben sem dicséreti fölösleges módon a hatalmas templomot és »*Schimpfwerk*«-jében a következő megjegyzést teszi: (I köt. 281 l. 14 §.)

»*Es setzet uns billig in die grösste Verwunderung* / dass man dieses Laster-Hauss / die Portugiesische Juden-Synagoge, so hoch geehret / das man sie / wie sie inwendig / mit herrlichen Pfeilern / köstlichen Leuchtern und Lampen / und sonst gezieret / so wohl in grossem als auch gantz kleinen *Format*, nicht nur überhaupt / sondern auch Stück-weise / mit vielen Kupfern / an den Tag geleet; ja dass man so gar bey der ersten *Edition* solches grossen Kupferstichs dieser *Synagoge* (dann in der zweyten *Edition* bey *Justus Danckerts* haben sie die *Vers*²⁾ unten ausgelassen) in unterschiedlichen Sprachen recht ärgerliche und der Christlichen Religion nachthelige *Carmina* darunter gesetzt / da nicht nur Juden / sondern so gar auch ein Christ *Romanus de Hooghe* die Holländische / Lateinische und Frantzösische *Vers*e unter seinem Nachmen / zum Spott des Christenthums / darzu gefüget / wie der gelährte Leser aus dieser *Copie*, so wihr ihm hier mittheilen / mit *Verwunderung* *ersehen wird*«.

Az ezen gyönyörű épület befejezése alkalmával felidézett számtalan dicsőtés közül egy sem keltett több feltűnést, s egy sem adott okot több magyarázgatásra, mint azon méltató tributum, amelylyel *Romanus de Hooghe* keresztény költő adózott a zsidóság iránt táplált rokonszenvének, (v. ö. Graetz »*Geschichte der Juden*«) s amelylyel nemcsak *Schudt János Jakab* bosszút szomjazó író haragját költötte fel, hanem ugy

der Joden in Nederland« 165 és köv. l.; *D. H. de Castro* »De synagoge der Portug.-Israelitischen Gemeentete Amsterdam« 1875.

¹⁾ V. ö. *Landau M. J.* »Collectaneen« Fränkel D. »Sulamith«-jában. IV. évf. I. köt. (Dessau 1812), 108—109 l.

²⁾ Utalás az alatt következő kötetmenyekre.

látszik, keresztény hitfelei ellenségeskedését is. Azon eléggé csodálatos tény, hogy Hooghe ezen versei meglehetősen ismeretlenek maradtak, csak úgy lehet megmagyarázni, hogy ritkán tétettek közé s hozzá oly könyvekben és folyóiratokban, amelyek manapság nehezen hozzáférhetők.¹⁾

Azt hisszük, hogy szükegtelen volna magunkat mentgetni, ha lenyomatjuk ezen holland költő poémáit, amelyek kellemes rythmus és költői szépségük által tűnnek ki.

A háromnyelvű felirat (holland, latin és francia) következőképen hangzik:

I. Holland nyelven.

Ob den Tempel:

Dits 't leerhuys van de Wet, 't gebedenhuys der Jooden
Een Boumans Meesterstuk, de eer van 't nieuwe Werck,
Aen d' Amstel en het Y; *Dees Godt gevevde Kerk*
Vreest geen geweeten-dwang noch pyngin noch dooden
Wast edle Judaesstam en lat u looten bloeyen
Wat doet de kracht van 't lamt, als borgens aen was groyen.

R. de Hooghe.

II. Latin nyelven.²⁾

Templo populoque Judaeo.

Saevit in omne tuum fisco, ferro, igne, Tyrannus
Censurum, o Juda, nec latuisse sat est.
Nil Sequanâ, niltuta Tago; prudentior Amstla
Templa, palam in gremio scitque fovetque suo
Sponsa Sion, Hymnos Psallentium ut audiit, inquit:
Hunc populum, hanc urbem quis neget esse Dei?
State diu pia tecta, aliis invisa Monarchis
Mirenturque apices secula sera tuos.

R. de Hooghe.

¹⁾ V. ö. *Schudt*: »*Jüdische Merkwürdigkeiten*« (Frankfurt & Leipzig 1715) I. 182 és köv. ll.; *Landau M. J.*: »Collectaneen als Beitrag zur Geschichte der Juden« »Sulamith«-ban kiadta Fränkel Dávid, IV évf. I. köt. (Dessau 1812) 109 és köv. ll.; *Koenen*: »Geschiedenis der Joden in Nederland« 165 és köv. ll.; *de Castro D. H.*: »De Synagoge der Portug. Israelitischen Gemeente te Amsterdam« 1875; v. ö. *Graetz*-t is: »Geschichte der Juden« X² (1882) 257 l. 1 jegyz.

²⁾ Ezen latin vers német fordítással Dr. H. Sommerhausen kitűnő kivonatában »A zsidók letelepedéséről Hollandiában« (Frankl-Graetz »*Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judenthums*« II. (1853) 133 l.) is megjelent.

III. Francia nyelven.

Au Temple.

Chef d'oeuvre de tous lieux sacrés
 Du premier Temple, la memoire
 De l'Amstle et son Senat la Gloire.
 Jouissez de la liberté,
 Priéz, prêchez, chantez sans craindre.
 Si ta Richesse, ta Grandeur,
 L'éclat du sage Fondateur,
 N'y du grand Cyre poivent atteindre.
 C'est pour mouvoir l'oreille et l'oeil
 De Dieu qu'en plus estroite place
 Demande à restablir sa grace
 La veuve d'Israël en d'euil.

R. de Hooghe.

Minthogy felelevenítjük egy majdnem elfelejtett költő emlékét, kinek holland hitsorsosaink iránt táplált nemes érzelmei oly kedves versekben nyilvánulnak, még két más költeményt kívánunk ezekhez csatolni, a mely két kitünő spanyol költő: *Salomo de Oliveyra*¹⁾ és *Daniel Levi de Barrios*²⁾ tollából ered.

¹⁾ Oliveyra és műveire vonatkozó bővebb adatokat, lásd *Wolf J. Chr.* »Bibliotheca Hebraea« I köt. 1038. l., 1955 jegyz.; III köt. 1026 l. MCMLV jegyz.; *Templo Sal. Jeh. Leon.*: »Leichenrede, gehalten den 4 Sivan 1708 in portug. Sprache« (Amst. 1710); *Fürst.*: »Bibliotheca Judaica« III, (1836) 46—47 ll. s. v.; *Dr. Kayserling M.*: »Salomo de Oliveyra« Frankl Graetz »Monatsschrift für Gesch. u. Wiss. des Judenthums«, X köt. (1861) 432—436 lapjain. *De Rossi.*: Dizzionario (ed. Hamburger 1839) 251 l.; *Frim.*: »Sephardim, or. Hist. of the Jews in Spain and Portugal« (1841) 464 l.; *Lindo.*: »History of Jews in Spain and Portugal« (1848) 368 l.; *Jost.*: »Gesch. d. Judenth. u. s. Secten« III, (1859) 179, 234 ll.; *Steinschneider.*: Catalogus librorum in Bibl. Bodleiana« (1852—60) col. 2379=83; »Bibliogr. Handbuch« (1859) 1471—78 jegyz.; *Dr. Kayserling.*: »Sephardim« (1859) 206, 261, 315 ll.; »Gesch. d. Juden in Portugal« (1867) 310 l. »Biblioth. jüd. Kanzelredner (1870) Beilage 10 l. és más forrásokot.

²⁾ Őt és nagy irodalmi munkásságát illetőleg v. ö. *Wolff.*: »Bibl. Hebr. I. 334 l., 536 jegyz.; III, 212 l. DXXXVI jegyz.; *De Rossi.*: »Dizzionario (ed. Hamburger 1839) 52 l.; *Lindo.*: »History of the Jews in Spain and Portugal« (1848) 370 l., *Fürst.*: Bibliotheca Judaica I (1849) 88 és köv. ll.; *Ghirondi M. S.* »תולדות גורלי ישראל נתחיי אשליה« (1852) 76—77 l.; *Hartmann Ersch & Gruber.* »Allgem. Encyklop.« jában I. sect., VII rész. 430 l., s. v. *Barrios.*; *Steinschneider.* »Cat. Bodl.« (1852—60) col. 771, 4495 jegyz.; »Jewish Literature« (1857) 212, 252 ll.; *Jost*

Az elsőnek említett költő héber költeménye következőképen hangzik:

לכבוד בית הכנסת
 שמתו בגנון זה ערערה עיר
 ששון לשריה גדולי עם
 לבם להרחיב לב ברת טעם
 להם תהלה לה שמה עיר
 מקדש מעט אל אל עבודתו
 מחזיק בידו יד ימין אמן
 הולד פאלמנה ומתחנן
 היום להשלים ימי אבלותו

S. D' Olivera.

Schudt »Jüdische Merkwürdigkeiten« I, 283. lapon »אבלותו« ill. Minthogy az eredeti iratok, a melyek az amsterdami zsinagóga felszentelésekor kiadott költeményeket tartalmazták, nem állanak rendelkezésünkre, nem bizonyíthatjuk be, melyik verzió helyes.

Vége azon termékeny és zseniális író spanyol költeményét idézzük, akit dr. Kayserling azon kor szefárdjai legnagyobb tehetségei egyikének tart:

A la Fabrica.

Barranse sombras quando se levanta
 Del Pueblo que al gran dios mas glorifica,
 La Luz antigua (read *antiqua*) por la ley mas rica
 De grado en grado sus aplausos canta.
 De gente en gente su Hermosura explica
 Una Angelica escala para el suelo
 Otra para Israel puerta del cielo.

K. L. de Barrios.

»Gesch. d. Jud. u. s. Secten« (1859) III köt. 234 l. *Graetz.*: »Geschichte« X^o 324 l.; *Karpeles.*: »Gesch. d. jüd. Literatur« (1886) 956, 957, 992 ll.; *M. Roest.*: »בית הספר« (1868) 200—1 l.; *Dr. Kayserling M.* a Hirsch »Jeschurun«-jában II. (1856) 442—5 l. *המניח*-ban I, (1858) 23, 45, 71 l. II, (1859) 36 l.; IV, (1861) 101 ll.; VI, (1863) 46, 00, 123 ll.; VII, (1864) 38, 132 ll.; »Sephardim«-jában gyakran; »Gesch. d. Juden in Portugal« (1867) 264, 283, 302, 319 ll. és kimerítő czikkében a »Revue des Études Frives«-ben XVIII. (1889) 276—288 ll.

szavakkal adja vissza. És hogy a חֲבֵר gyök kötést jelent, ahhoz, azt hiszem, nem fér kétség.

Meg kell még említenem, Maybaum magyarázatát, aki egészen más uton halad és a חֲבֵר kifejezést az Ésa. 47,13 előforduló שְׂמֵי הַבַּיִת-mal veti össze. A חֲבֵר gyök köztudomás szerint vágást, szelést is jelent vele egyértelmű חֲבֵר, ennél fogva azokat jelzi, akik mintegy szakaszokra szelik az eget, hogy jóslatokat nyerjenek, tehát az augurokat, az astrologusokat. A חֲבֵר gyöknek ezen jelentésére Kimchi is rámutat, noha a kifejezést másként magyarázza (הַבַּיִת שְׂמֵי הַחַוּוּם בְּנוֹכְבִים) כמו שפירש אחריו ודומה לו בלשון ערבי שקורין לחתוך הדבר ולהכרימם והחווים והבוכבים (szótár s. v.). Maybaum szerint tehát חֲבֵר nem volna más, mint שְׂמֵי חֲבֵר, ami mindenesetre elég tetszetős és elmés magyarázat, noha nem egészen új, mert a חֲבֵר és שְׂמֵי חֲבֵר rokonságára (talán azonosságára) Abulwalid is ráutal, azt mondván: חֲבֵר שְׂמֵי חֲבֵר (szótár s. v. חֲבֵר). Ellene szól azon körülmény, hogy חֲבֵר éppen 58,6 fordul elő, ahol kigyókról van szó; miért foglalkoznának éppen az astrologusok a kigyók megbűvölésével?

Azt hiszem, hogy חֲבֵר nem jelenti a varázslók különös nemét. hanem egyáltalában csak varázslót. A gyöknek alapjelentése az arabs خَبَرَ-ból magyarázandó, mely tudást jelent. خَبَرَ notitia ac scientia rei, خَبَرٌ nuntius, rumor, fama, his-

toria, خَبَرٌ nuntiarum gnarus, خَبِيرٌ nuntius sciens, gnarus.

חֲבֵר tehát az, aki a titkokat ismeri, vagy azok kipuhatólására, (kitudására) képes. חֲבֵר ezen felfogás szerint teljesen synonym יָדַע-val, mely יָדַע-ból származik. Deut. 18,11 חֲבֵר-nek megfelel מַחֲשֵׁה וְדַעַת וְדַעַת וְדַעַת, a zsoltárban pedig מַחֲשֵׁה וְדַעַת, mint a varázslást jelentő legáltalánosabb kifejezés mellett éppen helyén van a חֲבֵר kifejezés, mely szintén általánosan varázslót, »tudót«, a titkok ismerőjét és hirdetőjét jelenti. Az ilyen חֲבֵר-t azután megilleti a מַחֲשֵׁה jelző, amelyet Maybaum helytelenül — kigyóra vonatkoztat.

Nagy-Kanizsa.

DR. NEUMANN EDE.

EGY KIS FIGYELMEZTETÉS.

Tudvalevőleg Hósea működése olyan nagy időközt ölel fel, mely emberi számítás szerint majdnem lehetetlen. Ha meg-gondoljuk, hogy Jeróbeam király 26 évvel halt meg Uzijáhu előtt és hogy Jótham meg Áchaz 16—16 évig uralkodtak, úgy szólnak lehetetlennek látszik, hogy Hósea Jeróbeam és Chiskijáhu idejében prófétálkodott volna, mert akkor a próféta nyilvános szereplésére legalább is $26 + 32 = 58$ év és azonkívül valami Jeróbeam és Chiskijáhu idejéből esnék. S miután Assyria szereplése, melyről annyit beszél, nagy részben Chiskija idejére esik, fel kell tennünk, hogy ez utóbbi királynak még hosszú ideig — legalább 6 évig, Assyria hódításáig — kortársa volt. Ez már 64 évet tenne ki. Tegyük még hozzá egynehány évet Jeróbeam uralkodása idejéből, olyan évszámot nyerünk, amely, mint mondtunk, úgyszólván lehetetlen. Nézetem szerint a dolgot úgy lehetne korrigálni, hogy II. Jeróbeam uralkodása idejét nem 41 évre tesszük, mint II. Kir. 14,23, hanem mivel ezen vers adatai úgy sem egyeznek össze a 15. fej. 8. és 17. verseivel, amennyiben ezen utóbbi versek számitása alapján II. Jer. 53 évig uralkodott, még pedig 15 évet Amaczjáhuval egy korban és 38 évet Uzijáhuval egyidejűleg: mondom, ezen két adat ellenkezik egymással. Ha már most egyet sem fogadunk el és más számitási kulcsot veszünk alapul és úgy számitunk, hogy Jeróbeam halála után az éjszaki birodalom még csak 42 évig állott fenn, még pedig: Zecharja 6 hónapig, Menachem 10 évig, Pekachja 2 évig, Pekach 20 évig, Hósea 9 évig, összesen 42 évig, akkor II. Jeróbeam csak négy évvel lehetett volna meg Uzijáhu előtt és ha Hósea még II. Jer. idejében működött is egy-két évig, prófétálása ideje mindössze negyven és egynehány évet tenne ki, ami nem hihetetlenül sok.

Budapest.

DR. FRISCH ÁRMIN.

MEGJEGYZÉSEK.

A M. Zs. Szemle 1893. évf. 189. oldalára a következő megjegyzésem van. Gen. 10,3, חַבְרָה: a fiatalabb Targumim megfogalmazásában szóval fordítják. Tehát tulajdonnévnek vették »Barbaria«

szót. De Koheleth rab. (I.7) Dr. Kraus által a jegyzetben idézett görög és római írőkkel látszik megegyezni. Ezen Midrás ugyanis az Aruch helyes olvasása szerint vonatkozással I. Kir. 1.4.-re a következőt beszéli el: Salamon király asztalához egy előkelő nagy madár jött uaponta Barbaria országából. Nem hagyhatom figyelmen kívül, hogy ezen elbeszélés helyes értelme világosabb lesz, ha összevetjük vele a Targum séni-t Eszter könyvre és az arabs prófétalegendákat. Az utóbbiakban egy הרהר nevű, amabban pedig egy היער הנגול nevű madár játszik nagy szerepet. Midrásunk העוף הנגול-ja összefügg kétségteljesen mindkettővel.¹⁾

A בעל העיטור kiadásai — amire már mások is rámutattak, pl. שם הנדולים II. s. v. עשור — tele vannak sajtóhibákkal. Mindjárt a második hasábon található ilyen hiba, a melyet ezennel ki akarok javítani. A hely így hangzik (editió Venet): והשבון מלכות יון כשנשלמו לבריאת עולם ד' אלפים משלמו למלכות יון הקיב שנה ... Az utóbbi szám: 952 határozottan sajtóhiba. Mert közvetlenül rá mondja maga az Ittur: és ma számlálunk (4-) 939-t a világ teremtése óta, 1491-t pedig a szeleuczida időszámítás szerint... Ezen számok megegyeznek a valósággal. Mert az Ittur 1180-ban a rendes időszámítás szerint — amint a שהיט másutt megjegyzi — irt, ha ehhez a szeleuczida időszámításnak 311 éveit hozzáadjuk, megkapjuk az adott 1491 számot.

De ha a szeleuczida időszámítás 1491. évében 4939 évet számítottak a világ teremtése óta, akkor az utóbbi időszámítás 4000. évében nem számíthattak többet mint 552 (+ 939 = 4891) évet, míg itt 952 áll. A javítás tehát igen egyszerű: הקיב (= 952) helyet olvasandó הקיב (= 552).

Hogy Ittur a szeleuczida aera kezdetétől a rendes időszámításig csak 311 évet vesz fel, míg ezt az időtartamot rendszeren 312 évre terjesztik ki, erről l. Rapoport: Erech Millin s. v. Alexander.

Jeruzsálem.

DR. GRÜNHUT.

APRÓSÁGOK.

הן נור יגור אפש מאורי
מי נר אחד עליך ישול (Ézsaiás 54.15.)
ויגור מנורת רעות (Rási)

Ezen vers egyike azoknak, melyek minden magyarázat mellett nehéz értelműek. A bécsi rabbi-szeminárium tudós rektora, dr. Schwarz Adolf véleménye szerint מנורת szóban a י-ből ; lett, én azonban azt hiszem, מנורות-nak kellene ott lenni; vagy ezen kitétel hasonlít a רעות במנורת kifejezéshez (Zsoltár 55.16).

Alkalmilag nem mulaszthatom el a Neukom-hypnotizmusra vonatkozólag Philippson szavait, melyeket Mózes 1. k. 37.5. verséhez irt, emlékezetbe hozni: »Deuten wir die Kundigen nun noch nur mit einem Worte auf die nimmer zurückzuweisenden Erscheinungen des Somnambulismus, die der Schreiber dieses — an so geweihtem Orte kann er davon sprechen — in seiner eigenen Familie auf unwidersprechliche Weise erfahren. wo ganz bestimmte Aussprüche über ferne und zukünftige Gegenstände mit erprobter Wahrhaftigkeit geschahen und der Sinnige wird das heilige Wort, das doch von Jahrhunderten noch kindlicher Intensivität des Menschengeschlechtes berichtet, auch hier nicht mit Achselzucken begrüssen.«

Ki nem csodálkozik Philippson e véleménye felett?!!

Körmend.

EHRlich.

¹⁾ V. ö. Dr. L. A. Frankel, Melech Evjon, héberül Bacher S.-től 86. l.

IRODALOM.

AZ IZRAELITA MAGYAR IRODALMI TÁRSULAT ÉVKÖNYVE.

Közel félszázaddal ezelőtt a szabadságharcz előestéjén jelent meg az első magyar zsidó Évkönyv. A »magyarító egyesület« adta ki a magyarosítás szolgálatában. Egyéb eszközök között a vallásosságot is megragadta, hogy az akkor még nem nagyon régi magyar nemzeti eszmét a jogfosztott zsidók között minél hatályosabban terjeszsze. A szabadságharcz után az osztrák kormány a magyarító egyesületet betiltotta és vele együtt az Évkönyv is el lett temetve.

Egy negyed századdal később 1875. évben az eltemetett eszmét Kiss József feltámasztotta halottaiból. A »Zsidó Évkönyv« czimlapján a szerkesztő munkatársakként 24 írórt nevez meg, közöttük felekezetünk több kiváló alakjának nevével találkozunk. Ezek azonban nem írtak valamennyien az első Évkönyvbe, támogatásuk a későbbi évfolyamokban érvényesült volna. A megjelent kötetben 12 cikk foglaltatik és négy költemény. A dolgozatok javarésze az emancipáció utóhatása alatt áll. A költemények Kiss Józseftől valók.

Ezen évkönyveknek tartalmát alább közöljük, hogy olvasóinknak alkalmá legyen az irodalmi társulat első kiadványát, a mely amazok örököse és utódja, a multtal való összehasonlítás által is méltatni. Az 1848. és az 1875. évkönyvek megalkotói korukat megelőzték; a nagy közönség még nem érezte abban az időben annak szükségét, hogy a vallásos érzést es a felekezethez való ragaszkodást irodalmi uton is emelni kell.

A vallásos eszme a magyar nemzeti eszme mellett összezsugorodik. Ha nyíltan nem vallanak be, a cikkek iránya és tartalma is elárulná, hogy ezek az évkönyvek nem a hanyatló vallásosságot, hanem a még zsenge magyarságot kívánták szolgálni. És ez korokban, midőn a zsidóság törzsét sem a modern műveltség, sem az azóta kitalált antisemitizmus meg nem rágta, helyén volt. Erősítették ezen az uton is a hazai Izrael magyar nemzeti érzelmét.

Külső köszönet ezzel a törekvéssel persze nem járt. Kiss Évkönyvét separatisztikus törekvésekkel vádolta egy tekintélyes napilap — még megjelenése előtt. Az idők változtak. A separatizmus most csak az Évkönyv megjelenése után jelentkezik és nem tekintélyes lapban. Különben nem emlékszünk, hogy a néhány év előtt életre hívott protestáns irodalmi társulat ellen valamely hang emelkedett volna. Egy más társulatról, a melynek egynemely gyűlése már politikai demonstráció színével is bírt, nem is akarunk szólni. Vigasztalódunk. Minden jó ügynek vannak ellenségei, külső is belső is. Hadd ölekezzenek egymással, mi pedig az alatt nézzük meg az Évkönyv tartalmát.

Kezdjük azzal, a mi iránt a nagy közönség első sorban érdeklődik, a szépirodalommal. A költemények jórészt neves írók produktumai: Makai, Ignotus, Gerő s mások. A költő mindenféle helyzetbe, országba és korba beleélheti magát és ezeknek érzelmét, eszméit újra átéri és átgondolja. Hogy minő sikerrel, azt minden olvasó izlésére bízhatjuk. Nevetséges csupán az, ha nekik a verseikben kifejezésre jutó érzelmekért bármilyen szempontból szemrehányásokat tesznek. Goethe és Bodenstedt és sok kiváló költő jó hazafiak voltak, habár a kelet érzelmét is megszólaltatták költészetükben. Furcsa, hogy intra muros is akadnak, akik az antiszemita ízű kritikának lépne mennek.

A műfordítások között első sorban Lederer Ignác makámája: Nap és éj ragadja meg figyelmünket. Alcharizi elmés, biblia versek felhasználásával költött dialógusát játszói könnyűséggel ülteti át. Hűségük által tűnnek ki Kecskeméti Lipót fordításai Gabiról, Juda Halévi, Semtób ibn Palkéra és Izrael ibn Nagara költeményeiből. Jól vannak megválasztva. Csak bibliai tartalmánál fogva függ össze a zsidósággal

Radó Antal műfordítása: József és Putifárné története a Sahnámében.

Három elbeszélés is van a kötetben, melynek czimei: *Lea* (Cserhalmi H. Irén), *Életképek* (Seltmann Lajos), *Onnan hazulról* (Mezey Ferencz). Ezek a zsidó életet mutatják be. Hűség és eleven előadás tüntetik ki az Életképeket. A zsidók előtt is új világot fest Seltmann, mert a nagy közönség, különösen a nagyobb városokban, a régi talmud iskolát már hírből is alig ismeri. Kíváncsiak vagyunk a »kisasszony« többi talmudtársainak a történetjére. Mezey megható kis történetét, a melynek hátterét nem szépítés, hanem valóság képezi, szép formába öltöztette és alföldi magyarsággal ékesítette. Cserhalmi csak a situatiót és a külső motívumokat kölcsönözte a zsidóságtól; az ügyes elbeszélés pszichológiai momentumai speciális zsidó vonásokat nem mutatnak. Szerencsére sem Szimche Zbarev, sem Smáje Mizselabrics nem kukkanthatnak át a szomszédba, még pontatlanságot fedeznének fel. No de se baj, Seltmann régi jó barátjuk, majd kiengeszteli őket.

A szépirodalmi rész után a közérdekesség szempontjából a zsidóság jelenlegi társadalmi állapotát tárgyaló cikkek felé fordulhatunk. Kohn Dávid zsidó népmozgalmi statisztika czímű cikkében a népszámlálás hivatalos adatai alapján bizonyítja, hogy a zsidó felekezet szaporaságra nézve hazánkban a legutolsó helyen áll. A zsidóknál kevesebb a házasságok és a születések száma, mint bármely hazai felekezetnél. Az aránylag mégis nagyobb szaporodás a kedvezőbb mortalitástól ered. Ezek meglepő tények, de nem azokra, a kik a zsidóságot ismerik. Ezek rég tudják, hogy a német zsidóknál is észlelték az első két tényt. Náluk a kedvező mortalitás sem képes a hiányt pótolni, úgy hogy a zsidók aránya az össznépséphez évről-évre rosszabbodik. A magyar zsidóságra nézve aktuális jelentőséggel bír még Szatmári Mór cikke a magyar publicistikáról, Gelléri Mór az ezredéves kiállításról, Goldschmidt Lipóté a magyar zsidó művészekről, kik között olyan is van, a ki nagyobb zsidó mint művész, és a Schuschny Henriké, aki a testi nevelés elhanyagolása ellen száll síkra, s még több dolgozat, melyeknek íróit és czímeit mult számunkban már közzé tettük, jelesül Klein Mórtól, Tenczer Páltól, Sturm Alberttól és másoktól. Különös

figyelmet érdemel Sonnenfeld Zsigmond Párizsban élő hazánkfíának leírása az argentiniai zsidó földművelő gyarmatosokról. Ez az első hiteles közlemény a Hirsch báró gyarmatosító akciójáról és felette érdekes. Nagyon tanulságos Bacher Vilmosnak a francia zsidóság irodalmi társulatáról szóló ismertetése.

Ezen szépirodalmi és társadalmi közleményeken kívül több nagyérdékű népszerűen, világosan írt tudományos becsű értekezést nyujt az Évkönyv olvasóinak, a melyekből szórakozva okulást is merithetnek. Első helyen említjük Bánóczi József tanulmányát: Toldi és a biblia. A biblia befolyása az eposz eseményeire, alakjaira, nyelvére, a szerző kimutatása után szembeszökő. A magyar történet egyik fénypontjához szolgáltat tanulságos adatokat Bernstein Béla: A zsidók az 1848—49-ik szabadságharcban. Egykoru nyomtatott és levéltári források alapján van itt századunk feledékeny nemzedékének bemutatva az a majdnem hihetetlen tény, hogy a zsidóknak azt is ki kellett vívni, hogy a haza védelmére kelhessenek. A magyar zsidók történetéhez érdekes adalékokat szolgáltatnak még Kaufmann D., Kohn Sámuel és Büchler S. Alkalomszerű cikkeket írtak Büchler Adolf és Krauss S. a régi zsidó szabadságharczról, a makkabeusokról és Maybaum Zsigmond a zsidó tudomány megalapítójáról, Zunz Lipótról, a berlini hitközség egy szép vonásáról tanuskodó levelet közölven.

A szentírás és a talmud irodalma szintén több cikk által van képviselve. Rosenberg S. rövid összehasonlítást tesz az ó-héber és az ó-görög irodalom között; Neumann Ede általánosságban ismerteti a zend vallás befolyását a zsidóságra; Schwarz Adolf egy paedagógiai tanulságra figyelmeztet, a mely a bibliából a gyermeknevelést illetőleg meríthető. Vajda Béla a jótékonyaságra és könyörületességre vonatkozó, a rómaiak ellen irányuló polémiát igyekszik kimutatni a talmudban; ennek mintegy háttere és kiegészítője Weisburg Gyulának ismertetése a talmudi kor szegényügy-szervezetéről. Mindkettő tanulságos vázlat.

Ezek az Évkönyv tudományos közleményei, a melyek elég számosak, elég terjedelmesek és elég változatosak. A zsidó tudomány legtöbb ága képviselve van. A nagy közönségnek szánt Évkönyvben több tudomány kevesebb lett volna. Kritikai

megjegyzéseket nem fűztünk egyikhez sem, mert a polemianak a dolgozatok irányánál fogva nincsen helye. Jórészt azonban a legbehatóbb szakszerű bírálatot is elviselhetnék, a mi népszerűsített tudományos értekezéseknél nem mindennapos dolog.

Az évkönyvben az egyes közlemények nincsenek szakok szerint csoportosítva, hanem tarka sorban egymás mellé helyezve és mi sem tartottuk magunkat ismertetésünkben semmiféle sorrendhez. A rendszeresítés mellőzését föltétlenül helyesljük; nem szabad a közönséget, a mely lelkesedésével az irodalmi társulatot alapította, külsőségekkel elriasztani. Olyan olvasmányokat kell elébe terjesztetni, a melyek mind tartalmuknál, mind formájuknál fogva érdeklődését felkelthessék és izlésének megfelelhessenek. Ebből a szempontból dicséret illeti a tudós írókat, hogy minden külső tudományos toilletet levettek. Soknak bizonyára nehezebbre esett, de a nemes czél érdekében le tudott mondani, a mi minden körülmények között elismerést érdemel.

A magyar zsidó írók nemes ragaszkodásáról felekezetiüköz és az irodalmi társulat népszerűségéről tesz tanuságot az a fényes társaság, a mely az Évkönyv megalkotására egyesült. E társaságban négy van, a kik a két évtized előtt napvilágot látott Kiss-féle Évkönyvet is gazdagították dolgozataikkal. Ezek névleg: Kohn Sámuel, Gelléri Mór, Sturm (Viharos) Albert és Silberstein Adolf. Szép jele felekezeti érzésük bensőségének és tartósságának. A régi évkönyvnek a czímlapon megnevezett támogatói között más olyan négy író van, a kik közül a jelen évkönyvben csak kettőt találunk. Ezek Bacher Vilmos és Sonnenfeld Zsigmond; hiányoznak Kármán Mór és Kőrösi József. Egy harmadik négy íróból álló csoport is van, a kik dolgozataikkal a régi évkönyvet díszítették, a jelenlegiben pedig még nincsenek benn. Ezek Acsády J., Ágai A., Goldziher J. és Kiss J. Misztikus négyes szám. Világos e kis ártatlan statistikából, hogy a magyar zsidóság elég gazdag oly írókban is, a kik felekezetüket szolgálni képesek és készek. Az Évkönyvnek tehát ezen oldalról fényes jövő jósolható.

Mint hogy már benne vagyok a statistikában, összeállítok még egyet-mást. Az Évkönyvben összesen 37 czik van. Ezek így

oszlának meg: szépirodalmi 12, még pedig 6 eredeti vers, 3 műfordítás, 3 elbeszélés; aktuális tárgyú 10; zsidó történeti 7, 4 magyar és 3 általános zsidó történeti; bibliai négy; talmudi 2; magyar irodalmi történeti 1. Látjuk ebből, hogy minden kívánság a terjedelem által szabott határok között kielégítést nyert.

Az írók statistikája szintén nem érdektelen. A 37 író között a világi elem tulsúlyban van, a mennyiben tényleg működő theológusok száma, tanár és pap, mindössze 17, örvendetes jele ez annak, hogy íróinkban még elég erős a felekezetiüköz való ragaszkodás. A magyar nemzeti érzés erőssége mellett tanuskodik az a tény, hogy öt külföldön működő magyar származású pap és tanár kereste fel dolgozatával az Évkönyvet. A saját speciális szempontomból bátorkodom még megjegyezni, hogy az orsz. rabbiképző-intézet 16 íróval van képviselve. Ezek között van 3 tanár, 12 volt és 1 jelenlegi növendék.

És most a legfontosabb ponthoz érkeztem. Milyen arányban részes az irodalmi társulat képviselősege az Évkönyvben? A külföldi írókat kivéve majdnem valamennyi tagja a társulatlak. A vezetőséghez tartozik 8, a választmányhoz 7, összesen 15. Ha a külföldieket, a kik a képviselőthez nem tartozhatnak, levonjuk, marad 32 író, ennek a kisebbik fele az irodalmi társulat benső embereiből került ki. Ez a tény egyrészt az illetők lelkes tevékenysége, másrészt pedig a mellett szól, hogy az irodalmi társulat saját erejéből a jelen múnél ezen alakjában és terjedelmében fajilag magasabbat alkotni nem igen képes.

Ismertetésünk kissé aprólékossá vált. De azt hisszük, hogy ez megbocsátható ott, a hol egy nagyra hivatott hosszú, küzdelmek árán, felekezetünk vezetési és jobbjai által létesített társulat első, még pedig kiváló és sokat ígérő alkotásával állunk szemben. Tőviről hegyire meg kell vizsgálni azt a művet, a melylyel ilyen társulat utjára indul, a mely nem remélt, rövid idő múltán való megjelenésével tanuságot tett az új intézmény életéről és alkotó képességéről. E művel mi az irodalmi társulat ügyét látjuk összekapcsolva és ugyan ezért szükségesnek tartottuk, hogy minden oldalról megsem-

léljük. Megelégedéssel konstataálhatjuk, hogy a társulat fényesen kezdte meg tevékenységét.

Az Évkönyv általános tetszést aratott, a mint a folyóiratunk más helyén közölt nyilatkozatokból kitetszik. A tagok egészen el vannak ragadtatva. Ez a siker a szerkesztőknek és a társulat tevékeny hiveinek a legszebb jutalmát képezheti.

Budapest.

DR. BLAU LAJOS.

PALMAK, ZSOLTÁROK ÉS ZSOLOZSMÁK.

(Irtá: *Gerő Attila*. Budapest, 1894.)

Minden népek költészete nemcsak műveltségének kritériuma és szellemi életének hőmérője, hanem történelmének kútforrása, multjának, nemzeti életének nyomós dokumentuma is egyttal. Különösen áll ez a zsidóknál a héber költészetről. Keretét, foglatját képezi ez a zsidó nép történetének ősidőktől kezdve nemzeti alakulásokig, benne gyökeredzik rostjaival és szálaival, belőle táplálkozik, szívja az éltető nedvet, elkíséri az exiliumba, megkönnyebbíti a szenvedő lelkeket, kifakasztja a meggyülemlett nemzeti szenvedéseket, visszatér vele ismét, hogy a szentelt csarnokokban dicsénekeket, zsolozsmákat zengjen az Úrnak.

Nemzeti költészet tehát ez, de *vallásosan* nemzeti, a mely motivum a héberek költészetének mindvégig főjellege és speciális karaktere; a vallásosság eszméje ősidőktől fogva szívéhez nőtt a zsidóságnak, földi pályájának viszontagságos sorsa hamar ég felé terelte tekintetét, költészete is merőben vallásos — talán a kanonizálásra s a nép körében való kelendőségére való tekintettel is — a mennyiben alapja Isten, a világ teremtője, mindenek atyja. E vallásos hangulat és áhitat hat át minden héber költői terméket, a melylyel a többi népekétől elválik s kizárólagosan *héber* költészetté lesz.

Költészeti könyvünk legfényesebb, legragyogóbb lapja a zsolotárók, e vallási, történeti, költészeti momentumokban gazdag dalcsoportozat. Meghitt, csendes órák bizalmas barátja, emberi lelkek mélyén rejlő gondolatok felszínre hozója, Istennel való érintkezésünk közvetítője az. Kétségbeesett, üldözött lelkek

zokogása, örömmámorban uszók hozsannája, egy egész nemzet reménye és csalódása, bizalma és kételkedése — mind, mind kifejezvék benne; mint az életben a féktelen jókedvet, a túlságos gyönyört nyomon követi a lélek bágyadtsága, fásultsága, úgy váltakoznak lapjain is könny és mosoly, lélek hevülése, lélek megtörése. Értékét, becset nem veszíti soha, mert mindenki megtalálja benne a kedély állapotának megfelelő hangot, a bánatos imája szárnyain küldi sóhajait az égbé, az örvendő itt lelkesül az örömet kifejező, háláját tolmácsos hallelujával, azért lett a liturgiának integrális, jelentékeny tényezőjévé, azért alapulnak rajta csaknem valamennyi imáink.

Öröm tölt el valahányszor ó-héber költészetünk egyes termékeit édes hazánk nyelvén hallok megszólalni, örömem kétszeres most, hogy ákadtt valaki, ki zsolotárók fordítására vállalkozott, hogy azt a szent nyelven nem értők részére is hozzáférhetővé tegye, a zsolotárók, melyek — magyar imákban oly nagy szükségünk lévén — közszükséget fognak pótolni.

Kétség és bizonytalanság közt forgattam a könyvet, tündöve, vajjon képes lesz-e e könyv a felkeltett várakozásoknak — melyek egy zsolotár fordítás nyomán méltán kelhetnek — megfelelni, sikerült-e az előszóban jelzett feladata és törekvése, hogy az eredetinek *hangulatát* iparkodott eltalálni?

Mert zsolotárókat fordítani nem könnyű dolog. Hogy szép ó-indiai költeményeket megérthessünk, irodalomtörténeti tanulmányokat kell eszközölnünk, a korrall, a viszonyokkal kell megismerkednünk, hogy a görög költészet szépségeit felfoghassuk, az antik szellembé kell behatolnunk, hogy a zsolotárók költészetét átérthessük s átérzhessük mindenekelőtt embernek kell lennünk, embernek, mélyen érző kedélylyel, fogékony lélekkel, buzgó szívvel. Ebben rejlik éppen a zsolotárók lyrai ömlengésének fontossága és örök jelentősége, a mely a különböző időből származó, különböző szerző művét egy, harmonikus, tömör, szervesen összefüggő egységgé alkotja, melyben vallásos hymuszok és templomi énekek, imák és elégiák, egyéni és nemzeti érzelmek mint a kaleidoskop képei váltakoznak, a melyben hitünknek subjectivitasában gyökeredző s belőle fakadó életnézetünk, hitünknek lelke, veleje tükröződik vissza. Mindezek felett Isten, körülugározva fényugaraktól

félelmetes fenségében, irgalmazva és könyörülve. Az eredetinek olvasásakor a zsidó népélet dávidi virágkorában érezzük magunkat, a melyben egy király, mint költő és hős oly hatalmas dolgokat művel, népének nemzeti egységét megalapítva, azt a vallásos élet oly magas fokára emeli, ki azonosítja magát nemzetével, kifejezésre juttatva annak szíve minden dobbanását, agya minden lüktetését. Habozva szemléltem a csinosan kiállított könyvet, vajjon sikerül-e a szerző kísérletezése — mint munkáját maga is nevezi — a mit már annyian próbáltak, de sikertelenül, vajjon sikerül-e néki a zsolnárnok viszonyaiba magát beleélve, annak szellemébe behatolni, érzelem világát felfogva, azt kifejezésre juttatni? Az eredetinek tömörségét és plasticitását, erejét és velősségét hazánk nyelvén hűen visszaadni, hogy megfelelő* érzelmeket keltsen az olvasó kedélyében, az eredetinek egyszerű és mégis oly fenséges, közvetlen s mégis oly megrázó fordulatát, hangulatát hűen visszatükröztetni?

Nagy örömmre szolgál kijelenteni, hogy *Gerő* Attila a várakozások nagy részének megfelelt, ígérését tőle telhetőleg beváltotta, örömmel konstatalhatom, hogy eredményes, hasznos munkát végzett, midőn bár csak szemelvényeket, csak töredéket, de igaz buzgalommal és igyekezettel fordított le.

Okosan, czélszerűen tette, hogy a zsolnárok előtt egy csomó eredeti verset közöl, saját lelkének produktumát, melyekből félig-meddig megismerhetjük egyéniségét, költői tehetségét, inspirációt.

G. A. igazán költői tehetség, kinek vannak eszméi, hevülete, gyakorlata, költői rutinje, rím érzéke, csak még kiforratlan, meg nem állapodott, édes must, melyből mámorító bor válhatnak. Eszméi bármily magasan járjanak is, rímei bármily szépen folyjanak is, nélküli költeményeinek nagy része azt a befeszített, megnyugtató, harmonikus hatást, mely a gondolatainkban tisztában levő, meggyőződéseinken biztos költők sajátosága. Időre van még szüksége, hogy gondolat és érzésvilága egymásba olvadva határozott alakot öltsenek, megjegyezsedjenek, lelkének alapkarakterévé, egyéniségének tükrévé, saját »én«-jévé váljanak. Merész képekkel, keresve keresett rendkívüliségekkel nem akar imponálni, inkább az érzés mélysége és melegével, őszinteségének közvetlenségével hat. A kezdők

nehézségein ő már jóval túl van; semmi sincs benne azoknak valószínűtlen nagyzásaikból, affektált világfájdalmokból; ő nem kér halált, hogy feledjen, hogy bús szíve elporladjon — ellenkezőleg ő élni akar, élni és szenvedni, hevülni és dolgozni; de úgy látszik gyakran akkor is dolgozik, ha nem hevül, énekel, ha nem is érzí szüksége, hogy lelkén könnyítsen. Érzelmi skálája gazdag, de néhol felszínes, nem mélyen fogamzó, nem szívéből fakadó. Különösen stílusát kell kiemelni, ez az igazán magyaros, tősgyökeres, velős, erőteljes stílusok más hiányt elfeledtet, sok hézagot betakar; nem keres s nem gyárt műszavakat, mindég megtalálja az alkalmas kifejezést s azt helyén és hatással tudja alkalmazni.

Megható az édes apjához intézett költői levele, kinek mindenét köszönheti; a hű fiu szíve minden szerelmével adózik a szerető édes atyának, midőn azt mondja:

»S mondj jó apám te fenkölt drága lélek,
Miért, hogy mindezt nem hálálhatom?
Miért, hogy azt, mit mostan érted érzek
Csak ily halványan zengheti dalom?
Miért, hogy nincs más semmi kincsem, gyöngyöm
Könnyem csupán, a mely most elpereg?
E dal csupán a melybe most kiöntöm
Hozzád való örök szerelmemet.«

Lendületteljes, magasan szárnyaló »A királyhoz« cz. alkalmi ódája ő Felsege koronázási jubileumára, a melyet a 72. zs. nyomán készített szép imával zár be. Őszinteséget, való érzelmeket lehel a »Kossuth halálára« irt költeménye, ugyancsak bibliai versek nyomán; de talán legszebb az »Eszter« cz. krónikája, a melyben Eszter és Hámán törtérelméről szólván, kedves, enyelgő sorokban, jól gördülő rímekkel tárgyalja.

Zsolnárt mindössze 30-at fordított és ezek is nagyobb részt rövidiek. Concedálok a szerző úrnak, hogy zsolnárt fordítani nehéz munka, az eredeti tömörséget hiven, az ódság ellen lehetőleg nem vétve, a modern költészet szellemében visszaadni olyan munka, mely megpróbálja a legnagyobb tehetséget is. Feladatát a maga teljességében nem is oldotta meg a szerző úr, csak töredékében, mert munkáját a legjobb akarat mellett sem nevezhetem fordításnak, inkább szorosan az eredeti alapján készített költői átdolgozásnak, melybe egyéni

érzelmeit, individuális hangulatát is beleszűrte. Kétkedem, hogy sok helyen megértette-e az eredeti mélységét és vonatkozását, körülményeit és genesisét. Vajjon mindjárt elején a 19. zs.-ban átérezte-e, hogy mire czéloz a zsoltár-költő a természet personifikálásával, miután az azt közvetlen megelőző 18. zs.-ban az isteni hatalom és gondviselés megnyilatkozását ünnepelte Dávid történetében? Mért festi a természetben, a nap, hold és csillagokban, a reggelben és nappalban az alkotó és fenntartó hatalom örök és változatlan törvényét, érvényesülését, melyben a természeti erőket szolgálóivá, mindenhatóságának magasztalóivá teszi, érezte-e e viszonynak, ez alárendeltségnek fontosságát és horderejét más népek felfogásával, imádatának tárgyával szemben? Vajjon érezte-e? S a zsoltár második felében az örökkévalónak hétszer való megnevezése úgy látszik teljesen elkerülte figyelmét, mert egyáltalán nem is fordítja, pedig ennek megfelel az ugyancsak általa lefordított 29. zs., hol a hét שבע -al szemben hét שבע לך áll, a επτὰ βρονταί , melynek kiinduló pontja egy fákat tördeső zivatar festése, de célja Isten szentségének dokumentálása. Ha nem is akarom e hely szépségét és költői erejét túlbecsülni, mindenesetre oly momentum, melyet méltóbban kellett volna interpretálni. Az eredetiben betűrendben irt 34. zs. sem tartozik a sikerültebbek közé, eltekintve, hogy igen nagy szabadsággal, csak épen az alapmotívumot tartva szem előtt dolgozik, a zsoltár hangulatának megfelelő versnemet sem találta el; úgy látszik az első pár vers tévesztette meg, a mely dicszhymnuszszerüleg kezdődik, de csakhamar átcsap a tanító, moralizáló tónusba. Annál melegebb és közvetlenebb, mélyebb és meghatóbb a 90. zs., Mózes remek imája. Ennek hangulata igen hű, az az elégikus, bánatos, de az Istenbe helyezett bizalom által megtisztult, felemelő s megnyugtató érzelm-harmónia kellemes akkordban csendül vissza költeményéből is. Im egyik szaka:

»Te mérsz végpusztulást az emberekre
Te szólsz: »Uj emberfaj sarjadj, fakadj!
Te vagy, ki népeket törölsz a létből
S parancsolod, hogy feltámadjanak!
Előtted, mert egy ezredév csak annyi,
Mint röpke tegnap: elfut, elpereg,
Mint perczenetnyi éji ébredésünk,
Mit álomnak sejt az emlékezet.«

Sikerült az ezt nyomban követő 91. zs. is, mely különben az előbbihez szorosan tartozik; míg ott Isten dicsőségének megnyilatkozása kéretik, itt azt megígéri Isten. De a két első versben Isten nevének négy féle megjelölése, négy féle tulajdonsággal ismét szép költői motívumul szolgálhatott volna. Különben az eredeti zsoltárban félreismerhetetlen, a dráma rövidsége, frissesége, szakadozottsága és gyorsasága, a mit bizonyít a gyakori személy változás is, a mit ugyan határozott személyekre nem tudunk visszavinni, de a dialog eleven-sége élesen csendül ki a sorok közül; az ennek megfelelő hangulatot a fordításban nem találom.

Általában jobban sikerülnek a bánatos alaphangok, a síri dallamok, a merengők, a sóhajtozók — talán a költő egyéniségéből, temperamentumából kifolyólag — mint a vidám, enyelgő, kedvre derítő, ujjongásra fakasztó hozsánák. Ezek között talán a legjobb a 135. zs.

Különös szépsége könyvének s érdeme munkájának a rímek gördülékenysége, a versnemek változatossága, a strófák szabatosága s a helyes beosztás. Külön csoportosította a szombat estére tartozó ujjongó imákat s külön a »halel-t. G. A. szép és üdvös munkát végzett, hálára és elismerésre tarthat számot mindenkinél, ki a zsidó költészet iránt érdeklődik, kiből a gőzgépek zakatolása s a köszén lomha füstje még nem ölt ki minden idealismust; munkájával sok kellemes perczet szerez sokaknak, könyvében gyakran fognak lapozgatni a hitben vigaszt keresők, hol azt meg is fogják találni.

Budapest.

DR. DÉKÁNY GÉZA.

ÉVKÖNYV.

(Kiadja az izr. magyar irodalmi társulat. Szerkesztik: Dr. Bacher Vilmos és Dr. Mezey Ferencz. 1895.)

A »Magyar-Zsidó Szemle« tíz éves fáradságos agitálásának első husos gyümölcse, a magyar irodalmi társulatnak ezen első zsengeje. E lapoknak egykori szerkesztői teljes önérettel vallhatnak komaságot e múlt, oszlopos útjelzői, dolgozataikkal nyitván és zárván be harminczhét derék munkásnak gárdáját.

E vaskos mű bizonyára kezében van már a M. Zs. Sz. minden olvasójának és kétségtelenül élvezetes szórakoztatást

talált kiki benne. Kit az egyik, kit a másik dolgozat tartott fogva. Az egyes dolgozatok irodalmi értéke felől, véleményyt alkotott már magának mindenki és bizonyára csak hálával adózhatik az irodalmi társulatnak, hogy harminczhét ismert írói nevet hozott össze, a kik a magyar zsidóság nemes törekvéseinek közös oltárán áldoztak egyéni tudásukkal, egyéni vallásos és hazafias érzésükkel.

Mindezeknél fogva e lapok keretében nincs helye annak, hogy e könyvvel bőven foglalkozunk. Elég az anyának az örömből, ha gyermekét künn az életben boldogulni látja és hallja, és viszont nem kívánunk izléstelenek lenni, hogy az aggodalmas anya fülébe vigyük bíráló megjegyzésünkkel, a fia felől keringő gáncsoló híreket.

Az irodalmi társulatot, melynek évi jelentése arra vall, hogy czéltudatos akaraterő lakozik intézői lelkében, se érje gáncs, se illesse bántás, hogy ha nem nyújtott e művével is tökéleteset, ha nem bocsátott olyan művet első izre közre, mely egységes conceptioval, határozottan szembezőkő czéltudatos irányával a jogosult, de túlzó követeléseket is kielégítette volna. Csak gondoljuk meg, mennyi bizalmatlansággal, mennyi közönytellel kelle ez intézménynek első évében megviaskodnia, ne felejtjük el, hogy az első fogzás idejében nem állhatott hatalmában tervszerűen készített dolgozatokat megrendelni és bekérni, hanem meg kellett elégednie azzal, hogy általánosságban munkára hívja fel az íróknak hosszú sorát és csokorba fűzhesse lehetőleg izlésesen azt, a mit kiki jószántából szívesen ad. És e csokor tanúságot tehet arról, hogy nem vagyunk híjával a jó és buzgó íróknak és megerősít bennünket azon hitünkben, hogy általestünk a kezdet nehézségein. A legközelebbi év almanachja pedig olyan legyen, mely nem csupán az egyéni képességeknek leszen próbaköve, hanem hűen és élvezetesen fogja nekünk bemutatni a magyar zsidóságnak, mint egésznek, jelen állapotát, fel fogja tüntetni szellemi és erkölcsi erejét, leírván intézményeit, elbeszélvén történetét, be fog számolni különféle rovatokban, tudományos és szépirodalmi, költői és prózai műfajokban. érzelmeivel, törekvéseivel és gondolataival, hogy láthassa magát benne a jelen nemzedék és felelőszemléje, új életre ébredjen.

Budapest.

STERN ÁBRAHÁM.

Folyóiratunk a vélemény szabadságot minden fölé helyezi és ezért a fenti cikkeknek is helyt adtunk. Szokásunk ellenére azonban néhány megjegyzést kell tennünk. Sem az írókat, sem a szerkesztőket Stern ur különben sem gáncsolja. Szmélyi czélfatokkal, érdemtulajdonításokkal nem törődünk. Furcsának találjuk azonban, hogy a cikkíró az egyes dolgozatok tarka sorrendjéből a rendszer hiányára következtet. Minden szerkesztő tudja, hogy az írók sorrendje milyen érzékenységet támaszthat és pl. Kiss József az ő Évkönyvében főképen az ábécéhez folyamodott és Acsádyt tette első helyre stb. Egyébiránt felhős a czéltudatosági és rendszerességi nyilatkozat. Évkönyv sem rendszeres teológiát, sem rendszeres pedagógiát, sem rendszeres filozófiát nem nyújthat, mert nem szakmunka. A rendszer igen jeles szó, kelleténél gyakrabban jelentkezik is különféle okok és czélfatból, de az Évkönyvnél csak a tagok elriasztására volna alkalmas, ha alatta valami konkrét értelem rejlik, mert az olvasók nem szeretik magukat szép szavak kedvéért elaladni. Végzetesnek tartanánk a társulatra, ha megfélekeznek tagjainak óhajairól és szükségleteiről. E megjegyzéseket is azért tesszük. A társulatnak a legkisebb munka többet használ a legrendszerezesebb és a legezéltudatosabb külsőségnél.

DR. BLAU LAJOS.

A SAJTÓ NYILATKOZATAI AZ IZRAELITA MAGYAR IRODALMI TÁRSULAT ÉVKÖNYVÉRŐL.

Egyetértés. 1895. Január 7.

Az izraelita magyar irodalmi társaság, mely csak a múlt esztendőben alakult meg, a legnemesebb feladatokat tűzvén maga elé, már megkezdte nagy arányu működését. Ennek a működésnek első nyilvános jele az Évkönyv, mely most jelent meg dr. Bacher Vilmos és dr. Mezey Ferencz szerkesztésében. Diszesen kiállított vaskos kötet ez, melyet a társulat tagjai tagilletmény fejében kapnak, de mások által is megszerezhető a könyvpiaczon. Gazdag és szerfőltt érdekes tartalma valóban a legelőnyösebben jellemzi azt a nagy intellektuális erőt, melyet a magyar zsidó tudósok, írók és

MAGYAR-ZSIDÓ SZEMLE. 1895. I. FÜZET.

publicizisták képviselnek a magyar közéletben. Ez az évkönyv is bizonyosága annak, hogy az izraelita magyar irodalmi társulat komolyan hozzálátott nagy feladata teljesítéséhez, s a legteljesebb mértékben megérdemli az érdekelt körök és tényezők támogatását. Nem az egyoldalú felekezeti szellemen vezet a társulatot, hanem a nemes vallásos intenciókkal párosult magyar hazafiság, mely arra törekszik, hogy minden irányban érvényesüljön a magyar zsidóság jelentékeny intellektuális ereje a hazai kultúra terjesztése és fejlesztése dolgában. Az évkönyvben kisebb-nagyobb terjedelmű tudományos, ismeretterjesztő, szépirodalmi és költői munkát a következők irtak: Bánóczy József, Sonnenfeld Zsigmond, Kohn Dávid, Cserhalmi H. Irén, Kaufmann Dávid, Makai Emil, Kohn Sámuel, Bernstein Béla, Schvarcz Adolf, Tenczer Pál, Blau Lajos, Ignotus, Sturm Albert, Rosenberg Sándor, Szatmári Mór, Maybaum Zsigmond, Feleky Sándor, Büchler Adolf, Klein Mór, Radó Antal, Neumann Ede, Weiszbürg Gyula, Kőrös Mihály, Silberstein Ötvös Adolf, Seltmann Lajos, Gerő Attila, Gelléri Mór, Vajda Béla, Kecskeméti Lipót, Lederer Ignác, Goldschmied Lipót, Krausz Sámuel, V. Heves Kornél, Schuschny Henrik, Mezey Ferencz, Büchler Sándor és Bacher Vilmos. Az Évkönyv az irodalmi rész után közli a társulat alakulásának a történetére vonatkozó hivatalos jelentéseket, a szervezetet ismertető alapszabályokat és a társulat tisztviselőinek, valamint tagjainak a teljes névsorát. A gondos szerkesztésért méltán illeti az elismerés dr. Bacher Vilmost és dr. Mezey Ferenczet. A könyv a Franklin-társulat nyomdájából került ki.

Pester Lloyd 1895. január 7.

Die israelitische ungarische Literaturgesellschaft, welche vor einem Jahre gegründet wurde und sich bereits einer grossen Anzahl von Mitgliedern erfreut, hat soeben ihr erstes Jahrbuch herausgegeben und es mag gleich hier konstatiert werden, dass dasselbe über alle Erwartung gelungen ist. Der Präsident der literarischen Sektion dieser Gesellschaft, Professor Dr. Wilhelm Bacher und deren eifriger Sekretär Dr. Franz Mezey, welche als Redakteure des Jahrbuches zeichnen, haben eine so reiche Fülle der interessantesten wissenschaftlichen und belletristi-

schen Arbeiten gesammelt, dass das vorliegende Werk eine Zierde der ungarischen Literatur wie des Judenthums bildet. Des letzteren aus dem Grunde, weil die Verfasser der Arbeiten, welche den Inhalt des 30 Druckbogen starken Werkes bilden — es sind ihrer beinahe ein halbes Hundert —, durchwegs jüdischer Konfession sind und ihre Leistungen auf einem hohen literarischen Niveau stehen, welches ihrer Literaturgesellschaft zu hoher Ehre gereicht. Dabei haben die Themata aller Arbeiten irgend einen Bezug zum Judenthum. Josef Bánóczy weist den sprachlichen Einfluss der Bibel und deren Erzählungen auf Arany's »Toldi« nach, Sigmund Sonnenfeld schildert die jüdischen Ackerbaukolonien in Argentinien, David Kohn behandelt die Populationsstatistik vom Gesichtspunkte der Juden, Professor David Kaufmann skizzirt die Aufzeichnungen des jüdischen Lehrers Isaak Schulhof über seine Theilnahme an der Revindikation Ofens, Rabbiner Dr. Samuel Kohn veröffentlicht einige im Nachlasse seines Grossvaters gefundene Prozessakten, welche auf die Verhältnisse der Juden in Ungarn in den dreissiger Jahren ein interessantes Licht werfen, Dr. Béla Bernstein würdigt die Theilnahme der Juden am 1848/49er Freiheitskampfe, Albert Sturm gedenkt der verstorbenen jüdischen Journalistenkollegen, Ludwig Blau bespricht die Ideen der Bibel über die Theodice, Adolf Silberstein behandelt die Ursachen der »geistigen Superiorität« der Juden, Wilhelm Bacher schildert die Verhältnisse der französischen jüdischen Literaturgesellschaft, Leopold Goldschmied beschäftigt sich mit den jüdischen Künstlern in Ungarn, werthvolle Beiträge haben ferner geliefert Eduard Neumann, Leopold Kecskeméti, Franz Mezey, Alexander Büchler, Emil Makai, Ignotus, Irene Cserhalmi, Anton Radó, Ignaz Lederer, Heinrich Schuschny, Paul Tenczer, Julius Weiszbürg, Moricz Gelléri, Béla Vajda, Moricz Szatmári, Attila Gerő, Moricz Klein, Alexander Rosenberg, Sigmund Maybaum, Adolf Büchler und viele Andere. Zum Schlusse sei noch erwähnt, dass das 1895er Jahrbuch der jüdischen ungarischen Literaturgesellschaft, welches von der Franklin-Druckerei sehr hübsch ausgestattet wurde, sich auch äusserlich sehr gefällig präsentirt. Das Werk ist im Kommissionsverlage R. Lampel's erschienen.

Budapesti Hirlap. 1895. január 7.

Az írv. magyar irodalmi társulat, mely most egy éve alakult meg s e rövid idő alatt közel kilencszáz tagot gyűjtött körébe, továbbá 10.000 frtot szedett be tagjaitól, mely összegből 3500 frtot fordított irodalmi czélokra, most adta ki első évkönyvét, igen díszes kiállításban, szépen kötve s igen becses tartalommal. Egy csomó érdekes cikket tesz közzé, melyek természetesen majdnem mind valamiképpen felekezeti ügyre vonatkoznak, de mégis általános érdekűek, köztük egy-néhány magas színvonalon álló irodalmi és tudományos munka. Jó megnyitó Bánóczy József irodalmi tanulmánya: Toldi és a biblia, melyben a szerző finom ízléssel és pontos megfigyeléssel vizsgálja a biblia nyelvének és gondolatvilágának Toldijában mutatkozó hatását a költőre. Igen becses irodalmi adalék Radó Antalé: József és Putifárné története a Sahnámében, a ki két ívnyi gyönyörű fordításban mutatja be ezt a híres epizódot. Kecskeméti Lipót szép fordításokat közöl zsidó költőktől (Salamon Ibn Gabirol, Juda Halévi stb). Léderer Ignác lefordít egyet Juda Alcharizi makámáiból, játszva győzvéen le a nyelvi nehézségeket e költői játékban. Mély érzésű verseket irtak: Ignotus a 137. zsoltárhoz. Makai Emil: Kelet. Gerő Attilától is olvasunk szép verset: Talisz, t'filin. V. Veress Kornéltól: Látogatás. Kőrös Mihálytól: Kísértet. Cserhalmi H. Irén, ki oly komoly tanulmányt irt a francia romantizizmusról, itt egy novellát közöl: Lea. Igen érdekes aktuális közlemény Sonnenfeld Zsigmondé: Az argentiniai zsidó földművelő-gyarmatok. Sonnenfeld tudvalegőleg Hirsch báró titkára s épp az argentiniai ügyet intézi. Tőle meg tudjuk, hogy ezek a gyarmatok szépen prosperálnak, már huszezer hektár föld van buzával bevetve, a gyarmatokban pedig nem szabad idegen munkást alkalmazni, a gyarmatosoknak maguknak kell dolgozniok. Kohn Dávid dr. a zsidó népmozgalmi statisztikát vizsgálja, hogy a zsidó faj a legkevésbé szapora az országban, de a zsidó gyermekek halandósága a legkisebb: azonkívül földeriti, hogy tetemes zsidó kivándorlás van Magyarországon. Történeti becsű Kaufmann Dávid cikke: Budavár visszavivásának egy szemtanuja és leírója, melyet a magyar történeti irodalom igen szívesen fog venni. De nagyon hosszúra nyulna az ismertetés, ha mind-

egyik dolgozatról akarnánk szólni, mert körülbelül 40 dolgozat foglaltatik a kötetben. Csak röviden említünk még néhány czímet: Bernstein Béla: A zsidók az 1848—49. szabadságharcban, Blau Lajos: A biblia eszméi a teodiceáról, Tenczer Pál: Egyről-másról és magamról, Sturm Albert: Zsidó újságírókról a temetőben, Szatmári Mór: Zsidók a magyar publicisztikában, Silberstein Ötvös dr.: A zsidó szellemi fölénye, Seltmann Lajos: Életképek, Goldschmied Lipót: Magyar zsidó művészek, Mezey Ferenc: Onnan hazulról, Bacher Vilmos: A francia zsidóság irod. társulata, stb. A könyv dicséretére válik az új társulatnak, jól mutatja be az izraelita felekezeti írókat, kik többnyire igazán magyarok és egy csöppet sem felekezetiek és így a könyv a maga jó magyaros szellemével és szavával hasznos szolgálatot tesz majd annak a közönségnek, melynek mulattatására, buzdítására, tanítására szánuva van.

Magyar Hirlap 1895. január 6.

A csak tavaly alakult izraelita magyar irodalmi társulat fényesen köszönt be azzal az első kiadványával, mely előttünk van. Több mint 30 ívre terjedő, igen szépen nyomatott kötetben egész özönét nyújtja az érdekesnél érdekesebb közleményeknek, melyek mindamellert, hogy legnagyobbbrészt zsidó felekezeti dolgokról szólnak, méltán számot tarthatnak minden magyar olvasó figyelmére. A sort Bánóczy József nyitja meg egy rendkívül becses és kitünően megírt dolgozattal, melynek czíme: »Toldi és a biblia«, Kohn Dávid »Zsidó népmozgalmi statisztika«-ról ír, Kaufmann Dávid »Budavár visszavivásának egy zsidó szemtanuját és bíróját« ismerteti, Bernstein Béla a zsidók szerepét a magyar szabadságharcban tárgyalja, Szatmári mór a zsidó magyar publicistákról ír, Sturm Albert elhalt zsidó-magyar újságírókról stb. A kötet egyik legérdekesebb darabja a mi kitünő kollégánk s lapunk belső munkatársa, Radó Antal dr. műfordítása, amely a Sahnáméból a József s a Putifárné történetét adja vissza. Ezenkívül értékes közleményekkel járultak a könyv tartalmához Gelléri Mór lapunk belső dolgozótársa, a millenniumi kiállítás érdemes és szakavatott titkára, aki épp erről a kiállításról emlékezik meg. Silberstein Adolf, az ismert jeles eszthetikus, Kohn

Sámuel, Tenczer Pál, Blau Lajos, Makai Emil, a gyorsan nevéssé vált poéta stb. Egy szóval, ez az Évkönyv minden tekintetben becsületére válik úgy a zsidó magyar irodalmi társulatnak, mint a két szerkesztőnek: Bacher Vilmos dr., a mi tudós orientálistánknek és Mezey Ferencz dr.-nak, aki a zsidó magyar irodalom körül a »Magyar Zsidó Szemle« szerkesztése által már eddig is igen sok érdemet szerzett. Az Évkönyvet a társulat minden tagja tagilletmény fejében kapja.

N. P. Journal 1895. jan. 8.

Das soeben erschienene »Évkönyv« (Jahrbuch) der ungarischen isr. literarischen Gesellschaft präsentirt sich als ein beinahe 500 Seiten starker, stattlicher und technisch hübsch ausgestatteter Band, dessen Inhalt von der Sorgfalt der Redakteure Dr. Wilhelm Bacher und Dr. Franz Mezey sowohl wie von dem hohen Niveau erfreuliche Zeugenschaft ablegt, auf welches die ungarisch-jüdische theologische, geschichtliche und sozialwissenschaftliche Literatur sich emporgeschwungen hat. Ein hervorragendes Verdienst an diesem Aufschwunge gebührt ungarischen israelitischen literarischen Gesellschaft, deren Zweck gerade in der intensiven Pflege der oberwähnten literarischen Genres besteht und welche, wie schon aus dem vorliegenden Jahrbuche, dem ersten seit dem übrigen kurzen Bestande Gesellschaft, ersichtlich, nach der selbstgewählten Richtung hin eine sehr erspriessliche Thätigkeit entfaltet. Nicht weniger als achtunddreissig jüdische Gelehrte und Schriftsteller guten Namens haben das Jahrbuch mit werthvollen Beiträgen bereichert, darunter Joseph Bánóczy, Sigmund Sonnenfeld, David Kohn, Irene H.-Cserhalmi, Samuel Kohn, Paul Tenzer, Ignóty, Albert Sturm, Móríz Szatmári, Sigmund Maybaum, Anton Radó, Eduard Neumann, Julius Weiszburg, Adolf Silberstein-Oetvös, Moriz Gelléri, Heinrich Schuschuy, Franz Mezey, Wilhelm Bacher u. A. Das interessante Jahrbuch enthält ferner einen Aufsatz über die Gründung und Thätigkeit der ungarischen isr. literarischen Gesellschaft, die Statuten und die Mitglieder-Liste derselben und einen isr. Kalender für das bürgerliche Jahr 1895. Der Preis des im Verlage von R. Lampel erschienenen und von der Druckerei »Franklin«, wie erwähnt, geschmackvoll ausgestatteten Bandes beträgt 2 fl. 50 kr.

Oestr. Wochenschr. 1895. jan. 18.

An der Frucht erkennt man den Baum; Früchte tragen kann überhaupt nur ein lebensfähiger Stamm. Es ist noch kein Jahr, dass die israelitisch-ungarische literarische Gesellschaft von wackeren Männern ins Leben gerufen wurde; die ganze jüdische Intelligenz Ungarns schaarte sich in ihre Reihen; Gemeinden und Private, Reiche und Arme kamen mit ihren Liebesgaben und sicherten den Bestand der Gesellschaft nach der materiellen Seite hin; dann kamen die Männer der schrift mit dem Griffel in der Hand, Politiker und Historiker mit der Schärfe ihrer Urtheilskraft, gelehrte Theologen und gottbegnadete Dichter mit dem warmen Gefühl im Herzen, ausgezeichnete Publicisten und Schriftsteller mit der Gewandtheit ihrer Feder und schufen ein Werk, welches dem ungarischen Judenthum die edelste geistige Nahrung bieten wird. Die literarische Gesellschaft hat mit dieser ersten Publication die glänzendste Probe ihrer Lebensfähigkeit abgelegt und zugleich die froheste Zuversicht auf eine schöne Zukunft eröffnet.

Azután következnek az egyes cikkek zs. tudomány-, történet-, költészet- és társadalom szakok szerinti rövid ismertetése.

Diese Namen und Titel lassen errathen, welche Fülle der Belehrung und welcher Reichthum an Wissenschaft in dem ersten Jahrbuch der Isr.-ung. literarischen Gesellschaft aufgespeichert liegt. Das Jahrbuch dient asserdem als amtliches Organ der Gesellschaft; man findet darin den Bericht über die Gründung und Wirksamkeit der Gesellschaft den Schematismus der Dignitäre, die Statuten das, Verzeichniss der Mitglieder, einen jüdischen Kalender pro 1895. Das Werk, über welches sich auch die Tagespresse mit anerkennenden Lobe ausgesprochen hat, ist für 2 fl. 50 kr. auch im Buchhandel zu bekommen.

Élet, 1895. jan. 14.

A sok roszsz, főleg helyi nagyságok kétes értékű elme-termékeit közlő évkönyv áradatából szépen emelkedik e dicséretes tendenciájú egyesület első kiadványa. Nem egy kiváló dolgozatot találunk benne, mely nemcsak zsidó felekezeti szempontból érdemel figyelmet. Érdekesekek Bánóczy József ta-

nulmánya: »Toldi és a biblia«, Sonnenfeld Zsigmond dr. cikke Hirsch báró nagyszerű humanitárius működéséről, Kohn Dávid zsidó népmozgalmi statisztikája, Bernstein Béla, Sturm Albert, Szatmári Mór és Goldschmid Lipót értekezései a magyar zsidóság irodalmi és művészeti tevékenységéről. Van néhány vers is az igen szépen kiállított kötetben, köztük pár gyöngécske. Ki kell azonban emelnünk Radó Antal pompás fordítását (József és Putifárné története a Sahnáméban) és Igotus költeményét.

Egyenlőség jan. 4.

Az első gyümölcs sokat ígérő, igazán szép és a fa plántálóinak nagy becsületére váló. Megjelent a fiatal Izraelita magyar irodalmi társulat első munkája, az 1895-ik ére szóló évkönyv. Csak lapunk megjelenése előtt vettük a nagy dimenzióju almanachot (majdnem 500 oldalos könyv), de- annyit már is konstatalhatunk, hogy maradó értékű, nagybecsű mű. Csak néhányat nevezünk meg a közölt dolgozatokból és olvasóink már ezekből is föl fogják ösmerni, hogy az IMIT, első évkönyve egész kis enciklopédiája a zsidó ismereknek nagyobbrészt könnyed, folyékony, szép magyarsággal megírva. Az IMIT meg lehet elégedve eme első művével és szerkesztői: dr. Bacher Vilmos és dr. Mezei Ferencz büszkén tekinthetnek a szép munkára, mely typographikus szempontból becsületére válik a Franklin Társulat nyomdájának.

Nem tehetjük, hogy a gyümölcsöt látva, meg ne emlékezzünk fája plántálójáról. Az Izraelita magyar irodalmi társulatot az Országos izr. iroda hivta életbe és a mi az előkészítő munkálatok első percétől fogva egyik legszebb alkotásának mondottuk és minden erőnkkel, minden rendelkezésünkre álló eszközzel támogattuk a társulat létrejöttét, melynek első munkája im' nemcsak megfelel várakozásunknak, de azokat felül is mulja.

Külföld 1895. jan. 17.

Egy meglepő, diszesen kiállított vaskos kötet fekszik előttünk, melyben az izraelita irodalmi társáság mintegy tanubizonyosságát adja megalakulása jogosultságának, sőt égetően szükséges voltának; mert az a felekezet, mely ennyi kiváló író,

ugyszólván a magyar publicisztika összes előkelőségeit adta a nemzetnek, mely egy Ágai Adolfiál, egy Silbersteinnal, egy Kiss Józseffel, egy Alexander Bernáttal büszkélkedhetik, megrovandó mulasztást követne el, ha nem alapítana egy csakis eszményi célokat szolgáló, a hazafiságon alapuló, egyedül a magyar irodalom gazdagítására és emelésére irányult, tisztán irodalmi társaságot, melyet támogatni és melynél közre működni minden magyar zsidó-író erkölcsi kötelessége. Sok fényes név van e könyvben, jeles munkákkal képviselve, a melyek az évkönyv díszére válnak és azt a legjobb hasonló vállalat föl emelik, hangulatos, helyyel-közzel remek versek, szépirodalmi dolgozatok, nagybecsű tudományos értekezések teszik érdekessé e változatossá ezt a könyvet, melynek országszerte jónévű munkatársai sorából elég Silbersten Ötvös Adolfra, dr. Bánoczy Józsefre, dr. Kohn főrabbera, Sturm Albetre, Radó Antalra, Kohn Dávidra, Makaira utalni, hogy a könyv maradó becsét, mely dr. Mezey Ferencz és dr. Bacher Vilmos szerkesztését dicséri, fényesen bebizonyítsuk. De bár nagy kár, hogy egy régi rossz német vicczel éljünk: »ich sehe viele, die nicht da sind« több mint egy fényes név hiányát tapasztaljuk sajnálattal, az vigasztal csak meg bennünket, hogy jövő évre e helyen velük is fogunk találkozhatni, a saját dicsőségükre és az izraelita irodalmi társaság előnyére.

Végül megjegyezzük, hogy az Ország-Világ jan. 12-én megjelent száma közli, a forrás megnevezése a következő számban van, Cserhalmi H. Irén »Lea« című novelláját, a Magyar Geniusz pedig, méltatva az évkönyvet, Sonnenfeld cikkét.

AZ I. M. I. T. ÉVKÖNYVÉNEK ELŐDEL.

Az évkönyv megjelenése alkalmából a pietás követeli, hogy megemlékezzünk elődjeiről, a melyek élő bizonyítékai országunk zsidóságának a magyarosodás terén a multban kifejtett tevékenységéről. A szabadság évében, a midőn legfényesebben kitűnt a hazai zsidóság hazafisága, hagyta el Lan-derer és Heckenast nyomdáját az első magyar-zsidó évkönyv ily cím alatt: *Első magyar zsidó naptár és évkönyv 1848-ik szökőévre, közrebocsátja a honi izraeliták között magyar nyelvet terjesztő (rövidebben: magyarító) egylet, első évfolyam, egy*

arczképpel és egy zenemelléklettel. De az első évfolyamot soká nem követte a második. »A magyarító egyület eltemette a diadalmos reactió; az Évkönyv hazafias írói, Horn, Dióssy külföldön kerestek menedéket, és a magyar haza földén a koporsó csendje uralkodott.«

27 évig tartott, míg a magyar zsidóság ismét kezébe kapott egy évkönyvet, a melyet az akkori fiatal gárda közreműködésével Kiss József szerkesztett. A Franklin társulat adta ki, (1875) az alig 200 oldalra terjedő »első évfolyamot,« a melyből sok »igen jeles dolgozat kimaradt« a jövő évfolyam számára. De a jövő évfolyam napvilágot nem látott. A fiatal gárda legtöbb tagja husz év mulva ismét találkozik az IMIT évkönyvében. 1848-ban kevesen voltak, a kik tehetséget és képességet éreztek magukban, a honi zsidóság előtt kibontani a zsidó tudomány zászlaját, 1875-ben már többen vannak, de a kísérlet kétszer meghiúsult, a vállalkozás nem járt eredményrel. Az elődök elhintették a magot, mely hosszú idő múltán kikelt, kisarjadzott és hatalmas fává nőtte ki magát az *izraelita magyar irodalmi társulatban*, melynek évkönyve folytatása hasonnevű elődjeinek, méltó utódja és reményteljes gyermeke. Az összehasonlítás a multtal mindig tanulságos és érdekes. Ez okból ide iktatjuk a régi két évkönyv tartalomjegyzékét.

1848. Diósy Márton. Vezérszózat; a magyarító egyület célja; Szegfy Mór. a zs. vallás 13 alapelve; Reich Salamon, Chorin Áron; Dr. Pollák Henrik, adatok a magyar izraeliták statisztikájához; Davidovics Sámuel, öröm és hálabeszéd; Rokonstein Lipót, Virágfüzér a Talmud mezejéről; Friedmann S. Gyula, zsidó önkénytes; Dr. Rosenfeld József, a nevelésről; Fischer Károly, néhány szó az oskola ügyben; Rosenzweig Sal. dal; Einhorn Ignác, a halálbüntetés a régi hébereknél; Szegfy Mór, az elátkozott bachur; Dr. Schlesinger Ig., közlemények a nehéz kézműveket és a földművelést az izraeliták közt terjesztő pesti egyület köréből; Einhorn J. a zsidó-ügy és a sajtó honunkban; Rosenzweig S., a gondatlan törvényhozó; Egy-két szó a magyar zsidó teendői körül; Einhorn J., Visszapillantás; Chorin Áron, aradi főrabbi arczképe; Zsidó vagyok, eredeti magyar dal Szegfy Mórtól, zenéjét szerző Kohn Samu.

1875. Acsády Ignác. Eötvös József és a zsidók dr. Goldzicher J., a vallásos eszme a régi hébereknél; dr. Kohn Sámuel, a zsidók és a nemzetiségek; Kiss József, képzelt utazás (költemény); Szentesi Rudolf, Jokli (rajz); Kiss József, sóhaj (költemény); dr. Lőw Tóbiás, emlékezés az egyenjogúsáért való küzdelemre; dr. Weisz Béla, oktatásügyi állapotok; Lőw Lipót (életrajzi vázlat): Gelléri Mór, a zsidók az iparban; Ágai Adolf, zsidó menyegző falun (rajz); Lőw Lipót, a szombatok szertartáskönyve; — Album: Bischitz Dávidné; dr. Hirschler Ignác; kerületi elnökeink; — Kiss József, Simon Judit (ballada); Viharos (Sturm) Albert, háromszáz botütés (kaszárnya historia); dr. Silberstein A., a zsidó küldetés és a magyar társadalom; Kiss József, az időjós (költemény).

A szeparatistikus czélok, a miknek falra festett árnyékától egyik tekintélyes lap az 1875. évkönyv megjelenése alkalmával, már eleve megijedt, az IMIT láttára ismét felébredtek. A »Magyarország« jónak találta a hazafiság katedrójából az évkönyv költeményeiben kifejezésre jutó tendenciát meglegckéztetni. Akárcsak 20 év előtt. Ez az állandóság és folytonosság a kritikában.

JEREMIÁS PROFÉTA.

(Der Profet Jeremias von Prof. Dr. M. Lazarus, Boroszló, Schottländer 1894.)

Néhány hónapja, hogy Lazarus, a hírneves filozofus, csendben ülte meg hetvenedik születés napját és fogadta a közelből és távolból tisztelői széles körének szerencsekívánatait és a berni egyetem részéről, a hol egykoron tanított, a tiszteleti tudori czimet. A német császár a titkos tanácsosi czímet adományozta neki. Nem olvastuk ugyan, hogy a német zsidóság hogyan tüntette ki eme diszes alakját, de hogy bokros érdemei vannak hitfelei körül is, azt Németország határain messze tul is tudják. Ezen nembeli érdemeit szaporította az említett újabb munkájával, melynek megjelenése bizonyára nem véletlenül esik össze szerzője 70. születésnapjával. Lazarus méltóbban nem róhatta le háláját a Gondviselés iránt, mint a midőn elmélyedett Jeremiás proféta jellemébe és szellemébe, és eredményeit, melyek csak a zsidóság dicsőítésére válhat-

nak, közrebocsájtotta. Ki volna hivatottabb Jeremiás tolmácsa és értelmezője lenni, mint L. a nagy psychologus? Hogy minő gyakorlati cél lebegett a szerző szeme előtt és mennyire van a munkának aktuális jelentősége is, az ismertetésünkben ki fog tűnni.

A függeléken kívül 87 oldalra terjedő könyv külsőleg nincs ugyan felosztva, de a gondolatmenet világossága folytán ezt nagyon könnyen nélkülözük.

A bevezetésben (14. lapig) a prófétáról általában van szó.

Mindenekelőtt meg kell a prófétákat különböztetni, más népek jósaitól. A pogány fátum, végzetnek föltétlenül be kell következni, az embernek nincs hatalmában azon változtatni, azt föltartóztatni, ezt tudja és hirdeti a pap. Az isteni végzés pedig, melyet a próféta hirdet, mindig elhárítható, ha az ember, a nép bűnösségével fölhagy, ha őszintén megtér. Egy másik lényeges különbség az orakulum és próféta hirdetés közt, hogy az első, minthogy be kell teljesednie, rendesen kétértelmű, míg az utolsó, kiváltképp Jeremiásnál nagyon is világos. Csak a próféta régi korában fordul elő, hogy a próféta magánüyekben is ad csudás fölvilágosítást és tekintetét a hely távolsága nem akadályozza, mint a hogy pl. Saul atyjának elvesztett szamarai felől Sámuelnél tudakozódik, de később ilyenről már szó nincsen és csak a köz lesz tárgya a prófétáinak, s akkor is a próféta nem azt hirdeti: mi lesz? hanem, hogy mi legyen, miképp alakítsa a nép maga tetteivel az ő jövődjét. Szóval: a próféta csak látszik jósnak, valójában pedig tanítója, intője a népnek.

Sohol sem találjuk azt, hogy valaki a néphez fordul, tanítja, utbaigazítja, a nélkül, hogy valakitől erre megbízást nyert volna.

Azért próféta — mert próféta!

A költők, bölcsék és korunkban a sajtó nem hasonlíthatók össze a próféta-sággal, mert náluk hiányzik az a teljes önzetlenség, mely a prófétákat annyira kitüntette. Ők Isten akaratát teljesítik és érette, kivált Jeremiás, készek gúnyt és szenvedést elviselni.

A próféták különböznek egymástól nyelvezetben és gondolati fordulatokban: de mindnyájan azon egy ethikai

jellemet mutatják. A próféták merészségüket, a melylyel királyokkal gazdagokkal és előkelőkkel szembeszállnak, az isteni parancs mozgató erejéből merítik, de azon mély gondból is, mely szívüket népek üdve iránt eltölti. A próféták tulajdonaihoz nem tartozik a remeteség, önkínzás és hasonló nyilvánulásai a beteg agy rajongásának. Jeremiás ugyan egyszer fölkiált (Jerem. 9.1.): »Vajha pusztában lehetnék, vándorok szállásában, távol népemtől« de ez csak a bánatos pillanat kifakadása, mely tetté nem válik. A próféták széles látkörökkel és éles tekintetükkel nem csak a saját népek politikai és társadalmi helyzetét figyelik meg, hanem mindazon népeket, melyek a kor történetére befolyanak.

A midőn a próféta pedig kortársait inti a jelen miként való használatára, egyuttal fölemelkedik az időlegesből az örökkévalóhoz, a végesből a végtelenhez. A próféták ideáljai az egész emberiség fejlődésének célpontjaivá lesznek, a melyekhez lassankint közeledik.

Végül azzal fejezi be L. a próféta általános jellemzését, hogy utal M. V. 13. f. 4. versére, a mely szerint a próféta igaz volta mellett nem bizonyít jóslatának bekövetkezése, hanem tanításának tartalma. Ebből eléggé kitetszik, hogy a próféta hivatása nem a jövőmondás, hanem az igazság hirdetése.

Itt következik Jeremiás jellemzése általánosságban (14—38.).

Az első feltűnő vonás, hogy Jeremiásnál a csudákról már nincsen szó; minden természetes, semmi homály és titok-szerű.

Sokratesről mondták, hogy ő tulajdonképp már nem is egy ókori görög, hanem modern ember. L. szerint nagyobb joggal lehet ezt a kétszáz évvel korábban élt Jeremiásról mondani, a ki oly idők számára élt és tanított, melyek neki a távol jövőrdő voltak. Minden ő nála az értelmén és erkölcsiségen alapult. Azért gunyjával illeti a hamis prófétákat álmaikkal. De hogyan értsük e szerint épen ő nála, hogy Isten szavát hallja és hirdeti.

Föl kell tennünk, hogy Jer. maga meg volt győződve, hogy belőle Isten szózata szól, de hogyan?

L. hogy ezen kérdésre megfelelően, emlékeztet a görög és

római költőkre, a kik a Muzsát és Geniust hívják föl, hogy lelkökben megszólaljon.

Ez lélektanilag nagyon természetes. Valamint a költő a tökéletes verset, úgy az emberek általában a nagy alkotásokat nem maguknak, hanem magasabb lénynek tulajdonították. Ezen pszichológiai törvény hatása alatt szólunk mi is »genius«-ról és geniálitásról, jóllehet, hogy e kifejezések tartalmukat nálunk már elvesztették. A próféta pedig valahányszor lelkében a legmagasztosabb gondolatok fölszálltak, a melyekről érezte, hogy szabadabbak, tisztábbak, magasabbak azoknál, melyeket addig gondoltak; ő ezen gondolatokat Istentől nyerteknek hitte és hirdette.

Egyébiránt Jerem. kivételt képez a szokatlan nagyságu emberek közül, a kiknél gyakran rendkívüli lelkiállapotokra is találunk. Jeremiásnál a mély megihatottságból szellemi életének nagy energiájára következtethetünk; különben ő egyszerű természet hatalmas kedélylyel.

Egy másik kérdés, miként kell a Jeremiásnál sürübben előforduló symbolumokat és symbolikus cselekvéseket érteni?

Valódi cselekvéseket és dolgokat látott a próféta avagy csak képzeletében éltek? L. az elsőt tartja helyesnek és megmagyarázza lélektanilag. Nézzük az első fejezetben előforduló symbolumot a mandolafáról. Jeremiás igen fiatalon érzi már magában a prófétai erőt, mely hatalmasan mozgatja lelkét; midőn pedig egyszer kimegy a szabadba, mandolafát lát, melynek héber neve azt jelenti, hogy »ébredés fája« — lévén korai virágzásával a tavasz hirnöke — azon gondolata támad, hogy Isten végzése ébren van és végre fogja azt hajtani, egyben pedig Isten szózatát hallja: »Jól láttál!«

A mi a symbolikus cselekvéseket illeti L. megjegyzi, hogy ilyeneket mi is végzünk, de nem tudunk felőlök. Csak a nemzeti zászlóra kell pl. gondolnunk, minő hatása van ennek a csatában a katonára. De a zsidó prófétához a symbolumok még közelebb voltak, hisz a zsidó vallásnak annyi parancsolata ép ezeket tartalmazza. A symbolumnak hatása onnan ered, hogy rövid megtekintése a gondolatok egész seregét kelti föl bennünk. A pogányok papjai is használtak symbolumokat, de értelmüket csak ők tudták, holott a zsidó vallásban az értelem nyomban megmondatik.

Egy igen feltűnő vonása Jeremiásnak, hogy ép annyira conservativ, mint a legnagyobb reformátorok egyike. Gyönyörrel eseteli népének őskorát és mégis ellene van éppen ő a tradícionális musnak és hirdeti, hogy leszen idő, midőn nem fognak többé hivatkozni az egyiptomi kiszabadulásra, hanem a jelen eseményeire. Sőt odáig emelkedik (31. fej.), hogy egy új szövetséget helyez kilátásba, a midőn a Tan a nép szívébe lesz írva és mindnyájan fogják az Istent ismerni, midőn tehát felesleges lesz az irás, a betű. Ezen ellentétek kiegyenlítése azt jelenti, hogy minden erkölcsiség és vallásosság a hagyomány hatása alatt keletkezhetik csak, de a réginek mindig újra meg újra kell megszületni; az ujuak a réginek gyökereiből kell kihajtani.

Jeremiás jellemzése után Lazárus messze időkre kiható működését állítja elének.

Első nagy tette profétáknak az volt, midőn 5 évvel, föllépése után Josijáhn király uralkodásának 18-ik évében a »tan könyve« találtatott a templomban és a nép minden rétege királyával élén megújította a szövetséget Istennel, a mire a bálványok és papjaik elpusztítottak az országból. Jeremiásnak bizonyára legfőbb része volt ezen nagy korszakos eseményben, ha neve vele kapcsolatban nem is említetik. Az egy isteni eszme ősrégi volt ugyan Izraelben, de a szomszéd népek pogány kultusa örökösen veszélyeztette és kiváltképen Menásse hosszu uralkodása alatt nagy romlás kapott lábra.

Jeremiásnak sikerült véglegesen a bálványimádást népe szívéből kirtani és ő nélküle Ezra és synagoga magna nem létesülhettek volna.

Az isteni eszme tisztaságával szorosán összefüggött a kérdés: hogy kell Istent szolgálni?

A pogány kultusz erkölcstelen volt és egyedül a próféták helyezik a legfőbb súlyt az isten szolgálat erkölcsösségére. A zsidóság az érdem, ha mi alig bírjuk megérteni, miként lehessen Istent másképen mint erkölcsösen szolgálni. És mégis — jegyzi meg Lazárus (47. l.) — még a jelenben gyakran sok szó fér némely istentisztelet erkölcsi voltához. A modern szellem tisztában van azzal, hogy erkölcstelenség a más hitűeket üldözni, de azért széles körökben mégis üzik ezen

bűnt, valamint elhitetnek másokkal oly csudákat, a melyekben a vallás tanítóit rég nem hisznek.

Lazarus idézi Lötze H. szavait, melyekkel a ker. filosofus részrehajlatlanul elismeri a zsidóság érdemeit az Isten-gondolat körül; Istent nem annyira a természet titkaiban csudálta, mint inkább az igazság és szeretet legfőbb lényét, ki a történetben nyilatkozik meg, imádta. A zsidó vallás nem ismerte, mint más népek, a természetfilozófiai misztikát, őt csak a a belső világ egyetlen titka érdekelte; a bűn és igazság Isten előtt. Egy további nagy kérdés Jeremiás lelkében az volt, hogyan kell egész életünket összhangban az igaz isten eszméjével és a tisztult kultusszal berendezni? (52. l.) Jer. vallás és erkölcs közt még nem tesz különbséget; szerinte a kettőt elválasztani nem lehet, de különbséget tesz a vallási kultusz és erkölcsi élet közt és ez utóbbit az előbbinek föltétlen alapjául tekinti. Ezen eszmét már próféta-elődei (Jezáj 1,11 köv. Micháh 6,6, stb.) is hangoztatják, de Jeremiásnál bizonyos kicsinylést észlelünk a szorosan ceremonialis törvények iránt, annyira fődolog ő nála az erkölestan.

Jeremiásnak az áldozatokra vonatkozó hires mondását (7,22) Lazarus úgy fogja föl, hogy minden kultusz célja, hogy az ember rajta épüljön, benne megelégedést találjon, de isteni parancs csak az igazság, a szeretet, a könyörület és tisztaság.

Jeremiás a politikában is követelte az ethika érvényesítését. Ez nehezítette meg legkivált az ő helyzetét a királylyal és udvarával szemben. Jeremiás szerint Izrael politikai hivatása, hogy erkölcsös nép legyen; az ő erkölcsössége ne legyen eszköz a nemzet fölvirágoztatására, hanem a legfőbb egyedüli öncél.

Jeremiás követeli, hogy Czikijáhu ne szegje meg Nebukadneczárnak tett esküjét, akkor sem, ha ez a hazának javára válnék. De még többet követel ennél is: azt ugyanis, hogy nem csak a politika tekintettel legyen a morálra, hanem a morál legyen a politikának egyetlen tárgya. (56) Régi hit volt Izrael népében, hogy szent papja legyen a népeknek (M. II. 19,6) példájuk az erkölcsi szentségben. Ezen hivatást pedig Izrael csak úgy töltheti be, ha béke és egyetértés van benne; és azért is emelkednek ezek a későbbieknél legfőbb erényekké.

Ezek voltak a Jeremiás követelései, a melyekkel elszigetelve állott szemben a királyokkal, mágnásokkal, papokkal és a néppel. (l. 1,18.) Mindezek vagy nem akarták, vagy nem tudták Jeremiást megérteni. A próféta útjában van a királyok hódítási vágyának ép úgy, mint pazarló fényűzésüknek. Az uralkodó nagyokkal pedig háromszoros ellentétben van: ő csak a nép egészére gondol, ők hivatalukra és rangjukra; őt a nép és saját hivatása vezérli; őket személyes magán érdekeik és az állam világi érdekei vezérlik; ő csak a jövőre gondol a jelen száználmas tüneményei közt, az ő törekvésök a napi politika rövid életű sikereinek kivívása.

De leginkább rászolgált a próféta az uralkodó osztályok haragjára azzal, hogy meg nem szünt a belső politikát, a társadalmi bajokat kiméretlenül ostorozni.

Egyre szaporodott a nagybirtokosság; terjedtek a latifundiumok és pusztult a középosztály. Jeremiás korában már csak két osztály van: a nemesség és a csöcselék; ez utóbbi vagyon és jogok nélkül, tudatlan, eltompult és érzéketlen a szenvedések iránt is. Már Jezájás is hallatja e felett panaszát (5,8.) és már ő is korholja a gazdagok dorbézolását, a kik mit sem törődnek a szellemi magasabb érdekekkel. Nem csuda, ha ők a jelen állapotokat főn akarják tartani; ők a conservatívek, hívei a templomi szolgálatnak és az áldozatoknak.

Egy másik nagy ellensége Jeremiásnak volt a papok tekintélyes osztálya. Jeremiás beszédei az áldozatok tulbecsülése ellen és ama merész állítása, hogy Isten nem is parancsolta az áldozatokat természetszerűen gyűlölettel töltötték el azokat, kik így veszélyeztetve látták létüket és tekintélyüket.

Ezen hatalmas ellenfelekkel szemben, a próféta a nép közt sem lelhetett támaszt, mert hisz csak »beszélni« tudott szépen, de bajaikon segíteni nem.

Jeremiásnak is osztozni kellett más nagy emberek sorsában, hogy tanai a saját korukban nem találnak megszívlelésre, méltatásra.

Ilyen körülmények közt Jeremiás működésének nem lehetett hatása kortársaira, de mielőtt a katasztrófa bekövetkezik, a próféta egy oly esemény létrejöttén fáradozik, mely példátlanul áll a világtörténetben. Jerem. 34. fejezetében

nyanis azt olvassuk, hogy Czidkijáhu király a legnagyobb ünnepek kisérétében, a nép különböző osztályai jelenlétében szövetséget kötött, mely szerint, mindenki szabadon bocsássa szolgálját és szolgálóját.

L. szerint e nagyszerű tény kezdeményezőül annál inkább Jeremiást kell tekintenünk, minthogy a királyok és krónika könyvében róla említés nem tétetik. Jeremiás egy kedvező alkalmat használhatott föl arra, hogy az uralkodóval és nagyokkal az általános szabadság eszméjét elfogadtassa, hogy vele a nemzeti bukás szélén a népet egy hatalmas forrását megnyissa. Ezen prófétai eszme nagyszerűségét csak úgy méltányolhatjuk, ha arra gondolunk, hogy Európa culturépeinek 2500 évre volt szükségük, hogy azt megértsék és megvalósítsák.

Mindaddig a gondolkodók, köztök Arisztoteles is a rab-szolgasággal kibékültek.

De Jeremiásnak meg kellett érní a csakhamar bekövetkezett visszaesést és elkeseredésének szörnyű szavakban ad kifejezést.

Átléptük tán egy ismertetés rendesen szűk keretét, de föl kívántuk hívni a figyelmet ezen iratra, mely aránylag csekély téren az eredeti gondolatok gazdag sorozatát nyújtja és fölemel azon tiszta magaslatra, a melyből a prófétai beszédek tekintenünk kell, hogy számot adjunk magunknak ama mély hatásról és varázsról, melyet egyszerű olvasásnál ránk gyakorolnak.

Vajha Lazarusnak az ő hazájában számosabb követője akadna, mint egykoron Jeremiásnak Palaestina földén és vajha azon német hitrokonai is tanulnának tőle, a kik egyre sürgetik a zsidóság sajátosságainak eltörlését és nem átallják kiválasztottságunk eszméjét a kath. vallásnak egyedül üdvözítő és dogmájával egybevetni.

Székesfehérvár.

DR. STEINHERZ JAKAB.

ORSZAGVILÁG.

DR. ROSIN DÁVID.

1823—95.

Nincs az ujkori zsdóságnak mestere, ki e kettős munkakört ne fűzné teljes hivatással, modern műveltséget oltva szellemi hagyományainkba. Lelkük érem, melynek lapjaiba bevése a kettős irás; hit és tudomány, e szent *egységnek* megőrzése lehet csak tisztult zsidó felfogás.

Régi eszmék rejtekébe világít tudásuk; kopott betűk romjai alól kihozzák az igaz gondolatot, s a mult idők irójának megismerik szellemét.

Ez *Rosin* működése, ki oly tisztán tudta érteni a középkori szentírásmagyarázók s költőknek munkáit. A legalaposabb zsidó tudás, s modern filologiai képzettség szilárdították meg e téren.

Rosin a Porosz-Sziléziában fekvő Rosenberg városában, Lewy Jakabnak, a targumok és talmud híres lexicográfjának földjén született. A világi tudás elemeit városának evangélikus intézetében nyerte, míg a talmudoktatást Myslowitz és Kempenben, R. *Szimcha Rehfisch* iskolájában, világos, mélyreható elmével szivta magába. Tizennyolcz éves korában *Rapoport Salamon Löw* hírére Prágába sietett, hogy a lerakott talmudi alapra zsidó tudományt építsen, célját elérte, kiváltképp, hogy *Sachs Mihálynak*, a lángeszű szónoknak és nyelvésznek oldalán haladhatott. *Sachs* magánkörben is táplálta a tudást kereső ifjak lelkét s *Rosinnak* tanítója lett a görög s latin nyelvben; az így kimivelt agyban a rabbinikus ismeretek rendszeres tudományná tisztultak. 1845-ben

befejezte gimnáziumi tanulmányait Boroszlóban s a berlini egyetemre került. Filologiai tanulmányait e szaknak úttörő szellemei növelték, mint *Boekh, Beneke, Heyse, Zumpt*, stb. Az időközben berlini rabbivá lett Sachs ösztönözte Rosint a zsidó tudomány rendületlen ápolására. 1850-ben elhagyván az egyetemet, a községi fiúiskolában végezte a hébeoktatást, de az intézet hamar megszűnt. 1851 december 17-én a hallei egyetemen, S. F. Gottfried *Eiselennek* rektorsága alatt filoz. doktorrá avatták; Homér Agamemnonjáról értekezett.

1852 januárban a *Horwitz A.* igazgatta fiúiskolába lépett vallásanitónak; ott maradt egész 1859-ig. Ezen évtől fogva a tanítóképző intézetben működött, melynek igazgatója valaha *Zunz* volt. Zsidó meggyőződése, őszinte, nemes lelke hatott növendékeire, kiket ezáltal *nevelt*, és nemcsak oktatott. Neje *Eisak* Emma volt életének, munkájának legjobb segedeleme.

Midőn 1866-ban *Bernays* Jakab a boroszlói szemináriumból a bonni egyetemre távozott, *Rosin* lett utódja. Bár mindeddig nem volt irodalmi hírneve, de az ember tökéletesége méltán ébresztett bizalmat a tudós tehetsége iránt; csöndes kutatásainak becses eredményeként csakhamar megjelent első műve a boroszlói szeminárium értesítőjében 1871 »*Ein Compendium der jüdischen Gezetzeskunde aus dem 14. Jahrhundert*«; a belőle kivilágló talmudi s filologiai készülség teszik kiválónak.

Ezt követte az 1876-ki értesítőben »*Ethik des Maimonides*«. Majmúninak szétszórta s apró megjegyzéseit is felöllelvé oly határozott képet nyújt, hogy az egész középkor zsidó etikájára fényt derít.

Rátérhetünk *Rosin* legjelesebb munkáira, ezek a *Rasbam* és *Ibn Ezra*-kiadásai. R. »*Sámael b. Méir als Schrift-erklärer*« könyvének czime, melyben buzgó kéziratösszehasonlításának (1880) eredményeit, a középkori zsidó nyelvtudományra s exegézisre fölötte tanulságosan tárgyalja.

1881-ben megjelent *Sámuel b. Méirnek* pentateuch-kommentárja kéziratok s nyomtatványok alapján kiigazítva, s kritikai, magyarázó, összehasonlító jegyzetekkel ellátva. Bevezetésül tiszta, bibliai héberséggel ír a *Rasbam*-kutatásokról.

A biblia szó értelmének megállapításában hasonló igaz-

sággal jár el; ezt mutatják az 1884-ben megjelent »*Beiträge zur Biblexegese*« melyet a *Zunz*-féle *Jubelschriftben* közölt.

1885-ben új térré lép a munkás agg: a középkori héber költészethez fordul és megjelen tőle: *Reime und Gedichte des Abraham ibn Ezra, gesichtet und gesammelt, überzetzt und erläutert.* Gondos kézirat tanulmányok s a kifejezések éles felfogása segítségével sikerül megszólaltatnia *Ibn Ezra* — szellemét.

A tudósnál még nagyobb volt *Rosinban* az ember. Jámor és jószívű férfi volt. Egyenes jellem, ki a görbét megvetette, ha felismerte. Tanítványai nemcsak tisztelték, hanem szerették is. A legszebb előadás, a melyből sokat-sokat lehetett tanulni, élete volt. És buzdultak példáján sokan. A bécsi szeminárium rektora, *Dr. Schwarz Adolf*, szintén ezek közé tartozik, a ki Bécsből sietett Boroszlóba, hogy elhunyt mesterét utolsó utján kísérhesse.

Budapest.

KECSKEMETI ÁRM.

DR. RANSCHBURG SALAMON.

Győr városában f. é. január hó 1-én egy agg rabbi hunyta le hetvennyolc éves korában örökre szeméit, a kiről csak halála után tudja meg a tudományos világ, hogy e derék lelkész egyike volt a legalaposabb zsidó tudósoknak.

Mert nagy tudós volt a jó öreg rabbi. A talmudnak tizennyolc traktatusából, négyszáz sűrűn héber nyelven tele írott folio íven, a talmudi tudás enciklopédiáját hagyta hátra iratai közt, a mely munka hozzáértők nézete szerint megbecsülhetetlen a talmudi tudományokkal foglalkozóknak. A világi tudományokban ép ilyen járatos volt és bölcsészetet, jogot és felsőbb mathézist hallgatott, hatvan éves korában újra olvasta eredetiben Homérra, nagyra becsülte kedvencz íróját *Tacitust*, beszélt francziául, angolul és alaposan ösmerte az antik és modern irodalmak remekeit egyaránt; ámde tudósoknak sokan — bár e rengeteg tudás előtt meg kell hajolnunk — de az öregek között tudós ideálisták olyanok, mint ő volt, azok ma már igen kevesen vannak és véle ezek közül dőljt újra egy sirba.

Egész életfelfogása benne van azon levél utolsó mondatában, melyet családjának örökségképp hátrahagyott: »szeretem

Istent, szeretem a községet, a melyben élek és örvendek embertársaim boldogulásán.

De tartunk sort a tudós rabbi emlékezetének szentelt méltatásunkban s lássuk, milyen volt élete folyása.

1816-ban született, Csehország Luze községében, szegény szülők gyermeke, egy nemes hajtása a trieri Ranschburg családnak, melyben az utolsó két század sok híres talmudtudóst ösmert, többek között dédapját Rabbi Jechiel Ranschburgot, a tudós Jonathan Eibenschütz benső barátját.

E családban a tudomány kiapadhatatlan kincsei öröklődnek át fiuról-fiúra, egész a mai napig és jellemző, hogy öt fia közül három könyvkereskedő, egy orvos, egy jogász, míg veje a mostani győri rabbi dr. Fischer Gyula, aki őt közvetlen követte a szószéken.

Mint a régi időben minden zsidó, ő is elhagyta tizenhárom éves korában a szülői házat, kirepült az édes anya öléből, hogy megkezdje a harcot az étellel — Isten nevében, a kinek dicséртességék szent neve.

Sok nélkülözés, hányatás után, egyik jesivából ki a másik jesivába be, többek között Jenikauban a híres Kornfeld rabbi jesivájában öt évet töltve, szerezte meg magának azt az óriási talmudi tudást, mely őt nagy enciklopédiájának megírására képesíté, míg végre Prágába kerül, ahol csak huszonnégy éves korában kezd a modern tudományokkal megismerkedni. A hogy aztán a világi tudományok lelkét merészebb lendületre ösztönözték, huszonkilenc éves korában megkezdí gimnáziumi tanulmányait és Frankl Ágost Lajos, a nem rég elhunyt költő, pártfogásával megengedik neki azt, hogy a 7. és 8. osztályt nyilvánosan hallgathassa és kath. pap tanárainál 1852-ben maturát tehessen. Ezt jeles eredménnyel le is tette.

A matura után az egyetemre iratkozott be Prágában jogi és bölcsészeti szakra, hallgatott felsőbb mathézist, physikát is és sok viszontagság után, óriási szorgalommal harminczhétéves korában doktorátust tett. Időközben híres rabbiktól nyert haattárakat, így: Sal. Jehuda Lőb Rapaport és Freund Sámuel prágai, Trebitsch Nehemiás nikolsburgi, Frieden Leb Pinkas komáromi rabbiktól és még más híres talmudtudósoktól, akik azt neki önként felajánlották. Azután 1854-ben Petschauban Csehországban foglalt el

rabbi állást, míg 1855. febr. 25-én a győri hitközség rabbija lett, a mely állásában élte végeig megmaradt, míg csak aggsága miatt nem vonult önként nyugalomba.

1855-ben, még szerény petschauti állásában, az előkelő bécsi Berl családból származó Berl Emiliát vette feleségül, igen magas műveltségű nőt, a kit bálványozott. Az a családi élet, mely a győri rabbi házában folyt, a családi élet ideáljának nevezhető. Gyermekeit ő maga tanította vallástanra, maga oktatta fiait a latinban és a klasszikus tudományokban úgy, hogy mikor gimnáziumi tanulmányait folytatták, a következő év tananyagával a tudós apa már mind előre megösmertette őket.

A hogy aztán gyermekei serdültek, a mint a gyermeki szeretet, a tisztelet mely körülvette, községében mind szorosabb lánczokkal fűzik őt az édes anyaföldhöz, a tudós rabbi egész gondolkodása magyar lesz, megtanulja a magyar nyelvet, megösmerekedik a magyar történelemmel és jellemző, hogy hazánk multjában Szent István alakját kedveli meg legjobban, a ki Magyarországot a hit tanai val ujjá alakítja.

Fiai beiratásakor megismerkedett az akkori győri gimnáziumi igazgatóval *Vaszary* Kolossal a mostani herczegprimással, a ki nagy tisztelője volt tudós kollegájának.

Mindezeket előre bocsájtvá térhetünk csak rá dr. Ranschburg Salamon méltatására, hogy szolgálta mint író, hittanár és szónok felekezetét, hazáját és hitközségét.

Dr. Ranschburg nem magának tanult, ő rengeteg tudásával a tudós világnak használni is akart és mint említők, talmudikus tudását arra fordította, hogy mindazt, mit a talmud magában foglal a tudomány bármely szakmájából, kulturhistóriai ösmereit mintegy átszűrve, kritikai jegyzetekkel ellátva, betürebben a legnagyobb szorgalommal enciklopediában rendezze és minden szabad idejét e munkájának szentelte. Négyszáz írott iv maradt irodalmi hagyatékában, a talmudból tizennyolcz könyvet teljesen felölelve, és teljesen be is fejezte volna munkáját, ha a zord halál abban nem gátolja.

Hogy nagy bece lehet a munkának, az már tárgyánál fogva is sejtethő; mindenesetre ajánlható az érdeklődő tudományos köröknek, hogy e munka kéziratával megösmerekedjenek. Nagy kincset rejthetnek azok, mert a midőn a világi

tudományok ily nagy ösmerője foglalkozik a talmuddal, akkor kétségtelenül nagybecsű munka eredhet a tollból, melyet a tudomány szeretete és lángoló idealizmus vezet.

De nemcsak a talmud tárgyi lényegével, hanem annak etikájával is meg akarta ösmertetni dr. Ranschburg a zsidó irodalmat. Előbbi nagy enciklopedikus munkája kiegészítéseül tehát német nyelven az agadai rész etikájáról és bölcseléről irt egy munkát ily czimén »Lehr- und Gedankeninhalt der agadischen Sprüche und Erzählungen der Talmudgelehrten, alphabetisch geordnet«, a mely munka tanubizonysága annak a nagy vonzalomnak, mely dr. Ranschburgot a talmudhoz fűzte, de e munka köré szövődik hazaszeretetének sugaras melege is, mert nem akarta azt németül kiadni addig, a míg az magyarul meg nem jelenhet.

E munka átültetésével most veje dr. Fischer foglalkozik és a mint értesültem, bár a stylusa ósdi, körülírő és talán túlságos alaposra törő, eszmemenete, fenkölt idealizmus megragadó, és már előre is örvendhet a hazai zsidóság, hogy a nálunk szegény talmudikus irodalom ily nagy becsű munkával fog gazdagodni.

Most még mint szónokot és hittanárt akarom jellemezni. Szónoklatait világos egyszerű előadása jellemzi, a mely azonban épen ez egyszerűsége által mély hatást keltett hallgatóiban, a kik zsufozásig megtöltötték a templomot, midőn istenfélelmét, hazaszeretetet, humanizmust és könyörületességet csepegtetett hallgatói szívébe.

A győri gimnáziumban, reláiskolában és tanítónőképezdében dr. Ranschburg hosszú ideig adott elő hittant, és tanítványai áhitattal hallgatták a komoly, jóságos arcú lelkiatyát, a ki bölcs beszédével annyi nemesnek és jónak csiráit hintette el tanítványai szívében, hogy emlékéit a legszentebb tiszteletben tartja Győr város ifjabb generációjára — mely a megindultság és részvét érzelmével állotta körül agg mesterük koporsóját.

Terünk már nem engedi, hogy dr. Ranschburg Salamont magánéletéről mondjunk el még egyet-mást, hogy leirjuk azokat a poétikus péntek estéket, midőn a számos család körülülte az asztalt, fiait mint vizsgálgatta, hogy mennyit haladtak a lefolyt héten, mint serkentette őket, mint szerette feleségét, mint oktatta fiait a szép, jó és nemesért élni,

ideálókért fáradozni, hogy leirjuk, mily nyugodtan halt meg, utolsó szavával is önfeláldozó feleségének hálálkodva.

Temetésén sok jeles rabbi vett részt, egész Győr város intelligenciájára, fiatalságára, hogy a zsinagógából utolsó útjára elkísérjék e nemes aggot. Életével megmutatta, hogy az erős akarat az, a mely a zsidót eszmei magaslatra emeli, mely megacézolja a lelket, hogy minden viharral szembe szálljon, megmutatta, hogy a zsidó vallásnak minden tételét az idealizmus hatja át, és hogy a zsidónál a hazaszeretet, annak a földnek a szeretete, a hol él hal, önkényt felbuzduló érzelem, és csak idealizmusa szárnycsapásainak irányváltozása azon czél felé, a melyet elérve legtöbbet használ hazájának és embertársainak.

Budapest.

GERŐ ATTILA.

HAVI ÉRTESETŐ.

Az orosz vasutak határállomásain 1881 óta naponta lehetett látni száz meg száz görnyedt alaku hosszú szakállú férfit, szegényes ruhába öltözött nőt egy sereg a nyomor bélyegét arcán viselő gyermektől környezve. Volt köztük olyan is, ki röviddel ezelőtt még gazdagnak neveztetett. Most meg vándorbot van kezében, utra indult új hazát keresni, mert a régiből kiűzték. Ugy parancsolta a fehér czár, szolgálói pedig nem késtek uruk parancsolatját azonnal végrehajtani minél kegyetlenebbül és ridegebbül. Épen csak az életet hagyta meg III. Sándor zsidó alattvalóinak, de azt is mihamarabban kellett más országban biztonságba helyezni. De azóta a világ nagyot fordult. A moszkovita ó orosz III. Sándor a hivatalos sőt némely helyütt a nem hivatalos világ gyászától kísérve örök nyugalomra helyeztetett, trónjára pedig II. Miklós ült, elsajátítván angol elveket jó barátjától és rokonától, a walesi hercegtől. A száműzött és nem száműzött orosz zsidók gyászába a tünődés keverődött, vajjon a tii az apjára fog-e ütni. Az angol sajtó széles e világba kikürtölte a »nemet.« De a mint alkotmányos országba tudják, hogy a képviselők, ha miniszterek lesznek, előbb elveik tárházában házkutatást rendeznek, hogy egynéhányat belőlük felfüggeszsenek jobb időre, úgy tudják az oroszok, hogy a koronázott fők mielőtt a koro-

nát fejökre teszik, ugyanazt a procedurát végzik elveikkel, mint alkotmányos országban a miniszterek.

De az orosz zsidók szerencséjére az angol sajtó ez izben jól volt »informálva.« A fiatal uralkodó egyik legelső tette az volt, hogy apjának néhány kiüzetési rendeletét hatályon kívül helyezte, főleg azt, mely szerint, a határtól 50 werstnyire belül lakó zsidók kiüzetését beszüntette. A sz. pétervári felhivatalosok azonkívül kilátásba helyezték, hogy az egyetemen hallgató zsidók számának korlátozását kimondó rendelet rövid idő múltán revideáltatni fog. A többi bajról hallgat a napi krónika. De tény, hogy II. Miklós liberálisabb uralmat akar folytatni mint apja, s ezt avval bizonyította be, hogy apjának néhány hű tanácsosát és miniszterét, azonkívül meg egy pár az oroszosítás terén érdemeket szerzett generálist részint elcsapott, részint kegyelmes leiratban megdicsérve fényesebb állásba helyezte át... nyugdíjba. A zsidók tehát tőle jót várhatnak. De a londoni zsidóság és a city-i kereskedők még a reményteljes várakozással sem elégednek meg és fölszólították a londoni Rotschildot, hogy az orosz kölesön megkötésénél ne feledkezzék meg garanciákat követelni éjszaki hitfeleinek javára. Az orosz sajtó, mely előbb úgy neki melegedett a zsidóüldözésnek, most már lágyabb hurokat kezd pengetni és Suworin, a Novoje Vrmja szerkesztője, Katkov panorosoz eszméinek a letéteményese, egyik »levélben« Canossába ment és gyermek módjára igéri, hogy ezentul enyhe és szelid lesz, eddigi vadságáról ünnepélyesen lemond. Csak egy kis türelem! Ezt üzenik az orosz lapok a heves londoni kereskedőknek. Csak egy kis türelem! Rákerül a zsidókra is a sor Hiszen a szegény cárnak annyit kell jóvá tenni, hogy azt se tudja, mihez fogjon előbb. Azért csak egy kis türelem...

* * *

A testvér székvárosnak egyik különlegessége, általánosan elismert kedélyessége. A bécsi kedélyességhez tartozik az is, hogy alig mulik el nap, hogy a telefon és telegráf drótjai nem vinnék meg a világnak a hirt — ma ismét botrány volt a bécsi községtanácsban. Minthogy a botrány rendezői a nép többféle bizalmát élvezik, alkalmuk van a botrány színhelyét átvinni a községtanácsból a szomszédjában levő rajxráthba

vagy alsó-ausztriai tartománygyűlésbe, a hol a kedélyes bécsi és vidéki nép bizalma folytán ülnek. Ezen botrányok nem érdekelnének minket, és szívesen átengedjük a császárváros lakosságának a kedélyesség e nemű élvezetét, ha a botrány rendezői nem ütnék mindig a zsidót. A modern Cátók — mivelhogy ezek nagyobbbrésze az antiszemita célhez tartozik — »ceterum censeo«-ja: üsd a zsidót, a mely jelszónak többféle variációja van. Ezen modern Cátók Bécs-Romában, valahányszor hangjukat felemelik, bármily tárgy is legyen a napirenden, a zsidókkal hozzák összefüggésbe, s e jogon hozzászólnak még ahhoz is, amiről fogalmuk sincsen, mert csak meg kell találni az átmenetet a zsidókra, azután már folyik a szóáradat ismeretes sablonok után. Egy közbeszólás a tuloldalról elegendő hogy az egész antiszemita tábor felugráljon, riadózt fuvasson, éktelen kiáltásba és tombolásba kitörjön, és a botrány kész. Ilyen körülmények közt nem kell csodálkozni, hogy ritkán jut valakinek az eszébe, hogy tárgyilagos czáfolatba bocsátkozzék a »hegy« szájhóseivel, a kik nem annyira a képviselőknek vagy városatyáknak beszélnek, mint »az ablakon ki« a »Deutsches Volksblatt« olvasóinak és a karzati közönségnek, mely a botrányban szintén ki veszi mindig a maga részét. Szinte azt kell hinni, hogyha a kedélyes bécsiek egy nap arra ébrednének, hogy Lueger tegnap oly nyugodt volt mint a bárány, Gregorig nem mennydördött a zsidó tőke ellen, Schneider meg nem fedezett fel rituális gyilkosságot, akkor Tituszzsal mondanák, »a tegnapi nap elveszett.« Ha azt halljuk, hogy valaki rákoppintott a rakonzátlanokodó népképviselőkre, bizonyosak lehetünk a felől, hogy az nem volt senki más mint »rabbi Bloch«, a kivel a minap egy kis baj történt. Valami antiszemita rágalmazás tán már százszori visszautasítása alkalmával oly hosszúra huzta a beszédjét, hogy egy elnöki rendreutasítást kellett zsebredugnia, a mi őt nem zavarta, hogy helyreigazítását — mért az akart lenni — addig ne folytassa míg Chlumeczky elnök türelme is teljesen elfogyott. Ez abban nyilvánult, hogy a szónoktól a szót megvonta ugyanabban a pillanatban, midőn ez mondókáját befejezte. Szerencsés véletlen!

Dr. Blochon kívül nincs Bécsben oly naiv politikus, a ki Lueger és czimboráinak szavait annyira méltatná, hogy

válaszoljon is rájuk, a mi elég kár, mert a könnyen hívő nép készpénznek veszi összes rágalmaikat és vakon megesküszik összes állításaik igazságára. Az alsó-ausztriai tartománygyűlés jan. 4-iki ülésén mégis találkozott oly naiv politikus, a kinek volt bátorsága, hogy a mindenhez értő és mindenről szónokló urakat kemény szavakkal megleckéztesse, sőt vakmerősége odáig ment, hogy védelmébe vette az elzsidósodott bécsi egyetemet, hogy védelmére kelt a zsidó tudósoknak és kárhóztatta az antiszemitizmust. És tette ezt egy pap Bécsben, ahol az emberszeretet felkent bajnokai modern kereszties hadjáratot indítanak a zsidók ellen és minden ellen, a min zsidó nyom van. Igaz, hogy ezen férfi a bécsi egyetem ez idei rektora, a theologiai fakultás rendes tanára, Dr. Müllner Lőrincz katolikus főpap, a ki csakis egyházi tekintélyeknek veti alá gondolkodását, de nem akar antiszemitaelenni, mert ezt katolikus tekintélyek nem követelik. Ebből megtudhatja egyszersmind a prágai kanonok, hogy őt még nem számítják a tekintélyek közé, pedig Deckert, monsignore Scheicher és mások annak akarják kikiáltani. Ezen utóbbiakra célezott Dr. Müllner, a midőn azt mondá hogy nem kell minden papnak beállani antiszemitának. Dr. Müllner tehát még is tudja, mi történik Bécsben, habár állítása szerint már 10 éve nem olvas politikai napilapot.

Nem-e hallatlan mérészség, hogy a tanár ur, a kinek beszédje egész sereg vezércikkirónak hálás anyagot nyújtott, másnap egy interwiewot arra használ fel, hogy örömeinek adjon kifejezést, hogy az antiszemitizmust egyszer leránthatta, sajnálatának, hogy a faj- és vallásgyűlölet magvait a tudomány szent csarnokában az alma materen is elhintették, és reményének, hogy sikerülend neki eme mérges növényt onnan gyökerestől kitépni. Dr. Müllner erősen hangsúlyozza katolikus álláspontját — tehát nem is akar liberális lenni — de az a tudós, aki rektori megnyitója alkalmával a római kuria üldözöte Galileit dicsérte, a ki habár álláspontjánál fogva kénytelen czáfolni a zsidó Spinozát, mégis meghajol nagy elméje előtt, csak szíve és meggyőződése sugallatát követi, midőn zsidó tanártársait nyíltan is megvédelmezi az antiszemitá vad támadások ellen és elismeri a zsidóknak a tudományban kifejtett tevékenységét ugy a multban mint a jelenben. A zsidók-

nak mindig jól esik, ha érdemeiket elismerik, kétszerte jól ott, a hol rendesen az érdemből bünt és vétket kovácsolnak. Igaz, hogy ezt olyanok teszik — Dr. Müllner szavai szerint — a kik egyáltalában nem képesek ítéletet mondani egy tudós-ról, hát még egy egész népnek a tudományért szerzett érdemeiről. A tudatlanság vádjával sem illette még a szájkaszkodó urakat senki. Katolikus paptól legkevésbé vártak ilyen leczkét. De hiszen nem is veszik szívükre az urak. De tán hatni fog a példa másokra. első sorban a zsidókra, akik mosolylyal szokták fogadni elleneik határt nem ismerő kifakadásait. Dr. Müllner szavai felbátorították Suesst, hogy a »zsidó« közbeszólásra büszkén válaszoljon: Mily szégyen oly nép kötelekébe tartozni, mely évezredek óta a szellem vértanuit és az emberiség vezetőit adta a történelemnek. Vajjon lesz-e a katolikus pap fellépésének továbbra is hatása!

* * *

Néhány napja hogy az I. M. I. Társulat megküldte tagjainak munkásságának zsengejét. A zsidó tudomány és irodalom népszerűsítésére megtörtént nálunk is az első lépés. Tán némi érdekre számíthat a mozgalom, mely hasonló célok által vezéreltetve Németországban megindult. A zs. tudomány Németországban nem panaszkodhatik, hogy elhanyagolják. Három főiskola kizárólag az ő ápolását tüzte ki feladatának, az egyetemeken is nagyobb érdeklődés nyilvánul iránta, mint más országban és végre az őt szolgáló folyóiratok legnagyobb része Németországban látja a napvilágot. De mindezen faktorok nagyobbára a tudományt, mint olyant szolgálják és kevésbé vagy egyáltalában nem járulnak hozzá a zsidó tudat felélesztésére, a zsidó önérzet felkeltésére, ébren tartására és megerősítésére. A zsidó tudománynak ilyen sajátsága, sőt feladata is van. De hogy ezen feladatnak megfelelőhessen oly formába kell önteni, hogy mindenkinek hozzáférhető legyen, delejes vonzó erővel kell ellátni. Folyóirat, főiskola, egyetem szaktudósoknak való. A ki nem az, annak elegendő egy egyesület, melynek felolvasásai, kiadványai a laikusra is vonzó erőt gyakorolnak.

Két év előtt alakult Berlinben az első »Verein für jüdische Geschichte und Litteratur«, melyből az orthodoxok sem zárták ki magukat. És ha ez a berlini egyesület rövid idő alatt

»Central Verband«-dá nőtte ki magát, melynek minden nagyobb községben van fiókegylete, ez leginkább a berlini Agitationscomité-nek köszönhető. Ennek jutott osztályrészül a feladat, hogy az egész országban hasonló egyletek létrejöttén fáradozzék. Ezen bizottság titkára — bármily prózai és triviálisnak is tessék a kifejezés — egyletek alakításában utazott. A porosz tartományok községeit látogatta meg, mindenütt felolvasásokat tartott, izgatott, rábeszél, tanácsolt és addig nem folytatta utját, míg az egylet létre nem jött. Ilyen buzgalom mellett igen kevés azon községek száma, a melyekben a titkár ur küldetése eredménnyel nem járt volna. A mozgalom még nincs befejezve, de visszapillantva rövid tartalmára, nem várt eredményt mutat fel. Illusztrálásul felhozom, hogy a wesztfáliai községek már külön tartományi főegyesületet alakítottak, mely a berlini központi egyesület fenhatósága alatt áll. Figyelemreméltó jelenség, hogy az egyes egyletek elnökei nem az illető községek rabbijai, habár létrejöttük körül ők is buzgó tevékenységet fejtettek ki — amint másképp nem is képzelhető. A berlini központi egyesület elnöke *Karpeles* Gusztáv. Megemlítendő, hogy az alapszabályokba fel akarták venni, hogy keresztények is lehetnek az egylet tagjai. De a többség ezt a javaslatot elvetette.

AZ IZRAELITA MAGYAR IRODALMI TARSULAT- TOL BUDAPESTEN.

A választmánynak határozata folytán az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat a következő pályakérdéseket tűzi ki:

1. *Az európai zsidóság fennálló szervezetének ismertetése és méltatása történeti alapon.* Beküldhető magyar, német, francia, angol vagy olasz nyelven 1896. márczius hó 31-ig. Tudtul adatik, hogy idegen — nem magyar — nyelvű munkák a Társulat által csak magyar nyelven adatnak ki, a szerzőnek azonban szabadságában áll munkáját saját tetszése szerint kiadni. Pályadíj 1000 korona (500 forint.)

2. *Valamely hazai zsidó hitközség történetének népszerű megírása kútfők alapján.* A munkálattól megkivántatik, hogy irodalmi becsessel bírjon és legfeljebb 10 nyomtatott ívre terjedjen. Benyújtandó magyar nyelven 1895. december 31-éig. Pályadíj 500 korona (250 frt.)

Az idegen kéz által és olvashatóan írt jeligével ellátott munkálatok, egy a szerzőnek nevét és lakóhelyét tartalmazó zárt levélnek kíséretében a Társulat elnökéhez (ez idő szerint dr. Kohn Sámuel rabbi, Budapest, VII., Holló-u. 4. sz.) küldendők.

Budapest, 1894. december havában.

Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat elnöksége:

Dr. Mezey Ferencz, s. k.
titkár.

Dr. Kohn Sámuel, s. k.

VEGYES.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: *Graetz H.*: *Emendationes in plerosque Sacrae Scripturae Veteris Testamenti Libros*, edidit Guil. Bacher, fasciculus tertius Pentateuchi et priorum prophetarum libros continens. *Boroszló*, 1894. — *Dr. Simonyi Jenő*: A zsidók és az antiszemita áramlat. Leroy-Beaulieu nyomán. Olesó-Könyvtár, Szerkeszti *Gyulai Pál*. 341. szám. *Budapest*, 1894. — *Dr. Krausz S.*: A görög és latin hangok kiejtése az ókori zsidó irodalom tanúsága szerint. Külön lenyomat az »Egyetemes Philologiai Közöny« XVIII. évfolyamából. *Budapest*, 1894.

Lapunk zárta után jut tudomásunkra, hogy az »*Ungarischer Israelite*« az irodalmi társulat Évkönyvéről szintén beható ismertetést közöl. Két nagyobb közleményben foglalkozik vele. Az említett körülménynél fogva sajnálatunkra már nem közölhetünk belőle kivonatot. A sajtó nyilatkozatait különben sem nyomtathattuk le teljességben egyrészt térszűke miatt, másrészt némelyik nem volt kezeink között. Teljességre egyébiránt már azért sem tarthatunk igényt, mert az első sorban hivatott külföldi felekezeti sajtó eddigelé, bizonyára az idő rövidsége folytán, még nem nyilatkozott. Csupán egy közölt eddig ismertetést, melyet kivonatlontunk. Az Évkönyv jelentőségénél és irodalmi besecénél fogva némely hivatott organum részéről is remélhetők még nyilatkozatok. Ezeket már azért is kívánatosnak tartjuk, hogy olyan hangok is megszólaljanak, a melyeknél tisztán a magasabb magyar irodalmi szempont dominál. Nem kételkedünk benne, hogy a M. I. I. Társulatot és az Évkönyv szerkesztőit méltán megillető elismerés ezen oldalról sem fog elmaradni. Reméljük, hogy jövő számunkban a nevezett organumok nyilatkozatairól is beszámolhatunk olvásóinknak.

TÁRSADALOM.

BLOCH MÓZES.

E név a magyar zsidóság legujabb történetében kétségkívül előkelő helyre tarthat számot, hisz szorosán össze van fűzve azon intézet létével, mely a magyar zsidóság életében egy új, jobb korszakot nyitott meg.

Hosszu vajudas, nehéz küzdelem, többszörös vereség után végre készen állott a nevezetes mű, az országos rabbiképző intézet. 1877. okt. 4-én nagy és lélekemelő ünnepélyességek között felavatták. Meg volt már a test, de még nem működött benne a szellem, pedig ettől függött jövő életének sorsa. Vajjon képes lesz-e a kemény ostromokat, melyek ellenséges részről érik, visszaverni és diadalmasan megállva helyét, fennmaradását biztosítani? Vajjon képes lesz-e azon nagy várakozásoknak, melyeket barátai hozzá fűznek, megfelelni és azon korszakot, melyet inaugurál, a magyar zsidóság javára kiépíteni?

A mint az eredmény mutatja, képes volt e kettős feladat megoldására és ez jórészt elnökének és talmudtanárának: *Bloch Mózes* rabbinak kiváló elévülhetlen érdeme.

Azért is jogos büszkeséggel és tiszta örömmel ragadják meg tisztelői és főleg volt tanítványai a kedvező alkalmat, hogy az ősz mester iránt táplált elismerésük, nagyrabecsülésük és hálájuk jelét nyilvánosan bemutassák neki az ő nyolczvanadik születése napja fordulójakor.

Nyolczvan év! Mennyi fáradozás, mennyi munka, mennyi küzdelem és mennyi eredmény mögötte!

Igaz, hogy java része e munkának nem volt a miénk, *MAGYAR-ZSIDÓ SZEMLE*. 1895. II. FÜZET.

csak 18 éve az; de azt hiszem, az ősz mester véleményével is találkozom, midőn azt állítom, hogy e 18 év az ő hosszú, áldásos munkálkodásának legjelentőségesebb része, igazi koronája.

A fontos missziót teljesítő rabbiképző intézet, a tudományosan képzett rabbikar egész falanxja és közvetve az egész művelt magyar zsidóság körül szerzett érdemek csillogva ragyognak, mint nagybecsű drágakövek e diszes koronában és mi, volt tanítványai az ősz mesternek, örömmel és büszkeséggel sütkérezünk annak fényében, boldogok, ha ennek emeléséhez egy-egy halovány sugárral hozzájárulhatunk.

Midőn az aggkor küszöbén álló Bloch Mózes leipniki rabbi lemondott rabbiállásáról, hogy elfoglalja a rabbiképző intézet nagy fontosságú tanári állását, nagy gondtól szabadította meg az intézet vezérlő bizottságát, melynek nem csekély munkát és nem egy meghiusult kísérletet szerzett a nehéz feladat: ez állásra a kellő egyéniséget megtalálni.

Kivánatos volt egyrészt ugyanis, hogy az illető mint talmudtudós elismert korifeus legyen, már nevével imponáljon, másrészt viszont elengedhetetlen volt, hogy az intézet modern, tudományos irányával is összhangzásban álljon. Átmenet kellett a régi, megcsontosodott viszonyokból egy új állapotba, mely ne legyen az előbbinek egyenes ellentéte, hanem a közép-uton járjon, a mit eltalálni tudvalevőleg legnehezebb. Számolni kellett az intéző köröknek és magának az intézetnek speciális viszonyaival a magyar zsidóságnak.

Bloch Mózes tanítónkat rendkívüli eszélyessége és bölcsesége, mintegy praedestinálta e súlyos feladat megoldására. Egész egyénisége, kiváló személyes tulajdonságainál fogva, a legalkalmasabb volt a rabbiképző exponált helyzetében a mértékadó talmudtanári állás betöltésére.

Ritka nagy és mély talmudtudománya által elismert tekintély volt e téren, de nem idegenkedett a korszerűség elutasíthatlan követelményeitől, hogy a sötétség hű harczának kedvezzen, hanem belátta, hogy a kor kívánságainak eleget kell tenni felekezetünknek is és e szerint a rabbiképzést is új, helyesebb alapra kell fektetni az eddiginél és kész is volt ezt tekintélyének egész súlyával, tehetségeinek egész nagyságával előmozdítani. Ebben állott kiváló jelentősége az ifjú

intézet számára és ez által szerzett bokros érdemeket a megizmosodott rabbiképző körül. Ő maga teljesen a régi kor iskoláját járva szilárdan gyökerezett a multban, de komoly eltökéltséggel egyezségre lép a jelennel és elfogadja a küzdelmet a jövő érdekében.

Már itt hódolattal kell meghajolnunk a 62 éves férfiú előtt, ki odahagyja a megszokott, jól ismert viszonyokat, melyeknek korlátlan ura volt és eljön idegenbe, hol még egy ujonnan megteremtendő helyzetbe kell magát beleélni. Eltekintve a képességtől mindenesetre ritka erős lélek és törhetlen akarat szükséges ezen nehéz vállalkozáshoz, melyet Bloch Mózes rabbi oly szerencsésen oldott meg. Mint tudós és tanár, mint vezető elnöke az intézetnek tiszteletet és elismerést szerzett azon helynek, melyet elfoglal, mindenkor szerencsés tapintattal találván meg eljárásában a helyes utat. Iránya természetesen nem lehetett más, mint — ha úgy szabad neveznem — a haladó conservatizmus azaz, mint a rabbiképző templomának avatásakor mondá: az isteni tan világosságát a tudomány világosságával egyesíteni, a melyek fölött a jámborság és istenfélelem fénye ragyog.

És ez irányt saját magán jelezte; bebizonyítván azt, hogy valamint az egyesnél, úgy az egész felekezethnél sem lehet, de nem is szabad a multtal tökéletesen szakítani, azonban minden igazhítőség és szigorú vallásosság mellett is lehet és kell a kor követelményeinek engedni.

Bloch Mózes rabbi egész lényében a bölcs mérséklés mintaképe és nem a szigorú erélyességé, aki concilians modora által minden megrázkódtatás nélkül képes mélyreható eredményt elérni, nem enged nagyobb hullámokat a felszínre kerülni, elsimitja azokat keletkezésükben.

Igy vihette végbe önmagában is azon változást, melyen megváltozott helyzeténél fogva szükségszerűen át kellett mennie, midőn a leipniki rabbiszéket a rabbiképző tanári állásával cserélte fel.

A bölcs mérséklet és természetes higgadság jellemzik előadásait is és teszik azokat kellemes benyomásuakká. Azonban nem csak külső előadási módjára volt ez alapvonása lényének befolyással, de ebből folyik »tanulási« módszere is, mely nem a rendesen éleselműj, de többnyire agyafurt pilpul

módszere, hanem a logikus gondolkodás egyenes útján haladó tiszta és világos előadásban nyilvánul. Azért is előadása igazán mesteri és mélyen hat tanítványaira, hogy megtanulják, miként kell behatolni a talmud anyagának sűrű szövetségébe, miként kell egyszerű és alapos magyarázatát keresni és a felvetett kérdések sokféleségébe rendszert hozni.

E kiváló tulajdonságai jutnak érvényre tudományos munkáiban is, melyek megmutatják, hogy mily bámulatosan uralkodik a talmudi tudomány körének óriási anyaga fölött.

Eltelkintve az 1879 és 1884-ben megjelent héber nyelvű nagy művétől, mely a zsidó vallás intézeteit tárgyalja tisztán hagyományos alapon, valóban csodálatos szorgalmat és munkásságot tapasztalunk az agg mesternél, ki ezzel sok fiatal erőt is tulatesz. Az orsz. rabbiképző intézet értesítőiben megjelent talmudjogi művei mind megannyi bizonyítéka hatalmas tudásának, mely most már modern tudományos formában jelenik meg. Közben még (1891) Rothenburgi R. Meir responsumainak első kritikái kiadásával gazdagította a héber irodalmat.

És mind ezek felett *Bloch Mózes* tanítónk megtestesítése a kötelességtudásnak, mely őt lankadni soha sem engedte. Mintaképpül szolgálhat mindenkor tanítványainak az ő kényelmet, önkímélést nem ismerő buzgalma, első neki mindig a kötelesség, első a talmud-thóra, a maga személye melléke.

Tanítványai számára mindenkor hozzáférhető, rendelkezésükre áll atyai tanácsával és különösen a céljukhoz közelálló hallgatóit részesíti jóakaró támogatásban, mindenkor kész az érdemet elismerésével jutalmazni, ép úgy a mint igen elnéző az esetleges fogyatkozásokkal szemben.

Közel felszázra rug már eddig azok száma, kik rabbivá való képesítésüket az ő kezéből nyerték, kik az ő áldásával indultak utra, hogy a zsidóság javára működjenek, hirdetve vallásunk szent igazságait, örök tanait, terjesztve a műveltség és fölvilágosodás sugarait, melyet az ő vezetése alatt álló tanintézetben gyűjtöttek magukba. És ők mindannyian a legmelyebb tisztelet és hála érzetével közelednek ősz mesterük felé, midőn Isten kegyelméből ily díszes kort elérve születése évfordulóját üli, mert tudják, hogy ez örömmünep nekik is szól, kik tágabb értelemben képezik az ő nagy családját, mely neki

oly sokat köszön. Hódolatunkat hozzuk tanítónknak, mesterünknek, hálás szívünket családifőnknek kedves kötelességet teljesítve akkor, midőn ünnepelni fogjuk őt nemcsak a magunk, de az egész művelt magyar zsidóság nevében is, mely bizonyára nem fogja tőle megtagadni elismerését, de sőt kiegészíti babérjainkat, melyekből az ő tisztas, ősz feje köré a dicsőség koszoruját fonjuk azon kívánsággal, hogy Isten jóvoltából még soká szaporítsa dús érdemeit a virágzó rabbiképző intézet körül.

Szombathely.

DR. BERNSTEIN BÉLA.

BLOCH MÓZES ÉLETE ÉS MŰVEI.

(Életrajzi vázlat.)

Soha nagyobb örömmel nem fogtam munkához, mint midőn most — a t. szerkesztőség felszólításából — a mi ősz mesterünk életrajzának megírásához készülök, — de nagyobb elfogódottsággal sem soha.

Méltó vagyok-e annak életét leírni, ki nek működése a zsidóság egyetemes történetében jelentékeny nyomokat fog hátrahagyni?

Szabad-e nekem, a tanítványnak, — megbirálásról ki beszélne itt — de csak méltatnom és dicsérnem is az ő érdemeit?

Azon tündődöm, vajjon midőn itt a tanító iránti hála ol-tarán áldozom, nem jelenek-e meg tökéletlen áldozattal?

Mindezekkel szemben csak egyetlen tudat bátorít: az hogy bármily szerény is munkám, a jövő történetírója hálával fogadja majd.

Messze századokba kellene visszavezetnem a szíves olvasót, ha Bloch Mózes elődeit ismertetni óhajtanám. Családfájánál csaknem minden galyja — hét-nyolcz emberöltőn keresztül — a zsidóság egyik kiváló mesterét jelképezi.

Ott van közöttük: *Izsák* krakói rabbi, annak unokája *Pinchász Seliy*, az »Athereth pász« munkának szerzője, annak fia, a hirneves talmudtudós, *Árjé Löw*, Eleazarnak apja.

Midőn így átfutunk évszázadokon, állapodjunk meg kissé *Löw Eleazar*, a »Semen Rokeach« nagyírú szerzőjének, pilsen-klattau kerületi rabbijának, házában. Itt az ősi jámbor-

ság és talmudtudomány szíklaormán szerény ibolya — ifjú leányzó virult — *Eszter*, az ősz rabbi leánya, szemefénye, testvérbátyjának *Farkas*-nak forrón szeretett huga, a ki apja *Abraham Hakohen*, pintesovi rabbi, révén a nagynevű *Sabbatai Hakohen* családjából származik.

Kérőkben bizony nem is volt hiány, csak hogy nem minnennapi legénynek kellett annak lenni, kinek kedvéért *Lőw Elezár* megvállik az ő szíve drága kincsétől, leányától.

De megjött a méltó, a szerencsés is.

Bloch Illés, előkelő családból való, no meg jómodu fiatal kereskedő, de mindenek felett kitűnő talmudista és igen jámbor ifju volt az, ki *Esztert* feleségül vitte haza *Ronspergbe*, Csehországba.

E házasságból született *Mózes* 5575-ik év (1815) sevat hó 21-ik napján.

Abban a korban, midőn még a mai gyermek a héber betűket alig hogy ismeri, ő már a talmud tanulmányozásával foglalkozott és abban bámulatos rohamossággal haladt előre. Tizenkét éves volt, midőn mestere *Kolner Fülöp*, pilseni kerületi rabbi, — Landau *Ezekiel* tanítványa — azt jelenté ki a szülőknek, hogy nála többé a fiúnak nincs mit tanulnia. És így a tizenkét éves fiúnak el kellett hagyni szülőföldét, hogy magának kiválóbb tanítót keressen.

A fájdalom és öröm könnyei között, ezer csók kíséretében küldte el őt anyja idegen országba, az ő testvérbátyjához *Farkas*-hoz, ki már akkor *Nagytapolcsány*-nak rabbija volt, s kinek hire, mint a »*Saare Tora*« szerzője, messze országokba terjedt.

Ha valaha igaz volt a talmud bölcsének az a mondása, hogy a tanító több az embernek mint az atyja, úgy igaz volt ebben az esetben.

Nem lehet atya több gyermekének, mint a mi *Lőw Farkas* volt a mi *Mózes*ünknek. Ő volt az, ki szívébe véste a családi hagyományokat, ki formálta bámulatos fölfogását, elméjébe öntötte végtelen tudását és örökre adta neki kutató eszét, de ő volt az is, ki az ifjút a modern tudományok és nyelvek elsajátítására buzdította, mert azoknak hatását — kivéve a regényolvasását (v. ö. *Del Bene* כסאית 27 a) üdvösnek találta a lélekre.

E három alak, az apa, fiu és unoka valóban a zsidóságnak, főleg pedig a magyar zsidóságnak egész történetét tünteti eléünk e letűnni készülő századnak folyamán.

Az apa, a »*Semen Rokeach*« szerzője ott hagyja *Liptó-szentmiklós* hatalmas hitközségét, mivel észreveszi, hogy *Mendelsohn* befolyása kezd ott lábra kellni; a fiu, a »*Saare Tora*« szerzője, már belátja az idegen tudományok üdvös hatását a lélekre; az unoka, a »*Saare torat hatekanot*« szerzője, ki már 17 éves korában a hattorát bírja, nem akar 25 éves koráig rabbi állást vállalni, míg magát a modern tudományokban ki nem képezi.

Lehetetlen az isteni gondviselés működő kezét észre nem venni abban, hogy épen ezen családnak egy külföldre szakadt tagja, a mi mesterünk, volt arra hivatva, hogy visszatérve ama országba, melyben elődei működtek, itt ő képezze ki e század negyedik rabbinemzedékét, a magyar rabbiképző növendékeit.

Igy értették meg e család tagjai, hogy az ősök hagyományaihoz nem akkor maradunk hűvek, ha őket gépiesen utánozzuk, hanem ha így igyekszünk megfelelni korunknak, mint a hogy ők koruknak megfeleltek.

Tizenkilenc éves volt *Bloch Mózes*, midőn elhagyta nagybátyjának házát, hol egész életére kiható hét esztendő telt. Szülőföldjére indult azon szilárd elhatározással, hogy rabbiállást addig nem vállal, míg teljesen szilárd alapot nem teremt magának a modern tudományokban. Pilsenben magán vizsgálatot tett az alsó gimnásiumi tárgyakból és ugyanott végezte a felső gimnásiumot, — mint akkor nevezték — a filozófiát. Azután Prágába ment az egyetemre.

Egyetemi tanulmányai végeztével a *vottitzi* (Csehország) hitközség hívta meg rabbijának 1840-ik évben. A következő évben feleségül vette *Weishát Annát*, egy előkelő és igen valóságos családnak leányát.

Állapodjunk meg itt pár pillanatra és szenteljünk néhány sort a hű feleség emlékének. Tartozunk mi neki ezzel azért a ritka, csaknem páratlan családi boldogságért, melyet mesterünknek 45 éven keresztül nyújtott, mígnem 1886-ik év nyarán annak véget vetett a halál.

Ama régi zsidó papnéknak volt ő legnemesebb mintaképe, kiknek egész élete jámborság, jószívűség és a férj boldogítása

között folyt le. Boldognak érezte magát élte ama egyetlen hivatásának teljesítésében, hogy békés és nyugalmas életet nyújtson férjének, hogy az zavartalan és háboríttatlan élhessen szent feladatainak. Így lett ő férjének leghívebb munkatársa.

Tizenkét évet töltött Bloch Mózes első állomásán, de híre rég túljárt már annak határain. Messze városokból keresték fel őt tanácsért, ítéletért már akkor, messze vidékről sereglettek köréje a talmudtanítványok és a mézesekjű szónokok, az ő szellemes és lelkes szónoklatainak híre távol vidékekre elterjedt.

Így történt, hogy őt előbb *Herman-Mestecbe* (Csehország), innen pedig rövid idő múlva Morvaország egyik legjelentékenyebb hitközségébe *Leipnikbe* hívták meg rabbinak 1856-ik évben. Rendkívüli volt a lelkesedés, melylyel őt új hívei fogadták, amint arról e kor kiváló héber folyóirata, a *Kochvé Jiczchak* (1856, 22. évf. 86. l), bennünket értesít. Szeretettel és ragaszkodással vették őt körül hívei, 21 évi működése alatt és ezt megőrizték számára távozása után is, mind e mai napig.

Leipnik rabbijának híre, tekintélye folyton emelkedett és pártkülömbőség nélkül, a talmudtudomány, főleg a talmudi jog legelső tekintélyét látta benne a zsidóság.

1877-ben hívta meg őt a magyar kir. kormány, a budapesti országos rabbiképző-intézet talmudi tanszékére. Mindjárt az első évben a tanári kar megválasztotta elnökének és e tisztséget azóta állandóan viseli.

Ugyanazon időben, midőn itt tanítványai nevelésén és oktatásán, a magyar rabbikar talmudtudománya megszilárdításán megfeszített erővel munkálodni kezdett, ugyanazon időben látott hozzá, hogy számos évi tanulmányait rendbeszedje és tudományos kutatásának eredményeit a nyilvánosságnak átadja.

1879-ben jelent meg főmunkájának *שערי תורת התקנות* első kötete, 1884-ben a második, 1894-ben a harmadik.

Ezen most említett munka első kötetével csaknem egyidejűleg jelent meg *a talmudi jogról írt munkájának* első része magyar, német és angol nyelven:

»*A mozaiko-talmudi rendőri jog*«, Bpest, 1879. 1882-ben

jelent meg a második rész: *A mozaiko-talmudi perrendtartás* (németül is). 1886-ban: *Az ethika a halakhában* (németül is). 1890-ben: *A mozaiko-talmudi örökösödési jog* (németül is). 1893-ban: *A szerződés a mozaiko-talmudi jog szerint* (németül is).

1891-ben adta ki *ספר שערי תשובות מהרם בר כוכב* című alatt, rothenburgi rabbi Meirnek eddig még kiadatlan responsumait.

Ugyan e cím alatt külön kötetben rothenburgi rabbi Meir már kiadott responsumainak kritikai kiadása csak e napokban hagyta el a sajtót.

Ez a nagyjelentőségű irodalmi munkásság részletes méltatása feladatunk körét és e vázlat keretét áttörné. Csak néhány vonással jellemezzük ezt. Általánosan el van ismerve Bloch Mózes széles talmudtudománya, alaposága és egyenes gondolatmenete. A közelmúlt századok talmudkorifeusai között igen kevés van, a ki bő tudással oly világos, áttetsző és rendszerező előadási módszerrel bírna, mint a mi ősz mesterünk. Munkáiban a legnehezebb problémák simán és érthetően vannak tárgyalva, úgy hogy az olvasó észre sem veszi, hogy mennyi gondolkodás és mennyi tanulmányozás eredményei fekszenek előtte. És mindez láрма nélkül, szerény formában jelenik meg.

És így dolgozik tovább az ősz mester tollal és élőszóval, irodalmilag munkálódva lankadatlan kitartással és oktatva, nevelve fáradhatatlanul. A pihenés nélküli munka nyújtja még ma is e földön a legnagyobb élvezetet.

Számosak és nagyok a mi reményeink, melyeket mi még e nyolczvanéves férfiúhoz fűzünk. Irodalmi téren mindeukföltre az ő saját *responsumainak gyűjteményét* várjuk epedve, mely nagy hasznára fog válni a modern zsidóságnak, mert az őt érdeklő kérdések jelentékeny részére vonatkozik és mely döntő tekintélyvel fog bírni az ő tanítványai előtt és számos még ama ifjaknak serege előtt, kik életük örök büszkeségeül az ő kezéből vágynak elfogadni a lelkészi működésre való fölhatalmazást.

Isten adjon neki ehhez erőt!

Abony.

DR. VAJDA BÉLA.

BLOCH MÓZES JUBILEUMA ALKALMÁBÓL.

A zsidóság élő fája sok nagy eszmét termelt, melyek az emberiségnek közkinccsivé váltak. És ha bár néha a gyűlölet haragos vihara épen a mi törzsünkön fakadt ágakkal sebzett bennünket véresre, mi szeretettel ápoltuk e tölgyet. Nemcsak a hit, nemcsak a tudomány terén volt ez így, hanem az érzelmek világában is messze elmelegített a zsidó szív kisugárzása, nemesítvén bennünket és az emberiség nagy családját. Szeretet, benső ragaszkodás és a mi mind ennek legszebb koronája, a hála érzete sehol jobb ágyat nem talált, mint a zsidók lelki életében.

Ime most is a zsidóság egy ősi jellemvonása elevenül meg szemeink előtt a legragyogóbb színekben a maga nagy erkölcsi fényében. A tanító iránti tiszteletnek vallásunk szelleme szerint olyannak kell lenni, mint Isten iránti tiszteletünknek. E megható etikai törvényben nyilvánuló gondolat iránti ragaszkodást az érzelmekre oly senyvesztően ható modern áramlatok a zsidó érületből elmosni képesek nem voltak. Él ez érzés mindnyájunkban. Elvezet bennünket az aggastyánok iránti hódolatra, vagy gyakran sirhalmaikra. A fiui szív meghatottságával, könybe lábadt szemmel állunk ott is, itt is, mert kedélyéletünkben mindig ünnepet jelent, ha tanítónk iránti hálánknak, vagy kegyeletünknek kifejezést adhatunk.

Bloch Mózes a hirneves talmud-tudós és tanító, ki az országos rabbiképző-intézet fennállása óta az intézet tanári kollégiumának elnöke, most tölti be életének nyolczvanadik évét. A hálás tanítványok tekintélyes csoportja segítve a tanári kar rokonszenves érdeklődése által, örömmel ragadta meg ez alkalmat, hogy e napot tiszteletének és hálájának adójával, felemelő ünnepségekkel örömnappá avassa. A hála e nagyszerű manifesztációja ez országban és mindenütt, hol a tudomány iránti szeretet gyökeret vert, élénk viszhangra fog találni. És ez nemcsak a mesternek és tanítványoknak válik becsületére, hanem becsületére válik annak az intézetnek, melyre a jubileum minden fénysugara visszazáll.

Midőn e helyről is, a hol vallásfelekezetünk ideális törekvéseit szolgáljuk, *Bloch Mózes*t, a zsidó tudományok és

hitfelekezeti életünk e tiszteletet parancsoló alakját nyolczvanadik születésnapja alkalmából lelkesen köszöntjük, másoknak engedték át a szót, hogy Bloch Mózes jelentőségét érdemei szerint méltassák. Mi e helyről az ünnepségnek általános jelentőségére kívánunk rámutatni. Itt pedig első sorban kedves kötelességet teljesítünk, ha a messze tájakról ide sereglett tanítványokat, kik ma már maguk is Izrael lelkes tanítói, az új rabbi nemzedéket, melynek minden egyes tagja a tudomány és műveltség, a hazaszeretet és nemzeti kultúra lelkes bajnoka, a legmelegebben üdvözljük székes fővárosunk falai között. Fáradságot, áldozatot nem kimélve zarándokoltak ők ide, hogy élő tanúságot tegyenek nemcsak egy vezető tanító iránt bennök élő érzésüknek, hanem hogy hálát mutassanak azon intézet iránt, melynek kiképzetésüket köszönik. Mikor egy felekezet előtt az ifju intézet rövid multját ily lélekemelő alkalomkor és oly nemes alakban bemutatják, örömmel és büszkeséggel tekint fiatal papi nemzedékünkre felekezetünk, hisz ez az első alkalom, midőn együttérzésüket, összetartozandóságukat összhangzó és méltó módon dokumentálják.

Nagy jelentősége van e fellépésöknek most, mikor hitfelekezetünk az állami szervezetben és önnön életműködésében megifjulóban van. Hiszen az ő lelkes buzgalmukkal, az ő fényes tudásukkal és összetartásukkal reményt keltenek bennünk a jövő iránt. Az ő szellemi erejük, az ő hitbuzgalmuk és hazafiasságuk lesznek azok az oszlopok, melyekre a magyar zsidó felekezetnek önkormányzati alkotmánya felépítésénél első helyen gondolnia is kell. Az ő vallásos lelkesedésökben kell keresnünk és megtalálnunk azt az erőt, mely az újabbkori, bár hazafias szempontokból általunk is hön óhajtott, szabadelvű törvényhozási alkotásokból keletkezhető vallásos hátrányoknak hatályosan elejét fogja venni.

Az országos rabbiképző-intézetből kikerült tudós rabbiktól várjuk, hogy a szárnyait bontogató zsidó tudományt és irodalmat segíteni, emelni fogják. Nem tarthatják vissza őket attól azon kicsinyes, többnyire személyi ellentétekből eredő kellemetlenkedések, melyek köreinkben, úgy mint azokon kívül a felekezeti talajon keletkező tudományos és irodalmi mozgalmak ellen fordulnak, mert hisz a mellett, hogy e szent érdekek ápolása az ő legsajátosabb hivatásukat képezi, ezzel azon állás

erkölcsi színét is emelik, melyen működnek. Nem szabad feledniök, amint hogy öregebb kartársaik lelkesítő példáját, uttörő munkásságát nem is felejtik, hogy az ő működésök e téren voltaképen alapvető lesz hazánkban, hogy a hazai zsidóság historikusai az ő tevékenységöktől kezdik a magyar zsidó tudomány és irodalom új korszakának számítását. Rövid idő lefolyása alatt már is nagyokat és szépet alkottak e téren. Napról-napra szaporodnak műveik, melyek a zsidó tudománynak, a zsidó névnek becsületére válnak. Hatásuk a szószéken, az iskolákban, a hitközségi és egyesületi életben és a hitközségnek kifelé való reprezentációjában lépten-nyomon észlelhető. Átalakító befolyásuk szembetűnő. Azért a felekezett bízva bízik az ő további működésökben és abban, hogy összetartó, céltudatos és minden apró szempontokon felül helyezkedő munkássággal az ő korszakuk dicsteljessé válik. Azért ez alkalommal is örömmel és megelégedéssel fordul a hazai zsidóság tekintete az országos rabbiképző-intézet felé, mely feladatait oly fényesen tölti be, hogy nemcsak ez ország határai között élvezzük áldását, hanem elismerést arat általa a hazai zsidóság a külföldön és mindenütt, hol a zsidóság haladását a tudás és műveltség terjedését figyelemmel kísérik. Kitartást és sikert kívánunk e főiskolánknak jövőre is.

Budapest.

DR. MEZEY FERENCZ.

NÉPPÁRT.

Az egyházpolitikai kérdések feletti küzdelem sok felemelő jeleltséget és sok nagy és örökbecsű sikert eredményezett. De a háborgó elemek ez alkalommal felvetették mind azt a salakot is, mely a társadalom sima tükre alatt rejtőzött. És ez természetes. Nagy eszmék és hatalmas érdekek összeütközése felkavarja a nyugalmas viszonyokat. A vihar tisztít, de sok szemetet is hord fel. Jól tudták ezt a liberáliszmus előharcosai, de csak a gyáva tér ki azért az igazságos harc elől, mert abban bántódást is szenvedhetünk, mert ott sebet is osztogatnak.

Az első fájdalmas tapasztalás ebben a historiai jelentőségű küzdelmes időszakban, hogy a bécsi körök a magyar nemzet benső erejének imponáló megnyilatkozását gyanakvó

szemekkel nézték. Kiadták hát a jelszót arra, hogy a magyar nemzet büszke öntudatát meg kell törni, nehogy előre haladó győzelmeitől vérszemet kapjon. Ehhez csatlakozott a főpapoknak Rómától való függő, bár a magyar közjog alapjáról elítélendő, viszonyából származó fellépése, melyet az alapságnak anyagi érdek, vallásos eltévelyedés és durva előítélet által nevelt izgatásai még inkább előre ösztökéltek. A bécsi körök és az ultramontánok törekvései pediglen a magyar aristokratia egy részében mindig buzgó segítő csapatokat találtak, melyek viszont az ellenzék egy részének páratlanul perfid, elvet és politikai erkölcsöket feladó, magatartásából merítették erejüket. A személyes gyűlölködés, a demokratia sikerei iránti féltékenység, a népképviselőben a Wekerle-kormány által módon kifejezésre jutott nemzeti erő iránti irigység és általában a visszavonás az az átkos szelleme, mely a magyar nemzet legdicsebb korszakain pusztított, együttvéve annyi szennyet vetettek fel, hogy a keresztény szocializmus, mely a politikai elvadulás és szélhámosság összes rendszereinek még legtisztességesebb gyűjtő nevét képezi, mint a néppárt Magyarországon is felütötte fejét.

Programmja, melyet a kereszténység védelmének szükségére hat át, galád támadás a kereszténység hamisítatlan szelleme ellen. Az oly gyakran hangoztatott és hazudozott szeretet helyett gyűlölet vigyorog annak minden szavából. A loyaltás leple alatt felforgató célokat nevelnek. A szocializmustól való rémséges félelem kiszinezése mellett a nép alsó rétegeiben szunyadozó bestiát uszítják a társadalom intézményei, a jogrend ellen. Tiszta örület ez, mely sejtelmével sem látszik birni annak, hogy a felkorbácsolt szenvedélyek azok ellen is fordulhatnak, akik vele e gonosz játékot kezdik. A nép érdekeért, a nép szabadságáért akar küzdeni az arisztokrácia, a kath. papság! Tehát ugyanazok, kik a népnek jogi és szellemi szabadságát nyügben tartották. A vagyon ellen fordulnak azok, akik rengeteg tőkében ülnek, melyeknek jövedelmeiből tivornyákat esapnak, míg az általuk oly hön felkarolt nép nyomort és inséget szenved. Gyakran egész életük nem egyéb, mint láncolata a renyhéségnek, a szenteskedő álarozat viselő bűnnek, vagy legjobb esetben az improkutív pazarlásnak, anélkül, hogy azt egyetlen egy igaz jó cselekedet, az emberiség

iránti részvétnek a leghalványabb sugara csak futólag is felderitendő. És míg az egyszerű polgár — magunkról most ne szóljon az ének — készséggel áldoz azért, hogy a nép nyomorán enyhítsen, addig a latifundiumok tulajdonosait hiába keressük ott, hol segítségre vár a nép.

Ahhoz a szomorú sorshoz, mely ellen a nép, a fokozódó verseny, az emberi munkát koncentrááló találmányok és a műveltség terjedésével járó igények de megannyi megoldásra váró szociális kérdés folytán immár hazánkban is kénytelen a küzdelmet felvenni, mint legújabb átok csatlakozott az, hogy a nép, az isten adta nép esküdt ellenségei annak védőiként lépnek fel. Cselt vetnek a magyar népnek. Kendőzött arcukkal meg akarják ejteni szűzies közerkölceit. A feudális főurak és az ultramontánok veszett muzsikája mellett járja a szegény nép az ugrózt! És ha józansága miatt erre nehezen tápászkodik fel, akkor egy kis vagyonosztás reménysége és a varázshatású hep-hepp nóta mellett körülhordozott kereszt, melyhez hason visszaélésből folyólag annyi embertelenség tapad, majd megrészegíti a népet. Hisz a multban már annyiszor vakon rohant a veszedelembé, míg magas pártfogói, lelkiismeretlen félvezetői ördögi kacaj mellett arattak a jól bevett területen.

Természetes, hogy a néppárt programjának tartalma és a pártot alkotó elemek leplezett törekvései szerint első sorban a zsidóságot szemelte ki áldozatul. Ezzel lehet legkönnyebben elbánni. A keresztes vitézek mindig a gyengék ellen indulnak. Örömmel pusztítanak ugyan el a protestantismust is, de ennek megkísérléséhez nincs bátorságuk. Hiszen a féltett hatalomnak még ma ők is részesei. Ép azért az eredetileg felvett címükből a »katholikus« jelzöt kitérőlték, jezsuitikus módon arra számítván, hogy a protestantismus önmaga fog nekik erőt szolgáltatni saját életfeltételei ellen.

Ebben azonban keservesen csalódnak. A protestánsok nem fogják megtagadni multjokat. Az a nép pedig, mely nem régen ezrivel a székes fővárosba özönlött, hogy a magyar szabadelvűség nevében emelje fel egy világ által esodált módon hatalmas szavát, meg fogja érteni, hogy a néppárt elnevezése csak a nép ellen tervelt bűnös merényletekben lelheti okát, magyarázatát.

Mi zsidók pedig, akik az osztrák minta után majmolt néppárt programjának kiszemelt áldozatai vagyunk, bevárjuk a már-már önfentartási ösztöneik által is felkeltett politikai pártoknak magatartását és azt, hogy a kormány a néppártnak az ország békéjét fenyegető fellépése ellenében minő magatartást tanúsít. Annyit azonban megjegyzünk már most, hogy bár egyedül védelmünkre fogunk szorítkozni, e közben tanuságot teszünk arról is, hogy méltók vagyunk a magyar névre. A vér- és pénzsomjas néppárt — ha ugyan nyomtalanul nem vész el abban a fertőben, melynek keletkezését köszöni — meg fogja tanulni, hogy az új magyar zsidó nemzedék keservesen kiküzdött szerény méretű jogait megvédeni képes és hogy a politikai formákba öltözve netán fellépő banditaság üzelmeit gyáván túrni nem fogja.

Budapest.

DR. KOVÁCS FERENCZ.

TUDOMÁNY.

JEREMIÁS 25. 9—15.

Jerem. könyvének egyik legfontosabb részlete 25. 9—15. csomópontját képezi mindama kérdéseknek, melyek a könyv megbírlásánál számbaveendőek. E kis verscsoportozat helyes felfogásától függ annak a problémának az eldöntése is, mely része volt a prófétának könyvének megírásában és megszerkesztésében, és mily mértékben fogadhatjuk el az ugynevezett »Diaskeuasis« interpoláló tevékenységét.

De tartalmánál fogva is számot tarthat ezen verscsoport a vizsgálatra.

Gondolatmenete: Mivel nem hallgattatok szavaimra és prófétáim szavára (— 9. v.), elhozom ellenetek és a szomszéd népek ellen Babel királyát, aki elpusztítandja az országot és a népet meghódítandja. De 70 év múlva megtöretik Babel hatalma és leigázzák más népek.

A legfontosabb, de egyszersmind új mozzanatok, melyek a próf. eddigi beszéleitől eltérően itt előtérbe kerülnek a következők: *a)* Juda büntetőjének és meghódítójának megnevezése; *b)* a veszedelemnek kiterjesztése a körülállók népekre is; *c)* az exilium időtartamának megállapítása 70 évben; *d)* Babelnek ez idő elmulta után bekövetkezendő bukása; *e)* említetik egy Jeremiásnak tulajdonított a népekről szóló jóslatokat tartalmazó könyv.

A beszéd tehát nem mozog általános feddések, intések és a jövő eseményeinek elfátyolozott elmondása körében, hanem tényeket említ és személyeket nevez meg. Ez a körülmény, hogy a próf. nyíltan és világosan mondja el a jövő eseményeit, idézte elő ama nagy rohamot, melyet a bibliakritikusok eme verscsoport ellen indítottak, a csonka LXX. fordítást

figyverül használván fel. Az említett mozzanatok oly természetűek — mondják —, hogy egyenesen kizárják ezen részlet jeremiánikus eredetét.

Vizsgáljuk egyenként a feltűnő mozzanatokot.

a) A szóban forgó fejezet felirata szerint — nincs ok ennek hitelességét kétségbe vonni — Jojakim 4. évéből származik. Jer. 17 éves működése, Josija 13. évétől (1.2.) a feliratban meghatározott időpontig, kizárólag az ország belügyeire terjed, a nép erkölcsi romlottságának, bálványimádásának feltárására irányul. Az ország belügyi zilált helyzetéből következtet a próféta a nem sokára bekövetkezendő veszedelemre, a melyet habár sajtó szívvel, kilátásba is helyez. Ebbeli jóslatai inkább sejtelemszerűek az időpont és személyek tekintetbe vétele nélkül. A politikai helyzet a próféta perspektíváján kívül esik. De Jojakim 4. évében fordulópont áll be a próf. működésében, a melyet épen a beállott politikai viszonyok idéztek elő. Mig felavatása alkalmával csupán sejtí, hogy éjszak felől jönnek a felhők (1.13—16.), a melyek országát és népét sötétséggel fogják bevonni, addig ezen időpont óta határozottan és tartózkodás nélkül Nebukadnezarban és a khaldeus népben ismeri fel Judának büntetőjét. A círcesiumi csata után (46.2), melyben Nebukadnezar tönkrevverte a hódításra induló Nekot és aegyptomi seregét és ekkép egy csapással ura lett Szíriának és Judának melyek ép az imént ismerték el Aegyptom fenhatóságát, mind élesebben domborodik ki a próf. szemei előtt ama király és nép képe, a kik országának a halálos döfést meg fogják adni. Ha ennél fogva a felavatása alkalmával hangoztatott eszmét Jojakim 4. évében újra beszédjeinek körébe vonja, teszi ezt a nélkül, hogy ismétlésbe bocsátkoznék, mert újabb momentummal gazdagítja. Helyeselhetjük-e ezek után a LXX. eljárását, mely az egész itt kifejtett gondolatot tartalmazó passust (25.9, עֲבַרְיָהּ נָא) mellőzi?

b) Miért terjeszti ki Juda veszedelmét a szomszéd népekre is? Ismét a politikai szempontra kell hivatkoznunk. »Rendellek népek és birodalmak fölé, hogy építs és rombolj« (1.10). Próféta hivatása kiterjedt a népekre is, nem csupán Judára. A sors pedig, melynek Juda elébe nézett, körülállók szomszédjait is fenyegette, a kik előbb ép oly kevéssé kerültek ki az

207—12.). Habár a könyv mai alakja nem a prof. kezeiből került ki, de javarésze személyes felügyelete alatt hozzá közel álló személy által szerkesztetett. A szerkesztésről maga a könyv nyújt elegendő felvilágosítást. A 36. fejezetből megtudjuk, hogy a prof. Jójakim 4. évében az addig tartott beszédeiket tekerésre (36.4, מילה ספר) íratta le Baruch famulusza által¹⁾. Kiseb-nagyvo l bizonyossággal megállapíthatók a mostani könyv részei, melyek az első tekerésben befoglaltattak.²⁾ Ez a Jeruzsálemben összegyűlt nép előtt felolvastatott valami ünnep alkalmával. Ezt a tekerést elégette Jójakim király, amire a prof. azt még egyszer leíratta íródeákjával Baruchal. Ez volt a szerkesztés *második* stádiuma³⁾. A 3. redakció Jeruzs. pusztulása után a Miczpa-i tartózkodás alkalmával eszközöltetett. Ez nem hypothesis, hanem a könyvben is kifejezést nyerő igazság, a mennyiben ezen redakcióra vonatkozik a könyv felirata (1.3.) »és jósolt . . . Jeruzsálem elpusztulásáig.«⁴⁾

¹⁾ Általánosan el van ismervé, hogy az első tekerés tartalma teljesen átment a könyv mai alakjába. Ezen álláspont ellenzője Kuenen I. 245, a ki ama elméletért küzd: »dass Baruch's Urrole nur zu den Bausteinen unseres Jeremias gehört, welche der Redactor oder die Redactoren benützt haben, als sie das Buch in seiner heutigen Gestalt verfassten.« Kuenen elmélete a könyv szerkesztéséről lényegesen eltér Movers és Hitzig-étől (v. ö. 244—255. ll.).

²⁾ Még pedig cc. I. 1—XIX.13, XXII, XXIII, XXV, XXX, XXXI, XLVI—XLIX.33, néhány későbbi toldástól eltekintve (Graf szerint). A feltűnő jelenséget, hogy 30.2, említették egy םד, a mely mindenestre különbözik a 36. feje. םד מילה-jétől, úgy magyarázza Graf, hogy םד nem könyvet, hanem lapot jelent (v. ö. Num. 5.23, Deuter. 24.3.). Csekélyebb tartalmat foglal le a mai könyvből Kuenen az első tekerés számára: cc. I 4—15, (I.3.-ról még szó lesz, hogy a 3. redakciónak tulajdona, míg I 1—2, már az első tekerésben is állhatott — Kuenen ellen — v. ö. Cornill 157, König 340). II—VI, VII—X, XI,1—XII,6, XXV, LVI,1—XLIX.33, talán XIV—XVII és XVIII—XX is.

³⁾ Nincs ok felténni, hogy az elégetett tekerés újbóli leírása készletetett. 30.32-ből világosan folyik, hogy a második tekerés mindjárt az elsőnek elégetése után készült, nem pedig mint Strack (Handbuch d. th. Wissenschaften ed. Zöckler I. 230. l.) hiszi, hogy a 2. redakció ideje bizonytalan.

⁴⁾ Mäskülönbén ezen felirat (1.3.) vagy helytelen, mert a könyvben későbbi keltü beszédek is vannak, vagy fölösleges. Ezen általam felvett 3. redakciót ellenzi Graf, mivel véleménye szerint a Miczpa-i 7

A harmadik redakció felvette a 2. tekerés tartalmát és a Jójakim 6. évétől Jeruzsálem elpusztulásáig elmondott beszédeket. Erre vonatkozik a kitétel »és hozzátétegett még sok íge mint az előbbi.«¹⁾

Ehhez járult cc. 40—45, ami a 4. redakció alkalmával vétetett a könyvbe, alkalmasint Aegyptomban Baruch által, a ki Jeremiás könyvének tulajdonképi szerkesztője volt.²⁾

hónapos tartózkodás nem volt elegendő ily munka keresztülvitelére, hiszen az első tekerés szerkesztése majdnem egy évig tartott. Ez a bizonyítás nem állhat meg, mert nem ismerjük Baruch munkálkodási erejét. De a felhozott ok sem alapos. Mert az első tekerés megírása, melyet semmiféle írásbeli feljegyzések nem előztek meg — így vélekedik Gr. maga Hitzig ellen 439—440. — okvetlenül több időt vett igénybe, mint a 3. redakció, a melynél a 2. tekerés felhasználható, b) nem tudjuk a 4. év melyik havában vette a prof. a tekerés megírására vonatkozó parancsolatot, c) nem tudjuk mikor készült el a tekerés, Az 5 év. 9. hónapja előtt (36.9.) is kész lehetett már, de felolvasásra nem került a 9. hónapban rendezett böjtnap előtt, a mely ünnep legjobb alkalomnak bizonyult az összegyűlt néppel a prof. intő szavait megismertetni. Hogy épen a Miczpa-i tartózkodás volt a legalkalmasabb idő egy redakcióra, avval is megokolható, hogy a prof. mintán jóslatainak főbb momentuma teljesült, visszapiillantást vehetett 30 éves működésére.

¹⁾ Ez által kikerüljük azt a kényszerhelyzetet, melybe Graf jött, a ki az említett kitételet már a 2. tekerésben meglevőnek mondja — a mi merő lehetetlenség — és azért kénytelen םד םד םד nem szigorú jelentésben venni.

²⁾ Nem merném állítani, hogy az utolsó redakció még Jerem. életében eszközöltetett. Nagyjában a 8. személyben van szó a profétáról azon részekben, melyek Jójakim 6. éve utáni időből vannak keletvezt, azaz a 3. és 4. redakcióban felvett részekben. A 36. feje. rámt azt a benyomást teszi, mintha Baruch nemcsak azt írta volna fel, a mit Jer. tollába mondott, hanem hogy Jer. könyvének szerkesztése mai alakjában az ő önálló műve.

Ilyen munkára pedig inkább vállalkozhatott mestere halála után, mint életében, a midőn mégis tekintettel kellett rá lenni. Graf állítása, hogy ez esetben nem hiányozhatnék egy reláció Jerem. haláláról, azon a hamis feltevésen alapszik, hogy a Jerem. haláláról szóló legenda történeti igazság.

Nem mellőzhetem ideiktatni, mikép értékesíti Cornill Gráf eme véleményét egy kis antiszemita izü kirohanásra. Szóserint állítja: »dass ursprünglich auch das tragische Ende des greisen Propheten berichtet wurde, und dass man später diese Erzählung als peinlich und schmachvoll für Israel strich, und um dem Buche ausserlich wenigstens einen Abschluss zu geben den Aufzug aus Reg. XXIV als c. LIII anhängte.«

Mivelhogy a főntebbiek után az első és második tekeres Jójakim 5. évéből származik, a 25. fej. pedig a hitelt érdemlő felirat szerint¹⁾ a 4. évből, önként következik, hogy az első és második tekeres tartalmát képezte. De vajjon ez az egész 25. fej.-ről állítható?

Véleményem szerint a 11b—14. verscsoportról nem. Ámbátor benne a »jus talionis« eszméje tükröződik vissza, még sem hiszem, hogy egy huzamban iratott a fej. többi részeivel. De minthogy magában a könyvben találunk alapot közbeszurások felvételére (36.32.) a LXX is tartalmazza e helyzet, habár csonkítva, miért tulajdonítók az egész verscsoportot közbeszurását Nehemiásnak, a mint Movers²⁾ akarja és nem Baruchnak, a kinek volt tán annyi joga 4 verset beleszúrni a fejezetbe, mint Nehemiásnak becsempészni »im jerenianischen Styl.« A közbeszurás idejét én a Miczpai tartózkodás korába teszem, azaz a 3. redakciónak tulajdonítom. A gyűlölet, melylyel Jer. mindenesetre visetett Neb. és a Kchaldeusok ellen, a kik Jeruzsálemet elpusztították, ezen verscsoportban nyer kifejezést. Bármennyire is előre látta a veszedelmet és a bukást, nem tehetjük fel róla, hogy közönyvel volt rá nézve, ő rá, a ki fájdalomnak egy egész könyvben, a »Siralmak«-ban,³⁾

De egy próféta könyvben sem találunk adatokat a próf. haláláról, mondja Kőnig 343, a kinek alább hasonló jellegű megjegyzését fogom idézni. A Jer. haláláról szóló legenda hasonmását találja az Ézsaiásban (Talmud: Jetam. 49b, Szanh. 193b.). A mi végre a »szégyenletes«-t illeti ismét hivatkozom Kőnigre. »In den Annalen Israels sind viele Verirrungen der Volksmajorität sowie auch Fehler der in vielen Beziehungen ausgezeichneten Volkshelden nicht verschwiegen« (189. l). Baruch szerkesztési munkája mellett szól a 45. fej. is, a mely vele foglalkozik és a könyv végén áll. Hajlandó volnék továbbá יְסִיבֵהֶם helyett, a melynek személytelensége ugy is idegenszerű יְסִיבֵהֶם-t olvasni, perze defekt irással. Nagyjában így vélekednek Kőnig 343, Keil 22, Bleek 498 és mások.

¹⁾ Ezt Kuenen is elismeri, azért veszi יהיה-¹ (18. v.) utólagos toldásnak, a mely csak Jeruzs. elpusztulása után érthető. Szerintem ez is a 3. redakció alkalmával került a szövegbe. Azért fordítja Graf: nun jetzt-

²⁾ Movers hypothesisát megdönti Kuen II. 244—255, némileg érintettem dolgozatomban I. e folyóirat XI. 690—691 ll.

³⁾ A hagyományos felfogást, mely Jeremiást tartja a »siralmak« szerzőjének megdönteni iparkodik M. Löhr: De Klagelieder des Jeremias Göttingen 1891 és a szótári apparatust hozzá Stade ZAW XIV, Nägelsbach commentárjában is meg van a kísérlet.

kifejezést ad. Csak Jeruzs. pusztulása után irhatta Jeremiás illetve Baruch »és Sésah királya iszik utánuk«¹⁾ (25.26b) az indulat kelyhéből, mely ő rá is vészteljes lesz.

Ha Schwally a 13. versben nem tud eligazodni, mert nem tudja mire vonatkoztassa על הארץ ההיא kitétel, ismét hibájába esik, hogy a MSZ-et ellentétbe kényszeríti a LXX-val, melyben tényleg hiányzik az egész rész (12. v.), a melyre az említett kitétel vonatkozhatik (על מלך בבל). Más szóval a LXX szöveg nehézkes, míg a héber egyenes és ellenmondás nélkül. Következik-e ebből a LXX elsőbbsége és a MSZ utólagos bővítése?

^{e)} A 13. versben említett כסס nem lehet egy külön tekeres, mely csak a népekről szóló jóslatokat tartalmazza. Ezt ellenzi שֵׁשׁ szócseka, a mely a LXX-ban is található. Ennélfogva maga könyvünk értetik alatta. De akkor szükségkép előbb írta a próf. ama jóslatokat (46—51. ff.), vagy ezen vers utólag toldatott be.

Előbbi feltevésünk szerint ezen vers is a 3. redakciónban került a szövegbe. Graf avval érvel, hogy Jer. nem beszélhetett magáról így: »a melyeket jóslott Jerem. próf.«, de elfelejtette, hogy Baruch igenis szólhatott így Jerem.-ről. Egyébiránt miért volna ezen kifejezés oly gyanús, midőn a könyv majdnem felerészében a próféta 3. szemében említettik.

Versünk összefüggéséből ítélve, az említett כסס-ben már az összes²⁾ mostani 46—51. fejezeteknek benn kellett lenni. De ez csak úgy lehet, ha nagyobb részük már a Jójakim 5. évéből származó első tekercsben foglaltatott. Minthogy (36.2) a prófétának jutott parancs ugy szól: »hogy gyűjtse össze mind az igéket, melyeket mondott Judáról és mind a népekről«, ennélfogva a próf. már Jójakim 5 ik évéig elmondotta a népek jóslatainak egyik-másikát, és azt a tekercsbe be is vehette. Jójakim 4. éve előtti időből nem származhatik egy beszéd sem, mert a politikai esemény, mely a népek meghódítását bizonyossá tette, csak abban az évben következett be,

¹⁾ יששך (51. 40.) valamint לבקמי (51. 2.) Athbasch segítségével magyarázhatók meg, de ez nem ellenzi régi korukat v. 8. Kőnig 84.

²⁾ LXX kihagyja כל szót, de ez nem mértékadó, mert a vers Babelról szólva hivatkozik a לניים fejezetekre, ennélfogva הניים alá B. is tartozik. Egyébiránt LXX a 9. v-ben is kihagyja כל-t.

t. i. a Káldeusok győzelme az Aegyptomiak felett. Ennek hatása alatt írta illetőleg tartotta a prof. az Aegyptomról szóló jóslatot, nemkülönben a többi 6 népét (Philistáa, Moab, Edom, Amou, Damaszkus, arabs törzsek).¹⁾

De mivelhogy a szóban forgó versben szó van az összes népekről és főtékintettel Babelre, ennél fogva feltételezi a babeli jóslat létezését is. Ez pedig véleményem szerint szintén csakis Jeruzsálem elpusztítása után írathatott.²⁾ A vers írója, a ki ismerte, vagy mondjuk inkább Baruch a 3. redakciónál, mivel a 27. fejezetek előtte voltak, m. p. 46—49.34, már a második tekercsben³⁾ és 49.34—51.64 külön megillán, utalhatott rájuk és szellemi autorjukra.

De felmerül a kérdés, vajjon a Baruch 3. redakciójában, a mely a 39. fejezettel végződött — történeti befejezéssel mint a könyv mai alakjában 52. fej. — a népek jóslatai mai helyükön állottak, azaz a 39. fej. után következtek, vagy másutt.

Ézsaiás és Ezekielből következtetve, a könyv közepén állhattak valamikor. Tényleg így találjuk a LXX-ban, mely a 25f. 13. vers végét a köv. alakban tünteti fel: *ἐπι αλληλοφιλως, τα Αιλαρ* és az utóbbi szó vezet be a népek jóslatsorozatát. Eme eltérés folyamánya, hogy a LXX kihagyja a héber szöveg 14. versét.

De talán nem is hagyja ki, hanem nem létezett a LXX-nak alapul fekvő héber szövegben. A gondolat már a 13-ik verssel kerekded befejezést nyer és nem követel folytatást. Ebből az következne, hogy a 14. v. interpoláció m. p. az exilium második feléből, a midőn a perzsák már elfoglalták Babelt. A héber szöveg pedig közli ama népek lajstromát, melyekre ki van mondva, hogy el fognak pusztulni. Eme lajstrom a feliratban meghatározott időből származik 26b⁴⁾ kivéve.

Nem lehet jóslat post eventum, mert a 28. versből vilá-

¹⁾ Ellenkezőjét iparkodik bizonyítani fejezetenkint Schwally ZAW VIII 177—217, előtte Stade GVI I. 646; jeremianikus voltukat elismerik: Kuenen II. 214, Graf 506, l. ott az öt megelőző irodalmat, Keil 24, Bleek²⁾ 472, Cornill³⁾ 164, Orelli 388 és König 339.

²⁾ v. ö. M. Zs. Sz. XI. 607. l. 1. jegy. Behatóan foglalkozik e problémával Graf, 587—591, de ő az utóirat nyomán Zed. 4 évébe teszi a Babel elleni beszéd keletkezési idejét, és Bleek 478.

³⁾ Hasonlóan Kuenen II. 245, Bleek 371, Graf 37.

⁴⁾ A 3. redakció megtoldása.

gosan tükröződik vissza a helyzet. Abból ugyanis, hogy a prof. avval számol, hogy a népek nem lesznek hajlandók az indulat poharából inni, világosan kiderül, hogy Babel királya hódító körutja *elején* van, ami teljesen beleillik Jójakim 4. évébe. Már most a 25. fej. második része (15. v.) keletkezési idejére és tartalmára nézve megegyezik az első részszel, a kifogásolt verscsoportot kivéve. Tartalmára is, mert a 9. versben említett 27. részletezését tartalmazza és a 9-ik versig elmondott gondolatot symbolikus cselekvéssel fejt ki. Ebből önként folyik a 2. rész összetartozása és egysége, és kizárja azt az eshetőséget, hogy e két rész félbeszakítottassék 6 fejezetből álló csoport által (46—51).

Figyelembe veendő továbbá, hogy lehetetlen, miszerint a népek indexe a velük foglalkozó részletes jóslatok után álljon. E két oknál fogva állítható, hogy a LXX szövege, mely a 13. v. után helyezi a népekről szóló jóslat-sorozatot, eredetiségre igényt nem tarthat. A mi pedig azt illeti, hol állottak ezen fejezetek a Baruch rendezte 3. redakcióban, legvalószínűbb a mai 25. fej. után, a honnét a 4. redakció alkalmával a könyv végére kerültek, a melyhez valaki hozzáragasztotta a történeti függelékét (52. f.).

A Babel királya és népei ellen jóslat jeremianikus eredetét támadó bírálók egyik főargumentuma, hogy Jeremiás, a ki folyton hangsúlyozza a Balyoniak isteni küldetését, nem jósolhat nekik bukást. Ez ellen felhozható már a bibliai fel fogás Gen. 15.14 »Itéltre szállok a néppel, melynek szolgálni fognak.« Ezen vers a tulzók véleménye szerint is a deuteronomiai szerkesztőtől származik, azaz Jerem. kortársától. De döntőbb bizonyíték Ézsaiás, a kinél Assurnak ugyanaz a szerep jut, mint Babelnek Jeremiásnál. Ézsaiás pedig a 10. fejezetben leírja Assur nagy hatalmát, mint veti magának alá Izraelt és Judát, Samariát és Jeruzsálemet, azután a gögös és dölyfös Assur bukását mondja el (10,13). Hivatkozom továbbá a (50—51) Babel elleni beszédre. Még azok is, a kik ezen beszédet Jer.-tól elvitatják, beismerik, hogy az alapgondolat jeremianikus, elismerik, hogy Jer. irt is jóslatot Babel ellen, de ez ránk nem maradt¹⁾, mig olyanok is vannak, akik ezen

¹⁾ Budde: Jarbuch f. d. Th. XXIII; l. M. Zs. Sz. 607 l. és jegyz.

beszédben határozott jeremiánikus fragmentumokat képesek kimutatni.¹⁾ És mégis tagadják, hogy Jer. ezen gondolatját a 25. fej.-ben jelezhetné, és hajlandók későbbi hivatlan interpolátorokat felvenni. Minő oknál fogva? A valószínűség okánál fogva. Legalább így hangzik König 334 véleménye, »dass auch Baruch schwerlich, diesen das Chaldäerland sehr verallgemeinernden Hinweis auf die Bedrohung der »Gojim« überhaupt hinzugefügt hat.« Ámde a valószínűség igen gyenge argumentum a tudományban.

Mivelhogy Jer. könyvének szerkesztése több stadiumot ölel fel, minthogy továbbá világosan kiderül a könyvből, hogy a szerkesztés nem a prófétának tulajdonítandó, hanem Baruch tanítványának, aki úgy járt el, hogy részint leírta azt, amit a próf. neki tollba mondott, részint maga is megtoldotta a szöveget az újabb szerkesztéseknél mestere szellemében, tekintve, hogy a kifogásolt verscsoport 11b—14 nem mutat fel oly mozzanatot, mely későbbi időre utalna, nem forog fenn ok, hogy eredeti voltát késégbe vonjuk.²⁾

¹⁾ Hitzig, Movers, De Wette v. ö. 88. 1. 2. jegyzet.

²⁾ A 14. verset kivéve, mely lomhán csatlakozik az előzőhöz. A kezdő szót (כִּי) bizonynal kell fordítani. Egyébiránt עָבְרוּ perfectumának sinec értelme. A vers értelme: A khaldeusokon fognak most hatalmasabbak uralkodni, ezt emeli ki הִנֵּה נָם הַמֶּלֶךְ »rajtuk is«. Mivelhogy 14b. igéje futurumban áll, ajánlatosabb volna olvasni כִּי יַעֲבְרוּ. A scriptio continuából כִּי עָבְרוּ könnyen válhatott szövegünk hibája.

Budapest.

SCHWARZ GÁBOR.

IRODALOM.

AZ IMAKÖNYV EGY ÚJ KIADÁSA.

(סדרו רשבי"ן וכו' וראה דבר זה חדש וכו' המקור לכל תפלה וכו' מאת הרב משה שלמה צבי שיק נ"י אב"ד בק"ק קראצאנא והגלילות הרנד"ל לבי"ק.)

Nagy örömmel és őszinte kedvvel ismertetjük ezen becses könyvet a jelen folyóirat tisztelt olvasói előtt. Teszszük ezt azért is, mert a munka előttünk igen becses!

Hiszen köztudomású dolog, hogy imáinkban dicső történetünk hűségesen visszatükröződik. Bizonyos korszakokban népünknek sanyargatásai ott találnak kifejezést, melyek tanubizonyúságot tesznek arról, hogy daczára a balsorsnak, mely felekezetünkre súlyos csapásokat mért, még sem volt képes a fohász csiráját népünkben kipusztítani és azt az Isteni bizalomban megingatni. Másrészt az imák azért is becsesek ránk nézve, mivel alkalmat nyújtanak, hogy alaposan megismerjük azon korszakot, melyben azok szerkesztve lettek. Így tehát azt tapasztaljuk, hogy azok az imák, melyek a második templom lerombolása előtt lettek szerkesztve, egész más szellemben vannak megírva, mint azok, a melyek a tannák, az amórák vagy a gáonok korszakában lettek hozzájuk csatolva. Azok pedig, melyek a középkorban keletkeztek, azok valóban magukon viselik koruk jellegét.

Az első korszak imáiban a nép tiszta érzelve nyer kifejezést, azokat nemzeti szellem lengi át, buzdítja a népet az összetartásra, de egyes egyénekek nem is foglalkozik.

A tannák korszakában már részben eltértek ettől az elvtől és egyes ember viszonyainak is tért engedtek az imákban. Összeegyezték a nép jövőjét az egyes emberek jólétével; erről a תפלה שמחה עשרה tesz legjobban tanubizonyúságot

Azok az imák, melyek a középkorból erednek, legnagyobb részben mindig a vétkes emberrel foglalkoznak, úgy tehát nem esoda, hogy az összetartás mint népeszme egészen elenyészett és a *נאמלה* fölött, azaz a nép felszabadulásáról balga fogalmak kaptak lábra.

A megdicsőült dr. Zunz »Die synagogale Poesie des Mittelalters« című munkájában alaposan foglalkozik ezzel az ügygyel és ott e dolog fölött minden tekintetben kimerítő felvilágosítást talál a tisztelt olvasó.

De térjünk vissza a mi dolgunkhoz. Jelen sziddurnak az írója »orthodox« rabbi, akit ország-világ nagy tudósnak ismer, különösen a *מנהגים* kérdését illetőleg nagy szakismerettel bír, de mégsem vagyunk képesek azon irányt helyesolni, melyet a tudós szerző legutolsó munkájában követ.

Köztudomású dolog, hogy a mysticismus felekezettünkben különösen a középkorban terjedt el, bár a csiráját már a talmudban is találhatjuk, mely a gáonok utolsó korszakában erősebb gyökeret vert, de csak a középkorban virágoztak fel a meditációk (*מדינות*), melyek a fohászt csak zavarják és a valódi áhitatosságon csorbát ejtenek. A harc, melyet felekezettünknek nagyjai ezen kárhóztató szellem ellen vívtak, mindenki előtt ismeretes és valóban csodáljuk, hogy főtisztelendő Sík rabbi is azokhoz csatlakozik és oly dolgokban, melyek előtte világosak, mégis a középutról letér.

Tudunkkal hasonnemű sziddur, mely az imák kűtförásával szintén foglalkozik, kettő létezik. Az első *הגן לב* kiadta Landshut 1845-ben és a második *עבודת ישראל* Baer a 60-as években. E két sziddur az előttünk fekvőtől abban különbözik, hogy azok nem igyekeznek az imák keletkezési korát feljebb tolni.

Sch. rabbi úr megjegyzései három csoportra oszlanak: Az első csoport 135 jegyzetből áll és 35 lapra terjed; a második csoport 53 jegyzetből áll, 13 lapra terjed; a harmadik csoport 23 jegyzetből áll és 5 lapra terjed.

1. A 19. jegyzetben foglalkozik a tudós szerző az *ארון* hymnussal, nézetét a szerkesztés idejére és a többi megjegyzéseket minden tekintetben helyeseljük, de kár, hogy a t. sz. a *הגן לב* című szidurban Landshuttól közölt hiányos versekre nem hivatkozott, melyek így hangzanak: *בלי ראשית בלי*

הכלית בלי ערך בלי דמיון בלי שמו והמורה בלי חיבור בלי פירוש גדול בה *ומבורה*, mivel ezek állítását csak támogatják.

2. A 20. j.-ben a t. sz. a *יעבץ* által felállított hypotézist helyesli, melynek semminemű alapja nincsen. Maimonides nem volt a t. sz. hymnusnak a szerzője, hiszen az író neve ezen versben található *יהיה אל לב הסדר ברוך*. Megjegyzendő, hogy a két hymnus, úgy az *ארון עולם* és a *גדל* a *מטהו וישרו*-ban nem fordulnak elő.

3. A 21. j. azt állítja a t. sz., hogy az *אנטלא* szót Babyloániában való tartózkodásuk alatt sajátították el őseink, és pedig nem áll, a szó a görögben *αυτλων* edényt jelent. Lásd az *Arucht* és *Levita* ezen a helyen, azonkívül a *12*-ban 25. l. következőképen áll: *שמ כל ששמו אנטל והו מהויה*: *נבילה ידים על שם בלי ששמו אנטל* (בין ניה עוב) *אנפא אנב אנטל רביעית לוג כדאמר*

4. 23. j.-ben állítja a t. sz., hogy a *האלמאית* hálaimát *רבי* R. Jehuda szerkesztette volna, bocsánatot kérek, éppen a talmud *Berákóthból* (11, b) kitűnik, hogy *Ráb* volt annak szerzője és *R. Jóhánán* azon nézetet osztja, hogy a *האלמאית* szóval kell kezdődni, azért *נ* hozzácsatolta. Az ima a *12*-ban más rendben fordul elő.

5. A 28. j. foglalkozik a t. sz. az *אלרי נשמה* imával, a *12*-ből kitűnik, hogy ez az *אשר יצר* imával egy *האלמאית* képez, mivel *המטכה להביתה הוא לאשר יצר ששתיהן בשירת הטף*: *אלרי נשמה* az *אלרי נשמה* imát a következő három *האלמאית*: *אלרי נשמה* előzi meg. A három *האלמאית* a forrása: *תוספתא ברכות פ' ג'*: *האלמאית* felemlíteni, hogy a *12*-ban ezen sorrend fordul elő, melyet érdemesnek tartunk ide iktatni: *מקו עורים מלביש ערומים מנביה מוקו עורים נופלים ווקו כפופים מתוך אחרים ווקו המבין מעדו נבר אויר ישראל עושר ישראל שעשית לה הטון ליעה כה אשר נתן לשכניו והמעביר שנה.*

6. A 32. j. megjegyzi a t. sz., hogy a *תפלה לעולם* forrása a *12*-ban található. Maimonides is nevezi a *הרבניא* mint ezen ima forrását, mely könyv a *geónim* korszak végén lett szerkesztve, l. Zunz *Gottesdienst. Vorträge* 417. l. Feltűnő, hogy eddig senki sem ügyelt egy dologra, mely ott előfordul. Az ima végén mondjuk: *שאו משכימים ומעריבים ואומרים*: *שאו משכימים ומעריבים* ellenmond az első mondat sorrendje: *עב ובוקר* az utómondat sorrendjének *עב ובוקר*-nek? A bírálendő szidur-

han így áll: שאנו משבחים ומעריבים ערב ובקר ואמרים; a 72-ban az ima szövege így hangzik: ומעריבים ומיחדים שמך פעמים. Minden esetre igaz az, hogy a t. sz. szövege hiányos, és helyes vagy a Maimonides által elfogadott szöveg l. a סדר התפלה-ban, vagy az, mely a 72-ban áll. Nézetem szerint a תפלה szerzője itt különböző dolgokra terjesztette ki figyelmét, a תפלה-ra és קיש-ra. A תפלה jelenleg במקום תמיד helyett van, (Berákhóth 5 a) és a Szentírás a תמיד-nál parancsolta: M. IV. K. את הכנש האחד תעשה בבוקר ואת הכנש השני תעשה בין הערבים 28,4; és קיש-nál pedig mindig ובקוםך áll, M. V. K. 6,7; 11,19. így tehát משבחים ומעריבים a תפלה-ra vonatkozik és קיש-ra.

7. A 38. j. azt állítja a t. sz., hogy a ברוך שאמר hálaima a Nagygyülekezet férfiai által lett volna szerkesztve, ez nem egyéb mint לשון הבאי, mivel az Áruah maga mondja a תפלה szó alatt, hogy a ברוך שאמר a geónim korában lett megírva. Kifakadásai a megdicsőült שירי הנאון ellen nem bírnak semmi-nemű jogosultsággal.

8. A 40. j. állítja a t. sz., hogy Mózes lett volna a זס-nak szerzője, mivel ירשי ott (ביב י"ד ע"ב) azt írja: וכל אחד עשר מומרים כסדרן משה בתבן, ez nem elég bizonyíték, különösen arra, hogy Mózes egyszersmind elrendelte volna, hogy ezen zsoltár a mindennapi imákba felvétessék, holott köztudomású dolog, hogy az imák első csirája csak a második templom időszaka végén található.

9. Az 50. j. megtámadja a t. sz. a megdicsőült הנאון azon állítása miatt, hogy a שתבה ima szerzője אברהם, mivel a megdicsőült helyesen kimutatja, hogy nálunk a szöveg hézagos és az eredeti szöveg tulajdonképen így hangzik: אדון הנפלאות בורא כל השמות רבון כל המעשים. הבורא בשירה ומרה מלך אל. Az, hogy a jeruzsálemi talmudban ez az ima említve volna, nem áll. Lásd e dolog felett Hurwitz jegyzetét a 72-ban 7. l.

10. Az 51. j. azt állítja a t. sz., hogy a ברכו ima a próféták által lett volna szerkesztve, ez is לשון הבאי, mivel amint fent említettük, csak a második templom utolsó korszakában történik Tamidban az imák említése.

11. Az 56. j. említi a t. sz., hogy az אהבה רבה a nagy gyülekezet férfiai által lett írva, ez állítás csak részben igaz.

amint már egyszer a נהלה יעקב czimű munkában említettük, ezen ima egyes részekkel a száműzetés ideje alatt lett megtoldva.

12. Az 58. j. röviden megemlíti a t. sz. a שבע imát, de az időt és okot, miért rendeltetett el az ima használata, erről bővebb felvilágosítást adnak dr. Blau Lajos úr cikkei e folyóiratban 1892. évf. 200. és 254. l.

13. Az 59. j. állítja a t. sz., hogy a hálaima ברוך שם מוזס által lett elrendelve, ez is לשון הבאי. Már bocsánatot kérek, hogy is lehetett olyasmit állítani, miután Peszáchim (56a) kitűnik, hogy az ima az amorák által lett elrendelve. Különböztetve ezen imával szintén dr. Blau Lajos úr fent említett cikkeiben foglalkozik. Bővebb felvilágosítást nyerünk ezen ügyben a מורה הורגן-féle szidurban és Krochmal-féle מורה הורגן-ban 208. lapon.

14. A 66. j. foglalkozik a t. sz. az אבי מלכנו imákkal. A megdicsőült dr. Zunz »Ritus« 118. lapon nagy alaposággal bebizonyítja, hogy R. Akiba 2—3 אבי מלכנו-t szerkesztett, mivel אבי מלכנו הטאט לפניך száma egyenlő ezen számmal רבי עקיבא יסור. R. Jákob b. Ashér szerint a sorrend a R. Ábrahám gáon szidurjában א"ב szerint volt megírva, de ezek úgy látszik elvesztek. A 72-ban fel van említve 35 א"ב, a mi szidurainkban pedig 44 א"ב-t találunk.

15. A 68. j. azon állítása, hogy יהושע Jósua és társai által lett volna elrendelve, ez is valóban לשון הבאי. Megengedjük, hogy a התקין a tannák korában már gyakorlatban volt, de az mágis téves, hogy ezen időben, mikor a קרבן bemutatása fennállt, תפלה התקין mondatott volna. Mássalönböztetés 131. §. mondja, hogy a bűnbánati imát mindenki tetszése szerint mondhatja el. A gáon R. Ámram szidurjában az ima szövege különbözik a Maimonidesétől. A spanyol zsidók pedig a XXV zsoltárt imádkozzák a VI. zsoltár helyett. L. még ezenkívül az אבודרהם ezen a helyen. Ugyanezen jegyzetben említi a t. sz., hogy ezen ima ארץ ישראל שוב וכי Hiskia király által lett volna megírva, ez is לשון הבאי. Maimonides és א"ב ezen imát nem említik és a spanyol szidurban ez az ima úgy mint a 72-ban némi eltéréssel található. A שומרי ישראל-féle imát szinte R. Jehuda Hanaszínak akarja tulajdonítani, az ima שומרי ישראל-ban nincsen és a spanyol szidurban némi eltéréssel található.

tároknek való imádkozása לשון הבאי-tól ered, ez is לשון הבאי. Az indokot, hogy miért mondják azokat, nagyon helyesen a 669. §. találjuk magyarázva.

32. Csodálkozunk, hogy a 128. jegyzetben nem említi a t. sz., mikor határozottat el a לשון יהודי טעם וטובה קדוש a szombati ünnepnap kimenetelekor zárímának imádkozni, l. ezen pontról a להניין לב e helyen.

33. A 128. j. azon állítását, hogy ר' יוחנן (de melyik?) vezette be a לשון הבאי-t, nem osztjuk, mivel ez csak לשון הבאי!

34. A 129. j.-ben kiterjeszkedik a t. sz. ברכת לבנה-ra, Maimonides egyes részeket nem is vett fel a סדר התפלה-ban, Reifman פשר דברי 28. l. azt állítja, hogy a ברוך יצחק rész a geónim korában ismeretlen volt. A גמרא-ban sok eltérés található. A שאון שיר: הגאון הקליר: hegyeztetve, hogy a szerző neve יצחק volt.

35. A 130. j. azt állítja a t. sz., hogy אלה אל ישועתי אבטח a géonok által lett szerkesztve. A גמרא-ban, az אמוראים-ban, a ספרות-ban és a spanyol szidurban nem fordul elő, hanem egy része a 299. §. található.

36. Csodálkozunk, hogy a t. sz. nem említi mikor lett הנהגה להלל ima a הגדה-ban hoz elrendelve, továbbá a fűszer szelencze használatát ugyanakkor? A megdicsőült Zunz állítása szerint R. Elraim Bonnból hozta be ezt a szertartást. L. Zunz »Die Ritus« 67. l.

37. A 133. j. bátorodunk említeni הקנה משה ועזרא בענין קהית בשבת למנהגוביה, sajnáljuk, hogy a t. sz. ennél sem vette figyelembe a már fentnevezett nagybecsű munkát a שיעור חרות הקנה I. fej. 3.

38. II. 1. j. állítja a t. sz., hogy a יום כפור קטן ima R. Mózes Cordovero által lett szerkesztve és behozva, ez nem felel meg a valóságnak, Zunz, »Die Ritus« 151. l. bebizonyította, hogy R. Menachem Asarja di Fano volt ezen istentisztelet megalapítója.

39. II. 2. jegyzetéhez utalunk jelen folyóirat XI. 535—539. a hol már kiemeltük, hogy ezen zsoltárok, melyeket mi egy közös néven הלל-nek nevezünk, Hizkia idejében lettek szerkesztve.

40. II. csop. 3. j. állítja a t. sz., hogy a muszaf ima לראיה a Nagygyülekezet férfiai által lett volna szerkesztve, de

miután az imában והביאנו לציין עיך בינה, ez bizonyítéka annak, hogy a II. templom lerombolása után lett megírva.

41. A II. csop. 8. j. találjuk fordítva az אשיקומון szót mint »Erinnerungsbissen« mint latin szót, ez nem helyes, a szó görög eredetű s jelentése: »csemege«. Bővebbet e tárgyról l. az אוצר הספרות II. kötet 158—161. l. szerény dolgozatomban.

42. II. 20. j. állítja a t. sz., hogy a ותעיר ima a Nagygyülekezet férfiai által lett szerkesztve, azt megczáfolja a második mondat: והשב שבתך לציין.

43. II. 23. j. állítja a t. sz., hogy a תפלה ריה ותפלה מוסף להיא az újévi imák a Nagygyülekezet férfaitól erednek, ezt megczáfolja az öt bekezdés ובכן תן פחדך, ובכן תן בנותי, ובכן צדיקים, ותמליך קדוש אתה; és ami a muszafimat illeti, már az első csoportban 17. megjegyzésünkben említettük, hogy annak Ráb volt a szerzője.

44. II. 30. j. azon állítását, hogy סדר תפלה ים szintén a Nagygyülekezettől származnék, már az előbbi jegyzetben megczáfoltuk.

45. II. 34. j. említi sz., hogy תוקעין אחר נעילה תקנת הגאונים, de csodáljuk, hogy a tudós rabbi az indokot nem említette, miért szabad a harsogást gyakorolni a הגדה előtt.

46. II. 43. j. a כללית רחמים hymnusra bátorodunk a שיעור יצחק szó alatt említett indokokra utalni, ahol a misztikus fogalomról alapos fejtegetés van és ilyféle imák egyenesen megtiltatnak.

Szerény ismertetésünk igen hosszúra terjedt, de mielőtt e sorokat befejezzük, kénytelenek vagyunk a tudós rabbitól bocsánatot kérni, hogy bátorodtunk becses könyvére ennyi megjegyzést tenni. Korántsem volt szándékunk az ő nagy tudományán csorbát ejteni és nagyterjedelmű tudása fölé helyezkedni, hiszen főtisztelendő Sik rabbi mesterünk és jó barátunk. A talmud szavaival טובין ראיותא כלליתא (jer. Berachoth végén) zárjuk sorainkat és maradunk élet-hossziglan a tudós főtisztelendő Sik rabbinak tisztelője.

Budapest.

POLLÁK KAIM.

Az esszénusok történetével újabb időben Epstein A. kivételével zsidó tudósok nem foglalkoztak. Pedig a görög források — Josephus és Philo — nem elegendők, hogy a homályt, a mely ezen szektát fedi, eloszlassák, hisz részben épen a két nevezett író előadása terjeszti a homályt, minthogy ők maguk sem ismerhették tökéletesen az esszénusokat. Josephusnak nem-zsidó olvasók számára készült ismertetése számos hipotézis szülőanyja lett, a melyek többnyire egy hajszálra vannak akasztva. Ezen állapot mellett örömmel kell üdvözölni Weinstein N. J. művét, a melyben ismét a zsidó források jutnak szóhoz.

Szerző először Schürer E. ismert nagy történeti munkája nyomán áttekintést nyújt az eddigi nézetekről. Szól azután egy-egy fejezetben az esszénusok nevéről és lakóhelyéről, történetükről és egyes jellemző vonásaikról. Műve végén visszapillantás cím alatt összegezi eredményeit.

Nem tartjuk szerencsésnek szerző azon ötletét, hogy Palesztina déli részét, a szóban forgó szekta lakóhelyét, אשן Asjanak nevezték, mert ott gyógyító források voltak. Szerinte אשן = Kallirhoë. Azt hiszi, hogy אשן, a hol R. Méir meghalt, szintén Dél-Palesztina. Ez ellen szól az az ismert elbeszélés, hogy R. Méir אשן-ban nem talált héberül irt Esztertekereset (tószipta Megilla 2,4 [223,16] és máshol); hihető-e, hogy a jámbor esszénusok között nem volt Purimra megilla? Szerző merészen még Szifré I. 131, a hol אשן Alexandria, Karthago és Antiochia mellett mint residentiára méltó város neveztetik, szintén idézi állítása mellett (20. l. 41. j.). Különös felfogással bírt e szerint a Szifré, ha azt hitte, hogy Dél-Palesztina oly kiváló provincia és, a mi a földolog, az említett mondásban a szentföldön kívül fekvő területről van szó, mert különben Jeruzsálemre kellett volna hivatkozni. Ezen kívül megjegyzendő még, hogy אשן, a melyről a talmudban többször van szó, nyelvtanilag csak akkor érthető, ha אשן = אשן, de képtelenség lenne helyet jelentő főnevet ily módon képezni, sz. szerint pedig »Aszja« magában egy vidéknek volna a neve. Egyéb kifogásokat a mű eme leggyöngébb része ellen hallgatással mellőzünk.

Merésznek tartjuk sz. azon föltevését is (22. s. köv. ll.), hogy az esszénusok a Rechabíták utódai lennének. Erre az állításra az az egy tény, a melyet Jeremiásnál olvasunk, hogy ezek nem ittak bort, korántsem elegendő. Más, számba jöhető bizonyítékokat nem találunk. Még különösebb előttünk az az állítás, hogy az Ábóth elején felsorolt »párok« (זוגות) egyike és Sammai is esszénus volt. Ezek mindnyájan a hagyományozott törvényekhez ragaszkodtak volna, míg Hillél és utódai, tanítványai, a middőth által nyert halákhákat juttatták volna ezek ellen érvényre. A bizonyítás veleje az, hogy az esszénusok igen szigorúak voltak a törvények megtartásában és ép így a sammaidak is. Ez a talmudi הצי הדין-ra emlékeztet. Meggyőzőknek tartjuk ellenben azon bizonyításokat, a melyeket sz. felhoz a mellett, hogy egyes tannák és amórák esszénusok voltak, bár ezek között elég gyöngö akad. Sz. szerint esszénusok voltak: Eliezer ben Hyrkanos, Jehuda b. Ilai, Jósze ellen Chalafra, Dósza b. Horkhinas, Pinchas ben Jair, Józua ben Lévi, Szimlai és mások. Ezek legtöbbször már ugyanezt Frankel Z. és mások is állították, de sikerült szerzőnek némely új plausibilis okokat is felhozni a régi állítások megerősítésére.

A legsikerültebb, nézetünk szerint a 4. fejezet, a melyben az esszäismus némely vonásai vétetnek vizsgálat alá. Az ismert vonások itt szerencsésen gyarapítottak. Josephus tudósításainak egyes pontjai eredményesen kombináltak talmudi mondásokkal. Nem minden új ugyan és nem minden új helyes, de mind érdekes és tanulságos. Némely talmudi referatum meglepő világitást nyer. Kár azonban, hogy némely eröltetett észrevételek által a helyesekre is ferde fény esik.

A részleteknél néhány rövid helyreigazításra szorítkozunk. 15. lap בני דרוסה עליה és בני דרוסה עליה: R. Gamliél ismert mondásában (j. Szanh. 1,2 és máshol) így fordítatik: »Zu unsern Brüdern des obern Südens und zu unsern Brüdern des Südens unseres Landes.« Sz. azt hitte, hogy ארעיה csak országot jelenthet, holott itt ellentétben עליה-val az »alsót« jelenti. Sokszor találjuk ilyen értelemben a talmudban és a targumban. — Hasonló ehhez a következő fordítás: j. Jóma 3,7: = Ein Assi sagte einmal zu R. Pinchas b. Chama auf der Inse?

Cyprn: Komm, ich will dir den geheimnissvollen, göttlichen Namen Gottes, den *שם המפורש* mittheilen* (86. lap). *צִיפּוּרִין* természetesen nem Cyprus szigete, hanem Sephoris. Kérdés, vajjon *אֵלֵי הַיָּם* nem régi íráshiba-e *אֵלֵי יָבֵי* helyett? De ha tényleg *אֵלֵי* is az eredeti olvasás, akkor sem lehet ezt esszénusra vonatkoztatni, hanem egy orvosra. A talmud ugyanis ezt a nevet *אֵלֵי* nem ismerhette, mert különben sűrűbben használta volna, minthogy sokszor beszél az essáimusról és hiveiről. — Különösnek tartjuk az ilyen nyelvi identifikációkat is mint *צִיפּוּרִין* (jámbor): essenoi (többször, pl. 84. l.). — Feltűnő 82. és 89. lap: »Jehova (oder Johve).« Jehova nem létezik csak az ujkori nemzsidók kegyelméből, ilyesmit tehát nem szabad írni ott, a hol a talmudról van szó. Johve bizonyára sajtóhiba, a melyekben a mű bővelkedik. — Baba meczia 84a lenn: *רַבְרַבִּין שֶׁעָמְדָהּ* nem jelenti azt, hogy az illetőnek tradíciói különösen megbízhatók, a mi a 88. lapon préseltetik. — A legegységibb tévedés, hogy *אֵלֵי הַיָּם* = Eliezer ben Hyrkanos (31. lap 76. j.), a kettő között 200 évnél több fekszik. — A 33. lapon adatok soroltatnak fel a mellett, hogy a dél-palesztinai tudósokat (רַבִּינִי) nem becsülték, mivel esszénusok voltak. Ennek a bizonyításnak egy kis bibéje van; az egyik, ki elvetőleg nyilatkozik a »dárom«-ról, Szimlai a szerző állítása szerint maga is esszénus volt. — Egész hamis következtetést von szerző (72. l.) ezen mondásból: »Midön R. Abahu Délre ment, ugy cselekedett, mint R. Chanina és midön Tiberiásba ment, ugy cselekedett, mint R. Jóchanan« (j. Berákóth 8,1). Konkrét esetről van szó, hogyan lehet tehát ennek alapján állítani: »Abahu, der die Lehrweise der Gelehrten vom Norden sowie der vom Süden Palästinas kannte? Épily hamis állítás az, hogy a számmal összefoglalt halákhák az esszénusoktól származnak (73. l.). Weinstein idézi Sekálím 5,1 azon Abáhuféle mondást, hogy a szóferim szám alá foglalták a tórárt. Hát az ott idézett misnák esszénus származásuak?

Sok pont fölött vitatkozhatnánk még a szerzővel, de ezen ismertetés célja nem az, hogy az előadott összes nézeteket kritikailag vizsgálja, hanem csupán az, hogy az olvasó figyelmét, bár kissé elkésve, az érdekes tárgyú műre felhívja.

Budapest.

B. L.

AZ IZRAÉLITA PROFETIZMUS.

(Prof. Dr. Cornill C. H. Der israelitische Prophetismus. In fünf Vorträgen für gebildete Laien geschildert. Strassburg, 1894.)

A profetizmus történetének ama leírása, melyet e műben olvasunk, a szerző saját szavai szerint nem tart eredetiségre igényt. A cél az volt, hogy egy művelt laikus közönség ismerje meg a legujabb kutatásokat Izraél profétáiról. A nagyméretű bibliai irodalomból szerző az eredményeket vonja le; a kritikusok munkásságának végösszegét nyújtja. Természetes, hogy az író, illetőleg felolvasó a bibliakritika azon irányát követi, melyet ő helyesnek tart. Ez az irány a legszélsőbb; képviselői Wellhausen, Kuenen, Stade és mások.

A jelzett álláspontból előadja Cornill a profétaság és a proféták történetét a legrégebb időktől egészen a letűnésig. Amit korra nézve a kezdettől elvesz, azt részben megtoldja a végén: a bibliai profétaság aránylag későn kezdődik, de későn végződik is. Bár szerző kijelenti, hogy az ósatyákról, az egipptomi tartózkodásról és kivonulásról és Mózesről szóló bibliai elbeszéléseket nagyjában történetieknek tartja, az igazi profétaság történetét mégsem kezdheti Mózesrel, mert róla keveset lehet tudni. Mózes, Sámuel, Illés és Elisa működései és tanai, ezen felfogásnak megfelelőleg, aránylag röviden vannak jellemezve. Ezek a proféták praehistorikus korát képezik.

Az első előadás tehát nekik, továbbá a nábi fogalma meghatározásának, a proféták jelentőségének a sémi népeknél általában és Izraélben különösen van szentelve. A nábi szó etymológiája és a profétizmus jelentősége az őskori népeknél és Izraélben oly világosan, oly vonzóan és meggyőzően adtnak elő, hogy azokat olyanok is elfogadhatják, akik a szerzőtől eltérő álláspontot foglalnak el. A modern kutatások e kérdésekre nézve szembeszökők és meggyőzőek. A látóhatár örvendetesen bővült, meglepő és örvendetes tények hozattak napfényre, amilyenekről egy évszázaddal ezelőtt még talán álmodni sem mertek.

Az őskor keleti hatalmas népeinek ismerete századunkban hihetetlen arányokat öltött. Az asszirek, a babilóniaiak, a perzsák és más népek multjáról lehullott a fátyol és a fény, amelyet a történeti kutatás ezen régi kulturnépek történetére

vetett, a bibliát is más világosságban láttatja velünk. A kritikán kívül ez a fáklya vezeti a szerzőt; azok is, akik az előbbi elől elzárkóznak, az utóbbit szívesen fogadhatják.

A szerző nézeteit fel nem sorolhatjuk. Kritikai álláspontjának vázlatos ismertetése czéljából csupán a prófétai könyvek szerzőit adjuk azon sorrendben, amelyben azok C. által chronológiai alapon tárgyaltnak. Ezek: Ámós, Hósea, Ézsaiás, Micha, Micha 6. és 7. fejezet, Czefanja, Náchum, Chabakuk, Jeremiás, Ezékiel, Deuterocesaja, Chaggi, Zecharja, Maleachi, Jól, Óbadja, Ézsaiás 24—27. fejezetek, Zecharja 9—14. fejez., Jóna, Dániel. Ámós fellépésétől Dánielig 600 év folyt le (760—160).

Ezen korszakon belül a prófétizmus Jeremiásban éri el tetőpontját; ezután hanyatlik és végül teljesen megszűnik. Különös igyekezetet tanusít szerző az egyes prófétai eszmék keletkezése, fejlődése és eltűnése kikutatásában. Megállapítani törekszik azt, hogy minden egyes prófétának milyen része van a prófétai eszmék megteremtésében. Előadásai a próféták tanainak és teológiájának főbb történeti mozzanatait világosan tüntetik fel. Hogy e tanok eredetét, alakulását, befolyását, eltűnését stb. megértesse az olvasóval, Cornill a történeti események kapcsán mutatja be azokat, felmutatni igyekezvén a kettő közötti összefüggést. Ez jórészt meglepően sikerül neki.

Széles látókör, alapos tudás és kritikai elmeél tüntetik ki Cornill kis művét. Az előadás szépsége és világossága, a nyelv hajlékonysága és ereje, a stílus frázisoktól ment egyszerűsége és könnyüése mindvégig gyönyörködtető olvasmánynya teszik azt. Állításai sohasem bosszantók, a legmerészebbek sem, mert nem jelennek meg ama provocatív és a régi Izraélt — bár szándéktalanul — lealacsonyító formában, amelyet némely modern bibliai theologus kedvel és a tárgy komolyságának rovására alkalmaz.

Örvendetesen érintett bennünket, hogy a szerző úgy a régi Izraél, mint ennek egyenes leszármazója és örököse: a zsidóság iránt nem táplál előítéleteket, mint nem egy szaktársai közül. Elismerést érdemel az a bátorság is, hogy a napi-áramlatokkal szembeálljon. Nem állhatok ellen, hogy C. idevágó lelkes nyilatkozataiból ne idézzek egynehányat. Ezek szintén hozzátartoznak a mű és írója jellemzéséhez.

»so ergibt sich daraus doch mit unwiderstehlicher Klarheit, dass die vielverrufenen und vielgeschmähten Semiten durchaus nicht eine so inferioré Race und so minderwerthige Menschen sind, wie man es leider gerade heutzutage wieder vielfach hinstellen beliebt« (8. l.) »Deshalb sollte man sich nicht dagegen sträuben, in der Religion Israels manche fremden Elemente anzuerkennen; man setzt sie dadurch nicht herab, sondern im Gegentheile, man stellt ihr dadurch ein Zeugniß höchster Lebenskraft und siegreichster Assimilierungsfähigkeit aus: Israel gleicht in geistiger Beziehung dem fabelhaften Könige Midas, welchem alles, was er berührt, sich zu Gold verwandelt« (15. l.); »wenn die Heilighaltung der Ehe und die Reinheit des Familienlebens zu allen Zeiten der köstlichste Schmuck und der edelste Schatz des jüdischen Volkes gewesen ist, so müssen wir auch hierin den Stempel erkennen, welchen Ezechiel ihm dauernd aufgeprägt hat« (123. lap).

Van némely kemény szó is a babilóniai exilium után keletkezett zsidóságról, de korántsem olyan, amilyennel más tudósoknál találkozni szoktunk. Különbén ezen nyilatkozat élet Cornill maga elveszi, midőn az Ezra által létesített zsidóságot vallástörténeti szükségességgnek nyilvánítja. Elismeri, hogy csak az Ezra zsidósága küzdhetett meg a népek felett győző hellenizmussal (161—162 lap).

Bőven kárpótol bennünket azonban mindenért az a lelkesedés, amelylyel sz. a prófétizmusról szól. Hadd álljanak itt mintául az egész mű befejező mondatai, amely idézzetel mi is befejezzük ismertetésünket. »Die Geschichte der gesammten Menschheit hat nichts hervorgebracht, was sich auch nur entfernt mit dem israelitischen Prophetismus vergleichen liesse: durch seinen Prophetismus ist Israel der Prophet der Menschheit geworden. Möchte das doch niemals übersehen und vergessen werden: das Köstlichste und Edelste, was die Menschheit besitzt, sie verdankt es Israel und dem israelitischen Prophetismus«.

Budapest.

B. L.

AZ EDOMITÁK TÖRTÉNETE.

(Prof. dr. Buhl F., Geschichte der Edomiter. Lipsce 1883.)

Az izraeliták legközelebbi rokontörzsének eddig nem volt külön monográfiája; az encyclopédiák czikkein csupán egy folyóirati dolgozat foglalozik vele. Az előttünk fekvő mű a legkimerítőbb munka Ézsau országáról és népéről. A nagytudományú szerző minden térről összehordja az anyagot és azt kritikailag mérlegeli. Teljes képet így sem nyújt, de ez nem rajta mult, hanem a ránk maradt tudósítások hézagosságán. Tulajdonképen csak a biblia nyújt bővebb adatokat; a más forrásokból merített anyag — különösen a régibb korra — először csekély, másodsor bizonytalan. Bibliakritikai módszerrel egy szemernyi sem maradna belőlük. Buhl ügyesen használja fel ezeket és belőlük a szentírás szolgáltatta képet néhány vonással kiegészíti.

Először leírja az edomiták hajdani lakóhelyét (1—20); ezen az alapon vizsgálhatja a szentírás és a későbbi prófán írók földrajzi adatait Edomról. Az ország határait a bibliából elég pontosan lehet meghatározni, de a helységek manapság már nem identifikálhatók. Sz. ezt némely városra nézve megkísérli, de a mint maga érzi, bizonytalan eredményyel (20—42). Nagyobb sikerrel lehet középkori írók által feljegyzett helyneveket római katonai állomásokkal azonosítani (42—43). Idumäa természeti leírása után, a melyből látjuk, hogy a Genz. 27,39 említett terméketlenség csak nyugati Idumäára vonatkozhatik, eseteli sz. a régi edomiták kereskedelmét. A karaván-út Dél-Arábiából Elő-Ázsiába Idumäán vezetett keresztül. Érdekesek azon, bár csekély adatok, a melyek az edomiták államéletére, ethnográfiájára, dinasztijára, vallására, bálványaira és bölcsességére vonatkoznak. (43—51).

Csak itt munkája nagyobbik fele után, kezdi Buhl Edom történetét elbeszélni a legrégebb időtől eltűnéseig. Jeruzsálem elpusztulásával Idumäa eltűnik a történet színteréről. A világtörténet szeszélye.

Némely részletre volna megjegyzésünk. Ezeket azonban mellőzzük. A művet a szentírás irodalmának barátai élvezettel olvashatják.

Budapest.

B. L.

HYMNUS.

(Juda Halévi.)

I.

Hozzád, Urunk, ki volna mérhető?
 Sehöl nincs hozzád fogható erő.
 Mivel vetnélek Téged egybe:
 Hisz bélyegedre
 Van a mindenség megteremtve.
 Magasztosabb vagy,
 Mint minden eszmény,
 Sántít az eszme,
 Feléd közelgvén.
 Mi szó fejez ki Téged?
 Mi nyelv mondná ki lényed?
 Mely szív lakhatna nálad?
 Mi szem nézhet s csodálhat?
 Ki oktatott? ki inte?
 Nem volt s nincs más Isten,
 Csakis Te!

A mindenség, az adja hírül,
 Hogy senki sincs terajtd kívül.
 Szent bölcseséged hatja át e létet,
 Minden parányon látható pecsédet.
 Mikor hegyek se voltak,
 Sem fönn az égi boltnak

Hatalmas oszlopi;
 Mikor még
 Nem volt magas, se mélység:
 Te már is fönn a mennybe
 Trónoltál fényövezve,
 Te hordozod a mindenséget —
 De semmi sincs, mi hordna téged;
 Te töltöd bé a mindenséget —
 S mi sincs, mi átfoghatna Téged.
 Szívünk kutatna? béna az!
 Nyelvünk hirdetne? néma az!
 A böles merengve néz s elmélyed,
 Csodál, imád a hívő lélek:
 Hatalmadat zsolozsma zengi,
 S nem dallja azt zene, se dal, se semmi.
 Te ős-erő, te szent csodálat:
 Hatalmad égen, földön áthat.
 Mi mély vagy! mi mély vagy:
 Ki száll utánad?
 Mi távol, mi távol:
 Kisérem találhat.

Ó tudjuk, tetteid
 Minő nagyok;
 Ó tudjuk, szentjeid
 Között hited ragyog.
 Kegyelmedet mi halljuk,
 Törvényidet mi valljuk;
 A megtérhez olyan közel vagy,
 S mi messzi attól, aki elhagy.
 A tiszta lények
 Megértnek;
 Csodáid nézdelik,
 S mi fény se köll nekik;
 Eszmájuk lát csak,
 Eszmájuk hall csak,
 S remegve, félve
 Imígyen dallnak:
 »Mi szent, mi szent, mi szent
 A sergek istene,
 Az ő dicsősége
 A földnek mindene!«

II.

»A sergek istene«
 Uralmadnak jelzője;
 »Egy és örök az Úr!«
 Ezt hirdetjük felőle.
 El nem beszéli szó
 Kormányzásod mivoltát,
 Mi lények sem jöhet
 Isten-társúl Tehozad.
 Ki megnyilatkozol
 Ezer-ezernyi módra,
 Látjuk hatásaid,
 Csodálva, mítse szólva.
 Az égi Dicsfogat,
 Első tanúd, jelvényed,
 Mely így beszél: Tied
 A szó, a tett, az élet.
 Előtted angyalid
 Munkás, rajzó seregbe,
 Dalik, dicsők, nagyok,
 Szolgálnak hön szeretve.
 Gyarló szemünk elől

Örök titokba rejtvék,
Míg hajdan jósaink
Láták őket, vagy sejték.
Ha szólsz, elszállanak
Közel vagy messzi útra,
Egy röpké mozzanat,
S előtted állnak újra.
Lejtésük szent, minő
Tied volt, Lét királya,
Mikor lelejtetél
A szentséges Szinájra.
Megszóal ajkuk is,
Ha engedélyt nyérének
Cselekszenek, ha mit
Előbb Te engedél meg.
Kik sottogásukat,
Megértik, azt is értik,
Hogy a te szózatod
Az ő szavuk, igéik.
Körükben élnek ott
Hivői szent nevednek,
S fegyvervivőik ott
Az égi angyal-sergek.
Fejük sugárban ég,
Tündöklő égi fénybe,
Lakukra permetez
Boldogság, béke, üdv.
Onnan felülről jő
A bölcseségnek árja,
S valóban ott jövend
Csak élet a halálra.
Nincs ott sötét homály,
Nincs ott halál-dermedtség,
Az élet örökös,
Világa az, mi fenn ég.
Mi boldog, áldva az,
Ki béjut e seregbe,
S szentségbe öltözik
Közöttük reggel-este:
S mint Dávid egykoron,
Rákezd az ősi dalra:
>Istennek, angyalok,
Dalt zengetek, no rajta!»

III.

Másik ország égi rendek:
Sok-szemű, trón-hordó szentek,

Futva, szállva jobbra-balra,
Fényben állva, szent magasba.
Ófan-sergek állnak szemben
És eléd borulnak rendben,
Százezernyi raj az égben,
Mind oly büles és mind tevékeny.
Ott a nap s a hold jó rájuk,
Szinaranyban ég sugárjuk,
S milliönyi csillag sorba,
Tünde fényükben ragyogva;
Annyi serge a nagy égnek;
Majd vízárja jő a légnek,
Istennek mind híven szolgál,
S mind elvégzi híven dolgát.
Nincs ott botrány, nincs ott háló,
Nincs elbotló, botorkáló;
Ez helyet kap, az helyet kér,
Összhang, rend az égi szent tér.
Hangjuk hallszik lágyan, lassan,
Majd erősbül, míg fölhasan . . .
Költönk is szól: »Égi lények,
Dalt istennek, dicsérvétek!«

IV.

Harmadik hon és a serge:
Földünk s mind, mi rajta s benne.
Sistergő tűz és fúvó szél,
Hullámzó tenger s mi lenn él;
Jégeső, hó, tűznek lángja,
Orkán, mely süvölt szavára;
Hős esermely, szirtből kitorve;
Libanóni ezédrus törzse;
Pázsit-szönyeg, rétnek fája,
Rózsa-illat, kis virágka;
Hal, mi mély vizekben hemzseg
És ezernyi szárnyas-sergek;
És lakói földnek, rétnek,
Erdők vadja, barmok, férgék . . .
Ő az úr, ki mindent élvez.
Belőlük király is támad,
Mása a menny angyalának.
Nem teremtéd őket másra,
Mint hogy dallják neved, áldva.
Minden tájon megszentelnek,
Gyöngye ajkkal áld a gyermek . . .
Szent uralmadért dicsérnek

Hű szolgálád, meghitt néped,
Dávid lautja már ezt zengi:
>Istent dicsérvé mindenki!«

V.

Isten szent nevét vigyétek
Minden, minden tájra;
Nincs szentséges, nincs, csak isten,
Néki nincsen párja.
Ronda sárbul kiemelte
Jesúrunt, leányát,
És vezette Mózes által
Tenger hullámán át.
Fénye szálla szentélyére,
Földi számolyára,
S hozzá vitte prófétáját
Ihletének szárnya.
Híve lelke fény-fonállal
Van hozzája kötve,
És beléje szent buzgalmat,
Ihlettséget önt le.
Egy, igaz szolgálatára
Megtanítá népit,
S égi angyalokká válnak,
Kik tanát megértik.

Úgy is hódol népe, mint az
Angyaloknak serge,
Áldozásbelytt szentnek vallja,
Halk imát rebesve.
Bűnbocsánatát ha kérte,
Megnyeré azt népe,
S története dicsőség lőn
Istén szent nevére.
Burkolódzva mély szentségbe
Égi angyal-módra,
S mint szeráfok, ott a tájon,
Ahol isten trónja:
Egybegyűlt ma hű népednek
Ifja és örege,
Úgy vágyódtak nyomdokodba,
Földi szentélyedbe.
Félelembe öltözködvé
Mind remegve áll itti,
S néked, fenn a messi menyben,
Hűn szolgálni áhit . . .
És a szent-szent-szent-ímádság
Feltör esdve, lágyan
Istenünk felé, kit áldnak
Égi táborában.

(Rel. Poesie 27.)

A VETÉLY-TÁRSÁK.

(Salamon ibn Gabirol.)

Nagy fogadalmát	Most mosolyog, szint'
A tél lerójjja,	Föl is kaczagna.
Amire úgy várt	
A völgyi rózsza.	Fénytakaró a
	Virágos réten,
Nap nap utáú várt,	Pára sem úszik
Súgárt keresve,	A tiszta légben.
Várt a tavaszra,	
A langy melegre.	Gyöngy pereg, ég a
	Virág-kehelybe,
Kintalanul nő	Villog a tűzben
Virága a földnek,	A harmat cseppje.
S a csemétét	
Itatja fölleg.	
Durva, komor volt	Szól a pacsirta,
A földnek arca,	Rígó meg gerle,
	Háladaluk zeng
	Kies berekbe.

És ha bedugják
Fejük' fészkekbe
Mintha a lábuk
Oda von kötve.

És ha a napfény
Nyakukra ömlik,
Mind ragyogtatja
A tolla gyöngyit . . .

— Szőlj: te borítsz-e
E fényre árnyat?
Vagy az eget te
A földre ránthad' d?

Szikla-szívem van,
Tudod, nem enged;
Mit zúogatnád,
Míg megrepesztet?

Gyáva ürügyet
Keressz, hogy támadj:
Örv-szavaidban
Üres a vádad.

Dárda, gerely van
Szűrő szavadban —
Ám paizsomról
Tompán lepattan.

Szirtfokon fut
Lovam továbbra,
S fölveri égig
A port a lába.

Szólj: te borítsz-e
E fényre árnyat?
Vagy az eget te
A földre ránthadd?

Nagy-Várad.

Mert dalom érdes
Itélsz el engem?
S mert korom átkát
Siratja lelkem?

Hagyd csak: a dal szent,
Oltári szentség,
És oda nem jut
Bomló édesség.

A rövidebb dal
Se tetszik néked,
Melybe lihegve
Zihál a lélek?

Hagyd csak: az év is
Havakbul támad;
Hagyd el: a nap színt'
Perczekből áll csak.

Hogy fölemelkedj
Korunk fejéül,
Merj igaz érzést
A szív mélyébül . . .

Nagy fogadalmát
A tél lerójjja,
A mire úgy várt
A völgyi rózsza.

Fénytakaró a
Virágos réten,
Pára sem úszik
A tiszta légben.

(Siré Salómó 7.)

DR. KECSKEMÉTI LIPÓT.

ORSZÁGVILÁG.

AZ OROSZ ZSIDÓK MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETÉHEZ.¹⁾

1. A zsidók nézete szerint mindenekelőtt tekintetbe veendő volna, hogy az 5—8 esztendőös fiúk elemi oktatása kizárólag vallásos tárgyakkal foglalkozzék; ennek megfelelőleg az elemi oktatás az eddigi szokásokhoz híven történjék, egyszersmind azonban nyúljanak oly rendszabályokhoz, amelyek a melamedokat lassankint kiszorítják, és a vallásos elemi oktatást is hivatottabb egyénekre bizzák, s az oktatás eme fokára külön tervet dolgozzanak ki.

2. Ne siettessék a talmud-tóra és a chéder bezárását, amelyekben 8—13 esztendőös fiúk taníttatnak; utóbbi reorganizációja is fokozatosan történjék. Meghatározott tervet írjanak elő számukra és néhány általánosan képző tárgy meghonosítása mellett a tanszékeket a melamedoknál pedagógiaileg jobban előkészített tanítók által töltsék be.

3. A privat és a nyilvános tanítás tervezett reformja céljából szükséges, valamennyi privat és nyilvános zsidó iskolát bejelenteni s azokat az oktatásügyi felettes hatóság ellenőrzése és vezetése alá rendelni, legjobb volna ezt megbízható és művelt zsidókra bízni.

4. A koronaiskolák, amelyeknek feladata az általános műveltség terjesztése a zsidóság körében, s a műveltség színvonalának emelése, oly módon legyenek szervezve, hogy lehetőleg megfeleljenek a zsidóság nézeteinek az iskolákat illetőleg s ezért ezekben a zsidó hitoktatásnak illő hely adassék. S mint-hogy zsidó felfogás szerint vallásos képzés katekézis útján nem képzelhető, hanem csak a vallásforrások, tehát a biblia

¹⁾ Lásd 1894. évf. 728. és köv. ll.

és a talmud tanulmányozása útján lehetséges, ezért a zsidó koronaiskolák programjának a talmudtanítást is, még pedig nagy mértékben fel kell ölelnie; csakhogy ennek bizonyos válogatással kell megtörténnie s a talmudnak csak bizonyos kiválasztott fejezetei, valamint kiválasztott kommentárok tanítása legyen megengedve. Uwaroff gróf a meg nem válogatott talmud tanítását most is határozottan károsnak tartotta, mert a talmudot illető véleménye most sem változott meg; ez csak koncesszió volt, amelyet iskolaterve érdekében szükségesnek tartott. »Ő a zsidó iskolák számára egy új talmudot, egy úgynevezett iskolatalmudot akart létrehozni«, mondja Bjeletzky találón.

5. Tekintetbe véve egyrészt a zsidók bizalmatlanságát, amelyvel külföldi hitsorsosaik ellen viseltettek, másrészt a talmud meglehetősen elhanyagoltságát a külföldi zsidó iskolákban, amely oknál fogva az onnan kikerült tanítók az Oroszországban létesítendő iskolákban nem feleltek volna meg, Uwaroff elejtette azon tervét, hogy külföldről hozzon be tanítókat, s minthogy Oroszországban magában a szükséges tanterők kontingense nem volt fellelhető, arra kellett gondolni, hogy a tanítójelölteket vagy a felsőbb zsidó iskolákban képezék ki, vagy pedig alapítsanak a tanítók képzésére egy speciális tanintézetet.

Minthogy az iskolatörvények revíziója alkalmával a zsidók szokásait és tapasztalatait, amelyeket maguknál a zsidóknál jobban senki sem ismer, különös figyelemben kell részesíteni, természetes, hogy az új iskolatörvények kidolgozásának általános bizalomnak örvendő zsidó képviselők jelenlétében kell megtörténnie, miáltal a zsidóknak az új törvény iránt való ellenszenvé és gyanúja már eleve le lesz győzve.

Ezen szempontból kiindulva, Uwaroff gróf 1842. június havában a császárhoz intézett emlékiratában hangsúlyozta annak szükségét, hogy valamennyi zsidó tanintézetet kivétel nélkül a népoktatási minisztérium fennhatósága alá kell rendelni s hogy bizottságot kell kinevezni, amely a zsidó nevelésiügy organizációjának alapvonásait kidolgozza.

A miniszter ezen emlékiratát a következő szavakkal fejezi be: »Merem reményelni, hogy ő felségének ezen, az országot lakó zsidók szellemi művelésére irányuló nemesszívű

gondoskodásának kétségbevonhatatlan bizonyítéka hozzá fog járulni azon buzgóság megkésztetéséhez, amely a legmagasabb akarat teljesítéséhez szükséges s amely buzgóság itt-ott már kezd a zsidók között feltűnni.« Ezen emlékiratot a következő császári elhatározás követte: »Beleegyezem, de csak azon feltétellel, hogy a bizottság nem több, mint négy rabbiból álljon, tehát minden főkormányzóságból, melyben zsidók élnek, egy-egy rabbi legyen kiküldve.«

1842. július hó 22-én érkezett le a fentebbi elhatározást tökéletesen igazoló legmagasabb rendelet s még ugyane napon tudatta Uwaroff gróf a wilnai és a kiewi tankerület kúratoráival a fentemlített rendelet tartalmát, s kötelességükké tette, hogy megfigyeljék, mily benyomást fog a zsidókra gyakorolni, s hogy ezirányú megfigyeléseiket a minisztériummal közölgék. Ugyane napon Uwaroff gróf érintkezésbe lépett azon tartományok kormányzóival, amelyekből a nevezett bizottság jelöltjeit választani kellett, s kijelentette, hogy a választások alkalmával arra kell ügyelniök, hogy a jelöltek hitfeleiknek nemcsak teljes bizalmával, hanem oly tulajdonságokkal is bírjanak, amelyek folytán a kormány intenczióit felfoghassák és helyeseljék. Minthogy az orosz zsidók között ily férfiak nehezen voltak találhatók, az új iskolatörvények megalkotása céljából Uwaroff gróf megbízta dr. Lilienthal az új letelepedési kerület beutazásával, továbbá, hogy Cremieux-vel és Montefiore-val összeköttetésbe lépjen, s hogy őket a bizottság munkálatain való részvétel céljából Szt-Pétervárra meghívja. Ezen híres férfiaknak a bizottság munkáin való részvételéhez Uwaroff gróf azon reménységet fejté, hogy a zsidókat a kormány törekvéseivel szemben bizalommal fogja eltölteni, s hogy a tervezett művelődési reformokat hálálisan fogják fogadni.

Lilienthalnak ezen utóbbi missziója nem járt sikerrel, mivel Cremieux csakis a császár egyenes meghívására volt hajlandó a pétervári konferencián megjelenni s a berditschewi és az odesszai hitközségek hiába fordultak Cremieux-höz azon kéréssel, hogy engedjen Uwaroff meghívásának.

Ellenben Lilienthalnak első küldetése nagy sikerrel járt. Ő ugyanis a tervezett művelődési reformok propagandája céljából beutazta a letelepedési terület fővárosait. A fent-

említett, 1842. júl. 22-én kelt rendelet kihirdetése, Lilienthalnak a wilnai zsidó hitközséghez intézett מניד ייעור című ékeszavú körlevele, végre a déloroszországi »új felvilágosodás barátainak« körütekintő és meggondolt eljárása, akik a régi irány követőivel megegyezésre jutottak, mindez összevéve azt eredményezte, hogy Lilienthal küldetésében a miniszter teljes megelégedésére járt el.

A zsidók a letelepedési terület valamennyi fővárosából hálafeliratokat és kérvényeket intéztek Uwaroff grófhoz, hogy a trón lépcsőinél a zsidók tiszteletteljes és legalázatosabb köszönetét nyilvánítsa az új, megnyitandó iskolákért. Egyidejűleg sikerült Lilienthalnak, hogy az orosz zsidók akkori családi neveléséről meglehetősen kimerítő tudósítással szolgáljon a miniszternek, valamint oly egyénekről is, akik sikerrel tölthetnek be az új iskolák tanítói állásait.

1843. május 6-án összeült a rabbibizottság, amely Ischak Ischaken rabbi, aki Reb Itzele Woloshiner név alatt volt ismeretes, Woloshinban rabbi és jesiba fő volt; Mendel Schneersohn, akit Reb Mendele Ljubawitzer név alatt ismertek és a Ljubowitzi chasszidok feje volt, továbbá dr. Stern Odessából és Heilpern berditszewi bankár, tagokból állott. Azonkívül a minisztérium részéről még Lilienthal és két keresztény hivatalnok volt jelen.

A bizottság két, elsőnek megnevezett tagjának, Reb Itzele és Reb Mendele óriási népszerűségére és auktoritására való tekintetből, a bizottságnak számolnia kellett ezen egyének óhajaival és meggyőződésével s ezen ténynek megfelelőleg hangzottak a bizottság következő határozatai:

1. A fiúk számára, akik a 8. életévet már elérték, külön I. és II. rangú iskolák állíttassanak, amelyekben az első forrásokból merítő vallásoktatás — biblia és talmud — mint főtárgy szerepeljen.

Az általános tantárgyak csak másodsorban taníthatók. A tanítási idő naponta 7—8 óra. Tanítók ezen iskolákban csak zsidók lehetnek. A bizottság csakis a minisztérium határozott óhajára egyezett bele, hogy ezen iskolákban meghonosítsák az általános iskolarendet és hogy pontos terveket dolgozzanak ki a zsidó tanszakok számára, amelyekben az előadásra szánt talmudi helyek és a kommentárok fel legyenek sorolva.

2. Alapíttassék tanerők képzése céljából egy tanítószeminárium, melynek felsőbb osztályaiban kizárólag zsidó tárgyak taníthatnak, amelyhez azonban tanítót semmi esetre sem szabad külföldről meghívni. Egyelőre alkalmazhatnának oly tanítókat, akik semmiféle vizsgát nem tettek le s csak később kell magukat vizsgának alávetniök.

3. A régi nyilvános zsidó tanintézetek, — mint talmud-tóra és jesiba — továbbra is megmaradhatnak; csak szigorúan be kell tartaniok a számukra kidolgozott programot s meg kell tartaniok az általános iskolaszabályzatot. A talmud-tóra felsőbb osztályaiban, valamint a másodrangú chéderben vezessék be az orosz nyelven való tanítást. A talmud-tóra alsóbb osztályaiban és az elsőfokú chéderekben és a jesibákban ellenben csak zsidó tantárgyakat tanítsanak. Valamennyi tanítónak a tanügyi hatóságnál jelentést kell tennie tevékenységéről.

4. A házi nevelés ezután is úgy mint eddig, a melamedok kezeiben maradjon. Egyébiránt azon rendelet, amely Oroszországban a házi tanításra érvényben van, némi kivétellel mindenkire kiterjesztessék.

5. A zsidó tanügyre való felügyelettel kizárólag zsidók bízassanak meg, akik a tanügyi hatóság igazgatása alatt állanak.

Ugyanez év augusztus 6-án feloszlott a rabbibizottság, melynek elaboratuma a közoktatásügyi miniszternek átadott, mely utóbbi ezen munkálatot némi átdolgozás után 1843. vége felé a zsidó bizottságban előterjesztette. Ámbár a zsidó bizottság ismerte azon motívumokat, amelyek Uwaroff gróftól arra bírták, hogy az orosz zsidók nagy többsége meggyőződésének az iskolaügy irányában messzemenő engedményeket tegyen, mégsem akarta azokat helyeselni. Abból az álláspontból indultak ki, hogy a zsidók kiművelésének célja a lassú, de biztos asszimiláció a többi bennszülött lakossághoz, és hogy a talmud rendszeres kizsorítása e célnak eszköze. Ugyanezért a zsidó bizottság a minisztérium határozataitól teljesen elütő tervezetet terjesztett a császár elé. Ezen tervezet szerint sarkalni kell a zsidókat, hogy gyermekeik nevelését a nyilvános iskolákra bízzák s az ilyenekbe való belépést lehetőleg könnyítsék meg nekik. E célból több

kecsgetés privilégiumot helyeztek kilátásba számukra, és pedig:

1. Oly zsidók, akik egy kerületi iskolát végeztek, az akkori katonai szolgálat idejének csak felét kötelesek leszolgálni azon esetben, ha a katonasághoz beidézettek (tehát 12¹/₂ esztendő 25 év helyett). Ezen időt Miklós császár 10 esztendőre redukálta.

2. Azok, akik gymnasiumot végeztek, a katonai szolgálat alól egészen felmentetnek.

3. Egy akadémiai fok elérésével, ha kandidátus vagy magiszter, az egyéni díszpolgárság méltósága, és ha doktor, örökletes díszpolgárság van egybekapcsolva.

Hogy a nyilvános iskolákba való belépés megkönnyítessék, a zsidók számára úgynevezett parochiális iskolák alapítottassanak, amelyekben a zsidó tantárgyakat csak zsidók a többi tantárgyat úgy zsidók, mint keresztények is tanítsák, a vezetés azonban csak keresztényekre legyen bízva. A zsidó tantárgyakra szánt tanórák száma elejétől fogva ne legyen nagy, s idővel azon minimumra redukáltassék, amely a katekizmus útján való vallásitanításhoz éppen szükséges. Ezen iskolák számára való általános tervezet kidolgozása szükségtelen; ezt a tankerületek kúrátoraira kell bízni, akiknek tekintettel kell lenniök a helybeli zsidók műveltségi fokára. A zsidó tantárgyakra való felügyeletet a korona-rabbikra kell bízni, akiket szükségképpen a zsidók költségére Bajorországból, Ausztriából és Poroszországból lehet hívatni; ezek azonban nem intézkedhetnek, hanem nézeteiket és megjegyzéseiket az iskolafelügyelőknek kell betérjeszteniök, akik ezeket átadják az iskolai fenhatóság-nak. Oly általános tanintézetekben, ahol nagy a látogatottság, a zsidók számára paralelosztályokat állítsanak, amelyekben a realismeretek tanítását honosítsák meg. Ezen paralelosztályokat keresztény polgárok és kereskedők gyermekei is látogathatják. Ott, ahol a zsidó lakosság különösen sűrű és a helyi állapotok folytán előre látható, hogy zsidó gyermekek a nyilvános iskolákat nem fogják látogatni, ott másodrangú, kerületi iskola programjával felruházott tanintézeteket szabad létesíteni, amelyek azonban minden tekintetben az elsőrangú iskolák jellegével bírjanak, s ugyanazon szabá-

lyoknak legyenek alávetve, mint ezek. Zsidó iskolák tanítóinak, valamint rabbik kiképzésére rabbi-iskolákat állítsanak, melynek élén egy igazgató áll, aki azonban csak keresztény lehet, mellette van egy zsidó mint inspektor, aki a zsidó tantárgyakra ügyel fel. Az itt domináló általános tantárgyakat a gymnasiumi tanterv terjedelmében kell előadni. A zsidó tárgyakat oly minimumra kell szorítani, amennyire zsidó iskolák tanítóinak éppen szükségük van. A rabbitanfolyamnak nagyobb terjedelmű tanterve legyen. Ide mindazok felvételnek, akik elsőrangú zsidó iskolát végeztek, azonkívül a rabbi-iskolák mellé előkészítő iskolákat létesítsenek.

A régi fajtájú iskolákat és a melamedokat illetőleg a bizottság következő határozatot hozott: eleinte az összehívandó iskolabizottság vezetése alatt maradjanak, később menjenek át az iskolafelügyelők kezelésé alá. Minden melamed köteles egy melamed-igazolványt venni, amelyért az elsőrangú melamedok 50 kopeket, a másodrangúak 1 rubelt fizetnek. Ezen igazolványt csak oly melamedok kapják, akik eddig is mint ilyenek működtek; azok ellenben, akik ezután akarnak azokká lenni, ezen igazolványt mindaddig meg nem kaphatják, amíg úgy zsidó, mint általános tárgyakból vizsgát nem tettek.

Elegendő számú zsidó hitoktató kiképzése után a melamed-igazolványt csak oly növendékek szerezhetik meg, akik a zsidóiskola egész kurzusát végezték.

Hogy a zsidókra ne gyakoroljanak rossz benyomást, ezen tervezetnek csak főmozzanatai s ezek is igen óvatos alakban, mint a közművelődésügyi miniszterhez intézett ukáz, jussanak nyilvánosságra, a részleteket pedig a legfelsőbb helybenhagyás megtörténte után külön naplóba vezessék.

Miután a zsidó bizottság ezen projectuma 1844. júl. 23-án a legmagasabb szentesítésben részesült, még ezen év november 13-án legmagasabb ukáz alakjában törvényerőre emelkedett, s nemsokára életbeléptetéséhez látott a minisztérium. A letelepedési terület tankerületei valamennyi kúrátorának a miniszter már nov. 28-án rendeletileg meghagyta, hogy kormányzósági kerületekre oszló iskolai bizottságokat létesítsenek, melyek négy tagból, közöttük két zsidóból álljanak, egy kereszténynyel mint elnökkel, még pedig a kormányzósági iskolai bizottságokban az iskolaigazgatóval, a kerületi

iskolabizottságokban pedig a tanfelügyelővel az élén. A két zsidó egyike rabbi, másik pedig kereskedő legyen, kiket az illető zsidó község választ, s a kúrátor a civil hatóság beleegyezésével állomásában megerősíti.

Ezen bizottságok feladata az volt, hogy egyrészt a zsidó iskolákban ezideig működött melamedok számát kikutasítsák és a zsidó iskolákat megismertessék, másrészt pedig, hogy örködjenek, miszerint a kormány által előírt törvényeket a zsidó iskolák reorganizációját illetőleg, szigorúan megtartsák s hogy ezen működésük eredményéről tudósítsák a közoktatásügyi hatóságot.

Ezen bizottságba való megválasztásukat a zsidók nem szívesen fogadták, és csak az 1845. év második felében léphetett össze az iskolabizottság, amidőn a melamedok felszólították, hogy jelentkezzenek a bizottságnál és hogy igazolványaikat váltsák ki. Eleinte szívesen tulajdonítottak ezen komisszióknak bizonyos jelentőséget, mivel ezek már az 1846. évben csupán a wilnai tankerületben tizennégy jesibát, harminczegy talmud-tórát, 3035 chédert, 6261 melamedot vezettek be lajstromukba, úgy, hogy Uwaroff örömmel jelentette uralkodójának: »A zsidók szívesen alávetik magukat az újításoknak«. Az iskolabizottság ezen sikere főképen úgy magyarázható meg, hogy a melamedok túlbecsülve a bizottság cselekvőképességét, azt hitték, hogy könnyen rájönnek, ha nincsen igazolványuk, és akkor meg nem engedett tanítás miatt 75 rubelnyi büntetést kell fizetniök. S még ehhez alábecsülték a regisztrálás jelentőségét. Úgy látszik, hogy alig sejtették, mi czélből történik mindez. Amidőn azonban megtudták, hogy a regisztrálás az iskolaügy ujászervezése czéljából történik, s különösen amidőn egymásután több, a melamedok működését korlátozó rendeletet tettek közzé, többek között az 1846. május 10-ki, amely szerint 1847-ben a régi igazolványokat csak úgy fogják újakkal kicserélni, ha a melamedok igen nehéz vizsgálatot tesznek le, még pedig orosz és német nyelven, akkor lettek nyilvánvalóvá a kormány szándékai a zsidó nevelésügyet illetőleg. Ezek a minisztériumnak azon rendelete által jutottak köztudomásra, hogy a zsidó tanintézeteknek a közoktatásügyi minisztérium felügyelete alá való rendelésére vonatkozó ideiglenes szabályok jargonba

lefordítandók és a melamedok között a legszélesebb körben ingyen terjesztendők. Ekkor a melamedok az ő lajstromozásuknak messze terjedő jelentőségét teljesen felfogták és belátták a bizottságok tehetetlenségét, melyek többnyire sokféleképp elfoglalt férfiakból állottak, akik bizottsági tagságuk hivatalos kötelezettségeinek teljesítésére csak csekély idővel és ezenfelül csupán kis összegek fölött rendelkeztek, hogy gyakran két, három területre is terjedő felügyeleti utazásokat tegyenek. Mindezt tekintetbe véve, a melamedok lassankint felhagytak azzal, hogy igazolványaikat kiváltsák. Ez annyira ment, hogy 1848-ban a a wilnai kormányzóság népiskoláinak igazgatója azon jelentést tette kúrátorának, hogy az egész év folyamán egy melamed sem jelent meg a wilnai bizottság előtt, hogy régi igazolványát, amely csak egy esztendőre érvényes, újjal cserélje fel; és azt indítványozta, hogy azon melamedokat, akik már egyszer kiváltották igazolványaikat, mentsék fel azon kötelezettség alól, hogy ezen igazolványt minden esztendőben megújítsák.

Tényleg nem lehetett másképp cselekedni, mivel a bizottság nem volt arra képes, hogy a tanintézeteket inspicziálja és a területén működő melamedek fölött örködjék, úgy hogy az iskolai fenhatóság ismételt intelmei, hogy a bizottság a rendőrség segítségével üldözze a titott tanítást, semmi eredményre nem vezettek. A miniszter 1846. május hó 10-én kelt körlevele, amely szerint a melamedoknak legkésőbb az 1847. évig bezárólag a szerint, amint első vagy másodrangúak, megfelelő vizsgálatra kell jelentkezniök, sem jár több eredménynyel. Habár az ezen vizsgálatokhoz fűzött követelmények már nem voltak oly nagyok, mégis kicsiny volt azon melamedok száma, akik magukat ezen vizsgának alávetették s ezek között nem volt egyetlenegy másodrangú melamed sem. Az utolsó határidő közeledésével a letelepedési terület minden részéből öznöltek a minisztériumba a kérények, hogy a vizsgálati határidő prolongáltassék s ezen kérést Uwaroff, ahányszor csak ismétlődött, mindig teljesítette, amíg követője Schirinsky Schichmatow herczeg elrendelte, hogy mindazok, akik 1849-ig mint zsidó nyilvános tanítók vagy mint privátanítók működtek, a jövőben megkaphatják melamed-igazolványaikat a nélkül, hogy orosz vagy német nyelven vizsgát tegyenek le, de csak a következő feltétel alatt:

1. hogy vizsgát tegyenek le a szentírásból;
2. azon kézikönyvek szerint tanítsanak, amelyeket a minisztérium számukra ki fog adni;
3. évente jelentkezzenek az iskolabizottságnál, hogy igazolványaikat kicseréljék.

De amint a tankerületek kúrátoraihoz intézett 1851. okt. 9-én kelt miniszteri leírattól kitűnik, ezen rendeletet is kevésbé, vagy éppen sehogy sem követték. Nem koronázta sokkal több siker ugyanazon miniszter következő rendeletét sem, melyet a czéltől bocsátott ki, hogy megtudja, vajjon a zsidó privát chéderekben, a kormány rendeleteit követik-e. Ezen rendelet abból állott, hogy az 1854-ik évtől kezdve kísérletképpen a chéder tanítványait évente bizonyos időben az első és másodrangú iskolákba (csak ahol ilyenek léteznek), vezessék s ott az iskolabizottság zsidó tagjainak, valamint a korona-rabbi és Wilnában a »túdós zsidó« jelenlétében vizsgáltnak alávéssék, s hogy ezen vizsgálat eredményét tudassák az iskolai fenhatósággal, valamint pontosan bejelentésük az illető melamedok és tanulók nevét; mert mivel a tanítási nyelv a járgon volt, amelyet a vizsgálóbizottság keresztény tagjai meg nem értettek, a kormány teljesen a zsidó tagok ítéletére volt utalva, akik majdnem kizárólag régi fajtájú zsidók voltak s a régi, hagyományos tanmóderért rajongtak. Különbön is ezen rendszabályt a legkevesebb helyen tart-hatták meg, tudniillik ott, ahol éppen koronaiskolák léteztek, minden más helyen még ezen kétséges ellenőrzés a melamedok működését illetőleg is, lehetetlen volt. Így hát a kormány minden erőlködése daczára a chéder és a melamedok nagyjában ugyanazon állapotban maradtak, mint azelőtt.

Ezen tényt előterjesztésében elegendőképpen megmagya-rázza a népiskolák wilnai igazgatója, aki azt mondja: »A melamedok, akik ifjuságukban nem részesültek az általános műveltség áldásaiban, teljesen meg vannak fosztva úgy az anyagi eszközöktől, mint attól a lehetőségtől is, hogy rájuk nézve tökéletesen idegen tárgyakat tanulmányozzanak, hogy a meg-követelt vizsgát letehessék; a tanítás a melamedok kenyér-keresete, ennek eltiltása egyenlő volna azzal, hogy őket kol-dúlásra s ennek valamennyi következményére kényszerítsék, mivel szegénységük s koruknál fogva, még inkább azonban

saját nézeteiknél fogva — s ez mindennél fontosabb — másra nem volnának képesek. A legnagyobb nyomor ellen-állhatatlan erővel kényszerítette őket arra, hogy a kormány rendszabályait, anélkül hogy cselekedetük jogosultságát tekin-tetbe vennék, figyelmen kívül hagyják.

Hogy ebben tanítványaik szülei is, indirekte bár, de mégis segítettek, amennyiben az esetleges büntetés daczára keveset, vagy éppen semmit sem törődtek azzal, hogy a melamedok, akik gyermekeiket tanítják, bírnak-e a tanítási joggal, épúgy megmagyarázható az akkori orosz zsidóság őszinte, mély vallásossága, valamint a többség óriási szegénysége által, akik-nek a melamedok követeléseinek hihetetlen szerénysége lehet-tővé tette, hogy vallásuk egyik legkiválóbb kötelességének eleget tegyenek, még pedig oly módon, amely rájuk nézve nem volt túlságosan nyomasztó, tudniillik hogy gyermekeiket a tórára oktattassák s hogy őket vallásos nevelésben részesítsék, mert a chéder régebben is és most is inkább nevelő mint tanítézet és pedig szigorúan vallásos irányú nevelőintézet volt. Különösen az elemi tárgyak melamedje, a »dardeke melamed« inkább nevelő mint tanító volt s éppen ezen minőségében az orosz zsidókra nézve részben még ma is mint régen, pótol-hatatlan. Az alsó néposztályban, ahol az asszonyoknak segéd-keznie kell férje munkáiban, hogy a mindennapi kenyeret arca verejtékével megszerezhesse, a gyermekek tökéletesen önmagukra volnának utalva, ha a chéder csekély honorárium fejében nem venné őket őrizete alá, ahol kora reggeltől késő estig a többnyire őszintén vallásos melamed örökös felügye-lete alatt vannak s aki a legnagyobb lelkiismeretességgel vigyáz arra, hogy tanítványai semmiféle vallásos szokást el ne mulassanak és semmi vallásos szabványt át ne hájjanak. Ha az orosz zsidóság nagy tömege vallásának forrásait még ma is többé-kevésbé ismeri és a vallásos szabályokat meg-tartja, ez javarészt a melamed érdeme, aki hivatását mint fontos vallásos tevékenységet gyakorolja, s ugyanezért igen csekély iskoladíjjal elégszik meg, amelyet ezenfelül apró rész-letekben fizetnek ki neki, amely körülmény által lehetővé teszi azt, hogy gyermekeinek még a legszegényebb is Izraelben vallásos nevelést és legalább a nélkülözhetetlen vallásoktatást adhatja. Könnyen felfogható tehát, hogy az orosz zsidóság

nem könnyen határozta el magát arra, hogy oly jeles, a zsidóság szolgálatában kipróbált intézményt, mint a chédert feladjon, és innen van a kormány hosszú és elkeseredett küzdelmének hiábavalósága a chéder ellen, amíg végre létezésével kiengesztelődött, sőt 1893. márcz. 1-én kelt rendeletében törvényesen is szabályozta azt.

Wilna.

G. F.

A ROMÁNIAI ZSIDÓK.

Midőn a berlini kongresszuson 1876-ban az európai diplomácia a Balkán-félsziget térképén új határokat vont, az angol képviselők (Beaconsfield, Russel) felszólalására a kongresszusi határozatok közé felvételre az a pont is, hogy a függetlenített dunai fejedelemségek zsidó lakosukat egyenjogúsítani tartoznak. Ez főleg Romániának szólt, mert Szerbiában igen kevés zsidó lakott.

A zsidók üldözése és elnyomása annyira meggyökerezett Romániában, hogy annak Károly fejedelem sem tudott véget vetni, habár a fejedelmi trón elfoglalásakor az antiszemita megsemmisítését is felvette uralkodói teendői közé. Montefiore közbelépése a 60-as évek végén sem hozta meg a kívánt eredményt. A londoni zsidóság ezen előzmények után diplomáciai uton sietett üldözött hitsorsosainak segítségére. Az emberi szabadságért hevülő angol nemzet diplomáciai képviselői nem vonakodtak, hogy a zsidók elnyomása ellenében felemeljék tiltó szavukat. Így jött létre a berlini kongresszusnak a román zsidókra vonatkozó rendelkezése. Az egyenjogúsítás törvénybe iktattatott. De változtatott-e ez a román zsidók sorsán? A 60-as évek elején a szent földön néhány zsidó gyarmat létesült. A gyarmatosok hontalan romániai zsidók voltak, a kik a »megillath Eszter«-t olvasva, az ő Hamanjukra gondoltak, Joan Bratianora. A román Bismarck — kegyetlenkedésében a zsidók ellen még fölülmúlta mintaképét — nevéhez fűződik az aldunai tartományok zsidó-üldözése. A papíron ugyan megvolt az egyenjogúsítás, ám a

kormányrendeletek és az Oroszországban ugynevezett »administratív eljárás«, de még a hozott törvények is gúny tárgyává tették az emáncipáció törvényét. E tekintetben Bratiano mintaképe maradt az ő megbuktatóinak és kormánya örökösének. Bratiano, Rosetti, Catargiu egy és ugyanazon politika hívei a zsidókkal szemben, s e tekintetben nem állanak Drumont, Ahlward és Lueger, az antiszemita ezen hármas-szövetsége, mögött. Egy-két év óta a román zsidók vézkiáltása nem hangzik vissza a felekezeti sajtóban. Tán megúnták a kevély hospodárok és büszke Tráján-ivadékok a zsidót ütni! Tán liberális szellemű lengenek a Dimbovicza partján és a harcziás legiónáriusok sarjai nem lelkesülnek már lerombolt és kirabolt zsidó házakért! Csend van és nem hallatszik jajkiáltás. De ez a csend nem a béke, a nyugalom csendje, hanem a halál, a sír csendje. A folytonos kínok, szüntelen sebesülések végre a legbátrabb harcosnak, a legkitartóbb bajnoknak erejét megtörik és a kétségbeesés érzete elnémítja ajkainak bús sóhajait, eloltja reményének minden sugarát.

Romániában pedig még mindig üldözik a zsidót. Ezt bizonyítja dr. Bloch, a zsidóság e derék és elszánt védőjének az olasz kamara 250 liberális tagjaihoz intézett nyílt levele, melyben feltárja román hitsorsosaink sebeit, állandó elnyomatásukat.

Ezen röpirat éles vádirat a román kormány ellen, mely hallgatagon tűri a román liga és bukaresti irredenta a Magyarországon állítólag elnyomott és üldözött románok fellázítására célzó buzgalomteljes működését. Meetingek tartatnak, a melyeken a román nemzet tiltakozik a magyar zsarnokoskodás ellen. A közvéleményt izgalomban tartják és sugalmazzák a külföldi mértékadó sajtót magyarfaló cikkeikkel. Tudvalevő, hogy albumot is szerkesztettek, melyben főleg a francia és olasz nemzet államférfiai, tudósai, költői és írói ékes szavakban örökítették meg megbotránkozásukat a magyar zsarnokság és barbárizmus fölött. Elnyomatás, üldöztetés, brutalitás ellen felhívja Európa közvéleményét és rokonszenvét, ama román nemzet, mely a zsidókat minden jogtól megfosztotta, megelhetőségüket lehetetlenné tette, egyeseket zsandárokkal kísértet

a határig, másokat illetőségi helyükről karhatalommal elűz, zsidó gyermekeket az iskolákban alig tűr meg, ama román nemzet, melynek kormánya, szavahihető ember (Carp 1893-ban az iskola-törvény tárgyalásakor) elbeszélése szerint, néhány száz zsidót vízben fullasztott meg! Legyen, hogy valaki az 1876. háborúban — mely Romániát függetlenítette a török fennhatóság alól, küzdött vagy megfelelt katonai kötelezettségének, ha »zsidó«, kegyelemre nem számíthat. Orvosi, ügyvédi pálya el van zárva előtte, korcsmát nem nyithat, földet nem vásárolhat. S mindez a berlini kongresszus intencziói szerint történik!

Imbriani és Cavalotti 250 aláírást gyűjtöttek a Monte Citorio-n egy nyilatkozat alá, melyben rokonszenvüket fejezik ki a »szegény« erdélyi oláhoknak és buzdítják a román ligát, hogy az elnyomott testvérek megszabadítására kifejtett buzgalmában ne lankadjon.

Ezeknek szól dr. Bloch röpirata, mely két okmányt is tartalmaz, a Pacan-ból kiűzött zsidóknak Károly királyhoz intézett kérvényét és a romániai zsidóságnak a kormányhoz intézett memorandumát. Fognak-e az elnyomott zsidókért is lelkesedni az olasz liberális képviselők? Alig hiszszük. Hisz a zsidók helyzete tiszta belügy és ebbe nemzetközi jog szerint idegen hatalomnak nincs beleszólása. A legutóbbi örményországi mézszárlások ugyan azt bizonyítják, hogy a nagyhatalmak más országok belügyeibe is avatkoznak, ha a közbelépés folytán rájuk valami haszon hármlik. Miúgyesetre alkalmas dr. Bloch röpirata, hogy az Itáliában és Franciaországban élő philoromán-lázt némileg lehűtse.

Ránk nézve kettős érdekléssel bír dr. Bloch irata. Mint zsidók örülünk, hogy román sanyargatott hitfeleink panasza ily önérzetes alakban jut illetékes forum elé. Mint jó magyarok pedig megelégedéssel veszünk tudomást arról, hogy a külföldön is támadnak egyének, a kik a magyarok rémuralmát, kegyetlenkedését kételyekkel fogadják. Büszkeséggel tölt el a tudat, hogy a honunkban magasra tartott liberális zászló alatt lefolyt küzdelmek kihívták az egész világ bámulatát, mely a tisztelet és becsület szavában nyilvánult, mindenütt, a hol a rák menését nem utánozzák.

A magyar népről némely önző agitátor koholta és terjesztette, minden alapot nélkülöző gyanúsítások hitelét, némileg meg fogja gyengíteni és valódi értékükre leszállítani dr. Bloch röpirata is. »Szabadságszerető« szomszédjaink pedig megtudhatják, hogy nekik odahaza más bánásmódban kell részesíteniök egy bizonyos osztályt, melyet ők idegennek szeretnek nézni, habár az nem annak tartja magát, hogy előbb nekik kell híven megtartaniok az alkotmányt, mielőtt más ország általánosan szabadelvűnek elismert alkotmányát az európai közvélemény ítélőszéke elé viszik.

S. G.

VEGYES.

Dr. Simon József székesfővárosi ügyvédnek, felekezettünk e tisztelt vezéralakjának szép és nagy műveltségű leányát, *Sarolta* kisasszonyt, e napokban jegyezte el magának dr. *Kaiser* Emil földbirtokos, Zalaegerszegről. Melegen üdvözljük az örömapát és a boldog jegyes párt.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: *Bloch M.*, Mémir ben Báruch reszponzumai (kiadás) 1. füzet. *Budapest*, 1895. — *Dr. Brann M.*, Ein Gang durch die jüdische Geschichte. *Boroszló*, 1894. (Verein für jüdische Geschichte und Litteratur kiadása). — *Dr. Guttmann J.* Die Dogmenbildung im Judenthum (ugyanott). — *Dr. Knoller L.*, Kurzgefasster Leitfadens für den gramm. Unterricht in der hebr. Sprache. *Boroszló*, 1895. — *Jacobsohn H.*, Führer durch die deutsch-israelit. unterhaltende (schönwissenschaftliche), geschichtlich-belehrende, populär-religiöse und Jugendschriftlitteratur vom Beginn des 18. Jahrhunderts bis heute. *Boroszló*, 1894.

Statisztika. Az alig száz ezer zsidó lakossal bíró Franciaországban hadseregében jelenleg szolgál 8 zsidó tábormok, névszerint: *L. Séé*, *Lambert*, *Bernh. Abraham*, *Justin Brisac*, *Hinstin*, *E. A. Lévy* és a nemrég kinevezett *Áron és Wolf*; 9 ezredes, 9 alezredes, 12 gyalogsági, 21 műszaki, 9 lovassági és 4 tüzéri zászlóaljparancsnok, 90 kapitány, 89 főhadnagy és 104 hadnagy. Mi megelégednénk egy tábormokkal is. A legújabb népszámlálási adatok szerint Portugál zsidó lakossága kétszáznegyven lélek. Ezek »minden« alkotmányos jogot élveznek, sőt a katonai szolgálat alól fel is vannak mentve.

Jüd. Lesehalle czíme a nemrég Berlinben *Philippson Márton* elnökölete alatt alakult olvasókörmek. E kör olvasó termében meg lesznek az összes felekezeti lapok és tudományos folyóiratok. A kör könyvtárt is fog alapítani. Haszonczélú kör alakult Bécsben is a múlt évben. Mindkettő alkalmat akar nyújtani főleg a zsidó ifjúságnak, hogy zsidó ismereteket elsajátítson, no meg, hogy zsidó létének tudatára ébredjen. Egyébiránt a bécsi minta abban is érvényesült, hogy a berlini egyetemen is van már egy zsidó »verekedő« egylete, a *Sprevia*. Mind megannyi jelensége az u. n. »Abwehr« politikának.

Wittmann Ferencz a budapesti József-műegyetem rendkívüli tanára, Stoczek volt asszisztense, nyilván. rendes tanárrá nevezetett ki.

Landau J. dr. med. nőgyógyászati magántanár a berlini egyetemen rendes tanárrá lett. Ugyancsak ott megkapta *dr. Munk Immanuel*, pszichologus, a tanári czímet.

Oppenheimer Lajos bárót az utolsó csztrák pairschub alkalmával az urak házának tagjává nevezte ki ő felsége. 1873 óta tagja a cseh tartománygyűlésnek és bécsi képviselőháznak a nagybirtokosság (Grossgrundbesitz) bizalma folytán. 22 éves törvényhozói működése alatt a zsidóságot vajmi keveset tett.

Felhívás. Az *Israelita Magyar Irodalmi Társulat* alapszabályszerű feladatai közé tartozik, hogy a Szentírás, az izr. vallás- és erkölcesstan, a zsidóság története és irodalma, valamint egyáltalán az izr. hitközségi élet köréből merített tárgyakról nyilvános felolvasásokat rendezzen, úgy a fővárosban, mint a vidéken. A czélból, hogy ezen ügy országszerte megfelelően szervezhető legyen, a társulat igazgatóságának megbízásából felkérem mindazokat, a kik ily felolvasásokat tartani kívánnak, hogy idevonatkozó szándékukat hozzám (*VII. holló-utca 4. sz.*) a felolvasás tárgyának és tervezetének közlése mellett bejelenteni méltóztassanak, megjelölván egyúttal az időt, a melyben, és a várost, a hol felolvasást tartani óhajtanak. A társulat megbízásából tartott felolvasásokért tiszteletdíjakat, illetve uti költségeket engedélyez. A felolvasott dolgozatok pedig esetleg a társulat költségein kinyomtatnak és az összes tagokkal közöltetnek. *Budapest*, 1895. január hó 10-én. *Dr. Kohn Sámuel*, s. k., társulati elnök.

Külföld, szépirodalmi és kritikai hetilap, szerkesztik és kiadják *Cserhalmi H. Irén* és *Gerő Attila*. A szerkesztők nem rég jelentek meg irodalmunk egén és leginkább a külföldi szépirodalom átültetésének és ismertetésének szentelik erejüket a most már 2. évfolyamát élő hetilapban, hézagot töltve be a szépirodalmi sajtóban. Az épen előttünk fekvő 5. szám, a czímlapon hozza *Zangwill J.*, a zsidó népiélet legkiválóbb ismerőjének és festőjének, arcképét, első czikkében pedig ismerteti és bemutatja főbb vonásokban irodalmi tevékenységét. A szerkesztők, a kik a magyar-zsidó-irodalomban maguk is szerepelnek — a mint ezt másutt bebizonyították — evvel is jó szolgálatot tettek a zsidóságnak, a miért helyén valónak találjuk, hogy e helyütt is felkeltjük a figyelmet hetilapjuk iránt.

Költségvetés: A berlini hitközség háztartási áttekintéséből a következőket vesszük ki. A bevételek és kiadások 3,630.102 mk.

közt főrognak. A megtakarítások 105.975 mk.-ra rúgnak. A bevételek lujstromában szerepel a folyó kultuszadó 1,188.847 márkával, kamatok 32.306 mk.; telkek és templomi imaszékek bérbeadása 122.176 mk.; alapítványok és ajándékok 835.591 mk.; temetői járulékok 363.134 mk. A kiadások közt: a templomok és iroda személyzete, nyugdíjak 169.623 mk.; humanus és irodalomtörténeti czélok 34.623 mk.; istentisztelet (köztük az ünnepek istentiszteletének rendezése is) 187.342 mk.; iskola 168.652 mk.; szegény-gyámoltás és jótékony-sági intézetek fentartása 312.335 mk. A közel jövőre vonatkozó határozatok közt a legfontosabb egy új kórház építése, melyre a hitközségnek rendelkezésére áll egy $\frac{1}{2}$ millió alapítvány. Említjük még, hogy a község a Berlinben levő templom-egyleteket és több németországi furdő zsidó-kórházát jelentékeny pénzbeli segélyben részesíti.

Évkönyv. A »Hét« 5. száma igen figyelemreméltó »Antisemitásage című czikket közöl, melyben néhány kemény igazságot és talpraesett megjegyzéseket mond el a nálunk is divó kriptó-antiszemizmusról. Érdemesnek tartjuk ideiktatni belőle azt a részt, melyben az Évkönyv poétái ellen emelt vádadal foglalkozik: »Magában a felekezeti életben új élet s új pezsgés indult meg. Felekezeti irodalmi társaságok alakulnak s felekezeti jellegű lapok. Senki a Szt. István-társulatot nem támadja meg, senki a katolikusokat nem bántja, a miért Rómát tekintik a világ fővárosának. Senki az örményt, a ki ápolja az ő nemzeti irodalmát, nemzeti hagyományait s a török rab-ságban szenvedő fajrokonai sorsa iránt érdeklődik. Senki őket azért hazafiatlansággal nem vádolta; most ült éppen a második örmény a kereskedelmi miniszter bársony székébe. Evvel szemben áll az a faktum, hogy a zsidók felekezeti életét mindig a hazafiság szempontjából vigyázzák meg s ha valamelyik zsidó poeta véletlenül Jeruzsálembe talál vágyakozni (a mely vágyakozás, köztünk maradjon, fölötte plátói), kész ellene a kozmopolitásage s a hazafiatlanság vádja. Tényképen mondóm azt is és nem vádképea, hogy mikor a magyar nemzetnek napjában kétszer kell taunságot tennie a loyaltása felől, a zsidó fajját, a mely talán az egyetlen, a mely nyelvre is, érzésre és törekvésekre, minden föntartás és minden külső támaszték nélkül alárendeli magát a magyarnak, napjában háromszor alázzák meg azzal, hogy a hűségében kételkednek. Pedig ez a kétkedés preczedensekre nem hivatkozhat.

TÁRSADALOM.

AZ ÚJ TÖRVÉNYEK.

Három törvény, még pedig az 1894:XXXI. törvény-czikk a házassági jogról, az 1894:XXXII. törvény-czikk a gyermekek vallásáról és az 1894:XXXIII. törvény-czikk az állami anyakönyvekről szóló, képezi eddigelé maradandó nyomát annak az egyházpolitikai küzdelemnek, mely mind e mai napig teljes befejezést nem nyert, aminthogy nem is nyerhet mindaddig, míg az izraelita vallás recepcziójáról és a vallás szabad gyakorlatáról szóló javaslatokból törvények nem válnak.

Az utóbbi két javaslat a főrendiházban ennek nyilvános-ságra hozott munkarendje szerint, még e hó folyamán fog tárgyalatni. E tárgyalás eredménye iránt országszerte nagy az érdeklődés. Nem csoda, hiszen arról van szó, hogy a liberalizmus eddigi győzelme megkoronáztassék, hogy a szentesített három törvény annak a szellemnek megfelelően egészítessék ki, melynek éltető ereje nélkül ezek az alkotások csonkák maradnának. Fokozza a feszült érdeklődést a Bánffy-kormány által többször és nyomatékkal hangsúlyozott ama kijelentés, mely szerint a kormány a még elintézetlen két javaslatra nézve a főrendiházban indítványozandó módosításokhoz hozzájárulni fog. E kijelentések jelentékenyen változtattak a helyzeten. A Wekerle-kormányról tudtuk, hogy javaslataihoz ragaszkodik. Ismertük a győzelem és bukás formáját. A Bánffy-kormány engedményeket ígér, de nem ismerjük tartalmukat, terjedelmüket. Igaz, hogy az új kormány csak oly indítványokat hajlandó magáévá tenni, melyek a törvényjavaslatokban lefektetett *elveket* érintetlenül hagyják, való, hogy kormánykörökből kiszivárgott hírek, sőt a minket első sorban

érdeklő javaslat ügyében dr. Wlassich Gyula vallás- és közoktatási miniszter által az országos izraelita iroda elnökségének f. évi február hó 16-iki tiszteltzése alkalmával tett nyilatkozat szerint a kilitásba helyezett engedmények nem a recepczió nélküli javaslatra vonatkoznak, mert a kormány az izraelita vallásról szóló törvényjavaslatra vonatkozó módosítást koncedálni nem hajlandó, — mégis általában némi nyugtalanságot okoz, hogy a kétségtelenül előkészített módosítások mibenlétét eddigelé csak sejtjeni, de tudni nem lehet.

A mennyiben e módosítások tényleg csak arra vonatkoznának, a mint hírlik, hogy a vallás szabad gyakorlatáról szóló javaslatban felvett felekezetnélküliség a törvényből kiküszöböltessék és az e részben rendezést igénylő viszonyok rendeletileg szabályoztassanak, mi e módosításoknak felekezeti szempontból csak örvendhetünk. Ugyanis ilyképen a hitközségeink körében minden komoly ok nélkül felszínre kerülő és felekezetnélküliséggel takarózó, rendszerint a terhek alól való szabadulást célzó kiválási törekvéseket könnyebb szerrel lehet ellensúlyozni és ezzel a hitközségek keretében létező erőtényezők szétmállása is inkább megakadályozható.

A rendelet a tapasztalatoknak megfelelően megváltoztatható lévén, ebből azoknak egyéni szabadságára és akarat-elhatározására nézve, kik felekezetnélkülieknek vallják magukat, hátrányok származhatnak. De a felekezetekre nézve az ily állapot kedvezőtlenebb viszonyokat alig teremthet, mivel az állam a népoktatás és jótékonyág terén segítségére lévő, sőt feladatai egy részének teljesítését átvállaló felekezeti testületek érdekeit az egyéni tekinteteknél mindenkor hatályosabban fogja megvédeni.

Ha tehát a kormány által a kedélyek lecsillapítására kilitásba helyezett koncessziók a felekezetnélküliség illetően szabályozására vonatkoznak, ebben a zsidó felekezet megnyugodhatik. De nem nyugodhatnék meg abban, hogy ha a kormány a recepczió nélküli törvényjavaslat oly módon való megváltoztatásába egyeznék bele, hogy az izraelita vallás a törvényesen bevett vallásfelekezetek sorába vétetik fel — a mikor is az »elv« sértetlenül kerülne ki a tusából — ellenben a recepczióból folyó következmények törvényesen meg nem állapíthatnának. Így hazaküldeni a zsidóságot nem lehet.

Pedig vannak, a kik a kormányelnök képviselőházi nyilatkozatait feltétlenül így szeretnék magyarázni.

Nem kívánunk most annak a kérdésnek taglalásába bocsátkozni, hogy egy ilyen csont és velő nélküli törvény, kiváltképen a többi egyházpolitikai törvények mellett miú helyeztetbe juttatná a zsidó felekezetet, mert hiszen az egyházpolitikai harcznak ilyen siralmas végére gondolni sem akarunk. Amire most ismét utalni kívánunk, az abban áll, hogy közeledik az idő, melyben az egyházpolitikai törvényekből eredőleg felekezetünknek oly alkotásokhoz kell fognia, melyek nélkül a szabadelvű törvények felekezetünket még ziláltabb viszonyok közé sodorják. Kellő előrelátás és harmónikus együttműködés nélkül az idők folyamán lassankint kifejtett intézményeink és a nehéz küzdelmek árán létesült historiai jelentőségű reformok felekezetünkre áldás helyett átkot jelenthetnének.

Arra nézve, hogy ennek a veszélynek az elhárítása szükséges, a hazai zsidóság egyetért. Egyetértünk abban, hogy a kötelező polgári házasság jogintézménye mellett vallásunk tanainak szentültartása és az összetartozása képesének megerősítésére, a zsidó hittörvények szerinti házasságkötés valláserkölcsi jelentőségét nemcsak fentartani, hanem közeleső okoknál fogva lehetőleg fokozni kell. Nagy feladat vár e téren a felekezetre. A saját hatáskörén belül létesítendő szabályok önmagukban véve, még ha sikerülne is azokat valamennyi hitközségre nézve egyöntetűvé tenni, elegendő nem lesz. A rabbik hitbuzgalma nélkül a felekezet szent érdekei nagy veszedelmek vannak kitéve. Az ő lelkes tevékenységük eredményezheti első sorban, hogy a zsidóság vallásos tudata megszilárduljon és hogy e tudatban az ősi zsidó házasságkötéshez való ragaszkodás és kegyelet gyökeret verjen. A polgári törvény által vont korlátok ezt teljesen ki nem zárják, hiszen a zsidó házassági jog nagy rokonságot mutat azon szabályokkal és formákkal, melyeket az állami törvény megállapít. A zsidó vallás institucziói emellett sohasem zárkóztak el a fejlődés törvényeinek hatásától. Élő szervezetet képez a mi hitünk, mely a való élet benyomásai alul magát ki nem vonja. Mint a virág megnyílik a napugárnak, azonképen a zsidó vallás is felveszi magába a világosság fényét és melegét. A bibliai házassági jogot a talmudi házassági jog fejlesztette tovább

a kor szükségleteinek hatása alatt. A szokásjog tekintetbevételé, a döntvényeken keresztül szűrődött igazságok recipiálása és az állami törvényhez való alkalmazkodás képezi a jelenlegi zsidó házassági jognak is főbb jellemvonását. Tehát éppen a házasságra vonatkozó vallástörvényeinken bizonyítható, hogy vallástörvényeink a történet bizonyossága szerint a fejlődés elől el nem zárkóznak, tehát el sem rekeszthetők. És így könnyű szerrel fogjuk a zsidó házassági jog valláserkölcsei tartalmát a polgári törvény keretében is megőrizni. Az itt első helyen figyelembe veendő magasabb vallási érdeken és a felekezeti összetartozás kötelékén kívül, az önmagukra utalt rendszerint alapok nélkül, aránytalan terhek viselése közben küzdő hitközségek anyagi érdeke is oly rendszabályok életbeléptetését kívánja, melyek a polgári házasságkötés mellett az egyházi házassági szertartás fennmaradását biztosítják. Nem is szólunk arról, hogy a rabbik tekintélye mily nagy esorbát szenvedne, ha e téren a célhoz vezető intézkedések elmaradnának. Olyan szent és közös érdeke ez a zsidóságnak, hogy elvárható lenne, hogy e kérdések rendezésében a pártoskodás szünetet tartson. Hiszen a zsidó házassági törvény közös jogforrása a zsidóságnak és az a körülmény, hogy a különböző párton lévő jegyes felek akaratukat mindig alávetették e közös jognak valamint az is, hogy a különböző pártokon lévő rabbik, a különböző pártokon lévő házasszó feleket minden lelkiismereti aggodalom nélkül mindig ezen ősi jog alapján adták egybe, a széjjelágazó nézetek és törekvések közben is a legelevenebb bizonyíték volt arra nézve, hogy a zsidóságnak pártokra történt szakadása a legtávolabbról sem tekinthető hitszakadásnak. Ezen ősi vallástörvényeknek a lehetőséghez képest való conserválásában is találkozniok kell tehát mindazoknak, akik vallásethikai tekinteteknél fogva a mosaicus-talmudi házassági jog alapján állottak. Együttesen vagy legalább is egyértelműleg kell e tekintetben a rendezés módjait megállapítani, a zsidó szertartás szerint kötött házasságoknak egyházi anyakönyvelése és általában minden idevágó kérdésre. A pártoskodásoknak itt helye nem lehet, mert e téren a különválásnak a jövőben ép oly kevésbé lehet helye, mint volt a múltban.

A polgári házasságról szóló törvényvel egyidejűleg lép

életbe egy szintén kiváló fontosságú törvényzikk, t. i. a gyermekek vallásáról szóló törvény. E törvény akként intézkedik, hogy a bevett vagy törvényesen elismert különböző vallásfelekezethez tartozó házassulók, a házasságuk megkötése előtt egyszersmindenkorra megegyezhetnek arról nézve, hogy gyermekeik valamennyien az atya vagy az anya vallását kövessék, illetőleg abban neveltessenek. Szemben ezzel a törvénnyel felekezetünkre az önfentartás érdekeiből szintén nagy feladatok várnak. Mert hitfelekezetünk a hittérítést ugyan perhorrescálja, de ebből korántsem következik, hogy meg ne tegyen mindent különösen azon közegei által, kik a vallásfelekezetben magában a belmissiót teljesíteni tartoznak. A keresztény, de különösen a kath. lelkészek, mint azt a história, de a szemek előtt folyó események egész láncolata bizonyítja, e téren rendkívüli agilitást fejtenek ki. Szükséges tehát, hogy lelkészeink mindig a törvény korlátai között a magunk nyájában erkölcsileg mindent elkövessenek arra nézve, hogy olyan esetekben, minőkre a gyermekek vallásáról szóló törvényzikk fent idézett rendelkezése vonatkozik, ne a zsidóság huzza mindig a rövidet. Ha az arra hivatottak itt! úgy mint annyi téren, hol a zsidóság erejének, becsületének védelméről van szó tétlenek maradnak, vagy a romboló kritika kényelmes köpenyegében tetszelegnek maguknak, akkor a hatalmas egyházak elviszik előlünk legjobb, legszebb és reményteljes esemetünket.

Még mélyebben hasítja keresztül hitközségi életünk számos tereit a zsidó anyakönyvről intézkedő törvényzikk. A hazai izr. hitközségek viszonyai rendezése érdekében az anyakönyveknek néhány év előtt tudvalevőleg kiváló szerepet kellett juttatni. Szükségessé vált ez a hitközségi kötelék megállapítása, a hitközségek területköreinek meghatározása, az intézmények szilárdsága és a rabbi-állás tekintélyének és jogos igényeinek védelme érdekében. A hitközségek rendezése mellett azonban más szempontok is irányadók voltak az anyakönyv előtérbe helyezésénél. Mert míg egyrészt a felekezet zilált viszonyai mellett a kormányrendelet tekintélye és parancsoló ereje a széthúzó elemeket állandóbb jellegű tömörülésre kényszerítette, addig másrészt a közvetett uton érvényesült felekezeti cél mellett veszélyeztetett állami érde-

kek és a jogrend elodázhatatlanná tették az izr. anyakönyvnek illetén való szabályozását. És noha az idevonatkozó törvénytől szabályrendeletek, az autonomia hatáskörét is érintették, egy nagy chaos közben üdvösnek bizonyultak. Ezeknek köszönhető a hitközségi viszonyok consolidálása és a felekezetiinkre annyira szegényletessé vált örökösen napirenden lévő izr. anyakönyvi ügynek rendes mederbe jutása. Aki a tíz évvel ezelőtti viszonyokat a mostaniakkal egybeveti, bizonyára nem fogja ennek a jelentőségét kicsinyelni. Aki ismeri a sajtó panaszait, a megyék felterjesztéseit, idevonatkozó és a zsidóságra erkölcsi tekintetben annyira lealázó státutumaikat, az általános jogbizonytalanságot, mely egyénekre és hatóságokra egyaránt kinos volt, az meg fogja mérni az utolsó évek idevágó eredményes munkáját is.

Az állami anyakönyvek életbeléptetésével azonban a hitközségek és rabbik létalapjaik egyik szilárd oszlopát látják kidőlni. Pelesleges, hogy itt részletekbe, vagy kiszínezésekbe bocsátkozzunk. Az érdekelt körök mélyen érzik ezt mindenütt. De e tekintetben a keresztény felekezetek is csak annyiban vannak kedvezőbb helyzetben, amennyiben az ő jogállásuk sokkal erősebb, viszonyaik megállapodottabbak, anyagi helyzetök nagy alapjaik által támogatva van és az egyház fenntartásának a mi terheinkhez viszonyítottan aránylag csekély költségei mellett még az állam velők szemben méltányosabb is amennyiben a törvényhozó testületekben elhangzott mértékadó nyilatkozatok sőt már is tett intézkedésekhez képest legalább anyagi tekintetben recompensatióra számíthatnak. Könnyebben viselhetik ők tehát azt az áldozatot, melyet a modern szabadelvű jogintézmények a hitfelekezetektől követelnek. Ellenben a zsidóságra, a hitközségekre és rabbijaikra e reformok súlyosan nehezednének, ha kellő időben a cselekvés terére nem lépünk. A jogegyenlőség folyománya az, hogy az állam felekezetünket a kárpótlások tekintetében a keresztény egyházakkal azonos elbánásban részesítse. Ez azonban, ami szintén hatályosabb fellépést igényel, csak az anyagi része a kérdésnek. Sokkal fontosabb ennél az ügynek az az oldala, mely a hitközségeink kriteriumaiból kiszakadó felekezeti anyakönyvi intézmény helyén támadó ürt mutatja. Ezeknek betöltéséről a felekezetnek hova előbb gondoskodnia kell, nehogy az állami

anyakönyv életbeléptetésénél egyszerre a megoldatlan kérdések egész sorozata meredjen reánk

Ilyen a rabbi-állás definitívuma, mely a megszűnő izr. anyakönyv ügyét szabályozó rendeletben birta egyedüli jogi biztosítékát. Ilyen az instituálandó egyházi anyakönyv vezetésének nagy horderejű kérdése. Ilyenek egyáltalán az átmeneti intézkedésekből folyó rendelkezések. És még sok más kérdés torlódik össze előttünk, melyeket e cikk keretében elmondani lehetetlen. Mindhárom törvény több rendelkezését tüzetesebben kellene evégből szóvá tenni, a mi végre is akkor lesz idején, ha a felekezet a concret alkotásokhoz fog. Addig is czélirányos lenne, ha a gyakorlati téren működő férfiak e törvényeket a mi külön szempontjainkból tanulmány tárgyává tennék.

Perczel Dezső belügyminiszter, Bonyhádon kifejtett programbeszédjéből és képviselőházi nyilatkozataiból tudjuk immár, hogy az állami anyakönyvvezetés ez őszön életbe lép. A munkálatok erre a végre már serényen folynak is. Nem szabad tehát, hogy az állami anyakönyvvezetés bennünket készületlenül találjon. Mert ha egyszerre csak úgy reánk szakad, felekezetünk gyenge vállalai összeroskadnak. A receptionális javaslat győzelmébe vetett hitünket nem adtuk fel és így most már úgy lehet, hogy nemsokára megnyílik felekezetünk előtt a cselekvés derűs utja. Induljunk feléje jó akarattal, lelkes buzgalommal. Értsük meg az idők, a viszonyok intő szavát. Lássunk munkához!

Budapest.

DR. MEZEY FERENCZ.

A ZSIDÓK ÉS AZ ANTISEMITA ÁRAMLAT.

(Leroy Beauhüennak a fenti címmel megjelent művének magyarra fordítása alkalmából.)

Századunk utolsó éveiben, melyet a felvilágosodás, a fény és a villany századának neveznek és joggal neveznek, egy sötét rém veti előre árnyékát, elhomályosítással fenyegetve annak ragyogását, meghazudtolva annak fenséges jelszavait, az emberi és polgári jogok vívmányait, egy fenyegető rém, mely hazánk polgárainak békés társadalmába a meghasonlás és szeparatismus üszkét akarja bedobni, kasztoakra tagolni annak amúgy sem tömör szervezetét, felekezetek szerint osztályozni a népet különbséget tenni keresztyén és zsidó között. Oh a rém nem újság előttünk, régi ismerőssel van dolgunk, ismerjük sujtoló kezének hatását; a történelem véres lapjai ékesebben szólnak fékevesztett pusztításáról, örületes dühöngéséről minden ékesszólásnál. De mintha már nem volna oly rettenetes, megjelenése nem oly félelmet keltő már; sokat oh sokat vesztett iszonyatosságából, hogy a cultura és civilisatio fényénél jelentkezik ez éjjeli szörny. Világosság és sötétség egyazon helyen és időben kizárják egymást, haladás és regresszió nem állhatnak egymás mellett, ideig, óráig talán visszatarthatja amannak kerekét, hogy aztán könyörtelenül eltiportassék. A középkor sötét homályában, az emberi tudatlanság vak éjjelében ám grassált, üvöltött és tombolt, de amint virradni kezdett, amint tudatára ébredtenek az emberi jogoknak és kötelességeknek, hatalma is egyre tünt, fogyott. Nem, nem félelmetes az már többé, kezében a gyilkoló vas erőfőlen fadarabbá változott, melylyel ölni nem, legfőlebb fájdalmat okozni képes; ehhez meg már hozzászoktunk, keserves iskolában tanultunk, a történelem a mi tanítómesterünk, az tanít meg bennünket túrni, bántalmakat elszenvadni, méltatlanul ejtett sebeket meg-

adással, panasz nélkül elviselni, a történelem a mi menedékiünk és sziklavárunk, melynek minden egyes betűje apáink megkövült könnyétől fénylőn hirdeti, szünes-szüntelen hangoztatja: »És, leszen majd, hogy estvének idején támad nagy világosság... És leszen majd az Ő. királyul az egész földön, az napon lesz az Ő. egy és neve egyetlenegy«.

Egy szörny nyugaton üti fel rémes fejét, véres zászlót lobogtatva az állami rend, a törvény ellen; dynamittal érvényesíti hatalmát, jelezve így tehetetlenségét, felforgató eszméit, minden nemesnek és szépnek ellenséges elveik bacillusát szerte hordják a szellők s mintha itt is éreznök a bombák gyilkoló lehet, félelemmel töltve el királyt és alattvalót egyaránt. Hazánkban a socialismus tana veri mind mélyebb és mélyebbre gyökereit a nép rétegében, hirdetve a földbirtok és tőke aránytalan osztályozásának jogtalanságát, s hogy meg ne feledkezzenek róla véres jelenetekben ad magáról hébe korba életjelt, segítő törvények alkotására sürgetve a parlamentet.

S ezen fenyegető bajok úgy látszik egy csepet sem érdeklík Zichy Nándor uramékat, nem okoz nekik egy csipetnyi aggodalmat sem, mert tetézik amúgy is meglátogatott hazánk ügyeit bajait még egy újjal, megalapítják a néppártot — nevezzük igazi nevén a gyermeket: az antisemita pártot — a szegény üldözött katolika egyház védelmére, az egyhitűek tömörülésére híva fel a híveket. A középkori pánczélos vitéz várur utódja leszáll szikla fészkeéből, jobban mondva pazar fényű palotájából, finoman ápolat kezét nyújtja az egyszerű, dolgos nép érdes tenyerének, hogy csapjon bele, ígér neki fűt, fát, tücsköt bogarat, birtok-, tőke- egyenlőséget, csak segítsen a szorongatott, elnyomott kath. hitet védeni a zsidók ellen; a zsidók ellen, akiktől a szegény katolikusok már vallásukat sem gyakorolhatják szabadon, kiknek kezében összepontosul immár erkölcsi és anyagi hatalom, kik a tudomány és művészet szószólói, zászlóvivői akarnak lenni, kik mindenben ki akarják venni részöket. De a magyar nép józansága és értelmessége nem ül fel ily rüt csalásnak, megmosolyogja a hatalmas nagy urakat, papokat, kiknek eddig kőkemény szíve ily hirtelen, mintegy varázsszóra csak a népért élő, olvadozó vajjá változott — kutyát sejtve a kertben, fűgét mutat a nagyuraknak »majd ha fagy«. Nem Zichy Nándor uram et consortes, önök már czélt

nem érnek, elkéstek egyszer s minden korra, magasan sütt már a liberalismus napja, világosság honol az elmékben, világosan látjuk az önök által hordozott és hirdetett eszmék bálványát, melynek lábait még tíz annyi püspöki talár sem volna képes eltakarni, él már a szivekben az emberi jogok és kötelességek, az egyenlőség és szabadság közösségének eszméje, mely ember és ember közt pusztán vallásúért nem tesz különbséget, a mely az érdemnek kijutattatja osztályrészét, ha zsinagógában ad is érte hálát és bünteti a bűnt, ha hordozója a kereszttségben nyerte is »az eltörölhetetlen bélyeget«. Nem lehet ma már a hazának békés, szorgalmas, áldozatkész polgárait pusztán azért mert zsidók, mint az oktanal állatokat üldözni, kizozni; vagy talán mert a multban így volt, kell hogy a jelenben is így legyen, mert a multban az emberi természetes jogok legelemibb szabályait lábbal taposták, ne legyen belátás és irgalom a jelenben sem?

Ezt a kérdést tárgyalja Leroy Beaulieunak csak a közelmultban megjelent, óriási feltűnést keltett műve, melyben a hírneves író magasabb szempontból tekinti tárgyát, elfogultság nélkül vizsgál és ítél, mely hova tovább egész korkérdéssé vált. A munka Dr. Simonyi Jenő magyar átdolgozásában a Gyulai Pál szerkesztette olcsó könyvtárban jelent meg.

Kevés könyv keltett oly méltó feltűnést mint L. B.-é, kevés könyv jelenik meg Európa könyvpiacán, mely tudományos, nehéz, minden egyes tételt adatokkal bizonyító kritikai jellege daczára is oly világosan egyszerű, oly népszerűen érdekes tudna lenni, mint ez. Meg vagyok róla győződve, hogy aki e könyvet kezébe veszi, nem teszi le, míg utolsó betűjéig el nem olvasta. Távol van minden előítélettől, ment minden elfogultságtól; pusztán a tárgyilagosság és igazság lebeg szeme előtt, melynek egész életén át lelkes híve volt, a közjó, mely munkája irásánál vezérelte, a közmorál, melyet odaadásal, lelkének egész hevével szolgált. Nem palástolhatja a zsidók hibáit sem, rámutat azokra, de kifürkészi fiziologiájá és pszichologiájá alapján azok eredetét, forrását és természetét, kimutatja meggyőzően, mennyire nem tehet azokról a zsidó, hogy az embertelen bánásmód, melynek évszázadon át ki volt téve, mennyire lerongyolta, bepiszkolta az egy Isten vallásának népét; de kiemeli fényoldalait és erényeit is, melyeket ugyan

próbáltak, de sikertelenül belőle kiirtani. Mint a geologus, gyakran a jelen segélyével fejtí meg a mult idők rejtélyeit ő is. Elmegy keletre, tanulmányozza a keleti zsidót, kin a civilizáció máza még nem oly fényes, belőlök következtek a hatásokra és tényezőkre, melyek a mai zsidóságot átalakították. Nem elégszik meg annak kimutatásával, hogy mely népek vegyülete a zsidóság, hanem hogy helyét a jelenkori népek körében meghatározhassa, tanulmányozza annak jellemét, szellemét és képességeit is. És ezt mind oly közvetlen egyszerűséggel, oly benső meggyőződéssel, oly frappáns és megdönthetetlen érvekkel tárgyalja, hogy meggyőzné a legkonokabb antisemitát is. Emelik munkájának hatását szép képei, remek hasonlatai, virágos de átlátszó luciditásu stylusa, melynek minden egyes sora nemes, mélyen érző szívről tanuskodik. A szellemi élet egy nyilvánulása sem kerüli el figyelmét; Gondosan, minden egyes adatot meglátogatva, minden egyes jelenséget pontosan megfigyelve, kritikai késével bonczolgatva, alkotja meg ítéletét, melyet aztán meggyőzően, kétségbe vonhatatlanul domborit ki. Nemcsak mint nemzetet vizsgálja a zsidót, hanem mint egyént is; bemegy házokba, ellátogat a zsinagógába, felkeresi családi otthonukat, saját szemeivel akarja tapasztalni a házastársak egymáshez való viszonyát, a gyermekek nevelését, erkölceiket, jellemöket s így saját élményeiből vett megtörtént adatokkal, hiteles bizonylatokkal támogatja állításait. Legkevésbé elfogult saját őseivel szemben, kiknek nem szűnik meg folyton szemrehányásokat tenni, a miért oly nemtelenül bántak e nemes fajjal, őket, csakis őket teszi a zsidók minden hibájáért felelősekké, hogy bűnök elkövetésére kényszerítették e legerényesebb, legerkölesőbb népet, mely az egész emberiséget megváltotta az erkölcstelenség, a pogányság igájából, hogy békóba zárták e legmagasabb röptü szellemet, mely az őshajdankor és ókor kulturájának tanítója, terjesztője volt. Gondolatainak tömörsége és velősségével csak itélő tehetségének élessége és határozottsága vetekedhetik; Philosophiája mely, az ismeretek minden terén járassága óriási; s ezt mind oly könnyedén, oly megkapó természetességgel, oly lebilincselő egyszerűséggel közli, hogy az olvasó nem is érez fáradságot, midőn a legfeszültebb ér-

deklórással követi a nagy ember magas röptű eszmemenetét, mélységes philosophiáját. Jelszava: Caritas és Pax.

Egy statisztikai kimutatás után, melyben a zsidóság létszámát állapítja meg, három szempontból tárgyalja annak ügyét, u. m. vallási, nemzetiségi és közgazdasági szempontból, mert egy helyen egyházi, másutt nemzetiségi, vagy éppen társadalmi gyűlölség irányul ellenök s ez a magyarázata annak, hogy egyszerre jelentkezik oly különböző természetű országokban, Pasteur és Renán századában. Az újkorral új alakot öltött antisemita áramlatnak a jelenkori tudományos, politikai és közgazdasági elméletek szolgáltatják a fegyvert, a sors ironiája, hogy a zsidóságnak a forradalomban kivívott egyenjogúságát éppen a forradalomból eredő küzdelmek és indulatok fenyegetik, ha nem is közvetlenül. Világosan mutatja ki, hogy a vallási különbség a jelenlegi antisemitismusnak igen alárendelt, mellékes oka, csak a földi, anyagi indulatok vették fel az égi álarczot, hisz a középkorban is gyakran a pápák fogadták védelmökbe a tömeg vak dühe elől az üldözött zsidókat. Az antisemiták tudják, hogy az evangélium nem támogatja őket, azért a talmudhoz folyamodnak segítségért. A zsidóság és kereszténység úgy hasonlítanak egymáshoz és úgy különböznek egymástól, mint a biblia és az evangélium. A zsidó vallás a legnagyobb mértékben gyakorlati irányu, ebben van ereje és gyengéje; a zsidót a vallása nem is kötelezi annyira a földi javak megvetésére, mert az élet számára, az élet küzdelmei számára készült az. Talán ez az, mit a politikus és philosophus a zsidóságban hibáztat, ez ellen az erkölcsi nézet ellen szórnak vádak, ennek a vallásnak erkölcztelenségét latolgatja a keresztény ember, kitől a tíz parancsolatot kapta. Meg kell azonban különböztetni a régi zsidóságot az újabbtól, a bibliát a talmudtól. M. törvénye nemzeti törvény volt, melynek nemzeti separatismusát a talmud még inkább fokozta. Hosszabban foglal kozik azután ama régi váddal, hogy a talmud a felebaráti szeretet törvényét csak a zsidóra tartja érvényesnek, alóla a »goj«-t kivonja, ki ellen szabad vétkezni. Ennek igazolására felüti a bibliának régi lapjait s egymásután cizálja a felebaráti szeretet törvényeinek kivétel nélküli, zsidóra és idegenre egyaránt kiterjedő, senkit alóla ki nem vonó paragrafusait, majd Simon b. Johai

smeretes nyilatkozatával szemben tárgyalja a talmud keletkezését, történetét, annak lényegét és célját, hogy kit ért S. b. J. a »goj« alatt, hogy a talmud a bab. fogságban készült. Juda elveszte és a zsidóság üldöztetése közt, hogy nemcsak meggyalázott vallása adta a rabbi ajkára a kemény nyilatkozatot, hanem elpusztított hazája is, a hívő talán mindég megbocsáthat, a hazafi nem. Csak hasonlót fizetett vissza hasonlóval, mikor a bántalmazott szidalmazott zsidó visszaszidta üldözőjét. A vallások is mint a kőből, márványból épült régi templomok az ellenségtől ostromoltatva, sokszor várákká alakultak át, melyekért véres harcok folytak — ne csodálkozzunk hát, ha imitt-amott vér és sárnyomok látszanak rajtok, és mely vallást ostromoltak annyian és oly sokszor mint a zsidót. Megemlékszik a vérvádról is, emlékünke idézi Tisza-Eszlárt s miután azt czáfolja, arra concludál, hogy a kereszténynek ragadták el évszázadokon át a zsidó gyermekeket s ha nem is ölték meg, de megkeresztelték, a mi a szülői szívnek nem csekélyebb fájdalmat okozott. Tárgyalja aztán a zsidók ellen emelt ama otromba vádat, hogy született ellenségei a keresztény művelődésnek, főleg a »haladó« zsidók, kik a jelenkori társadalmat keresztényen mivoltából akarják kivetköztetni. E szerint hát az antisemitaság az antiklerikalismusnak a párja, a Kulturkampf egy új formája, Kulturkampf a keresztény kultúra titkos és nyílt ellenségei ellen. E vád alaptalanságát bizonyítja a történelemből a számok és események keltéből. »Nem-e tulozzuk« úgymond »a zsidóság hatalmát, ha azt hisszük, hogy századunk szellemének ők a sugalmazói, hogy Voltaire és Diderot a zsidó szellemnek egyengették az utat, ki volna képes hinni, hogy a konservatív, őshitű zsidó tanította volna meg a világot kételkedni, hogy ők voltak a mesterei azoknak, kik a szent könyvek hatalmát megtörni iparkodtak és azt megtagadták«. Igaz hogy a zsidó már pusztá létével is husz évszázadon át protestált az ókori és keresztény társadalom ellen, mint a szent könyvek hagyományos őre, de szava nem támasztotta volna fel a forradalmat, mert a zsidóság tiltakozása a hagyományra támaszkodik, a forradalom pedig nem a hagyományok mezején fakadt. A renaissance és reformatio előkészítésében még szerepet játszott a zsidó, de mire kitört a nagy forradalom, már szinte egészen

eltűnt a történelem kuliszái mögött. Kétségtől vannak nagy érdemei a zsidóságnak az emberiséget felszabadító nagy eszmék és vívmányok szolgálata körül, társadalmunk alapzatában vannak palesztinai kövek is, azonban ez nem a zsidóság érdeme, hanem a régi héber könyveké, nem a zsidóé, hanem a bibliáé. Ne mondjuk hát, hogy a keresztyén társadalmak »elzsidósodnak« mely társadalmi processust zsidók és keresztyének egyaránt elpogányosodásnak nevezhetnének. A vallásokból kivetkőzött keresztyének és zsidók egyaránt bizonyos pogány lelki állapotba jutnak; az evangelium hívei visszahanyatlának a régi naturalismusba, Izrael pedig, az élő Isten tudatának őrizője, megfélemledik az öszövétségről s újra idegen oltárokon áldozik; a természet imádása és az ember imádása, ez a mi nyugoti műveltségünk új, de hamis vallása, mely ellenkezik bibliával és evangéliummal egyaránt.

Hosszabban foglalkozik a nem annyira a zsidó vallás, mint a zsidó faj elleni *nemzetiségi* váddal. A XIX. századot szerinte a történelem a nemzetiség századának fogja nevezni, mert ebben a században semmi sem uralta annyira a sziveket és elméket, mint a nemzeti érzés, mely hirtelen, átmenet nélkül váltotta fel az előbbi cosmopolitismusát. A vádat általánosan czáfolja a zsidóság jelene is; csak annak lehet plausibilis a vád, ki a nemzetiséget a származás és vallás-közösségétől el nem tudja választani. Definiálja azután a nemzet fogalmát melyet ő nemzeti tudattal identifikál; a nemzet mindenkiféle a történelem terméke, a közös érdekek, hagyományok és érzelmek hozzák létre és tartják fenn. A német, ki a nemzetiséget a faji egységre alapítja szintolyan tulhaladott állásponton van, mint az orosz, ki a vallási egységet tartja az alapnak. Konstatálja azután, hogy az antisemiták között azok a legkövetkezetesebbek és logikusabbak, kik hogy a semita igát lerázzák, nemcsak a bibliát, hanem az evangéliumot is visszautasítják. A mai Izr. nem egy fajnak a terméke, hanem a történelemé; két ellentétes tényező között fejlődik ki a zsidóság mostani alakja. Egyrészt a keresztyén polgári és egyházi törvények, melyekkel őket korlátozták, másrészt saját törvényeik, melyekkel ők saját magokat szigetelték el. A ghetto hozta létre egyrészt a mai zsidóságot, ez a büzös és kinnal teljes olvasztó tégely, melyben a középkori máglyák olvasztó

tűzétől összeolvadtak a különböző népelemek, mely ezt a bámulatot kemény és rugalmas öntvényt produkálta, másrészt a zsinagóga, mely oktatta. A ghetto volt a ház, melyben nevelkedett, de a biblia volt az anyja, a talmud az apja. Két ellentétes tényező hatása nyilvánul a zsidóság alakulásában mindvégig. külső és belső, kánonjog és talmud, az egyház és a zsinagóga, a királyság és a kahal, a püspökök és rabbik. Óva inti a zsidóságot, nehogy szertartásait, melyet egy vallás sem élhet túl sokáig, melyek a zsidóságnál nem pusztá külsőségek, a nyugathoz való hasonulás kedvéért eldobja, végzetesnek festi ezt a metamorfosist, mert hisz a vallás nem olyan mint a hernyó, mely szépen könnyen levedlik, átalakul, ha itt az ideje.

A következőkben a zsidónak physiologiáját és psychológiáját tanulmányozza. A zsidónak szívósságát, kitartását és erélyét, melyet évszázados küzdelmek sem birtak megtörni, erkölcséből magyarázza. családis szellemünkkel, a szülők önfeláldozásával, a házaselet tisztaságával és bensőségével, a vallási törvényekben előirt életmóddal hozza kapcsolatba. A mi jó van benne ugy testalkotában, mint erkölcsi sajátágaikban, azt önmagának köszönheti, őseinek és törvényeinek, a mi rossz, azt a többi népek oltották belé. A zsidók korai érettségét, a léleknek gyors megnyílását, nem csupán a fajban, a vérben keresi, hanem a történeti nevelésben, a hosszú viszontagság teljes, göröngyös utban, a létért való emberfeletti küzdelmekben. Nyomozza a zsidó bámulatot gyorsaságu szellemi alkalmazkodásának forrását, jellemét és értelmét, ezeknek egymással viszonyát. Polemizál Tainevel, ki a lelkiismeretet keresztyén eredetűnek tartja, pedig bizony zsidó az, a felebaráti szeretettel együtt. Becsülete, a szónak lovagias értelmében bizony megkopott, hisz nem csoda, hogy bőre megvastagodott, a sok csapástól érzéketlenné lett, de él benne rendíthetetlen büszkesége hitére, Istenére, Izr. felsőbbségére. Galád kinczöival szemben ugy érezte magát mint a rabszolgaságba jutott királyfi, kit durva gazdái megalázó foglalkozásra kényszerítettek, lelkének büszkeségét azonban meg nem törhették, mert bár mint meg is volt görnyedve, mindig kész volt felegyenesedni, mint a lenyomott rugó. Lelki szellembeli hibáit csak a keresztyéneknek tudja be, őket okozza egyedül azokért. Az ide-

geneknek mint a sün csak tüskéit mutogatta, golyóvá gömbölyödött, a mi benne jó és nemes volt, azt mind családjának tartotta fönn, mely a zsidónak mindig a végső menedéke. Taglalja érzelmeit, hajlamait, indulatait és szenvedélyeit éles megfigyelés, mélyreható pszichológiai tanulmány útján. Foglalkozik a zsidó géniusszal, az irodalom és művészetben, a tudomány és politikában érvényesülő zsidó szelemmel, magokkal a művészekkel és írókkal. Izr. páratlan nemzet volt, nem művész nép, hanem próféta nép, géniusza a profetizmus, melynek ugyan kevés a változatossága, árnyalata, de mélységes, boldogító. Géniusza az idegen népekkel való két ezredéves érintkezés daczára is nyilvánul a zsidó eredetű írásokban és művészekben, férfiakban és nőkben, zenében és költészetben, főleg a drámában. A zenében Wagner szerint Izr. mint a női nem nagy mértékben van képesítve az átvételre, de a férfi erély, a nemzés képessége hiányzik belőle. Az is igaz, hogy a héber irodalom nem sokoldalú, hogy a héber szellem szűkterén nyilvánult, két sziklafal között, honnan nem látott mást, mint eget, de ott oly mély medret vájt, hogy századok ki nem mérhették s a világ minden szögletéből odajöttek a népek szomjukat oltani. Idealismusát már pusztá léte is bizonyítja, hisz mindenét feláldozta hitéért, nemzetéért.

Az utolsó fejezetben a zsidók partikulárismusát és cosmopolitismusát beszéli meg. A zsidó nem tehet róla, hogy sehol sem verhetett mélyebb gyökeret, hiszen csak ideig-óráig túrték; pedig asszimilálódik a nemzettel, melynek körében él. Csak hol az üldöztetés hideg szele fujt, ott burkolódzott be erősen hagyományainak köpenyébe, de hol a szabadság meleg napja kisütött, ott köpenyét levette s külső tekintetben a keresztyénhez hasonlónak lett. Cosmopolitismusok onnan eredt, mert náluk a vallás helyettesítette a hazát, azért voltak hajlandók még a legkételkedőbb zsidók is vallási köteleket nemzeti kötelek fölé helyezni. Ha a zsidóknak szemökre vetik, hogy hazájokon túl is terjednek érzelmeik, elfeledik, hogy minden nagy vallás kosmopolita. A haza kiválóan helyi, a vallásnak nemzetközinek, vagy nemzetfölöttinek kell lenni. Munkáját a békére való aposztrofálással fejezi be, melynek erősítéséhez akart hozzájárulni, mikor elüzte ajkairól a

gyűlölség szavát s kétségbe vonta, hogy a vérbeli különbség örökös ellenségekké tette Jafet és Sem fiait.

Nem csekély az érdeme Dr. Simonyi Jenőnek, ki a francia szellem e nagyszerű termékét hazánk nyelvén ismerteti remekül megirt kivonatban, szép velős stylllel, ügyesen csoportosítva a zsidóság minden viszonyára kiterjedő kérdéseket. Legyen szabad hinnem, hogy nem végzett eredménytelen, hatástalan munkát, hanem hozzájárult a »Pax« nagy épületének erősítéséhez, bástyázásához ő is, midőn azt annyi oldalról iparkodnak ostromolni, midőn a felekezeti gyűlölség fékevesztett hullámai tombolva tajtékzanak, s félfő ha sikerül nekik gátat törni, szeeny hullámaival elöntik s megrothasztják társadalmunk virányait, vetéseit.

Budapest.

DR. DÉRÁNY GÉZA.

HATODIK IZRAELITA KÖZSÉGKERÜLET.

A hatodik izraelita községkerület elnöksége a kerületi előjáróság határozata folytán a *hatodik izraelita községkerület képviselőtestületét folyó évi márczius hó 25-ik napjának (hétfőn) délelőtt 10 órájára a pesti izraelita hitközség üléstermében* (Budapest, VII., Síp-utca 12. sz., II. emelet) *tartandó rendkívüli gyűlésre* hívta egybe, felkérve a kerületi képviselőket, hogy a kongr. szerv. szab. 61. §-ának megfelelően f. évi márczius hó 15-ig megjelenésük iránt nyilatkoznai szíveskedjenek.

A napirend egyedül tárgyát az 1894. évi június hó 4-én tartott rendes évi közgyűlés határozatának megfelelően a következő indítvány képezi:

»A hatodik községkerület az egyetemes gyűlés összehívását továbbra is sürgős szükségesnek tartja, minthogy azonban a jelenlegi választási szabályzat alapján az egyetemes gyűlés teljes és törvényes nem lehetne, minthogy továbbá a kerületi beosztások aránytalansága miatt az ilyen alapon egybeülő egyetemes gyűlés teljes és törvényes nem lehetne, minthogy továbbá a kerületi beosztások aránytalansága miatt az ilyen alapon egybeülő egyetemes gyűlés a kongresszusi zsidóság közvéleményét híven nem fejezheti ki, minthogy végül a jelenlegi választási szabályzat a megváltozott viszonyok közt egyáltalán tarthatatlan és igazságtalan, a hatodik MAGYAR-ZSIDÓ SZEMLE. 1895. III. FÜZET.

községkerület a választási szabályzat előzetes módosítását is sürgős feladatnak tekinti.

A hatodik községkerület tehát a maga kebeléből bizottságot küld ki, melynek feladatává teszi, hogy a többi községkerület hasonló czélra kiküldendő bizottságaival egyesülve a választási szabályzatot átdolgozza és munkálatára a statutumok által kijelölt uton a királyi jóváhagyást kikérje.

Az egyöntetű eljárás biztosítására a kerület e határozatát indokolt körlevélben a többi kerülettel közli és hozzájárulásukat kéri.

A hatodik kerületi elnökség a kerületi előljárással 1895. évi február hó 24-én tartott ülésének határozata folytán, ezen indítvány- a következő észrevételek kíséretében terjeszti elő:

»Ezt az indítványt az előterjesztéskor már csekély számban jelenlevő képviselők az előljárással határozott kiadatni azzal a megkereséssel, hogy azt jelentésével még a jelen képviselők mandátumának tartama alatt terjessze a képviselő-testület rendkívüli gyűlése elé határozás végett.

Ezen határozat folytán biztuk meg a kerületi elnököt a rendkívüli gyűlés egybehívásával és egyuttal jelentjük, hogy az előljárással a fent közölt indítványt elfogadásra ajánlhatónak nem találja. A hazai zsidóság kongresszusi szervezetének jogalapját a kongresszusi szabályzatok képezik. Az 1870. évi márczius hó 18-án és 1871. évi márczius hó 30-án hozott képviselőházi határozatok és az ezek következtében beállott viszonyok folytán akadályokba ütközhetett ugyan egy némely kongresszusi statutum keresztülvitele, de a midőn az újból megalakított községkerületek a felekezeti önkormányzat jogát gyakorolni s fejleszteni kívánják, ezt csak azon szabályok szerint tehetik, a melyek nekik az autonómiát biztosítják.

A kerületi előljárással az a meggyőződés, hogy a kongresszus bármely szabályzatát csak egy későbbi kongresszus változtathatja meg. Ennélfogva a legközelebbi kongresszust csak az első egyetemes gyűlés által készített »választási szabályzat« szerint tartja egybehívhatónak és egy oly indítványhoz, mely a kongresszusnak más választási módozatok mellett való egybehívását czélozza, hozzá nem járulhat.

Olvasóink bizonyára emlékezni fognak arra, hogy mult évi június-juliusi számunkban hason értelemben nyilatkoztunk. Ez uttal csak a feletti sajnálatunkat nyilvánítjuk, hogy a kerületi előljárással ily indítvány tárgyalásába egyáltalán belement és hogy erre a kerület összképviselét egybehívandónak találta. Értjük mi azt, hogy a

kerületi előljárással a kerületi képviselő határozatát kívánta ezzel respektálni. De végre is még a halovány autonómikus élet komolyságának rovására történik, ha ily indítványok miatt a kerületi képviselő nehézkes gépezetét mozgásba hozzák. A jelenlegi községkerületek működésének alapját a kongresszusi statutumok képezik. A választási szabályzat ezen statutumoknak integrans részét alkotja. Minthogy pedig a kongresszusi szabályzatok megváltoztatása nem a községkerületek, hanem egy új kongresszus feladatát képezi, nyilvánvaló, hogy a meghatározott hatáskörrel felruházott községkerületek ez ügyben sem egyenkint, sem összességökben intézkedési joggal nem bírnak. A szabályok e tekintetben oly világosak, hogy mi felette csodálkozunk, hogy ez esetben egy egész eljárás indítatot meg. Hiszen ilyen módon ad absurdum lehet vinni az önkormányzatot általában. Ettől pedig óvakodni kellene, kivált oly időben, mikor ezek a kérdések napirendre kerülnek és a felekezet méltóságának megfelelően teljességökben rendezendők lesznek. Mit sem változtatott ezen az a tény, hogy az ismeretes pártoskodás és egyéb viszonyok a kongresszusi szabályokat megtépdesték. A felekezetnek önkormányzati testületei, a kongresszusi statutumok szerint szervezkedett községkerületek nem hányhatják ki maguk alul létök alapját és nem nyulhatnak oly pozitív rendelkezésekhez, melyekkel a felekezet összessége akaratának kijátszásával, hatáskörüik jogtalan túllépése mellett a felekezet alkotmányát a maguk képére egyszerűen átfomálják. Jól vigyázzon a felekezet, hogy az önkormányzatra való éretlenségének bizonyosságait ne szolgáltassa.

AZ IRODALMI TÁRSULAT ELSŐ FELOLVASÁSA.

A zsidó közélet ismét szaporodott egy mozzanattal, melynek a magyar zsidóságra gyakorolandó hatását majd csak évek múlva lesz lehetséges teljes jelentőségében felismerni. Az irodalmi társulat első felolvasása ez az új mozzanat a magyar zsidó közéletben. Az elsőt nemsokára követik a többiek és így meg lesz az, a mit már régen óhajtottunk, magyar zsidó irodalmi élet.

A pesti zs. hitközség diszterme székhelye jelenleg eme irodalmi életnek. De már az első felolvasás után kiderült, hogy ez a különben szép és tágas terem a közel jövőben a joggal várható érdeklődés növekedése folytán nem lesz alkal-

mas a látogatók befogadására. Más szóval nagyobb terem után kell majd nézni.

Szombaton f. hó 2-án 6 óra után kezdett gyülekezni a hallgatóság. Örömmel regisztráljuk, hogy már az első alkalomkor a hölgyek szép számban jelentek meg. Örömmel mondom, mert hiszen tudományos felolvasásról van szó, a tapasztalat pedig azt tanítja, hogy a hölgyek, kevés kivétellel, a tudományért épenséggel nem lelkesülnek. A hallgatóság között láttuk továbbá a társulat képviselőit: a két elnököt, Dr. Mezey Ferenczet a titkárt, Dr. Bacher Vilmost, Dr. Bánóczy Józsefet, Dr. Blau Lajost, Dr. Krausz Sámuelst stb. Eljöttek szép számban a fővárosi hitoktatók és a mi szintén figyelemreméltó az ifjúság tömött sorokban foglalt helyet, azaz állt, mert már számára szék nem jutott. Természetes, hogy az ifjúságból a rabbiképezdei tudományos hallgatók sem hiányoztak. Dr. Weinmann Fülöp, kir. tanácsos, nyitotta meg az ülést rövid velős beszédben rámutatva a felolvasások céljára és a hallgatóság figyelmébe ajánlva a »tudományos szekrényt«. Hát ez kicsoda csodabogár, fogja a t. olvasó kérdezni, tán valami tudományt szóró automata! Ilyes valami, habár készítése nem gazdagítja a technikai művészet legújabb feltalálásait. Ebbe a szekrénybe ugyanis beledobhat bárki egy czédulát, a melyen kérdezősködhetik bármilyenemű zsidó ügyről és biztos lehet, hogy kíváncsisága ki fog elégítettni vagy még az ülés folyama alatt vagy, ha kérdése komplikált, türelmélt meg kell hosszabbítania a következő ülésig.

Az elnöki rövid megnyitót után Dr. Kohn Sámuel kezdte olvasni zsidó régiségeit. Nem tudjuk mily szándék vezérelte Dr. Kohn-t felolvasási tárgyának választásában, de tán mint véletlen is érdekes, hogy az első felolvasás a régiségeket tárgyalja, azaz arkeológiai természetű, behatol a történet kezdetibe és forrásaiba. A véletlen, ha nem szándék, tehát az volna, hogy az első felolvasás nem ront be az ajtóval, nem ugrik hirtelen in medias res, hanem fényt vet a kezdetre.

Dr. Kohn mint felolvasó — hogy előbb a külsőségekkel vegezzünk — ama jó tulajdonsággal bír, hogy hangja nem hagyja cserbe, ámbátor szavaiból egy sem vész el. A pronounced olvasás megkíméli a hallgatót a fáradságtól, hogy gondolkodjék, mit akart a felolvasó mondani.

Az elején rövid áttekintést nyújtott a zsidó arkeológiai maradványokról, érintette a haszoneus pénznemeket, a héber feliratokat, melyeket a Sinaj hegyén bevésve s másutt találtak, felemlítette a sírkövek történeti fontosságát. Ezek után áttért tulajdonképi tárgyára, a magyar zsidó régiségekre, melyeket általánosan ismertetett. Ezek közé tartoznak az Árpádok korából származó egyes magyar pénzek, a melyeken különféle ákombákomok láthatók. Ezek nem mások mint héber betűk. Ebből az következik, hogy az Árpád-házi királyok alatt léteztek zsidó pénzverők. A betűk meg alkalmasint az illető pénzverők neveinek kezdő betűi. Gróf Andrássy Manó régiség-tárában látott a felolvasó ugyancsak e korból származó »Kidus«-nál használt borszerleget és egy diszkardot, melyen két fél szoltárvers van héberül bevésve. Ezt a diszkardot a zsidók praefektusa kötötte volt derekára. Ilyen zsidó főrendről, a kinek létezése Mátyás korától a mohácsi vészig minden kétségen felül áll, beszéli egy erfurti német krónikás, hogy olyan fogata volt, a mely párját ritkította és hogy különben is nagy tekintélynek örvendett. Látnivaló, hogy az ujkori magyar-zsidó nemes, a kinek attilája, kucsmája meg kardja az élelápok kedvenc karrikatúrája, elődökkel bir, még pedig nem is a mult században, hanem a középkorban. A minap Budán ástak és néhány sírköve bukkantak; kipuhattak, hogy e kövek a budai község sírkertjének maradványai a 13. századból. Ha eme ásatásokat tervszerűen folytatnák igen becses adatok kerülnének napfényre, melyek a magyar zsidók történetére fényt árasztanának. Egy-egy név, mellette egy czím, czélzás egy eseményre s más ilyen apróságok igen nagy értéket képviselnek az arkeológiában. Mátyás király korvainál között vannak héber codexek, melyek most Leydenben, Münchenben és Konstantinápolyban őriztetnek. Fényes diszítések, tarka initialék jellemzik azokat. Valószínűleg a külföldről bevándorolt zsidók hozták magukkal, vagy a külföldön készítették és ott vásárolták magyar zsidók. Bizonyítéka a magyar zsidók jó anyagi helyzetének és az irodalom iránti érdeklődésüknek. A utóbbira különben jellemzők a nemzeti könyvtár héber kéziratái is. Ha még hozzáteszem, hogy a felolvasó, a hol csak alkalma nyílt, megjelölte az irányt és utat, melyet követni kellene, hogy a sok arkeológiai maradvány felszínre

kerüljön és hogy főleg a milleniumi kiállításra való tekintetből ajánlja ezeknek felkutatását és összegyűjtését, röviden kivonatoltam a lendülettel és melegséggel irt felolvasást. A kitörő zajos éljenzés és hosszantartó taps jutalmazta a tudós rabbi munkáját, a kinek Dr. Weinmann mondott köszönetet.

Ezután következett volna a felolvasásból kiinduló felszólalások sora, a mely ki lett merítve két rövid megjegyzésben.

Az elnöki podiumon már most a két társelnök foglalt helyet: Dr. Kohn és Dr. Weinmann. A felolvasás és vita, mely nem fejlődött ki, be lévén fejezve, az interpellációkra azaz bocsánat, a tudományos szekrény kérdéseire került a sor. Weinmann olvasta fel az első kérdő ívet, a mely a kérdések egész raját tartalmazta. Minthogy egyik másik kérdés után nézést követelt az elnök ügyes fordulattal a feleletek megadását a következő ülésre halasztotta el. Következik a másik kérdőív. 1) Hogy van az, hogy a bibliai személyek nem nevezték el gyermekeiket az ősök és nagyok után, mint tesszük ezt mi (Mózes, Áron, Sámuel stb.)? Az ősök és nagyok neveit egyáltalában nem vette fel senki a szentírás alakjai közül, vajjon miért? Nem állítható, hogy ez a kegyeletet sértette volna meg, mert akkor miért vették fel a vallásbuzgó makka-beusok a Juda, Simon, Jonathan és Eleázár neveket? 2) Hogy van az, hogy a talmudisták, kik pedig nagy sulyt fektettek a zsidó név megtartására, nagyrészt nem héber neveket viseltek (Asi, Rés-Lákis, Pápi, Huna, Tarphon, Dósza, Abtaljon, Héhé stb.)? 3) Hogy van az, hogy a későbbi zsidóság fázott az idegen nevek felvételétől, míg a talmudszerzők többnyire ilyeneket viseltek? Ki kívánja a feletet erre rögtön megadni? — hangzik az elnök szava. A teremben siri csendült be. Mindenki érzi, hogy az elnök megadta az impulzust arra, hogy ez a terem hirtelenében tudományos parlamentté változzék, de senki sem akarja a vitatkozást megindítani, senki sem akarja a rendbontás esetleges vádját magára venni. Mert talán nem sikerül ez a vita, tán nem üt be az a tudományos parlamentirozás, akkor a kezdeményező felé száz arc fog mosolyogni, száz azaz kétszáz ajak fog róla suttni, szóval neveltségessé válhatik.

Mindenki felfogja a pillanat horderejét, annak kihatását a jövőre. Lám mily bűvészeti ereje van a tudományos szekrénynek.

Emlülök néhány másodperc. A hölgyek ide néznek, oda pillantanak. Egyszerre megüti füllüket egy hang. Kiváncsisággal fordulnak ama oldal felé, a honnan a szó hallik. Egy fiatal szikár ember, csipetűje elárulja a tudóst, felemelkedik és szót kér. Dr. Krausz Sámuel kezdi a vitát, vagy nevezziük a megbeszélést. Még a lámpaláz nyomai sem látszanak rajta, ámbár életében legelőször száll sikra ily társaságban a tudomány fegyvereivel. De nagy is fegyverkészlete. A társadalom, — így mond — melyben a zsidók koronként éltek, ráütötte jellegét a nevekre, innen a görög nevek, midőn a zsidók társadalmi élete görög volt, az aram nevek, midőn aram volt (a 2. kérdésre vonatkozik). Alig hogy a felszólaló rövidre fogott mondókáját befejezte, kiváncsiság fogta el főleg a jelenlevő hölgyeket, a kiknek az érdeklődése a beálló vita iránt láthatóan nőtt. Ismét felhangzik az elnök kérdése, ki kíván még szólni? Az utolsó sorokban felemelkedik Dr. Blau. Általános hátrafordulás, a szórakozás kifejezése minden arczon, ime a pillanat jellemzése. A kérdés hamisan van felvetve, mondja Dr. Blau, mert tény hogy a talmudban igen kevés az idegen név. Ilyenek nagyobbára a középkorban kezdtek divatba jönni, szokásba jöttek épen az idegenekkel való sűrű érintkezés folytán. Hosszabban bizonyítja állításait. Beszédje végén kitör az általános helyeslés. — Hát a dolog szépen folyik, a tudósok felmelegszenek, a közönség rokonszenvvel kíséri vitájukat. Eljenez, tapsol, halljuk-ozik. Ismétlem gyönyörű parlament, a hol a hallgatóság a szónokok közé vegyül és nem nézi le őket. Dr. Kohn rabbi általában a Blau nézetéhez csatlakozik. Megjegyzéseket tettek még Pollák Káim, Dr. Friedliber és Szabolcsi Miksa. Dr. Krausz újra néhány észrevételt tesz. A felszólalók utolsója Schön hittanár volt, a ki a napirenden levő kérdéssel összefüggően figyelemreméltó megjegyzéseket mondott a nevekről általában. Azt ugyan mindenki tudja, a ki csak két fejezetet fordított a bibliából, hogy a bibliai nevek legtöbbször valódi értelme van, bizonyos reményt vagy érzést fejeznek ki, de az már kevesek előtt lehet ismeretes, hogy az ily fajta elnevezésre manapság is van példa, pl. *Amígél*. Szóval az anyáknak adott tanácsot, mikép járjanak el, ha gyermekeik számára nevet keresnek. A felvetett kérdések megbeszélése ezek után a következő ülésre halasztatott, minekutána a napirend ki lévén

merítve Weinmann megköszönve a hallgatóság szives érdeklődését a gyűlést bezárja.

Ha fontolóra vesszük, mily elvont témája volt az ülésnek, ámbátor a felolvasót e tekintetben gáncs nem illetheti, mert száraz tárgyába is elevenséget tudott önteni és szembeállítjuk az érdeklődés nagy fokát, a mely minden távozót megszállt, az élvezetet és gyönyört, melynek a jelenlevők nem késtek azonnal kifejezést adni, bátran remélhetjük, hogy a meghonosított irodalmi esték új aera beköszöntését jelentenek a magyar zsidó közéletben. A magyar zsidó tudomány erőt fog belőlük meríteni, a nagy közönség pedig épülést, alkalmat kellemes szórakozásra, a mely mellett mind erősebben fog tudatára ébredni zsidó voltának és mind jobban megkedvelni a zsidó tudományt és frodalmat. A mostoha gyermek, szeretett dédelgetett kedvenczczé válik. Isten neki!

Budapest.

HAJDU GÁBOR.

TUDOMÁNY.

HUSZONNÉG Y PIPERECZIKK.

Az ókori zsidó nőknek mértéktelen fényüzését akkép ostorozza *Jézsajás* próféta (III. fejj. 18—23. vers), hogy egyhuzamban elősorolja a drágánál drágább és a balgánál balgább pipereczikkeket, melyekkel a zsidó nők a saját maguk csinosítására éltek, hosszú felsorolásával mintegy kifárasztani akarván a hallgatót, aki azt gondolja, hogy ezen töméntelen piperevásárnak se hossza, se széle nincsen. A próféta igen nagy felháborodásban lehetett akkor, midőn ezen beszédet tartotta, mert felsorolásában nincsen semmi rend, nem osztályozza a tárgyakat sem a viselet módja, sem értékük szerint. Ezen felháborodása lehet talán annak is az oka, hogy a kifejezésekben sem tanusít valami írói művészetet, mert a használt kifejezések azt a benyomást teszik az emberre, hogy minden változás nélkül át vannak véve az élethől és a próféta nem helyettesíti őket finomabb vagy előlegesen meggondolt kifejezésekkel. Az utókor ennélfogva nagyon nehezen bírja e kifejezéseket megérteni; az értelmezésnél nincs segítségünkre sem a felsorolás rendje, sem a prófétának valamely másik beszéde és sok esetben még csak párhuzamos helyre sem utalhatunk a szentírás más könyvében.

Részint ezen nehézségek, részint pedig a tárgynak rendkívüli fontossága és érdekes volta eredményezték azt, hogy az említett hely igen sokszor és igen korán volt a magyarázati kísérletek tárgya; egész külön munkákat és értekezéseket irtak már róla, anélkül, hogy az összes nehézségeket sikerült volna eltüntetni.

A legrégibb magyarázatot e helyhez a jeruzsálemi talmud

szolgáltatja (Sabbath V,1, fol. 8 b¹), amely magyarázat nem indul ugyan ki a héber szavak etymologiai jelentéséből, hanem inkább a görög-római kornak pipereczikkeit és divatját átviszi a régi bibliai időbe, mindamellett azonban egyes esetekben kétségkívül eltalálja a szöveg valódi értelmét, vagy legalább megtudjuk belőle a hagyományos felfogást; amennyiben pedig sem az egyik, sem a másik irányban nem nyújtana hasznavehető fölvilágosítást, mégis figyelmet érdemel azon körülménynél fogva, hogy megtaláljuk benne a görög-római kor divatjának pipereczikkeit.

A második régi magyarázatot a régi görög fordítás, a Septuaginta nyújtja. Ezen fordítás igen sokban hozzájárulhatna a szöveg megértéséhez, ha nem volna olyan sajnálatos állapotban; a Septuaginta szövege ugyanis ezen helyhez csakugy hemzseg a hibáktól, gazdagabb mint a héber szöveg és nem követi ennek sorrendjét. Az alábbiakban rá fogok utalni a Septuaginta bővítésére és meg fogom kísérelni a Septuaginta egyes kitételeit a héber szöveg rendje szerint elhelyezni.

A harmadik munka, mely nekünk fölvilágosítást adhatna, az a jeruzsálemi targum. Itt először is konstatálni kell, hogy a targum ezen helyhez meglehetősen hű és nincs neki paraphrastikus jellege. Nagyon föltűnő azonban azon jelenség, hogy a targum lényegesen eltér a jeruzsálemi talmud magyarázatától, pedig el lehetett volna vární, hogy ama régi magyarázat föl lesz használva a targumban; nézetem szerint ezen körülmény nagyon figyelembe veendő a targum természetének megállapításában.²⁾

A jelen dolgozatban czélul tűztem ki magamnak, hogy az említett három magyarázatnak egymáshoz való viszonyát megállapítsam és kivegyem belőlük azon részleteket, melyek a szentirási szöveg jobb megértésére vezethetnek.

Megjegyzendő még, hogy Jezsásjában csak 21 pipereczikket találunk ugyan felsorolva, de már a talmud állandóan

¹⁾ Lásd Delitzsch, *Biblischer Commentar über den Propheten Jesaja*, harmadik kiadás, p. 61.

²⁾ Itt megjegyzem, hogy a Jerusalmi és a Targum között felforgó eltérésekre Póllák Kaím fővárosi tanító, a Septuagintának a szövegtől való eltérésére Dr. J. Fürst, manheimi rabbi, figyelemztetett. Mindkét urnak ezuton is köszönetet mondok.

24 czikkről szokott beszélni és az idézett jerusalmi is, ha nem teszi is ki a huszonnégyes számot, mégis tényleg huszonnégy czikket sorol föl. A hiányzó három czikk Numeri 31,50-ból való.

A Septuagintában mindjárt a darab elején találunk egy kis *plust* a héber szöveghez képest (18. v.): *τιν δόξαν τοῦ μαρισσοῦ αὐτῶν*, a héberben csak *אֵת הַתְּפִלָּה*. Ugy látszik, hogy a Septuaginta előtt jobb szöveg fektűd mint a miénk, mert az egész felsorolásban sehol sincs az egyes pipereczikkekhez valami általános megjegyzés hozzátéve, ennél fogva *אֵת הַתְּפִלָּה* bizonyosan föliratféle akar lenni és eredetileg így hangozhatott: *אֵת הַתְּפִלָּה הַבְּנִינִים*; csak ezután következik a felsorolás.¹⁾

1. *הַעֲנָסִים*. J. קִיִּדְקִיָּה azaz *scordiscus* bőrczipő²⁾; T. מַסִּינָה czipő; J. és T. a dolog lényegére nézve tehát meg egyeznek egymással. A S. itt nagyon eltér a szó valódi értelmétől: *τὰ ἐπιλόγια* valami ékszer a hajviseletben.³⁾

2. *הַשְּׁבִיטִים*. Ezen szó gyökére nézve (*שָׁבַט* = *שבץ*) egészen világos és mint *שְׁבִיטִים* gyakran előfordul a misnában és régibb midrásszövegekben, azért a T. egyszerűen így adja vissza: *שְׁבִיטִים* valami fonadék a homlokon; S *zaí τοῦς ζωσόμενοις* rojtok, németül *Troddel*. Igen nehéz a J. *שְׁלִשְׁתֵּיהֶם*. A régi magyarázók arra figyelmeztetnek, hogy Jerem. 13,23 e szó *הַכִּיִּבְיָתָה* a targumban így adatik vissza: *שְׁלִשְׁתֵּיהֶם*, tehát *שְׁלִשְׁתֵּיהֶם* valami tarka szövet; ez nem lehet a valódi jelentése a szónak; a szó mind e mai napig nincs megmagyarázva.⁴⁾ Én azt gondolom, hogy a J. itt Aquila⁵⁾ magyarázatát követi: *τελαμῶνας* homlokszallag; a *ש* betű *ש*-ből, a *ש* betű *ש*-ből romlott el, olvasd *שְׁלִשְׁתֵּיהֶם*; ⁶⁾ Aruchnál a szó még romlottabb: *שְׁלִשְׁתֵּיהֶם*.

3. *יִשְׁרָיִים*, a J. itt helyesen Birák 8,21-re utal, mely

¹⁾ Rövidség kedvéért a Jerusálmít J, a Targumot T, a Septuagintát S betűvel jelölöm.

²⁾ I. erről értekezésemet: *Magyarországi régiségek a talmudban*, 36. l. k. k.

³⁾ Azt látom, hogy Dillmann, *Der Prophet Jesaja*, 5. kiadás 35. l. azt tartja, hogy *ἐπιλόγια* *שְׁבִיטִים* szónak a magyarázata, bizonyára téves nézet.

⁴⁾ I. Levy, *Challdäisches Wörterbuch über die Targumim*, II, 449a és Kohut *Aruch completum* VIII, 14b.

⁵⁾ I. Field, *Origenis Hexaplorum quae supersunt*, II, 436.

⁶⁾ Ehez illik az idézet a misnából: *בְּמֵה רָחַת אֵת שְׁבִיטֵי שֵׁל סַפְסַף*.

helyből kitűnik, hogy ezen ékszer a nyakról lelógva a mellén nyugodott; s helyesen az etymon szerint: *καὶ τοὺς μυχίστους*; T. שֵׁנִי שֵׁנִי szövevény, nyilván szándékos magyarázat a megelőző שֵׁנִי miatt, melylyel az utóbbit összehozni akarja;¹⁾ a J. szerint שֵׁנִי nyakláncz.

4. הַנְּשֵׂמָה még előfordul Birák 8, 26, szószerint *cseppek*, azaz fülbealó csecebecsék, azért J. nagyon helyesen שֵׁנִי מִי (olvasd *egy* szóban שֵׁנִי) = *σταλάγματα*, diminutiv alak *σταλάγμα*-ból, mely szó szintén csepvet jelent; T. שֵׁנִי = nyakláncz, ugyanazon szó mint a megelőző számban a Jerusalmiban, csak hogy a szó alkalmasint rossz helyre került; S. *záθμα* a mi lelóg, tehát fülbealó, magyarul függő.

5. הַשֵּׁתָה szó szerint *láncz* közelebbről *karláncz* (Delitzsch, Dillmann), azért T. שֵׁנִי יָדָא és J. is csak שֵׁנִי יָדָא. A Septuagintában itt nagy zavar uralkodik; jelen szó és a következő (6. szám) egybe van vonva ily formán: *τὸν νόσμον τοῦ προσώπου αὐτῶν*; világos, hogy a fordítók előtt itt más szöveg lebegett még pedig tekintve azt, hogy a következő szó הַשֵּׁתָה szintén *νόσμος*-al fordíttatik, alkalmasint e szót olvasták vagy hallották הַשֵּׁתָה helyett. körülbelül így: וְהָאֵלֹהִים הַשֵּׁתָה v. ö. הַשֵּׁתָה הַנְּשֵׂמָה (Exod. 39,28)

6. הַרְעֵלֶת fátyol, a gyök *רעל* megvan az aramban és arabsban is. A Jerusalmiban בַּלְעֵרִיָּא van, e helyett rendszeren בַּלְעֵרִיָּא olvastatik, a mi *balnearia* fürdőruha volna; nagyon valószínűtlen magyarázat. Jobb így olvasni: בַּלְעֵרִיָּא, transpositio ebből בַּלְעֵרִיָּא *χλιδῶνες*, oly szó, mely a Septuagintában a következő versben előfordul, anélkül, hogy tudnók, melyik héber szóra vonatkozik; a Jerusalmira támaszkodva, tán lehet tévedésnek tartani azt, hogy ezen szó a másik versbe került és azt állítani, hogy ide való mint *רעלית* fordítása; akkor az 5. számnak fordítása mégis csak *egy* szóra vonatkozik. A targumban igen sajátos szó van: הַנְּשֵׂמָה ami körülbelül annyit jelent mint napernyő.²⁾

7. הַשֵּׁתָה S. nagyon hosszadalmasan: *καὶ τὴν ἀνδραστὸν τοῦ νόσμου τῆς δόξης*, úgy látszik, hogy a fordító nem értette a szót és azért körülírta; J. és T. helyesen שֵׁנִי.

¹⁾ A két szó rokon értelmét vitatja Dillmann is i. h.

²⁾ Levy, i. h., I, 270a.

8. הַצְעָרוֹת az etymon szerint (צער) *lépő lánczok*, lánczocskák, melyek egy lépésnyire nyultak, hogy a lépéseket szépen szabályozzák, azért T. helyesen שֵׁנִי יָדָא láblánczok, ugyanaz Jerusalmiban, csak görögül: *ποδόφελλον* פִּדְוֶסְלֶה (nem פִּדְוֶסְלֶה res-sel), Stephanus, *Thesaurus* VI, 1280;¹⁾ a S. *τὰ ψέλια*²⁾ ugyanaz, tehát egy szó, melynek magyarázatában a három régi forrás megegyez.³⁾

9. הַקְּשֵׁרִים S. helyesen az etymon szerint *tó élőlőzönv* fonadék, szallag; J. קִקְשֵׁיָא (olvasd קִקְשֵׁיָא). Müsszafia szerint annyi mint קִקְשֵׁיָא csatok, fibulák; T. קִלְמֶסֶסֶיָא Aruchnál, קִלְמֶסֶסֶיָא Buxtorfnál, קִלְמֶסֶסֶיָא ed. Lagarde, nagyon nehéz szó; alkalmasint így kell olvasni: קִלְמֶסֶסֶיָא *zoiliodesmos* valami deréköv.⁴⁾

10. אַכְטָא מִכְרִיָּא a J. itt Akylas fordítását idézi אַכְטָא, ez bizonyosan görög szó, csak az a kérdés: melyik? Lightfoot, *Horae Hebraicae* p. 280 így írja át: *στομοζήρια*, ami azonban nem helyeselhető,⁵⁾ Buxtorf p. 160 egy olvasatot idéz, mely szerint a szó אַכְטָא és ez *στομαζία* volna; ujabban *στομαζαρία* nem létező szóval szokták visszaadni. Ha már új összetételhez folyamodunk, akkor tán jobb volna *στομαζοζία* valami baskellék, akkor úgy kellene olvasni: אַכְטָא מִכְרִיָּא, vagy legalább így kellene képzelni a szó eredeti alakját. S. *περιδῆξια*.

11. הַהֲלָהֵם a Jerusalmiban קִרְשֵׁיָא gyűrűk, ugyanezen szót használja a T. a megelőző szónak a fordítására, a jelen szót pedig így fordítja: הַלִּיטָה, a mely szó, úgy látszik, *drágaságot* jelent, mint targum Hosea 2, 15 הַלִּיטָה מִיְגִלְהָה;⁶⁾ a Septuagintában talán idevonatkozik *τὰ ἐνώτια* fülbealó.

13. הַטְּבֵעִת J. הַטְּבֵעִת, csekély dialektikus változással *טְבֵעִת* pecsétgyűrű; a Septuagintában alkalmasint idevonatkozik *τοὺς δακτυλίους* a megelőző versből.

¹⁾ Szükségtelen tehát Bacher feltevése, hogy a szó *ποδόφελλον* volna (*Agada der Tannaiten*, II, 208, 7. j.)

²⁾ Field nem vette észre, hogy *τὰ ψέλια* ide vonatkozik, emiatt aztán természetesen elhibázta a következő szót is.

³⁾ Ezt meg Dillman nem vette észre.

⁴⁾ Gudemann, *Monatschrift* 1881 p. 270.

⁵⁾ I. Field i. h.

⁶⁾ Rosszul fogja fel Levy, i. h., I, 259b.

13. **מִכָּל הַיּוֹם** minden tekintetben világos szó, azért a J. nem is helyettesíti más kifejezéssel, csak magyarázatképen mondja: **דבר שהיא נתן על גב החוטם** egy dolog (ékszer), melyet az orr hátára szokás tenni; T. **טליתא** (טליל) csak általános jelentésű lehet: amit hordani szoktak; az Aruchban általános olvasat van, ez a gyöke (טלל) szerint valami árnyékolót jelent, biztosat nem lehet tudni. A Septuagintában nincs a szó fordítva.

14. **ההולכות** jelentésére nézve elég világos szó, azt jelenti hogy ünneplő ruha (a megfelelő arabs gyökből **הלע** származik a *gala* szó = diszruha). A mi három forrásunk mégis más szóval adja vissza; S. **τὰ περιπόρφυρα** (kiegészítendő *ιμάτια*) biborral szegélyezett ruha, latinul *toga* vagy *tunica praetextata*; J. **פרישומא קריוואתא** kötények, a szó egyes számban is előfordul a talmudi irodalomban b. Succa 11a és b. Menach. 43a; b. Sabb. 145a héber többszámban **פרישומא**; a szír nyelvben is **פרישומא** A Targumban nagyon közönséges szóval találkozunk: **כיתומא** köntösök.

15. **והמעטות** a *misnából* is elég ismeretes szó, p. o. Kerlim XXIV. 13; XXVIII, 5, a második tunicát vagyis a stólat jelenti, Symmachus helyesen *ἀναβόλαια* föltű, felső ruha. S. **μεισοπόρφυρα**, nyilván az előbbi szónak analogiája szerint. A jerusalmban **קילבין זולόβιον** tunica, a talmudi irodalomban egyébként is előforduló szó, a mely a hébert egész helyesen adja vissza, föltűnő, hogy a J. még hozzáteszi **והמעטות**, mely szó szintén elég ismeretes és körülbelül ugyanazt jelenti, mint **קילבין** csak nem tudni, minek a kettős magyarázat. A Targumban **שישישא** többször előforduló szó, amely főképen a szír nyelvben honos; jelentése: ködmen.

16. **והמעטות** előfordul Ruth 3, 15, valami shawl-féle, nagy nyakkendő. S helyesen *zai τὰ ἐπιβληματα* általvető, ezen szavak kíséretében *τὰ κατὰ τὴν οἰκίαν* melyet otthon szokás viselni, ezzel nyilván megakarja különböztetni e szót a hasonlóktól, melyeket ünnepélyes alkalmakkor viselnek. A J. lényegében szintén helyesen **רביבין סבנין** nagy keszkenők (*Sabana*), T. **לבוניקא libornica** Liborniából való szövetek.¹⁾

17. **והמעטות** II. királyok 5,23 szerint pénzzacsó, melyet

¹⁾ Lásd *Magyarországi régiségek a talmudban*, 15 1.

az övben vagy az övből lelógva viseltek, J. tehát nagyjában **זרואות** (*ζωράτοι*) tarka övek, de rögtön következik még egy magyarázat **והמעטות** (*δλοσπιζα*) tarkára festett, egészen selyem szövetek. Ezen kétféle magyarázat tán más-más szerzőtől ered, talán az egyik Aquilától, a másik Symmachustól; e szóra nem maradt reánk ezen két fordítónak a használt kifejezése. A T. szerint **מחייא** összeszorító, azaz valami mieder-féle, l. Levy II, 24 b; ez annyiban helyes, mivel **חייא** sz etymon szerint csakugyan valami mintát, formát jelent, tehát készülék, amelyben a nők emlőiket szorítják, hogy formásabbak legyenek. A Septuaginta nem fordítja a szót.

18. **והמעטות** a legtöbb magyarázó szerint tükröt jelent (l. Delitzsch és Dillmann) azért T. helyesen **מחייא**, sőt egy kéziratban **מחייא** *specularia*, Lagarde, *Prophetiae chaldaicae*, bevezetés, p. XXVII. A Talmudban **מחייא**, mely szóról Delitzsch helyesen jegyzi meg Levy ellenében, hogy alapjelentése (מלל) nem hengeríteni, tekerni, hanem simává tenni, tehát a sima rézlap, mely tükrőnek szolgált. A S. ellenben így fordítja *τὰ διαφανή Λακωνικά* finom, átlátszó Lacedaemonból származó flor-szövetek, így a szó jobban simul a következőkhöz, melyek szintén szövetet jelentenek.

19. **והמעטות** a szentírásból és az újhéberből eléggé ismert szó a görögben *συνδόμεν* finom lenszövetek, de e helyen saját-ságos módon a S. egészen más szót használ: *zai τὰ βίσινα*, de azután következik még egy pár szint jelentő szó, melyek a héberrel szemben plusz tüntetnek fel a Septuagintában. A J. egész egyszerűen **סרייא**; a targunban **קרייסיא**, mely szónak jelentését még eddig senkinek sem sikerült kideríteni.

20. **והמעטות** szállagokból és kendőkből álló fejékeség. A J. ez alkalommal két verset idéz, melyekből kitiúnik, hogy ismerte a szó valódi jelentését, csak hogy ez idegen szóval: **מחייא** él, melynek jelentése nem biztos; Sachs, *Beitrag* II, 54 helyesen *ωραία* szóval adja vissza, akkor azonban fel kell tételezni, hogy *ωραίων* nem arczkendőt, hanem fejdíszt jelent. A Targumban helyesen **מחייא** koszorúk. A Septuagintában nincs megfelelő fordítás.

21. **והמעטות** előfordul egyes számban Énekek éneke 5,7; valami fátyolféle általvetőt jelent. A T. meglehetősen ismert szót használ **מחייא** = fátyol. Septuaginta nem egészen világos *zai*

θείστρον κατακλιτα leomló nyári ruha? Még nehezebb a J. kifejezése: לכוסה. A kifejezés előfordul még j. Sabb. 7a, ibid. 14a, j. Moed katon 81b, j. Baba mecia 9 d. Levy Neuhebr. Wörterb. II, 513b suta, Kohut V, 46a ludi, N. Brüll, Jahrb. V, 129 lita kifejezésekre gondolnak; Fürst egy írásbeli közlésben kiakarja a szót javítani לקניקא-ra. Én azt a nézetet koczkáztatom, hogy לכוסה = [χα]λαστά lánczocskák vagy minden leomló dolog; e szót használja Symmachus המטות visszaadására.

22. מצודה e szóval kezdődik a Numeriből vett felsorolás. A J. helyesen így adja vissza כרופסלה (nem כרופסלה) χειρόψελλον kézláncz; a szó egyébként egészen világos.

23. עייל a J. szerint קדישא, v. ö. fent 11. szám.

24. כומו, e szóra nézve a J. két véleményt közöl, vagy hasbefogó (שם של דהם) vagy mellbefogó (ש של דרים). Ehhez hasonló volt fent כהניא 17. szám.

Megjegyzendő, hogy a Jerusalmi ez alkalommal még más kitéltet is magyaráz: צמיד és טבעת és nem lehet tudni, vajjon nem akar-e huszonhat piperezikket felsorolni, vagy nem-e akarja ez utóbbi kettőt a huszonnégy közé sorolni, de úgy hiszem, hogy ez utóbbi kettő sokkal is közönségesebb kifejezés, mintsem magyarázatra szorulna, aztán טבעת volt már fent 12. szám, tehát elesik, צמיד pedig, melyet a J. שיריא szóval ad vissza, ugyanaz, mint שירית 5. szám, tehát szintén elesik. Marad csak a tárgyalt huszonnégy cikk.

Budapest.

DR. KRAUSZ SÁMUEL.

A KRÓNIKA GÖRÖG NEVÉRŐL.

A Septuagintában a Krónika neve: παραλειπόμυνα. E név eredete nézetünk szerint még nincs felderítve, minthogy eddig csak a görög szó jelentéséből kiindulva tapogatódtak, a nélkül hogy keletkezésének alapját kutatták volna. A mennyire a rendelkezésemre álló irodalmi segédeszközökből látom, két magyarázat létezik. Az egyik szerint παραλειπόμυνα = supplementa.

Azonban παραλειπόμυνα nem jelent pótlásokat; ez okból egy kis csavarintással azt mondják, hogy »más históriai művek maradványai« jeleztetnek általa. (Movers F. C., Krit. Untersuchungen über die biblische Chronik, Bonn. 1834, 95. lap.) Világos először, hogy ugyanezen motívumból a Királyok könyvét szintén paraileipomenának nevezhették volna, másodsor pedig a Krónika tartalma nem pusztán maradványokból áll, mert főtartalma más bibliai könyvekben is befoglaltatik.

Ugyanezen okból nem helyeselhető a másik magyarázat sem, a mely szerint a szóban forgó név »praetermissa« jelentéssel bírna, mivelhogy sok, a Kir. könyvében mellőzött dolog a Krónikában fölvételre talált. Mint említettük a görög fordítók ilyen minden ténybeli alapot nélkülöző gondolatra nem jöhettek (v. ö. Keil C. F. Lerhbuch der historisch-kritischen Einleitung in das A. T.³ 439. lap). Ez az elnevezés amál feltűnőbb, minthogy a héber név: דברי הימים igen jól fejezi ki a tartalmat és így megtartandó lett volna. Jeromos ugyanezért meg is honosította a mai napig használt »Krónika« nevet, a melyet előtte nem ismertek (l. prol. gal.: »דברי הימים i. e. verba dierum, quod significantius chronicon totius divinae historiae possumus appellare).

A kérdéses név eredete véleményünk szerint a következő föltevésrel volna megfejthető. Tudjuk, hogy a bibliai

könyvek harmadik csoportja különféle sorrenddel birt. A talmud szerint (Bába Bathra 14b) az első hagiographon Ruth volt, melyet a Zsoltárkönyv követett; a német bibliakódexekben első helyen a Zsoltárok állanak, mint minálunk. A maszoréták ellenben, a kiket a szefardok is követtek, a hagiografák sorrendjét a Krónikával kezdték (1. *Levita E.*, Maszóreth Hamaszóreth III. előszó). Biztosra vehetjük, hogy a maszoréták ezt az elrendezést nem önkényileg alapították meg, hanem régi, ősrégi hagyomány alapján, mert különben semmi ok sem lett volna arra, hogy a Zsoltárok helyére, a kevésbé használt, csekélyebbre becsült Krónikát tegyék. Mindezzel csak azt akarjuk állítani, hogy létezett oly sorrend is, amelyben a hagiografák csoportja a Krónikával kezdődött.

Ha már most meggondoljuk, hogy a Kethubim az a csoport, amely legkésőbb nyerte terminus technicusát és hogy az ifjabb Sirach ilyet még nem ismert, hanem helyette ezt a kitévőt használja *τὰ λοιπὰ τῶν βιβλίων* vagy *τὰ ἄλλα βιβλία*¹⁾: akkor magától kínálódik az a feltevés, hogy *παράλειπόμενα* szóban se lássunk mást, mint a hagiografák ősi nevét, a melyhez *βιβλία* kiegészítendő: *τὰ λοιπὰ τῶν βιβλίων = παράλειπόμενα βιβλία*. Minthogy a Krónika állt ezen csoport élén, a név akkor, midőn a LXX-ban az eredeti sorrend a tartalmi elrendezés által helyettesítve lett, reá ragadt. Eredetileg az egész csoport nevezetett paralipomenának, később pusztán a csoport első könyve. A mint az egész harmadik csoport az első könyvről *ψαλμοί* vagy *ᾠμοί*-nak nevezetett (Lukács 24,44 és Josephus Mac. c. 18), éppoly lehetséges, hogy az egész csoport neve rászállt a csoport első könyvére.

Budapest.

DR. BLAU LAJOS.

¹⁾ Bővebbet erről 1. *Tanulmányok a biblia bevezetés köréből* 16. s. köv. I.

IRODALOM.

IZRAÉL ÉS JUDA TÖRTÉNETE.

(Wellhausen J., *Israelitische und jüdische Geschichte*. Berlin, 1894.)

A nevezett műben Izraél története ősi kezdettől fogva a zsidó állam végleges megszűntéig, a második templom elpusztulásáig, van elbeszélve. Hogy ezen másfélezer évet felölelő korszak külső és belső eseményei egy, nem is terjedelmes kötetbe — 342 lap — befoglalhatók legyenek, a szerző majdnem kizárólag a kutatások eredményeinek összefoglalására volt kénytelen szorítkozni. Az utat, melyet buvárlataiban követett, nem ismerteti az olvasóval. Saját kijelentése szerint régibb munkáira támaszkodik, a melyekben a kritikai alapot lerakta és erre tovább épít. Csak a zsidók történetének elbeszélésében ad jegyzeteket, a melyek szintén inkább csak ujjmutatások, mint részletes motíválások.

A terjedelmes anyag ezen korlátozás mellett is csak művészi compositió és Wellhausen J. felülmulthatatlan tömört és velős stílusa mellett volt ily csekély területen feldolgozható. A mesteri elrendezésről fogalmat nyújt, persze távolról sem tiszta képet, a felosztás, mely a következő 24 fejezetet mutatja:

Geográfia és ethnológia; a nép kezdetei; a letelepedés Palesztinában; a birodalom alapítása és a három első király; I. Jerobeamtól II. Jerobeamig; Isten, világ és élet a régi Izraélban; Szamária elpusztulása; Juda megmentése; a prófétai reformáció; Jeremiás és Jeruzsálem elpusztulása; a zsidók az exilumban; a restauráció; a törvény; a perzsa korszak második fele; a zsidó jámborság; Nagy Sándor és utódai kora; Juda Makkábi és testvérei; a hasmoneusok uralma; a judaizmus kiképzése; II. Hyrkan kora; Herodes; a tetrarchák és az országfők; az evangélium; a zsidó állam elpusztulása

Ezek a fejezetek alfejezetekre oszlanak, úgy hogy az egész mű architektonikája világos, áttetsző és az egyes tör-

téneti jelenségek élesen domborodnak ki. Némely király uralkodása egy mondatba van összeszorítva, mégsem hiányzik belőle semmi. Egyáltalában nem hiányzik lényeges momentum a műben.

Wellhausen az újabb kritikusok feje és vezére. Iránya alapjában azonos azzal, a mely régebbi munkáiban érvényesült. Egy a módszer, egy a szellem. Örvendetes változás konstatalható azonban, hogy úgy mondjam, a modorban.

Azok a csipős megjegyzések, szatirikus kirohanások, a melyek egyik régebbi művében az előadást a régi izraeliták és íróik rovására fűszerezték, a mű előnyére teljesen hiányzanak. Régebben is csak ritkán csillogtatta W. humorát, jobb azonban teljesen mellőzni, ha a régi Izrael kisebbitésére vezethet.

W. mély gondolkozó és a történet egyes jelenségeit az eseményekkel és az eszmék fejlődésével összevetve magyarázza. A zsidósággal szemben elfogulatlanságra törekedett; a zsidó jámborságról szóló fejezete a legszebbek közé tartozik, a mit a biblia tanairól valaha írtak. Elismeri a zsidó vallás universalismusát és hogy a zsidóság már az exilium után, tehát fél-ezreddel időszerűségünk előtt világvallás (nem ethnikus) volt. A zsidóság ellen hangoztatott, újabb időben némely zsidótól is elsajátított vádak W. által hallgatolag megcáfoltatnak. Az ethnikus mezt az exiliumból való visszatéréskor történeti szükségességnek nyilatkoztatja ki. Sok hasonló dolgot olvastunk még W. munkájában. Nehéz ilyen magvas műből idézni, mert nagyon sok lenne. Megelégszünk, hogy a figyelmet felhívjuk reá. Minden olvasó, bármily álláspontot foglal el a bibliai tudomány kérdéseiben, nagy haszonnal és még nagyobb gyönyörrel fogja Izrael ezen újabb történetét olvasni.

Budapest.

B. L.

MÉIR BEN BÁRUCH ROTHENBURG RESPONZUMAI.

ספר ישות מרחים בני ברך וכו' מאת . . . משה אריה בלאך

A középkor egyik legnagyobb respondensének és talmudtekintélyének döntvényeit adja ki Bloch Mózes kéziratok és régi, ma már igen ritka kiadások alapján. A tragikus sorsu Méir ben Báruch responsumai mint szerzőjük szintén szomorú

sorsa kerültek, telve voltak mindenféle hibákkal. Nemcsak sajtóhibáktól hemzsegték, hanem önkényileg rövidítették és mindenfelé szétszórattak. Az utóbbi körülmény azon tekintély mellett tanuskodik, a melyben a Máharam bar Baruch, a 13. század e kiváló talmudtudósának írásai részesültek. A későbbi szerzők műveiket az ő tesubóthaival ékesítették.

Az elismert nagytudományu talmudtudós Bloch M. rabbi széles ismereteivel ezeket az elszórt tagokat mind felkutatta, összeállította, megvilágította és a hol szükségesnek mutatkozott, megmagyarázta. E responzumgyűjtemény csak most lett igazán hozzáférhetővé. Nemcsak az eddig ismeretlen, kéziratokban hevert kincsek, a melyeket Bloch M. már előbb külön kötetben tett közzé a Mekiczé Nirdámim kiadásában, jelennek itt meg újra, hanem a régi responzumok is, mert előlts anyyira elváltak torzítva, hogy a legjáratosabbak is csak nehezen értették.

A kiadó nyolcz munkát nevez meg előszavában, a melyekből — a kéziratokon és kiadásokon kívül — merített. Nagy érdem azon kívül, hogy a források, a melyekre nézve eddigelé meglehetősen zavar uralkodott, pontosan megadattak, ami nem csekély munka volt, mert az előző kiadásokban a hagyomány műveinek lapszámai hiányoznak és az idézetek általában pontatlanok.

A döntvények általában rövidek, tömöttek; a leghosszabb kisebb az újabbkori döntvények legrövidebbjénél. Méir b. B. a lényegre szorítkozik; az ismeretek gazdagságának és a mély gondolkozásnak csillogtatása előtte ismeretlen volt. A kérdéseket is csak vázlatosan adja, mert a kérdező, a kinek felelt, — közzétételre nem gondolt — ugyis tudta, miről van szó. Ezen körülménynek tudandó be, hogy a forma nem egészen tökéletes. Valószínű az is, hogy a responzumok nem az előttünk fekvő alakban kerültek ki a szerző kezéből. A szereplő személyek a törzsatyák: Reuben, Simeón stb. Ez és még némely más ismertető jelek arra vallanak, hogy a mindenfélel összegyűjtött döntvények valamely gyűjtő által a redakció céljára átalakítottak.

M. b. B. természetesen ismerte a talmud egész irodalmát és idézeteiben nemcsak a gáonokkal, hanem későbbi auktorokkal is találkozunk. A spanyolok azonban — Alfásziót

eltekingünk — kevésbbé vannak képviselve. Az idézett auktorok lajstroma nem volna érdektelen. De nemcsak M. b. B. által idézett szerzőkkel, hanem későbbiekkel is találkozunk: Nem világos előttünk, hogy mikép kerültek ezek a responzumok közé és miért hagyattak meg közöttük. A mű struktúrája még felvilágosításra szorul.

A halákhán kívül a kulturhistória is nyer némi anyagot e responzumgyűjteményből. Szombaton téiben sem fűtöttek (92. és 478. sz.); a zsidót, a kínél tűz ütött ki, a nép tűzbe dobta (140. sz.); a közlekedés mindamellett elég sűrű és intim lehetett (463. sz.); egy-két éves gyermekek megkereszteltettek (476.) A zsidók hősiessége ilyen esetekben csodás volt: egy hang nélkül égtek el a máglyákon. Ezt M. b. B. csak úgy magyarázhatja, hogy az ember, mihelyt elszánta magát az Istenért való feláldozásra, nem érez többé semmiféle fájdalmat (517. sz.). Egy zsinagógai tóratekeres 60 denárba került (195); egy chummapéldány ára megállapítható a 395. és a gabnáé a 396. számból. Könyvek sűrűn képezik per tárgyát, különösen örökségeknél.

A nő megbecsüléséről a következőleg nyilatkozik: Minden zsidó köteles feleségét jobban megbecsülni mint saját testét: emelkedik, de nem száll le vele stb. Ha valaki feleségét megveri, így hallottam tanítóimtól, súlyosabban büntetendő, mint ha felebarátját verte volna meg, mert felebarátját nem köteles tisztelni, de feleségét igen; ez csak a nem zsidók szokása; de távol legyen hitsorsótól, hogy ilyesmit cselekedjék; ha mégis teszi, exkommunikálni, botbüntetéssel és mindenféle fenyegetéssel sújtani kell, sőt a kezét is le szabad vágni, ha ez szokása stb. (81. sz.). Szükség esetén a tórához is hívhatók nők, a talmud alapján (108.). Kulturtörténeti anyag rejlik az előforduló hely és személynevekben, továbbá némely pénzemek említésében. Ezeknek összeállítása és identifikálása nem volna nehéz feladat.

Megemlítjük még, hogy 513. és 514. sz. Ibn Ezra és Nachmanitól exegétikai megjegyzések idéztetnek és 441 a pajtániról van egy általános észrevétel. Reméljük, hogy az első részt a második befejező rész nem sokára fogja követni, minthogy a kézirat régen kész.

Budapest.

B. L.

A PALESZTINAI TALMUD NEZIKIN TRAKTÁTUSA ELSŐ FEJEZETÉNEK MAGYARÁZATA.

(Dr. Lewy J. Interpretation des I. Abschnittes des pal. Talmud-Traktats Nesikin. A boroszlói rabbiszeminárium Értesítőjében. Boroszló, 1895.)

A palesztinai talmudhoz nincs megbízható kommentár, mint a b. talmudhoz; e hiányon a többféle régibb-újabb, kisebb-nagyobb számú traktátusra vonatkozó magyarázatok némileg segítettek ugyan, de még mindig nagy a hiány és így a legcsekélyebb adalékot is hálával kell fogadni. Különös hálával vesszük az előttünk fekvő kommentárt Bába Kamma első fejezetéhez. Lewy J. nagy tudással és kritikai elmével magyarázza a talmudszöveget. Konjekturái és szövegjavításai merészek, de alaposak. Az e fajta »tanulás« a héberül olvasókat, ha a szellembe behatolnak, kissé meglepheti. Érdekességnek találjuk a régies második misnának az emendálásait. Igen sok jó megjegyzést olvastunk a világosan irt »pérus«-ban.

Ezen héber szöveghez egy igen tanulságos előszó tartozik. Ebben Lewy szól a különféle talmudokról, a melyek hajdan léteztek. A mi talmudunk a szurai iskola terméke, a mely a pumpeditait és még régibbeket teljesen kiszorította, úgy hogy feledésbe mentek. A különféle redaktiók nyomai még talmudunkban is megvannak. Számталanszor utalnak ilyenekre az általános kifejezések: אִתְּךָ אֵינִי מֵאֵלֶיךָ stb. De ezeken kívül egyes amórák nevében is tradálnak különböző verziókat ugyanazon tételekre, a miből különféle redakcióra lehet következtetni. Lewy összeállítja az idevonatkozó helyeket; körülbelül 30 amóra nevében tradáltak ilyen eltérések. De nem csak a babilóniai talmudból voltak különféle redakciók, hanem a pal. talmudból is, bár ezek nyomai nem oly világosak. Néhány észrevétellel a Nezikin traktátus nevééről, felosztásáról három részre (שָׁלֹשׁ) és kommentáiról zárodik az előszó, a mely a dolgozat felét teszi ki.

Budapest.

B. L.

SÁMUEL EDELS ÉLETRAJZA.

(*Havaczký S. Széfer Sém Misennél stb. Drohobycz 1895.*)

Orosz és lengyel hitsorsosaink között irodalmunk iránt sokkal nagyobb az érdeklődés, mint a művelt Nyugaton. Jó részük ismeri a héber nyelvet, mert náluk a régi körökben a szentírást és a héber nyelvet tanítják az iskolákban és nem kezdik azonnal a talmuddal. E körülménynek köszönhető, hogy nemcsak szaktudósaik foglalkoznak a héber irodalommal, hanem számos dilettáns is. Ennek a dilettantizmusnak mindenestre meg van az az előnye, hogy olvasóközönséget teremt és így a felekezeti szempontból hasznos érdeklődésen kívül a lehetőséget is megszerzi, hogy a régi forrásművek ki-nyomassanak és hogy ezek újabb művekkel szaporodhassanak.

Az előttem fekvő kis héber füzet is a nemes és becsülendő lelkesedésnek a szülöttje. A fiatal szerző a Maharsó életrajzát és rendszerét ismerteti; saját szavai szerint: a pszichológiai rendszerét akarja bemutatni, nem pedig mint egyik elődje pusztán külső élete folyását.

E célnak megfelelőleg összegyűjt egyes nyilatkozatokat, ha nem is rendszerességgel a kabbaláról, a filozófiáról, a theologiáról, a pszichológiáról, az etikáról s még sok egyébről. Tarka sorban következik mindenféle nézet ismertetése és végül az Edels által idézett művek nemteljes összeállítása, a melyből kitűnik, hogy a Rasi és a Toszafóth buzgó superkommentátora nem volt egyoldalú talmudista. A szerző az újabb főképen az újhéber irodalomban szép jártassággal bír és műve több érdekes részletet nyújt. Régi szokás szerint approbátókat is vett művéhez, az approbálók között találjuk Güdemannt és Bachert is. — Néhány a szerzőhöz intézett levél is helyet talált a füzetben.

Budapest.

B. L.

ORSZÁGVILÁG.

WEISS H. IZSÁK.

Másfél évszázad óta a dessauai bölcse bibliafordításától napjainkig hosszú és termékeny munkára pillanthat vissza a zsidó tudomány. Akkor a Phaeton szerzője berlini padlás-szobájában egyedül képviselte a zsidó tudományt, ma a szép számú rabbiszemináriumok és megszáporodott tudományos folyóiratok minden országból származó dolgozótársaikkal hirdetik fellendülését és fevirágzását. A szentírás fordításának és értelmezésének egy félszázadnál több időt szentelt. Lassan halad előre. De századunk elején már kibontakozott a kezdet nehézségeiből és újult erővel, friss munkakedvvel, megtermékenyített szellemmel felemeli a fátyolt a zsidók középkori történetéről, napvilágra hozza a zsidó szellem évszázados termékeit, bevilágít a hagyomány korába, talmud és midrás műhelyeibe. És ha ma, midőn századunk már mulófélben van, körültekintünk a zsidó tudomány nagy mezején, meg kell vallanunk — habár még némi ugar felszántandó és bő termésre reményt nyújt, — hogy nagyjában a beléje helyezett reményeket kielégítette, sőt némileg felülmulta. A mit még várunk, monografiák, egyes tárgyról szóló részletes dolgozatok csak jobban fogják megvilágítani az egyes korok történetét, világosabb színekben feltüntetni az illető tárgyakról eddig szerzett és alkotott képet.

A zsidó tudomány legelhanyagoltabb, legkevésbé ismert és művelt része a talmud és a vele összefüggő hagyományos irodalom. Ezen terjedelmes irodalom, mely mind nagyságára mind természetére páratlanul áll a maga nemében, kella körülményben nem részesült. Magyarázza ezt némileg ama körülmény, hogy eme irodalom sajátságos mivoltánál, a vallásos

élet kiépítését felölelő tartalmánál fogva úgy szólván a tudomány keretén kívül esik. Rapaport nevéhez fűződnek a kísérletek, melyek eme irodalom történeti, tisztán historiai értékesítésére irányultak. Majd a boroszlói rabbiszeminárium tanerői terelik e térre a zsidó tudományt. Frankl Zakariás örökbecsű a misnát tárgyaló munkája, Grätznek a hagyományos irodalom a zsidók történetének szempontjából folyó nagy elmével eszközölt kiaknázása uttörő fontossággal bírnak a nyomdokukban járó Dünner, Zuckerman del és Schwarz a toszifta és misna szerkezetére kiterjeszkedő munkálataira. De a talmud és az utána keletkezett irodalom még mindig terra incognita maradt. Talán leginkább azért, mert e rengeteg irodalom feldolgozásához oly roppant ismeret kívántatik meg, oly jártasság a két talmudban, midrásokban, kommentátorokban, risonim- és poskim-ban, melyet a modern tudósok nevelésük körülményeinél fogva magukénak nem mondhatnak. Eme irodalom egységes feldolgozása, fejlődésének kimutatása a vezéreszméket szem elől nem tévesztve, a zsidó szellemi tevékenység óriási körének feltárása ama férfi elévülhetlen érdeme, a ki f. hó 24-én töltötte be életének 80-ik évét, a tudomány babérokoszorújával ékesíti Weiss H. Izsák fejét.

Ritka az a férfi, a kit a gondviselés abban a szerencsében részesít, hogy nyolczvan éves lesz, még ritkább az, a ki eme agykort testi épségben, szellemi frissességben éléri. Weiss H. Izsákot érte e szerencse. Megelégedéssel tekinthet vissza az évek hosszú sorára, melyekben a sors nem mindig rózsákkal hintette be útját. Kárpótolhatja érte az elismerés, mellyel munkásságát kitüntették, az öröm, mellyel a zsidó tudomány egyik szerény bajnokának jubileumát üdvözlük, a kívánalmak tömege, mely 80-ik évfordulója alkalmával a világ minden tájáról, a hova hirneve eljutott, hozzá érkezik.

Weiss J. élete nem bővelkedik mozgalmas eseményekkel, nyugodtan folyt az le és imigy előmozdította a szorgos munkásságot.

Gross-Meseritsch-ben (Morvaországban) született 1817-ben. Szülővárosában járt először a jesibába (1842—45), majd Perls Mózes talmudi előadásait hallgatta Kis-Mártonban, ahol Brill S. d., pesti rabbi volt társa; 1858-ban került Bécsbe, ahol héber korrektor volt egy-két éven keresztül.

A talmud tanulmányozásába elmerülő ifju elmére rendkívüli hatást gyakorolt Rapaport. A hébertül író tudós, a ki a »charifoth« Scylla- és Charibdyseben sem tévedt el, a zsidó irodalom ismerője, a ki a klasszikus műveltségtől sem ijedezett és a római meg görög historikusokat épügy ismerte mint akár a zsidó történeti kutforrásokat, ámulatra ragadta mind azokat a kik a Halacha 4 rőfjén belül megőrizték a korfámasztotta kívánalmak és a tudomány követelte haladás iránti rokonszenvet és érdeklődést, bámulatba ejtette de egyszersmind hasonló fíradozásra serkentette. Weiss maga beszámol a varázshatásról, melyet Rapaport rá gyakorolt, midőn nem sokkal prágai rabbinak történt megválasztása után (1841) vele személyesen találkozott. »Nem mondatom ki — írja Rapaportról szóló mémoirjaiban, Haaszif 1885, — mily szent borzalom szállt meg, midőn vele szemtől szembe álltam; pilantásaim csüngtek minden mozdulatán, hogy magamba fogadjam a szelleméből kitörő sugarakat, minden szavában a tántorithatatlan igazság megszólalását véltem hallani.«

Az 1863-ban Jellinek alapította bécsi *Beth-Hamidrás* felmentette őt a kenyérkereset súlyos a zsidó tudósokat gyakran felemészítő gondjától. Eme intézetben, mely félig rabbiképezde, félig felnőttek számára Talmud-tóra, ő rá bízták a hagyományos irodalom tanítását. Itt nyílt alkalma ismereteit és tudományát szóval hirdetni, ha nem is mindig nagy és bálás közönség előtt és ebbeli állásában írta meg munkáinak legnagyobb részét, a melyek hirnevét megalapították és őt magát korunk legnagyobb és legtekintélyesebb zsidó tudósok sorába emelték.

Nem lehet célunk a 80 éves aggastyán egész irodalmi működését vázolni és megbírálni, azért annak csak főbb momentumaira akarunk szoritkozni és nagyjában megvilágítani az irányt, a melyet tudományos munkásságában követett.

A Midrás irodalmat két kiadvánnyal gazdagította: 1862-ben a *Szifrát* adja ki kommentárjaival és saját főleg az összehasonlításra értékes jegyzeteivel, 1865. pedig a másik kiválóan halachai tartalmu midrást a *Mechithat*. Kritikai képességeit és nagyterjedelmű ismereteit *Berachot* misnájának variae lectiones-sel összekötött edicziójában bizonyítja be. Ez időtájt a hagyományos irodalom ismertetésére külön folyóiratot szerkeszt *Beth-Hamidrás*.

czim alatt, de sajnos 4 füzetnél több nem látott napvilágot. Másodszor 1880-ban és most már jobb eredménnyel lektor-társával Friedmann Májerral egyetemben a *Beth-Talmud* folyóirat kiadására vállalkozik. Maga Weiss és Friedmann cikkei és értekezései töltötték ki nagyobbára e havi irat lapjait, a mely Reifmann, Oppenheimer, Brüll közreműködése mellett 5 éven át képes volt ellenállani az előfizetői közönynek. Végre is kénytelenek voltak a szerkesztők e hasznos folyóiratot beszüntetni, azt igérvén az utolsó füzetben, hogy ezentul nem havonta hanem évnegyedenként fog megjelenni. De nem voltak képesek eme ígéretet beváltani.

Weiss Rapaport nyomdokaiba lép a Beth-Talmudban megjelent Rasi, Rabenu Tam és Rambam-ról szóló monográfiáiban. Hosszabb cikksorozat foglalkozik a talmud metodológiájának irodalomtörténetével.

Tanulmányok a misna nyelvéből (1867.) cz. dolgozatával megpróbálkozik a nyelvészet terén. Ha eltekintünk a sok értekezéstől és cikktől, a melyeket 30—40 éven keresztül irt Stern Kochvé Jiczchák-ja, Kobak Jesurun-ja, a Hamagid, Haiври, Szokolov Haaszif cz. évkönyve és más folyóiratok meg-lapok számára — mind megannyi a hagyományos irodalomból merített témák — megállapodhatunk egy kissé hosszabbah korszakot alkotó művenél a »Dór, dór v' dóršavs-nál.

A szóbeli hagyománynak, a *tóra sebál peh*-nek főleg századunkban gyakran hangoztatott kicsinylésével akar Weiss szembeszállni, a közönyt a melylyel iránta viseltetnek érdeklődéssé változtatni. a túlhaladottságnak gyakran ellene emelt panaszát és vádját elnémitani. Kimutatja tehát a hagyomány létezését és fontos szerepét már a mőzesi korban, fejlődését, mint a zsidó nép fennállásának hatalmas tényezőjét a tannák koráig, történetét — a mely a zsidó nép története — a misna talmud, gaonok korában, hatalmas elágazását és termékeny hajtásait a Risonim idejében. fixirozását a különféle compendiatórok munkáiban a 17. századig, a melylyel ugyan hanyatlás nem állott be, de fejlődés sem mutatkozik már. E nagy anyaghalmozhoz a modern kritika eszközeivel fog, felboncsolja, részleteire szedi, de olykép oldja meg nagy feladatát, hogy felépíti a zsidó szellem történetét. Helyesen és joggal írja ő maga (a Dór . . . bevezetésében): »Nevetséges és hiúság

volna azt hinni, hogy olyan ember is megoldhatná e nagyméretű feladatot, a ki csak a modern kritika és aeszhetika útján halad, míg a régiek ösvénye előtte ismeretlen. Mert a ki ugy olvassa ezt az irodalmat a mint szokásos levelet olvasni — és erre van példa — rosszul teszi, hogy e vállalatra szánja idejét és erejét. A ki nem tanult sokat, nem tanulmányozott sokat, nem ült talmudisták előtt, a kik őt beavatták volna a régiek pilpuljába és dialektikájába, bevezették volna a külön talmudikus észjárásba, gondolatmenetbe, eszmevilágba és ideakörbe, az nincs felruházva oly tulajdonságokkal, a melyek neki jogczimet adnának eme tudomány kutatására. Hasonlit ez oly férfihez, a ki már az építésre szükséges összes nyers anyag birtokában van de szűkölködik az építészeti tehetségben.»

Nem a szerénytelenség szól Weiss szavaiból, hanem a tiszta meggyőződés és a tapasztalat, hogy a talmud és vele szorosan egybekapcsolt irodalom megbírálásához szükségeltetik egy teljes emberi kor, melynek napjai a foliánsok társágában tovatűntek, megkivántatik egy emberöltő az anyaggyűjtéshez; bele kell magát élnie ama világgörbe, mely a talmud különlegessége.

Hogy valóban a zsidó tudomány kevés ily férfit vallhat magáénak, bizonyítja ama körülmény, mily kevesen akadtak, a kik a Weiss is jól egyengette utra léptek.

Nem csekély vívmány Weiss ama állítása és bizonyítása, hogy a szóbeli hagyomány oly régi mint maga az írott tan, hogy a biblia azt mintegy már feltételezi. Ez állítást csak akkor fogjuk teljes fontosságában felismerni, ha meggondoljuk, hogy a zsidóságtól koronként elvált részek, elszakadt szekták épen ezt az igazságot tagadták, a holt írott betűt tisztelvényen ezt az igazságot tagadták, a holt írott betűt tisztelvényen minden fölött. Holott a zsidóság egész története épen az ellenkezőjét bizonyítja, hogy soha a holt betűhez nem ragaszkodott hanem iparkodott azt megeleveníteni, hogy a szóbeli hagyomány nélkül terméketlen fa lett volna, a mely a zsidó állami és politikai élet összeomlásával maga is összedőlt volna, ha a szóbeli hagyomány kisarjadzott ága életét nem biztosította volna. A zsidóság szellemi életének pezsgése és lüktetése a koronkint keletkező a vallásos életet szabályozó vagy a jogi viszonyokat megállapító halachákban nyilvánul. És eme szellemi lendületet

kiséri Weiss a 17. századig. Bemutatja az egyes tannák életét a zsidóság fejlesztésére kifejtett működésüket, az őket követő, munkásságukat folytató, de az elméletben gyakran tulszásokba is eső amorákat; fényt vet a gaonok tevékenységére, a risonim és poszkim szellemi küzdelmeire, a nélkül, hogy a képek sokasága folytán eltűnnék a közös keret, mely őket egyesíti, a vezéreszme, melynek hirdetői és szolgálói valának: a hagyomány és annak fejlődése. Ítéléte önálló, habár elődeiről sem feledkezik meg. A tárgya iránt érzett melegség és szeretet nem ragadja odáig, hogy szemet hunjon a tévedésekre és kinövésekre, hogy fátyolt borítson az elkövetett hibákra. Szellemi nagyjaink iránt tisztelettel és pletással viseltetik, számol a korrallal, melyben éltek, de a dicséret szavába a megrovás is vegyül. Uralja és birja a rengeteg tárgyat, de egyénisége nem vész el, hanem mindenütt felcsillan.

20 éven át dolgozott Weiss eme nagy munkáján — 1871-ben került ki a sajtó alól az első kötet, 1891-ben az utolsó (V.) — melylyel el nem muló emléket állított magának a zsidó tudomány pantheonjában. Tudománya héber nyelven szólal meg, simán folyékonyan, keresett költőiségek nélkül. S míg épen e körülmény — hogy héberül ír — okozta, hogy sokan ma sem akarják elismerni érdemeit, mert nem modern nyelven adja elő tudományát, addig másrészt épen ez magyarázza meg ama nagy hirnevet, melynek Weiss főleg orosz hitfeleinknél oly nagyon örvend. Ama országban, melyben a zsidó tudomány kevés kivétellel nem áll másból mint a talmudból, Weiss Dörja új világosságot teremtett, a szellemnek új működési tért jelölt ki. Megmutatta az utat, amelyen a tudomány a talmudba is behatolhat, a nélkül, hogy azt profánizálná és értékéből valamit levonna. Innen az a határtalan tisztelet, mely Weiss minden szava iránt orosz hitsorsosainknál nyilvánul.

Hosszu életpályáján, szüntelen munkálkodása révén meg is érdemli a tiszteletet, mindenki részéről a ki szívén viseli a zsidó tudomány felvirágzását. Tartsa meg a gondviselés még számos éven keresztül!

Budapest.

SCHWARZ GÁBOR.

BLOCH MÓZES JUBILEUMA.

A tisztelet s igaz érdem ünnepének színhelye volt a rabbiképző intézet az elmúlt hónapban, Bloch Mózes születésének 80. évfordulóján. E nevezetes történetnek napja február 15. Az elismerésnek, hálának és szeretetnek jele kiviláglik már a tényeknek egyszerű krónikájából is.

Eljöttek a volt tanítványok, Izraelnek papjai. Mily megkapó részlete volt ez az ünnepnek; a szeminárium története élő képen. De ne vágjunk elé a kezdetnek. Az intézet szépen díszített nagytermében várazkodott az ünnepelőnek sokasága. A terem emeltebb részén, állott az ősz mesternek, Köves Izso művész által festett képe, melylyel az intézet vezérő bizottsága ajándékozta meg az intézetet. Másik odahelyezett ajándék volt egy karosszék, hogy azon pihenje végig az ünnepi órát, s azon — dolgozzék pihenő óráiban. — Az egybegyűlteknek díszes csoportja megtöltötte a termet. Ott volt az intézetnek tanári kara, a vezérő bizottságának részéről Schweiger Márton, az orsz. iroda elnöke, dr. Simon József és dr. Kohn Sámuel; a hitközség képviseletében Kohner Zsigmond elnök és Dr. Goldzieher Ignác egyet. tanár; a pesti rabbinátus részéről dr. Kayserling; az izr. tanítóképzőből dr. Bánóczy József igazgató; a bécsi rabbiszeminárium részéről dr. Büchler Adolf tanár; a budai hitközségtől dr. Goldberg stb. stb. Volt tanítványai közül megjelentek a következő rabbik: dr. Bányai József (Kecskemét), dr. Fischer Gyula (Győr), dr. Rosenstein Mór (Nagy-Kikinda), dr. Steinherz Jakab (Székesfehérvár), dr. Herzog Manó (Kaposvár), dr. Kohn Ármin (Szigetvár), dr. Flesch Ármin (Mohács), dr. Vajda Béla (Nagy-Abony), dr. Kecskeméti Lipót (Nagyvárad), dr. Kolbach Bernát (Temesvár-Gyárvaros), dr. Eisler Mátyás (Kolozsvár), dr. Bernstein Béla (Szombathely), dr. Feldmann József (Czegléd), dr. Goldschmied Lipót (Miesslitz, Morvaország), dr. Weissburg Gyula (Budapest), dr. Mandl Ármin (Vágújhely), dr. Rudolfer Antal (Alsó-Lendva), dr. Pollák Miksa (Sopron), dr. Rubinstein Mátyás (Mindszent), dr. Lenke Manó (Ung. Ostrau), dr. Löwy Ferencz (Nagy-Atád), dr. Fényes Mór hittanár (Budapest) és végül az idén felavatott rabbik: dr. Büchler Sándor, dr. Engelsmann Izidor, dr. Braun Salamon, dr. Frisch Ármin, dr. Herskovits

Mózes, dr. Klein Arnold, dr. Schwarcz Mór és dr. Steiner Márk. E tanítványokon kívül: Schwarcz J. csáktornyai, Rich- ter Zs. érsekújvári rabbi. A hiányzóknak egy része a hóban rekedt, vagy más okból maradt el, s így kénytelenek voltak sürgőnyel, levéllel magukat helyettesíteni.

Dél előtt tizenegyre járt, midőn az ősz mester Dr. Bacher V. és Schill S. tanárok megbízása után családjának élén a terembe lépett. Az aggastyán beléptekor hálazsoltárt énekelt az iskolai énekkar Lazarus főkantor vezetése alatt, melynek elhangzása után Schweiger Márton felolvasta Wlassics kul- tuszminiszternek a következő üdvözlő levelét.

»Vallás és közoktatásügyi magyar kir. miniszterium 156. sz.

Tudomásomra jött, hogy az országos rabbiképző intézet tanári kara megünnepelni készül azt a napot, a melyen Nagy- ságod 80-ik életévét betölti.

Nagyságod az intézet legrégebb tanára és a tanári kar- nak az intézet fenállása óta elnöke, s oly érdemeket szerzett magának a tudomány mívelése és különösen a rabbiképző intézet fejlesztése és felvirágoztatása körül, hogy a tanári kar háláját, s az intéző körök rokonszenvét s bizalmát teljesen kiérdemelte.

Nagyságod működése azonban nem szorul csak az inté- zet szűk körére, hanem áldásos volt az irodalom s közoktatás- ügyre nézve általában és azért szívesen csatlakozom én is az üdvözlők sorához és meleg elismerésemet fejezem ki Nagysá- godnak hasznos tevékenységeért.

Budapest, 1995. évi február hó 12-én.

Kiváló tisztelettel

Dr. Wlassics s. k.

Jól esett a kitüntető figyelmesség; lett rá taps és éljen- zés. Dr. Kohn Sámuel volt a következő szónok; a vezérlő bizottság nevében mondta üdvözlését. Szavai szívből jöttek, ép azért a megihlették a jelenlévőknek lelkét, tartalom s forma által egyaránt. Különösen megragadók voltak zárószavai a szellemes fordulatban, hogy az ünnepelt agg még még kilenczven éves korában is görnyedjen — a foliánsok fölött s nem az élet terhe alatt. — Kohn Sámuel beszédje közben hullott le a festményt takaró lepel s tárult elé hű mása az élőnek.

Dr. Kaufmann Dávid a tanári kar nevében beszélt. Áldásnak nevezte a szerencsét, hogy Isten ily sokáig velük

engedi működni az agg mestert. — Hatalmas erő csapott ki nyelvezetéből, gondolataiból. Dr. Kayserling a pesti rabbiná- tus nevében üdvözölte a jubilaust, kinek tökéletes talmudtu- dása — ugymond — szinte családi hagyomány; a »Tóra kapu«-jánál indul s »Illatos olaj«-jal van fűszerezve; otthon a talmud rengetegében s szövvényes jogrendszerében, a mózesi talmudi jogban (ügyesen czélozva a jubilánsnak erről szóló dolgozataira). Dr. Bánóczy József a zsidó prae- parandia nevében szólott. Előadásának kedves, családias mo- dorából érzett ki igazán bibliai mondásoktól átszőtt beszéd- jének őszintesége.

A tanítványok szónoka volt dr. Herzog Manó, kaposvári rabbi. Neumann Ede elakadt a szóban, s így nagy hirtelen az utolsó perczben »vallalkozott« a kaposvári rabbi úr. Beszédje közben átnyújtott egy művészi kivitelű album, melyben a jubiláns által felavatott összes rabbi arcképe foglaltatik. Dr. Büchler Adolf, mint a bécsi szeminárium küldötte beszélt. Keresetlen őszinte szavaival meghatóan fonta egybe, a tudós iránti elismerést s a tanító iránti hálát. Dr. Goldberg a legrégebb hazai község a budai, nevében köszönté a nyolczvan éves aggot. Végezetül Dr. Hoffer Ármin a felső tanfolyam részéről, meghatottan, pár köszöntő szó kíséretében díszes táblába foglalt üdvözlőíratot nyújtott át, melyet a felső tanfolyam minden hallgatója héber s magyar nyelven aláírt. Felíratot adott az alsó tanfolyam is, melynek szónoka Lefko- vits Salamon volt. Így végződött február 15-ike, mely azonban a történetnek csak fele. Kiegészítette ezt a rávirradó szombat az intézet templomában, febr. 16-án. Ugyanazon környezet a zsufoolt imaházban, csak hogy a templom szentsége még inkább megihlette a tiszteletnek ünnepét. Odaállt a tórához az agg mester; a szokott áldást elrebegve, tovább imádkozik: hála- imát mond Isten kegyelméért. Utána következett Lazarus főkantorok ünnepi miseberáhja, melyet Dr. Bacher Vilmos ezen alkalomra szerkesztett. A nap eseménye volt Dr. Steiner Jakab székesfehérvári rabbinak magyar hitszónoklata. Nagy szónoki erővel előadott magvas beszédben Exod. 18. 20. alapján jellemezte Bloch Mózesnek működését. Beszédje a hallgatóságra mély benyomást tett.

A jubileumi ünneplést szombat este Schweiger Márton- MAGYAR-ZSIDÓ SZEMLE, 1895. III. FÜZET.

nál folytatták, ki teára hívta meg a tanárokat s rabbikat; volt jókedv s tömeges tósztozás; mi sem természetesebb a szó embereinél; a nyelv feloldódik — még teánál is. — Az orsz. iroda elnökének vendégszerető házából a New-York kávéházba vonultak, melynek külön helyiségében az egész társaság, emlékezve, tanakodva, késő éjjelig együtt maradt, hogy már másnap községükbe és családjukhoz térjenek. A sereg szétozlott, de az epilóg csak hétfőn este következett el, hogy a jubileumoknak legnagyobb motivuma se hiányozzék: a társas vacsora. A tanárok, pesti rabbik, a jubiláns családja s még néhányan vettek benne részt.

A jubileum mintegy házi körben folyt le: nem kívánczozott a nyilvánosság elé, nem hirdették világgá, s mégis nagy-szabásúvá tette az érdeklődők részvétele, mely az üdvözlő iratok sokaságából kitünik. A következő hazai községekből jöttek sürgönyök: Szombathely, Győr, Arad, Nagy-Atád, Nagy-Kanizsa, Temesvár, Nagy-Kikinda, Kassa, Csáktornya, Tapoleza, Csurgó, Kolozsvár, Temesvár-Gyár. Dunaföldvár, Nagyvárad, Ó-Kanizsa, Pancsova.

Rabbiktól: dr. Spira (Mährisch-Ostrau), Kuttna (Szabadka), dr. Nádaí (Simánd), dr. Handler Simon (Kassa), dr. Venetianer Lajos (Csurgó), dr. Pisko (Malaczka), Roth (Siklós), dr. Löwy (Temesvár), Rabinovits (Mähr. Weisskirchen), Neumann (Wottiz), dr. Elzass (Landsberg), Weiss (Leipnik), dr. Krishaber (Kula), Weiss (Esztergom), Pártos (Dnnaföldvár), Chajes (Brody), dr. Rosenberg (Ó-Kanizsa), Liebermann (Léva), Liebermann (Kassa), dr. Klein (Marczali), dr. Neumann (Nagy-Kanizsa), Singer (Sátoralja-Ujhely), Krausz (Arad), dr. Diamant (Vukovár), dr. Singer (Tapoleza), dr. Friedmann (Szeged), Seltmann (Hódmező-Vásárhely), Wiener (Kőszeg), dr. Ziegler (Karlsbad), dr. Löw (Szeged), Rector Schwarcz (Bécs), Gross (Lundenburg), dr. Ungár (Szegszárd).

Külföldi községek és testületek: Brody, Leipnik, Hermanmestecz, Mieslitz, Ronsperg, Wottiz, Bielitz, Bécs, Boroszlói szeminárium, Leranstalt (Berlin), Rabbínerverband in Böhmen, Theologischer Verein (Bécs), Izr. iskola (Brody), és magánfelektől mintegy hetven távirat.

Feliratok és levelek: A pesti hitközség előljárósága (levél), Chevra kadisa előlj. (lev.); Nagy-kanizsai község előlj.

(lev.); mohácsi község előlj. (lev.); Nakel (Poroszország; felirat, Isr. Literaturverein Mendelssohn Wien, a Nagy-Szt. Miklósi rabbi, Lederer Ignác (héber költ.), dr. Nascher (Baja), Pollák Káim, Rindskopf (vasuti igazgató Budapest), dr. Pisko (New-York), Sinái Vilmos hittanító (Félegyháza), dr. Blüh rabbi (Troppau) héber költ., Friedman lector (Bécs), dr. Pisko (Malaczka), Bass Manó rabbi, (Apostag), Tauber rabbi-hely. (Vágújhely), dr. Diamant rabbi (Trencsén) héber költ., özv. Gomperz Zsigmondné, Handler (Tata), dr. Müncz (Bécs), Schwarcz Mór tanár (Vásárhely), Müller Jól (Berlin), dr. Hoffmann (Reichenberg), dr. Goldberg (Pozna) héber költ., Kornfeld Zs. a Hitelbank igazgatója, dr. Unger rabbi (Iglau) héber költ. Baumgarten Emánuel (Bécs), Halberstamm (Bielitz), Weisse József (Vágújhely), dr. Tauber rabb. (Préau), Erlich (Körmen), dr. Back (Smichov) dr. Frankl (Kremsier), Weiss J. H. Bécs (ki ugyancsak február hóban ünnepelte 80 születésnapját), Schnitzer (Komárom) héber költ., Adler (Baja) költ. és Gestetner Adolf. A feliratok közül nem szabad kifelejtenuk az izr. tanítóképző tanári karát. A vázolt tények is meggyőzhetnek mindenkit, hogy a febr. 15–16. jubileum nemcsak a rabbiképző intézetnek, de az egész hazai művelt zsidóságnak ünnepe volt.

Budapest.

KECSKEMÉTI ÁRMIN.

BIKKUR CHOLIM- ÉS MISGAB LADACH-KÓRHÁZ.

Jeruzsálem, 1895. február hó 7-én.

Tisztelt szerkesztő úr!

Egy tudományos munka, mely hosszabb időn át foglalkoztatott, majd meg egy szembaj — ami ez országban, sajnos, gyakran megesik — arra kényszerített, hogy abbahagyjak mindennemű írásbeli foglalkozást; emélfogva, bármennyire is sajnálom, levelezésünket is meg kellett szakítanom egy időre. De most, mivel az első már be van fejezve, a másik meg hála az Istennek megszünt, nem akarok levelemmel tovább késni. Első sorban a czímbe említett kórházakról akarom Önt értesíteni. A Bikkur Cholim-kórház, mely a város közepében fekszik, egy kéteemeletes ház, amelyhez igen szűk de tiszta udvar tartozik,

kert és hasonló telek nélkül, ámbar ezekre a reconvalescenseknek nagy szükségük volna. Bikkur Cholim tán vagy 30 év előtt alapított, eleinte kis egylet volt, amelynek jövedelme alig volt elegendő 2—3 beteget orvosi segítséggel és gyógyszerekkel ellátni. De gyakran csekély kezdetekből monumentális művek keletkeznek. Így történt a Bikkur Cholim-mal is. Ma már képes felvenni 48 beteget, akiknek rendelése két orvosra van bízva. Az egyik, dr. Einsler, keresztény és Magyarországból származik, a másik, dr. Wolloch, zsidó, Németországból való. Továbbá fizeti a betegápolókat és saját pénzén tart fenn gyógyszer-tárt, amely talán egész Jeruzsálemben a leggazdagabb. A gyógyszer-tár, a rendelő-termek és üléstermek a földszinten vannak, míg a felső két emelet a betegek számára van berendezve, még pedig: az első nők, a második férfiak számára. Az egylet igazgatása öt gabbái kezében nyugszik, akik fölváltva tartoznak inspektiót tartani és jelen lenni a betegek felvételénél. Nagy érdemeket szerzett a B. Ch. körül Unger Lajos Berlinből. Az ő gabbáisa alatt egész más alakot vett fel a kórház. Nem csak nagyobb tisztaságra terjedt figyelme, hanem a kórház kibővítését is tervbe vette és keresztül is vitte. Unger úr hét hónap előtt visszatért hazájába, de megüritt helyét nem fogja oly hamar oly alkalmas erő betölteni.

Mielőtt a Misgáb Ladach kórházra áttérnék, előre kell bocsájtanom egy kis megjegyzést. Jeruzsálem zsidó lakossága feloszlik Askenázim-ra, azaz németül beszélőkre és Szezárdim spanyol nyelven beszélőkre, akik részint még a zsidóknak Spanyolországból történt kiűzetése előtt, részint utána bevándoroltak és ezért még manapság is egykori hazájuk után (Szezárd = Spanyolország) neveztetnek. Mikor következett be az első bevándorlás? Ezt a kérdést kimerítően tárgyalja Luncz »Jeruzsálem« cz. évkönyvében II. évf. 1887. és III. évf. 1889. Luncz értekezéséből kiviláglik, hogy a szezárd-zsidó letelepedés régiebb, mint az askenáz. Igen természetes, hogy hosszabb időn át a szezárdim voltak többségben. Idősebb emberek Jeruzsálemben még visszaemlékeznek arra, hogy az askenázim oly kevésszámúak voltak, hogy nem voltak képesek »minjánt« összehozni. Ma pedig az itteni zsidó lakosságot 20.000-re teszik, ezeknek pedig bizonyára legalább 3/4-e askenázim. A nagy török birodalom többi városaiban megfordított

a viszony askenázim és szezárdim között. Az utóbbiak képezik majdnem mindenütt a zsidóság zömét.

Viselet és szokásoktól eltekintve, amelyeket a bennlakóktól elsajátítottak, megőrizték a szezárdim régi sajátosságait. Elleben az Askenázim, még az ugynevezett »mithnagdím«-t sem kizárva, szigorúan és mereven ragaszkodnak a »strámlí-bez«. Ennek becsmérése a »chalukah« (pénzkiosztás) elvesztését vonja maga után. Megokoltatik pedig e merev szokás avval, hogy a »jehudi«-t hátulról is meg kell ismerni, hogy zsidó, ami a »strámlí« nélkül lehetetlen. אם קבלה היא קבל דיעשרת ill. a szezárdim községi érzékét. Ahol csak letelepedtek, szervezett községet találtak.

A soknejűséget kivéve, a szezárdim legközelebb állanak az európaisághoz. Így pl. nem találni köztük egyet se, aki spanyol járgonján kívül szóval és írással nem bírná legalább a héber meg a hazai nyelvet. De a legtöbben közülök, pláne a kereskedők, akik összeköttetésben állanak a külfölddel, jól ismernek egyet, kettőt, de hármat is a modern nyelvek közül. Igaz ugyan, hogy ebben segítségükre van a keleti természet, mely kiválóan finom és kiművelt nyelvérzékben jut kifejezésre. Joggalanság volna részünkről, ha el nem ismernők, hogy a művelődéshez hajolnak, anélkül, hogy ezáltal vallásukon kár essék.

A község élén a *chacham basi* áll, jelenleg Jeruzsálemben *Chacham Eljasar*. De a községnek csak annyi joga van, hogy a grand rabbit jelölje; a megerősítés a kormány hatáskörébe tartozik. A községi intézmények közé, amelyek vezetése a chacham basi, ülnökre és néhány magánemberre van bízva, tartoznak főleg az elemi iskolák, a talmud tóra felnőtt háchurok és fiatal házások számára és a kórház. A két először említett intézetről még alkalmam lesz nyilatkozni, egyelőre az utóbbiról kívánok egyet-mást megjegyezni és ekkép visszaterni tulajdonképi tárgyamra.

Amint még utolsó levelemből emlékezni fog, b. Rotschild áthelyezte az általa alapított kórházat a város belsejéből a városon kívül. Ez kedvező alkalmat nyújtott a szezárd községnek, amely eddig nem volt kórház birtokában, hogy ilyet vétel útján megszerezzen. Amig tehát Bikkur Cholim, amelyet

leírásomból askenáz intézménynek ismerhetett fel, 30 évnel idősebb, addig Misgab Ladách csak 7 évi fennállásnak örvend.

De hábár e két intézet egy és ugyanazon czél szolgálataiban áll, roppantul különbözik a bevételi források tekintetében. Misgab Ladách fenntartatik részint évi járulékok által, részint adományok által, amelyek Italiából, némelykor Németországból, de főleg a török szefárd községekben küldetnek. De ezen források oly szűken folynak, hogy nemcsak hogy gondolni sem lehet az adósság törlesztésére, amelyet a község a ház vételénél csinált, de magának az intézetnek léte is kockára van téve. Elleben Bikkur Cholimot leginkább Oroszországból támogatják, mert a legtöbben onnan vándoroltak be, továbbá Németországból és ami fő, Amerikából. Utóbbi időben a szefárdim is megkísérlették, hogy két követet küldenek Amerikába, hogy M. L. számára pénzt gyűjtsenek. De mivel B. Ch. ebben saját érdekeinek megkárosulását látta, azért az előljárók magánlevelekben és nyílt felhívásokban óva intettek mindenkít a szefárd követek czéljának előmozdításától. Ezen eljárás, sajnos, heves és elkecseregett harcot idézett elő a két községben; a befolyásos emberek ugyan minden erejüket arra fordítják, hogy a viszálynak véget vessenek, de amint harrlik, béke nem fog létrejönni, ha csak külföldi tekintélyek az ügyet magukévá nem teszik. De már a legfőbb idéje is volna, hogy megszűnjön az elkecseregettséggel vívott tollharc.

Az intézet fekvése és nagyságáról beszámoltam utolsó levelemben. Csak egy dolgot kell hozzátennem, hogy M. L.-nak is van gyógyszerháza; orvos (keresztény) csak egy működik itt, aki háromszor hetenként rendel. Mindazonáltal a deficit évről-évré nő. Vajjon az intézet fel fog-e emelkedni tespedéséből és új életre ébredni — azt az idő fogja bizonyítani

Dr. GRÖNHUT LAZÁR.

HAVI ÉRTESETŐ.

A fátum, mely a Panama-botrány óta a francia minisztereket és exminisztereket üldözi, utólérte Raynalt is. Hiszen ő pláne már kétszer is volt miniszter, 1883-ban Jules Ferry alatt a közlekedésügyi, 1893-ban pedig a belügyi tárczának volt a birtokosa. Gambettának volt hive, egy okkal több, hogy

a radikálisok lejárassák, 1893-ban pedig mint leköszönt belügy-miniszter, erélyes rendszabályokkal meggátolta a »Père Lachais«-i május elseji szocialista tüntetést, egy okkal több, hogy a blouzos emberek szemében is szállka legyen. Szerencséjére a »Libre Parole«-nek nincsenek pártbívei a Palais-Boubon-ban, hogy zsidó volta ellenségei számát szaporítsa. Mert Raynál ép úgy, mint Cremieux, a kevés számú zsidó miniszterek között foglal helyet és ennek révén foglalkozunk ügyével.

Már napokkal előbb jelezték a boulevard-lapok a déli vasút ügyében teendő interpellációt, mely az erélyes exminiszter nyakát fogja szegni és őt a vádlottak padjára vinni. De a támadás nem annyira Raynál ellen irányult — s ez is bizonyítja, hogy Drumont-éknak kevés hive van a párisi kamarában — mint a kormány és az elnök ellen. A roham sikerrel járt, nem várt sikerrel, mert a Raynal-ügygyel a szociálisták a francia kamarában oly tragédiát hoztak színre, mely néhány napig forrongásban tartotta az egész kontinenset, míg végre a Versaillesi palotában nem nyerte nyugodtan befejezését. De vegyük sorba az eseményeket. Január 14-én kiszámítja a szocialista matematikus, hogy Raynal, közlekedésügyi minisztersége alatt, a déli és más vasutakkal kötött szerződéseknél oly mulasztást követett el, mely a republika kincstárának, mondj jobban a szegény adófizető munkásoknak másfél milliárdjába kerül. Igaz ugyan, hogy ezért felelős az összkormány, de annak fejét, Jules Ferry-t már két évvel ezelőtt sirba döntötte a népszerűtlenség, de hát itt van Raynal, az exminiszter, feleljen érte. Önérzetesen felemelkedik az erélyes exminiszter, védelmezi eljárását és egy ankét kiküldését kér, mely ügyében döntsön, hogy »világosan lássa a francia nép, hogy itt férfiak ülnek, a kik a rágalom morzsáiból élőködnek«. A Raynal-ügy ezzel be van fejezve, de belőle folyt a Dupuy-kormány bukása — ez a tragédia második felvonása — néhány órával rá kitört a krízis az Elyséeben — íme a harmadik felvonás. Mert C. Périér, Raynal közlekedésügyi miniszternek államtitkárja, különben is jó barátja volt. A nyíl, a melyet Raynal ellen irányítottak, Périér-t találta. A zavar, melyet a Raynal-ügy fel idézett, teljesen háttérbe szorította a saját ügye iránti figyelmet. De mi fog történni

Raynallal? Az ankét elé hívott Millerand, tehát a fővádó is kijelentette, hogy sem ő, sem pártja nem rendelkezik okmányokkal az emelt vád igazolására. Egyébiránt, ha ilyenek birtokukban volnának, azokat már régen a nyilvánosságnak adták volna át. Egy tanuként szereplő miniszter — különben Raynal vasuti politikájának elvi ellensége — pedig oda nyilatkozott, hogy meg van győződve, hogy ők — már mint Raynal és Rouvier — jutalmat nem kaptak, hacsak nem az ambíció jutalmát. Ennélfogva az ankét alkalmasint felmenti az ellene emelt vádak alól és ő meg fog húzódni hasonsorsú társai, Rouvier és Roche mögé és hidegvérrel, büszke arcczal ártatlansága öntudatában fogja hallgatni, ha némelykor feléje zúg majd a hegypárti kiáltás: Panama déli vasút! Egy lejárt miniszterrel több, a kinek az ideje ismét megjöhét.

* * *

Raynal Dávid évekkal ezelőtt kijelentette a lyoni főrabbinak, hogy semmi köze a zsidósághoz. Ennélfogva azt lehet hinni, hogy a Raynal-affaire tisztán politikai színezetű és ment minden zsidóellenes szándéktól. Valószínű is, hogy a botrány kezdeményezőitől ilyen szándék távol állott, hogy eszük ágában sem volt evvel a zsidó kérdést Franciaországban napirendre hozni. De a tény — bár más körülmények is közreműködtek —, hogy az exminiszter ügye azzá fajult, a minék kamara turbulens elemei legjobban örvendenek — zsidó kérdéssé. Hogy történt ez? Levaillant Isaia — lehet hogy ő is megtagadta zsidó voltát — sok éven át oly hivatalokat viselt Párisban, melyekkel kevés munka és sok jövedelem jár. Legutoljára lyoni főkincstárnok (trésorier général) volt. Magas és előkelő állását, a »Libre Parole« értesülései szerint arra használta fel, hogy a törvény sújtó kezét megbéntsza bizonyos rovott életű emberek érdekében, továbbá arra, hogy e fajta embereknek hivatalokat szerezzen. A kormány a minap Levaillantot állásától felfüggesztette és fegyelmi vizsgálatot indított ellene. És most kezdődik Drumonték szereplése.

A kamara mai ülése — írja a »Le petit Journal« febr. 12-én — oly jelenség által válik ki, mely figyelmen kívül nem hagyható; ma volt az antiszemitizmusnak első mánifesztációja

a francia parlamentben. Denis képviselő interpellálja a kormányt a Levaillant ügyben és azt kérdi, mily rendszabályokkal szándékszik a kormány a zsidóknak a közigazgatásban való tulsulyra vergődését (prédominance) ellensúlyozni. A közigazgatásban — válaszol Ribot a többség helyeslése és tapsolása közben — csak egy mérték alkalmaztatik, a hivatalnok becsületessége, munkássága és szorgalma; »Vallási kérdés nem létezik (il n'y a pas de question de la religion)«. A centrum zajos tapsa kíséri a kormányelnök eme szabadelvű kijelentését, de a tuloldalról ríktó hang vegyül az általános helyeslésbe, »De van faji kérdés (il y a pas de question de la race)« kiált közbe Rouanet. Ime az antisemitizmus a francia parlamentben, habár eddig csak 2 szószólója akadt, már elérkezett fejlődésének második fokához, a fajgyűlölethez (az első tudvalevőleg a vallási gyűlölet). A Denis-féle interpelláció tárgyalása elhalasztatott egy hónapra. Egy hónap mulva tehát zsidó-vita lesz a Palais Bourbonban, Drumont legnagyobb gaudiumára. Szegény! hogy bele nem szólhat, pedig napról-napra elárulja a Libre Parole-ben, mily sok mondani valója van. A Figaro eme »grand hors d'oeuvre«-hez a következő megjegyzéseket fűzi: Hát itt volna a parlament kapui előtt a zsidó-kérdés! Bizonyos, hogy ezentul gyakran fog napirendre kerülni. Rouanet megtalálta a jelszót, melyet ellenvetni lehet mind az igazi filosofusoknak, a kik a lelkiismeret szabadságának hirdetését maguknak vindikálják és a kik Ribot-val szólnak: »a 20. század előestéjén nem létezik vallási kérdés«. De »faji kérdés« létezik! Minket készen talál.

Mellékes most már Raynalnak és Andrieux hirhedt jegyzőkönyvének második x-jének, Levaillantnak, ügye, mert az egyes varázslók hatása alatt csodálatos metamorfosison ment keresztül, tengeri kigyóvá nőtte ki magát, zsidó-kérdéssé, melynek tárgyalási módjára a modern parlamentek naplói kipuró-bált példákat nyújthatnak.

* * *

Liebermann von Sonnenburg ur hébe-korba előadásokat tart a talmudról. Tudunkkal ugyan Liebermann v. S. ur nem járt jesibába, de még rabbiszemináriumot sem végzett. Végre is mellékes, hol szerezte talmudi ismereteit, elég, hogy

ilyenek birtokában van. De tévedés volna azt hinni, hogy tán a sok német egyetem egyikén praelegál a talmudról. Nem! Hiszen el is felejtettem mondani, pedig ez nagyon is jellemzéséhez tartozik, hogy »Jünker«. Ezek az urak pedig hálásabb hallgatóságot keresnek tudományuk (!) számára, mint a milyen egy alma mater falain belül szokott összegyülni. Hát akkor hol és kinek perorál a talmudról és ki ő tulajdonképen? Német birodalmi képviselő és az antiszemita párt megbízottja a felforgatók elleni javaslat tárgyalására kiküldött bizottságnak. Igen, birodalmi képviselő, ámbátor azt suttogják, hogy mandatumát 300 márkáért vette meg; eme hírért Böckel vállalja el a felelősséget. Evvel egyszersmind meg van fejtve az is, hol szokott Liebermann a talmudról előadni. Természetesen a német birodalmi gyűlésen, a hol Ahlwardék szolgálatják neki a klakkot. De hát mi köze a felforgatók elleni javaslatoknak Liebermannhoz és a talmudhoz, mily viszony áll fenn közöttük? Igen szoros viszony. Ezen javaslatok ugyanis büntetést akarnak szabni mindenkire, aki bárminő vallást becsnérel, gunyolja annak szokásait, erkölceit, szent könyveit stb. Tessék már most elképzelni a szörnyű helyzetet, a mely beállana, ha a javaslatok törvénné válnak. Egy nap Liebermann ur a talmudról és joredeáról — mert ebben is csodálatra méltó jártasságra tett szert — praelegálna a német birodalom honatyáinak; másnap azután a vizsgálóbíró megkeresné a birodalmi gyűlést, sziveskedjék L. képviselőnek immunitási jogát felfüggeszteni, mert a felforgatók elleni javaslat enyedik meg enyedik paragrafusá ellen vétvén a törvény elé czítálandó. A többség, mert meg akarja magát kimélni talmudi ismereteinek — a melyekre államférfiúnak nincs okvetlen szüksége — gyarapodásától, Liebermann urat kiadja. A bíró megjónak látja őt további praectióktól eltiltani és, hogy a tilalomnak foganatja legyen, a társadalmi élvezetektől rövid időre elzárni. Ez aztán nem csekélység, midőn az embert kényszerítik, hogy egyedüli tudományát magába szorítsa. Ezért mondta Liebermann v. Sonnenburg a bizottságban: »Ha ezek a javaslatok törvényerőre emelkednek akkor sohasem lehet többé szólni a talmudról.«

Már némileg elkésve lépett a *Theologiai egylet* is felolvasó estélyeivel a fővárosi zsidó közönség elé. Kitzított czéljához híven népszerű, tudományos felolvasásokat nyújt.

Az első estélyen dr. *Singer* Jakab iparkodott képet nyújtani a török-zsidók helyzetéről a multban és jelenben, szokásairól, viseletéről, műveltségi fokáról. Az esküvői és lakodalmi szertartásnak humorral tárgyalt részlete többször megkaczagattatta a hallgatóságot, amelynek főleg ifjabb nemzedéke látható érdeklődést tanúsított eme az emberi élet egyik legfontosabb eseménye iránt. Érdekes adatokkal illusztrálta a török népnek a zsidóknak tulajdonított profétai képességét. Bemutatta a Szalonikiben élő, külön szektát képező, külsőleg a törökökhöz tartozó, de titkon a zsidóságot valló *Dönmeket*, akik Sabbatájzevi messziánizmusába hisznek még mai napig is. Dr. Singert követte *Schwarz* Gábor felolvasása Jeremiás profétáról. A szentírási alakok legmegnyerőbbjének viszontagsággal teljes, üldözésektől és merényletektől sem ment életét vázolja a próf. könyvből vett szemelvények alapján. Összehasonlítja Jeremiást, aki Jeruzsálem bukását látja, de nem képes azt feltartóztatni, a világtörténelem hasonorsu alakjaival, Brutus és Demoszthenesszel. Élénken festi a proféta helyzetét, kedélyállapotát, fájaldalmát, olykor kitörő elkeseredettségét meg kétségbeesését.

A Th. E. további felolvasói estélyei márczius hó 12. és 17-ére vannak kitűzve. Tárgyisorozatuk: márczius 12-ikén Keckeméti Ármin, Az örök zsidó mondája; 17-én: dr. Heller Bernát, Madách Mózesé és az ember tragédiája; V. Heves Kornél, Vallásos köitemények. A felolvasó-estélyek, melyek némileg az egylet segélyalapjának szaporítását is czélozzák, az orsz. rabbiképző intézetben (kezdet: esti hat órákor) tartatnak.

SPECTATOR.

VEGYES.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: *Dr. Masznyik E.*, Pál apostol élete és levelei. I. Pál apostol élete, *Pozsony*. 1895. — *Deme Károly*. Magyar olvasókönyv a polgári és középiskolák számára. I. rész, Pozsony-Budapest. Kiadja Stampfel Károly. Ára kötve 1 kor. 90 fillér. — *Deme Károly*. Magyar olvasókönyv a polgári és felsőbb leányiskolák számára. I. rész. Ára kötve 1 kor. 60 fill. Pozsony-Budapest. Kiadja Stampfel Károly. — *Dr. Elsass B.* Vorträge über Religion und Judenthum, zwanglose Hefte, 1895. — *Mark Márkus*. Das neue Lottosystem, Budapest 1895. Dobrowsky és Franke. Ára 1 frt 20 kr.

Rabbiavatás. Az országos rabbiképző intézetben az idei rabbi-vizsgálatok február hó 4-étől 13-áig tartattak. A vizsgálatot az összes jelöltek jó sikerrel tették le. Febr. 14-én volt az ünnepélyes felavatás, mely alkalommal dr. Klein Mór, nagybeeskerei rabbi, a vizsgáló bizottság elnöke, intézett beszédet az új rabbikhoz. Ezek nevében dr. Schwarz Mór tartotta a szokásos búcsu-beszédet. A vizsgáló tanárok közül a bizottság tagjai voltak, dr. Klein és dr. Szidon Adolf, verseczi rabbi. Az idén végzett rabbik a következők: Dr. Braun Salamon, dr. Büchler Sándor, dr. Engelsmann Izidor, dr. Frisch Ármin, dr. Herskovits Mózes, dr. Klein Arnold, dr. Schwarz Mór, dr. Steiner Márkus. A nyolcz új rabbi közül eddig csak dr. Klein Arnoldot választotta meg lelki pásztorának a zsolnai község.

Á felvilágosodás Jenában. Jenában, az egyetemi városban, melyben valaha Schiller élt, létezik egy hat házból álló utca, melynek neve . . . *Judengraben*. Az utca lakosai a minap avval a kérelemmel fordultak a városi tanáchoz, változtatná meg az utca fatális nevét, mert senki sem akar lakást bérelni a Judengrabenben. A kérvény referense megtoldotta a megokolást még azzal is, hogy főleg az Ausztriából jövő deákok kerülnek ezt az utcát, mert attól félnek, hogy szüleik megdöbbennek, hogy ők a zsidó negyedben laknak. A városi hatóság megváltoztatta az utca szerencsétlen nevét és most az Ausztriából jövő diákok minden aggodalom nélkül lakhatnak a Hainstrasse-ben és Judengrabenben. Történt a 19. század vége felé, a felvilágosodás korában Jenában.

TÁRSADALOM.

A RECEPÇÃO MÁSODSZORI BUKÁSA A FÖRENDI-HÁZBAN.

Folyó évi márczius hó 23-án tárgyalta a főrendiház az izraelita vallásról szóló törvényjavaslatot és amint az untig ismeretes, a főrendek azt ismét elvetették. Még általánosságban sem fogadták el azt a részletes tárgyalás alapjául, ami azt mutatja, hogy az az ellenvetés, melyet a szóban forgó törvényjavaslatnak áttérési szakaszával szemben hangoztattak, hogy t. i. az a kereszténység tanaiba ütközik, nem egyéb jezsuitikus szemforgatásnál, nem más, mint szent symbolumokkal ékített lepel, melynek alacsony rendeltetése, hogy az előtünk feltáruló, némileg még szégyenkező lelki durvaságot befedje. Hiszen az áttérési szakasz perhorrescálása nem lehetett ürügy a főrendiházi többségnek arra nézve, hogy legalább általánosságban hozzá ne járuljon e törvényjavaslatához, mely a hazánk történelmi felekezetei között helyet foglaló izraelita vallásnak *törvényileg* is megadni kívánja azt az erkölcsi elismerést, mit ez ország szokásjoga, mint a jognak legtisztább forrása, más törvények és gyakorlat részére *tényleg* nyújtanak. Ha a főrendiházi majoritás így járt volna el és a részletes vitánál vetette volna el az áttérési szakaszt, úgy a hazai zsidóság ugyan ebben megnyugvást nem találhatott volna, de legalább azzal a látszattal bírta a dolog, hogy nem undok gyűlölködés, nem az erkölcsi elzüllöttség suggestiója vezeti elhatározásukat, hanem a minden bonczoló hitükön felülkerekedett »vallásos meggyőződés«. Legalább nem lett volna ez ország közmorálja kímélve attól a csúnya sebzéstől, melyet a »keresztényi szeretet«, a »pax« és a »sum cuique« jemes-mázos ajkú lovagjainak fedett állásból vezetett meg.

zett tőre ütött rajta. Legalább meg lettünk volna kimélve attól a visszataszító látványtól, hogy a zsidóság élő fájáról nyest keresztény tanok meghamisítva az alkohol hőseivel egy és ugyanazon sárban fetrengjenek. De még a külszin sem lett megmentve. Egy a főrendiházak történetében páratlanul álló nyomorúságos szitkozódás adta meg a főrendiház többségének döntésére nézve az irányt. Ennek hatása alatt állottak fel a biborosok és bibortalanok, hogy azon az imponáló erkölcsi magaslaton, melyre őket a kath. egyházi hierarchia és a magyar közjog helyezte, Csáky-Pallavicini Zsigmonddal ölekezzenek.

Valóban rút látvány volt ez és erkölcsileg felháborító. A nagy módhoz jutott, hatalommal és méltóságokkal felruházott leány elrugta magától az ő természetes és törvényes anyját. Ősz haját megtépdesték, tisztos ruháját megszagatták, testét megvérezték. Pedig nem szeretetet jött koldúlni, hisz tudja, hogy leányának a szeretet tanai gyakran csak arra valók, hogy magát velők ékitse. Lelkét ezeknek ereje még teljességgel át nem járta. Nem alamizsnát jött kérni, hiszen gazdag leányát ma is ő táplálná bölcsességével, soha el nem halványuló igazságaival. Csak a jogok egy kis morzsájáért esedezett arról az asztalról, melyen leánya nap mint nap dúsan lakmározik. Nem is tőle, hanem attól a nemzettől kérte ezt, melyhez ő is tartozik, mely azonban önfelédit időkben neki többet adott a hatalomból, mint a mennyivel bölcs mérsékletben élni képes. Ezért esett meg, hogy a leány testileg és szellemileg enervált tarka-barka udvaronczi gúnykaczaj közepette mutattak ajtót az agg anyának. Ezért történt, hogy a nemzet akarata nem juthatott érvényre az elhatalmasodott klerikalizmussal szemben, mely az általa védett egyház alapítójának fáját meggyalázni, a törzset, melyen hite sarjadzott, darabolni segített.

De nem akarunk keseregni. A kesergő panaszok az erőtlenséget illetik. Mi nem vagyunk azok. Akkor mikor a nemzet akarata mellettünk nyilatkozik, mikor a főrendiházban is a kath. egyház leghívebb de Róma hatalomsóvár parancsaitól elforduló fiai és a többi keresztény felekezetek legnemesebb képviselői igazaink mellett foglalnak állást, nem érezzük magunkat gyengéknek. Egy oly időben, mikor a jogegyenlőség eszméje hazánkban hódító útját járja, nincsen okunk a csüg-

gedésre. A zsidóság szenvedésekkel telt történetén keresztül sokszor érezte a kath. klérus és az ő járszalagjához kötött setét lovagok karjának nyomását. De jöllehet, hogy a népek nagy szeregeiben csak törpe minoritást képezett, erkölcsi erejével, ügyének igazságából merített öntudatával és a hamisítatlan kereszténység híveinek segítségével ellentállott a setét előítéletnek és a durva önkénynek. Így lesz ez a jövőben is. A recepczió ügyében a magyar nemzet legjelesebb fiai évtizedekkel ezelőtt munkálták meg számunkra a talajt. Most már előbbre vagyunk. A zsidóság mellett ma már nem csak a jog, hanem az érdek nagy sorozata is szól. De lehangosabban szól mellettünk az, hogy a magyar nemzet hű gyermekei vagyunk szívünk minden dobbanásával lelkünk minden gondolatával. Érzelminktől nem tántorit el bennünket a legnagyobb támadás sem, a recepczió bukása sem. A támadások mint mi azt minap is láttuk és mint az újabbkori antiszemitizmus valamennyi hőseinek esetei mutatják, visszapattannak a támadókra, hogy még jobban semmivé tegyék őket, mint milyen semmik voltak azelőtt. A zsidóság jogküzdelseinek útján az ilyen eset mint a recepczió bukása a főrendiházban, csak állomást jelez, mely a czél közelségére figyelmeztet bennünket. Az ultramontanizmusnak nagy megerőltetés árán és kifogás alá eshető szövetségessel kivivott e fajta győzelmei pedig ereje és hatalma hanyatlásának tüneteit takarják fel előttünk. Épen azért, mint-hogy a kormány mint azt *dr. Wlassich Gyula*, vallás és közoktatásügyi miniszter, lelkes és a hazai zsidóság történetében örökemlékezetű főrendiházi beszéde is tanúsítja, úgyünk ket szívvel lélekkel magáévá tette, nyugodtan nézhetünk a recepczió ügyének a törvényhozás mindkét házában már legközelebb várható újabb alkotmányos tárgyalása elé.

Budapest.

DR. MEZEY FERENCZ.

WLASSICH GYULA.

A főrendiház iménti tárgyalása közben elhangzott daróczi támadás nagy izgalmakat keltett hitsorsosaink körében. És habár általában véve az a nézet emelkedett túlsúlyra, melyet a miskolczi izr. hitközség igen tapintatosan, körülbelül akképpen formulázott, hogy a támadó sem egyénileg, sem polití-

kialag nem bír azzal a jelentőséggel, hogy káromlásai felekezeti részéről komoly rekriminációk alapjául szolgálhatnának, mégis tartotta, illetőleg tartja magát az igazgatottság azért, mert a főrendiház elnöke a *vak* szenvedély kirohanásának gátat nem vetett és mivel bántó érzet uralja kirohanásának az ifjabb nemzedéket a miatt, hogy a főrendiház zsidó vallású tagjai — jöllehet nem a felekezet képviselőiben ülnek is ott — e méltatlan támadással szemben némák maradtak.

E jogos méltatlankodások kitöréseit *dr. Wlassich Gyula* vallás- és közoktatásügyi miniszter igazi államférfiai magaslattal álló, formai szépségekben is ily gazdag szónoklatának csillapító hatása akadályozta meg. Igazi férfias tett volt ez, melylyel szemben az álszenteskedők, a lelkileg elvadultak megszegyenülve lapultak meg. A kultuszminiszter beszédjében és hangjában a sértett emberi és hazafiai érzés s a modern államférfiu bántott jogérzete olyan bensőséggel, olyan közvetlen erővel, olyan keresetlen méltósággal nyilatkozott meg, hogy a szeretet jelszavainak kufárjai és a jogi elméletek kenetteljes csiszárjai pirosabbá váltak annál a római bibornál, mely a magyar állam hatalmával és törekvéseivel ütköző céljaikat oly ríktó módon jelöli meg. A zsidó eredetű apostolok helytartói szent hivatásukat akként vélték legjobban teljesíteni, ha közösséget vállaltak azokkal, akik sárral dobálják a kereszténység történetének, erkölcsi alapjának képviselőit. A magyar közjog elkényeztetett bábjai, a magyar állam legfényesebb szabadalmainak hízalói hazafiai kötelességüknek ugy gondolnak leghivebben megfelelni, ha karöltve a magyar nemzet esküdt ellenségeinek képviselőivel, az előjogokban bővelkedő nemzetiségi főpapokkal, a zsidókat, kik a magyar nemzet hű fiai, a jogok minimumától elütik. Milyen más szellem nyilatkozott meg néhány évvel ezelőtt Manning angol bibornok vagy Pap Gábor ref. püspök nyilatkozataiban, mennyivel nemesebben fogták fel ők keresztény főpapi hivatásukat! *Wlassich Gyula* miniszter néhány markans nyilatkozata másfelé vágott, de voltaképen a hazafiság, a keresztény szeretet és erkölcs főárendásait sebezte meg.

Nem tudjuk, nem is kutatjuk, hogy *Wlassich Gyula* kultuszminiszter minő viszonyban áll a sokat emlegetett kaczagánnyal. De annyi bizonyos, hogy aki a miniszter ur

beszédét a főnemeselek gyülekezetében hallotta, aki az ő utánozhatlan hanghordozásában az obskurantizmussal szemközt a megvető gúnyt élvezhette, annak ugy kellett találni, hogy ott ő volt a legnemesebb, ha nem is kaczagány révén, hanem csak a tudás kutyabőrének jogán szólalt meg beszédjében az emberi lelkiismeret szava. Ő volt ott a legnemesebb, mert nem tűrte szótlannul az embertelenséget, az erkölcstelenséget. Ő volt ott a szó igazi értelmében vett főnemes, mert nem hallgatta el azt a gyávaságot, mely gyűlölet vagy alkohol okozta önkívületében privilegizált helyzetből a legjobb állampolgárok százezreinek arcába csapott. Ő volt ott az igazi főnemes, mert bátor és hazafias szavaival a kárörvendezők ajkán megfagyasztotta a bestiális mosolyt. Ő volt ott az igazi főnemes, mert szavai tekintélyes és vele egyetértő kisebbség lelki gyönyörére lemosták a mi konzervatív főrendiházunkról a rajta esett szennyfoltot.

Távol áll tőlünk, hogy a kultuszminiszter beszédjét a felekezeti önszeretet mértékével becsüljük meg. A nyilvános elismerés a hazafias és nemes cselekedetnek szól. Az államférfiuval szemben, ki magasabb értelemben vett kötelességet teljesített, a hálálkodásnak helye nem lehet. De mi, akik a hazai zsidóság történetére tartozó anyagot gyűjtjük, azt a ritka alkalmat, mikor a bennünket körülfógó ködhomályon keresztül igazi fényesség tör keresztül, szó nélkül nem hagyhatjuk. És a zsidóság véleményét tolmácsoljuk, mikor *Wlassich Gyula* vallás- és közoktatásügyi miniszter f. é. márczius 23-iki beszéd felekezetünk történetének legszebb feljegyzései közé utaljuk.

Azonban egyéb tekintetben is kiváló fontos nyilatkozatot tartalmaz a kultuszminiszter ur beszédje. Nagyérdekű és az egységes zsidóságnak felekezetekre való tagolása iránti törekvésekre lesújtó annak az igazságnak hangsúlyozása, hogy a különböző szervezetek a zsidóság vallási egységét nem érintik. Határozott, sőt okadatolt a miniszternek az a nyilatkozata, hogy a különböző szervezetek vallási különbséget nem állapítanak meg. A miniszternek ezen *Eötvös, Trefort, Csáky Albin* elődjeinek idevágó véleményével egyező nyilatkozatát meg fogják érteni azok, akik a zsidóságban lévő pártoskodásra építenek és azok is, akik közelünkben a fele-

kezet egységében lévő úgy vallási, mint állami szempontból egyaránt fontos erő szétforgácsolásán törekszenek.

A miniszter erőteljesen kiemelte a felekezet szerveztségét. A községkerületek újjászervezése alkalmából hangsúlyoztuk, hogy a kongresszusi statutumokban biztosított, habár nagy részében elavult, szervezetben lévő continuitás a receptió ügyének tárgyalásánál is javunkra fog szolgálni. És ime, úgy mint a kormány minden hasonló nyilatkozatában a szervezetek kategóriájánál első hely jutott most is a kongresszusi szervezetnek. Ez a szervezet, bár egyes részei egészen elhaltak és így újjáalakítása remélhetőleg rövid idő múltán már is napirendre kerül, így is legerősebb, mert úgy a felekezet összképvisellete akaratának alapján történt megalkotásánál, mint a többi bevett felekezetek szervezeteinek módjára történt szentesítésénél fogva legközelebb áll azon gyakorlathoz, melyet hazai jogunk a hitfelekezetek szervezeteire vonatkozó autonóm szabályok tekintetében irányadónak ismer. E szervező köveiből csináljuk meg és lehetőleg mielőbb fundamentumát szervezetünk új épülete számára. Minden más kísérlet, amint azt nem egy ízben kifejtettük, zürzavart támasztana, megfosztván bennünket attól az előnytől is, melyet e szabályok a jogfolytonosság révén nyújtanak.

Nem akarjuk itt külön méltatni mindazt, amit a miniszter a zsidó vallásnak a történelmi felekezetek közzé való tartozása és egyáltalán a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvény mellett a külön receptiónális törvény szükségességére nézve az ő világos előadásában kifejtett. Hiszen e beszédet ismerjük mindannyian. De arra a pár mesteri vonásra, melylyel Wlassich miniszter vallásunk etikai tartalmát érintette, külön kívánunk rámutatni. A beszéd e részénél a hercegprímás, aki nyilván érezte a lesújtó vádat, mely a miniszter szavai között a kereszténység tanait meghamisító klerikalizmus felé fordult, tagadólag rázta a fejét. Sőt a miniszterrel beszédje után élénk eszmecsere is folytatott. Nyilván feszélyezte őt a miniszternek az a kijelentése, hogy az *ó-testamentumban van letéve a keresztény vallás hitelveinek csaknem összessége*. Pedig így van, bár ő eminenciáik cselekedeteiből ítélve ezt sem tudják. Hiszen ha például ismernék az egyházfejedelmek vallásunk történetének kezdeteit, a helyett, hogy helyeslő nevetésre

nyílik orcájuk, szentségtörést látnának abban, ha a zsidó fajt az ő megváltójuk fajtát gyalázzák. De ne is folytassuk, hiszen ha a kereszténység igazán nemes tanáival, a felebaráti szeretet törvényeivel, a kereszténység megváltójának egyenlőségi elveivel és sok más nagy etikai igazsággal, önző, hatalmi szempontokból és biborpalástartalattal leplezett, gyűlölségből űzött, erkölcsileg visszatetsző játékot még tüzetesebben akarnánk jellemezni, keserűségünk még magasabb fokra hágna, határt nem ismerne.

Pedig ezt e cikk keretében kerülnünk kellene. A kultuszminiszter beszédjének világításában másként kell a helyzet megítélnünk. A jövő deris képe nyílik meg előttünk.

Wlassich e beszédje a jelenlegi kormánynak legjelentősebb nyilatkozata. Hazafias, erős akarat, következetesség, tisztult nemes liberalizmus és megalkuvást nem ismerő igazságszeretet nyilatkozik meg minden szavában. E szellem vezérelje a fiatal államférfiut további utjain is. Ugy indult, hogy erősen nyomdokába lép dicső nevé elődjének. Felekezetünk áldása fogja őt kísérni pályafutásán.

M. F.

AZ IZR. TANITÓKÉPZŐ SEGÉLYEGYESÜLETE.

Regisztrálhatjuk-e egyszerűen a tényt, hogy Budapest fővárosa területén az izr. tanítóképző-intézet kebelén belül márczius hó 31-én megalakult a czímiben megnevezett egyesület? Csak annyit mondhatunk-e róla, hogy vele egygyel több az egyesületek száma, és ez a társadalom terhére iratik, és ami jó van benne, az az élén állók új szerepe, ami meg a tisztikar javára irható?

Nem! Melegen kell üdvözlőnlünk ez új egyesületet és most megalakulásakor teljes elismeréssel adóznunk *Bánóczi József* igazgató urnak, hogy hosszas és fáradságos munka után határozott szervezet keretében sikerült neki állandósítani azt a célt, melyen ő egymaga éveken át magára hagyatva munkálkodott.

Mert nem egyszerű humanitarius egyletről van itt szó, mely a csak esetleg szemünkbe űllő nyomoron óhajt segíteni. Cél tudatosan határozott körre szorítkozik a programm. Ennek

hathatós támogatásától, erélyes és buzgó megvalósításától sokat függ a jövő zsidó generációk vallásos, értelmi és erkölcsi élete. Nem az egyes embernek jóindulata, ügybuzgósága karolhatja fel ez ügyet, de mindannyiunknak kötelességünk itt közremunkálni, mindannyiunknak, kiknek lelkében él a tudat, hogy a jövő boldogságáért mi, a jelenben élők vagyunk felelősek.

Arról van szó, hogy emberi existenciák közé helyezzük az izr. tanítójelölteket, kikre a gyermekek nevelését fogjuk egykoron bízni. Azt akarjuk, hogy az inség és nyomor ne sorvasszák meg lelküket éppen akkor, amikor teljes frisseségre és üdésre kell hogy nyíljanak, hogy felszívni képes legyen mindazon ismereteket és érzületeket, melyek nemzeti és vallásos műveltségünknek tartalmát alkotják. Azt akarjuk, hogy az inség és a nyomor erkölcsi elzüllöttségbe ne ejtse őket, meg ne mételezze lelköket a társadalmi elhagyatottság és magáért a testi lét fentartásáért való meddő küzködés láttára ne teljenek el keserőséggel, gyűlölködéssel, de igenis érezzék mindenkoron az embertársaikkal való közösség érzetét és erős tüzű hevüljön bennük a jókarat, a szeretet, az odaadó vonzalom minden iránt, mi őket e világon körülveszi.

Nem akarjuk, hogy csenyevész lelkek hagyják el az izr. tanítóképzőt. Nemeslelkű tanítókat akarunk gyermekeink számára, hogy nemes érzelmek keljenek nyomukban a rájuk bizandó ifjúságban.

Tartozunk ezzel nemzetünknek, tartozunk vele vallásunknak; czélunkat, hogy e földön élünk, csak így közelíthetjük meg. Ezért, midőn regisztráljuk a tényt, hogy megalakult az egyesület és hogy 1500 frt alapítványa már is van, és hogy csak két forint az évi tagsági díj, a legmelegebben hívjuk fel mindazoknak figyelmét, kiket gyermekeik sorsa, embertársaik sorsa emberileg érdekel.

Első sorban szólunk a hitközségek fejeihez, előljáróhoz, akik saját alkotásukkal a jövőndő alakulásoknak szabnak irányt: »Gondoskodjatok jó iskolákról«, az iskolában jó tanítókról, akikre rábízhatjátok saját éneteket, gyermekeiteknek minden iránt fogékony gyenge lelkét.

Csatlakozzék szóval és tettel a pap, hogy az idők folyamán nemeslelkű leviták nyujthassanak neki segítséget az Ur szőlője művelésében.

És emlékezzék meg a tanító utódjairól, gondoljanak azokra, akik most készülnek pályatársaik lenni. Jusson eszükbe, hányat láttak náluknál gyengébb testüket összeroskadni a teher alatt, hányat láttak náluknál gyengébb lelküket erkölcsiileg elzülleni, mert nem volt senki, ki szerető kezekkel istápolta őket.

Mit sem teszünk a jelenben, ha nem teszünk mindent a jövőért.

Legyen Isten áldása az egyesületen.

Budapest.

STERN ABRAHÁM.

AZ IZRAELITA MAGYAR IRODALMI TÁRSULAT FELÖLVASÁSAI.

I. Az I. M. I. T. március 18-án tartott ülésén dr. *Kármán Mór*, egyetemi magántanár tartott előadást a próféták etikájáról. Bevezetőleg a történetírás fejlődését vizsgálta, az arról uralkodó felfogást az ókorban, a 17. és 18. században, a mely utóbbiakban a történelemhez nem csupán érdekessége miatt fordultak, hanem mert általa az emberek a mult eseményeiből tanulságot és tapasztalatot szereztek, a melyek a jövőre nézve fontossággal és haszonnal bírnak. Előrebocsátván, hogy a tudományos kutatás tapasztalat szerint ama tárgy felé vonzódik, a mely a jelennel szoros összefüggésben van, kiemeli, hogy épen az utolsó időben a próféták munkássága mind szélesebb körökben képezi a kutatás tárgyát. Említ is két könyvet, (az egyik a M. Zs. Szemlében is ismertetett »Der Prophetismus« Cornill-tól, melynek zárszavát fel is olvassa, a másik francia »Les prophètes d'Israël«) a melyek fényesen bizonyítják a prófétásmussal való foglalkozást, az arról szóló ismeretek népszerű alakban való terjesztését.

Mi a sajátságos, jelentőséges, lényeges a prófétásmusban, hogy azt »a világ páratlan jelenségének« nevezik (pl. Cornil)? Mik azok a vonások, a melyek eme szellemi mozgalomnak megadják az örökkévalóságát, eredetiségét, felülmúlhatlanságát?

Találni a prófétásmusban vonásokat — de ezek nem sajátságosak, a melyekhez az emberiség a próféták nélkül is előbb-utóbb eljött. Ilyen pl. a monotheismus, a mely más elmékben, kiművelt erkölcsi érzéssel bíró férfiakban is meg-

született, a nélkül, hogy a prófétákat ismerték volna. A tiszta erkölcsösség előbb-utóbb ez eszméhez vezette volna és vezette is az emberiséget. Ez tehát nem sajátos vonás. De az emberszeretet eszméje sem mondható ilyennek, mert a felebaráti szeretet az emberi szív közös vonását képezi, közös érzését, a mely a körülményekhez képest előbb-utóbb felébred. A történettel összekapcsolt eszmék, mint Izrael kiválasztása, — s ezt minden nép tartja magáról — akár fennmaradási vágyak, akár kötelességnek tekintsük, sem nevezhetők oly sajátosságoknak, hogy jogosulttá tegyék a prófétai működés világtörténeti fontosságát.

Habár dr. Kármán Mór így kikerekítvén a kérdést, az andó feleletről maga mondta, hogy nem lesz felfedezés, ez által még sem csökkentette az általános figyelmet, mely szavai felé fordult.

A történeti tudat, ez az általános eszme, mely a prófétismushoz eredetiséget kölcsönöz, ez sajátos, lényeges vonása. Egyéneket, nemzeteket, a világot oly szempontból nézni, mint a kik egy nagy cél szolgálatában állanak, az életnek egységes értelmét tulajdonítani, azt történeti felfogásból szemlélni, ebben különböznek a próféták a görög és római történetiróktól, a kik eseményeket irtak le, de szükölködtek a történeti felfogásban, a kik minden eseményt egy különálló történetnek vették és nem mérték egy végső célhoz. Korunk történetirói pedig, a kik az emberiség multját ily szempontból vizsgálják, megfigyelik, a próféták hatása alatt állanak. A világ egy bizonyos végcél felé törekszik, ennek elérését célozza a természet minden tüneménye, megnyilvánulása, az emberiség körében előforduló minden esemény, ennek felismerése képezi a próféták sajátos vonását. Eme próf. vonásnak méltóságát adta meg a cél minémősége, annak erkölcsi volta. Az emberségnek erkölcsisége pedig beáll, ha az igazság, szeretet uralma általános lesz. Világosan fejt ki eme eszmét Ézsaiás próféta, midőn az emberiség végcélját festi a 11. fejezetben »És nyugodni fog rajta az Úr szelleme, a bölcsesség és belátás szelleme« stb.; a háboru megszűnését a béke általános uralmát (2,1—4. és Micha 4,1—4). Eme végső cél vezette a prófétákat minden esemény megítélésénél, még olykor is, ha saját népük vesztesége forgott a kockán. Azért

üdvözik az assur nagykirályokat, a bábeli hódítót, mert ezek előmozdítói ama eszmének, melyet ők hirdetnek, mert közelebb viszik az emberiséget ama cél felé, a melyet ők végsőnek tekintenek. Azért nevezik Isten szolgáinak. Eme nagy czállal szemben még az állami élet fenntartása is másodrendű fontossággal bír az ő szemükben. Ámde azt lehetne ellenvetni, hogy ezek igen szép teoriák, utópiák, de hinné bennök kár volna, hasznuk vajmi csekély volna.

De tán mégis volt eme történeti felfogásnak etikai következménye, a mely azután a történeti felfogásnak külsajátosága. Volt m. p. az erkölcsi magatartás. Ők éreztetik az emberiség *szolidaritását* erkölcsi értelemben, hirdetik az emberi felelősség tanát, a mely azt követeli, hogy minden egyes tudatában legyen ama érzetnek, a mely szerint ő bármily nagy, tudós és gazdag is legyen, felelős felebarátjáért, a ki szegény, árva, szenvedő és tudatlan. Ez a próféták történeti felfogásának etikai következménye, a mely egyszersmind fellépésüket megokolja és velünk megérteti. »Ha baj van az országban, ne emeljem én fel szavaimat« így okolja meg Amósz fellépését (3,8.). Elűzik őt a székvárosból, pedig ő nem próféta, az apja sem volt az, csak egyszerű pásztor, de a felelősség érzete készteti, hogy ne legyen közönyös a bajok látására, hogy szóljon és ne hallgasson. Még világosabban látható ez Ezekielnél, a ki protestál az ellenkező felfogás ellen, a természeti szolidaritás ellen, mely szerint a fiú az apa vétkei miatt bünhődik (v. ő. 18. f.). Nem ugy, hanem a vétkező az haljon meg. De ime, téged tesznek örül Israel házának... figyelmeztess őket (3,17.). De ha nem *figyelmeztetted*, ő a gonosz halállal lakol, de vért rajtad fogom megtorlani (18. v.). A próféták népük lelkiismeretének képviselői. Minden ember (a társadalomról szólva is az egyesekre vagyunk tekintettel) felelős felebarátjáért. Igen természetes, hogy nem szivesen vállalkoztak ily tan hirdetésére, vonakodtak ily köllemetlen feladat szolgálatába állni. Ime Ézsaiás fertőzött ajkunak mondja magát, förtelmes ajkunak nevezi népét. De e feladat nehézségét, súlyát, sőt átkát Jeremiás érzi leg-erősebben.

A pörlekedés emberévé szülte őt anyja, nehezen vette rá az isten, hogy küldetését elfogadja, mert az anyji keserűség-

gel jár, annyi bajjal, hogy megunja életét, elátkozza születése napját. Az ő bolyongó alakja a nép lelkiismerete. De ezen alak etikai tipussá képződik, a milyenek a Deuterocesaja »anavimejai, a szenvedők, az isteni szolga, a ki fájdalomban nem kiált, nem volna képes egy nádat széttörni, a kinek nincs más törekvése, mint »az igazságot megszilárdítani a földön«, külseje visszatasszító, »megvetett ő elhagyatva az emberektől... pedig bajunkat ő viseli, fájdalunkat ő türi.« A szenvedés kelyhét kiüríti fenéig a felelőség tudatában. Eme szolidaritás napjainkban is nyilvánul, midőn az egész zsidóságot vonják felelősségre egyes tagjának bűne miatt. A történet ugy neveli a zsidókat, hogy a prófétai felelőség belőlük ki ne vesszen.

Szünni nem akaró taps és hosszantartó éljenzés köszönte meg dr. Kármán Mórnak érdekes és tanulságos előadását. Az 1 $\frac{1}{4}$ óráig tartó előadás a hallgatóságot folytonos érdeklődésben tartotta, melyet még növelt az a körülmény, hogy dr. Kármán nem olvasott, hanem előadott melegen és érzéssel. Csak úgy lesték a szót ajkairól, a ki most is (ezt dicséretképen mondjuk), mintha csak a kathedrán állt volna a filozofia igazságait tolmácsolva a hallgatóknak. Az elismerés, melylyel a jelenlevők, (köztük dr. Mezey Mór országgyűlési képviselő, Deutsch Sámuel hitközségi alelnök stb.) az előadónak adóztak, legszebben nyilvánult abban, hogy a kérdő szekrénybe dobott kérdőívek tárgyalása és megbeszélése a jövő ülésre halasztatott.

Az előadásért, melyet ily szűk keretben tüzetesen ismertetni nem lehet, dr. Weinmann Fülöp kir. tanácsos a társulat társelnöke mondott köszönetet. Csak sajnálni lehet, hogy dr. Kármán remekül kidolgozott előadását meg nem írta, mert óhajtható lenne, hogy a társulat távollevő, de különösen vidéki tagjai a társulatnak összes szellemi mozgalmairól pontos tudomást nyerjenek, hogy az azokban való részvétellel mozdíttassanak.

II. Márczius hó 28-án tartott ülés.

A távollevő elnökök helyét az irodalmi bizottság elnöke Dr. Bacher Vilmos foglalja el, melegen üdvözli a jelenlevőket és átadja a szót Dr. Blau Lajosnak, a ki »A kiválasztás-eszméjéről« olvas.

Öszhangzásban van-e a kiválasztás eszméje eszméinkkel

és érzéseinkkel, összeférhet-e lelkületünkkel, vallásos gondolkodásunkkal? Él-e még napjainkban és van-e életképes ereje? A »kiválasztott nép« fölfogása ellen szól az, hogy a zsidók nem is képeznek népet, annyi népre oszlanak, a hány a föld kerekségén él; sőt már a középkorban sem tartották magukat külön népnek. A »kiválasztás« fogalma pedig ellenkezik az isteni igazsággal, a szentírásnak az emberiség egységét és egyenlőségét hirdető tanaival, nem is szólva, hogy ennek hangsúlyoztatásában fennhéjázás és gőg rejlik, oly tulajdonságok, melyeket a szentírás épen nem magasztol. Milyen eszme a kiválasztás? Nem nemzetiségi, mert oly nemzeti öntudat, mely leginkább az őseket dicsőítő hősmundákban, győzelmeiket zengő énekekben, harci diadalairól szóló mesékben nyilvánul — a zsidó népben nem létezett; hiszen az egyetlen diadalénekeket tartalmazó »az Őr. harcainak könyve« című könyv ránk sem maradt, Sámson és Dávid pedig nem nemzeti hanem vallásos hősök, a patriarchák meg békeszerető. jámbor életmódot folytató, az isteneszmét terjesztő férfiak voltak. A próféták és a hagyomány korszakában sem fejlődött a harcias szellemben nyilatkozó nemzeti öntudat. A nemzeti kapocs nem volt a közös vér, föld, nyelv, politikai mult, állami élet, hanem a közös isten és a közös vallás. Azért vett fel a zsidó nép magába idegen elemet (pl. az Egyiptomból való kivonulás alkalmával), azért itenek biblia és hagyomány humánus bánásmódra az idegenekkel. Az idegen ép oly jogokkal birt mint a benszülött, mert mindketten egyenlően emberek; a nemzetiségre tehát nem fektetek nagy súlyt — a mi nem csekélység az ókorban — hiszen Bileam oly próféta mint Mózes (hogy csak kettőt említsünk a felolvasó által felhozott sok bibliai és a hagyományból vett példák közül), és Israel kötelékébe Amon és Moab ivadékait is fel kell venni. A nemzeti tudat fejletlen volt, a »kiválasztás« tehát nem nemzetiségi, hanem vallásos eszme. Mi már most ezen vallásos eszmének tartalma, értelme, fogalma? A »kiválasztás« szó értelme szerint azt kelene hinned, hogy a kiválasztott nép — vagy mondjuk inkább választásfelekezett mert nép az már nemzetiségi fogalom — bizonyos tekintetben kiválik, bizonyos kiváltságokban részesül attól, a ki kiválasztotta. Ily kiváltságok arrogálása, magát kiválónak tartani pedig gőg, a mely miatt az illető népet gyűlölni és

megvetni kell, s mint a Tempelherr mondja Lessing Nathan-jában.

Amde Izrael nem is úgy értelmezte a kiválasztást, mert ő »a legcecsekélyebb volt a népek között« (Móz. V. 7, 6. 7.), holott a régi népek kiváltsága nagy számukban volt, erkölcsi fölényvel sem bírt, »mert csakis a népek gonoszsága miatt« (u. o. 9, 4. 5.) kapta Kanaánt nem pedig saját érdemei révén, tehát nem volt kiváló. De kiváltságok sem jutottak neki osztályrészü, privilegiumokat nem kapott. Midőn Izrael ma a kiválasztás eszméjét emlegeti, nem szól belőle sem nemzeti önérzet, sem kiváltságának tudata, sem kiváltságok követelése. Mi tehát a kiválasztás értelme? Mi marad meg a kiválasztás tartalmául?

A szentírás és hagyomány egybehangzó számos nyilatkozata szerint Izrael feladata az *önszentelés*. Az Isten szolgálatainak eszméje hassa át nyilvános és magán életét, állami szervezetét, politikai törekvéseit, egész népéletét. A vallás szabályozza a köz és magánélet erkölceit, a jogviszonyokat stb. kiterjeszkedik még a gondolatra is és a későbbi fejlődésében a vegetatív életre is. Ebben különbözik Izr. a többi népektől. És miért terhelik a számos parancsolatok éppen őt? Mert ezek teljesítése az *ő kötelessége*, az isteni tanok és törvények hű megőrzésének kötelessége, a kiválasztás eszméje tehát kötelességet ró rá. Így fogja azt fel a biblia és a hagyomány. Ezen kötelesség alól nincs felmentés sem jólétben sem nyomorban, mert Izr. ezt a kötelességet elvállalta, 88 szor több parancs (a rabbinikus bővítéseket be nem foglalva) teljesítésére kötelezte magát mint a Bné Noach. Mert a kiválasztás kötelességet jelent, azért hivatkozik a szentírás az ősökre, mert az ősök nemes példája kötelességeket ró ivadékaikra és kettős megvetést érdemel a nemes szülők nemtelen gyermeke. A kiválasztás egyik oka ennél fogva az ősök szeretete és ragaszkodása Istenhez. Egy másik oka, a kötelezettségnek alapja az egyiptomi kiszabadítás, De a legfontosabb Isr. szabad akarata, szabad elhatározása, a mely a klasszikus versben »meg fogjuk tenni és meghallgatni« és a híres midrásban, mely szerint Isten az összes népeknek felajánlotta a Tórá-t, de ezek egyike sem *fogadhatta el*, nyilvánul. És mert szabad akaratból vállalta el a Tórá-t, azért nincs alóla feloldás, felmentés.

Ha más nép a kellő diszpozícióval bírt volna arra, hogy kebelében kinyilatkoztatás történjék, meg is történt volna. Csak Izraelnek vannak kötelességei, mert csak ő vállalta őket el, és ezért nem jár neki jutalom. *Kötelességek jogok nélkül, szolgálattétel jutalom nélkül a kiválasztás eszméjének egyedüli és kizárólagos tartalma!* Eszményi forrásból ered a kiválasztás eszméje, tartalma nem önteltség, öndicsekvés, nem azt állítja, hogy Isr. a vallásosság és erkölcsösség magasabb fokán áll, csak azt, hogy magasabb fokon *kell állnia*, magasabb fokra *kell törekednie*. Az emberiség kulturális haladásában és fejlődésében, Izrael kötelessége *még előbbre* haladni, neki a jók között a legjobbnak *kell akarni* lenni. Ez adja meg a kiválasztás eszméjének jogosultságát a jelenben és a jövőben is, mert a kiválasztás nem tény konstatálása, hanem vallásos eszmény kitűzése, eszméje amaz éltető elem, a mely Izraelt folytonos haladásra, fejlődésre, tökéletesedésre ösztönzi.

A tanulságos, bibliai és midrási talpraesett helyekkel átszőtt, emelkedett nyelvezetű felolvasás befejezése után zugó éljenzés és hosszantartó taps hangzott fel. Dr. Bacher pedig szép szavakban mondott köszönetet a »világos és felvilágosító« felolvasásért. Ezek után az első ülésen elhalasztott kérdések válaszolására került a sor. Dr. Weisszburg Gyula röviden ismertette az exotikus országokban (India, Khina, Afrika stb.) lakó zsidók állapotját, rítusukat, származásukat és különféle »szektáit.« A samaritánusok mostani helyzetéről, lakóhelyéről és számáról a távollevő Dr. Kohn Sámuel helyett az elnök adta meg a kellő felvilágosításokat, úgy szintén a következő három kérdésről, egy ritka rövidítés értelméről; a jargon irodalom becséről; a biblia hatásáról a görög bölcsészekre és költőkre (az utóbbira megjegyezzük, hogy S. Szabó József irt róla a Protestáns Szemle VI. évf. (1894.) 575—593 ll.)

Dr. Bacher, a ki különben is igen jól vált be legújabb tisztségében és egynehány ötletével vidámságot és eleveiséget hozott be a tárgyalásba, a jargon termékeiről szólva, abban is látja becsüket, talán éppen a legnagyobbat, hogy a jargon könyvek voltak évszázadokon át a zsidó nők kizárólagos műveltségi és vallásossági forrásai pl. a híres »Zena ur'ena.« Hogy honnét kerültek az oroszánképek a zsinágozába, erről

Dr. Fényes Mór nem tudott bennünket kellően meggyőzni. Ő ugyanis egy midráshelyet tart e szokás alapjának, de ott említettik a sas, szarvas és más hatalmas állatok is, a melyeknek képei a zsinagogákban nem találhatók. E kérdés még választ igényel. A »Nagygyülekezet« koráról és létének valószínűségéről (mely Jost és Herzfelden kívül ma általánosan el van fogadva) Dr. Krausz Sámuel mondotta el röviden a szükséges adatokat. Habár nem tudományos, mégsem veszít értékéből a kérdő szekrénybe dobott legujabb kérdés, mely arra kíván választ, honnét van az, hogy hitfelekezetünk előkelői és jelesei, kevés kivétellel oly csekély érdeklődést tanúsítanak az Irodalmi Társulat ülései iránt, holott ez külföldön bizony másként van sőt nálunk is megjelennek a Sz. István v. Protestans társulat ülésein az illető felekezet jelesei? Dr. Bacher sajnálattal jelentette ki, hogy nincs abban a kellemes helyzetben, hogy a választ megadja. A többi kérdések a következő ülésre halasztattak.

Köszönetet mondván a hallgatóságnak és azt meghíva a következő április hó 4-én tartandó ülésre, (Dr. Weissburg Gyula: Zsidó utazók a XII. században) a mely ez évben az utolsó lesz, elnök dr. Bacher Vilmos az ülést bezárja.

A társulat ez évben elkésztetten foghatott a felolvasások ügyének szervezéséhez. De azért e kezdettel is meg lehet elégedve.

Budapest.

HAJDÚ GÁBOR.

TUDOMÁNY.

A HÉBER MAGÁNHANGZÓJELEK EREDETE ÉS NYELVTANI ÉRTÉKE.

A masszoréták beható munkáját és érdemét a legkézszelhetőbben észlelhetjük a *hangzójelek* rendszerében, melyekkel a bibliai szöveget ellátták. Ezen jelek megtestesülése azon *magánhangzós kiejtésnek*, melyet a masszoréták a bibliai könyvek betűszövegével együtt szóbeli hagyományként sok nemzedéken át megőriztek.¹⁾ A szöveg olvasásában hagyományozott ismerete a nyelvalakoknak olyan időkre nyulik vissza, melyek még nem nagyon távol eshettek azon kortól, melyben a héber nyelv még élő nyelv volt. A bibliai szöveggel együtt az iskolai oktatás, a zsinagogai istentisztelet és a szentírás hivatászerű ismerőinek és hagyományozóinak különös gondossága által egy, majdnem élőnek nevezhető, nyelvismeret tartotta fenn magát, mely voltaképen soha sem szenvedett megszakítást. És ha némely hibás hagyomány tartotta is fenn magát, ha némely önkényes olvasás és egyes részleteknek téves fel fogása csúszott is be és szilárdult meg, s ha továbbá épen a magánhangzók kiejtése a más nyelven beszélő környezetnek, a hagyományozók saját, araméus, anyanyelvének befolyása alatt, valamint a hagyomány kezdetétől való időbeli távolság következtében lényeges változatokat szenvedett is; magában véve a bibliai szövegnek a masszorétától ránk maradt magánhangzós kiejtése, amint ez végül megállapított a hangzójelekben, a héber nyelv hangállományának, hangváltozásainak és szóképzésének ismerete számára a legbiztosabb alapnak tekintendő.

¹⁾ Kautzsch (ZDMG. XXXIV. 338) helyesen jegyzi meg: »Mindenesetre ki van zárva az a gyanu, mintha a kiejtésnek sokféle árnyalatát csak a punctatorok állapították volna meg mesterséges vocalisatio- és szótagképzési törvények alapján.«

Az elő héber nyelv rekonstrukciója, amennyire egyáltalában lehetséges, hang- és alakjának megállapítása csakis a masszórának, ritka emlékező tehetséggel és rendkívüli gondossággal hagyományozott vocalisatiója alapján, és ennek jelekben való megrögzítése által volt lehetséges. Szinte azt lehetne mondani, hogy a masszórái vocalisatióban már *implicité* megvolt a héber nyelv grammatikája, aminthogy főképen a hangtannak és szóképéstannak a masszórái vocalisatió által fennmaradt tényein épült fel a héber nyelvtan.

A *magánhangzójelek behozatalát* teljes homály borítja. Nagyon is tetszetős Graetznek feltevése, hogy az első jelek amelyekkel nem voltak ugyan maguk a hangzók megadva, hanem a különböző magánhangzókkal kiejtett, máskülönben hasonló hangzású szavakat különböztették meg egymástól, a szó fölött és a szó alatt alkalmazott pontok voltak. Ezeknek emléke fenntartotta még magát a טלעיל és טלעיל régi masszórái kifejezésekben. Egy másik, a teljes magánhangzó-rendszert megelőzőt jel lehetett, amint látszik, a vizszines vonás a betű fölött, melylyel a babyloniai pontozási rendszerben a félhangzó vagy a hangzó hiánya is jelöltetik.¹⁾ A tiberiási pontozási rendszerben ezen vonás a mássalhangzó erősebb kiejtésének ellentétét, a dagesnek vagy mappiknak hiányát jelenti. Ezen jel valószínűleg még a magánhangzójelek alkalmazása előtt használtatott a félhangzónak a teljes hangzótól való megkülönböztetésére. Mert ez a megkülönböztetés maga a masszórái rendszernek régibb elemeihez tartozik, és megjelölésére alkalmazták a חטף műkifejezést, mely még később is a félhangzó jelölésére szolgált, melyet a fiatalabb eredetű »sewá« műkifejezés nem szorított ki helyéből. חטף ígét már a babyloniai amórák használják a szótag gyors kiejtésének kifejezésére.²⁾ חטף ebben a jelentésben: valamit gyorsan tenni, amint látszik,

¹⁾ Értsd alatta az egyszerűbb rendszert, amilyen a jemeni kéziratokban van alkalmazva, melyeket Merx a Chrest, Targumicában használt. A pétérvári kéziratok mesterségesebb rendszerében, amelyet kölönösen Pinsker ír le (Einleitung in d. bab.-heb. Punctationssystem), a vizszines felső vonásnak más alkalmazása is van.

²⁾ L. Berákhóth 13. b: ובלבד שלא יחטוף בחרו (R. Assi mondása) V. ö. a Tur, Orach Chájim 61. fejezetében idézett — apokrif — helyet a jeruzsálemi talmudból. A Baer-Sträcknál Dikduke-Hateamim 31. l. található magyarázat helytelen.

egyáltalában a babyloniai aramaizmushoz tartozik. A híres Sámuel amóra azt mondta tanítványának, Jehuda ben Jechezkel-nek (Erubin 54, a) חטף יאכול חטף יאשרי (*siess, egyél, siess, igyál*). Így mondhatták a babyloniai tanítók is, ha a félhangzó helyes kiejtésére akarták oktatni tanítványukat: חטף ויליל. Ebből keletkezett aztán az egyes magánhangzók neveinek analogiájára (l. alább) a חטף műkifejezés a félhangzók, a grammatikusok sevá mobile-je és seva compositum-ja számára. E kifejezés adott esetben חטף-vel párhuzamosan is használtatott, és ha azt akarták kifejezni, hogy חטף hétszer fordul elő (ellentétben חטף-vel), akkor a masszóra azt mondja: חטף חטף (Exod 14, 16 és más helyeken), de így is: חטף חטף (Jerem. 3, 18) V. ö. még: חטף חטף, חטף חטף, ellentéte: חטף חטף (Mass. m. Num. 10, 14. Mass. fin. חטף 8, 9); חטף חטף בקריא חטף (Mass. m. Exod 38, 24).

A חטף kifejezés természetesen csak a félhangzót, a sevá mobilét jelentette; a szótagot bezáró mássalhangzónak magánhangzó nélkül való kiejtését ezzel nem lehetett jelölni. Tényleg az egyszerűbb babyloniai pontozási rendszer a chatef-et (félhangzót) jelentő vizszines vonást csak a mozgó és az összetett sevá számára alkalmazza. A nyugvó sevának itt még nincs aequivalense. Egy kezemben levő jemeni kéziratban például, mely nagyobb részleteket tartalmaz J6b és Dániel könyvéből Saadja fordításával, חטף szóban (14, 2) a ח-nek nincs jele, חטף szóban (u. o.) az ח chatefvonással van ellátva; חטף szóban (u. o. 20. v.) a második ח-nak nincs jele, a ח-on chatef vonás van. Ugyanezen tényállást tüntetik fel a Merxtől kiadott targum-részletek is.

A magánhangzó jelek megállapításának hazája minden valószínűség szerint Babylonia³⁾ és az épen említett, eredeti, egyszerűbb babyloniai pontozási rendszer régibb, mint a másik, mely Tiberiásról nyerte nevét, és melyet ezen város masszóré-
tái uralkodóvá tettek.

³⁾ Pinsker (i. h. 11. o.) szerint a két kifejezés szinonim használatára összefügg azzal, hogy mind a sevá hiánya, mind a dages hiánya vizszines vonással jelöltetett. De a kifejezések mindenesetre már előbb megvoltak, mint a jel.

⁴⁾ L. Die hebr. Sprachwissenschaft vom 10. bis zum 16. Jahrhundert cz. munkám 7. l. — Grätz, Monatsschrift 30 évf. (1881.) 400. l.

A főkülönbség a két rendszer között — eltekintve magától a jelek alakjától és a betűk fölött, illetve alatt való elhelyezésétől — abban áll, hogy a tiberiási rendszer hét, a babyloniai pedig csak hat magánhangzót különböztet meg. A különbség onnan ered, hogy a tiberiási rendszer $\bar{\text{v}}$ és $\bar{\text{t}}$ hangzókat a babyloniai rendszerben nincsenek egymástól elkülönítve. A masszóra — és ez is a babyloniai rendszer elsőbbsége mellett bizonyít — szintén nem tesz különbséget az említett két magánhangzó között: פתח épügy jelenti az $\bar{\text{v}}$ -t mint az $\bar{\text{t}}$ -t. (פתח helyett előfordul a masszóróban פשט is, szintén mindkét jelentésben). Valamint két oly különböző magánhangzó számvára, mint $\bar{\text{a}}$ (â) és $\bar{\text{o}}$. egyazon jelt állapították meg (Kámecz), mível mindkettőt összehúzott szájjal ejtették ki, épügy foglalták össze egy jel alatt (patach) a nyitott szájjal kiejtendő magánhangzókat ($\bar{\text{a}}$ $\bar{\text{o}}$ $\bar{\text{u}}$). A két jelnek nevei a régibb masszói műkifejezésekhez tartoznak, épügy mint a fent említett פתח. A helyes kiejtésre való oktatásnál a tanító קמין és פתח igéket használta, hogy tanítványát a két hangnem pontos megkülönböztetésére oktassa. פתח פומך és קמין פומך. így szolt az oktatás: »húzd össze szádát« és »nyisd ki szádát.«¹⁾

Midőn később feltalálták a hangzók számára a jeleket, megmaradtak az »összehúzás« és »kinyitás« kifejezések, mint nevei azon két jelnek, melyek a babyloniai rendszerben az $\bar{\text{a}}$ két különböző módosításából származtak.²⁾

Valamint a kámecz és a patach jelei az $\bar{\text{a}}$ -ból, úgy a chólem és surek jelei a $\bar{\text{u}}$ -ból keletkeztek. Egy függélyes vonás a betű fölött jelölte az $\bar{\text{u}}$ vagy $\bar{\text{ü}}$ -t, két függélyesen egymás fölött álló pont, — talán a ' két végpontját gondolták alatta — az $\bar{\text{o}}$ -t. Ezeknek a jeleknek a nevei (חולם és שורק) amint később a grammatikusok közönségesen alkalmazzák, a masszóróban nem fordulnak elő, épüly kevésbé, mint חקק és צר —

¹⁾ L. Derenbourg, Extrait de la Revue Critique du 21. juin 1879., 7. l. Derenbourg szerint a כמל név hasonló eredetű volna (כמל פומך) »kerekítsd a szádát«. Azonban sokkal helyesebb, ha ezen másodrendű hangzójel nevé magára az alakjára (כ), egy »szőlőfűrt« körvonalaira vezetjük vissza (l. Taame Hamikra 13. b. כמו אישכול (סכול). — A Csu-futkaletről elnevezett masszóra, Ginsburg nagy művében, a פתח-t teljes névvel így nevezi: מפתח פומא.

²⁾ L. Pinsker (i. h. 8. l.) Grätz szerint (i. h. 401. l.) a patach jele egy fekvő פ lenne.

de már Ben Ásér, mint régi hagyományt veszi át őket (Dikd. Hateamim 10. §. végén.)¹⁾. Mindkét név, úgy mint kámecz és patach, az általuk jelölt hangzóknak kiejtéséről van véve. פתח már a bibliai nyelvhasználatban az ajkak összeszorításával előidézett fütüülést jelenti (az u-hangnál az ajkak összeszorulnak), s csak másodsorban jelent szíszszegést.²⁾ Kevésbé világos חלם névnek az értelme. Előfordul ugyan a babyloniai talmudban (Kiddusin 25,a)³⁾ ומנין דהלים שפותיה; azonban a szó épen az ajkaknak erősen egymáshoz való szorítását jelenti, nem pedig olyan aktust, melylyel az $\bar{\text{o}}$ (au) hang idéztetik elő. Ha a gyöknek máshol található értelméből indulunk ki, melyet már Ábrahám Ibn Ezra igénybe vett a חלם név magyarázatához,⁴⁾ akkor feltehetjük, hogy חלם szóval a szájjak »teljes« kinyitását jelölték, mely az $\bar{\text{o}}$ (au) kiejtéséhez szükséges. A név e szerint ugyanannyit jelent, mint u. e. hangzó másik neve מלא פום. Vele ellentétben a schurekot nevezték így is קמין פום, az ajkak összehúzása.⁵⁾

A ' betűből vették a jelet az $\bar{\text{i}}$ magánhangzó számára, amennyiben az ábcézé e legkisebb betűjét egy ponttá összevonták. A hangzót és jelét חקק-nek nevezték, azon igéből, mely a fogak összezárását (csikorgatását) fejezi ki, amivel az $\bar{\text{i}}$ hang idéztetik elő.⁶⁾ Két vízszintesen egymás mellett fekvő ponttal

¹⁾ E passust későbbi toldaléknak magyarázni (M. Lambert, Revue des Études J. XVIII. 123.) annyival kevésbé megokolt, mível Ben Ásér kortársa, Szádja, is, mint ismeretést sorolja fel a 7 hangzó-nevet (Jeczira komment. 42. l.).

²⁾ Derenbourg i. h. utal כמפוחותן שורק-ra, Targum, Echa 2, 15.

³⁾ Nem Chullin 123, b, mint Derenbourg i. h. idézi.

⁴⁾ L. művenet Abr. J. Ezra mint grammatikus 57. l.

⁵⁾ L. Ginsburg Masszóróját. 1, 529 a: פום חקק פום וחד קמין פום. u. o. 629, b, חקק חקק פום וחד קמין פום. Massora p. II. Sam. 6, 23 (מותה): לית מלא (מותה): פום וחד קמין פום וחת מותה. Talán חקק helyett קמין volna olvasandó. Azonban J. Ezra is említi, hogy a surek פום קמין פום-nak is neveztetik. L. Ginsburg III. kötetében 36,b—43b, kiadott masszói grammatikus tanakönyvet, 48. §: פום וחת חולם קמין פום וחת שורק. A sureknek hosszú és rövid u-ra való kettéválasztása után, melyet Kimchi József eszközölt, az utóbbi שפתים קמין, vagy röviden קמין nevet kapott. (Sefer Sik-karon 17. l. 11. sor). Nem szűkség tehát Derenbourggal feltennünk, hogy קמין egyenértékű az arabs Dhammá-val. Ennek inkább megfelel קמין, amint hogy Jefet ben Ali a Kámecz-et arabsul קמץ-nak nevezi.

⁶⁾ V. ö. Die Agada der Tannaiten II. 109. 5. jegyz.

Jóllehet még Hieronymus idejében, és bizonyára még azután is, a kámecczal jelölt hangzó á-nak ejtetett ki, mindamellett Tiberiásban is megtartották ugyanazon jelt a hosszú, nyílt á-tól egészen eltérő ő számára. A kámeccnak o-ba hajló kiejtése, ahol á t jelent, Abr. Ibn Ezra tanúsága¹⁾ szerint ugyan csak a tiberiásbeliek és az egyiptomi tudósok előtt volt ismeretes; de feltehető, hogy ez nem az eredeti palesztinai kiejtés volt, hanem a tiberiási iskolában a Babyloniából hozott pontozási rendszerrel és a benne kifejezésre jutó kiejtéssel együtt hounosodott meg.²⁾

A kámeccnak Hieronymus révén ismert palesztinai kiejtése (a) a héber nyelvnek szefárd kiejtésébe ment át, míg a babylóniai kiejtés (o), mely a hangzójelrendszernek alapját is képezi, az askenázi zsidóknál tartotta fenn magát.

Talán ugyanazon időben, midőn az eredeti babyloniai pontozási rendszertől a Tiberiásról elnevezett rendszer képződött, az előbbi az egyes magánhangzóknak a chatefonással való rendszeres összetevése által tovább fejlesztetett. Ezen fejlettebb rendszerben megkülönböztették egymástól a magánhangzókat a szerint, hogy vajjon zárt, avagy nyílt szótagban állanak-e, vagy a szerint, vajjon követi-e egy dagással ellátott mássalhangzó; és ily módon alkottak jeleket a félhangzók kírására is melyeket a tiberiási rendszer szintén a hangzójelnek a sevá-val való összetételével jelölt.³⁾ Ezen, a tiberiási rendszert bizonyos irányban finomságra felülmúló pontozási rendszer a hangzójelek alkotásában való tudatos, módszeres munkáról tanuskodik. De az eredeti pontozási rendszertől sem tagadható el a tudatos módszer, mely nemcsak a későbbi héber grammatikának nyújtott szilárd alapot, hanem már magában is vége grammatikai alkotásnak mondható, a mennyiben a magánhangzók tanának elemeit magában foglalja.⁴⁾

Budapest.

DR. BACHER VILMOS.

¹⁾ Czachóth, kezdete. I. Abr. Ibn Ezra mint grammatikus 34. l. 7. jegyz.

²⁾ Ben Ásér a hosszú kámeccet szintén az o-féle hanggal ejtette ki. I. Baer Strack jegyzetét, Dikd. Hat. 35. l.

³⁾ L. az áttekintést Merxnél i. h. XVI. l. és Pinskernél i. h. 13—16 l.

⁴⁾ Jelen közlemény egy fejezet a »Héber nyelvtan elejeiről« szülő munkámból, mely a német-keleti társaság folyóiratában fog nem sokára megjelenni.

AZ ELEUZISZI MISZTÉRIUMOK A JERUZSÁLEMI TEPLOMBAN.

A zsidó vallástörténet leglényegesebb, de egyszersmind legkényesebb részeit azok a kérdések alkotják, melyek a zsidóknak más népekkel, idegen eszmekörökkel történt érintkezéseire vonatkoznak. Fölösleges e helyen bővebben fejtegetnem a kölcsönhatás kérdésének rendkívül lényeges voltát; a zsidóságnak létérdeke s világtörténeti hivatásának igaz méltánylása megköveteli, hogy lehántsuk a külső kérget a még benső lényegéről, s hogy tisztán lássuk s megismerjük a zsidóság sajátját, amelytől képesek legyünk eltávolítani az idegen eszmék és kultuszok évezredek lerakódásait. De amely fontosak a vallástörténet ezen ágába vágó kutatások, époly kényesek is s megoldásuk nagy nehézségekbe ütközik. Renan igen találóan utal (Gesch. des Volkes Israel, II. köt. 143. l.) a zsidó vallástörténet azon valóban csodás jelenségére, amely szerint a zsidóság sokszor legszenvedélyesebb szeretettel hevült föl oly intézmények védelmére, amelyek valamikor tulajdonképpen csak ráerőszakoltattak. Ezen jelenség ma is látható s gyakran kell meghátrálnia a vallástörténet kutatójának az igazságtól rettegő előítélet előtt. Másrészt azonban nagyon megnehezíti a kutatást s némileg jogos kételyeket támaszt az eredmény iránt az a körülmény, hogy vallástörténeti forrásaink — s itt első sorban a Szentírás s a talmudi irodalom értendő — részint hézagok, részint pedig sokkal későbbi keletűek annál az időnél, melyet előadnak s melynek intézményeit csak százados hagyomány alapján ismertetik meg az utókorral.

A tudományos kritika korunkban már teljesen hozzáférhetővé tette a Szentírást a vallástörténet kutatója számára, de a Talmud tengerét még mindig sűrű homály borítja, úgy az archaeológiára, mint a vallástörténetre vonatkozólag. A második templom idejéből nemcsak a zsidók külső történetére nézve foglalja magában a leghiányosabb adatokat a talmud, de valójában teljes képet még az azon korbeli zsidóság vallásos képzeleteiről s kultuszáról sem nyújt. Miként is csodálkozhatnánk ezen, ha meggondoljuk, hogy maga a Misna, úgy mint előttünk van, több mint száz évvel idősebb a templom

pusztulásánál, s a Talmudban letéteményezett hagyományok továbbítói hatszáz évnél többet ölelnek fel. Ha a jeruzsálemi templom kultusza fölötti hagyományozást a legszigorúbb módon történetnek tételezzük is fel, úgy mégis gondolkodóba kell hogy ejtsen bennünket az a végtelen komoly vita, melyet a Talmud tanítói a legellenkezőbb álláspontot foglalva el üznek egymással az ünnepek és áldozatok szertartásai körül akkor, midőn már századok választották el őket attól az időtől, a midőn a vitatott szertartások módozatai tényleg gyakoroltattak, s amidőn a jeruzsálemi templom nemlétezése miatt azon szertartások már csak pusztá theoria tárgyát képezhették. Természetes, hogy a Misna és Talmud tanítói főbb súlyt fektettek azon hagyományokra s behatóbban foglalkoztak a jeruzsálemi templomban létezett azon szertartásokkal, melyek az ő idejükben is meg voltak valósíthatók; de másrészt nem igen törődtek a, noha a templom létezéséhez kötött, azonban kevésbé fontosnak látszó szertartásokkal s megelégedtek a szűk szavú hagyománnyal, a nélkül hogy bővebb kutatással vagy fejtegetéssel tovább feszegették volna.

Ámde ép ennek a körülménynek köszönhetjük azt, hogy a hagyomány arról a kevésbé fontosnak látszó s meg nem valósítható szertartásról teljes épségében megmaradt s a Talmud tanítóinak vitái nem vetkőztették ki eredetiségéből. Hiányos lehet ugyan az a hagyomány s bár nem terjeszkedik ki azon szertartás aprólékos részleteire, s ép azért annál fokozódottabb figyelemben kell minden szavát részesítenünk, de legalább tudjuk, hogy azt a hagyományt a századok vitái meg nem rontották s így biztos alapját képezheti a kutatásnak.

Ilyen szűkszavú hagyomány a Misnának s a Talmudnak a *»Vízmerítés örömnepé«*-ről szóló tudósítása. *»ששתה בית השואבה«*

A sátorosünnepnek erről a részéről elmondható, hogy nem képezi vita tárgyát. Mert egyáltalán nézeteltérés csak a következő lényegtelen pontokban fordul elő. 1. Az ünnepegy névére vonatkozólag R. Jehuda *שואבה*-nak, R. Éna pedig — bizonyára csak a hasonhangzású szójáték miatt — *שואבה*-nak nevezi.¹⁾ 2. A másik lényegtelen vita a körül for-

¹⁾ Szukka 50. b. Hogy ezen vita nem érinti a kérdés érdemét s hogy tényleg csak szójátékot képező magyarázat idézte elő, bizonyítja az, hogy R. Éna ezt a nevet R. Nachman szavaival okolja meg, aki kü-

gott, valyon az edény, melyből az oltáron a vizet kiöntötték, ezüstből vagy gipszből való volt-e?¹⁾ 3. Végre afelett volt komolyabb vita, valyon ezen örömnepély szertartásával megszabadott-e szegni a szombati vagy ünnepi tilalom szigorúságát.²⁾ Ezen kérdés körüli vitázók az ünnepegyt *שמחה*-nak »főlsleges öröm«-nek nevezik.

De ebből az utóbbi megnevezésből is következtethető, hogy ezen örömnepély fölötti hagyomány nemcsak azért nem vitatott meg oly nagyon, mert a jeruzsálemi templom rombadőlte óta a sajátos szertartások miatt nem volt gyakorolható, hanem azért is, mert — bizonyára szintén hagyomány útján — tudták, hogy az nem tartozott oly lényegesen a sátorosünnep szertartásaihoz. Igaz ugyan, hogy ezen örömnepély szertartásának leírása — minthogy a Talmud tanítói előtt csak »főlsleges öröm«-nek tekintett — rövid, hézagos s egész lefolyása nagyon homályos, de bizton feltehetjük, hogy ép a vele nem törődés következtében hiven őrizte meg róla a tudósítást a hagyomány.

E föltevésből kiindulva fogom tárgyalni a vízmerítés örömnepélyének szertartását, eredetét s keletkezése idejét.

I.

A vízmerítés örömnepélyének egész lefolyásáról szóló minden hagyomány a Misna Szukka traktátusa V. fejezetének 1—4. pontjaiban, IV. fej. 9. pontjában, a Toszifá (ed. Zuckerman) Szukka trakt. IV. fej. 1—9. pontjaiban s a Bab. Talmud Szukka trakt. 50a—53b. lapjain közöltetik. Ezen források alapján a következő hagyomány maradt fön az ünnepegyről.

A fuvolajáték, mely az ünnepi öröm fokozására szolgált, a Sátorosünnepre eső szombatra való tekintettel öt-hat napig

lőnben is jól értett agádai magyarázatokhoz. (I. Bacher, a Bab. amorák agádája. Budapest, 1878, p. 74.). De különben is bizonyítja e vita lényegtelen voltát az, hogy a vita szóval sem folytatódik tovább, amin a Toszafóth s. v. *והיה* meg is ütközik, holott Aboda zara 1. a. a hasonhangzású *עדיין* és *אדיין* fölött hosszan folyék a vita. E kérdésre egyedül az lehet a válasz, hogy R. Jehuda és R. Éna igen lényegtelennek tekintik az egész ügyet.

¹⁾ Misna Szukka IV. 9.

²⁾ Szukka 51. a.

tartott s aki ezt a vízmerítés örömnepélyét nem látta, az nem is látott valódi örömet életében soha. A Sátorosünnep első napjának végeztével papok és leviták mentek le a nők udvarába, a hol nagy intézkedéseket tettek. Szükség volt ezen intézkedésekre, mert azelőtt csak a nők voltak az udvarban, a férfiak pedig kívül a mezőn, vagy a falakon álltak; mint-hogy pedig könnyelmű visszaélések történtek, meg kellett később a helyeket cserélni, a nők voltak kívül s a férfiak bent az udvarban: de a könnyelműségnek így sem vethettek gátat, minek következtében karzatokat emeltek az udvar három oldalán s e karzatokon álltak a nők, a férfiak azonban lent foglaltak helyet. Aranyból készült magas oszlopok (karos gertyatartók) voltak felállítva az udvaron, minden oszlopra négynégy aranycsésze volt erősítve; mindegyikhez lajtorja volt állítva, melyeken négy legényifjú a papok közül négy-négy harmincz lógnyi olajat tartalmazó korsóval kezében szállt föl s öntött olajat a csészébe és szétszakadt papiöltöny ruhadarabjaiból csavart kanócczal gyújtották meg az olajat. Nagy világosság támadt erre; Jeruzsálem minden udvarát úgy elözönlötte a fény, hogy kézzel lehetett elválasztani a buzát a konkolytól. Ekkor a jámborok s jó tetteikben kiváló férfiak világító fáklyákkal kezükben dalolva s dicsőítő mondásokat zengve táncoltak a világító oszlopok előtt. A jámborok mondták: »Üdv ifjúságunknak, amiért nem kell szégyenkezünk öregségünkben«. A megtértek mondták: »Üdv öregségünknek, mely kiengeszteli ifjúságunkat«. Mindannyian mondták: »Boldog az, ki soh'se vétkezett, s aki vétkezett, az jöjjön, térjen meg s meg fog néki bocsáttatni.« A leviták cziterával, hárfával, czimbalommal, trombitával s más hangszerrel helyet foglaltak a tizenöt lépcsőn, mely a nép udvarából a nők udvarába vezetett s énekeltek. Némelyek mondták: »Most dicsőítétek az Urat, az Ur szolgálói, kik itt álltok az Ur templomában éjnek idején« (134. Zs. 1.); mások pedig mondták: »Emeljétek föl kezeiteket a szentélyhez s dicsérjétek az Urat«. (u. o. 2.). A legfelsőbb lépcsőn két pap állt, mindegyik kezében trombita. Kakasszóra háromszor fújtak a trombitába, jelezve a vízmerítés kezdetét. Ekkor lejöttek a tizedik lépcsőre s innét háromszor fújtak meg a trombitát, mire lejöttek az udvarba s ismételt háromszori fuvás után folytonos trombitá-

lással a keleti kapuhoz vonultak, ahol megfordultak s mondták: Apáink, kik itt voltak, háttal fordultak a templom felé s arcczal keletre fordulva a nap előtt hajoltak meg, de ami bennünket illet, mi az övé vagyunk, szemünk Ő felé s templomára irányulnak. Erre megindult a menet a Siloa forráshoz. Itt aranyedénnyel vizet merítettek s visszavonultak. A szolgálattevő pap e vízzel az oltárhoz lépett, hol két ezüst vagy gipszedény állt, az egyik keleten bor számára, a másik pedig nyugot felé a víz felvitelére. Mindegyikbe öntött az illető folyadékából, s ének s hangszerjáték közben elvégezte a folyadékáldozást. Magasra tartott kézzel kellett kiöntenie a folyadékokat, hogy mindenki lássa az áldozás szabályszerű megtörténtét. Mert megtörtént egy saduceus főpappal, hogy ezen áldozás szentségét nem vette oly szigoruan s lábaihoz öntötte a vizet; ezért a nép az oltár előtt álló papot úgy megdobálta czedrusgyümölcsessel, hogy leverték még az oltár sarkát is, mely hiányt sódarabokkal kellett betömni, minek következtében azon a napon be sem mutathatták a Tamid-áldozatot, míg sóval ki nem javították az oltárt. (Toszifta Szükka III. 16.) Mikor pedig végre szétszórtak, mondá egyike a másikához: »Aldjon meg az Ur Zionból, hogy boldogságban láthasd Jeruzsálemet egész életeden át, hogy láthasd gyermekeidnek gyermekeit, Béke legyen Izraelen«.

További hagyomány őrizte meg a papok közül R. Josua b. Chananjah panaszát, melylyel mondá, hogy a vízmerítés örömnepélye miatt egész Sátorosünnep ideje alatt nem alhatták ki magukat, mert nappal a rendes szolgálatot kellett végezniök, éjjelüket pedig a vízmerítés ünnepélye vette igénybe.

Hillérlől beszéli a hagyomány, hogy az ünnepély alkalmából a következőket mondta: »Ha én itt vagyok, ugy mindenki itt van, s ha én nem vagyok itt, ugy ki van itt?« Továbbá: »Arra a helyre, melyet kedvelek, visznek el lábaim; ha te jössz az én házamba, ugy én is megyek a tiédbe; ha te nem jössz házamba, úgy én sem megyek a tiédbe; mert írva van: Mindenütt, hol meg hagyom említeni nevemet, eljövök hozzád s megáldalak.«

Végre még azt beszéli el a hagyomány R. Simon b. Gamlielről, ki Hillelnek unokája volt s élt a templom főnállása idején, hogy az örömnepély alkalmával nyolcz fáklyát

vett kezébe, melyekkel nagy ügyesen labdaként dobálózott a magasba, anélkül hogy csak egy is földre esett volna, miközben lehajolt s két hüvelykujjára támaszkodva csökolta meg az udvar talapzatának köveit.

Mindezek közlésével ki van merítve az összes anyag, melyet a hagyomány megőrzött az ünnepély lefolyásáról.

Nagyon kevés ezen anyag arra, hogy tiszta fogalmunk legyen az ünnepélyről, de tökéletesen elég a kételyek és gyanúsítások végtelen sorának fölébresztésére.

Csak annyi biztosat tudunk meg a hagyományból, hogy a Sátorosünnep első napjának végétől kezdve körülbelül egy hétiig végtelen örömmérség színhelye volt a jeruzsálemi templom közvetlen környéke. Nem tudjuk, mi képezi ez ünnepély alapját, kinek az intézkedéséből tartották meg azt először. Jost (Gesch. I. p. 217.) és Graetz (III. p. 142.) megelégszenek avval, hogy csak »régí szokáson« alapuló intézménynek tekintsek. Rási és Heller Lipmann (Misna Szukka V. 1.) az ünnepély alapjául Jezsajás 12. 3. »s örömmel merítetek vizet az üdv forrásából« szavait említik. Jerusalmi Szukka V. 1. ugyanezen Jezsajási szavak alapján jelképileg magyarázza az ünnepélyt, hogy akkor Izrael gyermekei Isten szelleméből merítettek. A Jezsajásból levont rabbinikus nézet állandó maradt a tudósoknál s ebből kifolyólag mondja Jahn is (Acrhaeologia p. 572.) »ex Jes. 12. 3. exsculperunt ritum.« De ha Jezsajás szavait nem is akarnók a nála megszokott költői frázisnak tekinteni, úgy legfőlebb azt következtetjük belőle, hogy az ünnepély Jezsajás idejében már létezett. Ez ellen azonban föltétlenül tiltakozik a hagyomány hézagosa volta s az egész Szentírás mély hallgatása az egész ünnepélyről általában. Herczog (Realencyclop. VIII. p. 483) »lehetségesnek, de nem valószínűnek« tartja az ünnepély oka gyanánt a beállás előtti örömet, s hogy szintén mondjon valami originális dolgot, azt a nézetet vallja, hogy az ünnepély csak megemlékezés a pusztai vándorlásra, amidőn Isten forrásokat nyitott meg a szomjazó nép előtt.

De ha homályos maga az ünnepély eredete, úgy az ünnepély hagyományos nevének értelmezése tekintetében is szerethűzők a nézetek. Mit jelent *ישחה ביה השיחה*? Közönségesen »vizmerítés«, »vizöntés«, »vízáldozat«, »viziöntés-öröme« kife-

jezésekkel fordítják; ez utóbbinak meg is felelne a *ישחה ביה* (Szukka 54. a.) kifejezés; Geiger (Sprache der Mischna) és Kohut (Aruch s. v.) conjecturát csinálva a syrus és arab nyelvek alapján »fáklyaörömnék« nevezik. Bizonyos, hogy conjectura nélkül nem jelent a szó fáklyát, noha a hagyomány szerint nagy szerepe volt ott a fáklynak. »Merítés«-t is csak *ישחה* alakjában jelent a szó. *השיחה* értelme mint egyes száma a Genézis XXIV. 11. előforduló *השיחה* szónak csak »a merítő« lehet, s így az ünnepély hagyományos neve nem más mint »a merítő házána öröme.«

Vegyük ezután fontolóra a hagyományt egész terjedelmében, úgy annak minden egyes mozzanatánál valami feltűnősebe ütközünk.

Az ünnepély elbeszélését avval kezdi a hagyomány, hogy »a fuvolajáték öt-hat napig tart.« Igaz, hogy az elbeszélés folyamán megtudjuk, hogy az ünnepélyen nagyon sokféle hangszeren játszottak, de miért emeli ki a hagyomány mintegy az ünnepi zene főjelege gyanánt a fuvolát? Kielégít-e bennünket Heller Lipmann magyarázata (Szukka V. 1.), mely szerint azért emeli ki a hagyomány ép a fuvolát, mert annak a hangja hallható ki legjobban a hangszerek közül? Tekintetbe véve hogy a héber szókinzből igen könnyen segíthetett volna magán a hagyomány, ha a hangszerjátékot általános, minden hangszert felölelő kifejezéssel akarta volna jelezni, s mégis az ünnep jellege gyanánt s az áldozat bemutatásánál csak a fuvolát említi, bizonyos, hogy a fuvolának különös szerepe volt az ünnepélyen, mely jelentőség ismeretlen előttünk.

Ha ezen ünnepély csak kiegészítő szertartása volt a Sátorosünnepnek, miért kezdődött csak az első nap bevégeztével? Ismeretes az a tény, hogy a szombati s ünnepi nyugalomra vonatkozó tilalmaknak hatálya teljesen megszűnt a szentély falain belül, s így az a magyarázat, hogy a Sátorosünnep első főnapján tilos volt az ünnepi nyugalom miatt a szentélyen belül az ének, zene és a vízmerítés, mely föltétlenül szükséges volt az áldozathoz, — nem más, mint későbbi okoskodás annak magyarázatául, hogy miért kezdődött az örömmérség csak a második napon. Bizonyos, hogy az ünnepély második napi kezdetének más oka volt, melyet nem őrzött meg a hagyomány.

De mindezen kételyek eltörpülnek azon föltűnő jelenség mellett, hogy az egész ünnepély színhelye a nők udvara volt. Salamon és Zerubábel templomában a nőknek még csak kijelölt helye sem volt, nemhogy külön elhatárolt udvaruk lett volna. Sőt a hagyomány még Sándor Jannaj idejéből is csak annyit tud a külön előudvarokról, hogy Sándor Jannaj két részre osztotta farácsozattal a papok udvarát, hogy a nép a rácsozaton kívül foglaljon helyet. (Josephus, Antiqu. XIII. 13. 5.)¹⁾ A templom pontos leírását Josephus, Antiqu. XV. 11. és Bell. Jud. V. 5. valamint a Misnának Middoth fejezete adja; de bár e források sem egészen érthetők, sőt több tekintetben egymástól még eltérők is, annyi bizonyos, hogy e forrásokban Heródes templomáról van szó.²⁾ Ezekben említetik először a nők udvara. Heródes vétette körül fallal azt a helyet, mely a nők részére volt kijelölve (V. ö. Hercog, Realeycl. XV. p. 290. és Renan, i. m. V. kt. p. 277). Heródes emeltette a hagyományban említett karzatot is, (Renan, u. o. p. 174.), melyen az ünnepély alkalmával a nők foglaltak helyet. Ha már most tekintetbe vesszük azt, hogy a Misna (Middoth II. 5) ezt a karzatot (כַּצִּיבָה) a nők udvarában a nők számára, hogy »össze ne keveredjenek a férfiakal« mint állandó alkotmányt említi, aminthogy tényleg Heródes építette állandónak, holott az ünnepélyről szóló hagyomány — bizonyára Heródes előtti állapotra gondolva — időleges intézkedés folytán emeltek tünteti föl; tekintetbe véve továbbá azt, hogy Josephus tanúsága szerint (Bell. Jud. V. 5.) »patebat locus iste (atrium mulierum) non solum feminis Judaeam habitantibus, sed etiam popularibus religionis causa venientibus«, miből következik, hogy a nők udvarának nem volt meg a jeruzsálemi templom fogalmához kötött specifikus zsidó jellege; végre tekintetbe véve azt, hogy a Misna Edujoth VIII. 5. szerint a nők udvarán talált csontoknak — melyek eredete ismeretlen volt — nem tulajdonítottatott tisztátlanító

¹⁾ extracto circa aram et templum septo ligneo, intra quod solis sacerdotibus ingredi fas erat, hoc ratione multitudinis ad se aditum obstruxit.

²⁾ Graetz II. p. 104. a Zerubábeli templom leírását is Middoth előadásán után közli, holott kétségtelen, hogy az Heródes templomára vonatkozik.

erő, minthogy a nők udvarát nem tekintették magántulajdonnak מִיִּשְׁתֵּי הַדָּוָה hanem közutnak, miből következik, hogy a nők udvara minden szentség jellege nélkül szükölködött; mindezt tekintetbe véve teljesen fölfoghatatlannak tűnik fel az a körülmény, hogy a hagyomány által oly nagyszerűnek, fényesnek s fontosnak jelzett örömnünnep főszertartásait ép a nők udvarában tartották meg, melynek semmi szent jellege nem volt s mely Heródes előtt nem is létezett. Ebből is már gyanítható, hogy az egész ünnepély talán csak népünnep volt, mely a templom falain kívül a mezőn folyt le, de akkor továbbra is megmarad a kérdés, hogy Heródes építkezései után miért teték az ünnepély színhelyét épen a nők udvarába, s főleg hogy mi rejlik a hagyomány azon tudósításában, mely szerint először csak a nők vettek részt az ünnepélyen, holott a férfiak csak nézték, de előfordult könnyelműségek miatt meg kellett változtatni a szerepeket?

Ezen főkérdések körül csoportosulnak az apróbbak, melyek azonban az ünnepély mivoltának s szertartásának kellő megértésére kiválóan fontosak.

Miért tartották ez ünnepélyt éjjel, még pedig öt-hat egész éjjelen át?

Mi jelentősége volt annak a nagy fényözönt árasztó fáklyavilágításnak?

Miért vehettek csak a jámborok részt az ünnepélyen s mit jelentenek mondásaik, búcsúszózataik, s a végtelenül kicsapongó örömmek nyilvánításai?

Miért bízták a világító oszlopok meggyújtását — mely a hagyomány szerint oly fontos volt — csak a legényifjakra a papok közül?

Mire való volt az ünnepélyen az a sértő hivalkodás, hogy ők az Isten előtt borulnak le, holott az ősök a nap felé fordultak?

Miként érthető az, hogy ily tulzó énekben, zenében s tánczban nyilvánuló örömmámor közepette kakasszóra ügyeltek, hogy megkezdhessék a Silóához való levonulást vízmerítés végett?

Nem szörszálhasogatás hozta felszínre e kérdéseket, s nem érhet az aprólékosság vádjá, ha arról van szó, hogy a zsidó eszmekörtől egészen távoleső intézményt kultiváltak a

zsidóság góczpontján, a jeruzsálemi templomban. Mert maga az intézmény s lefolyásának minden része — ismelve a jeruzsálemi templom berendezését s kultuszát, valamint a nép s a templom közti viszonyt — olyannyira idegenszerű, hogy leg jobbat akarattal sem tekinthető zsidó talajon keletkezettnek. Szinte csodálatos, hogy tudósaink, kik tudományuk s mélyreható értelmük bonczoló erejével szétszedték a zsidóság ősi intézményeit s kultuszát egyiptomi, kanaáni, babylóniai s perzsa elemekre, mindazon népek szerint, amelyekkel a zsidók érintkeztek, sőt még a Brahmanizmust is föl akarták fedezni Mózes tanaiban s általában mindenben kutatva keresik az idegen hatást, hogy tudósaink ép ennél az örömnépelynél elégedtek meg az egyszerű kijelentéssel: »Es war ein alter Brauch!« Pedig sehoh sem látható az idegen hatás oly világosan s minden kétséget kizáró módon, mint ezen örömnépelynél, melynek lefolyásáról a hagyomány — nagy hézagossága mellett is — úgy őrizte meg a legjellegzetesebb vonásokat, hogy abban fölismerhetők az eleuziszi misztériumok.

Ezen örömnépely bizonyítja, hogy a görög érintkezés sem volt hatás nélkül a zsidók hitéletére.

Az eleuziszi misztériumok, közelebről Deméter és Persephoné kultusza nyert bebocsáttatást a jeruzsálemi templomba.

Mielőtt azonban a részletes bizonyításhoz fognék, lássuk az eleuziszi misztériumok eredetét, mivoltát s jelentőségét.

(Befejezés következik.)

Csurgó.

DR. VENETIANER LAJOS.

ILLÉS PRÓFÉTA SERLEGE.

Tudtommal Reischer Jakab Prágából volt az első,¹⁾ a ki megemlékszik ama széder-esti szokásról, hogy az előírt négy serlegen kívül megtöltenek még egy, u. n. »Illés-serleget.«

Ez a pohár bor a fiatalok kíváncsiságát inkább fölkelti, mint a többi széder-esti mozzanat és gyakran kérdik zavarba jött apjuktól:

¹⁾ חק עקב Orach Chajjimhoz 480.

»Hát Illés próféta egy éjszaka minden zsidó házába ellátogathat? És ha ezt teszi, meg tudna inni annyi bort?«

Az »Illés-serleg« szokása nagyon elterjedt és ősi időkhöz nyúlik vissza, de mivel eredete lassanként elhomályosult téves jelentést tulajdonítottak neki. Egy romániai kollegám által bennem ébresztett gondolat kapcsán akarom e szokásnak eredetét, jelentését földeríteni.

A misnának előírását,¹⁾ hogy még a legszegényebb zsidó is köteles peszach estéjén serlegét *négy*szere megtölteni borral, a babyloni talmud avval magyarázza, hogy ez a szabadságnak jele.²⁾ A jeruzsálemi a négy serleg számát ama kifejezésekre vonatkoztatja, melyekkel Mózes, Izraelnek szabadulását hirdette³⁾ (Exod. 6,6.7.). Ugyane megokolás található a rabbót-midrásnak két helyén.⁴⁾

A szóban forgó kifejezések ezek: וְהִצַּחֲתִי »én kifoglak vezetni«, וְהַעֲלֵתִי »én megmentelek, וְיִגְאָלֵתִי »én megváltalak, és וְלִקְרַתִּי אֲתֶם לִי לַעֲמִי »népemül veszlek benneteket.« Mért maradt el az ugyanott álló וְהִצַּחֲתִי אֲתֶם אֶל הָאָרֶץ »és én az országba viszlek majd benneteket? Azt lehetne felelni, hogy וְהִצַּחֲתִי »nem annyira Izraelnek felszabadulására, mint az ígért földjének birtoklására vonatkozik; ámde akkor kifogás emelhető a וְלִקְרַתִּי ellen is, mivel ez sem a *megváltást*, hanem az Izraelnek *kiválasztottságát* jelenti. Így hát a szentírásból bizonyítható, hogy peszach estéjén *öt* serlegbe kell bort önteni, az *öt* kifejezésnek megfelelőleg.

Az ötödik pohár használatát ismerték a régi decisorok, de az nálunk csak fakultatív, míg a misnabeliek kötelezők.

A babyloni talmudban olvassuk,⁵⁾ (Rasi olvasata szerint) hogy megtöltvén a *negyedik* serleget bevégzik a Hallelnek »egyiptomi« részét, a mire a »nagy« Hallel következik; ellenben *Alfaszi* olvasata szerint a Hallelnek »egyiptomi« részét a *negyedik* pohárnál fejezik be s a »nagy« Hallelt csak az *ötödiknél* kezdik.⁶⁾

¹⁾ Peszachim 10,1.

²⁾ Peszachim 109 b.

³⁾ Jerus. Peszachim 10 pag. 37. Fenn.

⁴⁾ Genes. rabb. 88; Exod. r. 6; v. 6. Jalkut Jerem. 307 és Socher Tob, 75.

⁵⁾ Peszachim 118a.

⁶⁾ U. o. 29a.

Majmuni szintén ismeri ezen ötödik serleget, csakhogy nem kötelező, mint a többi négy.¹⁾

Aséri, a Túrím szerzője és Karo József nem akarnak tudni az ötödik pohárról, melyet a misna sem ismer. *Iserlesz* az ötödik serleget csak gyöngé, vagy nagyon szomjas embereknek engedi meg, s hogy a »nagy« Hallelt az ötödiknél mondhassák, nehogy a széder-est végeztével újra egyenek,²⁾ e nézetet már előbb Mordecháj ben Hillél vallotta.

Még egy »sabbat haggodol«-pijutban is (lengyel ritus szerint) előfordul az ötödik serleg. Ha egy gyöngé, vagy beteg ember, kényszernek engedve bort akar inni, készüljön fel a »nagy« Hallelnak mondásához az *ötödik* serlegnél.

Ime, Alfaszi, Majmuni és mások révén meghonosodott az »ötödik« és mivel kétségben voltak a felől, hogy e gyakorlat nem ellenkezik-e a misnával, azért azt »Illés serlegének« nevezték, vagyis: Illés próféta fog bennünket felvilágosítani, hogy szükséges-e, vagy fölösleges.

Bukarest.

DR. BECK M.

¹⁾ Jad Chazakab, Hilch. Chameez u-Maczach 8,10.

²⁾ Orach Chajjim 481,1.

IRODALOM.

A ZSIDÓK RÉSZVÉTE A SPANYOL ÉS PORTUGÁL FELFEDEZÉSEKBE.

(Dr. Kayserling. M., Chr. Columbus und der Antheil der Juden an den spanischen u. portug. Entdeckungen.)

Az amerikai zsidó történeti társulat, melynek elnöke az északamerikai államok volt követje Konstantinápolyban Strausz Sal., Amerika felfedezésének 400. évfordulóját (1892.) avval is megünnepelte, hogy megbizta Dr. Kayserling M. budapesti főrabbi urat, a spanyol zsidók történetének avatott ismerőjét, annak tanulmányozásával s kiderítésével, mily mértékben vettek részt a zsidók Amerika fölfedezésében. Dr. Kayserling e czélból Spanyolországba utazott és több arkivumokban kutatott, így Madrid, Barcelona, Alcalá de Henares, Saragossában és másutt. Kutatásainak eredményét jelen könyvben mutatja be.

Előzőleg megjegyzem, hogy hazánkban már Dr. Kayserlingon kívül Dr. Ballagi Aladár »Colbert« cz. munkájában rámutatott a zsidóknak részvételére Amerika felfedezésében — a mire Dr. Büchler Sándor ur figyelmeztetett.

A spanyol tengeri erő fejlesztésében a zsidók is lényeges szerepet vittek. Valenciai R. Jehuda, barcelonai Juceff Faquin felszereltek saját költségükön hajókat az állam és király számára. a mit némelykor zsidó községek adó gyanánt s kényszerültek tenni. Henrik »a tengerész«, portugál király a Sagres-ben maga alapította tengerészeti akadémia igazgatójává kinevezte Mestre Jaime-t, a ki nem más, mint a Mallorcából származó híres térképészítő Jehuda Cresques, a ki az 1391-iki üldözéskor hazájából kénytelen volt szökni. Barcelonában Jaime Ribes név alatt tartózkodott, míg 1438-ban 60

éves korában az említett akadémia igazgatója lett. A kompászt is tökéletesítette, nemkülönben az astronomiai astrolabot. A következő fejezetekben foglalkozik szerző azzal, mikép segítették zsidók elő Kolumbusz Kristóf expedícióját. Kolumbusz jól ismerte Zacutó Ábrahámnak astronomiai tabelláit, talán más zsidó földrajzi és asztrolómiai munkákat is latin fordításban. Ismeretes, hogy a spanyol királyi páreleinte semmit sem akart tudni Kolumbusz ábrándozó terveiről. De egyik jó barátja, a zsidó származású Diego de Deza, a theologia tanára a salamancai egyetemen újra megvizsgáltatta Kol. terveit. Zacutó Ábrahám, a ki ugyancsak ez egyetemen működött mint az asztrolómia tanára az »Almanach perpetuum«, az asztrolómia táblák és a gazdag adatu »Juchaszin« szerzője, Kol. terveit helyesnek találta és Diego de Deza Kolumbuszt ismét a királyi pár kegyelmébe ajánlotta. Ferdinand és Izabella ugyan tárgyalásokba bocsátkoztak a genialis felfedezővel, de szerfölött nagyoknak találták igényeit és a tárgyalásokat ismét megszakították. Kolumbusz elutazott a király főhadiszállásából — a mely akkor Granadában volt — hogy más országban szerencsét próbáljon. Ekkor közeléptek Izabellánál Juan Cabrero, Luis de Santangel, Gabriel Sanchez, Alonzo de la Caballeria, mindmegannyian marranusok, és rábírták őt, tekintettel az ország gyarapodására és a megszerzendő gazdagságokra, hogy Kolumbusz követeléseit elfogadta. Az expedícióra szükséges pénzköltséget pedig a gazdag és előkelő Luis de Santangel adta kölcsön nem engedvén, hogy a királyné e czélra ékszereit elzalogosítsa. Ezen »csekély szíveség« okmányilag van bebizonyítva. A Kolumbusz első útjában résztvevő hajósok között — minthogy a lajstrom nem maradt teljesen reánk — csak ötről állítható biztosan, hogy zsidó származásúak voltak. Köztük a két orvos, Luis de Torres, a kit Kolumbusz Kubán a sziget belsejébe küldött, és a ki az Európaiak közül legelső megízeltte a dohány élvezetét — és még néhányan. Kolumbusz nem is feledkezett meg jötevőjéről Luis de Santangelről. Visszajövet Lisszabonból legelőször hozzá intézte jelentését.

Míg az első expedíció költségét egy kitért zsidó csak előlegezte, addig a másodikéi teljesen zsidó pénzből fedeztettek. Ekkor ugyanis a kiüzetés már fogazatosított volt, mi

volt tehát természetesebb mint a zsidók vagyonát, a mit barátjaiknál visszahagytak őrizetképen, vagy a mit a spanyolok tőlük elragadtak volt, a fizkus számára elkobozni. Hasonlóképen átvette a kincstár a zsidók váltóit, melyek keresztényekre szözlottak és behajtotta az összeget. Van egy egész halmaz leltári okmány ékszerekről, arany és ezüst edényekről, drága ruházatokról, stb. melyeket zsidók keresztény vagy marranus ismerőseiknél visszahagytak. Ilykép ötszörte nagyobb összeg állott a második expedíció rendelkezésére, mint az elsőre. Ezen útján is valószínűleg több zsidó volt a legénység között.

Míg a spanyolok felfedezéseihez a zsidók, természetesen a marranusokat is ideszámítva, leginkább pénzbelileg járultak, addig a portugálokéiban szellemileg és testileg vettek részt. Mielőtt Mánuel Vasco de Gamát kiküldte az Indiába való útnak felfedezésére, tanácsot kért udvari asztrolomusától, a ki nem volt más, mint Zakutó Ábrahám, a ki 1892-ben Lisszabonba menekült ősz mesterével Aboab Izsákkal együtt. »Zacutó munkái lényegesen megkönnyítették Vasco de Gama és más felfedzőknek terveik kivitelét.« Vasco de Gama útjában nem messze Goától ellenséges hajóra bukkant, melynek kapitánya tiszta kasztíliai nyelven üdvözölte. A kapitány granadai némelyek szerint poseni zsidó volt, a kit a sors Indiába vetett. Átpártolt a portugálokhoz, a kik kényszerítették az áttérésre, a mely alkalommal a Gaspar de Gama nevet nyerte. Ugyancsak ő Cabralt is elkísérte útjára és eljutott vele Braziliába. Amerigo Vespucci dicséretileg nyilatkozik róla és »bizalomraméltó férfinak« nevezi. Később az első indiai helytartó D' Almeida kíséretében találjuk őt és fiat. Hasonló viszonyban mint Gaspar Vasco de Gamához állott egy másik zsidó, Hucefe v. Alexander d'Atayde Albuquerquehez, a ki főleg Ormuz bevételénél nagy szolgálatokat tett a portugáloknak.

Kaysersling nem fogadja el Oviedo állítását, hogy a »tierra-tierra«-t kiáltó matröz zsidó lett volna sem »Guana-hani« az első felfedezett sziget nevének héber etymológiáját. Nem mond végleges ítéletet abban a kérdésben, vajjon az amerikai bennlakók zsidó eredetűek — a mit pl. Luis Lopez, quitói püspök, Greg. Garcia állítanak, az angol Thorovgood (1650) és Manasse b. Israel bizonyítanak, újabban Lord

Kingsborough — és a 10 törzs maradékai, habár erre nézve egy homályos indián hagyomány is létezik és habár Roldán nyelvrokonságot is konstatált, a tulajdonnevek és több vallási szokás hasonlóságára rámutatott és végre habár általában Amerika őslakói között igen sok zsidó típusra akadtak.

A könyv részleteiben is igen sok új és érdekes adatot tartalmaz a spanyol zsidók történetéhez. Így megtudjuk, hogy Ferdinánd király ereiben is zsidó vér keringett (21. l.) »a toledói zsidónő unokája a jámborság köpenyébe burkolózott, hogy a legkatholikusabb király szerepét adja«, hogy a házasságot Ferdinánd és Izabella között Don Abraham Senior adófőbérlo közvetítette, hogy a háztűznézőbe induló Ferdinánd kedves barátjánál Jayme Ram, egy rabbi fiánál husz ezer sneldosnyi kölesönt felvett, és hogy a 40.000 arany értékű nászajándékát Pedro de la Caballeria fizette ki. Ugy Ferdinánd mind Izabellának magas állami zsidó és marranus hivatalnokai voltak. A Sanchez család tagjai Arragoniában viseltek nagy és előkelő hivatalokat, míg a Santangel család az üres királyi pénztárba szokott élénk forgalmat hozni. De egy ember és egy család nem birt annyit előteremteni, a mennyit egy spanyol király el tudott pazarolni. Azonkívül a maurok elleni háboru is pénzt igényelt. A dominikánusok megpanaszkodtak a marranusok erősbödése és a vallás hanyatlása miatt. Ezen a kétszeres bajon csak az inquisiczió segíthet, a melyet Ferd. nem annyira vallásos fanatizmusa mint pénzvágynak kielégítése végett szívesen léptetett életbe. Az inquisiczió »áldásos« működéséről Dr. Kayserling egy külön művet ígér közeli jövőben, melynek érdekes és hasznos voltát már előre nem lehet eléggé hangsúlyozni. Fénypontját képezi ezen kor a zsidók történetének, de még elég világítás nem esett rá.

A hirhedt Arbuez Péter meggyilkoltatása, a melyhez az aragóniai marranusok végső eszközként nyultak, és annak borzasztó következményeiről sem feledkezik meg a szerző.

Hosszabban foglalkozik a Santangel család (5. feji) történetével és annak legkiválóbb képviselőjével Luis de Santangel »Spanyolország Beaconsfield«-jével. Nézetünk szerint legvonzóbban van megírva a 6. feji, a mely a kiütést tárgyalja párhuzamosan Kolumbus első expediciójának előkészületeivel. 1492 márcz. 31-én kelt a granádai Ahlambraban a rendelet

mely 300.000 zsidót, némelyek szerint még többet, hontalanná tett és a következő napon ápril. hó 1-én vette Kolumbus a hajók felszerelésére szóló parancsolatot. Kolumbus és a zsidók megtették előkészületeiket, de mily különbséggel! Augusztus 2-án utra kelték a vándor zsidók, egy nappal rá 3-án Kolumbus hajói szelték a tenger hullámain. Emez egy új ország, amazok egy új haza felkeresésére indultak.

A vonzóan megírt munka, melyhez 18 eredeti részint latin részint spanyol nyelvű okmány van csatolva, méltóan illeszkedik dr. Kayserling többi a spanyol zsidók történetét tárgyaló munkáinak fényes sorába és a zsidó tudományt is gazdagítja egy kincscsel, melynek értékét csak emeli a mű népszerű irálya és a hang komolysága, a melybe nem vegyül az ezen themánál oly könnyen elragadó szenvedélyesség.

Budapest.

SCHWARZ GÁBOR.

KÉZÍRATOS HÉBER LEVELEK KIADÁSA.

(Dr. Büchler Sándor, Saj Lamóre, Budapest, 1895., héber nyelven.)

E század első évtizedeiben Moórott egy kiváló zsidó család élt, a melynek kebelében a régi zsidó tudomány és jámborság felvilágosodással és műveltséggel párosult. A Rosenthal-családnál a legkülönbözőbb irányú emberek voltak bejáratosak, mert jámborságuk toleranciával párosult. A pesti rabbiság tiszteletreméltó elnöke Brill S. L., a ki az újabbkori zsidóságnak élő történeti forrása, mély tisztelettel és bámullattal szokott beszélni Rosenthal Salamonról és Eliáról, a kiket személyesen ismert. Gazdagság tudományseretettel egyesült náluk; nagy zsidó könyvtárak volt, a melyről Zuñz is megemlékezik, sok zsidó tudóssal és rabbival állottak összeköttetésben, kik gyakran vették igénybe befolyásukat.

Ezen körülmény folytán levelezés folyt közöttük, különösen Rosenthal Salamon és több tudós között, épu gy mint atyjuk Naftáli és Mendelssohn meg mások között. Ezen érdekes levelekből 27-et adott ki jeles munkatársunk, dr. Büchler Sándor, ki folyóiratunkban már több felette érdekes adalékkal gazdagította a magyar zsidók történetét.

A legtöbb levél Rappoport S. L.-től való, vagy róla szól.

Rosenthalnak ugyanis nagy része volt abban, hogy Rappoport Prágába került rabbinak, a miről e levelekből meggyőződünk. Ezekon kívül vannak levelek, Mordechai Binéttől, a morva országos főrabbitól, Hirsch Chájotthtól, Beer Oppenheimtól, Mózes Landautól, Sámuel Goldenbergtól, Mózes Szófertől és másoktól. Az első levél a frankistákról szól. Ehhez nagyon is nélkülözzük a kísérő észrevételeket.

A levelek, bár egyrésztük a szerzőtől tartalmuk szerint már ismertetve lett, némelyik különben sem egészen új, mégis rendkívül érdekesek és közzétételük igen hasznos és szükséges volt. A szerző számíthat irodalmunk barátainak hálájára. A kis írat Bloch Mózes 80. születésnapjának tiszteletére jelent meg és Bloch M. életrajzával vezettedik be.

B. L.

SZABADSÁG ÜNNEP.

Szabadságünnepe szent Peszah-ünnep
Dallal, hozsannával köszöntelek!
Hogy elhagytuk Egyiptom börtönünket
Ez emléknap világ-ünnep lehet.
Ki tíz világ-törvényt adott a nagy világnak
Törvénybe elsőnek ő véste be:
Hogy a legdrágább népkincs a szabadság
S az Úr: a szabadságnak Istene.

Igyen szólott a villámló Szinájról:
»Én, én vagyok az Úr, az Istened
A ki a testi, szellemi rabságból,
Egyiptom földjéről kivezetett.
Megadtam neked, hogy ne légy rabszolga,
Lelkedbe véstem: minden nép szabad,
Hogy hirdesd ezt az eszmét mindörökké:
Mert a szabadság nemzete te vagy!

A tíz igének elseje Szabadság.
Izrael volt legelső harczosa.
És mért hogy ezt ép tőled megtagadnák
Hogy teljesen szabad ne légy soha.
Szabadság ünnepe szent Peszah-ünnep
Dallal, hozsannával köszöntelek.
Hozzad magaddal újhódó tavasszal,
Hogy szabad nép legyen Izrael.

Budapest.

GERŐ ATTILA.

HÁROM ARCZKÉP.

Réges-régi arczkép függ a szobánk falán,
Anyámnak arczkepe.
Szelid szeme, szája mosolyog le reám
Árva gyermekére.

Hosszan elmerengve a mint nézem, nézem,
Újra föl-föltámad.
Magam előtt látom szép eleven képben
Drága jó anyámat.

Mellé van függesztve az egyik oldalra
Édes apám képe.
Jól esik öt látnom anyámmal forradva
Anyám közelébe.

S el-gondolkozom: »Ó, ha élet szállna
E halvány képekbe,
Ó ha anyám most is apám mellett állna,
Úgy, miut az életbe.«

De most veszem észre, egy kis idő óta;
Még egy éve sincsen,
Isten a tudója, isten a látója
Megváltozott minden.

Valaki új képet akasztott a falra.
Oda van illesztve
Anyám képe mellé a másik oldalra,
Diófa keretbe.

Nem tudom, mit érzek, nem tudom, mi lehet
Vérzik az én szívem;
Hogyha ez új képet látom anyám mellett
Végem van, azt hiszem.

Ijesztő a szeme, az arca mogorva,
Úgy borzadok tőle . . .
De miért is nézek hosszan álmélkodva
Ez idegen nőre?

Letépem a falról, eldobom e szennyet,
Ne lássam ott soha!
Hogy is férhetne meg a hü anya mellett
Egy álnok — mostoha!

Budapest.

V. HEVESS KORNÉL.

ORSZÁGVILÁG.

A NÉMET BIRODALMI GYÜLÉSBŐL.

Csak a mult hónapban adtunk hírt arról, hogy a francia parlamentben a zsidó kérdés került napirendre. A versengést tekintve, mely a francia és német nemzet között fenforog, biztosnak lehetett venni, hogy Berlinben nem fognak késni letromfolni Párist. Hiszen Berlinben jobban ismerik a zsidókat, mint a Szajna-parton, jobban is értenek ahhoz, mi-kép lehet időnkint egy-egy órát szentelni a zsidó kérdésnek. Ott van Liebermann v. Sonnenberg, nem messze tőle főleg észjárására nézve Förster, a hirhedt gyarmatosító és ki tudná felsorolni mindazon nagy alakokat, a kik mind eltörpülnek az arnswaldi bohóc, zsidó puskás, 20 fillér belépti díjért előadásokat tartó Ahlward mellett, kinek feddhetetlen előléte-n a Moabitban nem szívesen töltött néhány nap ejtett csorbát. E díszes társasághoz, melynek arisztokráciáját Langen báró képviseli — a ki ismert cézegeknél megrendelt zsidóel-lenés röpiratokat szellemi gyermekeinek fogadja és ilyenekként világba bocsátja — csatlakoztak a konservatívek, a kiknek nagyon megnőtt a bátorságuk, mióta Köller ur strassburgi palotáját odahagyta, hogy Berlinben megindítsa az új irányt, a melynek megszilárdításához a conservatív br. Hammerstein segítségét is igénybe vette. A konservatívek és Liebermannék tehát hadvonalba állottak, hogy indítványaikkal megakadályozzák az idegeneknek (kik ezek?) tömeges bevándorlását, a kik Németország fennállását, a német nemzet fölényét veszélyeztetik. Meg kell akadályozni, gátat kell vetni a beözönlésnek — így szól br. Hammerstein — óvatosan kerülve a zsidó szót. Eme enyhe javaslat támogatására siet Liebermann indít-

ványa, mely egy kész törvénytervezet, a mely a büntetést is megszabja a Németországba beözönlött hivatlan vendégekre. Kapóra jött az uraknak még egy harmadik véletlenül a napirenden levő indítvány (a nemzeti szabadelvűek részéről), a mely az állampolgárság megnyerésének és elvesztésének szigorítását kívánta. Ezen három indítvány alapján kerekedett tehát olyan zsidó-vita, a melynek színvonaláról Richter azt mondta, hogy alább már nem szállhat a modor a parlamentben. Mert hogy eme a tömeges bevándorlás megakadályozását célzó javaslatok csak álarcz akartak lenni, a mely alatt ismét a zsidókat lehet támadni és »az antisémitizmusnak, a mely még mindig nem veszítette el vonzó erejét, izgató eszközeit szaporítani«, ezt jól látták ama férfiak, a kiknek sorában valaha Lasker Eduárd, a legifjabb művész Németország parlamenti zenekarában — mint Sybel nevezi —, és a kis, mérges de mindig csapásra kész — ez a megnevezés Bismárktól származik — Bámberger küzdött; ama férfiak, a kiknek az antisémita kolompokok nem tudják megbocsátani a zsidók védelmezését; ama férfiak, a kik a liberalismus fegyvereivel akarják megvédeni a vallás tisztetét és becsülését és nem 600 forintos pénzbüntetésekkal.

Jellemző a németországi viszonyokra Rickert megjegyzése, hogy a »Bund der Landwirthe« az agrár kérdést össze akarja gyúrni a zsidó kérdéssel, már eddig is jelentékeny organizáció áll eme politika szolgálatában (vajjon mit szól a »Hazánk« ez őszinte szóhoz?) — jellemző mert tudvalevőleg a kormány utóbbi időben nagy engedményeket tett az agráriusoknak és hajlandó még nagyobbakat is tenni. De jellemzők a közbeszólások is, melyek a konservatív táborból repültek Rickert felé, a melyek a zsidóemancipáció törvényének a megsemmisítését nem tartják nagy kárnak, és kétségbe vonják, hogy nem lesz e népképviselő, mely azt megtenni merné. Am mily álláspontot foglal el a kormány ebben a kérdésben? Ezt nehezen lehet kivenni Bötticher államtitkárnak egy-két szürke politikai teoriáiból, a melyekben az ilyen ügyes keveset mondó frázisok mint »a szerződések tiszteltben tartása, nemzetközi reciprocitási jog stb.« előfordulnak. Hja a kormány nem akarja elrontani a dolgát a konservatívekkel, a kik segítik neki tolni a felforgatók elleni javaslatokban bennrekedt rudját. Még a centrum vezére, a kinek van oka panaszkodni

a zsidó hírlapírókra még a kulturharcz korából, is idegenkedik kivételes törvényektől bizonyos »izlésesen fajoknak nevezett« vallásfelekezetek rovására, csak a kormány képviselője ügyesen kerül a zsidó szót. Pedig alig lehet jobban jellemezni az antisémítáknak e javaslattal is szorosan összekapcsolt tevékenységét mint azt Richter tette, a ki méltóságán alólinak tartotta, hogy a tárgy meritumába belebocsátkozzék. »Feltárlanak — úgy szól — heringsalátát, mely össze van szedve minden század és minden ország (elfelejtette hozzátenni zug-) írónak idézeteiből; de ilyen élvezetek iránt a birodalmi gyűlés lassanként el~~to~~mpul. A dolog unalmas kezd lenni. A parlamenti arenában vannak bizonyos különlegességek, a kiket gondolataik szükköre arra utasít, hogy minden ügyet antisemita pointté kidolgozzanak.« Csakhogy a hatalmas szónok, az államférfi szava, a kitől valaha Bismark is rettegett, elhangzik a nélkül, hogy hatása lenne. A gyér számu szabadelvűek helyeslik a szenvedélyesen mondott de igazságérzet sugalta szavakat, míg a jobb oldal az antisemita generális durva és nyers kifakadásaiban gyönyörködik. Pedig Ahlward — mert róla van szó — úgy válogatta kifejezéseit mint ha nem a minap megnyitott német birodalmi gyűlés palotájában, hanem valami külvárosi radau-korcsmában lett volna. És csodák csodája Levetsov, az elnök is csak másnap ébredt annak tudatára, hogy Ahlward összetévesztette a két helyet, a miért azután rendre is utasította. De a parlamenti illem ez esetben való megőrzésének érdeme nem illeti teljesen az elnököt, a ki már hosszabb idő óta rosszul érzi magát a házszabályok enyhe szabványai között és azoknak szigorítását sürgeti, hanem Richter Jenőt is, a német parlament e puritán jellemű szabadelvű alakját, a ki »az egész nemzetől veszi a morális jogot,« hogy megbotránkozását kifejezze a szólásszabadság minden mértékét túlmenő ahlwardismuson (borzasztó egy szó), a melylyel szemben az elnöknek gáncsoló szava nem volt. Pedig Levetsov Hermes kijelentését: Bűn és gyalázat ilyen javaslatokkal (már mint a Hammerstein—Liebemann-félék) előállani, — parlamentarisch unzulässig-nek deklarálta.

Fölösleges is mondani, hogy a javaslatok el nem fogadtak, hiszen nem is ily reménnyel adattak be, csak alkalmul akartak szolgálni egy kis zsidóhajszára. Ámbátor a conserva-

tív lóláb, melyet Manteuffel volt szerencsés kidugni, nagyon sajnálkozott, hogy az ártalmatlan, zsidó ellen nem irányuló indítvány támadásokra használtatott fel a zsidók ellen. A nemes báró tán nem hallotta »elv«-társainak közbeszólásait, a melyek meghazudtolják őszinte kijelentését.

Mily gyönyörű bonyodalmat, mily érdekes pártcsoportosulásokat idézhet elő egy zsidó kérdés, ezt fényesen bizonyítja a birodalmi gyűlés szóban forgó tárgyalása. A kormánypárt, mert ilyen a konservatív párt, a kormány ellen szavaz, a zsidók ellen, a kiknek védelmét a katolikus centrum viszi; Ahlward úr Hammerstein és Manteuffel nemes urak szövetségében. Csak hálából aztán valahogy meg ne pumpolja őket!

SPECTATOR.

KÜTFÖK.

265. sz.

A recepezió másodszeri tárgyalása a főrendiházban 1895. márczius hó 23-án.

Elnök: Kíván valaki az általánosságban hozzászólni?

Örgróf Csúky-Pallavicini Zsigmond: Nagyméltóságú elnök úr! Méltóságos főrendek! Talán kissé sovíniszta vagyok, ha azzal kezdem, hogy magyar ember vagyok a szó teljes értelmében. Leszámazottja azoknak, a kik párduczoz kaczagányban jöttek be Magyarországra. És inspirál engem az az ember, a ki e nemes faj közül megmondotta, hogy mi nem Tarnopolból jöttünk be egy nyúlőrrel ez országba. Ez a derék, valódi magyar ember gróf Pongrácz Károly, a kit az isten éltesen sokáig. (Derültség a baloldalon.)

Nem vagy szónok, méltóságos uraim, hanem recipiálni valakit, a ki párduczokaczagány helyett nyúlőrökaczagánnyal jött be ide, az — engedelmet kérek a t. miniszter úrtól — nem akarom mondani, hogy tudatlanság, de sajátosság dolog, hogy az ember oly valakit recipiáljon, a kit nem is ismer. Mert én előttem világos, hogy az exczellenciás kultuszminiszter úrnak fogalma sincs arról, hogy mi a zsidó vallás, mert annyi zsidó vallás van, a mennyi sakter, vagy nem tudom én, hogy hívják a papjukat. (Derültség jobbfelől. Mozgás a baloldalon.)

Mit recipiál a minister úr? Mit hoz oly népet a nyakunkra, melyet az Isten büntetése mért ránk évszázadok óta, s mely soha jót nekünk nem tett, csak a nép verét szípolozta ki?

Én kérem a tisztelt miniszter urat, hogy mint hazafi ne tegye meg ezt, és áldani fogja érte az utókor.

Mit recipiál? Hiszen én sokat tartózkodom külföldön — a körülmények úgy hozzák magukkal — s ha bejövök Magyarországra, érzem már itt is — hogy is hívják azt a plántát — a fohagyma szagát, a Kárpátoktól az Adriáig. (Mozgás.) Nem merek újságot a kezembe venni, mert az is fohagymaszagú, még a miniszter úr ténykedése is. (Mozgás a baloldalon.) Hát már csak azokat kell pártfogolni, a kik meg nem érdemlik? Recipiálva vannak már azok úgy is. Ez az Isten verése rajtunk. Szeretnék lenni az a recipiáló seprő.

a mely őket kisepri az országból. (Derültség jobbfelől és mozgás a baloldalon.) Ennélfogva, mivel én e faj miatt a legnemesebb fajnak, a magyar fajnak pusztulását látom, ellene vagyok e javaslatnak. Dixi et salvari animam meam.

Gyulai Pál jegyző: Ambrózy István báró! (Felkiáltások; Nincs itt!) Majthényi László báró! (Felkiáltások; Nincs itt!) Egy hang jobbfelől: Tovább! Tovább!) A kultuszminiszter úr kíván szólni!

Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter: Nagyméltóságú elnök úr! Méltóságos főrendek! A képviselőház csaknem egyhangú határozatával tette át e törvényjavaslatot a méltóságos főrendekhez. A képviselőház csaknem egyhangú határozatával ragaszkodott e törvényjavaslatban lefektetett igazságos és méltányos intézkedésekhez, és már másod ízben kereste fel a méltóságos főrendeket, hogy járuljanak a képviselőház határozatához. Legyen szabad nekem a kormány nevében ezen megkereséshez ezt a tiszteletteljes kérelmet csatolnom, méltóztatásuk újra és újra megfontolni, komoly megfontolás tárgyává tenni azt: vajjon azon kifogások eléggé nyomatékosak-e, a melyek eddig a méltóságos főrendiházban felhóztak a javaslat ellen arra, hogy ezen törvényjavaslatnak törvényre emelkedése megakadályoztassék? Azt gondolom, méltóságos főrendek, akkor járok el helyesen, ha melőzve minden nagyobb beszédet, szorosban azokkal a kifogásokkal fogok foglalkozni, a melyek itt a méltóságos főrendiházban kifejezésre jutottak az első tárgyalás alkalmával. (Halljuk! Halljuk!)

Első kifogás az, hogy miért szükséges külön recipiális törvény akkor, a midőn a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvényjavaslatban meg vannak adva azon feltételek, a melyek teljesítése mellett elérhető az izraelita vallás is az elismerést. Legyen szabad ezen kifogásra nézve azt ajánlani a méltóságos főrendek nagybecsű figyelmébe, hogy az izraelita vallás ma is elismert vallás. Az 1878: V. tez. 190. és 191. §-ai, továbbá az 1879: XL. és LI. tez. a véderőről szóló 1889: VI. tez. s még több egyéb törvényhozási intézkedésből egész határozottsággal le lehet vezetni azt, hogy az izraelita vallás törvényesen elismert vallás. Állami segélyben részesül, az egész vonalon azon jogokat gyakorolja, a melyeket — csaknem azt lehet mondani — a bevett vallások gyakorolnak; következésképp egy tényleges állapotnak jóformán törvénybe iktatásáról van szó. Csak a viszonyosság követelménye az, a minek még elég nincs téve; csak a viszonyosság követelménye az, a minek teljesítése még hiányzik. De a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvényjavaslatban az izraelita vallásról még azért sem lehet intézkedni, mert a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvényjavaslat csak a jövőben keletkező vallásokról intézkedik, csak a jövőben keletkező vallási társulatokról szól. nem pedig oly vallásról, a mely már régen, századok óta létezik nálunk is, a mely vallásnak tanai régóta ismeretesek. Ismerték ezen vallás hibeit is, a kik e hazának mindig hű polgárai voltak. Mivel a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvényjavaslat csak a jövőben keletkező vallásokról

szól, már ez is egyik oka annak, hogy ezen törvényjavaslatban így provizórt tenni nem lehet. De nem lehet még azért sem, mert ha mi azon kategóriába helyezjük, azaz: a II. fejezet rendelkezései alá helyezük, akkor kétségtelenül kevesebb joggal bírnának az izraeliták, mint a mennyivel ma bírnak.

Méltóztassanak csak a vagyonszerzési tilalomra gondolni, a miről providéál a vallás szabad gyakorlásáról szóló, immár elfogadott törvényjavaslat, a mely javaslat csak az egyházi és iskolai cseleokra korlátozza az ingatlan vagyonszerzést. De különbség van az iskolázatlanság kérdésében is, mert az izraeliták felekezeti iskolákat tarthatnak fenn, míg az elismerendő vallástársulatok csak mint egyesületi iskolafentartók szerepelhetnek. Következésképp az izraelita és az elismerendő vallások között azon jognak tartalmában is különbség van, a mivel nem tényleg bír az izraelita vallás. Vagy mivel talán csak nem akarunk lefokozni a mai állapotból az izraelita vallást — lenne az elismerendő vallások mellett külön tartalommal az izraelita vallás, mint egy más kategóriájú elismert vallás.

Én azt hiszem, hogy ezek elég nyomatékos okok arra, hogy nem lehet állítani azt, hogy a vallás szabad gyakorlatáról szóló javaslat úgynevezett II. fejezetében foglalt feltételek teljesítésére kell szorítani az izraelita vallást.

A második kifogás, méltóságos főrendek, az, hogy ha mi a vallás szabad gyakorlatáról törvényt alkotunk, helyese-e, hogy mégis kategorizálunk és most épen ezzel egyidejűleg recipiált vallást teremtünk?

Legyen szabad, méltóságos főrendek, erre megjegyezni: már a multkor beszédemben is fejtegettem azt, hogy ha mi a vallási társulatok rendezésénél történeti alapra helyezkedünk, akkor a kategorizálás elkerülhetetlen, mert fenn akarjuk tartani a régi történeti egyházakat a maguk régi jogállásával. Már pedig az izraelita vallás szintén egy régi és régen elismert egyház és ma a tényleges jogállapot szerint a bevett vallásokkal csaknem teljesen egyenrangú állást foglalnak el és mindenesetre több tartalommal bírnak, mint az elismerendő vallások. Ha tehát arról van szó, hogy kategorizáljunk, ha az izraelita vallás több, mint az elismert vallások, de a kölcsönösség szempontjából kevesebb mint a bevett vallások, kérdelem, minő méltónyosság volna az izraelita vallást leszerelni és mért ne követnők az egyedül helyes utat, t. i., a bevett vallások kategóriájába való felemelést. Méltóztatnak tudni, méltóságos főrendek, hogy nálunk a recepta religio fogalma tulajdonképp nem egyenlő tartalommal bíró, úgynevezett általános fogalom. Ez nálunk a történelmi fejlődés és az államhoz való viszonyok különböző alakulata szerint különböző tartalommal bír. Nem az úgynevezett nyers egyenlőség az, a mi a »recepta religio« fogalmában kifejezésre jutott, hanem az állam és egyház közti viszony történelmi tradíciói szerint fejlődő, senki sem mondhatja, hogy a recepta religio jogi tartalma teljesen azonos minden bevett egyházzal nézve.

Említettem multkor felszólalásom alkalmával, hogy ha a történelmi egyházak régi jogállását biztosítani kívánjuk az új vallástársulatok mellett is és nem akarjuk ezekkel nivellirozni, úgy a kategorizálás elkerülhetetlen.

Ott van Franciaország, mely szintén fentartotta az ő öt reconness és saláriés vallását, ott van a német birodalomban a »Landeskirche« első kategóriája mellett a második, a »korporáció« jogaival felruházott vallási társulat és végre ezek mellett ott van a harmadik kategória, a magántársulatok, melyek tisztán csak az úgynevezett rendőri jog, az egyesületi jog felügyelete és szabályai alatt állanak.

Ezzel áttérek a harmadik kifogásra, mely — azt hiszem — a leglényegesebb, melyet a méltóságos főrendek felhoznak, s mely előttről kiküszöbölendő intézkedésnek látszik és ez az áttérés kérdése.

Mindenekelőtt bátor vagyok nagybecsű figyelmüket arra felhívni, hogy itt tulajdonképpen nemcsak arról intézkedik a javaslat, hogy a keresztény vallásról az izraelita vallásra áttérést szabályozza és tartalmazza, de egyúttal az izraelita vallásról a keresztény vallásra áttérés alakszerűségeit is meghatározza. Midő? Mert eddig az izraelita vallásról a keresztény hitre való áttérés nálunk törvényileg szabályozva nem volt, hanem régi elavult rendeleteken nyugszik az egész eljárás. Semmiféle alakszerűség előírva nem volt, tehát a reciprocitás ezen a ponton is hiányzott, t. i. az annus discretionis és az ezzel összefüggő kérdések — melyekre kiterjeszkedni nem akarok — szintén nincsenek törvényileg szabályozva, következésképp ezen törvényjavaslat az áttérésnél ezen két irányban intézkedik. Intézkedik azon alakszerűségekre nézve is, melyek teljesítendők akkor, hogy ha valaki az izraelita hitről a keresztény hitre tér át.

Ez a második intézkedés az, amit kifogásolni méltóztatnak, az t. i. hogy valaki keresztényből izraelitává lehessen. Erre nézve, ha elvi szempontból vennők fel a vitát, egyszerűen azt kellene mondanom, hogy az elvi szempontból, igazán, vita tárgya nem lehet, mert a jog egyenlőség, a viszonyosság postulatuma az, hogy az áttérés szempontjából a bevett vallások között különbség ne legyen. Az elvi álláspont itt teljes egyenjogúságot követel. Azt nem lehet kívánni, hogy létezzenek egy bevett vallás, mely az áttérés tekintetében korlátoztassék. Egész Európában úgy van. Angliában, Hollandiában, Svédországban, de magában Ausztriában is és ezt az álláspontot elvi szempontból megátámadni sem lehet.

Azt méltóztatnak mondani, hogy ez a keresztény vallás, de különösen a katolikus vallás dogmáiba ütközik, mert az az eltérhetetlen jelleg, a mit a katolikus a keresztység által nyer, teszi azt, hogy e miatt nem lehet áttérni az izraelita vallásra.

Bocsánatot kérek, egy vallásnak dogmáját teljes lehetetlen egy állam törvényeinél irányadó álláspontot elfogadni. Hová jutnánk, ha mi interkonfessionális viszonyok rendezésénél — egy vallásnak álláspontjára helyezkednénk? Egyébiránt én úgy tudom, hogy a katolikus

vallásnak dogmái az áttérést is, mint haeresiát is épen úgy perhorreskálják, a haeresis is fenytendő cselekmény, következésképp a keresztény felekezetek közti áttérések ellen épen ilyen joggal lehetne küzdeni, mint a hogyan ebben az esetben az izraelita vallásra való áttérés ellen méltóztatnak a harcot felvenni.

A mi a gyakorlati szempontot illeti, megvallom őszintén, itt se látom be, miért méltóztatnak annyira ellenezni az áttérés szabadságát. Vajjon valami veszély fenyegeti e tekintetben a keresztény hitet? Talán valami nagyon számosan ott fogják hagyni a keresztény vallást, azért, hogy áttérhessenek az izraelita vallásra? Először is egy tagadhatatlan jellemvonása van az izraelitáknak és ez az, hogy prozelitát nem csinálnak a vallásba; az izraeliták prozeliták után nem járnak. (Mozgás a jobboldalon.) Ez már magában véve olyan jellemvonás, a mely jellemvonás mellett egészen felesleges arra az óvatossági, majd csaknem féltékenységi állápontra helyezkedni, hogy talán sokan lennének azok, kik elhagynák a keresztény vallást az izraelita vallás kedvéért.

Midőn az angol képviselőházban az izraeliták emancipációjáról volt szó, akkor Macaulay szintén abban a helyzetben volt, hogy kapacitálnia kellett az angol képviselőház több tagját arra, hogy engedjék meg az áttérést, hogy tudniillik az áttérésnek szabadsága biztosítassék és akkor Macaulay azt mondotta, hogy »ugyan nyugodjanak bele, mert méltóztatnának elhinni, hogy ez oly ritka dolog lesz, mint a teljes napfogyatkozás« és, úgy mond, neki is van tudomása egy esetéről, és ez Gordon lord volt, a ki áttért és nem akarták az izraelita ritus szerint eltemetni, annyira nem tekintették magukénak, annak daczára, hogy az izraelita vallásra áttért. Én ezt egészen őszintén és nyíltan épen azért hoztam fel, mert azok a gyakorlati szempontok, a melyek valószínűleg a háttérben vannak ennek a tulóvatos álláspontnak, azok épen nem olyanok, hogy jogosultsággal birhatnának. Én ugyan mondom, nem ebből a szempontból, de határozottan elvi szempontból óhajtom, s az igazság, az egyenjogúság szempontjából kívánom az áttérés szabadságát, de reá akartam mutatni a gyakorlati háttérre is.

Egy másik kifogás az — és ezt az előttem szólott gróf úr hangsúlyozta, a ki azt mondotta, hogy hiszen én semmit sem tudok az izraelitákról, azt sem tudom, kiket fogok recipiálni, azok mind borzasztó rossz, veszedelmes emberek, és beszélt valami fokhagymaszagról, és hogy az én ténykedéseim is fokhagymaszaguk stb.

Hát méltóságos főrendek, az ilyen hang aligha való a főrendház tanácskozásaihoz (Úgy van! Úgy van! balfelől) és az ilyen tanácskozási modor sem valami illatos szagú, hanem egészen más, alig kiállható szaga van az olyan beszédnek, aminővel most delectált bennünket a gróf úr. (Élénk tetszés és helyeslés a baloldalon.)

Hát én megmondhatom a nemes grófnak, ha eddig nem tudta volna, hogy az izraeliták igenis Magyarországon szervezve is vannak; olyan nagy, általános országos, szervezés másut síncs, a hol a recep-

ció megtörtént. Először is szervezve vannak a kongresszusi alapon állók, és ezek ő császári és apostoli királyi felsége által kiadott rendelet szabályai alapján állanak. A szabályzat 1869-ben kelt, ilyen van az országban, ha kíváncsi rá, megmondom s legalább megmutatom, hogy a ki akar tudni valamit az izraeliták szervezéséről, tudhat is — csak gróf úr nem tud. Ilyen kongresszusi alapon szervezett hitközség körülbelül 200 van.

Itt van továbbá az orthodox szervezet, a mely ismét az 1871. évi 2695. számú rendelet alapján van szervezve; ilyen is van körülbelül 250 község. Végre a harmadik a status quo alapján állóké, a kik körülbelül 50 községet tesznek ki; ezeknek nincs ugyan általános szervezete. Tehát 450 általános szabályzat alapján álló szervezettel bíró hitközséggel szemben áll 50 község és ezekre vonatkozólag is megjegyzem és ezt a gróf úr is tudomásul veheti, hogy sohasem alakulhatnak a status quo hitközségek a vallás- és közoktatásügyi miniszter engedélye, tehát ingerenciája nélkül. Azután, hogy annyiféle vallás lenne az izraelitáknál, hogy én azokat be se látom, ez is roppant nagy tévedése a tisztelt gróf úrnak, mert még ezen különböző alapokon szervezett vallások is egyenlők és csak is a ritusban különböznek, rabbijaikat kölcsönösen alkalmazzák, egyik a másikat. Tehát nem vallási különbség, hanem igenis rituális különbség van köztük. Van még egy kifogás, tudniillik az, hogy miért nem kötelezzük, ha már egyszer recepczióról van szó, hitelveik bemutatására az izraelitákat. Bocsaútot kérek, hiszen évszázadok óta köztünk élnek, tudjuk az állam folytonos konnexióban áll velük, minden joggal felruházta őket, a mivel csak felruházhatók voltak, kivéve a kölcsönösségi jogot, tehát ismétlem, mindent megadott az állam nekik, a mivel az ország többi hitfelekezetű polgárai bírnak, kivéve a kölcsönösségi jogot. Hogy lehet-e ily helyzetben kívánni, hogy hitelveik bemutatására kötelezessenek, nem találok meg erre a kérdésre a kellő méltányossági alapot sem, de a szükségességet sem.

Hiszen a keresztény vallás maga kijelentett vallásnak tekinti a zsidó vallást is; hiszen elsőnek állítja fel az izraelita vallás abban a magasatos formájában az egyisteniség elvét; azután a tíz parancsolat mindnyájunk előtt ismeretes, sőt az ó-testamentumban van letéve a keresztény vallás hitelveinek csaknem összessége, ez mindnyájunk előtt ismeretes. Arra tehát egyáltalában szükség nincsen, hogy hitelveiket, hitcikkelyeiket bemutassák. De hazánkban más vallások recepcziója alkalmával is már megtörtént, hogy recipiáltak vallást a nélkül, hogy hitelveiket, hitcikkelyeiket bemutatták volna.

Nagyméltóságú elnök úr! Méltóságos főrendek! Ezek voltak körülbelül a főbb kifogások, melyeket ezen törvényjavaslat ellen felhozni méltóztatnak. Azt gondolom, egyik sem bír oly erővel és nyomtatékkal, hogy ezek miatt érdemes volna azon állásponthoz ragaszkodni, melyet a méltóságos főrendek eddig elfoglaltak. Én arról nem is akarok szólni, hogy a mi izraelita polgártársaink ennek az ország-

nak leghasznosabb polgárai közé tartoznak, nem úgy, mint azt az előttem szóló méltóságos gróf úr mondta — igenis a leghasznosabb polgárai a magyar kulturának, a magyar iparnak és kereskedelemnek. (Úgy van! balfelől.)

De mondhatom, az egész intellektuális életnek egyik legnevezetesebb tényezői. Azt, hogy jó és hü hazafiak, azt igen sokszor megmutatták. Azt hiszem, szükkeblőség volna őket megtagadni tőlük azt, a mit ők maguk is ohajtanak, szükkeblőség volna őket a kölcsönöség áldásaiban nem részesíteni a jogegyenlőség alapján. Az 1867-iki alkotás az izraeliták emancipációjáról csak egy csonka mű, azt ki kell építeni. Ez a törvényjavaslat van hivatva a betetőzésre. És egyáltalában ebben az országban nagy állami érdek követeli azt, hogy az összetartozást, az összeforrást intézményes biztosítókkal vegyük körül.

Ha van ország, a melyben szükség van ezen összetartozás érzésére, úgy az Magyarország. Az izraeliták jó magyarok, hü hazafiak, ép úgy ragaszkodnak ehhez az anyaföldhöz, és ha őket még szorosabban hozzánk csatoljuk, még jobban fognak ragaszkodni ehhez az anyaföldhöz, melyhez hü ragaszkodással viseltetnek ma is; ez az ország nekik ép úgy hazájuk, mint annak, a kik párduezos kaczagánnyal jöttek be ebbe az országba.

Csáky-Pallavicini Zsigmond ögróf: Olyan nincs!

Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter: Igenis, ép oly jó hazafiak (Úgy van! Úgy van! balfelől) és kötelességeiket ép úgy teljesítik, biztosak lehetünk, hogy mindig teljesíteni fogják, mert a jogoknak a kötelességek felelnek meg. És ezt izraelita polgártársaink mindig átértették és át fogják érteni. Ebben a javaslatban egy intézményes biztosítékot látok s azért ajánlom a méltóságos főrendeknek a kormány nevében is annak elfogadását. (Élénk helyeslés balfelől.)

Báró Ambrózy István: Midőn az előtünk fekvő törvényjavaslatot itt első ízben tárgyaltuk, nem fogadtam el azt, daczára annak, hogy az akkori kormánynak és egyházpolitikájának lelkes híve voltam. A javaslatnak azt a szakaszát, mely megengedte az áttérést a keresztény vallásról a zsidó vallásra, nem elleneztem azt, ellenkezőleg azt mint a vallás szabad gyakorlatának természetes és logikus konzekvenziáját, sőt integráló részét, mely nélkül az csonka, helyesnek és szükségesnek tartom, amnyival inkább, mert a polgári házasság életbeléptetése után ebből a keresztény vallásokra háruló kárról praktikus szempontból, gondolom alig lehet szó.

A mint nem helyeslem és elvben nem is helyeslek ma sem, az a voltaképeni zsidó recepezió. Ha ma kimondjuk a vallásfelekezetek egyenlőségét és a zsidók ezáltal emelkednének ki inferioritásukból, ezt nem ellenezném, ellenkezőleg helyeselném. De mindaddig, míg nálunk csak bizonyos rangfokozat áll fenn a felekezetek között, minő csak néhány, különös kiváltsággal kitüntetett vallásfelekezet van, addig a zsidóknak is ezek közé léptetését sem elegendően megérdemelnék,

sem sajtósági viszonyainknak megfelelőnek nem tartom. Ezen okoknál fogva nem szavaztam meg a javaslatot az első tárgyalás alkalmával. Az a rövid pár hónap, mely azóta elmúlt, álláspontomat természetesen nem változtatta meg.

Hogy ma mégis ezen elvi szemponttól eltérően szavazzak, az az azóta történt politikai eseményeken, a mai helyzeten és a ma nyílt perspektíván alapul, s ezek azt a nézetet érlelték meg bennem, miszerint a mai szavazás voltaképen nem a felet dönt, vajjon lesz-e nálunk zsidó recepezió, vagy nem, hanem a felett, hogy ma, vagy egy pár hónappal később lesz-e? Már pedig a további huza-vona, nézetem szerint, az országra káros (Helyeslés balfelől.), hasznos legfeljebb a néppártra lehet. Miután pedig, tiszta meggyőződésem szerint, a néppárt hattározottan veszedelmes, a további halasztásból eredő damnum emergens sokkal nagyobb, mint a gyors elintézésből származó lucrum cessans: ennél fogva hazafias kötelességet vélek teljesíteni, midőn szívesen szembeszállva az inkonzekvenzia vádjával, a törvényjavaslatot elfogadom. (Helyeslés balfelől.)

Gróf Zichy Nándor: Én ez alkalommal egyszerűen és röviden szólhatok a kérdéshez, mert már volt szerencsém a méltóságos főrendek előtt e törvényjavaslatra vonatkozó nézetemet kifejtteni. Nem is fogok azon általános magaslatra emelkedni, melyet a t. szakminiszter úr ő nagyméltósága élénkbe tárt, még kevésbé pedig azzal foglalkozni, hogy azért, mert a néppárt zászlója emeltetett fel némely helyen az országban, ennek folytán már most az izraelita recepezióra szükség van (Derültség jobbfelől.), a mire az előtt nem volt szükség. Megvallom, hogy semmi nexust nem látok e tekintetben.

Most is azonban határozottan ismétlem, hogy engem semminemű ellenszenv e kérdés elbírálásában nem vezet. De igenis objektív mérlegelése annak, a mi a törvényjavaslatban foglaltatik. És egyszerűen kimondom, hogy a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvényjavaslat megszavazása után és a gyermekek nevelésére vonatkozólag már alkotott törvény mellett, szerintem, semminemű indoklottsággal nem bír, s a miket a t. miniszter úr az izraelitákra vonatkozólag fentartandóknak jelzett ezeken kívül, a részben csodálom, hogy saját törvényjavaslatát oly kevésbé veszi komolyan, hogy annak első fejezete utolsó szakaszát nem alkalmazza az izraelitákra, mert azoknak azon kiváltságos jogai, melyek a beveendő vallásfelekezetek jogain felül még fentartandók, világosan és határozottan fentartják. Az áttérése nézve szintén a törvényjavaslat határozo, a gyermekek neveléséről törvény intézkedik, e tekintetben tehát külön intézkedés szüksége fenn nem forog.

De felette csodálatos, hogy azon órában, melyben elvi magaslatról mai napon a vallás szabad gyakorlatára vonatkozó törvényben az egész ügyek minden képzelhető vonatkozásában, úgy, hogy jövőre nem támadhat oly vallás az országban, melynek ügye el ne volna intézve, ugyanazon órában egy vallásnak kiváltságos előnyt kívánunk

adni, s cizárjuk annak útját, hogy e kiváltságok, ha indokoltak, egy esetleg alakulandó keresztény vagy nem keresztény felekezetnek is megadhatók legyenek. Az én álláspontom más volt. Én esetről-esetre kívántam a különböző felekezetek ügyét törvényesen szabályozni.

Ismételtem, semmiképp sem ellenezném magát a dolgot, hanem csak azért, mert e törvénynek létjogát nem látom, mert a törvény, ha tán magában tekintve nem volt felesleges, most már teljesen felesleges és minden tartalom nélküli, mert minden, a mi benne foglaltatik, már úgyszólván törvényesítettmi szándékoltatik, vagy már törvényesítettett, ez oknál fogva, tisztán azért, hogy kalapot emeljünk, a mi nem lehet feladatunk s mely eljárás nincs indokolva, a törvényjavaslatot a tárgyalás alapjául el nem fogadom.

Gróf Szapáry Géza: Multkori nyilatkozatomhoz képest én az izraelita vallás recepeziójáról szóló törvényjavaslatot elfogadnám, elfogadnám a társadalmi egyenlőség szempontjából. De mielőtt ezt teszem, tisztelettel azt a kérdést intézem a kormányhoz, hajlandó-e elfogadni azt az indítványomat, hogy a 2. §. kihagyassék, minthogy ez nemcsak a katolikus, hanem az egész kereszténység tanaiba ütközik. Ettől teszem függővé szavazatomat.

Szontagh Pál: Nagyméltóságú elnök, koronaőr úr! Méltóságos főrendek! Valamint ő excellenciájára gr. Zichy Nándor úr kijelentette, hogy nem kell hosszú beszédet tartani, mert már a multkor előadta nézeteit: én is hasonló előljáró beszéddel élhetek, mert én is előadtam már a multkor nézeteimet.

Nem szándékozom tehát hosszú orációval untatni a főrendiházat, hanem kijelentem, hogy elfogadom a törvényjavaslatot általánosságban és részleteiben, három okból: társadalmi, közgazdasági és hazafiúi szempontból. Ezeket bővebben nem fejtem ki.

Különben is csak egy beszéd ösztönzött felszólalásra, tudniillik a fokhagymaszag emlegetése. Én pedig azt mondom: a zsidó faj, kitünő faj. Mint Disraeli mondja, ezt nem pusztíthatta el a föld kerekéről sem Neró gyújtogatása, sem a középkor máglyái. S nem pusztíthatták el az újabb bécsi antiszemita-heccek sem. Ezt a fajt én nemes, kiváló fajnak tartom. Hogy magyarországi példákat mellőzsek, ott van e faj képviselői közül Rothschild báró az angol felsőházban, a kinek egy lányát Rosebery lord vette el. Vajjon elvette volna-e, ha az csakugyan olyan gonosz faj volna? Ott volt Spanyolországban Mendisabal pénzügyminiszter. Maga Beaconsfield lord, a ki szintén zsidó volt, nagy sikerrel kormányozta Angliát a liberalizmus elvei szerint és nem okozta az állam disunióját.

Sok más nagy embere is volt a zsidó felekezetnek. Napoleon seregében is szolgált egy tábornok, a ki zsidó volt, neve most nem jut eszembe. Magyarországon egyszerű újságíró ismertem, a ki sokkal nagyobb alapítványokat tett, nem felekezeti szempontból, hanem közhasznú alapítványokat litteratúrai jutalmakra; nem akarom megnevezni, tudja az, a ki litteratúrával foglalkozik, alapítványokat tett, hogy

mondhatom, igen sok nagyvagyону férfit párosával, hármanként kell összeszedni, míg olyan fundatót tesznek.

Kötelességemnek és feladatomnak érzem, hogy úgy, mint multkor reá szavaztam a törvényjavaslat elfogadására, most is a javaslat általános, mint részletes elfogadására szavazak. (Helyeslés halfelöl.)

Elnök: Szólásra senki sincs foljgegyezve. Kiván még valaki szólni?

Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter: Nagyméltóságú elnök úr! Méltóságos főrendek! Gr. Szapáry Géza főudvarmester ő excellenciájának kérdésére kötelességem kijelenteni, a mint az beszédből is kiténik, hogy igenis a 2. §. fentartásához ragaszkodunk. (Felkiáltások: Szavazzunk!)

Elnök: Ha senki sem kíván szólni, a vitát berekesztem.

A méltóságos főrendek közül tizen névszerinti szavazást kérnek. Ennél fogva névszerinti szavazás fog történni.

Mielőtt ez megtörténne, az ülést felfüggesztem.

Szünet után

Elnök: Felteszem a kérdést: méltóztatnak-e elfogadni az izraelita vallásról szóló törvényjavaslatot általánosságban a részletes tárgyalás alapjául, igen vagy nem?

Kérem olvasni a névsort.

Gróf Cziráky Antal jegyző (olvassa a névsort):

Igennel szavaztak:

Az ev. református, továbbá az ágost. hitv. evang. és az unitárius egyház méltóságai, illetve hivatalnokai: Kun Bertalan, Papp Kovács Gábor, Szász Károly, Zelenka Pál, Baltik Frigyes, Vályi János, Radó Kálmán, Dániel Gábor.

Országzászlósok: Báró Oreczy Béla, Khuen Héderváry Károly, gróf Zichy Ferencz, gróf Széchenyi Gyula, báró Radvánszky Béla.

A királyi kuria elnöke, másodelnöke és a budapesti királyi ítélőtábla elnöke: Szabó Miklós, Czorda Bódog, Vértessy Sándor.

Fiumei kormányzó: gróf Batthyány Lajos.

Hercegek: Batthyány-Strattmann Ödön, Odessalchi Gyula.

Grófok: Apponyi Sándor, Batthyány Géza, Berchtold Arthur, Bolza Pál, Degenfeld-Schomburg József, Degenfeld-Schomburg Lajos, Degenfeld-Schomburg Sándor, Esterházy Ernő, Esterházy István, Esterházy Károly István, Hadik János, Jankovich Aladár, Jankovich László, id. Jankovich László, ifj. Jankovich Tivadár, Károlyi Tibor, Keglevich Gábor, Kornis Károly, Serényi Béla, Széchenyi Béla, Széchenyi Ferencz, idősb Széchenyi Imre, Széchenyi Sándor, Széchenyi Bertalan, Teleky László.

Bárók: Ambrózy István, Atzél Lajos, Bánffy József Jenő, Duca Géza, Kemény Árpád, Majthényi László, Oreczy Andor, Podmaniczky Géza, Prónay Gábor, Radvánszky Géza, Radvánszky János, Rauch Géza, Vay Béla, Vay Dénes, Wesselényi Miklós, ifj. Wodianer Albert.

Megválasztott és kinevezett főrendi tagok: Gróf Bély Ákos, Beüthy Zsigmond, Bohus Zsigmond, br. Bornemissza Károly, Burehárd Bélavári Kourád, gr. Csáky Zeno, Daruváry Alajos, Döry Dénes, báró Döry József, gróf Erdödy József, id. gróf Eszterházy Ferencz, báró Fejérváry Géza, báró Fiáth Miklós, Gajzágó Salamon, Gáll József, Ghyezy Béla, Görgey Kornél, Gyulai Pál, Hollán Ernő, Horthy István, ifj. báró Huszár Károly, Ivánka Imre, báró Jósika Samu, Kállay Albert, Karap Ferencz, Kautz Gyula, gróf Keglevich István, báró Kemény Kálmán, báró Kochmeister Frigyes, dr. Korányi Frigyes, Latinovics János, Lechner Ágost, Lévy Henrik, Lónyay János, Ludwigh Gyula, Lukács Antal, Madarassy Pál, Mikó Bálint, Mixich Kálmán, Molnár István, báró Nopcsa Ferencz, báró Nyári Jenő, Ráth Károly, Ribáry József, Sváb Károly, Szalavszky Gyula, Szontagh Pál, Than Károly, gróf Wass Albert; Zichy Antal, Zuber József.

Nemmel szavaztak:

Katholikus egyháznagyok: Vaszary Kolos Ferencz, Samassa József, Császka György, Posilovics György, Mihályi Viktor, Zalka János, Pável Mihály, Schlauch Lőrincz, Schuster Konstantin, Szabó János, Lönhart Ferencz, Hidassy Kornél, Vályi János, Bende Imre, Bubicz Zsigmond, Meszlényi Gyula, báró Hornig Károly, Dessewffy Sándor, Steiner Fülöp, Firczak Gyula, Drohobeczky Gyula, Szmeesányi Pál, Rimély Károly, Majorosi János, Fehér Ipoly, Benedek Ferencz.

Görög-keleti egyháznagyok: Brankovits György, Román Miron, Graics Mihály, Metianu János, Dimitrievics Nektarius, Popea Miklós, Nikolics Miron, Opacsics German.

Országzászlósok: gróf Szapáry Géza, gróf Festetich Taszilo.

Herczeg Pálffy Miklós.

Grófok: Almássy Tasziló, Apponyi Antal, Apponyi Géza, Apponyi Lajos, Batthyány Iván, id. Batthyány József, Cebrián László, Chotek Rezső, Csáky-Pallaviczini Zsigmond ögr., Csekonics Endre, Cziráky Antal, Dessewffy Alajos, Dessewffy Aurél, Dessewffy Béla, Dessewffy Dénes, Dessewffy Miklós, Esterházy Béla, Esterházy Dániel, ifj. Esterházy Ferencz, Esterházy Jenő, Esterházy László, Esterházy Miklós Mórincz, Esterházy Sándor, Esterházy Pál, id. Festetics Pál, Forgách István, Forgách László, Hunyady Imre, Hunyady László, Karátsonyi Jenő, Mailáth István Géza, Mailáth Gusztáv, Mailáth György, Mailáth László, Mailáth József, Migazzi Vilmos, Pálffy István, ifj. Pálffy János, Pálffy Mór, Péchy Szilárd, id. Pejaesevich László, Somssich Adolf, Szapáry István, Széchenyi Kálmán, Szirmay György, Wenckheim Dénes, Wenckheim Ferencz, Wenckheim Géza, Wenckheim Henrik, Wenckheim István, Zichy Ágost, Zichy Aladár, Zichy János, id. Zichy Nándor, ifj. Zichy János, Zichy Henrik.

Bárok: Bánbity Sándor, Edelsheim Gyulai Lipót, Piret de Bihain Lajos, Rédl Béla, Rédl Lajos, Révay Ferencz, Révay Gyula, Sennyei Béla, Vécsey József.

Megválasztott és kinevezett főrendi tagok: Gróf Batthyány Elemér, gróf Dezasse Emil, Esterházy Pál hg., Gervay Mihály, báró Máriássy János, Odescalchi Arthur hg., gróf Pálffy Béla, gróf Pongrácz Ágoston, báró Rudnyánszky József, ifj. gr. Széchenyi Imre, gróf Szécsen Antal, gróf Sztáray Nep. János, Uzovics Pál, báró Vécsey Miklós, gróf Zichy Gábor.

Elnök: A jegyző urak összeszámítván a beadott szavazatokat, jelentik, hogy 111 szavazott igennel és 117 nemmel, Ennélfogva a méltóságos főrendek az izraelita vallásról szóló törvényjavaslatot általánosságban sem fogadták el, a miről a képviselőház szokott módon értesítettni fog.

Több tárgya nem lévén a mai ülésnek, kérem felolvasni a jegyzőkönyvet.

Az ülés végződik d. u. 2 órakor.

VEGYES.

Irodalmi hírek. *Dr. Elsass B.* Vorträge über Religion und Judenthum. *Landsberg a. W.*, 1895. — *Epstein A.* Recherches sur le Sefer Yecirah. *Versailles*, 1895. Külön lenyomat a Revue des Etudes Juives 18. és 19. kötetéből. — *Herzog Ödön.* Vizszerzés artézi kútak segítségével. *Budapest*, 1895. — *Dr. Büchler S.* Saj Lemore. *Budapest*, 1895. Héber nyelven. — A szegedi zsidó hitközség jelentése és a פת"ל szent-egylet zárszámadása 1894. évről. *Szeged*, 1895. — A pécsi izr. hitközség és Chevra Kadisa jelentése az 1894. évről, Pécs, 1895. — *Dr. Steinherrz.* Hámán és Márdekháj. Prédikáció, *Székesfehérvár*, 1895.

Hatodik izraelita községkerület. Mult számunkban jeleztük, hogy a hatodik izr. községkerület képviselőtét folyó márczius hó 25-ikére egybehívták egy oly indítvány tárgyalására, mely amennyiben a kongresszusi statutumok választási szabályzatának a községkerületek által eszközözendő módosítását célozza, egyenesen a kongresszusi statutumokba ütközik. A kerületi képviselő tagjai közül összesen 31 jelent meg, holott a határozatképességhez kétszer annyi képviselő jelenléte kívántatik meg és így a gyűlést megtartani nem lehetett. Azt hisszük, hogy a képviselőtestületi tagok távolmaradása mult számunkban tett észrevételeink helyességét igazolja.

Dr. Marczali Henrik kineveztetett nyilvános rendes tanárnak a budapesti m. kir. egyetemen. Az egyetemi tanács ajánlotta őt első helyen és így végre elérte azt a díszes állást, melyhez nagy és terjedelmes munkássága révén már többször igen közel volt. Salamon Ferencnek lett utódja.

A szegedi Chevra Kadisanak az 1894-iki évről szóló zárszámadásából kivesszük, hogy a nevezett egylet bevételei 14.655 forintra rúgtak. Körülbelül annyit tettek ki a kiadások is. A nagyobb

összegek közt 2000 forint szerepel az árvaház építésére. Az egylet vagyona, a kezelése alatt álló alapítványokat is beszámítva 64.866 frt, erre 12,700 frt teher van, a tiszta vagyon ennél fogva 52.166 frt. Az egylet elnöke Milkó Jakab, titkára Klein Salamon, pénztárnoka Seifensieder Mór.

A szegedi hitközségnek évi jelentése az ország ezen nagy és intelligens községének szép fejlődése mellett tanuskodik. A jelentéshez csatolva van egy Fleischer Miksa bécsi műépítész készíttette tervrajz, mely szerint az építendő új templom és fuiskola a község mostani épületeivel együtt egy területen volna elhelyezendő. Ezen épületkomplex díszére fog válni ugy a szegedi hitközségnek, mint magának a városnak. A községnek a vallásos élet fejlesztésére irányuló törekvését mutatja a segéd-rabbi állásának kreálása, mely mult évben betöltött. Mindamellett dr. Löw Immanuel főrabbi 45 hitszónoklatot tartott az elmúlt évben. Hitoktatásban 621 tanuló részesült. A hitközségi tagok elismerésre méltó áldozatkészségéről tanuskodnak a 14.136 frtra rügó adományozások és a lefolyt évben elkészült árvaház építésének 16.115 frtot kitevő költségei. A község 8000 frtnál több értékű alapítványt kezel. A bevételek és kiadások 42.375 frtot tesznek ki. A tiszta vagyon 93.570 frt. A szegedi hitközség elnöke hitfelekezetiünk buzgó előharcosa: Várhelyi dr. Rósa Izsó ur. Megemléskszik még a jelentés a főrabbi iránti tisztelet és bizalomnak lélekemelő megnyilatkozásáról.

A rabbiképző theologiai egyletének márczius hóban tartott felolvasásai igen érdekes témákkal foglalkoztak. *Keckeméti Ármin* az örök zsidó mondáját ismertette, kimutatván annak eredetét az evangéliumi iratokban; foglalkozik azután az örök zsidó különféle megnevezéseivel (Malkhus, Buttadäus, Lakedem, Ahasvér, stb.), és a mondanak különböző alakításával a középkori irodalomban. Fejtegeti a monda kettős értelmét, az allegoriát és azt, mely szerint az nem más, mint az örökké horgó zsidó nép típusa. Bemutat egynehány hatásos részletet Schubart költeményéből és Hammerling »Ahasvér in Rom« című művéből. Végre a mondanak egy régi magyar népmesében felfedezett elemeinek részletezésével fejezi be szorgalomra valló tanulságos dolgozatát. — *Dr. Heller Bernát* »Madách Mózes« cz. felolvasásában felveti a kérdést, miért nem vett fel Madách az Ember tragédiájába egy jelenetet a szentírásból a zsidó nép életéből. Rámutat egynehány alkalmas jelenetre. Úgy válaszol, hogy Madách nem sokkal drámájának befejezése után Mózeséhez fogott. De ebben nem lehet kárpótlást

találni az E. T.-ban mellőzött zsidó jelenetért, mert az nem tragédia, mivel vallásalapítók, kik nyugodtan sirba szállottak, nem alkalmasak tragikái hősöknek, életükben hiányzik a végzetes elem. Azután röviden ismerteti a »Mózes« tartalmát. Jellemzvéen a Talmud és Midrást irodalmi szempontból, bemutat egy agadai helyet, mely tartalmára, irányára és alapeszméjére nézve hasonlít az »Ember Tragédiájá«-hoz, a mennyiben Ádám előtt felvonulnak az egyes korok. Az agadában is mint a magyar drámában az alapeszme fejtegetése megelőzi az egyes jeleneteket, a melyek amannak bizonyítására szolgálnak. Utána V. Hevess Kornél olvasott fel több költeményt. A gyermekkorra való »Visszapillantás«-t követte a humoros »Vagy-vagy« ez. költemény, mely szellemesen rajzolja, mily nehezen tesz szert feleségre az »áhitatos prézsmítáló papocská«. Ezt a vídámhangu költeményt fölvaltotta, a borongó hangulatú »Mazkir«, amely után a »Három arczkép« — a melyet jelen számunkban közlünk — következett mint utolsó.

A pécsi izr. hitközségnek 1894. évről szóló, előttünk fekvő jelentése hűségesen beszámol a hitközség háztartásáról és az elmúlt évben végbement eseményekről. 350 kultusz-adót fizető tagja van. A bevételek kitesznek 39.475 forintot, a miből 4160 forint feleslegnek maradt. Iskolai czelokra 7639 frtot költött. Az elemi iskolába járó 341 tanuló közül 173 volt tandíjmentes; a 3 évfolyamból álló Talmud-tórának 872 tanulója volt. Segélyezésre a község 1444 frtot fordított, a nőegylet 3063, a Chevra Kadisa 650, a Rofé-Cholim-egylet 269 forintot. A hitközség 22.745 frt értékű alapítványt kezel. A télen megnyitott egy tápintézet szegény iskolás gyermekek számára. Özvegy Fischer Mórné 21.000 kor. értékű alapítványt tett le oly czállal, hogy majdan a kamatokkal felszaporodó tőke egy »zsidó szegények-házára« fordíttassék. A község tiszta vagyona 76.227 frt. Perls Ármín főrabbi 24 templomi beszédet tartott az elmúlt év folyamán, az »Omér« olvasás heteiben a déleesti ima után Maimuni nyolcz fejezetét olvasta és magyarázta. Minden szombat délutánján pedig a hitk. tanácssteremben »Berachot« és »Sabbath« haggádái részeit fejtegette. Szónoklattal egybekötött gyászistentisztelet tartott Kossuth Lajos elhalálása alkalmából és Kohut Sándor volt pécsi rabbiért. A pécsi Chevra Kadisa 1894. évi jelentése kiemeli első sorban ama tényt, hogy a chevra fennállásának 65. évét töltötte be. Tagjainak száma 293. A jótékonyág terén következő működést fejtett ki Segélyezésre fordított 422 frtot, szegények temetési költségeire 227 frt (kevesebbet, mint 1893-ban), alapítványszerű imák után az elhuny-

tak lelki üdvéért kiosztott 446 frtot. Az új balottas-báz építése és a temetőn eszközölt javítások 9323 frtba kerültek. Az 1894. évi bevételéhez 5684 frtot tesznek ki. Vagyona 16.782 frt. A Chevra jelenetéhez a Rofé-Cholim-egylet 1894. évi zárszámadásai vannak csatolva. Emé egylet 1893. elején újból alakult meg, ama czállal, hogy a Pécs területén lakó szegény hitsorsosoknak megbetegedés esetén orvost és gyógyszer, valamint pénzbeli segélyt is nyújtson. Bevetele felülhaladja az ezer forintot. Vagyona 5025 frt.

A Századok érdekes levelet közölnek Bodor Lajostól Salamon Ferencz ifjúságáról, mint mentette meg életét egy zsidó. Salamon Ferencz 1850-ben jött Nagyváradra, a hol mintegy másfél évet töltött. Egy boris délután lépett a »Váralja« nevű (zsidók lakta) városrész egyik házába. Egyideig a Bodor-családuál tartózkodott. A háziasszony özv. Jakabnénál, kit Bodorné figyelmeztetett a jeles készütségu fiatalemberre, házi tanító lett. Hogy a háziasszony aggályait eloszlassa, ki inkább zsidó tanítót szeretett volna, meg általános meglepetésre zsidó nyelv tanítására is vállalkozott. Mondogatta is később: »Tanítottam zsidó gyereket héberül.« A Jakabné házától nem messze, de már az u. n. »Katonaváros«-ra, kis boltban lakott egy sápadt, magas, hosszú fekete kaftánú »szentírás író«, a ki t. i. pergamenre írja a különböző héber szövegü imákat, tizparancsolatot, stb. Sokszor lehetett nála látni Salamont, a mint mindketten egy-egy pergamen fölé hajolva, egymásnak látszának magyarázni, és sokszor sőtálgattak együtt a hosszú kolozsvári-utezán. »Ein orientalischer, grosser Gelehrte«, ilyen hirt csinált Salamonnak pergameníró barátja. Egy éjjel a Jakab-báz ablakaik hevesen verik. Atyám ment kaput nyitni s íme fekete köpenyben ott áll még sápadtabban a tizparancsolatíró s kéri, költsék fel Salamont, mert a policzáj mindenütt menekülteket keres. Ő pedig ráborította Salamona köpenyét s izgatottan vitte kis boltjába. Leültette s tollat adott kezébe, írjon tizparancsolatot s maga is munkához fogott. Csakugyan minden házban kutattak. Bezörgettek a pergameníró ajtaján is. Fagygyu gyertya mellett ott írt a két férfiú, a tekeresekbe mélyedve. »Was machen sie da« mondá a komiszárius, kinek a háta megett állott két tetőtől-talpig felfegyverkezett policzáj. A sápadt, magas pergameníró, mintha szent helyen lennének, ünnepélyesen felemelkedett s kitérve az egyik tekereset, mondá: »Wir schreiben die heilige Schrift!« A két katona azonnal keresztet vetett magára, csendben eltávoztak s a tizparancsolat-író elmormolván azt az imát, a mit nagy veszélyből meneküléskor szoktak mondani, megszorította Salamonnak mindkét kezét.

Statistika. A porosz királyi statistikai hivatal kimutatása szerint a múlt évben Németország összes egyetemeit látogatta (a theol. fakultást tekintetbe nem véve) 9089 evang., 2366 kathol. és 1134 zsidó vallású hallgató, vagyis $\frac{1}{10}$ -ban kifejezve: 68:80 evang., 18:82 kathol. és 11:95 zsidó. A zsidók tehát aránylag majdnem 10-szer jobban látogatják a főiskolákat, mint a többi felekezet ifjai, azaz míg tizezer férfi lakosra esik vallásuk szerint 8:37 $\frac{1}{10}$ evang., 4:45 $\frac{1}{10}$ kath. egyetemi hallgató, addig 57:13 $\frac{1}{10}$ zsidó keresi fel a főiskolákat. Nem-ékesen szólnak ezek a számok! — Az 1891. népszámlálás szerint Ausztráliában és a szigeteken összesen 15.268 zsidó lakik, még pedig tartományok szerint: Victoriában 6549, Uj-Délwalesben 5484, Dél-Ausztrália 840, Queensland 809, Nyugat-Ausztrália 129, Tasmania 80, Uj-Seeland 1463, Fíji-szigetek 50 lélek.

Helyreigazítás. Multkori számunkba egy sajtóhiba csúszott, melyet sietünk helyreigazítani. Dr. Neumann Ede, a jeles *szónok*, ugyanis természetesen nem a *szóban* (177. l. 13. sor felülről), hanem a *hóban* akadt el.

A Magyar-Zsidó Szemle következő régi évfolyamait, 1884., 1885., 1887., 1891., 1892., 1893. és 1894. egyenként 2 frtért, 3 évfolyamot 5 frtért, 6 évf. 9 frtért küldi bérmentve a kiadóhivatal, az összeg előleges beküldése mellett.

TÁRSADALOM.

HÁROM AZ IGAZSÁG?

Az 1893. évi ápril 26-án terjesztette be gróf Csáky Albin a képviselőházhoz az izraelita vallásról szóló törvényjavaslatot és folyó évi ápril hó 25-én tartott ülésében már harmadizben foglalkozott ezzel. Két esztendő óta bajlódik tehát a magyar törvényhozás ezen, felekezetiünket oly kiváló módon érintő, javaslattal, két esztendő óta bolyong e javaslat a képviselőház és főrendiház közötti utakon. És ha e hosszú idő óta a recepzió kérdése az ország közvéleményében és az általános politikai helyzetben uralkodó ügyek körében oly nagy jelentőségre jutott, nagyon érthetővé válik, hogy felekezetünk, mely évtizedek óta e függő kérdés nyomása alatt szenved, mely az erkölcsi sérelem érzetén kívül önkormányzati jogait és az annak alapján rendezendő ügyeinek egész sorozatát lánczra verve tudja: ezzel az ügygyel, annak különböző phasisaival szakadatlanul foglalkozik. Könnyen érthető, hogy e helyet is majdnem kizárólag a recepzióval kapcsolatos események feljegyzése és mérlegelése tölti be. És míg e függő helyzetnek lidércnyomása alul nem szabadulunk, ez az ügy felekezetünk faktorai és nyilvánossági organumainak cselekvési képességét megköti, mint ahogy az egyházpolitikai ügyek a közélet minden nyilvánulására, sőt az ország kormányzatára állandó és már-már aggályos arányu nyomással nehezdednek.

Nem marad hát más számunkra hátra, minthogy a változó események szeszélye által ide-oda lökdösött szerény bárkánkból lesve lessük, hogy mikor csendesednek le már az ellenséges vizek, hogy anyagi sérelmeket szenvedett vallásfelekezetünk a nyert morális elégtételből merített erővel szervezkedési, vallás-erkölcsi és kulturális téren az öntudatos cselekvéshez nyulhasson.

Vegyük szemügyre a helyzetet.

A képviselőház, mint azt másképen képzelhetni sem lehetett, a már két ízben csaknem egyhangulag vallott álláspontjához hű maradt és hozzájárult *Wlassich* Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter azon határozati javaslatához, hogy a képviselőház az izraelita vallásról szóló törvényjavaslatot a képviselőház által elfogadott szövegében változatlanul fenn tartja és azt alkotmányos tárgyalás és szíves hozzájárulás végett a főrendiházzal közölni határozza. A főrendiház illető bizottsága már tanácskozott is e javaslatok felett és az eddigi hírek szerint folyó május hó közepén a főrendiházban harmadszor döntenek sorsuk felett. A képviselőházi harmadszori tárgyalás kétségtelenül néhány olyan tünetet mutatott, mely kellemetlen volt annyiban, amennyiben törekvések árult el, melyek oda irányulnak, hogy a képviselőháznak ez ügyben ritka egyértelműséggel vallott álláspontjába jezsuitikus módon léket vágjanak. Igaz ugyan, hogy e törekvések csuf kudarczot vallottak és hogy értelmi szerzőik ezután irántunk való jóakaratot szimulálva, meglapulni kényszerültek, igaz, hogy e sunyi próbálkozások, melyeknek gr. *Szapári* Gyula és gr. *Apponyi* Albert voltak szószólói, a recepczió ügyére döntő hatással nem lehettek, de azért kétségtelen, hogy sikerült e két pártvezérnek azt a látszatot kelteni, mintha a képviselőház ez ügyben ritka egyértelműséggel elfoglalt álláspontjához már oly szívósan nem ragaszkodnék. Innen van, hogy a főrendiház bizottságában, még pedig »liberális« részén a javaslatuk vízhangra talált. Ennek a »kikezdesnek« köszönhető az is, hogy recepcziós javaslat körül oly elemek kezdenek ólálkodni, melyek mindenütt feltűnnek, hol az enyészet, a bomlás jelei mutatkoznak vagy ahol azokat csak a sejtélem látja. Egyaránt tapasztaljuk ezt a politikai életben azoknál, kik a jogegyenlőség eszméjétől fáznak, mint felekezetünk azon rétegeinek képviselőinél, melyek a haladásnak esküdt ellenségei. Jellemző, például, hogy ezen újabb fordulatok folytán az orthodox közvetítő bizottság hivatalos lapja a káröröm félreismerhetetlen jeleivel esik neki a recepcziónak. De vigasztalódjunk ezen, hiszen voltak már ők felekezetünk egyenjogusításának esküdt ellenségei, hirdették e törekvés ellen az »elkeseredett harczot.« Mikor aztán az általuk fellázított hitközségek közül csak

kevesen mentek neki az átkos recepcziónak, mikor eljárásukat saját körükben és közöttünk élénken szemökre vetették és kivált hogy az ügy reményteljesen is bontakozott ki a fórumon, határt nem ismerő szitkozódásokba törtek ki azok ellen, akik felőlük feltehették, hogy ők nem hivei a recepcziónak. Így lettek aztán a recepczió rajongó hivei. De valahányszor egy kis hidegebb szellő fujdogált és az ügynek vesztét érezték, mindannyiszor, mint most is, örömmel hivatkoztak az ő eredeti és egyedül igaz álláspontjukra . . .

Hisszük azonban, hogy mindezek a lesben állók, politikusok vagy mások, egy kissé elhamarkodták a dolgot. Mert a politikai helyzet olyan, hogy a szabadelvűségnek győznie kell és e győzelem esetén nemcsak legbensőbb érzelmeikben szenvednek sérelmet, hanem minden mentális reservata daczára reputációjukon is nagy csorba esik.

Olvasóink tanuságot tehetnek amellet, hogy mi sohasem csatlakoztunk azokhoz, akik akár Szapárynak akár Apponyinak dicsőhymnusokat zengtek. Szánalommal néztük, mikor kiváltképen Apponyi nevét felekezeti lapokban is dicsőséggel hordozták körül. Nem egy esemény, de különösen a recepczióelleni javaslat elleni jezsuitikus támadás igazolta álláspontunkat. E két nagy élő ellentét, a hebegő és ékesen szóló két pártvezér, kik nem is oly régen gyűlölettel állottak egymással szemben, szövetkeztek egy oly határozati javaslat érdekében, mely a recepczióelleni javaslatnak a vallás szabad gyakorlatáról szóló javaslatba való beolvastását czélozza. Igaz, hogy Szapáry miniszterelnöksége alatt készült a külön recepcziós javaslat, igaz, hogy Apponyi fényesen támogatta ezt a különálló javaslatot többször, de egy szép napon *Zichy* Nándor gr. felrázó ékesszólására e két jeles férfi egyszerre arra ébredt, hogy nem jó lesz ez az elkülönzés, össze kell házasítani — voltaképen el kell temetni — ezt a két javaslatot. Miért? Azt nem tudják. De ha a képviselőház nem akarja a maga magzatjának ezt a kétes boldogságot, drága gyermekének, akit annyi bensőséggel gyógyölgettek, a sirját megásni, amire szívesen felkéretik, ám akkor hadd tengődjék az a kis borzas, hiszen ők koszoru, szemfedél nélkül is oly nagyon, de rettentően szeretik.

Ismerjük ezt a beolvastási javaslatot, hiszen fájdalom

volt egy idő, midőn a magunk nyájában is küzdenünk kellett e báránybőrbe bujtatott farkas, vagyis a recepczió ügyének a vallásszabadság kérdéseivel való összeterelése ellen. Hála a kormány bölcseségének, nem ment lépre, ami által tekintve, hogy helyzetét ily módon tetemesen könnyítette volna, anélkül, hogy arra az ellenzék köréből származó javaslat elfogadásából formailag elvfeledást lehetett volna konstatálni, hitfelekezetünket igaz hállára kötelezte. A kísértés nagy volt, mert tudomásunk szerint a szabadelvű pártban is számosan voltak, akik e cselvetést fel nem ismerték és különösen olyanok, akik a külön recepcziós javaslat jelentőségét és fontosságát megértetni képesek nem voltak.

A sajtóban folyóiratunk mutatott reá először a külön recepcziós javaslat fontosságára és azokra az okokra, melyek nem javallják, de nem is engedik, hogy a két javaslat egybeolvasszassék. A több ízben kifejtettek ismétlésébe tehát most nem bocsátkozva, e helyen különösen utalunk *Wlassich* Gyula kultuszministernek f. é. ápril hó 24-iki képviselőházi kitünő beszédjére, melyben átlátszó és megczáfolhatlan okadatokkal tárgyalja e kérdést. Az általa felhozott nyomós okokkal szemben *Szapáry* erőlködése a kilógó lólábbal épenséggel nevetésgesnek látszik. Dr. *Mezey* Mór és *Pap* Géza okos, talpraesett megjegyzései pompásan egészítették ki a kultuszminiszter beszédjét, míg dr. *Neumann* Ármin és *Illyés* Bálint formailag szép és az érzelmekre ható szónoklatai megadták ennek a recepcziós vitának azt a benső, erkölcsi tartalmat, mely nélkül ez az értelemre apelálló vita nélkülözöte volna a történelmi lelkiismereteknek az érzelmekhez szóló beszédes elemét. Értse meg valahára azt a főrendiház is, hiszen az ő létele is a törvénytiszteletreméltó alapjain gyökerezik. Ime harmadszor kopogtat e javaslat ajtajukon. Gondoljon kiki a maga szempontjából arra a régi magyar szólamra: Három az igazság!

* * *

Folyóiratunk zárta után vesszük az Agliardi-Bánffy-Kálnoky ügyre vonatkozó politikai szenzációs híreket, melyek nyilván döntő hatással lesznek az egyházpolitikai kérdések sorsára is. Reméljük, hogy az illetékes politikai körök bölcsesége le fogja csillapítani a veszélyes mértékben hullámzó

szenvedélyeket és hogy végre az a belátás fog túlsulyra jutni, hogy a szabadelvűség jogos igényeinek akadálytalan teljesülése az egyetlen és leghelyesebb mód arra nézve, hogy a már már medrükhöz messze tulesapdosó izgalmak megszűnjenek és hogy ez az ország nyugalalmát mihamarább visszanyerje.

Budapest.

DR. MEZEY FERENCZ.

A FELEKEZETI AUTONÓMIA KÉRDÉSÉHEZ.

Dr. *Wlassich* Gyula kultuszminister azon államférfiak közé tartozik, kik a legkényelmetlenebb kérdés elől sem szoktak kitérni. A megcsontosodott politikusok valóságos művészettel siklanak el ama kényesebb kérdések felett, melyeket rendszerint a nyilvános élet lábatlankodói szoktak eléjük gördíteni részint, hogy zavarokat készítsenek elő, részint pedig, hogy ily mesterségesen emelt gátakon az ő jelentéktelen egyéniségök nőni látszassék. A magyar országgyűlés képviselőházának is vannak ilyen politikai szaglászai, akik mindenfelé turkálnak. Céljok nem az, hogy a közügynek szolgáljanak, hanem ellenkezőleg, hogy az ország ügyeinek rendes menetét akadályozzák, hogy bonyodalmakat csináljanak, zürzavarokat támaszszanak, melyekből esetleg párt- vagy egyéb czélokra egy kis halászatot is lehet rendezni. E végből bekalandoznak minden területet és gyakran sikerül nekik egy napi életre varázsolni azt, ami közelebbi bonczolásnál rendszerint semmi ségnek bizonyul.

A képviselőház f. év. ápril hó 27-iki ülésében reflektált *Wlassich* kultuszminister a vallás szabad gyakorlatáról mondott fényes beszédében egy ilyen kis gáncsvetésre azzal a nyíltsággal, mely az ő felszólalását jellemzi. Beszédjének ez a része kiváló módon érdekel bennünket is, miért is ime ide jegyezzük azt szó szerínt:

Az igen tisztelt képviselő ur azt mondja, hogy az izraelita vallás felügyeleti jogára nézve miféle törvényhozási intézkedéseket szándékozom tenni és pláne azt is mondta, hogy e kérdést már az első törvényjavaslat, tudniillik az izraelita vallásról szóló javaslatok tárgyalása alkalmával intézte hozzám és én hallgattam, még pedig

két okból, vagy nem értettem meg, vagy pedig nem akartam válaszolni. A megértés vagy meg nem értés — Polónyi képviselő úrtól tanultam az utolsó bizottsági ülésben — kettőn fordul meg: azon, a ki mondja és azon, a ki hallgatja. Az igazat megvallva, először alig értettem, hogy mit akar mondani, oly homályosan szólt, de miután a folyosón tetszett beszélni, megmondom, hogy ott megmagyarázta, mit értett.

Polónyi Géza: Bocsánat, nem magyaráztam. (Derültsgé a szélső baloldalon.)

Wlassich Gyula kultuszminiszter: Nekem úgy tetszik, hogy megmagyarázta, de igaz, fentartotta magának, hogy itt magyarázza meg bővebben. Erre vonatkozólag bátor vagyok megjegyezni, hogy az izraelita vallás tekintetében a felügyeleti jog szabályozva van. Azt méltóztatik tudni Polónyi képviselő urnak a kongresszusi alapon állókra nézve az 1869-iki szabályzat alapján, az orthodoxokra nézve az 1871. évi 26. 256. számú rendeletben, a statusquo hitközségekre pedig a kormánynak van fentartva a felügyeleti jog és az intézkedési jogkör, amely minden egyes községnek engedélyezése alkalmával nyilvánul és egyáltalában ezek felett is a felügyeleti jogot gyakorolja. Készséggel elismerem, — és nagyon örülök, hogy fel tetszett vetni a kérdést — hogy e tekintetben szükséges az intézkedés.

Polónyi Géza: Helyes!

Wlassich Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter: Mert hiszen már maga a közoktatásügyi bizottság is felszólít arra, hogy például az 1840-iki törvénynek érvényt szerezzünk. Értem a magyar nyelv tudását. Már maga a törvényhozás is kibővítette az eddigi jogállapotot azzal, hogy a rabbik csak magyar állampolgárok lehetnek és a recepczió után maguk is fogják sürgetni a rendezést, a mit én nem otcroy utján, hanem az autonom jogok tiszteletben tartása mellett fogok megtenni. (Helyeslés jobbfelől.)

E felszólalásból kiemelkedik az a rész, hogy az izr. vallás tekintetében a felügyeleti jog szabályozva van. A miniszter csak általánosságban utalt a kérdésre. Érdekes lett volna, ha a kultuszminiszter e részben ő felségének 1869. évi június hó 14-én kelt b. Eötvös József által ellenjegyzett és a kongresszusi statutumokat szentesítő záradékából felolvasta volna e záró szavakat:

»Midőn vallás- és közoktatásügyi magyar ministerünket ezen szabályzatok és határozatok fogantatásával megbizzuk,

különös akaratunk: hogy az izraeliták egyházügyeire nézve minket illető legfelsőbb felügyeleti jog teljes mértékben megóvassék, valamint a köztörvényhozás oktatásügyi joga is épségben fentartassék.

A miniszter további nyilatkozatában örömét nyilvánította a kérdés felvetése miatt, mert nyilván a változó viszonyok folytán »e tekintetben szükséges az intézkedés«. A dolog természete szerint ily intézkedések szorosan összefüggnek az önkormányzat kérdésével, melyre nézve *dr. Wlassich Gyula* vallás- és közoktatásügyi miniszter ur, rövid szavakban nagy jelentőségű nyilatkozatot tett, melyek teljes összhangzásban állanak, elődjének gróf *Csáky*-nak idevágó kijelentésével. E szerint a *zsidó felekezeti ügyek rendezését nem otcroy utján, hanem az autonom jogok tiszteletben tartása mellett fogja megtenni*. Senki sem óhajta melegebben mint mi, hogy e szándék sikerre vezessen és hogy a célt, melyet magának b. *Eötvös József* tűzött, a jelenlegi kormány megvalósíthassa.

A miniszter urnak úgy ezen imént idézett kijelentését, valamint azt, melylyel jelzi, hogy a *recepczió után a felekezet maga fogja sürgetni a rendezést*, a kultuszminiszter a jobboldal helyeslése mellett tehette meg, ami nyilván azon általunk annyi izben hangsúlyozott elvnek helyeslését és elfogadását jelenti, hogy önkormányzati ügyünk rendezése czélszerűen az izraelita vallás becikkelyezése után hozható napirendre. Addig is azonban szükséges, hogy jelenlegi beteges önkormányzatunk körében a jövő talaját békés egyetértéssel és céltudatosan megmunkáljuk, miért is a napirenden lévő községkerületi újjáalakítások jelen viszonyaink között is kiváló fontossággal bírnak.

Budapest.

DR. KOVÁCS FERENCZ.

A ZSIDÓSÁG ÉS A PROSELITA-CSINÁLÁS.

Neumann Ármin képviselő ur beszédéhez.

A recepczió harmadszori tárgyalásánál a képviselőházban a hazai zsidóság egyik kimagasló alakja emelt szót a törvényjavaslat érdekében. Hatalmas, lelkes szónoklat volt az, méltó az ügyhöz, melyért sikra szállott. A beszéd érdekes voltát csak emelte az, hogy a szónok maga is zsidó, hiszen a törvényjavaslat tárgyalásainál a képviselőházban csak egykettő, a főrendiházban pedig senki sem emelt szót hitsorsosaink közül.

Sokan ezt vádként hozták föl a zsidóhitű képviselők és főrendek ellen, én — megvallom — ezért nem hibáztattam őket.

Attól ugyan tartottam, hogy ezért őket jogosan legalább — pro domo — beszéléssel vádolhatta volna valaki. A zsidó vallás mai helyzete hazánk szabadságszereteten nyugvó alkotmányának egyik hézaga és mi nemcsak mint zsidók, hanem első sorban mint szabadelvű polgárok sürgetjük annak megoldását.

A zsidóhitű képviselők- és főrendeknek a fölszólalástól való tartózkodását én azért úgy fogtam föl, hogy attól tartottak, ha mint zsidók e kérdéshez szólanak, szavaikat úgy foghatná fel az ország, mint az egész hazai zsidóság nézetét: ennek kifejtésére pedig nem érezték magukat hivatottaknak.

Neumann képviselő urnak sem volt szándéka a zsidóság nevében szólni, hanem miket elmondott, valóban hiven tükrözte az ország zsidósága tulnyomó részének nézetét, kifejtette, mint az e folyóiratban is annyiszor hangsúlyozva lett, hogy a recepczió a szabadelvűség ügye és nemcsak a zsidóságé, de ha az lenne is, a zsidóság hazafiasságát és áldozatkészségét nem fogja csökkenteni, sem a recepczió esetleges bukása, sem az itt-ott fölhangzó brutális támadás. Esetelte szakértő módon a zsidó vallás szerepét a multban és vázolta annak stádiumát a jelenben. Beszédjének ezen utolsó részére lenne

nekem, egyszerű vidéki papnak, néhány szerény észrevételem, melyet a képviselő ur igen könnyen fog elviselni azon üdvözlések után, melyeket e beszédjéért másoktól kapott.

Reám azt a benyomást tette beszédje e része, mintha a mai zsidó vallást szinte gyámoltalannak, esetlennek tüntette volna föl. Úgy tünt föl előttem a dolog, mintha a képviselő ur vallásunkat, mint egy nyomorék, ügyefogyott gyermeket tartotta volna oda a t. ház szemei elé, mondván: Ugyan fogadjátok be már, hiszen ettől csak nem kell félnetek.

Nem, képviselő ur! ha a zsidóság történetében tényleg érvényesült volna az a fizikai törvény, hogy az erősebb, nagyobb test magához vonzza a kisebb testet, úgy régen nem volna már zsidóság, de nem volna kereszténység sem, mert a zsidósághól eredő eme kised patakocskát elnyelte volna a világhódító Róma szelleme.

Rosszúl esett nekem hallanom, hogy a hazai zsidóság egyik legelőkelőbb tagja gróf Andrassy szavaira hivatkozik és így úgyszólván szentesíti azokat, a mely szavak, ha elburkoltan is, a zsidó vallás inferioritását hirdetik a keresztény vallással szemben. Andrassy Gyula mondhatta: »a kereszténységben a felebaráti szeretet elve a maga tisztaságában és annak erejével hódít ma is és fog hódítani, de hódított-e és hol hódított a zsidóság?« Ő mondhatta, mert nem ismerte közelebről a zsidó vallást és annak történetét, de egy zsidóvallású képviselő ajkáról elámulva hallottam e szavakat bizonyíték gyanánt fölhangzani. Hiszen ahhoz a felebaráti szeretethez nekünk is volna valami közünk?

Hódított-e és hol hódított a zsidóság?

Azt Andrassy úgy látszik nem tudta, de a képviselő ur — gondolom — tudja.

Nem beszélék az edomita népnek zsidó hitre való térítéséről Hyrkan alatt, mert ez erőszak műve volt, de hát nem zsidók voltak-e, hithű zsidók, kik először vitték szerte a világba a monothéismus tanát.¹⁾ Zsidók, még pedig nem csak születésre nézve zsidók, hanem a talmudi zsidóság hívei, sőt épen azok vezérférfiai vitték először harcza a felebaráti szeretet zászlaját az önző római felfogással szemben

¹⁾ Ezt nem kellett a képviselő urnak hangsúlyozni, mikor ez a kormány részéről történt. (Szerk.)

és csak akkor vonultak vissza a harczból, midőn ijedve tapasztalták, hogy a zsidó vallás terjedő eszméi mindinkább oly alakot kezdenek ölteni, melyek a tiszta monotheismust — legalább a zsidóság felfogása szerint — nem képesek megőrizni.

De azért a zsidó vallás hódító ereje még ekkor sem szűnt meg teljesen, mélyen benyulik az a középkorba is.

Tény az, hogy ma a zsidó vallás proselita csinálással nem foglalkozik. Ezt nem csak szabad, de kell is hangsúlyoznunk.

De őrizkednünk kell e tényt oly módon feltüntetni, mintha ennek az lenne az oka, mert megvagyunk győződve arról, hogy minket »az erősebb vallás ugy is meg fog hódítani,« Andrassy Gyulának Neumann képviselő ur által idézett szavai szerint.

A zsidó vallás proselita csinálással ma nem foglalkozik, de nem azért, mert talán érzi inferioritását a keresztény vallással szemben, hanem azért, mivel a zsidóság szelleme ma nem a terjeszkedést, hanem a tiszta monotheismus conserválását tartja hivatásának és tudja, hogy e hivatása teljesítésében neki más vallásnak beözönlése nem válnék segítségére. E hivatás teljesítésében nem hívei számának megnagyobbodására, hanem azok lelkesültségére van szükége.

Épen azért, ha mindjárt ettől függene is a recepczió törvénybe iktatása, nem tartanám helyesnek, hogy mi vallásunkat a világ előtt az ősi zsidó vallás teljesen igénytelen csenevész hajtásának tüntessük föl.

Ha Neumann képviselő urnak ez nem is volt szándéka, ámint nem is lehetett és ha szavai vagy a beszéd egybealkotása csak én reám tették ezt a benyomást, úgy hiszem, akkor sem végeztem egészen fölösleges munkát, midőn itt elmondtam ezeket.

Abony.

DR. VAJDA BÉLA.
rabbi.

A WESTFALIAI ZSIDÓ HITKÖZSÉGEK UJ IMAKÖNYVE.

Adalék az istentisztelet újabb történetéhez.

Zunz a zsinagógai istentisztelet ritusairól szóló könyvének bevezetésében azt mondja, hogy ha még a régi alkotmányon és erkölcsökön felépült *törvény* sem tudott megmenekülni az idő befolyásától és különféle alakot öltött, az ifjabb keletű és szabadabb mozgásu *istentiszteletnél* még kevésbbé feltűnő, hogy mennél jobban gyarapodott, annál erősebben mutatkoztak a különbségek. A különböző országokban való elszóródás az egymástól elütő rituálék keletkezését előmozdította. Mennél ritkább és nehezebb volt az összeköttetés, annál jobban gyökeresedtek meg a helyi szokások. A népek műveltségi foka és erkölcsi szintén behatással voltak a ritus alakulására. A perzsák és arabok, a szirusok és görögök, a gallusok és gótok között, a forró és mérsékelt égöv alatt lakó zsidóknak — mindmegannyiuknak érzniök kellett az idegen befolyást. Számítalan képzet és szokás az életnek más népekkel való kapcsolatából eredt és fejlődött: klíma és erkölcsök, műveltség és nyelv mindmegannyian az isteni tisztületben tükröződnek. Egy évezred óta folyton panaszkodnak az idegennek meghonosodása miatt. Alfászi az arabs dallamokat kárhoztatja, Parchon a férfiak hajviseletét . . . Emden Jákob a fényűzést és a philosophiát, a *czionörök az orgonát és a német énekeket*. A sors, mely a zsidókat a különböző országokban érte, még kevésbbé hagyhatta érintetlenül az isteni tisztületet hanem számos imának tartalmát és jellegét határozta meg, egy-egy esemény gyakran sajátos emléknepokat és imákat teremtett.

Azon átalakulások tehát melyek haldokló századunkban az isteni tisztületet különösen Németországban érték, historiai

jogosultsággal bírnak és a kik Zunz bámulatos kutatásainak tudományos eredményeiben gyönyörködnek, a kik nevét minduntalan emlegetik és szívesen használják fel azt az óriási anyagot, melyet a prédikáció és ima, a zsidó isteni tisztelet ezen két alkotó részének történeti fejlődését kísérő munkáiban felhalmozott, de gyászba borulva hamut hintenek fejükre, midőn azt kell tapasztalniuk, hogy vannak akik gyakorlati consenquentiáit is levonják azon igazságoknak, a melyeket a nagy mester és társai kiderítettek, akik rajonganak Zunzért, de átkokat szórnak azokra, akik tanításait megszivlelték, ne tekintsék magukat az ő szelleme örökösének, azok Zunzot nem értették meg kellően.

Az istentiszteleti újítások *Jakobson Izraeltől*, az 1808 márczius 3-án kinevezett westfáliai consistorium elnökétől indultak ki. Hogy a lelkes férfi reformmunkája mindenben helyes úton járt és alkalmas segédeszközökkel élt-e, vagy hogy megérdemelte-e mindazt a gúnyt, a melyet a kiváló boroszlói történétíró neki és művének oly fejedelmi bőkezűséggel juttatott, ezen kérdésekkel most foglalkozni nem akarunk. Nem menthetjük fel azon vád alól, hogy a protestáns mintákat nagyon is buzgón követte, de el kell ismernünk, hogy neki köszönhető, hogy a német zsidók vallásos életében bekövetkezett aggasztó pangás egy csapásra megszűnt, hogy a megdermedt tagokba új élet költözött. A reformkérdések ezentul állandóan napirenden maradtak és a zsidó tudomány legkitűnőbb képviselői szívesen foglalkoztak velők. Mindenki át volt hatva az ügy rendkívüli fontosságától és a kezdet elkerülhetetlen botlásai után nem sokára bekövetkezett szerencsés kibontakozás jelentékenyen hozzájárult a német zsidóság vallásos életének újjászületéséhez. A Jakobson-féle templom mintájára alakult hamburgi reform-templom körül megindult küzdelem két ellenséges táborra osztotta a zsidóságot és a vita hevében oly fegyverekhez is nyultak a küzdők, melyek nem a legjobban illettek azon szent ügyhöz, a melynek az egymással szembenálló felek védelmére keltek, de a küzdelem tisztítólag hatott a nézetekre és az üdvös eredmények bekövetkezését megakadályozni nem lehetett.

Érdekesek a küzdelem egyes mozzanatait és rendkívül tanulságos azon eszközökkel megismerkedni, a melyekkel az

u. n. orthodoxia még azokkal szemben is élt, a kik böles mérséklettel fogtak hozzá a reform munkájához, a kiknek még a legkonzervatívabb gondolkodás sem lobbanthatja szemükre, hogy a vallás »felforgatásán« iparkodtak.

Előttünk van egy vitairat, melynek teljes címe: Geschichte der neuesten Reformen der jüdischen Gemeinde Berlin's und deren Bekämpfung. Ein Beitrag zur Culturgeschichte der Juden, von D. M. Pinner, Herausgeber des Talmud mit deutscher Übersetzung, Mitglied der asiatischen Gesellschaft zu Paris und der Gesellschaft für Geschichte und Alterthümer zu Odessa. Berlin, 1857. Selbstverlag des Verfassers. Az irat 123 oldalra terjed és a legotrombább, legdurvább módon neki megy *Sachs Mihálynak*, a jámbor lelkű, mély vallásosságu kiváló berlini prédikátornak, a kinek a spanyol zsidók vallásos költészetről írt könyve századunk zsidó irodalmának gyöngyeihez tartozik, ki egy másik, még most is szívesen használt tudományos munkája által bebizonyította, hogy a talmudban és rokon irodalomban sem járatlan és hatalmas szavával oly gyakran sujtotta az egykedvűeket, a hűtleneket és nem kevésbé a kegyelet nélkül szükkölködő merész újítókat.

Mit vétett Sachs? Melyek azon kárhuzatos reformok, melyek a czionörök szertelen haragját felkeltették és lángba borították a hithű berlini zsidóság táborát? Cassel Dávid »Die Cultusfrage in der jüdischen Gemeinde von Berlin« (Berlin, 1856.) című iratában következőképen ismerteti a veszélyes újításokat, a melyekkel a szentségtörő Sachs a vallás templomának alapjait megrendítette. Cassel saját szavait idézzük, hogy az olvasó hű képét nyerje a magas hullámokat vetett mozgalomnak. »Um also ein Gesamtbild der unter Billigung des dr. Sachs vorgenommenen Gestaltung des Gottesdienstes zu geben, sei bemerkt, dass die Gebetordnung für sämtliche Wochentage des Jahres, für die Neumondstage, für die Mittelfeiertage der Feste, für die Halbfeste Purim und Chanukka, für die Buss- (Selichot) und Fasttage, endlich für das Neujahrsfest und den Versöhnungstag in der hergebrachten Weise, mit den unwesentlichen, schon in den letzten Jahren unter allseitiger Zustimmung angebrachten Modalitäten beibehalten wurde. Für den bei weitem grössten Theil des

Jahres ist also die Gebetordnung noch jetzt dieselbe wie sie früher gewesen. Für den sabbathlichen Gottesdienst traf man die Anordnung, dass ein Stück aus dem Talmud, welches in die Gebetordnung aufgenommen war, und über das für den Sabbat zu gebrauchende Beleuchtungsmaterial handelt, eben so ein chaldäisches Gebet für die Oberhäupter der — seit 800 Jahren nicht mehr existierenden — babylonischen Akademien der Privatandacht derer, für die solche Stücke Verständnis und religiöse Weihe bieten, überlassen wurde. Die einzelnen Sabbaten angefügten Jozerot, die dem Gesamtbewusstsein noch mehr entschwunden waren, als die Fest-Piutim, wurden ausgeschieden. Am Pessach-, Wochen- und Hüttenfest wurden ebenfalls die Piutim ausgelassen, jedoch für das Pessachfest die Haupttheile des Thaugebetes, für das Wochenfest das Einleitungsgedicht zur Lesung der Zehngebote, für das Hüttenfest die bei den Umgängen in der Synagoge üblichen Gesänge Hoschanoth, für den achten Tag der Haupttheil des Regengebotes, endlich für alle diese Feste die dem Abendgebet eingefügten Piutim beibehalten. An dem eigentlich verpflichtenden *Seder Tefilla ist nicht ein Wort verändert*, die hebräische Sprache überall beibehalten worden. Nur das Gebet für den Landesherrn und die Behörden wird in einer etwas modificirten, der Gegenwart angemessenen Form, in *deutscher* Sprache verlesen. Während in dieser Weise der Charakter des jüdischen Gottesdienstes in hergebrachter Weise gewahrt worden, sollte auch darauf gesehen werden, dass alle zu Störungen der Andacht Anlass gebenden Missbräuche möglichst ausgeschieden würden. Einem — erst in den letzten Jahrhunderten zur Verbreitung gekommenen — Gebrauch zufolge betet an Wochentagen ein Leidtragender oder ein den Todestag des Vaters oder der Mutter Begehender in der Synagoge vor. Weil man nicht bei Jedem die dazu erforderliche Kenntniss der hebräischen Sprache und des Rituals voraussetzen konnte, war schon längst in hiesiger Hauptsynagoge dies Vorbeten von Privaten auf das Abendgebet beschränkt. Da in unserer Zeit die angedeutete Kenntniss in noch geringerem Masse zu finden ist, und in der That durch unkundige Vorbetende Störungen veranlasst worden, so hat man jetzt die Bestimmung getroffen, dass auch das Abend-

gebet nur von dem dazu bestellten Beamten vorgelesen wird. Aehnlich verhält es sich mit dem Vorlesen des prophetischen Abschnittes für Sabbate, Fest- und Fasttage (Haftara). Zur Anhörung (ursprünglich Selbstlesung) eines pentateuchischen Stückes wurde früher jeder mit seinem hebräischen Namen unter Beifügung des hebräischen Namens seines Vaters und der Bezeichnung Kohen, Levi, Dritter, Viertes, Letzter u. s. w. vorgerufen . . . nun erachtete man es angemessen den Namen überhaupt auszulassen und den vorher schon durch eine Marke Bedeuteten bloss als Kohen, Levi, Dritter u. s. w. vorzurufen« (29. l. köv.)

Ezen reformokról azt mondja Pinner: »Zwei von diesen Gebeten hat der Vorstand gestrichen. Das eine mit den Anfangswörtern *במה מליקן* ist sowohl wegen seines gesetzlichen und *deutungsvollen* Inhaltes, als wegen des tiefschauenden Geistes und der grossen Moral unserer Weisen des Talmud, die, da dieselben so schonend gegen das zarte Geschlecht verfahren und ihm nur *drei* Hauptgebote zur Befolgung auferlegt haben, so klar daraus hervorleuchtet, von grosser Bedeutung. Das andere mit den Anfangswörtern *יקום מליקן* ist wegen seiner historischen Andeutungen äusserst wichtig und gewiss geeignet stets in dem Andenken der Juden zu bleiben. Ausser diesen erwähnten Gebeten sind in späteren Jahrhunderten noch andere Gebete (*פיטום יצירה*) von unsern berühmtesten und frömmsten Männern damaliger Zeit verfasst, auf das sorgfältigste geprüft und gesammelt und *in allen jüdischen Gemeinden gesetzlich* eingeführt worden Durch die neue Ordnung ist dies alles umgestaltet und unser Gewissen fühlt sich in hohem Grade verletzt, da wir ganz verhindert werden, unsere Gebete nach Vorschrift und herkömmlicher Weise zu verrichten. Nicht minder widergesetzlich ist die Errichtung *unheiliger* und betäubender Chöre und die Verwerfung der ächt jüdischen Melodien, die das Gemüth zur wahren Gottesverehrung und zur innigsten Andacht erheben (117 l. köv.)«

Igy bizonyítja Pinner a berlini reformok törvényellenes voltát, a königl. privilegirte Berlinische (Vossische) Zeitung 222. számának 2. mellékletében (1855. szept. 11.) pedig a többek közt azt olvassuk: »Unter die Reformen der Synagoge soll fortan auch der Namensaufruf zur Torah durch die einfache

Bezeichnung: der dritte, vierte u. s. w. ersetzt werden. Dieser uralte Brauch des Namensaufrufs *der mosaischen Lehren Propheten und dem Talmud unmittelbar entlehnt, war eine heilige Sitte der Väter, in ihm findet der fromme Israelit ein geschichtliches Denkmal, geweiht seinen verklärten Ahnen* (Pinner 27. l.)».

Ezzel azonban az orthodoxia még nem érte be, hanem az Izraélt fenyegető veszély elhárítása végett igénybe vette a legmagasabb állami *hatóságok* közbenjárását is (u. o. 46. l. köv.).

De a berlini háboru kitérése előtt három évvel a zsidó életnek egy másik középpontjában még sokkal nevezetesebb dolog történt. Megjelent *Geiger Ábrahám* imakönyve. G. az imakönyv előszavában elmondja annak keletkezése történetét és számot ad arról, hogy mi birta rá arra, hogy hosszú habozás után mégis elszánja magát az imakönyv kiadására.

A könyv megjelenését az istentiszteleti átalakulások nyolcz évvel előzték meg. Az eddigi változások mindig valami szükségletből eredtek, mely annak idején mutatkozott, a melynek engedtek, anélkül, hogy a változás okául szolgáló elvnek mindenben érvényt szereztek és azt következetesen végrehajtották volna. Az isteni tisztelet ennélfogva nem volt ment insequentiaiktól. De minthogy az imádkozók jámbor érzelmeit kielégítette, minthogy továbbá a történelem mindig csak fokozatos, lassu átalakításokban halad előre és a teljes kikerítést csak időjáráttal eszközli, ezen következetlenségeken nem ütözköttek meg.

De az ily insequentiaik, amelyek az isteni tisztelet actusa alatt háttérbe lépnek, könyvben szembeötlenek és nem takarhatók. G. ennek folytán sokáig szabadkozott az imakönyv kiadásától. Végre azonban engednie kellett és a boroszloi isteni tiszteletben történeti szentesítést nyert elvek alapján elkészült az új imakönyv.

Ezen alapelvek a következőkben foglalhatók össze: Az Izrael nemzeti önállóságának elvesztése miatti panasz, az elszórtaknak Palaestinában való összegyűjtése és a papi és áldozati kultusz helyreállításáérti könyörgés háttérbe lép. Jeruzsálem és Czión azon helyek, amelyekből a tan kiindult, amelyekhez szent emlékek fűződnek, de nem oly helyekként ünnepelendők, amelyekhez az isteni gondviselés örök időkre

kiválóan fűződik, hanem inkább szellemi ideaként, mint az isten országának plántálói. A jövőben révedező tekintetünk is a messiási birodalmon mint az isteneszme általános uralmának és az emberek között megerősödő jámborságnak és igazságnak korán, nem pedig az *izraelita nép* felemelkedésének idején függ. Ily imák, melyek az imádkozók jámbor érzelmének nem nagyon becsesek, megkivánják és megengedik a rövidítéseket, ellenben azok, amelyek nagyobb tekintélyben állanak, változatlanul és rövidítettlenül maradnak meg. Az imák tekintélye azonban nemcsak a tartalomhoz, hanem az egész átörökölt alakhoz fűződik, a szóhoz, amelyben reánk szállottak, tehát a héber nyelvhez is. Maradjon meg tehát kevés kivétellel az ima nyelvének. A német nyelvét csak ott az elsőség, ahol a rabbi maga működik mint liturgus. De gondoskodni kell az imakönyvben az imádkozók azon nagy számáról is, akik a héber nyelvet vagy egyáltalában nem vagy legalább oly mértékben nem bírják, hogy a héber imákon épülhessenek. A gyülekezet ezen része számára azonban az imák *fordítása* nem elég. A héber imához szokott ember előtt a régi kedves imához való ragaszkodás eltakarja a vallásos nézet vagy annak formája ellen tehető kifogást, aki azonban a héber imától elidegenedett, a tartalmat és kifejezést egészen úgy kívánja, hogy szíve teljesen elmerülhessen benne. A német rész tehát nem fordítás, hanem a héber imáknak teljesen új német nyelvű átdolgozása, hanem amennyire lehet, azok tartalmához kapcsolódik, de azt mégis önállóan adja vissza. Ezzel számol be G. azon alapelvekről, amelyek imakönyvében vezérelték és amelyek abban kifejezésre is jutottak. Míg az aacheni hitközségnek ugyanakkor megjelent imakönyve már nagyrészt kiküszöbölte a héber imákat, addig Geigerében alig vannak német imák és a héber szöveg még csak csekély mértékben van a kifejtett alapelvekhez képest megváltoztatva. Aki ezen alapfogatokkal megbarátkozni nem tud, azt meggyőznie vagy megzafolnia nincs szándékában. »Imakönyv és istenháza — úgy mond — a közös áhitatra való békés egyesülésnek legyen helye, nem pedig kölcsönös támadások küzdőtere.«

A G.-féle imakönyv az istentisztelet fejlődésének történetében fontos mozzanatot, sőt annál is többet: fordulópontot képez. Azon változások, a melyeket az ősrégi imák szövege

átesett, egy fontos elvnek jelentették diadalát és bebizonyították egyszersmind, hogy az isteni tisztélet mit sem veszít zsidó jellegéből, ha elutasít magától oly eszméket, melyek a vallásos köztudatból kivisztek és abban feltámadni többé nem fognak soha.

Az orthodoxia nem rakta le fegyvereit és nem is vehetjük rossz néven, hogy körömszakadtaig védte a sánczokat, a melyek nézete szerint a vallás szentélyét oltalmazták. De a G.-féle eszmék győzelmét megakadályozni többé nem lehetett, 1868-ban újból felszínre kerültek az istentiszteleti kérdések, különösen a m.-frankfurti és boroszlói hitközséget foglalkoztatva és G. a folyóiratának hatodik évfolyamában és külön is megjelent »isteni tisztéletünk« című értekezésében élesen körvonalozza az »egyelőre elérhető célt« és megjelöli az utat, a melyen a reform munkájának haladnia kell. »Minden reform« úgy mond »a múltból az új életű jövőbe vezet át, nem szakít tehát a múlttal, hanem inkább gondosan fentartja az azzal összekötő kapcsolatot, nemcsak új, életerős formákban folytatja a régebben is élő szellemet, hanem hozzáfűződik minden a kedélyeknek kedves szokáshoz, nem éles következetességgel jár el, hanem a történeti átmenet törvényét követi.« G. ezen szavai eléggé jellemzik álláspontját és hitelesen bizonyítják, hogy a kegyeletlenség és radikálizmus vádjá, a melylyel a kiváló férfiút illették, merőben alaptalan.

A folyóirat hetedik évfolyamában (241. l. kör.) közzétett terv alapján 1870-ben megjelent az imakönyv új kiadása. »Az új követelések határozottsága« úgy mond G. »napról-napra gyarapodik, azonnali kielégítést sürgetnek, ha az isteni stzetelettől való teljes elfordulás be ne következzen. Itt egyelőre nincs más mód mint közvetítés, a régi alaptörke kímélésével, a fennállóknak lehetőleg gyengéd átalakításával egybe kell kapcsolni az újnak meghonosítását. Hogy ennek miképpen kell történnie, az egyes hitközségek egyéniségétől fog függni, azon erőttől és határozottságtól, a melyet az egyik alkotó részben az újabb nézet nyert, azon szívósságtól, a melylyel a másik a szokáson csüng. Nem szabad, hogy a haladás tudatától áthatott hitközséget szükségleteinek kielégítésében azon megfontolás akadályozza meg, hogy más gyülekezetek nem fognak vele lépést tartani, ép oly lehetetlen volna erőszakosan szori-

tani az olyant, a melyben gyengéd kímélet parancsolólag érvényesül. Ezen törekvéseknél tehát a teljes egyformaságnak és összhangzásnak létesítése nem lehet mértéktadó, ez, mint mindenütt, csak végső cél: egyes egyedül azon fejlődési mozzanatot kell kielégíteni, a melyben minden egyes hitközség van.

Az isteni tisztélet kérdésével ugyanakkor a német zsidóságnak egy másik kitűnősége foglalkozott; Joël M., Geigernek hivatalbeli utódja, a ki a boroszlói rabbiiskolának is tanára volt és századunknak philosophiailag legműveltebb theologusaihoz tartozott. Joël részben ellentétes állást foglalt el Geigerrel szemben és ennek »Zur Orientirung in der Cultusfrage« című iratában kifejezést is adott. G. hatalmas cikkben (Etwas über Glauben und Beten. Zu Schutz und Trutz, a folyóirat 7. évfolyamában, 1—59. l.) felelt és szigorú bírálat alá vetette J. állításait. Rendkívül érdekes polémia, melynek részleteivel azonban ezen különben is hosszúra nyúlt cikkben nem foglalkozhatunk. Szükségesnek tartjuk azonban G. záró szavait ideiktatni, semmit sem veszítettek aktuális jellegükből és még most is komoly megfontolást érdemelnek. »Évtizedek óta« azt mondja »ismételgetik az intést: balgák ti, kik reformra törekedtek életben és kultuszban, hiába fáradoztok; míg ezek reformtörekvéseiteket kárhoztatják, amazok nem gondolva veletek, saját útjokon járnak, az életben messzire túlmennek rajtatok és a kultuszt különösen oly kevéssé vallásos hangulatú korunkban egészen feleslegesnek tartják. Mire való tehát mindezen erőlködés? De nemcsak az ezen észleletből vonandó következtetés hamis, hanem tartalma is csalárd. Azt akarják ugyanis következtetni: hagyjatok mindent a régi-ben, hagyjátok magára! Ha ezen intés azoktól eredne, a kik az egész dolog iránt nem érdeklődnek, a kik szeretnék, ha az egész vallásos élet elsüllyedne, a kik tehát akarják, hogy lassacskán elkorhadjon, érthető volna. De olyanok mondják ezt nekünk, a kik állítólag minden vallásos jelenség iránt melegen érdeklődnek, azok óvnak oly kísérletektől, a melyeknek célja a vallást dermedtségéből felébreszteni, új életre kelteni. — Nem az a reformok hivatása, hogy az embert mesterségesen vonszolják a valláshoz, hanem az, hogy a vallást tisztaságában mutassák be és ezáltal egyúttal teljes győzelmes erővel is fegyverezzék fel azon bizalomban, hogy ennek révén a kedélyek

is felhevülnek majd érte. És ilyen vállalkozás nem érdemelne tiszteletet még akkor is, ha a siker egyelőre talán kétes volna?

A differenciák mellett azonban, melyek Geiger és Joël nézetei között tapasztalhatók, a két férfiú közötti szellemi rokonság sokkal nagyobb, mint maguk hitték. Láttuk, hogy Geiger a teoriában kifejtett minden következetessége mellett a gyakorlatban a közvetítés híve és csak egy pillantást kell vetnünk Joël imakönyvébe és azonnal szemünkbe ötlík, hogy szerzője tulajdonképen Geiger utjain jár. Maga is megvallja, »hogy G. imakönyve az istentiszteletnek méltó alakulására üdvös hatással volt és saját imakönyvében felhasználta azt a sokat, ami a Geigeréből jónak bizonyult.« Egyes megváltozott szövegű imák mellett azonban még ott van az eredeti textus olyanok számára, akiknek lelke abban talál megnyugvást. De a fordítás — és ezt nyomatékosan emeljük ki — mindenben a módosított szöveg tartalmát adja vissza. Ott van p. a *הקדוש ברוך הוא*-nak mindkét alakja, fordítása pedig a következő: Dein mächtiger Ruf künde Heil und Freiheit, dass nirgends mehr auf Erden ein Glied der Gemeinde Israel's geknechtet werde um Deines Namens Willen. Gelobt seist Du, o Gott, der Du Heil verkündest Deinen Verehrern. Hasonlóan két alakban a *היה*, fordítása pedig így hangzik: Blicke wohlgefällig Herr, auf Israel, Deine Gemeinde und auf den Dienst, den sie Dir weiht, Gib ihr wieder jenen alten Geist, durch den sie einst Lehrer ward der ganzen Menschheit. Gelobt seist Du, o Gott, der deinen Geist nicht nimmst von Israel.

Az olvasó ezen példákából világosan látja Joël irányát és csak az előszóból akarunk még néhány mondatot idézni. »Tény, hogy még a konservatívek is csak két fundamentális jelentőségű imát ismernek, u. m. 1. a hitvallást (S'má) és annak áldásmondatait és 2. a tulajdonképeni Tefillát. Tény továbbá, hogy a középkor legkiválóbb tekintélyétől (Maimuni) származó intézkedésnél fogva nem kétszer, hanem csak egyszer mondatott a Tefilla minden istentiszteleti főrészbén. Ha azonban a válpontok ott vannak, ahol a ritus szerint a csendes ima, tehát az istentiszteletnek azon része következik, ahol az egyest csak Isten hallja, de ember nem ellenőrizheti, bizonyára nem lehet ellenvetést emelni az ellen, hogy a régi kifejezés ott legyen a módosult és nézetünknek jobban megfelelő mellett. Az ez ellen

tehető kifogásokat könnyű megczáfolni. Legtöbbször annak helytelen magyarázatán alapulnak, amit »a bölcsek bélyegzésének« neveznek és amit ennél fogva megváltoztatni nem szabad. Honnan eredhet, hogy még szakértő férfiak sem akarják tudni, hogy ezen soha sem siettették a szigorú szószerintiséget, hogy a Tefilla szószerint egyáltalában nem is állítható helyre, mint-hogy az illetékesek legilletékesebbjének, R. D. Abudrahamnak bizonyítása szerint (idézve Bét József, Tur Órach Chajim 113. fej. vége), alig van hely, a hol a tizennyolcz áldásmondatot szóról-szóra egyformán mondanák, az egyik hozzá ne tenne, a másik el ne venne.« Ezzel okolja meg Joël eljárását, melyet nézete szerint azon körülmény is igazol, »hogy még olyanok nézetei sem fedik egymást, a kik ugyanazon hitalapon állanak és ezért szellemi közösségük épségben maradása mellett is egyes nézetek számára más-más kifejezést igényelhetnek.«

A berlini új zsinagóga számára 1881-ben kiadott imakönyv csak keveset különbözik Geigerétől. E kettő és a Joëlé képezi alapját a westfáliai hitközségek szövetkezetének megbízásából *dr. Vogelstein* stettini rabbittól kiadott új imakönyvnek. A vezérelvek, melyeket V. követ, saját szavai szerint általánosságban nem különböznek azoktól, a melyek egy fél évszázad óta az isteni tisztelet reformjánál több vagy kevesebb határozottsággal hangsúlyoztattak. A német részre vonatkozólag azonban megjegyzi, hogy az összes gyülekezetek számára adott egységes keret mellett a részletekben mégis némi szabadságot és önállóságot kellett biztosítani az egyes hitközségeknek. Az utolsó években ugyanis sok helyen azon óhaj jutott kifejezésre, hogy a nyilvános isteni tiszteletnél a német elem jobban veendő tekintetbe, hogy az ne szorítkozzék egyes énekekre és a prédikátortól előadandó ú. n. liturgiára, hanem hogy a tulajdonképeni szombati és ünnepi imák egy része németül végzendő. Hogy ez lehetővé váljék, a német fordításra még nagyobb súlyt kellett helyezni és tekintettel lenni arra, hogy a kifejezés minden túlterheltségtől és fellengzéstől ment, a kedélyt felmelegítő és a nyilvános előadásra alkalmas legyen. Szükséges volt továbbá a német szövegbe héber responsoriumokat felvenni és gondoskodni arról, hogy az egyik imanyelvűből a másikhoz való átmenet könnyen eszközöltessék, »Az imakönyv kiadásánál mértékadó elveket« úgy mond V.

»lekiismeretesen iparkodtam végrehajtani és azért átalakítottam még oly imákat is, a melyek eddig változatlanul maradtak meg — ilyen p. a Jigdál, a Muszáfima Kedusája, a tóra kivitelekor ünnepnapokon elősorolt tizenhárom isteni tulajdonság. Másfelől kegyeletesen óvakodtam attól, hogy kényszerítő okok nélkül ne változtassam meg a héber szöveget és kicsinyes módon ne gyakoroljak kritikát. Mindenekelőtt szívemen fektőt, hogy az imákba semmiféle óhajt vagy könyörgést ne vegyünk fel, a melynek teljességét vagy meghallgatását nem kívánjuk komolyan. Igazak akarunk lenni mindenben a mit beszélünk, különösen pedig akkor, midőn imádkozva fordulunk az igazság Istenéhez.«

Nem hasonlítjuk össze az új imakönyvet elődjeivel, nem kutatjuk, hogy a szövegen ejtett újabb változások jogosultak, szükségese-e? Vogelstein imakönyvének megjelenése mindenestre új mozzanatként illeszkedik bele az istentisztelet fejlődésének történetébe és öröndetes jelenséget látunk abban, hogy a német zsidók ráérnek vallásos intézményeik fejlesztésére gondolni akkor, midőn a felekezet körén kívül oly szomorú tünemények vonják magukra figyelmünket, öröndetes, hogy a társadalmi életben mutatkozó hanyatlás nem hat lohasztólag a vallás belső ügyeinek gondozására, hivatottaknak lelkesedésére és munkakedvére. Még öröndetesebb, hogy a művelt közönség köréből felhangzó szövatok bátorítják és haladásra serkentik azokat, a kiknek a tudományon kívül más fegyverük nincsen és hogy a zsidó hitközségek kilépnek elszigeteltségükből, hogy az isteni tiszteletben kifejezésre hozzák a köztudatban meggyökeresedett tisztult vallásos eszméket.

Az orthodoxia az új imakönyvben újabb veszélyt lát és dühösen neki megy a vakmerőnek, a ki szentségtörő kezét felmerte emelni az ur temploma ellen. Még az antisemita garázdálkodást is beleráncziggálják az imakönyv ügyébe és a haladás képviselőinek, kik vallásos meggyőződésüket az imába is alkalmas módon kívánják tükröztetni, *gyávaságot és antisemitafélelmet* lobbantanak szemükre.

Ez az ujnémet orthodoxia, a mely minden szabad gondolatot már csirájában el szeretne fojtani, de azért nagy emfasiással idézi Joélt, ma sem válogatósabb eszközeiben, mint volt félszázaddal ezelőtt. De a czionőrök tüze tartósan nem

hevítheti a szíveket és a német zsidóság egyéb bajokkal együtt ki fogja heverni ezt az orthodoxiát is. Helyesen mondja Vogelstein a szabadelvű német hitközségekhez intézett intő szövatában: »érzik, hogy a vallásos reformot tovább is megakadályozni nem lehet, hogy különösen a műveltek öröndmel üdvözlük az új imakönyvet, a mely a tisztult vallásos tudatot számba veszi. Attól félnek, hogy ezen imakönyv terjedése véget fog vetni uralmuknak a kisebb hitközségekben. Ezért keresnek ki egyes mellékes, czáfolatra nem szoruló pontokat, harcztérre viszik az antiszemitismust és azt remélik, hogy ezáltal meg fognak riasztani félénk kedélyeket.«

Szükségesnek tartjuk, hogy a magyar zsidóság is birjon tudomással ezen mozgalmakról, hadd szolgáljanak neki tanulságul.

ben József.

AZ IRODALMI TÁRSULAT FELOLVASÁSAI.

Az április hó 4-én tartott felolvasó estélyével bezárta az I. M. I. T. az idei felolvasó estélyek ciklusát. Röviden akarunk ezen estélyről is beszámolni.

Az elnöki emelvényen helyet foglaltak: Dr. Kohn és Dr. Bacher. Dr. Kohn üdvözlö a jelenlevőket és átadja a szót Dr. Weiszburg Gyulának, a ki »a XII. század zsidó utazóiról« olvas fel.

A felolvasó élénken festi a kellemetlenségeket, sőt akadályokat, a melyek a középkorban a keleten utazók elé tárultak. Alig találkozott is valaki, a ki tisztán geográfiai, vagy etnográfiai szempontoktól vezéreltetve elszánta magát az ismeretlen tájékok beutazására. Ezek többnyire kereskedők voltak (mint Marco Polo is), a kiket üzletük arra felé vitt, és a kik a látott és hallott dolgokat feljegyezték. A zsidó utazónak még annyival volt rosszabb a helyzete, mert nem tudta, akad-e mindenhol hely a hol ehetik. Míg a keresztes hadjáratok korában ezer meg ezer ember zárandokolt Jeruzsálembe, addig a zsidók közt kevés ember akadt, a kit a szentföld iránti szeretet odautazásra lángolt volna, mint Jehuda Halévit. (A felolvasónak eme összeállítása igen gyöngé lábbon áll. Igaz, hogy a zsidók nem zárandokoltak tömegesen Jeru-

zsálembe, ezt alig tehetők is volna, de egyesek bizony nagy számban tették ezt meg. Többek közül Nachmáni is ott fejezte be életét, az emigrált »Caftor vaferach« ott írta meg munkáját és a responsum-irodalomban is gyakran olvassuk, hogy x, vagy y fogadalmat tett, hogy Palesztinába kivándorol. De másrészt a zarándoklás, mint kizárólagosan a papi jövedelem szaporítását czélzó és részint a vallásos rajongásból eredő intézmény a zsidóknál nem verhetett gyökeret). Attér azután a két zsidó utazó Tudelai Benjamin és Regensburgi Petachja utleírásainak ismertetésére, részletesen vázolja mindkettőnek uti irányát. Ugy Benjámín, mint Petachjah, habár első sorban a beutazott városokban lakó zsidók helyzetéről szólnak, kiterjeszkednek az illető város fekvésére, politikai helyzetére, érdekességeire, művészeti és más kiválóságaira. A száraz leírásokat gyakran szakítja félbe egy-egy monda, vagy néphagyomány, melynek naivsága és csodálatos volta nem akadályozta az utazókat abban, hogy készpénznek fogadják el mindazt, a mit pl. a tiz törzsről, Dániel sirjáról, Bagdad csodáiról a chevárezmi álmissiáról hallottak. A látott vidékeken lakó népek szokásainak és erkölceinek leírása sok tekintetben érdekesnek mondható. A felolvasó az utazókat utjokban követte és leírásukból érdekes kivonatokat közölt. A felolvasás ily módon számos detail összegezésből épült fel és ugyanezért részletesebben nem ismertethetjük. Az eleven a humortól sem ment felolvasást a szép számban megjelent közönség nagy figyelemmel hallgatta végig. A társulat nevében Dr. Kohn Sámuel mondott köszönetet Dr. Weisburgnak szép felolvasásáért.

Az ülés további képét a következőben egészítjük ki:

Az elnök kijelenti, hogy a tapasztalat azt a reformot ajánlja, hogy a kérdések válaszolására és tárgyalására tekintettel arra, hogy a felolvasások eléggé igénybe veszik és kifárasztják a figyelmet, külön estélyek tartassanak, a mi a jelenlévők általános helyeslésével találkozott. Még csak Dr. Blau Lajos ismertette röviden a templomi imák melodiáinak korát és eredetét. Mielőtt az ülés bezáratott, Dr. Kohn a pesti izr. hitközségnek, a mely a felolvasó estélyek tartamára a disztermet a társulat rendelkezésére bocsátotta, mondott köszönetet, valamint a hallgatóságnak, mely érdeklődéssel és jóindulattal kísérte a társulat felolvasói működését.

Beszámolva az elmúlt felolvasó estélyekről arra szorítottunk, hogy azoknak lehetőleg hű képét nyujtsuk és tartózkodjunk minden megjegyzés és észrevételtől. De most, miután az Irodalmi Társulat e nembeli működésének szintén már multja van, szükségesnek tartjuk, hogy erre visszapillantjunk és észrevételeinket megtegyük. Habár csak négy felolvasóval ismerkedtünk eddig meg, mindamellett bátran állíthatjuk, hogy ezek is bizonyítékot szolgáltak arra nézve, hogy a magyar zsidóság rendelkezik oly szellemi erők fölött, a melyek a zsidó tudományt terjeszteni és fejleszteni képesek. A felolvasó estélyek fényesen bebizonyították azt, hogy a mi intelligenciánk zsidó ügyekért tud és akar áldozni pénzt, de ennél egy másodperczcel sem többet. A mi zsidóink megfizetik tagsági oboluszaikat és »der Mohr hat seine Pflicht gethan«, avval otthon maradnak. E tekintetben a férfiak elfoglaltsága teljesen egyensúlyban tartja a hölgyeknek zsidó ügyek iránt érzett megvetését. A felolvasások közönsége többségében olyan volt, a melyet a zsidó tudományhoz valami, részint szorosabb, részint lazább kapocs fűzi. Tán nem szükséges ezeket osztályozni. Habár nem tagadjuk, hogy láttunk olyanokat is, a kik a zsidó tudománnyal semminemű nexusban nem állanak, de ezek száma bizony aránylag csekély volt. De reméljük, hogy a Társulatnak, miután most már a kezdet nehézségein szerencsésen túl esett, az őszön ismét szervezendő felolvasások estélyei nagyobb hallgatóságot is fognak teremteni, mert bizony nálunk a hallgatóságot teremteni kell és hogy a pesti izr. hitközség diszterme gyülekező helye lesz intelligenciánknak, a mely, habár lassanként is, tudatára fog ébredni, hogy mégis igaz Heine szemrehányása.

Budapest.

HAJDU GÁBOR.

TUDOMÁNY.

AZ ELEUZISZI MISZTÉRIUMOK A JERUZSÁLEMI
TEMPLOMBAN.

II.

Az eleuziszi misztériumok beható ismertetése Preller, Griechische Mythologie I. kt. 589. sk. II. Pauly, Realencyclopädie der classischen Alterthumswissenschaft, III. kt. s. v. Eleusinia, és dr. Vargha Samu, az eleuziszi misztériumokról cz. munkákban található.

Midőn Plutó elrabolta Persephonét, Déméter gyászos szomorúsággal indult leánya keresésére. Kezében világító fáklyával járta be kutatva az országokat s tengereket, anélkül hogy evett vagy ivott volna. Mindenütt, ahol bolyongásában betért s szívesen fogadtatott, áldást hozott a földre s házra. Vándorlásának tizedik napján Eleusibe ért, hol kifáradtan dőlt le egy forráskút párkányára; mély szomorúságba merülve találtak ott Keleos király leányai, kik korszókkal jöttek a forráshoz, hogy vizet merítsenek. Részvétükkel s közülök főleg Jambénak víg tréfái által felvidulva ment a leányokkal atyjok palotájába, hol azóta nagy áldás szállt a házra. De leányának vesztesége fölötti fájalmában nem bocsátott többé termékenységet a földre s minthogy nagy éhínség fenyegetett már, Zeus egyezséget hozott létre Déméter és Plutó közt. Persephoné nem térhet egészen vissza anyjához, minthogy már az alvilághoz tartozik, de megegyeztek abban, hogy minden év bizonyos szakában anyjánál tölthet hosszabb időt az Olympuson. Tavasszal jön, de ősszel, midőn a földműves újból elvetette magvát, ismét leszáll az alvilágba.

Ezen mythos képezi alapját Déméter és Persephoné kultuszának, mely a görög természetvallás különböző nyilvántalatai szerint más-más alakban gyakoroltatott, de mindenütt, ahol csak földműveléssel foglalkozó törzs lakott. Legkiválóbb fontossággal bírt azonban e kultusz az attikai Eleusisben, Salamis csöndes tengeröblénél, hol évenként sok ezren jöttek össze az ünnepélyre. Eleusisből terjedt e kultusz — egybeolvadva a Dionysos-szolgálatlaltal — Athenbe s onnan egész Kis-Ázsiába.

Az ünnepély két részre oszlott; tavasszal ünnepelték Persephoné feljövetelét, ősszel pedig elrabolatását. Ezen utóbbi képezte tárgyát a tulajdonképeni misztériumoknak, a nagy Eleusináknak, mely alapjában nem volt más, mint utánzása annak, a mi Déméterrel történt Eleusisben.

A Boedromion (szeptember) 15. napjának estéjén kezdődött az ünnepély. Egész lefolyása utánzata volt az elrabolat Persephoné keresésének. Fáklyafény mellett szomorú dalokat énekelve, siratták s keresték Persephonét. míg végre a hatodik napon ünnepi fölvonulással mentek attól a kúttól, melynél Déméter megpihent, a salamisai öbölhöz, vígan táncolzva, tréfálódzva s lármásan énekelve, hogy a hegyek visszhangoztak a daltól s a fáklyafény előzőnlötte az egész öbölt, melyből két agyagkorsóval vizet merítettek s az egyiket nyugatra, a másikat kelet felé áldozatképen, misztikus szavak kíséretében kiöntötték. Ezen bezáró-nap az agyagkorsóktól s a vízmerítéstől kapta *πλημοχόη* nevét. Nem hagyható figyelmen kívül a rejtelmes láda, mely különös szentségben részesült az ünnepélyen s mely többek közt gránátalmát, süteményeket és sőt tartalmazott, melyek a Déméter által meghonosított jobb életmódot jelentették.

Az ünnepélyen nem vehetett mindenki részt; eleinte csak beavatottak jelenhettek meg, később azonban csak a külföldiek s utóbb csak a gonosztevők voltak kizárva.

Központja az egész ünnepélynek a Kallichoros-kút volt, mely *πηγάρι παρθένιον* »a szűzek kútja«-nak is nevezetett, hol Déméter megpihent s a mely fölé Déméter meghagyásából templomot építettek.

Az ünnepélyen a főszereplők a következők voltak: 1. a *ιερόφαντις*, kinek főszerepe az ének vezetése volt; 2. a *δαδούχος*

a fáklyákra ügyelt; 3. a *ἱεροζῆνυς* volt a hivatalos hirdetője az isteni békének s mindennemű tudnivalónak; 4. az *ἐπιβόμος* pedig az áldozatot végezte. Ezekon kívül külön kiszemelt kezelője volt az ünnepélyen főszerepet játszó hangszernek, a fuvalának, melynek kezelője a *ἱερὰύλης* nevet viselte. Megemlítendő végre az a szokás, hogy az ünnepély alkalmával minden évben egy előkelő családból származó ifjú az oltár papjává szenteltetett; ezt az ifjú *παῖς ἀφ' ἑστρίας*-nak nevezték; nem kis gyermek volt az, hanem már ifjú: *παῖς . . . αὐξόμενος*.

Déméter mint a termés istennője, egyszersmind az asszonyok termékenységének is istennője volt. Erre vonatkozólag létezett külön kultusz, a melyben csak házas asszonyok vettek részt. Éjjeli orgiákban ünnepelték a Thesmophoriákon az asszonyok Démétért, kit gyermeke elvesztése miatt megsíratnak s kihez termékenységükért könyörögtek.

A föld termékenysége s a gyermekáldáson kívül a Déméter-kultusz még különösen a földi életre s a túlvilági üdvre nézve keltett oly boldogító érzelmeket a résztvevők keblében, hogy a görög írók (felsorolva s közölve Pauly Encycl.-ban p. 108.) a legnagyobb elragadtatással szólnak arról az örömről s boldogító ünnepélyről, mely Eleüzisben folyt le.

Mindezekből látható, hogy bár az Eleuzinákról is csak hézagos darabossággal szólnak a források, de a tudósítások alapján világosan mutatják, hogy a jeruzsálemi templomban végbement vízmerítés örömmünnepélye nem más, mint zsidó mezbe burkolt eleüzszi misztérium.

A vallások terjedésének történetében ismeretes az a jelenység, hogy valamely vallás terjesztői az ünnepeket a meghódított nép ősi ünnepeinek idejére helyezték, sőt a lehetőség határai közt még az ősi megszokott czeremóniákon sem változtattak, csak újabb színezettel látták el. Könnyű volt a Déméter-kultusznak bejutnia a jeruzsálemi templomba, hiszen a Boedromionnak megfelelő Tisri hónap nemcsak tele van ünnepekkel, de ép 15.-én veszi kezdetét a hétnapos Sátorosünnep is, melynek egész főjelentősége szintén a föld termékenységére irányul.

Az eleüziniák a Boedromion 15.-én kezdődtek és tartottak hat napon át. A Sátorosünnep Tisri hó 14.-én este kezdődött s ideje hét napra volt szabva. Ezen összehasonlításban

megleljük annak magyarázatát, hogy a vízmerítés ünnepélye miért kezdődött a Sátorosünnep első napjának végétével, vagyis Tisri hó 15.-én este. A különbség csak az volt, hogy a jeruzsálemi templomban naponta merítették s áldoztak vizet, holott Eleüzisben csak az utolsó, hatodik napon, a plemochoa napján. De kétségtelen, hogy a Sátorosünnep hetedik, vagyis a vízmerítés ünnepélyének hatodik napját a plemochoának megfelelően látták el különös ünneppel, amelyből a Hosanah rabban maradt meg. Tehát nem azért kezdődött az ünnepély a Sátorosünnep első napjának végétével, mert szertartását ellenezte az ünnepi nyugalom tilalma, hanem azért, mert épen az felelt meg a Boedromion 15.-ének. Ez a hagyomány által említett ok tulajdonképen bizonyára arra a szombatra vonatkozott, mely esetleg az örömmünnepély hat napjába esett, ami könnyen is érthető, mert az ünnepély a templom falain kívül folyt le s ott az ünnepi tilalom már érvényben volt. De kérdéses, vajjon az eleuzinák befogadása idejének elején is figyelembe vették-e a szombati nyugalmat? Igen valószínű, hogy akkor a közbeneső szombaton is folyt az ünnepély s csak későbbi intézkedés hagyott szombaton szünetelni.

Most eljutottunk az ünnepély színhelye kérdésének tisztázásához. A hagyomány a nők udvarát jelöli ki színhelyül s ezt János evangéliuma is bizonyítja, amely szerint (VII. 37.) Jézus a Sátorosünnepen a nők udvarában vitatkozott a farizeusokkal s ezen ünnepélyre való vonatkozással mondá: »Aki szomjúhozik, az én hozzám jöjjön.« (V. ö. Sepp, Jerusalemben und das heilige Land. I. p. 141. és 302.) De Herodes előtt nem volt még női udvar s föltételezhető, hogy létesülése csak állandósítása volt a helynek, hol az ünnepély megtartott. Meg volt az ünnepély meghatározott helye, amelyhez oly fogalom volt fűzve, hogy az ünnepély főtényezőjét s az ünnepélyen résztvevők preponderanciáját a nők alkotják. Ma már természetesen lehetetlen pontosan kimutatni, vajjon Déméter és Persephoné istennőkre vonatkozással jelöltetett-e meg a hely a nők helyének, vagy pedig azért, mert ép a Thesmophoriák mintájára eleinte kizárólagosan csak nők vettek részt az ünnepélyen, annyi bizonyos, hogy a hagyomány azon tudósításán, mely szerint »régente csak a nők voltak belül, holott a férfiak kívül álltak« nem lehet egyszerűen átsiklani azon

alapos gyanú nélkül, hogy kezdetben kicsapongó orgiákkal ünnepelték a jeruzsálemi templom közvetlen környékén a nők Déméter s Persephoné kultuszát s csak könnyelmű visszaélések idézték fel a magas erkölcsi színvonalon álló zsidó hatóság intézkedését, hogy a már meghonosult intézményt megváltoztassák s az ünnepélyen való részvételtől — noha az Eleuziniákon a hivatalos szereplők felelőseiben nők voltak — a nőket egészen kizárják. A karzatok föllállítása nem is újabb szigorító rendszabálynak látszik, mint inkább ismételt concessiónak, hogy a nőket oly közelről érdeklő ünnepélyen legalább jelen lehessenek a nők. Történeti forrásainkból meg nem állapíthatók ezen intézkedések közelebbi adatai, de az ünnepélyről szóló hagyomány ide vonatkozó tudósítása nagyon is sejteti, hogy alapjában a zsidó eszmekörnek meg nem felelő idegen kultusz gyakorlása csak fokozatosan simúlt mindjobban a zsidó felfogáshoz, míg Heródes egészen ki nem vetköztette idegen jellegéből azzal, hogy az ünnepély színterét szorososan a templomhoz tartozónak építtette. Ezért tartották az ünnepélyt, melyről a hagyomány a legvallásosabb elragadtatással szól, ép a vallástörvények tekintetében oly csekély jelentőségű »nők udvarában«.

Könnyű volt az idegen kultusz meghonosítása, minthogy az eleüzsizi ünnepély központjának, a Kallichoros forráskútjának meg volt a közelben a megfelelő Siloa-forrás. Érdekes, hogy ma a Siloa-forrás »a szűz forrása«-nak neveztetik (Sepp, i. m. I. p. 270.), természetesen Máriára vonatkoztatva; de vajjon e megnevezés nem utóbb kapta-e keresztényies színezetét s nem csak emlékmáradványa-e az ünnepélyvel össze-függő névnek, mely szerint a Siloára is rámondták, mint a Kallichoros-kútra *πηγάδι παρθένου* »a szűzek kútja«? Azon fontos szerep mellett, mely a vízmerítés ünnepén a Siloának jutott, annyi szembetűnő érintkezési pont után nem látszik lehetetlennek ez a föltevés.

(Befejezés kövözik.)

Csurgó.

DR. VENETIANER LAJOS.

NÉHÁNY MEGJEGYZÉS.

1. A *Krónika könyvének görög nevével* új és, mondhatni, elmés magyarázatot ad Blau Lajos ezen folyóirat utolsó füzetében. (162. l.) De közelebről megnézve, nem számíthat maradandó helyeslésre. Szent Jeromos magyarázatának, melyet Blau az eddigi két magyarázat közül második helyen említ, van egy klasszikus tanuja: a *Krónika görög nevének* eredeti, teljes alakjában. Ezen alakot a Septuaginta alexandriai kéziratában találjuk, még pedig a *Krónika* mindkét könyvének ügy elején, mint végén. Az I. könyv fölíratáig így hangzik: *Παραλειπομένων βασιλέων Ἰουδα ἁ*, a II. könyv utóíratáig így: *(τέλος τῶν) Παραλειπομένων τῶν βασιλέων Ἰουδα β.*¹⁾ Ezen teljes fölírat eredetiségét bizonyítják a szír (Pesitthá) és az aethiops bibliafordítások. A Pesitthában ez a krónika könyvének fölíratáig: *שלם ספר דברימי*; a végén ez áll: *שלם ספר דברימי*. A fölírat első része a LXX. befolyása alatt került a főczim mellé, mely az utóíratban egyedül van meg és mely nem más, mint a héber *דברי הימים* aramosított kiejtése. A *Krónika* könyvének szír fordítása eredetileg zsidó targum volt, mint Fraenkel bizonyította (1879-ben megjelent értekezésében: Die syrische Übersetzung zu den Büchern der Chronik) és azért a hagyományos héber nevet megtartotta a czimben. Az aethiops fordításban, mely a LXX.-ből folyt, a *Krónika* könyvének czime: *Taraphata nagast*, azaz a Királyok [könyvének] hátramaradt részei. — A teljes czim mindenesetre régiebb a rövidebb czimnél, mely már Jeromos korában általánosan használtattott. Azt akarja mondani ezen teljes czim, hogy a *Krónika* könyvében foglaltatnak a Júda királyairól szóló elbeszélések és adatok, melyek a Királyok könyvéből elmaradtak. Azért csak Júda királyait említi, mert Izraél királyairól tudvalevőleg nem szól a *Krónika* könyve. A czim, úgy látszik, azon fölfogáson alapszik, hogy a Királyok könyvében az egyes királyokról szóló szakaszok végén olvasható azon megjegyzés, miszerint a király többi végzett dolga irva van a Júda királyainak krónikájában (*על ספר דברי הימים למלכי יהודה*) a *Krónika* könyvé-

¹⁾ A II. könyv fölíratában és az I. könyv utóíratában szintén *τῶν βασιλέων*; azért úgy látszik az I. könyv fölíratában is ez volt eredetileg *βασιλέων* helyett.

ben foglalt új adatokra és elbeszélésekre czéloz. Különben *παράλειπω* ige kiválóan ezt jelenti: az elbeszélésben egyes részleteket kihagyni, mellőzni, nem érinteni, épen azt, a mit a latin praetermitto. Helyesen mondja tehát sz. Jéromos, hogy a Krónika könyvében »praetermissae in Regum libris tanguntur historiae.« (Paulinushoz irt levelében). A Septuaginta még más példákat is nyújt arra, hogy a könyvek hosszabb czimét annak rövidített alakja kiszorította a használatból. Így a tóra első két könyvének czime a görög fordításban eredetileg így hangzott: *Γένεσις κόσμου* és *Ἐξοδος Αἰγύπτου*, a mely teljes nevek helyébe már igen korán a rövidebb alakokat használták: *Γένεσις*, *Ἐξοδος* (l. Blau, Tanulmányok 38. l.) Ez alkalommal megjegyzem, hogy Mózes I. könyvének teljes görög nevének nem *סֵפֶר מֵעֵשָׂה בְרַאשִׁית*, hanem *סֵפֶר יְצִיַת הָעוֹלָם* volt a héber eredetije. Ebből lett a rövidebb név: *סֵפֶר יְצִיַת*, Blau (u. o. 40. l.) kételkedik ugyan abban, valjón használták-e valamikor e nevet a Berésith könyv jelölésére; de legalább egy biztos példát hozhatok rá, Menachém b. Szárúk Sztótárából (אֲרָם cz. a., p. 16a): *בְּאֵשֶׁר נִשְׁעָה כְּבוֹד סֵפֶר יְצִיַת*. — Hogy mért tették a masszóréták a Krónika könyvét a hagiographák első helyére, a Zsoltár könyve elé, azt tényleg nehéz volna eldönteni, de semmi esetre sem szabad ezt az elrendezést régi hagyománynak tekinteni, mint Blau teszi; az ebbeli régi hagyomány tanujának az ismert baraitthát kell néznünk (Bába Bathrá 14 b), mely a Krónikát utolsó helyre teszi. Némi utmutatást találhatunk Ben Asérnél, ki a szentiratoknak tartalmuk kronológiája szerinti felsorolásában a Próféták részének utolsó könyve után a Krónika könyvét nevezi (Dikduké Ha-teamim, 70. §. 60. l.).

2. »Huszonnégy pipereczikék« czim alatt Krausz Sámuel (fentt, 153. l.) a Jesája harmadik fejezetében felsorolt női ékszereket és ruhanemeket sok helyes megjegyzést tartalmazó tanulmány tárgyává teszi. Különösen a jeruzsálemi talmud Sabbát traktátusának azon helyét használja forrásul, mely a Jesája könyvének illető verseit magyarázza. De miután a női — vagyis inkább menyasszonyi ékszerek (*הַכְּשִׁיטִים כְּלֵי*) hagyományos száma 24, a jeruzs. talmud pedig Jesájából csak 21-et magyaráz, Krausz az ugyanazon talmudi helyen található hasonló, Numeri 31, 50-re vonatkozó magyarázatokat veszi

segítségül, hogy a 21-es számot 24-re kiegészítse. De ugy adja elő a dolgot, mintha maga a jeruzsálemi talmudot a 24-es számra való tekintet vezetné és a Jesája által felsorolt czikkeket a tórából kiegészíteni kívánná. Tényleg nem így áll a dolog. A jer. talmud idézi először R. Jehuda (b. Ilai) tannaitának magyarázatát a Numeri 31, 50-ben említett ékszernevekhez és ezzel kapcsolatban, minden bevezetés nélkül, csak a *כְּרִיב* (= Irva van) szót előre bocsátván, idézi Jesájának említett helyét és közli a hozzávaló magyarázatokat. Ezen második, nagyobb darab csak külsőleg csatlakozik a Jehuda hasonló tárgyú mondásához.¹⁾ Arról, hogy a »huszonnégy ékszert« föl akarja sorolni, mint ezt Krausz czikke végén mondja, nem lehet szó. A 24 czikke magánál Jesájánál kell keresnünk. Ezt teszi Buber, ki Tanchuma-kiadásában R. Simon b. Lákis ismert tételéhez (*כִּי הִישָׁה*, 11. §.) azt a megjegyzést fűzi, hogy a Jes. 3, 18—23 említett huszonegy cikkhez még három teendő hozzá a 24. versből, hogy általuk teljessé legyen a szám. Szerinte *הַגְּמֵה מְקַשָּׁה* és *בְּהַיִּיל* volt a három pótló cikk (l. még jegyzetemet: Die Agada der palästinensischen Amoräer I, 364).

Azt mondja Krausz, hogy a jeruzsálemi talmudban nyújtott magyarázat »nem indul ki a héber nevek etymologiai jelentéséből«. Az nem áll, mert egyes szavakat etymológiájuk alapján magyaráz. Így pl.: *הַלְהַשִּׁים דְּבֵי שְׂמוֹת נִתְּן עַל בֵּית הַלְהַשִּׁים* magyaráz. Igy pl.: *בְּרַחֲמֵי הַשֵּׁשׁ דְּבֵי שְׂמוֹת עַל בֵּית הַשֵּׁשׁ הַעֲשׂוֹת כְּמֵה דְּרֵימִי וּבִינְיָהוּם הַעֲשׂוֹת*. A mi az utolsó példát illeti, a jer. talmud *לְהַשִּׁים* szót *קְרִישִׁי*-val fordítja a mi nem egyszerűen a gyűrű (mint K. mondja), hanem fülbevaló-gyűrű és azért *לְהַשִּׁים*-nak nevezve, mert a »sűgás helyére« (a fülbe) illesztik. R. Jehuda b. Ilainak Num. 31, 50-re való magyarázatában is *קְרִישִׁי* fülbevaló-gyűrűt jelent, mert bizonyítékul Ezekiel 16, 12-re utal (*עֲשִׂיתִי עִלַּי אֵזֶר*). A Septuaginta is fülbevalónak magyarázza *לְהַשִּׁים*-ot. Nem tudom, miért mondja K.: »talán idevonatkozik *τὰ ἐνώτια*«, miután a jeruzs. talmudból látszik, hogy a 20. vers utolsó szavát tényleg úgy értelmezték. A Pesitthában is olvassuk *קְרִישִׁי* szót, de a *מַגְּמֵה*-nak megfelelő helyen (20. vers); azon-

¹⁾ L. erről megjegyzésemet: Die Agada der Tannaïten II, 208. 6. j. A Krausz által (157. l. 1. j.) kifogásolt fötvers nem tőlem való, hanem Levy targumi szótárából (II, 477. l.) vettem át.

han valószínűleg tévedésből került oda — a mint K. is többször helyesen fölteszi, hogy a LXX-ban, de a targumban is olykor a fordításban helyet cseréltek egymással a szöveg érthetetlen kifejezéseinek értelmezésére szánt, de szintén érthetetlené vált kifejezések. Hasznos munkát végezne Krausz, ha a Jesájának szóban forgó verseinek *szír* fordítását is beható vizsgálatának és kombináló fejtegetéseinek tárgyává tenné.

Budapest.

DR. BACHER VILMOS.

A VIRÁGZÓ IZRAÉL.

(Hósea 14 f. 6—8 v.)

6 v. אהיה כגל לישׂראל יפה כשושנה וך שרשׂו כלבנן
7 v. ילכו יונקותיו ויהי כמית הדוד ויהי לו כלבנן
8 v. ישיבו יושבי בצילו יהיו דגן ופרחה כנפן וכמו כין הלבנן

E három vers Hósea könyvének egyik legszebb, legköltőbb helyét tartalmazza. Teljes allegoria alakjában van itt kifejtve ama hasonlat, mely a prófétaí könyvekben gyakori és a melyben Izraél élőfával hasonlítottatik egybe.

Az allegoria eléggé világos, csupán egy-két szó nehezíti meg a teljes megérthetést, mely nehézségeket óhajtanám a következőkben elenyésztetni.

Sajátságos mindenek előtt, hogy mind a három vers »Libanon« szóval végződik. E három közül legkönnyebben érthető az utolsó: »Olyan lesz hirneve Izraelnek, mint a »Libanon boráé«. A Libanon borát ismerték a messze világokban is jóságáról. Pliniustól kezdve minden utazó magasztalással beszél felőle. Jóval nehezebb a Libanonról vett első hasonlat: וך שרשׂו כלבנן. Némelyek úgy értelmezik e mondatot, hogy a לבנן szó itt לבני helyett áll.

Nem kell külön fölemlitenem, hogy ez a magyarázat nehezes. Mások szerint a hasonlat úgy értendő, hogy ama élőfa, melyhez az allegoria fűződik, oly szilárd gyökeret ver, a minő szilárdak a Libanon gyökerei a földben. Ezt a magyarázatot még kevésbé tudnám elfogadni, már eltekintve attól, hogy e kifejezés וך שרשׂו hegyre épen nem alkalmazható, de azért sem, mivel a példázatban a hasonlatok mind a növényvilágból vannak véve.

Nézetem szerint az a mondat itt nem új hasonlat, hanem csak az allegoria tovább fűzése. A hasonlító כ- betű

egy látszik csak tévedésből került ide a két megelőző nyomán a כ- helyett. Ama fa — a próféta bizonyára a czedrusfára gondol — a Libanon hegyébe veri gyökereit.

A középső »Libanon« már inkább érthető: »Illata olyan mint a Libanoné« kétségtelenül a legkellemebb illatot terjeszti a Libanon növényzete. Mégis, nem tudom, nem kelene-e a לבנן helyett לבנה-t olvasni. Mint nagyon jól tudjuk, ez a keletnek legkedveltebb és legismertebb illatszere. Ilyen módon azután nem lenne az allegoriának egyetlen hasonlata sem, mely nem a növényvilágból vététt.

Csak egyetlen kifejezés zavarja még az értelmet: יהיו כן. Akár annyit jelent, mint »gabonából élni«, akár »gabonát természetni«, mindenesetre nem hasonlat és így az allegoria közepén nincs helye. Itt azért, ha merném, egy kissé gyökeresebb szövegjavítást ajánlanék. יהיו כן-t, ha szabadna, így olvasnám: יהיו כן. A próféta azon ígérete, hogy a fa árnyékába települő emberek »olyanok lesznek mint a kert«, egészen természetesnek fog hangzani, ha egybe hasonlítjuk Ézsaiás 56. f. 11. v. והיה כן és Jeremias 31. f. 12. v. פיש כן mondataival. Ugy látszik előbb a kaból lett dalet, azután, mivel a mondatnak így épen semmi értelme nem volt, a hé-t chesznek olvasták.

Még csak annyit jegyzek meg, hogy az utána következő כן szónak párhuza mba hozatala כ-nal nem okoz semmi nehézséget, mivel e szó a még szélesebb fogalmat jelentő שרה szóval parallel is előfordul Ézsaiás 32. f. 12. versében.

Ily módon Hósea gyönyörű allegoriája teljességében és minden nehézség nélkül élvezhető és azt hiszem, hogy ezen élvezetet az általam ajánlott emendációkkal nem fizetjük meg nagyon drágán. Fordítása ezek után így hangzanék:

Harmat leszek Izrael számára,
Melytől virul mint liliom
S gyökeret ver Libanon hegyén.
Pompája olajfához lesz hasonló
S illata olyan mint Libanon-é (a lebanéé?)
Árnyékába visszatérnek lakói,
S ott diszkerthéz lesznek majd hasonlók,
Virulni fognak, mint a szőlőkert,
Mint Libanon boráé, olyan lesz hirneve.

Abony.

DR. VAJDA BÉLA

IRODALOM.

DR. HIRSCHLER IGNÁCZ ÉLETÉBŐL.

(Töredék.)

(Dr. Ignaz Hirschler Autobiographisches Fragment).

Als Manuscript gedruckt.

Az akadémia-utca 6. sz. alatti házban évek hosszú során át egy templom állott fenn, melyben a tudományak, művészetnek és felekezetünk ideális törekvéseinek külön-külön oltára emelkedett. Ez a templom dr. Hirschler Ignác lakása volt, ahova búcsút jártak mindazok, akik ideálokért rajongtak és akik a házi gazdának és egyuttal a szentély főpappjának bűnkörében az élet küzdelmeinek salakjától mintegy megtisztulva, átszellemülten lesték a nemes aggastyánnak ajkairól életből-cseségen átszűrődött nyilatkozatait a tudástól és igazi lelki műveltségtől telített szavait.

Akik oly boldogok voltak, hogy jelesünk közelében lehettek, meghatottan vették kezökbe e napokban azt a diszes kiállítású könyvet, mely a fenti megjelölt czimet viseli és amelylyel az ő szellemének vérszerinti örökösei soha el nem halaványuló szeretetök és kegyeletök újabb jelét adták. A szemek könnyel telnek meg, ha dicsőült dr. Hirschler arczképének nézésébe mélyedünk. Megelevenülnek előttünk újból e kedves vonások és miközben a magyar zsidóság e legnemesebb alakját emlékezetünkbe visszaidézzük és magunk körül kissé széttekintünk, begyógyultnak vélt sebünkről lepattan a vékony hártya, melyet az idő enyhítő lehellete vont felette...

És olvasván e fájdalom oly rövid töredéket, úgy tetszik, mintha szavait hallanánk. A nyelv, melyet oly mesterei módon kezelt, mint méla zene csendül meg füleinkben. A gondolat,

melyet oly egyszerű módon hámoz ki a való élet jelenségeiből, mélyen vésődik lelkünkbe. Szinte elfojtott lélekzettel követjük e nemes élet fejlődését.

Gyönyörködünk a gyermeki szeretet és hűség deris vonásaiban, melyek első éveit bearanyozzák. Komorrá változunk, mikor ezek közben a pesti piaristák gimnáziumának folyósóról a megvetett »zsidó padra« kisérijük. »Hier — mondja — auf der Judenbank, im Hintergrunde des Hörsaals fühlte ich zum erstenmal den giftigen Stachel des Pariathums, der mehr als man glaubt, den unseligsten Einfluss auf das Geistes — und Gemüthsleben eines gefühlvollen Menschen ausübt.« Vele érzünk, mikor a zsidó gyűlöletről szól, mely őt az iskolában úgy mint későbbi élete folyásában is bántotta, jól értjük őt, mikor arról a fájdalomról szól, melyet a felekezetére vonatkozó gúnyolódó, gonosz megjegyzése miatt kellett neki, aki a zsidó padról is az eminensek közé tartozott, elszenvedni.

Dobogó szívvel szemléljük az ifju mérészebb szárnyaspárait és az önálló férfiú derék küzdelmeit, céltudatos törekvéseit. Szinte látjuk, hogy miként nő és izmosodik szellemi ereje tudása. Orvosi tanulmányainak befejezése után a hirneves Rosas hívja meg a kórházába, ami akkoriban Bécsben nagy dolog volt, kivált, hogy Rosas maga ellenséges indulattal volt a zsidók iránt. Itt kezdte meg irodalmi működését is. Szivesen folytatnánk őt ezentul utazásaiban a külföldön, hol embereket és intézményeket tanulmányoz. Örömmel mutatnánk be az ő melyreható megfigyeléseit, nemes szívének örömeit és csalódásait, a nagyhirű Desmarres-nél töltött idejét, párisi élményeit és mindazt, amit a remekül megírt töredék magában foglal. Tanulságos ez mindenképen. És habár dr. Hirschler a szóközséges értelmében vallásos nem volt, érdekes, hogy önéletrírásának kis töredékében — mely pedig évtizedekkel előbbi időre vonatkozik, mint az a korszak, melyben a magyar zsidóság élén állott — lépten-nyomon valamiképp ki-kitör belőle a zsidó érzés, felekezetéhez való igaz ragaszkodás. A zsidó gyűlölet csak fokozott öntudatot érlelt benne.

Fájdalom, alig hogy az önéletraajz ahhoz a ponthoz ért el, hol Hirschler férfiúi egyénisége kidomborodik, a leírásnak vége szakad. A kór, majd a halál megszakítja e visszaemlékezéseket, kiragadja a tollat annak a kezéből, aki annyi áldást

terjesztett a világtalanok és azok között, kik szellemi homályban tapogatódnak. És így csak rövid bepillantást nyertünk egy eszmékben és érzelmekben gazdag lélek életébe. De e művészi vázlat körén kívül eső nagyobb arányu munkásságát nyilvános életműködése tükrözteti vissza. Mily kevesen ismerik azt! Az életrajz-írók felületessége rendszeren csak torzképet alkot. Hirschlerről is megjelent efajta biographia, ami neki, mint szóval is sokszor panaszolta és mint önéletrajzának töredékében is felpanaszolja, keserűséget okozott. Ezért ragadta meg Hirschler a tollat, hogy földi pályafutásának történetét megírja. Egy *felekezeti lap* Hirschler iránti jóindulattól vezéreltetve, egy életrajzot tett közzé róla, mely az ő egyenes lelkét, az ő gentlemani gondolkozását nagyon bántotta. A reklám-rovatba jutást és a sok helytelenséget még eltűrte volna, míg az az ő rovására történt. De mások rovására történt dicsőítését az ő finom ízlése, az ő kifejelett erkölcsi érzéke és jellemének egyenessége elviselni képes nem volt. Ezért mondja: »Und dennoch hätte mich das krasseste Erzeugniss falscher Information nicht zum Reden bestimmt, wenn nicht Personen, die mir lieb und werth waren, wenn nicht Verhältnisse, deren Andenken ich mit tiefer Verehrung im Herzen trage, in gedachter Schilderung, in schiefer, ja trostlos falscher Beleuchtung erschienen. Ob ich wirklich in Stampfen das Licht der Welt erblickt habe, wie es der Artikelschreiber behauptet, kann dem Leser sehr gleichgültig sein und derartige Erfindungen würden mich nie zu einer Richtigstellung verführen, aber Verdienste Anderer mir zuschreiben, mein Verhältniss zu Ehrfurcht gebietenden Personen, zu hochwichtigen Instituten *in haarsträubender Weise verunstalten*. heilsame Bestrebungen, an denen ich bescheidenen Theil hatte, als mein alleiniges Werk hinstellen zu sehen, das vermag ich nicht stillschweigend hinzunehmen; *solchem wüsten Zeug entgegen zu treten, halte ich für meine Pflicht.*«

Ez a nagybecsű töredék keletkezésének története. Milyen kívánatos volna, ha csak félig-meddig érdemes módon lehetne a töredéket kiegészíteni. És azoknak a szerető rokonoknak, akiknek kegyeletéből gyönyörködünk e részletben, teljessé kelene tenniök kegyeletük művét azért, hogy Hirschler élete későbbi sokkal jelentősebb mozzanatokkal bírő részének törté-

netét is megörökítik. E töredék értékét nem kicsinyeljük, mert nemcsak azért becses, hogy felekezetünk e jeles fiának, egy törekvő egyén életének egy részére, egy kornak viszonyaira vet világosságot, hanem becses az, mint irodalmi mű, melynek szépségei igazán megkapók. Nekünk pedig azért is becses, mert alkalmat ad arra, hogy Hirschler Ignác sirhalmára a kegyeletes megemlékezés szerény ágát tehesük le. *M. F.*

A ZSIDÓK A BÜNTETŐ STATISZTIKÁBAN.

(*Dr. Luc H., Die Juden als Verbrecher. Eine Beleuchtung antisemitischer Beweisführung. München, 1894.*)

A németek az antiszemizmust nemzeti jellemvonásuknak megfelelőleg tudományosan és alaposan üzik. Nincs az állami és társadalmi életnek az a jelensége, melyet a német zsidófalók a zsidósággal a maguk észjárásuk és erkölcsi felfogásuk szerint összefüggésbe ne hoznának. Méltóan őseikhez, kik a középkorban a fekete halál pusztításaért a zsidókat okolták, ők is minden gazdasági válságért, minden társadalmi dekadenciáért a zsidókat teszik felelőssé. A középkorban a zsidók miatt nem esett az eső, most miattuk nem hull az égől az arany, a mely után az ideális germánok is sóvárognak.

A zsidó mindennek az oka. De a nép ma már nem oly hiszékeny mint évszázadokkal ezelőtt, midőn a zsidókat arra kényszerítette, hogy imádkozzanak a szárazság elmúlásáért, szükséges tehát, hogy a mérget modern formában csepegtessék lelkébe. Erre pedig semmi sem oly alkalmas, mint a mindenható tudomány. Azaz tudományos formába kell a diskreditált zsidófalást öltöztetni. Erre pedig a leghálásabb és a legalkalmasabb a büntető statisztika. Egy kis ügyességgel itt az adatokat úgy lehet csoportosítani, hogy belőlük az előre megállapított eredmény legyen levonható. Az antiszemitáknak kevés oly kedvelt témájuk van, mint a büntető statisztika. Kiszámítják, hogy az összlakosság arányához képest pl. több hamis bukás esik a zsidókra, mint a keresztényekre. Azt persze figyelmen kívül hagyják, hogy milyen arányban vannak egymáshoz a zsidó és keresztény kereskedők.

Az előttünk fekvő, szocialista részről eredő irat szigorú tárgyilagossággal követi az antisemita bizonyítgatásokat. Ugyanazon sorrendben tárgyalja az anyagot, melyben az ellenfél. Űgyesen fedezi fel a bizonyítások fogyatkozásait és csínjait. Kimutatja, hogy mily kevés tényező kerül a statisztikába, úgy, hogy azokból még abban az esetben sem lehetne a zsidó faj kriminalitására következtetni, ha a felhozott adatok nem volnának hamisan csoportosítva, ha továbbá ezeket nem ellen-sulyoznáq teljeseq másfajta bűnök, mint pl. rablás, rablógyilkosság stb., keresztény német részről.

A szerző célja nem a zsidók védelme, hanem protestálás a tudományval való visszaélés ellen. Ez okból nem állja bevallani, hogy a német zsidók között aránytalan az uzorások száma. De ez nem a zsidó faj hajlamaiból magyarázandó, hanem egyéb általános szociális állapotokból, a melyek még kikutatandók. Különbén is csak az arány nagy, de az uzorások abszolút száma igen csekély, úgy hogy Lux megbotránkozik a nagy hec ezen, a melyet ebből a tényből íznek, mert hisz 10 zsidó csak nem fog 49 millió embert kiuzoráskodni.

A világosan és szépen irt füzet e témáról igen jól informálja az olvasót és alkalmas az antisemiták által a nép tiszta látásának elhomályosítása céljából terjesztett ködöt eloszlatni. A gyűlölettől el nem vakított, a zsidókról még gondolkozni és ítélni tudó objektív emberek ezen broszür olvasása után nem fognak többé a mindenféle ólálkodó zsidófalás irodalmi csínjeinek felülni.

Budapest.

DR. BLAU LAJOS.

AZ I. M. I. T. ÉVKÖNYVÉNEK MÉG EGY ELŐDE.

Tekintetes szerkesztőség! Engedje meg, hogy a »M. Zs. Szemle« ez évi január havi füzetének cikkét »az I. M. I. T. évkönyvének elődei«-ről rektifikáljam. E cikk ugyanis az 1848-ban megjelent első magyar-zsidó naptár és évkönyvről megemlékezvén, azt írja: »27 évig tartott, míg a magyar zsidóság ismét kezébe kapott egy évkönyvet« stb. A történeti

hűség szempontjából kénytelen vagyok konstatálni, hogy tévedett a tisztelt cikkíró, a mennyiben az »izr. magy. egyeslet« által 1861-ben kiadott 230 oldalnyi évkönyvről egészen megfeledkezett. Tényleg mint az 1848. évi magyar zsidó naptár és évkönyv »második« évfolyama szerepel az 1861. évi. IV és 82 oldalon keresztül előszót és mindenféle tudnivalókat (különbéle czimtarakat, posta és vasuti menetrendeket, terményárakat az ország különböző piaczaín stb.) találunk abban a naptári részen kívül, melyek közül főleg az »izr. magy. egyeslet« naptárszerkesztő bizottmányának névjegyzéke érdekel bennünket. Ez állott következőkből: Dr. Pollák Henrik, Dr. Mezei Mór ügykezelő, Brody Zsigmond, Dr. Hirschler Ignác és Dr. Schwab Dávid. Miután nevezett cikk az I. M. I. T. évkönyvének 1848. és 1875. évi elődeit, azok tartalomjegyzékének közlése által emlékezetébe idézi a mai nemzedéknek, hadd álljon itt az 1861. évi évkönyvnek is tartalomjegyzéke. Mezei Mór: Az izr. magyar egyeslet története és célja. Rózsay József tudor: A gyógyászat a hébereknél és a zsidó orvosok a közép-korban. Steinhardt Jakab tudor: A zsidók nemzeti dala (beszéd-töredék). Rosenmayer Izsák: Kästenbaum Rafael és alapítványai (életrajz). Rosenberg Izidor: A magyarhoni zsidók történetéhez (a magyarhoni sabbatheusok története). Mezei Mór: Művészabránd (beszélyke). Rokonstein Lipót tr.: A föld és kézműipar a régi zsidóknál. Deutsch Henrik: A zsidók harmincz éves szabadságharcza. Statisztikai adatok a csanádmegyei hitközségekről.

Még csak az előszóból akarok néhány sort azt 1861. évi évkönyvből idézni, melyek annak célját jelzik. »Csak utat nyitni, példát adni akartunk, — így nyilatkozik a szerkesztő bizottmány, hogy mentül számosabban kövessenek azon kettős törekvésben, hitfeleinknek magyar, és a magyar nemzetnek izraelita irodalmat szerezni.« Tenczer Páltól 1869 tavaszán megjelent ugyan szintén egy gyűjteményes füzet »Album« cím alatt. Ez azonban néhány az első egyetemes izr. kongresszusnál szerepelt férfi rajzán kívül csak Dr. Kohut Sándornak egy tudományos értekezését a parsismusról és — ha jól emlékszem — a székesfehérvári kongresszusi hitközségről való történeti adatokat tartalmazott. Ez tehát nem tarthat arra igényt, hogy az I. M. I. T. évkönyvének egyik elődeként tekintessék.

Hogy felszólalásom annyira késett, abban leli magyarázatát, hogy csak nagy nehezen juthattam az 1861-iki évkönyvhöz, hogy azt újból megtekinthessem. Kerestem azt a Pesti izr. hitközség, a rabbiképző, a muzeum könyvtáraiban, de hiába, míg végül az akadémia könyvtárában akadtam rá. Egy okkal több arra, hogy az I. M. I. T. egy könyvtárt is létesítsen, melyben semmiféle a zsidókra vonatkozó magyar irodalmi termék ne hiányozzék és mely könnyen hozzáférhető legyen, a mint azt más helyütt már kifejtettem.

Budapest.

DR. FRIEDLIEBER IGNÁCZ.

ORSZÁGVILÁG.

A PESTI IZR. HITKÖZSÉG JELENTÉSE AZ 1894. ÉVRŐL ÉS KÖLTSÉGVETÉSE AZ 1895. ÉVRE.

A pesti izr. hitközség előjáróságának jelentése az 1894. évről s költségvetési előirányzata a 95-re fekszik előttem. Európa egyik legnagyobb községének szervezete, hatásának tényezői, működésének összessége, egész tevékenységének con sumptiója van benne adatokban, számokban kifejezve. Érdekes bepillantást enged e jelentés vetni a község beléletébe minden érdeklődőnek, mely felnyitja előttünk az óriási hitközség hatalmas testének méhét, honnan megfigyelhetjük s a legpontosabban megállapíthatjuk az egyes szervek élettani funkcióját, meghatározhatjuk és megérthetjük minden egyes idegszálnak, véredényecskének teendőjét, hivatását, hogy mennyiben járulnak hozzá a központi működés erősítéséhez, a vérkeringés egészséges zavartalan folyásához, az egész szervezet arányos fejlődéséhez. E jelentésből tudjuk, hogy kiknek és mennyi részök van a hitközség óriási feladatának sikeres megvalósításában, mennyiben járulnak hozzá a lelki élet nemesisítéséhez, az istentisztelet emeléséhez, ünnepélyességben és áhitatban, hatáskörükben mily tevékenységet fejtenek ki a testi és szellemi, az erkölcsi és anyagi élet harmonikusává, egyöntetűvé tétele körül, hogy azok egymást kiegészítve, egymásba olvadva a kívánt hatás el ne maradjon, hanem a te rebélyes, dús lombozatú fának gyümölcsökkel terhelt koronája tegyen bizonyosságot a gondos ápolásról, a fáradságot nem ismerő gondozásról, a lelkiismeretes öntözésről. A kibontott szervezetenél van egyszersmind alkalmunk összehasonlításokat tenni az egyes szervek, idegszálak tevékenysége és cselekvőképessége, fontossága és hasznossága között, nem-e von el egyik-másik több életerőt, több életnedvet a többi rovására, amit megcsinál az egész test, gátolja egészséges fejlődésében valamennyit.

Igenis ezek a száraz számok fennen hirdetik, hogy a pesti izr. hitközség nemcsak az első az intelligenciában, nemcsak vezére és példaképe a többi hitközségeknek, hanem első a jótékonyágban, az adakozásban, a szegények gyámolításában, a betegek segélyezésében, hogy siet, mint egy jó anya szerető gyermekeihez, hogy a szenvedő arczáról letörölje a pergő könnyeket, hogy melengető szárnyai alá vonja a didergőket, hogy megvizsgálja a nyomorultak búbanatos sóhajait, hogy visszaadja a társadalomnak azt, ki magát abból oly nagyon távol érezte; ezek a száraz számok, melyek a hitközség évi működésének mintegy substrátumát képezik, méltóbban hirdetik minden hangzatos frázisnál, hogy a pesti hitközség nem kimél semmi, de semmi áldozatot, hogy a kulturát, a művelődést tőle telhetőleg ápolja, fejlessze, hogy saját hatáskörében minél szélesebb alapokra fektesse, hogy a lakosságnak minél mélyebb rétegében hintse el a tudománynak, a nemzeti műveltségnek áldásdús magjait, hogy édes magyar hazánknak hithű, hazafias, a nemzeti érületből át meg áthatott polgárokat neveljen.

A főszempont, melyre a jelentés tárgyalásánál különös tekintettel kell lennünk, melyet folyton szem előtt tartva, kell hogy ítéletünket megalkossuk a befolyt összegek mikénti elhelyezése, hogy azok gyümölcsözőleg hajtsanak, hogy a hitközség méltó módon feleljen meg a hozzája méltán fűzött várakozásoknak — a tervszerűség, a céltudatosság. Mert, hogy megteszi, hogy megteheti az, első sorban azon kiváló szerencsének tudható be, hogy tagjainak sorában a dúsgazdag és vagyonos osztály nem közönséges módon van képviselve, kik nemcsak jóléttel, anyagi előnyökkel vannak megáldva, hanem mélyen érzőek, nemes lelkűek is, kik sohasem szorították össze szűklelkűen markaikat, ha szegény ügyről, kulturális haladásról volt szó; miként osztják most már fel e nemes lelkek felajánlotta összegeket, hogy humanizmus és kultúra egyaránt kielégítést nyerjenek, hogy a hatalmas szervezet egyenletesen és rendszeresen működjék, — a proportió, ez az mi megpróbálja az intézők tehetségét s bizonyosságot tehet a vezérlők vezetők képességéről. Ebből a szempontból nézve is a legkellemesebb benyomásokat nyerhetjük a jelentésből.

A jelentés annak beszámolásával kezdődik, hogy a hitközség egy óriási telket vásárolt egy az e célra kiküldött

bizottság által a létesítendő fiú és négy polgári osztály számára és hogy egy már régebben tervbe vett gyermekkórház ügye nagy lépéssel haladt a megvalósulás stádiuma elé, a mennyiben az e célra szükséges telket a fővárostól ingyen eszközölte ki. Ennek előrebocsátásával áttér a jelentés az egyes osztályok és bizottságok működésére.

Első sorban is a *Schweiger Márton* előljáró alatt működő oktatásügyi osztály munkálkodásával foglalkozik, melynek főfeladata volt az oktatásügy terén az eddig elért eredmények biztosítása s az adott viszonyokhoz képest a további czélszerű fejlesztés. Konstatálja aztán a vallásoktatási tankönyvek örendetes szaporodását, megemlíti a tanszemélyzet sorában beállott változásokat, a héber tanfolyamok, a talmud-tóra czélszerűségét, fontosságát, a növendékek folytonos gyarapodását, egyszersmind kijelenti, még pedig igen helyesen, hogy a jövő évben még nagyobb gondot iparkodnak fordítani e hasznos, üdvös intézményre, a mi tetemes áldozatot fog igényelni. A fiúiskola 639 növendéke közül 351 volt tandíjmentes, 195 kapott díjlanul tankönyveket. A leányiskolában 378 növendék közül 233 volt tandíjmentes, 164 kapott könyveket. Hitoktatásban részesült a fővárosi elemi- (9177), közép- (2488) és polgári iskolákban (2252), összesen 13917 növendék. A Talmud-Tórába járt 138 növendék, múlt évben csak 72. Héber tanfolyamra eljárta 229 növendék. E szép számokkal azonban nem áll teljesen arányban a velök foglalkozó tanárok, illetőleg tanítók száma (50) és díjazása. Az egész költségvetési előirányzatban a legszánalmasabban a tanítás terén [működő] egyének vannak díjazva. Javulást mutat ebben a tekintetben már a 95. évi előirányzat. Megemlékszik az ifjúsági, különösen a leány istentisztelet terén elért, az előbbi évekhez képest óriási haladást tanúsító eredményekről. Az oktatásügyi költségvetés körülbelül 70.000 frtot teszen ki.

A *Deutsch Sámuel* hitközségi alelnök és előljáró vezetése alatt álló szertartási ügyosztály a maga hatáskörében a szertartások minél ünnepélyesebbé tételére törekszik. E törekvést fényes siker kíséri. Az egyetemi ifjúság istentisztelete alkalmas helység hiányában még nincs állandó alapra fektetve. Eme osztály költségvetése meghaladja a 60.000 frtot. A jótékonyági ügyosztály, melynek élén *Adler Lajos* áll, általános és havi segélyezésre kiosztott

5400 frt. rendkívüli segély czimén 24.655 frt. tüzelőanyagra 1200 frt és 1600 zsák szenet 425 családnak. A Peszach ünnepek alatt nagy tevékenységet fejtett ki, hogy a szegényebb sor-
suak, a kórházban sinlődők és a katonák az ünnepet a maga teljességében megtarthassák (körülbelül 5000 frt). Nagyobb összeget osztottak ki kiházasítási segély czimén (8590 frt), nemkülönbön jelentékenyek a hitközségi iskolák szegény növendékeinek téli ruházat- (279 fiú és 195 leány) és különféle ösztöndíjakra (2026 frt) fordított összegek.

A kórházi bizottság *Keppich Lipót* igazgató és *dr. Stiller Bertalan* egyetemi tanár és főorvos vezetése alatt fejtette ki tevékenységét. Jelentése a múlt évhez képest eddig nem tapasztalt emelkedést mutat úgy a betegek, mint a rendelő orvosok számában. Három új speciálista rendelés léptetett életbe a kórházban. A kórház kiadásai 56.420 frtra ruognak, szegények gyógykezelésére ötezer frtnál több költenetett. Összesen, azaz a kórházban és a szegény orvosok részéről, 20998 beteg kezeltetett. További haladást mutat e téren a 95-iki költségvetés.

A központi igazgatás alatt álló jótékony intézetek közül legszebben virágozik a fiúárvaház. A múlt év végével ünnepelt 25 éves jubileuma alkalmából a jelentés rövid történetét vázolja, visszapillantást vet a multra, mely után lehetlenség a teljes tisztelet és hála érzetével nem adóznunk az intézet vezérlő bizottságának s elnökének *Deutsch Jakob* urnak, aki éppen a jubileum alkalmából 150.000 frtnyi alapítványokat és adományokat gyűjtött. Ezen körülmény teszi érthetővé, hogy a bevételek 191.674 forint, a kiadások csupán 39.718 forintot tesznek ki. Az intézet növendékeinek száma az elmúlt évben 123 volt.

Az izr. siketnémák orsz. intézetének vezérlő bizottságának élén *Deutsch Sámuel* áll. Növendékeinek száma 83 (5 nem zsidó), a kik csoportban nyernek oktatást. A jelentés hosszabban tárgyalja ezen intézet pénzügyi helyzetét és a növendékek előmenetelét.

A nyugdíjintézet, mely a hitközség és Chevra Kadisa tisztviselőinek érdekeit szolgálja, 1894-ben 13.177 frtot osztott ki nyugdíjképen 25 egyénnek. Az előjáróság szubvenczióját 600 frttal emelte a chevra kadisa szintén évi 500 frttal.

A jelentés ismerteti aztán a pénzügyi kezelést — pénzügyi osztály elnöke *Pfeifer Ignác* — a jövőben követendő

eljárást, a kultuszjárulékek belső fejlesztését, egyszersmind azon igazán helyes és méltányos javaslatot terjeszti elő az eddigi aránytalanságok megszüntetésére és a közeljövőben beálló igényekre való tekintettel, hogy az eddigi szokás ellenére a járulékok maximuma ne 400 frt, hanem 1000 frtra emeltessek, ami tekintettel pl. a bécsi hitközség adózási viszonyaira teljesen jogosult. A hitközségnek 10767 kultuszadót fizető tagja van. A gazdasági ügyosztály — elnöke *Grünbaum Miksa* — a községi épületek jó karban való tartásán fáradozott, kísérleteket tett a templomban a villamos világítással és a fűtéssel. A hitközség összbevételei 414.495 frt, kiadásai 377.174 frt.

Vége a jelentés rövid statisztikát közöl az anyakönyvi és rabbinatusi hivatalok forgalmáról és a népesedési mozgalmakról. E szerint 3382 születés (1782 fiú, 1600 leány), 757 (30 al kevesebb mint tavaly) esketés, halálozás 1938 (124-el kevesebb, mint tavaly).

Kegyeletes megemlékezéssel adózik a lefolyt évben elhunyt tagtársakról (Bloch Mór előjáró, Totis Adolf, Popper Ármin, Baumgarten Fülöp, Neustadt Gusztáv stb.), kik fájdalmasan érezhető és nehezen betölthető hézagot hagytak úgy az előjárói, mint a képviselő testületben. A hitk. elnökségének nagymérvű teendőit a fáradságot nem ismerő *Kohner Zsigmond* végzi, kinek nehéz tisztében odaadó segítője és hű társa a hitk. nagynevű titkára, *Goldzieher Ignác*.

As óriási anyag feldolgozását a teendők elágazó és kiterjedt voltánál az említett bizottságok végezték saját elnökeik alatt, kik teljesen önzetlenül, a nemes cél szolgálátában a külső elismerés és ünnepeletés minden vágya nélkül buzgólkodtak nemeslelkűen a magasztos eszme megvalósításában, az általános jólét, a csapásokban való megnyugvás, a megelégedettség érzetének erősítésében, fenntartásában. A szegények szívéből feltörő buzgó ima a szegényeket és ügyfogyottakat védő nagy Istenhez — legyen az ő jutalmok, a nyomorultak hálás tekintete — az ő elismerésük, nemes buzgalmok és tevékenységek éreznél maradandóbb emléket állít nekik azok szívében, kik érezték atyai szívök melegét, gondoskodó kezek ápolását, nevelését. Mi pedig, kik távoli szemlélői vagyunk e kultuális és culturalis emberbaráti, lelket emelő áldásdús munkálkodásnak, szívünkben a legmélyebben átér-

zett hálás szeretettel, az elismerés legőszintébb megindultságával kívánjuk, hogy a hitközség emelkedjék, fényeljen és viruljon, lankadatlan buzgalommal, megtörhetetlen erélyvel, hogy »megáldva áldhasson, boldogulva boldogítson«.

Budapest.

DR. DÉKÁNY GEZA.

BUDAPEST-BÉCS.

(Két chevra kadisa.)

»A nagy fényesen felékesített dáma irigykedhetnek a kicsiny kaczer leánykára« — így jellemezte egy francia utazó nem rég megjelent könyvében a két székvárost, Bécsét és Budapestet. De a francia itéletét csak a két város külsejére alapította, mert különben teljes pártatlansággal állíthatta volna, hogy a vén matrona az ifju leányzótól sokat tanulhatna, sokat tanulhatott volna a közelmúltban is, legalább meg lett volna kimélve ama félelmetes jelenségtől, hogy községtanácsának kapuit a »szélső áramlatok« elemei sikerrel döngetik. Amde a különbségek a két székváros között oly számosak, hogy, ha el is tekintünk a bécsi német liberális párt haldoklásától és az antisemiták uralomra vergődésétől, még egy zsidó felekezeti folyóiratban is helyet talál néhány. Tisztán a mi belügyeinket tekintve, a zsidók állapotját és helyzetét, a zsidó intézmények mineműségét szembetűnő lényeges különbségeken akad meg szemünk. És mondjuk meg mindjárt a két város zsidóságának párhuzamba állításánál Budapest nem csak méltón állja meg helyét Bécs mellett, de határozottan felül is mulja. Részletesebben ismertette mult évben a bécsi zsidó hitközséget és intézményeit kimutattam, hogy Bécsben még sok hiányzik, a mi nálunk van. Pedig Bécsben 132,000 zsidó lakik, Budapesten pedig mindenesetre néhány ezerrel kevesebb, a mellett mi Krósusok nélkül szükölködünk.

A két város közti eme összehasonlításra két kimutatás indított, az egyik a »*Rechenschaftsbericht des im Jahre 1764. organisirten Vereines für fromme und wohlthätige Werke (Chevra Kadischa) über die Verwaltungsjahre 1892., 1893. und 1894. Wien.*« a másik: *A pesti Chevra-Kadisa elöljáróságának jelentése és kezelési kimutatása az 1894-iki közizgazga-*

tási évről. Utóbbi jelentés a folyó évi április hó 28-án tartott rendes közgyűlésen lett beteterjesztve. A bécsi chevra Rechenschaftsberichtje tartalmára nézve érdekes olvasmányt is nyújt, a mennyiben 25 oldalon keresztül hozza a Chevra lakomán (Brudermahl) tartott — néhány igen sikerült — tósztokat. A zsidóság összetartásáról együttműködéséről igen szép óhajokat olvasunk e tósztokban, de hogyan nyilvánul ezen a politikai viszonyok által is sürgetett összetartás a chevra beléletében, tagjainak számában? Hát a bécsi Ch. K. mindössze 783 tagot számlál. Vegyük ehhez a közgyűlés alkalmával (1895. márczius 3-ikán) ujonnan belépett 119 tagot, akkor jelenleg 902 tagja van. A pestinek 6000 fizető tagja van.

Eme tagszaporodást kedvezőnek kell tartanunk, mert az elnökség jelentésében megelégedéssel emlékszik meg, hogy a felhívás, melyet három évvel azelőtt a tagokhoz intézett, éppen tagok szerzése érdekében nem volt eredménytelen, minthogy akkor 110 új tag lépett be. Ha ez siker, mely megelégedéssel tölt el, mit mondjunk a pesti chevráról, mely az 1891-iki tagfelvételek alkalmával 1004 taggal szaporodott, 1894-ben pedig 1671 új tag lépett kötelékébe. Szóval a pesti chevra legutóbb majdnem kétszer annyi taggal szaporodott, mint a mennyit a 130 óv óta fennálló bécsi összesen számol. Ehhez képest lesz a működési arány is, a mely legvilágosabban a bevételi és kiadási tételekben nyilvánul. A bécsi Chevra bevételei 1892-ben 28.919 frt, a pestié 157.198 frt (és 4530 frt rendkívüli bevétel); 1893-ban 29,759 frt; a pestié 185.926 frt (rendkívüli 18735 forint); 1894-ben 31.681 forint; a pestié 193.253 frt (rendkívüli 79.363 frt). Míg a bécsi Chevra vagyonszaporodása, (de ez csak fictiv, mert a conversió folytán a kamatok értéke hanyatlott) az említett három év alatt 28.709 frt, addig a pesti Chevrának évi kezelési többlete 86.654 frt. Ez utóbbinak aránylag csekély volta magyarázatát találja a beruházásokban, a melyek a vagyont is gyarapítják. A bécsi Chevra vagyona, az általa kezelt alapítványokat is beszámítva, 138.597 frt, azaz jóval kisebb a pestinek egy évi forgalmánál, nem is említve pl. az 1893-ban alapított sinló-házat, mely mintegy 125,000 forintba került, az új temető szertartási épületét, a Chevra legújabb saját házat — melyekre még visszatérek — melyek tetemes pénzaldozatot követeltek.

A chauvinismus árnya sem tapadhat azon, a ki a bécsi Chevra említett, a kicsiny számokból kitetsző, szűkkörű működését látva azt állítja, hogy bizony törpe egy intézmény az, törpe ama városhoz mérve, melynek legnagyobb zsidó lakossága van és törpe, ha melléje állítjuk a pesti Chevra Kadisát. Ez utóbbinak kimutatásában hiányzik ugyan egy hosszú jelentés a Chevra-lakoma lefolyásáról, nem is kell várnia három évig, hogy számot adhasson áldásos tevékenységéről, egy év is elégséges annak fényes bizonyítására, hogy nálunk talán kevesebbet beszélnek a zsidóság tömörüléséről, de azért mégis tömörülnek, de nem felekezettük védelmére — mert erre hála istennek szükség nincsen — hanem a jótékonyág gyakorlására, a nemes cselekedetek keresztülvitelére, összetartanak, vállalva fáradoznak a nyomor enyhítésén, a szegénység gyámolításán, a szenvedés megszüntetésén, emberbaráti, etikai, vallásos kötelességek teljesítésén, »hogy — a kimutatással szóljunk — a Chevra Kadisa, mint az ősi tradíciók letéteményese és a valódi humanismus hűséges őrtanyája, hitéletünknek egyik olyan központjává vált, melyben az alakilag különböző, de lényegileg azonos irányzatok egyaránt kielégítést nyervén, egy nagy és általános testvéri érzésben találkoznak«.

Három főmozzanatról számol be a jelentés. Az új tagok felvételéről, a midón csupán felvételi díjakban 61.641 frt folyt be. A központi temető szertartási momentális épület létesítéséről, mely még a nyár végén át lesz adható rendeltetésének és a mely 110,000 forintba kerül, miből ez évben 75.445 frt fizettek ki. Végre arról, hogy a Chevra Kadisa központi hivatalai számára 90,000 frtért házat vett. Ennek az átalakítása és berendezése is igényel mintegy 15,000 frtot.

A részletes tevékenységre áttérve a sinlők házában 34 egyén részesült gondozásban. Az intézet fenntartása 14.504 frtot igényelt. Szegények és betegek segélyezésére fordított 40.343 frt. A bécsi Chevra jelentésében hiába keressük a szegénygyámolítás tételét, a mely a pesti Chevraéban 23.540 frtot (alapítványi segélyeken kívül) teszen ki. 464 felnőt és 669 gyermekhalott (az eltemetettek többsége) díjtalanul temettetett el, a mi 20.315 frtnyi készkiadást okozott, melyben persze a személyzet fenntartása stb. befoglalva nincsen. Az emlékműpályák költségei 36.343 frtra ruznak, a sirkerti kiadások

15.140 frtra (Bécs, Abhaltung von Jahrzeit-Gebeten, Gräberpflanzung und Renovierung 778 frt). A múlt év folyamán rendkívüli adományok és alapítványok czimén befolyt a Ch. K. javára 5770 frt, a sinlőházalap javára 11952 frt. Az adakozások és perzselygyűjtések 24.265 frtot tesznek ki (maguk a perzselygyűjtések 16.945 frt; a bécsi Ch. K. 2014 frt). A zsidó kórház fenntartásához ez évben is 18.000 frttal járult a Chevra Kadisa.

A rendes bevételek kitettek 193.253 frt, a kiadások 157.537 frt, ennélfogva a többlet 35.716, a rendkívüli bevételek 79.363 frt, rendkívüli kiadások 165.445 frt. Ezt a különbözetet, a mely az új ház vétele folytán keletkezett a Ch. K. vagyonából egyenlítette ki.

Valóban ilyen számadatok mellett nem szükséges párhuzamot vonni a bécsi és pesti Ch. K. között, hogy az utóbbinak áldásos tevékenységéről képet nyerjünk, nem szükséges, de tán nem is illő, mert párhuzamot vonni csak oly két dolog közt helyes, a melyek egymással egyenrangúak, vagy legalább megközelítik egymást. Ha ez ellen vétettem, ennek oka csak a két jelentés czimében rejlik.

A bécsi jelentés panaszkodik, hogy a zsidót bántják. A bántalmazást és szenvedéseket pedig az enyhíti, hogy jótékony zsidó érzése sugallatját követi! Legalább ez volna a logikai következtetés, hogy a szenvedés közepette a jobb módúak azon lennének, hogy könnyítsenek a szegények sorsán. De hát erről a jámbor óhajról szó sincs. Tíz tósztan említés sem tétetik arról, hogy bizony ezen intézmény nagyobb támogatásban is részesülhetne. Minő más a lelkesedés, melylyel a pesti zsidók a Ch. K. ügyeit előmozdították. De legyünk igazságosak. Nem a bécsi Chevra vezetőségét éri ez egyesület alapotaért a felelősség, hanem terheli azokat, a kik a Chevra ügykörének egy részét a bécsi hitközségbe olvasztották, a nélkül, hogy ez annak valami nagy hasznára vált volna. A pesti Chevra Kadisa nagy arányu fejlődését az mozdítja elő, hogy önálló szervezetben működik úgy azonban, hogy minden jó és nemes ügyben vállalva működik a hitközséggel. E két buzgón munkálkodó szervezetben több az élet, több az izom-erő. Bold. Kuranda és társai nagy hibát követtek el, midőn a bécsi Chevra szárnyait megnyirbálták, hogy azokat a hit-

községre ragaszszák. Ettől azonban eltekintve is áll az, hogy Budapest halad, Bécs hanyatlik, avagy a budapesti zsidóság minden alkalommal bebizonyítja, hogy nem ismer demarkatiós vonalat, a bécsi pedig nem akar hűtlen lenni tartózkodási helye jellegének, a bécsi Ch. K. vegetál és tósztozik, a budapesti virágzik és cselekszik, a bécsi hagyományos elveket hangoztat, a budapesti megvalósítja, az egyik beszél, a másik dolgozik, az egyik sóhajtózik, a másik munkálkodik. A pesti Chevra Kadisa ama intézmény, melyre büszkeséggel tekint nem csak a fővárosi, hanem az egész ország zsidósága. Célutadatos működése kielégíthet a legkövetelőbb emberbarátot is, és nem hizelgés nyilvánul ama röpke szóban, mely nem rég Budapesten elhangzott, hogy ő »fejedelem a jótékonyosság országában«. De a seregnak kell, hogy vezére legyen, az eszmének megvalósítója, azért mulasztást követnénk el, ha eme intézmény vezérének nevét hallgatagon mellőznők, ha nem emlitenők külön érdemekben megöszült elnökét *Reusz Károlyt*, a kinek ügyszeretete és erélye, buzgalma és fáradsága a pesti Chevra Kadisa fejlődésének és felvirágzásának, a vallás és humanismus szabta kötelességek teljesítésének van szentelve. *Dr. Mezey Ferencz* a Chevra ügyésze és titkára iránt a társulat elismerését kitüntető módon nyilvánította, midőn a közgyűlés fizetését 3000 frtról 4000 frtra emelte.

Budapest.

SCHWARCZ GÁBOR.

JERUZSÁLEMI LEVÉL.

Jeruzsálem, 1895. febr. hó 10-én.

Tisztelt Szerkesztő úr!

Az itteni közéletben fontos szerepet játszanak a szegényorvosok. Azért helytelen volna mellőzni ezt a fejezetet. De mielőtt eme intézménnyel megismertetném, előre kell bocsátanom néhány általános megjegyzést.

Palesztina kiváló ország a földmívelésre nézve. Mily gazdagon jutalmazza a föld mívelőjét, arról meggyőződhattünk a kevés számú gyarmaton. Igaz ugyan, hogy a hosszú időn keresztül elhanyagolt talajt előbb művelhetővé kell tenni; és ez jelentékeny pénzáldozatot igényel; de ha egyszer eme áldozatok meghozattak, akkor megteremtik a hasznukat is. Csekély

kitartás mellett egy valódi pusztát is át lehet változtatni oázissá, a mint a példák bizonyítják.

Évvel szemben két hiányt mutat fel Palesztina, a melyek nem győzhetőek le oly könnyen. Először ugyanis nem bír iparral. A vásárra hozott összes árucikkek a külföldről vitetnek be. Évvel függ össze első sorban az, hogy az élet nagyon drága; egy kis pénznem, mint pl. nálunk a forint, itt nem is játszik szerepet, a pénz értéke igazában csak a Napoleon-nál kezdődik. A másik következménye pedig, hogy a szegény ember nem talál munkát és foglalkozást. A szemrehányás tehát, mellyel a jeruzsálembelieket illetik, hogy munkakerülők, éppenséggel nem jogosult. Ellenkezőleg, meg vagyok győződve, hogy szívesen dolgoznának, ha csak munkát kapnának. De éppen az a baj, hogy nem kapnak. Azért egy emberbarát sem fogja az antichalukkianusok kiáltását helyeselni, bárhogyan is gondolkozik a chalukkáról. Mert ha ezen szegény emberektől még a chalukkát is megvonnák, akkor husz ezer zsidó család közül bizonyára tizenöt ezer az éhhalálnak volna kitéve. De azt mondhatná valaki, ha nincsen kilátásuk a megélhetésre akkor ne vándoroljanak be. Ámde miért mozdítják más felekezetek elő a bevándorlást? Miért költenek annyi meg annyi milliót, a melyeket felemésztenek a letelepedések, és még fel fognak emészteni? Hát a zsidó egyedül tagadja meg bölcsőjét? Szakítsa-e ki szívéből a történet egy részét? Elküldi-e a férj anyját, mert szereti feleségét? Vajjon egyedül számunkra vesztette el minden báját, minden értékét ama föld, a melyen isten ihlette költőink, tüzes szavú prófétaink, halhatatlan királyaink támadtak, ama föld, a mely őseink révével van áztatva, a melynek legkisebb köve hőseink diéső tetteit hirdeti ama föld, a melybe ma is az összes népek özőlenek? Vajjon ne kövessék-e agyastyánok, munkaképtelen öreg emberek, a kiknek a szentföld legmagasztosabb eszményük, szívük ösztönét? Nem-e terhére estek volna hazájuknak?

Tán eljön az idő, a midőn Jeruzsálem képes lesz egyedül támogatni szegényeit. De addig is, azt hiszem, minden zsidó, a kinek még szent nemzetének története, köteles eme nemes ügyben közreműködni.

A másik hiány a közegészségügyi állapotban leledzik. Gyakran dühög a malária, némelykor a sárgaláz, úgy hogy

nem ritkán megesik, hogy a kórházak tul vannak tömve. Ily esetben a szegény ember kénytelen volt a miszsió orvosához fordulni, mivelhogy más magán orvos nem állott rendelkezésére. Ezt kikerülendő, egyrészt Amsterdam, másrészt a német-palesztinai Lemaan Zion című, majnai Frankfurtban székelő segélyegylet arra határozta el magukat, hogy Jeruzsálembé küldenek orvosokat és létesítenek gyógyszerárt, hogy a szegények ingyen is részesüljenek az orvosi kezelés és a gyógyszeresek üdvös jótéteményében. A szegénység, a mely az itteni zsidók közt uralkodik, leirhatatlan. Az orvos gyakran tehetetlenül áll a beteg ágya előtt.

A minap is panaszkodott nekem a Lemaan Zion-orvos, hogy hitták egy beteghez, a ki ugyszólva a földön feküdt, nedves szobában, mely inkább kamrához hasonlított, és a kin nagyfoku tüdőgyaladást konstatált. És az ilyen esetek nem állanak egyedül, a mint az orvos beszéli. E mellett az emberek oly rosszul táplálkoznak, hogy a legenyhébb hideglelés már a betegségbe dönti őket. A Jemenbeliek lakásai pláne nyomorúságosak. Ezek deszkabódék, a melyeknek »puráin« a szél és eső keresztül hatol. Ők szívesen dolgoznak, semmiféle munka nem volna nehéz nekik, de el vannak ítélve a tétlenségre, mert nincs munka. Innen ez a szörnyű nyomor.

Még nyújthatnám ezt a szomorú fejezetet, de azt vélem, hogy ez a kevés is elegendő lesz arra, hogy képet alkothasson magának arról, mit jelent itt szegénynek lenni.

Orvosi kezelés és gyógyszernyújtáson kívül Lemaan Zion azt a célt is kitüzte magának, hogy meghonosítsa és előmozdítsa Jeruzsálemben a kézi ipart: tán sikerül is az egyetnek itt egy gyárat alapítani. Ez oly jótétemény volna a szegény lakosságának, a melynél nagyobb nem képzelhető.

DR. GRÜN HUT LÁZÁR.

KÜTFÖK.

266. sz.

A recepció harmadszori tárgyalása a képviselőház április 25-én tartott ülésén.

Elnök: Szilágyi Dezső. — A kormány részéről jelen voltak: br. Bánffy Dezső, Wlassics Gyula, Lukács László, Perczel Dezső, Dániel Ernő, Erdély Sándor és Josipovich Imre.

Elnök: Következik a napirend harmadik tárgya, az *izraelita vallásról szóló törvényjavaslatra vonatkozó főrendiházi üzenet tárgyalása.*

Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter: Mint hogy a t. ház már két ízben csaknem teljes egyhangúsággal fogadta el az izraelita vallásról szóló törvényjavaslatot és így az abban foglalt méltányos és igazságos elveket és rendelkezéseket helyesli, a ház iránt tartozó tisztelem kötelez engem arra, hogy a ház előtt jól ismert és a ház által már elfogadott indokok ismétlésébe ne bocsátkozzam, hanem egyszerűen mély tisztelettel ajánljam a háznak határozati javaslatomat elfogadásra. (Élnék helyeslés.)

Határozati javaslatomat bátor leszek felolvasni (olvassa): »Mondja ki a képviselőház, hogy az izraelita vallásról szóló törvényjavaslatot a képviselőház által elfogadott szövegében változatlanul fentartja és azt alkotmányos tárgyalás és szíves hozzájárulás végett a főrendiházzal közölni határozza.« (Helyeslés.)

Ulyés Bálint: T. Ház! Azon párt nevében, melyhez tartozni szerencsém van, csak röviden kívánom jelezni, hogy a szövegben levő törvényjavaslattal szemben a pártnak álláspontja nem változott. Annak idején volt szerencsém tüzetesen kifejteni azon okokat, melyek alapján pártunk ezen törvényjavaslatot elfogadta; ezért tehát ismétlésekbe bocsátkozni nem akarok. Jogosnak, méltányosnak és szükségesnek tartottuk ezen törvényjavaslat életbeletetését, annak tartjuk ma is, sőt részemről ma még inkább meg vagyok győződve, mint előbb, annak szükséges voltáról, meg vagyok győződve arról, hogy ez haladást jelez előre, a szabad alkotások terén, haladást az 1848-iki törvények alapján, az alkotmány és szabadság, a törvény előtti egyenjogúság és egyenlőség felé, mert különben nem állította volna útjába akadályul a kiváltságosság ódon bástyafalát másodízben is a főrendiház. (Ugy van a szélsőbaloldalon.) Ez magában is jele előttem annak, hogy itt valódi nemzeti érdekű haladásról és intézkedésről van szó, melyet ama szűk látókörű felfogás szerint minden áron meg kell aka-

dályozni, de a melyet — szerintem — megakadályozni semmi áron sem lehet, mert azon omlatag bástyafalon végigseper az időnek szelése és a régi moh és penész helyén új élet és virulat fakad. (Tetszés a szélsőbalon.)

De nem akarom tovább folytatni s amint már volt szerencsém jelezni, pártunk nevében tisztelettel kijelentem, hogy a törvényjavaslatot általánosságban és részleteiben elfogadjuk s azt a főrendiházzal visszaküldeni kérjük. (Élénk helyeslés a szélsőbalon.)

Neumann Ármín: T. ház! (Halljuk! Halljuk!) Azon majdnem egyhangú határozattal szemben, a melylyel a t. ház túlyomó többségben ezen törvényjavaslatot immár kétszer elfogadta, csak nyitott ajtókat törnek be, ha annak érdemével bővebben foglalkoznám, vagy pedig annak lényegét itt közelebb vitatnám.

Felzólalásomnál csak azon szándék vezérelt, hogy egynémely támadásra és félreértésre, melynek ezen törvényjavaslat viszontagságteljes vándorútjában több oldalról ki volt téve, röviden reflektáljak, (Halljuk! Halljuk!) hogy különösen azon álláspontot, melyet a magyar zsidóság ezen törvényjavaslatlalt szemben elfoglal, néhány szóval vizsgáljam és hogy végre azon veszedelmes irányzatra is rámutassak, a melyet az egyházpolitikai javaslatok elleneinek legszélsőbb táborá követni jónak lát. (Halljuk! Halljuk!)

Ezen irányzat ugyan közvetlenül a magyar zsidóság ellen fordult, de veszélyt rejt magában az egész nemzetre nézve is és ezért hazafiúi kötelességemnek tartom arra a közfigyelmet már jólevente ráterelni. (Halljuk! Halljuk!)

Midőn a kormány a zsidóvallás recepezióját egyházpolitikai programjába felvette, azon célnél által vezéreltetett, hogy a recipiált vallások körében polgárjogot szerezzen azon vallásnak is, a mely első hirdette a világnak az egység tanát és a melynek a tízparancsolatban lefektetett erkölcsenai ma is, — évezredek után — az egész civilizációnak és a modern társadalomnak képezik legerősebb alapzatát. De egyúttal erkölcsi elégtételt is kívánt ezzel adni a kormány a honpolgárok azon százezeinek, a kik mióta csak erre jogosultságot nyertek, jó és rossz időben egyaránt kivették a maguk részét abból a nagy munkából, a mely a haza boldogítását célozza. (Ugy van! jobbfelől.) A kormány ezen eljárásával csak újabb bizonyítékát szolgáltatatta annak, hogy hiü letéteményese azon tradícióknak, melyek közt ezen ország fejlődött és gyarapodott; de egyúttal egy nagy állami politikai akciózóra is vállalkozott: t. i. széttagolt társadalmi viszonyok között, akkor, midőn az állami élet síma tükre alatt annyi államellenes aspiráció lappang, tömöríteni, a nemzet testéhez közelebb hozni akarta mindazon elemeket, a melyek nemzeti érzéstől vannak áthatva, és a melyek államfenntartó erővel és képességgel bírnak. (Ugy van! jobbfelől.)

A magyar zsidóság bár örömmel üdvözölte a kormány ezen elhatározását, mégis a recepeziót, mint olyant, excludiv zsidókérdés-

nek nem tekintette; folytatását, kiegészítését látta abban azon rendszernek, melyet a nemzet történeti fejlődés alapján a régi vallásokkal szemben követett, egy politikai tény, a mely midőn melegséget kisigározza a magyar zsidókra, egyszermind az egész nemzetre nézve is termékenyítő hatással van. Sőt, ha csupán a felekezeti szűk látókörből kiindulva venné a magyar zsidóság ezen törvényeket bírálatt alá, akkor azon eredményre kellene jutnia, hogy azok egész komplexuma egyetlen egy felekezetet sem sújt annyi hátránytal, mint a zsidó felekezetet, mert — a mint azt egy más alkalommal e t. házban már felemlíteni szerencsém volt — azon fizikai törvény, a mely szerint az erősebb a nagyobb test magához vonja a kisebb testet, az erkölcsi, a társadalmi világban is nyilvánítja hatását. Ha tehát igaz az, hogy ezen törvényekben nagy asszimiláló erő rejlik, akkor bizonyára nem a nagyobb, hanem a kisebb testre fogják azok bomlasztó erejüket gyakorolni.

Tudvalevő, hogy e törvényjavaslatnak, különösen az áttérésre vonatkozó intézkedése képezte annyi megtámadás céltábláját. Némelyek abban dogmasértést látnak, mások pedig éppenséggel attól félnek, hogy az a magyar társadalom elzsidósodására fog vezetni. Legyen tehát nekem megengedve ezen ellenvetésekre röviden azzal válaszolni, (Halljuk! Halljuk!) hogy kétségtelen, miszerint ezen intézkedés egy oly erkölcsi momentumot tartalmaz, a mely nélkül az egész javaslat észléjt téveszti, a mely nélkül egy torzkép, egy lélek nélküli test volna. Azonban gyakorlati tekintetben zsidó felekezeti szempontból ezen intézkedés sem bír értékkel, mert úgy vagyok meggyőződve, hogy ezen javaslat törvényerőre emelkedése után sem lesz a zsidóknak társadalmi állása olyan, hogy abba más felekezetbeliek mellékezdél nélkül belépni óhajtanának. Azon egyetlen mellékezdél pedig, a mely erre indokul szolgálhatna, t. i. a házasságkötés, az amúgy is a polgári házasságra vonatkozó törvény elfogadása után eszik. (Ugy van! jobbfelől.)

Számtalanszor kiemeltetett már, hogy a zsidó vallás nem expansiv természetű, hogy a prozelita-csinálást egyenesen perhorreskálja. Nem kívánok ennek bebizonyítása okából tantételekre hivatkozni, hanem legyen szabad nekem rámutatni arra, hogy azon halhatatlan emlékekben, a melyet Lessing »Bölcs Nánthán«-jában a zsidó vallásnak emelt s a mely úgyszólván a vallásszabadságnak modern evangéliumát képezi, egy perczig sem engedi a zsidó Nánthánt csak azon gondolatra is ébredni, hogy azon csecsemőt, a melyet a sors elveszett családjá kárpótlásául tűzhelyére hozott, a zsidó vallásban nevelje. Ő, bár maga hitbuzgó zsidó volt, a leány vallását érintetlenül hagyta.

És legyen nekem megengedve egy kitünő jeles magyar államférfiura is hivatkoznom, a kinek nézetei a ház minden oldalán általános tiszteletnek örvendenek, hogy hivatkozzam gróf Andrássy Gyulára, a ki a főrendiházban 1883. december 10-én a kérdérről következőleg nyilatkozott. (Olvass.)

»Az izraelita vallásnak kétségkívül meg van az az érdeme,

hogy akkor, midőn az emberiség és a máskülönbön oly művelt Róma is az Istenséget emberi alakban, emberi szenvedélyvel ellátottan tudták maguknak csak képzelné, — azon időkbén ők állították fel az egy istenimádást, mint vallást.

De másrészt meg van az a hibája, hogy e vallásnak az alkotója a vallást csak egy törzsnek, egy országnak csinálta, nem pedig az emberiségnek. És ebben különbözik a zsidó vallás a keresztény vallástól. A keresztény vallás alkotója az első perczben már nem egy fajnak, nem egy országnak és nem is országok számára alkotott, hanem az összes emberiséget karolta fel eszméivel és azért hódított és fog hódítani mindaddig, míg fennáll. Az ő elve a felebaráti szeretet a maga tisztaságában és ennek erejével nemesak hogy fennáll, hanem hódít ma is, és fog hódítani mindig. Ellenkezőleg, nézzük, hódított-e és hol hódított a zsidó vallás? A tapasztalat azt mutatja, hogy nemesak a civilizált országokban nem hódít és ma is ama törzsre szorítkozik, a melynek részére megalkottatott, de keleten oly fajok között, melyek kultúrára messze alatta állanak, egyetlen példáját sem látjuk annak, hogy valahol az izr. vallás még csak egy egyént is meghódított volna.

Ezen exclusiv jellegét megtartotta mindig és megtartja ma is, azt a veszélyt tehát, hogy az valaha a keresztény államot absorbeálni bírná, még ha nem volnának olyanok a viszonyai, mint a melyeknek, abszolút rémképnek tartom. Sőt meg vagyok győződve, hogy az fog történni, a mi történik mindig: hódítani fog az erősebb, azon vallás, melynek a természete s melynek a tanai magában foglalják a garanciát, hogy mindazokat körébe vonja, a kik vele érintkezésbe jutnak.

Mindebből tehát, t. ház, kitűnik, hogy azon aggodalom, mintha az áttérési intézkedésekből akár a katholika vallásra sérelem, akár a keresztény társadalomra veszély háramolhatnék, minden alapot nélkülöz.

Ámde vegyük csak az érem másik oldalát. Nézzük csak, hogy vagyunk mi az áttéréssel ma, még pedig nem a zsidó vallásra, hanem a zsidó vallásról a keresztény vallásokra való áttéréssel?

Nemesak hogy a kilépés a közigazgatási szempontokból szabályozva nincs, hanem ma azon égbekiáltó állapot létezik, hogy bárki egy zsidó csecsemőt vagy kiskorút szülei, gondnoka, vagy gyámja akarata, sőt tiltakozása ellenére büntetlenül elkeresztelheti, még pedig megmáshíthatlan módon. Hiába kívánczok az ily módon kikeresztelt egyén mint felnőtt és önrendelkezési képességgel bíró ember azon valláshoz vissza, a melyben született, hiába kívánczok végső perczében ezen vallás vígasza után. Családjá, lelkiismerete közé lép a keresztelés kiolthatatlanságának tana és azt mondja: hiába minden iparkodásod, a te lelked, a te üdvösséged örökké az enyém. Lehet-e ily lelkiismereti kényszerrel tovább tűrni? És azért bizik a zsidóság a magyar nemzet igazságszeretetében, hogy ezen állapotnak véget fog vetni. (Élénk helyeslés jobbfelől.)

De legyen ezen javaslatnak sorsa bárminő, ám temesse azt el egy retrograd irány áramlata, mindez a magyar zsidóság hazafiasságán csorbát ejteni nem fog. (Élénk tetszés jobbfelől.) Ők akkor is teljes odaadással fognak megjelenni minden téren, a hol a haza javát előmozdítani lehet. Hisz ők már sokkal szomorúbb viszonyok, sokkal nehezebb körülmények között tanujelét adták annak, hogy hazafiasságukat nem szokták a do est des elve szerint berendezni, annál kevésbé fogják azt tenni ma, midőn egy szabad nemzet szabad polgárai, s midőn egy szabadelvű alkotmány számos áldásaiban részesülnek.

De legkevésbé fogják őket ebben megingatni azon és ahhoz hasonló brutális megtámadások, mint minők csak a minap a főrendiházban elhangzottak. (Halljuk! Halljuk!) Nem tartom ezen kifakadásokat méltóknak arra, hogy azokkal bővebben foglalkozzam. Ezen kvalifikálhatlan inzultusok már azért is értelmetlenek, mert a zsidók, mint olyanok ellen irányultak. Holott itt nem a zsidók egyenjogúsítása, hanem a zsidó vallás egyenjogúsítása forog szóban. Ezen vallásnak családfájához és nemességéhez pedig kétely talán csak nem férhet. Ám vegyük csak ki abból a mesterileg konstruált épületből, melyet modern társadalomnak nevezünk, mindazon vallás- és erkölcsstanokat, melyeket a zsidó vallás alapját képező dekalogból átvett, — és ezen oly büszke vár az első fuvalatra össze fog dűlni.

És hogy vagyunk mi, t. ház, azon második támadással, mely a zsidó faj ellen irányul? Tudjuk, hogy azon tan, mintha a zsidók egy külön nemzetet képeznének az egész nemzet testében és a nemzet egységesítésének útját állják, nem nálunk keletkezett, hanem Németországból lett hozzánk importálva. Ámde mindazon tudományos máz, melylyel azt a német áltudósok körülvenni iparkodnak, nem bírta ezen állítás ürességét és valótlanságát elpalástolni. Az összes európai nemzetek alakulásának története bizonyítja, hogy ezen állítás egy nagy hazugság. Már a faj tisztaságára fektetett kiindulási pont téves, mert mutassanak nekem a modern európai népek között egyetlenegy nemzetet, mely a fajegységen alapszik.

Nem látjuk-e Angolországban a Bretonok, Normanok és Szászok vegyülékét? Franciaországban a Gallusokat, Iberiusokat, Latinusokat és Germanusokat egybeolvadva? Nem látjuk-e Németországban egyfelől a kelta, másfelől a szláv faj keresztvezését? Az összes európai nemzetek többé-kevésbé több nép- és vérvégülékekből vannak összealkotva. Minden nemzetben, mint ezt Renan oly szépen kifejti, mindenekelett egy történelmi termék keletkezik és fennáll az érdekek, a hagyományok és érzelmek közössége által. Vagyis a nemzetiség és a nemzeti öntudat egy és ugyanaz, a valóság csak alárendelt tényezője lehet a nemzetiségnek, mert ott, hol mint fontos faktor lép előtérbe, ott a nemzetiség fogalma vagy egészen elenyészik, vagy a vallással egészen összeeszik. Így a mosliméknél török csak az lehet, a ki az Izlannak híve. Más vallásúak a török nemzetiséghez nem tartozhatnak.

A zsidók ezredéves története bizonyítja, hogy a különböző nem-

zetekkel való érintkezésükben nem ők az okai, ha a beolvasási processus gyakran oly lassú menetű volt. Mert simulékonyabb, asszimilációképesebb faj alig létezik. Mindenhol ott, hol a Ghetto falai leromboltattak, felvették azon népek szokásait, melyekkel érintkeztek, levették azon sajátosságokat, melyeket csak elszigeteltségök birt konzerálni. Legeklatásabb példát szolgáltat erre azon átalakulás, melyen hazánkban a zsidóság 1867. óta átment. (Halljuk! Halljuk!) Az egyenjogúsítási törvény nemcsak, hogy száz meg százezer lelkes harcost szerzett a nemzeti ügynek, nemcsak hogy a zsidók a magyar nyelv ismeretében és használatában statisztikai adatok szerint óriási lépésekkel haladtak előre, hanem azon nemzetiségek által lakta vidékeken, a hol a magyar állameszmével az oly liberális nemzetiségi törvény daczára megbarátkozni nem akarnak, a zsidók képezik úgyszólván a magyar ügynek egyetlen képviselőit és a magyar állameszmének előőrseit. És azért, t. ház, jogosult azon állításon, hogy a zsidót sem vallása, sem faji tulajdonsága nem akadályozza abban, hogy azon nemzet testéhez simuljon és azon nemzet testébe beolvadjon, a mely őt befogadja. A zsidók ezredéves vándorútjukban azon bibliában, melyet mint egyedüli ereklyét magukkal vittek, mindig ott találták a próféta azon szavait: »Mozdítsátok elő azon népek javát, a melyeknél letelepedtetek, mert az ő boldogságuk egyszeremind a ti boldogságotok is képezi.«

T. ház! Szükségesnek tartottam mindezen, már számtalanszor felhozott dolgokat ismét felemlíteni. Tettem ezt azért, mert látom, hogy az igazság arezultálásával ismét hamis tanokkal akarják népünk józan gondolkodását meghamisítani, ismét be akarják oltani egyenes lelkületébe a felekezeti gyűlöletet, be akarják vinni egy harciba, melyben számára babér nem int, mert abban győztes senki sem lehet. (Helyeslés a jobboldalon.)

Kezeim között van egy könyv, mely csak néhány hét előtt látott napvilágot, ezen könyvben mindazon piszok van összehordva és lerakva, melylyel évszázadok óta a zsidókat bemoeskolni akarták.

Százszor megezáfolt vádak lettek itt újból fölelevenítve, a legképtelenebb dolgok valódi tényeknek odaállítva, a tudatlanság, rosszakarató elferdítés áll abban orgiát Neve: Ó-zsidó religió-titkok és új-zsidó praktikák. Nyomtatták Székesfehérvárott. (Zaj.) Ezen könyv ezer meg ezer példányban osztatik szét (Halljuk! Halljuk!) az alsó néposztályok között. Már egy német író mondta találóan, hogy valamin a Boa Constrictort legjobban fékezik aklént, hogy egy ökröt dobna a torkába, úgy mindig alkalmasnak találták a felkorbácsolt népszenvedélyeket a zsidókra irányítani s azért közelfekvő, hogy bizonyos körök már most gondoskodnak egy oly csatornáról, a melyen át saját kárak nélkül a felbőszített szenvedélyeket levezethetik akkor, ha az általuk felidézett szellemek fölött több uralkodni képesek nem lesznek. (Halljuk! Halljuk!) A kísérlet nem új és nem eredeti! Már egyszer megpróbkódtatták vele nemzetünk testét.

Elnök: Csendet kérek mind a két oldalon!

Neumann Armin: Már egyszer megakasztották vele népünk egészséges vérkeringését s csakis erőteljes szervezetének köszönhető, hogy a kísérlet nagyobb szerve pusztulás nélkül mehetett vége. Amde oly keesegtetők voltak-e az akkor tett tapasztalatok, hogy a kísérlet második kiadása után áhitoznánk? Oly fényesek-e az antiszemizmus második teremtett viszonyok Németországban, hogy azok átitelése kívánatos volna? Vagy oly irigyléreméldtök-e az osztrák antiszemiták által teremtett állapotok, hogy babérjaik után mi is kapkodunk?

Németországnak egyik sajátosságága, hogy valahányszor nemzeti egységét nagy harcok árán kivívta, mindig a reakció karjaiba vetette magát; így volt ez 1815-ben Waterloo és 1870-ben Sedan után. Úgy látszik, hogy ezen oly nagy intellektuális erővel bíró nemzetben a nemzeti eszme és a szabadság nem férnek meg egymás mellett. Nálunk ez másképp van. Nálunk a nemzeti ügy és a szabadság oly ikertestvérek, melyek mindig vagy együtt győztek vagy együtt letipottattak. A reakció nálunk mindig csak vérel áztatott földön bonthatta ki lobogóját és mi sem jellemzőbb azon vad hajszánál, melyet az osztrák antiszemiták a magyarok ellen folytattak. Örült-ségükben mindenesetre rendszer is rejlik.

Ezen jó urak igen jól tudják, hogy selejtes üzemekkel állandóbb sikert csak akkor arathatnak, ha a nálunk uralkodó és Ausztriába is átcsapó szabadelvű áramlatot visszafojthatják és megsemmisíthetik. Amde kérдем, t. ház, annyira sülyedhet-e már az a becsületes, józan magyar nép, hogy Lueger és társai csatlósaivá szegődjék és hogy ezen urak piszkos munkáját ő végezze!? Ezt gondolják meg azok, a kik a nép vezetésére, oktatására és erkölceik megőrzésére volnának hivatva. A miniszter ur határozati javaslatát elfogadom. (Élénk helyeslés jobbfelől.)

Gróf Szapáry Gyula: T. képviselőház! (Halljuk! Halljuk!) Midőn ezen kérdésben felszólalok, teszem azt különösen azért, hogy kijelentssem és kifejezést adjak annak, hogy e kérdésben ugyanazt az álláspontot foglalom el ma is, a melyet ezelőtt három évvel elfogaltam, midőn a kormány padjaim ültem, és ép úgy, mint akkor kívántam, — mert ezt igazságosnak, méltányosnak és szükségesnek tartottam, — hogy az izraelita vallás recepcziója törvény által kimondassék, ugy ehhez ragaszkodom most is, és ha ehhez ragaszkodom, kívánom annak konkvencziáját és kívánom, hogy az 1868. évi LIII. t.-cz.-nek a vallások viszonságára vonatkozó intézkedései kivétel nélkül minden honpolgárra egyaránt kiterjesztessenek. (Helyeslés jobbfelől.) Ezen álláspontnak akarok kifejezést adni mai felszólalásomban is.

A módosítás, a melyet ma benyújtani szándékozom, arra vonatkozik, hogy az izraelita vallás recepcziójáról szóló törvényjavaslat foglaltassék össze a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvényjavaslattal és annak intézkedései, mint a most említett törvényjavaslatnak II. fejezete, a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvényjavaslatba

vétsék fel. (Halljuk! Halljuk!) A mi magát az izraelita vallás recepcziójáról szóló törvényjavaslatot illeti, én nem tarthatom sem előnynek, hogy ez külön törvényjavaslatban oldassék meg és nem tartom hátrányosnak sem azt, hogy ha ez a kérdés a vallás szabad gyakorlatáról szóló javaslattal egyidejűleg oldatik meg.

Az egyházpolitikai kérdésekben a törvényhozás két Háza közt létező egyenlőség megszüntetése érdekében a következő indítványt terjeszti be:

1. Az izraelita vallásról szóló törvényjavaslat egyesíttessék a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvényjavaslattal és ezen utóbb nevezett törvényjavaslatba, mint II. fejezet vétsenek fel azon intézkedések, melyek az izraelita vallásról szóló külön törvényjavaslatban foglaltaknak és pedig következő szöveggel:

II. Fejezet.

Az izraelita vallásról.

7. §. Az izraelita vallás törvényesen bevett vallásnak nyilvánítatik.

8. §. Az izraelita vallásra vonatkozó minden egyéb törvény és jogszabály, amennyiben a 7. §. rendelkezésével nincs ellentétben, változatlanul fenntartatik.

2. Ezen módosítás folytán a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvényjavaslat 6. szakaszának utolsóelőtti sorában a következő szavak: »nemkülönböztetve az izraelitákra« kihagyandók.

3. A vallás szabad gyakorlatáról szóló törvényjavaslat eddigi II. fejezete lesz III. fejezet és ezen fejezet 7—20. §§-ai 9—22. számot nyernek.

4. Ugyanezen törvényjavaslat eddig 21., ezentúl 23. §-a második sorába »hatály« szó után felveendők a következő szavak: »a jelen törvény II. fejezetében a törvényesen bevett és«.

Ugyanezen szakasz második bekezdése elhagyandó és a helyett a következő új bekezdés veendő fel:

»Az 1868 : LIII. t.-cz. 22. §-ának intézkedései a községi temetőkre szorítottak. A vallásfelekezetek által külön saját cseljajkura berendezett temetők felett azok szabadon rendelkezzenek.«

Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter polcmissál Szapáry Gyulával, majd így folytatja:

Már most áttérlek arra t. ház. a mi gróf Szapáry Gyula t. képviselő ur indítványában foglaltatik. Az indítványnak első része az, hogy egyesíttessék a két javaslatot a recepczióról és a vallás szabad gyakorlatáról szóló javaslatot. (Halljuk!)

Hát eddig, a kik egyesíteni akarták ezen javaslatokat, abból indultak ki, hogy a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvényjavaslat II. fejezete, a mely az elismert vallásokról szól, módot nyújtson arra, hogy ott az izraelita vallás a maga elismerésében részesüljön.

Ezt mi feltétlenül elleneztük több okból, mert hisz ma is elismert vallás az izraelita vallás, mint az ott szabályozott elismerendő

vallások, tehát ezt az álláspontot tisztán precizíroztuk. De most gróf Szapáry Gyula t. képviselő ur nem ezt akarja. Ő azt akarja, hogy teljesen fentartassék a recepczióról szóló törvényjavaslat tartalma, de csak beigtattassék.

Engedelmet kérek, t. képviselőház, ezt már csakugyan nem tudom belátni, hogyha ezt itt most összefoglaljuk, egyesítjük, hogy vajon, ha a lényeg teljesen ugyanaz, akkor mi a célja az indítványnak. Ha jól értettem, a javaslat keresztülvitele, a javaslat elfogadásának szempontja volt az irányadó; mert erre helyezte a súlyt, hogy könnyebben lehet a főrendiházban keresztülvinni. Az indoklással ugyan teljesen adós maradt, mert egy szóval sem mondta, miért. Ha tartalmilag teljesen azonos marad a javaslat, akkor a főrendiház, ha meg fog győződni arról, hogy ennek a tartalma, ennek a rendelkezései igazak, helyesek és méltányosak: akkor el fogja fogadni, ha külön törvénybe vannak foglalva, el akkor is ha egyesítve vannak; ebből a szempontból sem tartom tehát az egyesítésre vonatkozó indítványt ebben a házban elfogadhatónak, mert itt nincs garancia arra nézve, hogy így a főrendiház elfogadja.

Ajánlom határozati javaslatom elfogadását. (Helyeslés jobbfelől.)

Szapáry Gula oda módosítja indítványát, hogy a zsidó vallás recepcziójáról szóló törvényjavaslat azon utasítással tévessék át a bizottsághoz, hogy az egyesítse a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvényjavaslattal. — Szünet után

Polónyi Géza. Hangsúlyozza, hogy ő és pártja az 1848-iki nagy elvek alapján áll s azért ezt a törvényjavaslatot általánosságban és részleteiben elfogadja. Kötelességük ez annál is inkább, mert az utóbbi időben a fajgyűlöletre alapított bizonyos mozgalom volt észlelhető, amelylyel szemben a törvényhozásnak kötelessége dokumentálni, hogy a haladás törvényeit követni is kész. Individuális álláspontja az volt, hogy a felekezetek közt fokozatokat felállítani nem szabad, hogy e törvényjavaslat a vallásszabadság elvébe ütközik, de azért Szapáry határozati javaslatát, bár megokolását helyesli, még sem fogadja el. Kifejti ezután, hogy az állam felügyeleti joga a zsidó vallással szemben semmiféle törvényvel nincsen biztosítva és ez egyik legfőbb oka annak, amiért Szapáry javaslatát helyesli és szerette volna, ha a kormány mielőtt e törvényjavaslattal a Ház elé lépett, törvényhozási uton érvényesítette volna felügyeleti jogát. Joga volna ettől függővé tenni szavazatát is és ha még sem teszi, ennek tisztán az az oka, hogy nem akarja, hogy az őszinteség hiányával vádolják. Ezt a kérdést különben rendkívül fontosnak tartja és kéri a minisztert, hogy nyilatkozzék arra nézve, miként szándékozik érvényesíteni a zsidó felekezettel szemben felügyeleti jogát. A felügyelet szempontjából tehát csak helyeselné Szapáry javaslatát, de ez a főrendiház és a képviselőház közt fennálló konfliktust csak élesítené, mert megfontán a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvényjavaslattal szemben, ha oly intézkedéseket vennénk fel abba, amelyeket a főrendiház ismét-

ten visszautasított. De legkevésbé állhat elő ily módosítással a képviselőház, a mely már kétszer az izraelita vallásról szóló törvényjavaslat mellett nyilatkozott, a kezdeményezések a főrendiházból kell törtennie. Ezért esatlakozik inkább a miniszter határozati javaslatához, mint Szapáryéhoz.

Gróf Apponyi Albert: T. képviselőház! (Halljuk! Halljuk!) A napirenden levő törvényjavaslat kérdésében úgy magam, mint az a párt, melyhez tartozni szerencsém van, ragaszkodik ahhoz az állásponthoz, melyet elfoglalt, valahányszor ez a kérdés a ház elé került. A formára különös súlyt nem helyezek, de ahhoz az elvhez, hogy izraelita polgárainknak vallási viszonyai a teljes egyenjogosultságnak alapján nyerjenek szabályozást, ragaszkodtunk eddig és ragaszkodunk most is. (Helyeslés.)

Az az indítvány, a melyet gróf Szapáry Gyula nyújtott be, ennek az elvnek vizsálását nem tartalmazza, sőt ennek az elvnek kifejezését és törvényhozási keresztlívületét minden gyakorlati következményeiben, minden változtatást nélkül úgy czélozza, a mint a kormány által benyújtott törvényjavaslat és az igen tisztelt vallás- és közoktatásügyi miniszter ur által ma benyújtott határozati javaslat.

Gróf Szapáry Gyula t. képviselőtársam indítványának csak az a czélja, hogy ugyanezen elvek, ugyanezek a gyakorlati diszpozíciók ne külön törvényben, hanem a vallás szabad gyakorlatáról alkotott törvény keretében nyerjenek megoldást, illetőleg megvalósulást. Érdemileg tehát a két álláspont közt semmi különbség sincsen; csak az a kérdés, léteznek-e észszerűségi okok, a melyek miatt a t. ház talán indíttatva érezheti magát, hogy az elvnek megvalósítását abban az alakban kísértse meg, a melyben azt gróf Szapáry Gyula t. képviselőtársamnak indítványa megkísérélni akarja. Az én véleményem szerint ilyen észszerűségi okok léteznek. Előttünk áll az a tény, hogy a törvényhozásnak másik faktora, az országgyűlésnek másik háza már két ízben visszavetette az izraeliták recepcziójáról szóló törvényjavaslatot. Előttem nem egészen bizonyos az, hogy mindazok, a kik ezen javaslat ellen szavaztak-e és nem azon formán ütköztek-e meg, hogy a hazában létező egyik vallásnak viszonyai külön és nem egy és ugyanazon törvényben nyernek rendezést, a mely a hazában létező egyik vallásnak viszonyai külön és nem egy és ugyanazon törvényben nyernek rendezést, a mely a hazában létező összes, eddig fennállott és ezentul alakítandó felekezetekre vonatkozik.

Én azt hiszem, hogy legalább a kísérletre érdemes a dolog. Próbáljunk tehát meg az elveket, még pedig, hangsúlyozom, ugyanazokat az elveket egy oly formában megvalósítani, a mely valljuk meg, tulajdonképen épen a vallási egyenjogság és a hitfelekezetek közötti egyenlőség követelményeinek formailag jobban megfelel és az által talán a főrendiház számos tagjára nézve elhárítaná azt az indokot, a mely az ő elutasító szavazatukat befolyásolta. Azt tartom, mivel az elveknek és a gyakorlati czélnak minden vitálása nélkül ez megtehető

kísérletre érdemes azok részéről, kik, mint én, komolyan akarják, hogy végrevalahára az izraeliták vallási egyenjogságára vonatkozó ezen kérdés tényleg és gyakorlatilag megoldást nyerjen.

Én ebből a szempontból hozzájárulok gr. Szapáry Gyula t. képviselőtársam indítványához. Egyet azonban megjegyezek és én azt hiszem, hogy ezzel nem vagyok ellentétben a t. indítványozó szándékaival sem, hogy a mennyiben a t. ház gr. Szapáry Gyula t. képviselőtársamnak indítványát nem fogadná el és így a kérdés arra tétetnék fel, vajjon a kultuszminiszter ur indítványát nem fogadná el és így a kérdés arra tétetnék fel, vajjon a kultuszminiszter ur indítványát fogadjuk-e el, mely úgy, a hogy jelenlegi alakjában fentartja és a főrendiházzal közöltetni kívánja a zsidó recepczióról szóló törvényjavaslatot, ezen esetben szavazatommal az igen t. vallás és közoktatásügyi miniszter ur indítványához is hozzájárulok. (Élénk helyeslés balfelől.) mert főszempontnak azt tartom, hogy eddigi meggyőződésemet ez alkalommal kifejezésre juttassam.

Czészterűségi okokból előnyösnek tartanám, ha megkísérelnék, gróf Szapáry Gyula t. képviselőtársam által ajánlott utat, ha azonban a t. ház belátása e tekintetben másként határoz, az nem fog engem gátolni abban, hogy magához a törvényjavaslatához ebben a másik alakban szavazatommal újból is hozzájáruljak. (Élénk helyeslés balfelől.) Ezeket kívántam ez alkalommal megjegyezni, mert gróf Szapáry Gyula képviselőtársam indítványának másik érdemleges része, mely a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvényjavaslat egyes szakaszaira vonatkozik, gondolom holnap, szóval a ma napirenden levő kérdés elintézése után fogja a tanácskozás tárgyát képezni. (Élénk helyeslés balfelől.)

Mezei Mór: T. ház! Csak néhány pillanatig kívánom a t. ház becses figyelmét igénybe venni. (Halljuk! Halljuk! Zaj. Elők esenget.) Szapáry Gyula gróf t. képviselő ur indítványával szemben azt bátorodom megjegyezni, hogy magának az indítványnak czélját megérteni nem tudom. Én abban egyáltalán nem látom azt, hogy a két törvényjavaslat összekapcsolása által akár az egyiknek, akár a másiknak elfogadtatása a törvényhozás másik házában könnyítve volna, sőt én is azt hiszem, a mint ezt az előttem szólók is mondották, hogy azáltal igenis megnehezítetik. De ezt nem tekintem, hanem kérem a t. házat, méltóziassék meggondolai azt, hogy ez az indítvány mindenkepen csak arra az eredményre vezet, hogy e házban, a hol eddig ebben a kérdésben majdnem egyhangúság uralkodott, az egyhangúság egy mindenesetre némileg kisebb többségre devalváltassék.

Ha már most arról van szó, hogy ezen törvényjavaslat, melyet a t. ház most már harmadszor terjeszt fel a főrendiházhoz, a képviselőház erkölcsi tekintélyével támogatva kerüljön újabb tárgyalás alá, semmi esetre sem mozdítja elő ezen tekintélyt gróf Szapáry Gyula t. képviselő ur indítványa, sőt ellenkezőleg azt bizonyosan esőkkenteli fogja.

A másik dolog az, t. ház, hogy a főrendiházzal szemben a képviselőháznak ezen kérdésben egy elvtartalmára, mint alapjára nézve változatlan magatartása mindenestre inkább alkalmas arra, hogy a főrendiházat a képviselőház álláspontjának elfogadására bírja, mintha maga a képviselőház ezen kérdésben ingatlanságot tanusít és saját korábbi határozatától eltér. (Igaz! Ugy van! jobbfelől.) Ha egyszer mi konzcedáljuk azt, hogy kétszeri határozatnál nem gondoltuk meg eléggé a kérdést és azt most is nem oly alakban terjesztjük fel, mint a minöben azt eddig helyesnek találtuk, egyáltalán nem számíthatunk arra, hogy ezzel hódítunk az ellenségés táborban.

Amde még más szempontból is engedelmet kérek arra, hogy a zsidó hitfelekezet szempontjából néhány szóval jelezzem azt, hogy miért szeretném jobban a külön törvényt ebben a kérdésben, mint az összekapcsolást, a melyet gr. Szapáry Gyula indítványoz. Midőn pedig kötelességről és hivatásról fogok beszélni, nem azon kötelességeket értem, a melyek minden magyar zsidót a hazával szemben terhelnek, s a melyekről egyáltalán nem lehet kérdés tárgya, hogy azokat minden zsidó honpolgár köteles erejéhez képest teljesíteni, hanem beszélek arról a külön hivatásról s azon feladatokról, a melyeket a magyar nemzeti kultúra és közművelődés tekintetében a magyar zsidóság, mint hitfelekezet teljesen megoldani köteles. Nem kételkedem benne és merem azon hitfelekezet nevében, melyhez tartozom, állítani, hogy a magyar zsidóság mindig kész lesz ezen kötelességeket teljesíteni, ezt a hivatást egész odaadással megoldani, de ennek a hivatásnak teljesítéséhez, ennek a feladatnak megoldásához tekintély is és erő is kell.

Ezt pedig a magyar zsidóság ezen törvény útján fogja teljes mértékben megynerni a magyar állam hozzájárulása által. Ez az erő, ez a tekintély semmi esetre sem fog gyarapodni az által, ha ezt a kérdést, a melyet az 1840-iki országgyűlés külön törvényben ugyan úgy akart megoldani, és a melyet a karok és rendek egyik kerületi ülése már el is fogadott, most már több mint ötven évi vajadás után incidenszerűen kívánnák elintézni azzal, hogy az egy évvel ezelőtt vagy hosszabb idő óta tárgyalt külön törvényt méltóztatnának elejteni. Igen kérem a t. házat, méltóztassék gr. Szapáry Gyula indítványának mellőzésével a vallás és közoktatásügyi miniszter ur indítványát elfogadni. (Élénk helyeslés a jobboldalon.)

Vajay István: Tisztelettel viseltetik a zsidóvallásu polgárok iránt, és az emberekben a hibát szokta elitélni, de az embert soha, viszont elvárja, hogy ne kívánjanak azok tőle olyat, ami vallásának egyik sarkalatos tételébe ütközik. Az áttérési pontot érti. Gyakorlati fontosságot ennek a szakasznak nem tulajdonít, de itt szó van arról, hogy elvileg elfogadhatja-e azt, hogy a kereszténység szentsége és a circumcísio egy.

Madarász József: Ez nem idevaló!

Vajay István: Ha a törvényhozás egyik terme átalakul zsinati teremmé, akkor idevaló. A kereszténység szentsége eltéríthetetlen jel-

leget nyom a megkeresztelt lelkébe, s a keresztény, ha áttér is más vallásra, úgy sem lesz egyéb, mint hite hagyott keresztény. Majd Neumann Arminnal polemizál, aki szerinte azt mondta, hogy a magyar zsidók képezik a magyar állameszme egyedüli képviselőit.

Neumann Armin: Ilyen badarságot én nem mondtam!

Vajay István: Vegyének példát a zsidók a honfoglaló magyaroktól, és ahelyett, hogy követelnék, hogy a keresztények legyenek zsidókká, az ezredéves ünnep alkalmából ők maguk haladjanak a kereszténység társadalomba való beolvadás útján. A javaslatot nem fogadja el és bízik benne, hogy a főrendiház sem fog hozzájárulni.

Péchy Tamás: Ő is aláírta Szapáry indítványát abban a hibszemben, hogy így talán végre sikerülni fog a törvényhozás két Háza közt fennálló konfliktust eloszlatni. De ha Szapáry indítványa nem fogadtatnék el, rá fog szavazni a miniszter határozati javaslatára. (Helyeslés a középben. Kossuth Ferencz a terembe lép. Élénk éljenzés a szélsőbaloldalon.)

Pap Géza: T. ház! Nem volt szándékom a mai vita folyamára felszólalni, mert már több ízben volt szerencsém előadni nézeteimet e tárgyról. De minthogy ma több oly dolog hozott fel, melyet én sem a valósággal megegyezőnek, sem egészen helyesnek nem találok, legyen szabad a t. ház figyelmét egy pár percze igénybe vennem.

Polónyi Géza t. képviselő ur az izraelita vallás egy lényeges hiányáról rötta fel azt, hogy annak egy árnyalata — nem mondta, melyik — nem bír rendes szervezeti szabállyattal s így az állam ellenőrzése nem gyakorolható felette kellő szigorral.

Én nem tudom, hogy melyik árnyalatra értette ezt, de nem ismerék egyetlen árnyalatot sem, melylyel szemben az állami ellenőrzés ne volna a kellő mértékben gyakorolható. Van három árnyalat: a kongresszusi, a status quo és az orthodox hitközségek. A kongresszusi hitközségeknek rendszeres jóváhagyással ellátott alapszabályaik vannak, megvan a hitközségi szervezet, a községi kerületi szervezet és a kerületi előjárók által választott irodai elnökök, a ki a kormány és a kerületek között összekötő kapcsul szolgál. Az orthodox községeknél a kormány és a községek közötti kapcsolatot a hetes bizottság képezi: a status quo községeknek nincsenek ugyan általánosságban megállapított szervezeti szabályaik, de a kormány ellenőrzési joga abban nyilvánul, hogy minden hitközség alakításánál az alapszabály jóváhagyásának joga a kormánynak van fentartva. A három árnyalat mindegyikében megvan tehát az a föltétel, melyet a képviselő ur nem tudom mely árnyalatnál nem bírt feltalálni. Ez az egyik, a mit meg akartam jegyezni. A másik hogy az én felfogásom szerint az a cél-szerűségi ok, melyet felhoznak arra nézve, hogy a főrendiházban talán könnyebben vitetnék keresztül a zsidó recepczió, ha a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvényjavaslatba beiktattatnék, szerintem nem lehet elég efogadható. Hol van a garancia arra, hogy a főrendek, a kik nem fogadták el a recepcziót ösállóan, el fogják fogadni akkor,

ha a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvényjavaslatba vétetik fel? Én azt hiszem, a főrendiház sokkal komolyabban bírálja el a kérdés elvi részét, semhogy ily mellékes, kicsinyes formáságok döntők lehetnének elhatározásában.

Azt mondja a t. képviselő ur, hogy a kormány korteskedési szempontból külön törvényjavaslatot adott be. Nem volna-e az nagyobb korteskedés, ha megnyerni akarván egy pár embert a forma szempontjából megváltoztatná azt az álláspontot, a melyet két ízben helyesnek és jónak tartottunk? Ez volna korteskedés? Azt az álláspontot, mikor egy helyesnek és gondolt intézményt továbbra fentartunk, korteskedésnek nevezni nem lehet. (Helyeslés a jobboldalon.) A harmadik kérdés, a melyről nyilatkozni akarok, s mely Vajay képviselő urnak szól, az, hogy mi tulajdonképen az áttérés megengedésének gyakorlati célja? Ha a képviselő ur figyelemmel olvasta volna a közoktatásiügyi és igazságügyi bizottságok jelentéseit s meghallgatta volna azt, a mit e házban több oldalról épen e tárgyban elmondottak, tudhatná, hogy ennek igen nagy vallási és magánjogi jelentősége van. Mert ha figyelembe venné, hogy ma számtalan oly házaselet van Magyarországon, a mely Ausztriában eszközölt áttérés által jött létre és levonná azokat a következményeket, a melyek csak magánjogi szempontból is ebből folynak: nem kérdezné, van-e ezen áttérésnek gyakorlati jelentősége? De tekintsünk el attól, van-e ennek gyakorlati jelentősége, vagy nincs. Ehhez az izraelita hitfelekezethez tartozóknak a jogegyenlőség és a viszonyosság alapján joguk van, és ha ők ezt magukra nézve fontosnak és jogosnak tartják, nekünk egyáltalában nem lehet okunk, hogy fejtegensük, helyes-e ez gyakorlati szempontból, vagy nem?

Csak ezeket kívántam a t. háznak szíves figyelmébe ajánlani; különben elfogadom a miniszter ur határozati javaslatát. (Élénk helyeslés jobbfelől.)

Elnök: A vitát bezárja.

Miután gróf Szapáry Gyula képviselő indítványa a bizottsághoz való utalást hozza javaslatba, ezt fogom először szavazásra bocsátani, azután jön szavazásra Wlassics kultuszminiszter határozati javaslat.

Kérdem tehát, elfogadja-e a ház gr. Szapáry Gyula képviselő indítványát, igen vagy nem? (Igen. Nem.) Azok, a kik elfogadják, kérem, álljanak fel. (Megtörténik.) Kisebbség; az indítvány elvetettet.

Most kérdem, a kultuszminiszter határozati javaslatát elfogadja-e a ház, igen vagy nem? (Igen! Nem!) Kérem azokat, a kik elfogadják, szíveskedjenek felállani. (Megtörténik.) *A többség elfogadta.*

VEGYES.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett. *Szekely A.*, Arany János »Toldi«-ja. Tanulmány. Budapest, 1895. — *Dr. Goldschmidt L.* Die Frau. Vortrag. *Misslitz*, 1895. — *Ethnologische Mittheilungen aus Ungarn*, illustrierte Monatsschrift für die Völkerkunde Ungarns, redigiert und herausgegeben von Prof. Dr. A. Herrmann, IV. Band, 1895. Januar, 1. Heft, Budapest, 1895.

A képviselőház előtt. Ápril 25-én a receptió tárgyalása után folyóiratunk egyik szerkesztője, M. F., a képviselőházból jövet gratulált dr. Neumann Árminnak gyönyörű beszédjeért és elválva tőle, dr. Visontai Soma képviselővel beszélte meg a házban történeteket. A párbeszédből adjuk a következő részletet:

V. No, mit szól Polónyihoz? Látja, nem jó ám mindjárt pölözát törni valaki felett.

M. Polónyi beszédjén egyáltalán nem esodálkozom, hiszen a párt megbízásából beszél. Aztán annak a pártnak tagja, Visontai ott áll a háta mögött mint villámhárító.

V. Látja Szapáry... Itt a képviselő ur nyilván Szapáry exminiszterelnöknek a receptió javaslatnak a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvényjavaslatba való beolvasztása iránti indítványáról akart szólni. Ekkor váratlanul oda toppan gr. Szapáry Gyula ezzel a kérdéssel: Mit tett Szapáry?!...

M. Szapáry miniszterelnöksége alatt készült a külön receptió javaslat.

Az Izr. Tanítóképző Segélyegylet formaszertően is megalakult.

Elnök: Dr. Bánóczy József, jegyző: Dr. Málnai Mihály, pénztáros: Schweiger Márton, ellenőr: Dr. Mezey Ferencz, választmányi tagok: Deutsch Jakab, ifj. Heidelberg Mór, Dr. Simon József, Wahrmann Sándor és Dr. Weinmann Fülöp. Az egylet tagjai lehetnek hirtközségek, egyéb testületek és magánosak. A tagok: a) *alapítók*, kik egyszer és mindenkorra legalább 200 frtot adnak. Ez összeget négy egymásután következő részletben is törlesztheti; *pártfogók*, kik legalább 100 frtot adnak, b) *pártfogók*, kik egyszer s mindenkorra legalább 50 frtot adnak; *rendesek*, kik magukat legalább 2 frtnyi

évdíjnak 5 éven át való lefizetésére kötelezik. Egyuttal mi a legmelegebben ajánljuk e nemes ügyet az emberbarátok figyelmébe.

Erkölcsei elvadulás. Olvasóink előtt ismeretes, hogy az orsz. izr. tanítóképző-intézet növendékeinek segélyezésére egyesület alakult. Az egylet létrejöttét nemeslelkű igazgatójának, *dr. Bánóczy Józsefnek* köszöni, aki az utóbbi napokban ismét gyengélkedik, ugy hogy kénytelen volt déli vidékre menni. Gyengélkedése nem tartotta vissza a munkától és a segélyegylet érdekében körleveleket küldött szét, melyekhez gyűjtőiveket csatolt. Első sorban természetesen a zsidó tanítókhöz fordult. Ez a körlevél így kezdődik: »*Régi jogos büszkeségünk, hogy a zsidó szív soha nem tagadja magát . . .*» Nos hát ezt a mi büszkeségünket ugyancsak csuffá tette az »orthodox erkölcs«, melynek elretentő példajaként álljon itt egy zsidó tanítónak — természetesen orthografiai hibáktól hemzsegő — *dr. Bánóczy József* az országos izr. tanítóképző-intézet igazgatójához, felekezetiünk e kitünőségéhez intézett, páratlan lelki durvaságról tanuskodó következő levele. Nem fűzünk hozzá megjegyzéseket. Végezzen e ténynyel a közönség és ezzel a gyermeknevelővel a kar, melyhez tartozik. Ime a levél:

Körös-Ladány (Békés m.) 1895. ápril 24-én.

Tek. Bánóczy József kép. igazgató urhoz!

Első sorban is tudatom Czimeddel miszerint én nem a vezetése alatt álló névleg zsidó intézetben; hanem m. kir. állami tanítóképző-intézetben végeztem; tehát a bpesti izr. képezdéhez v. annak alakulandó segélyegyletéhez semmi közöm.

Ha a növendékek nem tudnak megélni Bpsten, hát menjenek vidéki képzőkbe tanulni. Elvégre nem muszáj minden zsidó tanítónak a Röck Szilárd-utcai »*semináriumi filialjában*« végezni. Külömben is az Önök kezé közül kikerült (végzett) tanítók már annyian és oly fölös számmal vannak, hogy ha az ember (véletlenül) egy kutyát akar megdöbní, hát helyette budapesti zsidó präpandistát talál . . .

Aztán kinek gyűjtsek én? . . . Tán azoknak, kik nem röstelik a szombaton való szivarozást? Továbbá: kik a hithű zsidóságból utou utfélén gúnyt üznek? Avagy talán azoknak gyűjtsek, kik minket — állami képezdében végzett izr. tanítókat — élve szeretnék eltemetni? Apropos! vagy éppen azoknak gyűjtsek, kik az állami v. más jellegű (de nem izr.) képzőkben végzett Collegáik rovására strébereskednek? Pedig — s ezt elhibeti nekem T. Igazgató Ur, hogyha akarnek, hát tudnék szép számm s előkelő tagokat gyűjteni. De Önök — illetve növendékeik — erre nem érdemesek. Ergo nem is gyűjtök, mert nincs kinek!!!

Ha annyi pénzem volna is, hogy az ablakon folya ki, akkor sem adnék Önök részére egy árva fillért sem! S csak a tiszta igaz-

szágnak vélek megfelelni akkor, midőn azt állítom, hogy ha e 2 forint — a melyet Önöknek esetleg tagságdíj czimén kellene fizetnem — Peti cigányinak adnám inkább egy pár nóta elhuzásáért, akkor talán üdvösebb dolgot művelnék az Isten szemében, mint az illetén »mir nix, dir nix« féle czélra való adományozással.

No de száz szónak is egy a vége! Ha azok a bizonyos izr. kép. növendékek sehogyan se tudának boldogulni, hát menjenek más pályára! Nem muszáj nekik is a stréberes számát szaporítani! — A schuster mesterségtől a rongyszedőségig mindenféle pálya nyitva van előttük.

Végül: gratulálnom is kell még Tek. Igazgató Urat az új állásához — t. i. a tanító-elhelyező mesterségéhez. — A körlevelére pedig, melyet még január hóban méltóztatott nekem küldeni, csak annyit megjegyzésem van, miszerint ahhoz, hogy én hol végeztem? Hány éves vagyok? Hány tanítványom van stb. Önnek semmiféle néven nevezendő köze nincs. S ha az állomásom netán meg is találna üresedni, akkor a hitközség majd módját fogja találni, hogy az — mindenféle tanítói Szenzalok mellözésével — rendes uton betöltessék. Következéleg a Tek. Igazgató ur atyai gondoskodására ninesen szükség.

Egyébiránt a segélyegylet és az izr. tanítóképző intézet tagjai és tanárait, valamint a Tek. Igazgató urat egyetemlegesen üdvözölve, vagyok hazafias tisztelettel

Kun Henrik s. k.

okl. tanító, hitközs. jegyző.

Dr. Krieszhaber Béla, az országos rabbiképző volt hallgatója

Kulán választatott meg kerületi rabbinak. — **Dr. Minkovski Hermann** a königsbergi egyetemre a matematika rendes tanárává nevezetett ki. Előbb Bonnban működött mint rendkívüli tanár. Fivére, *Dr. Minkovski Oszkár* a strassburgi egyetemen a belgyógyászat rendes tanára. — **Fleckser D. S.** a szentpétervári egyetem által jutalmazott fel-fünnést keltő jogi munkája alapján egyetemi tanárságra pályázott és el is nyerte. Ő Oroszországban az első, a ki zsidó létére egyetemi tanárrá lett. Egyébiránt csak 25 éves.

Otholengi Salvatore, olasz hűsorsosunk márczius havában Milánóban meghalt. Temetése igen fényes volt. Ifjúkorában ügyvédi pályára lépett, nagy tevékenysége révén commentatore lett, majd a senatusba választatott be. Előkelő családjának néhány tagja magas katonai hivatalt tölt be Olaszországban.

A pécsi izr. nőegylet az elmúlt évben az előttünk fekvő 1894. évi zárszámadások szerint ötezer forintnál többet költött jótékony czélra. A 278 tagot számláló, jelenleg Weiss Sarolta urhölgy elnöksége alatt működő egylet tizenötezer forintnyi tiszta vagyon fölött rendelkezik.

A prot. irodalmi társaság április 5-én tartotta közgyűlését. A titkári jelentés szerint — írja a *Sárospataki Lapok* — a Társaságnak ezúttal 1233 tagja s 54.471 frt vagyona van. A társ. idei kiadványa *Drumond*, glasgowi tanár »*Természeti törvény a szellemi világban*« című műve. — Minthogy új titkár választott, a Társ. folyóirata a »Prot.-Szemle« is új szerkesztőt kapott. — Nagy feladat vár rá, különösen egy stabilisabb írói gárdának a »Szemle« körüli csoportosítása. A Prot. Irod. Társ. szellemi clete a műveltebb közönségnek szóló s magasabb nívéaun álló »Szemle« mellett, a múlt évben is a »Koszori« cz. népiratkák kiadásában nyilatkozott, a melynek első füzetéből immár a 3-ik öt-öt ezres kiadást kellett a Hornyánszky-czégnek kiadás alá rendezni. E czég jelentése szerint a népies iratkák 115 ezer példányban nyomattak, el van adva 39 ezer, elszámolás alatt áll 46 ezer példány, a többi raktáron van. A Koszoru költségeit *Hegedűs* Sándor orsz. képviselő viseli.

Érdekes okmány. A »grossherzogliche hessische Zeitung« 1813. évi jan. 13. számában a következő levelet közölte: A helybeli izr. hitsorosok sajtó jószántukból jelentékeny összeget szántak vagyonukból az épen építés alatt lévő egyház számára és átnyújtották az alulírottaknak. Habár az utóbbiak meg vannak győződve arról, hogy a felettebbi zsidók külön köszönetre nem számítanak és csak ama óhajtól vezéreltetek, hogy tehetségükhez képest egy jó ügyet előmozdítsanak, az alulírottak mégis helyén valónak tartják nyilvánosan köszönetet mondani, mert eme cselekedet magában véve nemcsak hitsorsosaiknak, hanem minden polgár számára oly szép jele a felvilágosodásnak, a mely nem ismer felekezeti különbséget és minden emberben bármilyen vallású is legyen, az embert tiszteli. Darmstadt I. 11. 1813., a helybeli kath. egyházközség előljárói.

A Magyar-Zsidó Szemle következő régi évfolyamait, 1884., 1885., 1887., 1891., 1892., 1893. és 1894. egyenként 2 frtért, 3 évfolyamot 5 frtért, 6 évf. 9 frtért küldi bérmentve a kiadóhivatal, az összeg előleges beküldése mellett.

TÁRSADALOM.

RECZEPCZIÓ.

Tehát megtörtént.

Egyenrangúaknak és jogúaknak deklaráltattunk vallási jogok tekintetében is az állam többi bevett felekezeteivel, ledőltek az utolsó korhadt, az idők őrlő fogától át meg átrágott válaszfalak, melyek bennünket a többi bevett felekezetektől eddigelé elválasztottak, melyek ólmot öntöttek erőtlő, munkakedvtől duzzadó szárnyainkra, megcsappantva kitarását, megfagyasztva buzgalmának hévét. Nem választ el bennünket többé mi sem polgártársainktól, egyenlők vagyunk kötelességekben, de egyenlők jogokban is, nem vagyunk többé mostoha gyermekei közös anyánknak, édes magyar hazánknak, egyenlő szeretettel fogad mindannyiunkat hű kebelére, védve és áldva, buzdítva és serkentve az ő egyformán édes gyermekeit. Formailag ugyan a recepcio még törvénynyé nem vált, de az ügy jelen állapotában bizvást hisszük, hogy ez még az őszön megtörténik. Ténynek vesszük hát azt, aminek megvalósulása ellen komoly akadályt többé fennforogni nem látunk.

Van e zsidó szív, melynek vére nem lüktetne hevesebben e nagy, történetében korszakot alkotó mozzanatra, van e nemesen érző emberi lélek, melyet elragadtatással nem tölt el e felemelő, magasztos gondolat, hogy az idetévedt, védtelenül és ok nélkül üldözött árvát befogadják és megvédik s mikor méltónak mutatkozott rá, édes testvérökül fogadják.

Pedig minő szánalmasan nézett ki! Végig hajszolva az üldöztetések megannyi nemein a máglyától a bitófáig — mert egyetlen, de megbocsáthatatlan vétke volt, a mi legdrágább erényünk és kincsünk, de menedékünk egyúttal és szikla-

várunk: törhetlen kitartásunk a mi éltető hitünkhez, Istenünk-bez — elrongyoltan és megviselve, de foszlányai között is szívének nemességét, lelkének aranytisztaságát és erélyét folyton megőrizve és tökéletesítve — várt, türt és remélt. Tudta jól, hogy az egy Isten vallásának letéteményese és terjesztője el nem pusztulhat, viharozzék bár körülötte az egész minden-ség, csapjanak bár össze az enyészet hullámai nagy birodal-mak és nemzetek fölött, omolják folyóként is ártatlanul kion-tott vére, a zsidó népnek élni kell, élni és munkálkodni, mert hívatása van, nagy hívatás — az egész emberiséget felemelő és boldogító. Élt benne a hit, hogy sötétedjék bár el ideig-óráig jelenének láthatára — a jövő az övé, a világosság nap-jának diadalmaskodni kell a sötétség hatalmai fölött, meg-semmisülni a gyáva árulásnak az igazság előtt. Azért várt, türt és remélt.

Jóakaró fogadtatásra találva hazánkban, méltó akart lenni a jóindulatra. Dolgozott, buzgólkodott, kereste a kötele-ségeket, hogy azt örömmel teljesíthesse, minden bátorító, buz-dító szót hálás örömmel fogadott, s annál jobban felbuzdult; a mint egyenként megnyitották előtte a szabad munkálkodás sorompóit, azon mértékben érvenyesítette buzgalmát, tehetsé-gét; nyomról-nyomra, lépésről lépésre haladt, szolgálta hazá-ját teljes lelkével, szívének egész odaadásával, semmi áldozat, melyet az tőle kívánt, nem volt neki elég nagy, semmi köte-lesség, melyet rárótt, nem terhes, az állami élet minden ténye-zőjében és nyilvánulásában részt kért magának, hogy megmu-tassa, hogy méltó és érdemes az egyenlőségre, úgy hogy az állami gépezet minden részecskéjében az ipar, kereskedés, agrikultúra és tudomány terén eléggé dokumentálta, hogy tud dolgozni és szívesen dolgozik, nemcsak magáért, hanem a hazáért, nemcsak partikuláris érdekekért, hanem embertársai javára is.

Az évek peregtek, a szemek megnyitak és láttak. Lát-ták, hogy mennyi jogtalanság, mily óriási méltatlanság és sére-lem esett a polgárok százezeire, kik hívek és odaadók, törek-vők és szorgalmasak, áldozatkészségben és humanizmusban utolérhetlenek, de mindezeideig megfelelő bánásmódban nem részesültek, kikre eddig csak terheket és kötelességeket ró-tak, de jogukat szűkkeblűen visszatartották, az állam testé-

nek egyik fontos szerve s még sincs kellőkép az egészbe forrasztva.

A mulasztást pótolni, a hibát jóvá tenni, a törvénytelen állapotot megszüntetni — tette kötelességeinek egyikévé az országgyűlés e mostani cyklusa, melynek pártjai a zsidóság évtizedes óhaját, kérelmezéseit és sürgetéseit méltatva, majd-nem egyértelmű elhatározással tették programjuk sarkalatos elvévé a recepciót.

Hála és elismerés a szabadelvű kormány tagjainak egyenként és együttesen, kik a nemzeti közvélemény egyértelmű megnyilatkozásától kísérve, dicséretes buzgalommal, törhetlen következetességgel, minden kétséget kizáró határo-zottsággal hártottak félre minden akadályt a javaslat útjából, — melyet pedig többen iparkodtak jezsuita szemfényves-zéssel eléje gördíteni; hála és elismerés a javaslat lelkes védőjének, *Wlassich* Gyula vallás- és közoktatásügyi ministe-rnek, ki nemes önrizzel, magas államférfiúi hivatottsággal és komolysággal, lelkének nemes ambíciójával és tudományával szállott érdekünkben a síkra és vitte a javaslatot a megvaló-sulás stádiumába.

Az ige testet öltött, tetté vált az ígért. Hiábavalónak bizonyult a főrendiház ellenzékének minden akadékoskodása, kapkodása, melylyel a nemzet óhajának ellenállni, a legszen-tebb emberi jogokat megtagadni iparkodtak, az igazság nap-jának ki kellett sütni és elenyészni az árnyék-lovagok üres széllel bélelt léhaságának.

Hiába fogták a kormányra, hogy a javaslatot csak tak-tikai manőverből hozta szőnyegre, hogy azt nem fogja fel illő komolysággal és készütséggel, hiába nevezték a javaslatot a hajánál előránzigálnak, a közérzületből nem folyónak, a köz-véleményben meg nem érettnek — a mód, melylyel a kormány a javaslat érdekeit szíven viselte, az egyértelműség, melylyel a parlament a javaslatot addig küldötte vissza, míg csak meg-szavazva nem lett, az ellenkezőről győz meg mindenkit.

Beteljesedett hát szívünk kívánsága, lelkünknek régtől táplált óhaja megvalósult, jogos érdekeink meghallgattatást és kielégítést találtak, melyeket e folyóirat hasábjain fennállása óta színes-szüntelen hangoztat, melynek kérésébe nem fáradt el soha, melynek kifejezést adott minden alkalommal; s ha

netán sokak reményei még kívánni valót hagynak is fenn — s talán méltán — mi az elért eredményvel meg leszünk elégedve annak biztos tudatában, hogy a kérdéses és még függőben levő áttérési pont törvénybe iktatása úgy is csak rövid idő kérdése. Egészen közönyös előttünk, hogy a kérdéses szakasz a vallás szabad gyakorlásáról szóló törvényben fogják az idevonatkozó jogot biztosítani. Fontos az, hogy recipiálva legyünk, amikor az 1868-iki törvény értelmében a törvényesen bevett vallásfelekezetek összes jogai kiterjednek reánk.

És ha az őszi hónapokban beteljesül a mi örömrünk, szívünk egész melegével adunk majd hálát a népek száz-ezreinek szívéből feltörő imával jóságos Atyánknak, Istenünknek, ki az ő népét nem hagyja el soha, ki örködik felettünk s nem hagyja győzelmeskedni az álnokot, hanem diadalra juttatja az igazat, kinek gondviselése felettünk nem szűnik meg időtlen-időig; hálatelt szívvel kérünk akkor áldást és boldogságot dicsőn uralkodó királyunk fejére, kormányára, népére, a mi édes magyar hazánkra, a melynek csak most leszünk egyenrangú polgárai igazán, minden különbség és megkülönböztetés nélkül.

Budapest.

DR. DÉKÁNY GÉZA.

A SZERVEZET.

A szervezet kérdésével foglalkozott a hatodik községkerület, melynek alakuló gyűléséről más helyen szólunk. Indítvány nem volt napirenden, és jóllehet a kerületi előljáróság a meghívóban felkérte a képviselőket, hogy netáni indítványaitak jelentsék be és ez meg nem történt, a liberális elnök a vonatkozó discussionak utját nem állotta. Nem akarunk most a formákkal bibelődni, mert kimutathatnánk, hogy komoly testületeket, melyekben mint dr. Visontai Soma képviselő megjegyezte, mindenkiről csak azt kell feltenni, hogy a jót akarja, készületlenül ilyen indítványokkal meglepni nem szoktak. Akár van ügyrend akár nincs. A célz a fontos és ez csak szenvedhet, ha ilyen ügyeket tetszés szerint előrántanak és ha testületeket, melyeknek elmaradt tagjai a kész napirendhez tartva magukat, jogaikban ilykép megrövidítettnek, —

napirenden nem lévő, mélyreható kérdések feletti határozatokba visznek. De ezek alakítások, ne bajlódjunk velök.

Az előterjesztett indítvány így szólt. »a hatodik községkerület ragaszkodik eddigi álláspontjához az egyetemes gyűlés egybehívását továbbra is sürgős szükségesnek tartja s felhívja a kerületi elnökök gyűlését, hogy a statutumok rendeletéhez képest az egyetemes gyűlést haladéknélkül hívja össze.« A beszédet, mely ezt az indítványt kísérte, itt méltatni nem kívánjuk. Elég, ha megjegyezzük, amivel egy másik cikk behatódobban foglalkozik, hogy — az orthodoxok magukon kívül vannak tartalma feletti örömrünkben. Most jött aztán amit senki sem várt: az indítványozó egy ép olyan tartalmu szónoklatban oda módosította indítványát, hogy ne haladéknélkül, hanem az izraelita vallás recepteiziójáról szóló törvényjavaslat szentesítése után hivasék egybe a congressusra. Ez a fordulás óriási kacajz támasztott és gúnyos közbeszólásokra adott okot.

A hosszan tartó derűtségnek meg volt a maga mélyebb oka. Nemcsak azt találta a kerületi képviselő különösnek, hogy első indítványának maga az indítványozó verte ki összes fogait, mert ez végre is józan belátásra vall, ami csak elismerést érdemel. Nem is csupán az hangolta így a közgyűlést, hogy ugyanazon támadó, bántó, sőt gyanúsító beszédet tartotta az első mint a második indítvány mellett. Ez végre is gusztus dolga. Hanem ami meglepte a képviselőt, az abban állott, hogy módosított indítványával egyenesen rá állott arra az alapra, melyet az országos iroda a kerületek újjaalakulása óta elfoglalt, melyet a VI. ker. előljárósága magáénak vallott, melyet az egyes kerületek gyűléseinek nagy többsége határozatilag helyeselt, melyet az indítvány szerint felhívandó kerületi elnökök gyűlése saját álláspontjaként megjelölt.

Azt ismerte tehát el az »ellenzék« helyesnek, amit az épen ezen helyes álláspont miatt folyton támadott kerületi elnökök gyűlése országos iroda, VI. kerületi előljáróság helyesnek tartott, eljárásában követett. Azért gyalázta ezt az állapot, hogy aztán ráállva a magáénak mondja?

No még ilyen nem esett. Az erkölcsi következtetésekről

lemondunk és közöljük az »indítványozó ellenzék« által annyiszor meghurczolt, most pedig anélkül, hogy szükség lett volna rá, egy conform indítvány alakjában lefoglalni törekedett álláspontra nézve:

a községkerületi elnökök gyűlésének 1893. évi ápril hó 10-én tartott ülésének határozatát. A kerületi elnökök ebben kimondták: hogy miután a kormánynak a valláspolitikai téren kilátásba helyezett törvényjavaslatai kétségtelenül befolyással lesznek arra az irányra, melyben a felekezeti élet érdekei biztosítandók és fejlesztendők: a kerületi elnökök gyűlése csak az említett törvényjavaslatoknak törvénnyé válta után fog a szervezési ügyben határozni.

Az 1893. évi áprilisi számunkban a kerületi elnökök ezen határozatát közzétettük. Akkor és azóta hányszor meg hányszor — mint az olvasóink előtt utig ismeretes — hangsúlyoztuk, hogy ez a leghelyesebb álláspont. Ugyancsak imént idézett füzetünkben ismertettük az országos irodának azt a jelentését, melyet a kerületi elnökök gyűlése elé terjesztett. Idézzük abból (a 225. lapról) a következő aktuális részt:

»A szervezet ügyére ez alkalommal már azért sem kívánunk tovább kiterjeszkedni, mert nem akarhatjuk azt a napirenden levő »recepzió« ügyével összeköttetésbe hozni, melytől a kormány azt teljesen elválasztotta. Bizunk egyébiránt a zsidóság kötelességérzetében, meg fogja az találni minden kényszer nélkül az utat és módot arra, hogy egyenjogusíttatása után a »törvényesen bevett« vallásfelekezeteknek ne csak jogait gyakorolja, hanem kötelességeit is teljesithesse.

A magunk idevonatkozó fejtegetéseinket nem idézgetjük. De kérjük, mit jelent ilyen körülmények között a szörnyű hühéval tett, fura módon módosított indítvány?

Mit jelent ez az indítvány akkor, midőn a VI. izr. községkerület elnöke 1894. május hó 13-án kelt jelentésében a kerületi képviselő 1894. évi június hó 4. napján a következőket jelentette:

»A t. képviselőtestület mult évi június hó 12-én tartott

ülésében azt a határozatot hozta, hogy »az egyetemes gyűlésnek azonnali egybehívását sürgősen szükségesnek tartja s utasítja előljáróságát, hogy az ez iránti lépéseket haladéktalanul megtegye, s ezt a határozatát a többi községkerülettel hozzájárulás végett közölje.

A kerületi előljáróság megbizásából alulirott elnökség mult évi június hó 21-én küldötte meg az említett határozatot a községkerületi előljáróságoknak azzal a kérelemmel, hogy azt községkerületük képviselőtestületé elé terjeszszék és ennek a kongresszus egybehívása tárgyában hozandó határozatát mielőbb közöljék.

Eddigélé a III., IV., VIII., X., XI., XII., XXI., XXII. és XXIII. községkerületek előljáróságaitól érkeztek be a jelentések, melyekből kitűnik, hogy csak a XI. és XXI. községkerületek járultak hozzá a t. képviselőtestületnek a kongresszus azonnali egybehívását rendelő határozatához, a többi kerület pedig helyeslő tudomásul vette a kerületi elnökök gyűlésének mult évi ápril hó 10-én tartott ülésében elfoglalt azt az álláspontját, miszerint addig, míg az »izraelita vallásról« szóló törvényjavaslat sorsa el nem dőlt, nem tanácsos a zsidóság kebelében a szervezeti ügyben teendő lépésekkel mozgalmat előidézni s ennek folytán — különös tekintettel még arra is, hogy a kormánynak a valláspolitikai téren kilátásba helyezett törvényjavaslatai kétségtelenül befolyással lesznek arra az irányra, melyben a felekezeti élet érdekei biztosítandók és fejlesztendők — csak az említett törvényjavaslatok törvényhozási tárgyalása után fog a »kerületi elnökök gyűlése« az egyetemes gyűlés egybehívása iránt határozni.«

De tán elég is ebből ennyi. Nagyon, de nagyon elég. Végre is nem játék az a felekezeti ügy. Megértjük már most ebből, mire való az i-n-d-i-t-v-á-n-y. Indítványozni lehetett volna épp oly joggal, hogy vasárnap után hétfő következék.

Olvasóink emlékezhetnek, hogy ez örökös indítványozó minő éles vitákat folytatott a miatt, hogy a szervezet kérdésének szönyegrehozatalát a recepzió törvénnyé válásától teszük függővé. Folyóiratunk, de legfőképpen az Egyenlőség nagyszerű adatokat tartalmaz azoknak számára, akik érde-

mesnek találják, hogy a famózus indítványozó következetességét tanulmányozás tárgyává tegyék. Mi erről, az előzmények után, szívesen lemondunk.

A sokszor említett indítvány után *Tencer Pál*, felekezeti és lelkes tagja fejt ki nézeteit, melyeket hitfelekezetünk számos jelenlevő jelese zajos tetszéssel fogad. Markansz vonásokban utal viszonyainkra, melyek között a kongresszus egybehívása iránti határozat helyrehozhatlan hiba lehet. Előbb legyen meg a recepczió, aztán kapjunk más kérdésbe. Előbb az alap legyen, aztán gondoskodjunk az épületről. Indítványozza, hogy az említett indítvány adassék ki az előjárásának avégből, hogy alkalmas időben tegyen róla jelentést. *Dr. Visontai Soma* pártolja az *indítványt*, főleg politikai okokból, hogy ne mondassák, hogy nem vagyunk szervezve. Ezután következtet a nap eseménye: *Dr. Chorin Ferencz* orsz. képviselő beszéde.

Az E—g szerint a képviselő ur a következőket mondotta:

Előtte felszólalt tagtársa beszédjében két kérdéssel foglalkozott. Birálat alá vette az orsz. izr. irodának eddigi működését s további folyamában kijelölte azon eljárást, melyet nézete szerint a községker. gyűléseknek követniök kell, hogy a zsidók egyetemes gyűlése minél rövidebb idő alatt megkezdhesse működését. *Ami az izr. országos irodát illeti, a működése ellen felhozott gáncsokat alaptalanoknak és igazságtalannak tartom.* Hogy ezen közeg működését helyesen bírálhassuk, bele kell magunkat képzelni azon körülményekbe, melyek között működését megkezdte. A zsidó kongresszus megtartása után felekezetünk helyzete a legzsiláltabb és leg súlyosabb volt. A zsidóság kettészakadt, az orth. hitsorsosok külön szervezkedtek s legelőrehaladottabb községek, mint pld. Arad, nem lévén megelégedve a létrehozott szervezettel, félreállottak s megtagadták a szolidaritást a meghozott határozatokkal. Tömeges petíciók érkeztek be a képviselőházhoz a kongresszusi határozatok szentesítése ellen s a képviselőház kimondotta, hogy a létesített szervezeti szabályok azokra nézve, kik magukat önként alávetni nem akarják, semmi joghatályal nem bírnak. Ezen határozat folytán a zsidó vallás szervezetében a legnagyobb ziláltság állott be. Az orthodoxok külön szervezkedtek, a zsidó hitközségekből a tetszésszerinti ki- és belépések napirenden voltak, szíval felekezetünk szer-

vezetében teljesen felbomlott minden rend, úgy hogy a zsidóság mint felekezet teljesen akcióképtelenné vált. Nehéz viszonyok közt a zsidó orsz. iroda törekvése oda irányult, hogy a hitközségek felbomlott szervezetében zajtalan, de folytonos munkával helyreállítsa a rendet s hogy központi rabbiszeminárium felállításával oly intézményt létesítsen, mely művelt s nemzeti szellemben nevelt rabbik képesítése által egyes községek megbízható s tiszteletgerjesztő lelkészekkel lásson el. Ezen törekvés is azonban nagy akadályokba ütközött. A képviselőházhoz benyújtott tömeges ellenpetíciók folytán egy a zsidók ellen gyűlöletes vita támadt a házban. Csak nagy nehezen sikerült többséget nyerni amaz indítványnak, melyet a kormány benyújtott s melynek eredménye a felekezetnek méltó büszkeségét képező rabbiképzede felállításá volt.

A 80-as években külföldről szított antiszemitikus mozgalom hazánkba is átcsapott volt s minden erélyes akcióra bénítólag hatott. A zsidóságnak védekeznie kellett a leggyűlöletesebb fanatizmus szülte vádaskodások ellen, s hogy a zsidó orsz. iroda ezen küzdelemben megállta helyét s teljesítette kötelességét, azt minden gondolkodó elismerni kénytelen lesz.

Az antiszemitikus mozgalom csakhamar elvesztette nálunk talaját s a zsidó orsz. iroda a helyreállott felekezeti türelmességnek éveit most arra használta föl, hogy az anyakönyvi szervezet kezdeményezése és szervezése által rendet hozzon be a zsidó hitközségekbe s ez által megteremtse azon alapot, melyen minden felekezeti életnek első sorban mozognia kell.

Ezek mind oly kezdeményezések és vívmányok voltak, melyek megteremtették további működésünk alapját s megcáfolják az emelt vádak jogosságát és méltányosságát. *Sem az irodán, sem a zsidó felekezeten nem mult, hogy intenzívebb tevékenységet kifejteni nem volt képes, hanem az akkori képviselőház és kormány magatartásán, amely megfosztotta az egyetemes gyűlés határozatait minden joghatálytól s így lehetlenné tette a felekezeti szervezet működését s még a hitközségek fenállását is veszélylyel fenyegette. Ez az, amit az emelt vádakkal szemben a multra nézve megjegyezni szükségesnek tartottam s most engedjék meg, hogy felszólalásom másik*

részével foglalkozzam, mely irányt akar jelölni a zsidó felekezet ezután követendő magatartását illetőleg. Tisztelt indítványozó ur a zsidó egyet. gyűlésnek azonnal való egybehívását tartja szükségesnek.

Ezzel szemben *álláspontom mindig az volt, hogy be kell várni a zsidó vallás bevettségének törvénybe iktatását s csak ennek megtörténte után tüzessék napirendre a zsidó felekezet egyetemes gyűlésének kérdése.* Ezen eljárás indoka egyszerűen az, hogy nem akartuk s nem akarhattuk azt, hogy a zsidó vallás recipálásának fontos és kényes kérdése időelőtti és lefolyásban egészen át nem tekinthető mozgalmak által bonyolítottassék és megnehezítettessék. Ha a kongresszusi alapon szervezett zsidóság egyet. gyűlést hirdet, igen valószínű, hogy a más alapon szervezett hitsorsosaink ugyanezt tették volna. Hogy e kettős szervezet egyet. gyűlései az azok kebelében támadt szenvedélyes viták, kölcsönös szemrehányások nemhogy erősítették volna a zsidóság ügyét, hanem hogy fegyvert adtak volna a felvilágosodás ellenségeinek kezébe: azt bővebben indokolnom, azt hiszem, felesleges. Ezen indok még ma is fennáll, mert a zsidó vallás bevettségéről szóló törvényjavaslat habár annak legtöbb pontjára nézve az alsó- és felsőház között egyetértés jött létre, az országgyűlés által végleg letárgyalva és szentesítve nincs. A főrendiház t. i. az áttérésről szóló szakaszt kihagyta a törvényjavaslatból s a kormány az igazságügyi bizottsággal egyetértően ezen szakasznak a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvényjavaslatba való beiktatását fogja indítványozni. Igen valószínű, hogy a Ház e kezdeményezést el fogja fogadni, de miután a javaslat tárgyalása október hóra maradt, annak eredménye okvetlen bevárandó s mindig kerüendő, a mi a tárgyalás menetére zavarólag hatna.

Ha a recepczió törvényerőre emelkedik, ez kétségtelenül fordulópontot jelez a magyar zsidóság történetében, mert vallásunk a magyar közjog védő sánczai közé jut s a 48-iki törvények értelmében teljes jogegyenlőséget és viszonyosságot élvez, a többi bevett keresztény felekezetekkel. Kétségtelen, hogy ebből a zsidó vallásra újabb köteleességek várakoznak, hogy mint felekezet oly szervezetet teremtsen, mely a nemzeti kulturát bevigye a felekezeti élet minden nyilvánulásába. Ámde, hogy a zsidó vallás szervezete hatályosan működjék,

hogy kifelé ne a gyöngeségnek, hanem az erőnek legyen forrása, arra szükséges, hogy a zsidó vallás legalább közös érdekeire és ügyeire nézve egységes szervezetet nyerjen s hogy mindent elkövessünk, hogy a zsidó felekezet életében levő torzalkodások ezen nagy kérdéssel szemben elnémuljanak. A zsidóság uniója legyen a mi jelszavunk. Ebben az erőnek oly forrása rejlik, hogy szóló minden áldozatra kész, hogy e magasztos cél eléérjék. Mert míg a meghasonlott s egymással szemben álló zsidóság mindig erőtlén s akcióképtelen szervezetet fog létesíteni, addig a tömörített zsidóságból keletkező szervezet termékenyítőleg fog hatni a felekezet beléletére s tiszteletet fog gerjeszteni eredményei és életképessége által a zsidóság ellenfeleiben is. Szóló meg van győződve arról, hogy válvetett jóakarattal, rituális különbségek kidomborítása nélkül a kölcsönös egyetértés helyreáll, a dogmatikus érzékenység feltámasztása nélkül.

Ezen kérdés annyira fontos s nemcsak felekezeti, hanem országos érdekű is, miszerint megérdemli, hogy vele behatóan, minden személyes tekintet nélkül foglalkozzunk. Csak akkor, ha kiderülne az, miszerint a zsidók egyesülése orthodox hitsorsosok makacsságán hajótörést szenved: volna szóló hajlandó a kongresszus alapján szervezett egyetemes gyűlés egybehívására. Ezen esetben a mi jogalapunk a jóváhagyott egyetemes gyűlési határozatok lesznek, melyek, amennyiben azok elavultak s módosítást igényelnek egy újabb kongresszuson módosíthatók lesznek. Szóló meg van győződve, hogy ily eljárást követve, a zsidók tömörülését ellenzők csakhamar elszigetelve fognak maradni s hogy hozzáink nemcsak a status quo községek legnagyobb része, hanem sokan azon községek közül is fognak csatlakozni, kik mihelyt látják, hogy rituális eltéréseik tiszteletben tartatnak, örömmel fognak járulni oly szervezethez, mely képes lesz arra, hogy a többi felekezetekkel nemes versenyre keljen, abban vallási érzéssel az ország iránt való hűséget és szeretetet és a nemzet iránti odaadást és áldozatkészséget terjeszse hívei sorában.

Miután az elérendő célra nézve köztünk semmi eltérés nincsen, szónok kölcsönös támadásokat, rekriminációkat és személyeskedéseket feleslegeseknek tart s épp azért a maga részéről nem járulhat hozzá tagtársra indítványához.

(Szónokot beszéde közben nagy éljenzés kísérte, különösen midőn az orthodoxokkal való egyesítésről beszélt, tapsal és lelkes éljenzéssel szakították meg. Beszéde végén több hozzászöttek, hogy beszédehez gratuláljanak.)

Halovány töredéke az itt ismertetett beszéd annak, amit Chorin mondott. Fájdalom, hogy e szónoklat szó szerinti szövegében megörökítve nem lett. Hatása leirhatatlan volt. Rég látták a pesti zsidóságot így lelkesedni. Az a nagy tapintat, melylyel Chorin a factiósus »ellenzék«-et megoperálta, igazán elragadó volt. Az okadatolás súlya alatt semmivé törpültek az üres vádaskodások és ezt a hatást többé lerontani nem lehetett. Fascinálva volt a hallgatóság, és ifj. dr. *Neumann Sándor* ennek meleg szavakban kifejezést is adott. Pártolta ugyan az indítványt, de ő maga is Chorin hatása alatt állott és azért e pártolása igen halovány volt.

Még *Weisz Berthold* keltett nagy figyelmet temperamentumos beszédjével, melylyel Chorin álláspontját magáévá tette. Nagy logikával domborította ki, hogy miért nem kell congressus a addig, míg nincs recepczió. Óhajtja a barátságos egyesülést a kormány közbejövetele nélkül és csak ha az erre vonatkozó, minden engedményt tartalmazó kísérletek dugába dőlnek, akkor lépjen fel a kormány köztekintélylyel. E hatásos felszólalás után, mely a Chorin által megérintettek némely részét tüzetesen világitotta meg, azok a bizonyos okvetetlenkedések, vádaskodások következtek, melyekre Chorin ismét érdemesnek tartotta a felszólalást. Erkölszi undor mutatkozott szavain, mikor az iroda elleni alaptalan gyanúsítások egy némelyikére reflectált.

A nagy vitatkozásokban azonban a szónokok elvesztették a fonalat. De *Tencer Pál* éber figyelemmel kísérte az ügyet. Ő volt az, aki a lelkesedés és izgatottság közben nagy körültekintéssel vigyázott a kérdésre. Egy perczre sem vesztette el szem elől az indítványt, a hozandó határozatot, az előljárási prestíget, a kerületi képviselet correct eljárásának fontosságát. És *Tencer Pálnak* köszönhető, hogy a határozat úgy tartatott meg, amint meghozatott. Ragaszkodva indítványához, kérte az indítványnak az előljárási leendő kiadását és így hozta a kerületi képviselet az V. sz. határozatot: hogy az indítvány, oly utasítással adatik ki az ujonnan

választott kerületi előljárási, hogy alkalmas időben correct javaslatokat terjeszzen a kerületi képviselet elé, amit a kerületi előljárási természetesen eddigi fenn ismertetett, következetesen elfoglalt indítványra épen nem szorult, sőt főindítványozó által eddig támadott álláspontjának megfelelően a recepczió beczikkelyezése után ugys megcselekedett volna. Ezzel aztán ez ügy tárgyalása a képviselet testületben véget ér.

Budapest.

Dr. Kovács.

ÖNKORMÁNYZATI ÉLET.

A VI. izr. községkerület képviselet-testülete folyó évi június hó 10-én d. e. 10 órakor tartotta alakuló gyűlését. A kerületi képviselet oly nagy számban jelentek meg, hogy a hitközség dísztermének ülőhelyei mind megteltek.

Schweiger Márton üdvözlővén a jelenlevőket, konstatálja a közgyűlés határozatképességét. A jegyzőkönyv vezetésére dr. *Mezey Ferencz*et, hitelesítésére pedig dr. *Visontai Soma* és *Popper István* urakat kéri fel. Jelenti, hogy *Köhner Zsigmond*, *Sváb Károly* és dr. *Simon József* urak, utóbbiak gyógyfürdőn való időzés következtében, távolmaradásukat kimentették. Elnök bejelenti, hogy a kerülethez tartozó hitközségek közül az apostagi s dunapataji nem jelentették be képviselőiket. Képviselet vannak Abony, Alsó-Dabas, Aszód, Buda, Czegléd, Gödöllő, Izsák, Kalocsa, Kecskemét, Kécske, Kőbánya, Monor, Nagy-Káta, Nagy-Kőrös, Ó-Buda, Pest, Ráczeke, Soroksár és Ujpest.

A múlt évi képviselet-testületi ülés óta történtek közül felemlíti az elnök, hogy hat előljárási s egy-egy rendkívüli képviselet-testületi ülés lett tartva, mely utóbbi azonban minthogy határozatképes nem volt, határozatot nem hozott.

Az izraelita egyházi célokra törvényhozásilag megállapított államsegély felemelése iránt felterjesztés tétetvén, ennek alapján báró *Eötvös Lóránt* volt kultuszminister a költségvetésben az említett czim alatt 10,000 frrtal nagyobb összeget irányzott elő, de a minisztertanács ezt a felemelést törülte.

Szintúgy felterjesztés történt az iránt, hogy az orsz. izr. iskolalap tekintetében a felekezethek az öt megillető felügyeleti jog megadásáék. Elnök azon reményét nyilvánítja, hogy a kerületi elnökök gyűlésének alkalma lesz e tekintetben tárgyalást folytatni.

A hitközségeknek, ezek alkalmazottjainak, valamint az egyes hitközségi tagoknak a kért felvilágosítások megadattak és a köztük támadt egyenetlenségek békés uton lettek elintézve.

Ezen elnöki bejelentések után felszólalás történt a jövő kerületi közgyűlés helyének meghatározása és egy az utolsó rendkívüli közgyűlés határozatképtelensége folytán függőben maradt indítvány iránt, mely a kongr. választ. szabályzat megváltoztatásával foglalkozik. A kérdéses indítványt és a kerületi előljárásság arra vonatkozó álláspontját, valamint, saját véleményünket f. é. márcziusi számunkban tüzetesen megjelöltük. De még részletesebben foglalkoztunk ez indítvánnyal 1894. június-juliusi számunkban, mely az 1894. június hó 4-iki rendes közgyűlésen lett beadva. Miért is olvasóinkat csak az érintett füzetünkben foglaltakra utaljuk.

Elnök hangsulyozza, hogy alakuló gyűlést tartunk, melyen első sorban a választások ejtendőek meg. Egyébiránt maga az indítványozó kijelentette, hogy indítványát ismételni fogja.

Dr. Mezei Mór e felszólalásra megjegyzi, hogy a kérdéses mult évi indítvány napirendre tűzhető nem volt, mert a lelépő előljárásságnak joga nincs az ő véleményét előterjeszteni és a gyűlés nem határozhat anélkül, hogy az új előljárásság álláspontját megjelölje volna.

Sándor József (Alsó-Dabas) elpanaszolja, hogy a kongresszusi statutumok egy példányát kérte és az elnök nem küldte meg neki. Kifakadásai általános visszatetszést szűnnek és midőn az elnök közel három évtizedes munkásságára hivatkozott, miközben *dr. Simonnal* együtt az egész hazai zsidóságnak, testületeknek és egyeseknek kész szolgálója volt — a jelenlevők éljenzésbe törtek ki és Sándor urat többé szóhoz jutni nem engedték. Volt még egy-két ilyen apró dolog. Így például midőn a jegyző egy szót oda sugott a mellette levő elnöknek, ez hangos recrimináció tárgyát képezte. Hát hol a világon van testület, a képviselőházat és főrendiházat sem

véve ki, hol elnök és jegyző halkan szót ne váltanának? de ha nem volna is így, ki fog komoly tanácskozásban *ilyes* kifogást tenni.

Ezután következett a választás. *Tencer Pál* elnöklete alatt, *Baumgarten Lajos*, *dr. Farkas Emil*, *Popper István*, *dr. Neumann Antal*, *Sternthal Adolf* és *Sándor József* urakból álló bizottság küldetett ki, melynek működéséig a közgyűlés felfüggesztetett.

Elnök az ülést újból megnyitja, mire *Tencer Pál* a szavazás eredményéről teszen jelentést. Beadott összesen 72 szavazat. A szavazatok pontos összeszámolása után az eredmény a következő: Megválasztottak

elnökké *Schweiger Márton* 55 szóval,
elnökhelyettesé *Dr. Kohn Sámuel* 57 szavazattal.
Dr. Ullmann Sándor az elnöki tisztségre 14,
az elnökhelyetteségre 2 szavazatot nyert.

Előljárássá megválasztottak:

<i>Bródy Zsigmond</i> ,	<i>dr. Mezei Mór</i> 59,
<i>dr. Chorin Ferencz</i> ,	<i>Sváb Károly</i> 58.
<i>dr. Kecskeméti Lajos</i> , (Kecskemét) és	<i>Tencer Pál</i> 56 és
<i>Kohner Zsigmond</i> egyenkint	<i>dr. Weisz Simon</i> (Kalocsa)
60 szóval,	46 szóval.
<i>dr. Mezey Ferencz</i> 50,	<i>Dr. Ullmann Sándor</i> 6 és
	<i>dr. Szántó Lajos</i> 5

szavazatot kapott.

Az első bíróság elnökévé *Deutsch Sámuel*, elnökhelyettesévé *dr. Neumann Ármin*, a második bíróság elnökévé erényi *dr. Ullmann Sándor*, elnökhelyettesévé *dr. Tatay Adolf* (Ó-Buda) egyenkint 69 szavazattal lett megválasztva.

Ezután megválasztottott illetőleg a választás után még kiegészítettett:

a) A congressus választó-kerületeinek beosztását előkészítő bizottság:

Elnök: *Dr. Stiller Mór*.

<i>Dr. Baron Jónás</i>	<i>Ehrlich Sámuel</i> (Ó-Buda)
<i>Blankenberg Lipót</i> (Kőbánya)	<i>Dr. Elszner Simon</i> (Ujpest)
<i>Dr. Décsy Zsigmond</i>	<i>Fenyvessy Adolf</i>
<i>Ehrlich Mózes</i>	<i>Dr. Führer Simon</i> (Ujpest)

Dr. Hívös József	Dr. Schreyer Jakab
Dr. Jellinek Arthur	Szántó Gyula (N.-Kőrös)
Dr. Löw Tivadar	Szemző Sándor (Kecskemét)
Dr. Neumann Antal	Dr. Vázsonyi V. (Kecskemét)
Dr. Pollak Illés	Veigelsberg Leo
Popper István	Dr. Visontai Soma
Reich Márton (Kalocsa)	Dr. Weinmann Fülöp
Dr. Simon József	Weisz Berthold.

b) A költségvetési bizottság:

Elnök: Dr. Mandel Pál.

Baumgarten Lajos	Keppich Lipót
Berger Jakab (Ráczkeve)	Dr. Klein Sándor (Ujpest)
Braun Mór (Soroksár)	Kornfeld Zsigmond
Deutsch Antal	megyeri Krausz Lajos
Dr. Feleki Béla	Pfeifer Ignác
budai Goldberger Berthold	Dr. Rott Jakab
Grünbaum Miksa	báró Schosberger Zsigmond
Friedmann Armin (Ujpest)	Schwarz Armin
	Wolfner Tivadar (Ujpest)

c) A jótékonyági bizottság:

Elnök: Sternthal Adolf.

Adler Lajos	Herczeg Ignác (Gödöllő)
Augenstein Sámuel (Ó-Buda)	Huppert Gyula (Monor)
Beck Jakab (Czegléd)	Huszerl Sándor (Aszód)
Brüll Armin	Krausz Dávid (Buda)
Deutsch Jakab	Löwy Antal (Alsó-Dabas)
Dr. Ernyei Mór (Buda)	Oestreicher Lajos (Nagy-Káta)
Dr. Farkas Emil	Reuss Károly
Fleischmann Ede	Dr. Stiller Bertalan
budai Goldberger Sámuel	ifj. Weisz György (Izsák)
(Ó-Buda)	Wahrmanu Sándor
Graner Sándor (Soroksár)	Weisz Adolf (Abony)
Hacker Lajos (Kecskemét)	Weisz Mór (Ujpest)

d) Az oktatásügyi bizottság:

Elnök: Dr. Kármán Mór.

Dr. Agai Adolf	Dr. Kaufmann Dávid
Dr. Alexander Bernát	Dr. Kayserling M.
Dr. Bacher Vilmos	Dr. Klein Gyula (Ó-Buda)
Dr. Bánó József (Buda)	Dr. Marczali Henrik
Diamanstein Lajos (Ujpest)	Dr. Munkácsi Bernát
Dr. Goldberg Rafael (Buda)	Dr. Lichtmann Henrik (Ujpest)
Dr. Goldziher Ignác	ifj. Dr. Neumann Sándor
Dr. Halász Frigyes	Dr. Sámuel Lázár

Sándor József (Alsó-Dabas)	Szabolcsi Miksa
Dr. Schwarcz Gusztáv	Dr. Szili Adolf
Dr. Schöntheil Mór (Kőbánya)	Stern Mihály (Ó-Buda)
	Dr. Wilhelm Adolf (Monor)

e) A vidéki felügyelők és előadók:

Dr. Bárány József (Kecskemét)	Dr. Hacker István (Aszód)
Dr. Feldmann József (Czegléd)	Dr. Szántó Lajos (Kalocsa)
Dr. Fürst Dávid (Soroksár)	Dr. Szobol Armin (Kécske)
Dr. Boscovitz Alajos (Ujpest)	Dr. Vajda Béla (Abony)

Nagy hiba esett az egyházkerületi gyűlés egybehívása előtt. A szokásos előértekezletet nem hívták egybe. A kerületi jegyző enyhe égalj alatt aczélozza erejét. Az ő intéző keze hiányzott, így esett meg a baj. Nosza kapta-fogta *Tencer Pál* ez a derék és szeretetreméltó segítő és izibe összehitta a pestieket. A vidékiek az idő rövidsége mellett gunyknak tekintették volna a meghívást, azért ezt mellőzte. Az értekezlet gondoskodott a kijelölésekről, hogy a következő napon a választás valamiképp megejthető legyen, de nehogy a vidékieknek panaszra adjon okot, az előértekezleten egyebet nem is tárgyaltak. Ugy gondolta felekezletünk ez érdemes vezető tagja, hogy a választás szabadsága fenn van tartva, a tárgyalás rendje pedig befolyásolva nem lett, úgy aztán rendben lesz minden.

Már Mózesnek is meggyűlt a baja atyánkfiaival, ne csodálkozzék hát *Tencer Pál*, hogy most ő sem tudott egészen kedvökre cselekedni. A pestiek megharagudtak, hogy ebben a szörnyű meleg időben előértekezletre hívják őket. Az »ellenzék« pedig a vidéket lázitotta fel, hogy mellőzve lettek. Nyomatott meghívók egy másik előértekezletre hívták különöbben a vidékieket.

Ez a kis izgatottság tükröződött vissza a tanácskozáson éppúgy a kerületi előljáróság választásánál. De komolyabb baj nem esett. A kerületi előljáróság listáján mindössze az a változás van, hogy a megválasztatását nem kívánó *Dr. Simon József* helyébe *Dr. Mezey* Ferenczet választották. És bár az »ellenzék« teljes erővel fordult a lista ellen, a roham ez alkalommal néhány szavazatban merített ki magát.

Nem tartjuk ugyan helyesnek, hogy a mi szent ügyünkben »ellenzék«-ről beszéljünk. Hiszen teljesen igaza van az

Egyenlőségnek, midőn e kérdésről igen figyelemreméltón szólva konstatálja, hogy az eszközök lehetnek különfélék, de a czél egy. Ép oly helyes az is, midőn kiemeli, hogy a főváros és vidék között ellentétet teremteni nem szabad. Országos felekezeti ügyről lévén szó, csak válvetett működéssel segíthetünk bajainkon. Erre nézve azonban szükséges, hogy a személys kifakadások is megszűnjenek, melyek miatt például egymásik beszédet sokszor egészen mellőznünk kell, melyek miatt aztán a polemia is kikerülhetlenné válik.

Talán hozzájárul a békés hangulat létrejöttéhez az a határozat, hogy a jövő évi rendes kerületi közgyűlés Kecskeméten fog tartatni, mit a kerületi gyűlés most elhatározott. A fővárosiak egy részének vonakodása a vidékre való utazásról nem egészen megokolatlan. Az alapszabályok a határozatképességhez 76 tag jelenlétét kívánják. Azt hisszük, hogy ügy rendezés mellett a fővárosiakat tömeges lerándulásra mégis rá lehet bírni.

Végül Szabolcsi Miksa felhívta a közgyűlés figyelmét az 1896-ban tartandó milleniumi kiállításra, ahol a zsidó régiségek és templomi felszerelések is expozícióra kerülnek. Kéri hogy hassanak oda, hogy a kiállításnak ez a része gazdag és fényes legyen. Kár, hogy e felhívást nem sokan hallották, mert már ekkor a képviselői tagok elszórtak.

A gyűlés egy másik fontos tárgyról külön cikkben emlékezzünk meg.

AZ ORTHODOXOK ÉS A VI. KÖZSÉGKERÜLETI »ELLENZÉK.«

Nem lehet igaz az a példabeszéd, mely azt mondja, hogy a madarát a tolláról, embert a pajtásáról ismernek meg. Hiszen gyakran a pajtás reánk ragad, azt se tudjuk, hogy miképen. De ne is legyen igaza annak a példaszónak, mert akkor a czímben említett »ellenzék« furcsa színben tűnnék fel előttünk. Nem valódi színben. Mert hát senkinek sem áll jogában, hogy az ő jóhiszeműségökben kételkedjék, senki sem tételezheti fel róluk, hogy tudatosan ügyünknek, a haladó zsidóság ügyének akarnának ártani. És ha mégis úgy

kerül-fordul a dolog, hát alkalmasint szívesen megragadják az alkalmat, hogy a beléjük ragódó pajtásokkal együtt lerázzák magukról azt a látszatot is, mely bántó lehet reájuk, mint a hogy kellemetlen reánk nézve.

Az orthodoxok tudvalevőleg az ő gyülekezeteiket titokban, zárt ajtók mögött tartják. Csak nagyon beavatott egyének tudják, hogy ott mi történik. A résztvevők közül is csak kevesen. Ehhez semmi közünk, amint hogy ahhoz sincs sok szavunk, hogy ők, kik éberszemű lesipuskásai a mi szervezeteink pelyhedző szárnyainak, mivé csufították az ő ugynevezett szervezetöket. Majd beszélünk egyszer erről mi is. Amde az orthodoxok, kiknek sűrű, kétségtelenül magas szellemi színen mozgó gyülekezeteibe profán halandó még be nem tette a lábát, örömet látogatják és figyelik meg a mi gyülekezeteinket. Az utolsó VI. ker. közgyűlésen a négyzetes betűkkel nyomódó orthodox ujság szerkesztője is megjelent. Nagyon világos sejtelmmel látszott birni arról, hogy itt fülének és körmének egyaránt kedves dolgokat fog hallani. És ez a sejtelmé mondhatnánk készülődése és fegyverkezése, sok tekintetben igen szomorú egy dolog. Még szomorubb, hogy »várakozásai« teljesültek, pontosan beütöttek. Csoda nagy plajbásza fenyegetődni látszott a községkerületi gyűlés »ellenzék«-ét, melynek közvetlen közelében, különben igen barátságosan helyezkedett el. De minő édes és elbájoló dicséreteket rajzolt a redactor úr épen az ő számukra és minő mérges fullánkokat bocsátott a »többség« sűrű rajába! A szerkesztő úr bár lapjában megrovó nyilatkozatot tesz a miatt, hogy a kerületi képviselő urak — horribile dictu — hajadon fővel ültek, mint jó nevelésű ember, szintén letett kalappal ült az asztal mellé. Kiváncsian hordozta körül fűrge szeméit és sugárzó orcáján a büszkeség érzete tükröződött. De csakhamar észbe jutott, hogy ő itt nem Groszberg *Lipót*, hanem *Arje*, hogy ő itt nem az önérzetes, művelt zsidó, akinek a szíve örömtől dobog, hogy az ő felekezetének ma már ilyenek a gyülekezetei, hanem orthodox szerkesztő. Nosza egy kis műharaggal forgatta hát meg az irónját és várta azt, ami elkerülhetetlen volt, a botrányos jeleneteket, melyeket köreinkben a haladó zsidóság ellen a mi vérünkéből való vér oly ügyesen rendez. Ennek a szagára jött a szerkesztő ur... Hozta isten. De aztán legyen emberség

tudásuk, tegyék nyilvánossá az orth. gyülekezeteket és ereszenek oda minket is. Feltesszük a kalapot.

Tapasztalatait aztán a szerkesztő úr cikksorozatban írta meg az újságjának. Két cikket hozzánk is beküldött egy figyelmes orthodox atyafi. És ebből aztán látjuk, hogy a mi »ellenzék«-ünk ugyancsak nagy becsületben áll előttük. Égig magasztalják őket, dics-hymnusaik határt nem ismernek. Ebben végre nem volna semmi, de a fékevesztett káröröm a »neologokon« kissé kényelmetlen. Jellemző a két cikk czime is és ezért az ellenzékét illeti a hála: »Die Neologen unter sich.« Tomboló örömmel emeli ki a gyülekezetből mindazt, ami a haladó zsidóságra nézve sértő, bántó volt. A gyalázkodásokat, a személyeskedéseket az általa oly mélyen gyűlölt országos iroda ellen. Mint kakas a szemétdombon kedvteléssel vajakál ezekben és a hetedik égig emeli azt, aki az orthodoxoknak ilyen kedvére tudott seperni. Akarva vagy nem akarva, az végre is egyre megy. Nagy gyönyörrel konstatálja: »Eine solch geringschätzende, verächtliche Behandlung wie sie ihm von einigen Rednern zuteil wurde, hat ein Präsident wohl noch nie erfahren,« de nem veszi észre, hogy az általa magasztaltakra itt akaratlanul a legmegvetőbb itéletet mondta és a legnagyobb dicséretet adott annak a férfinak, ki közel 30 év óta önzetlenül szolgálja a felekezet közügyeit és aki bár igen kemény szavú, az orthodoxok által elhallgatott rendreutasításokon kívül nyugodt maradt a legméltatlanabb insinuatiók hallatára is. Az egyik cikk így végződik és az u. n. »ellenzék« erkölcsi elégtétele ezzel teljessé vált: »Wir schliessen jetzt damit, dass es einen köstlichen Anblick bietet, wenn Neologen unter sich sind.« De az »ellenzék« dicsőítése e káröröm közben fényes, nyílt, mert tiszta szívből való.

A héber betűs német orthodox újságból kisugárzó gyűlölet és odaadó szeretet osztott érzései után most három nagy kérdés áll előttünk:

a) Ha az »ellenzék« szerint az országos iroda nem tett semmit és ha tétlensége — mint állította — csak az orthodoxokat erősítette meg, hogyan magyarázható, hogy éppen az orthodoxia, még pedig a hivatalos orthodoxia lángoló gyűlölettel viseltetik az iroda ellen, akár csak az »ellenzék«?

b) Ha az »ellenzék« a haladó zsidóság igaz érdekeink szószólója, hogyan van az, hogy az orthodoxia ezt a mi »ellenzék«-ünket dicsőíti, mikor a haladó zsidóságról, annak bármily törekvéseiről semmi formában tudni, hallani nem akar, mikor minden bármily közeledést mint gyanust és kárhozatost, mereven visszautasít?

c) Ha a kongresszus azonnali egybehívása a haladó zsidóság érdekét képezi, miképpen van az, hogy az orthodoxia szintén ezért és ennek követelőiért lelkesedik, holott ők azt hirdetik, hogy kongresszusba bele nem mennek és a maguktól eltaszított haladó zsidóság érdekei jogos magyarázóinak alig tekinthetők?

Ezekre a kérdésekre ép oly örömmel vennék a feleletet, a mily sajnálattal látjuk, hogy a mi érdekeink magyarázatában az eltévedett »ellenzék« az elkeseredett orthodoxiával azonos úton halad. Még érthető volna ez a furcsa találkozás az egyenlő akaratnak, ha az »ellenzék« az orthodoxiával az unió eszméjében találkozónának. Igen ám, de itt meg az a különös helyzet áll, hogy az orthodoxokkal való egyesülés szándéka csak a »többség« óhajlásában, csak annak terveiben él, az »ellenzék«-nek e miatt éppen nem fáj a feje.

Ily körülmények között csak az a vigasztalásunk, hogy az »ellenzék« egy-két embert jelent és hogy az orthodox káröröme legalább is túlzott. A haladó zsidóság felekezeti képviselője itt-ott bevesz egy kis izgatást, akár egy erős absztyot, de intellektuális erején megtörik minden kísérlet, mely őt a felekezet igaz érdekeitől személyi vagy más hason mellékösvényeken elterelni akarná. A művelt zsidóság csakhamar fel fogja ismerni és az orthodoxok áradozó örvendezése ehhez hozzájárul, hogy az a fertőzés, melyet a haladó zsidóság mocsoktalan zászalja ellen folytatnak, mindennek használatát, csak a mi ügyünknek nem, amint azt a VI. kerület őrjátsi többsége, mely egész erkölcsi erejével ült a nyakára a botránykedvelőknek, minden szódavizpezség daczára is, belátta.

Ugyan azzal a dicsőítésével az »ellenzék«-nek, melylyel az orthodox héber újságban találkozunk, ugyanazzal találkozzunk az orthodox közvetítő bizottság magyar lapjában is. Ez nem panaszkodik ugyan a miatt, hogy a kerületi képviselőlet tagjai hajadon fővel tanácskoztak. Azt sem állítja, a mi héber betűs kollegája mond, hogy a kerületi gyűlés megjelent mintegy 90 tagja közül tizet is alig lehetett volna találni, aki nem szakadt volna el teljességgel a zsidó vallástörvényről, egyet sem olyat, — két rabbin kívül — aki a philakteriumokban imádkozik, *egyét sem* olyat, aki az étkezési törvényeket megtartja. Az orthodoxok magyar újságának bizonyára van oka rá, hogy ezekről hallgat. Ellenben e helyett ez is az országos iroda mandátumán töri a fejét. Akárcsak az »ellenzék«. Az országos irodát f. é. június 6-iki számában ügyvédi irodának minősítette. Az »ellenzék« véletlenül négy nappal rá ugyanezt tette. Az irodát mandátum nélkülinek mondja. Az »ellenzék« négy nappal ezután ugyanezt cselekszi. Ebben azonban semmi sincs. Az »igazság«-nak csak egy a forrása és aztán hányszor el lett már ez mondva! A sorrend az egészen mellékes. Az orth. közvetítő bizottság lapja június 6-án írja, hogy az országos iroda jogtalan czimezéssel járó előnyöket élvez. Az »ellenzék« június 10-én ugyanezt szónokolja. De végre is nem fontos, hogy melyiküké az elsőség ezekben az annyiszor, annyi formában, annyiféle auflaggal felmelegített felfedezésekben.

Szó férne ugyan ahhoz, hogy az ideiglenes orthodox közvetítő bizottság miként alakult meg és miként lett véglegessé, hogy a bizottság elnöke nyert-e mandátumot, kitől, mely időben, mely időre és minő érvénye van-e mandátumnak. A jogtalan czimezéssel járó előnyök kérdésénél is megállapodhatnánk egy parányit. De nem teszszük, *hiszen a mi »ellenzék«-ünk ezt a kérdést kutatásainak, híralatainak tárgyává nem tette*, jöllehet ez tán ép oly összefüggésben áll az országos izraelita iskolaalap kérdésével. Már pedig e helyen csak a czikk címére tartozókat akarjuk érinteni.

Hát, szó a mi szó, az orthodox vezetőség hivatalos lapja, szörnyen haragszik, hogy nem hívják össze azonnal a kongresszust. Bizonyára van oka reá. Az »ellenzék« is haragszik ezért. Bizonyára nincsen oka rá. Az orthodoxok magyar

ajúsága valósággal szidalmazza *Chorin* Ferenczet remek beszédjeért. Az »ellenzék«, mely alatt mindig csak egy-két ember értendő, szintén élesen támadja e fényes beszédet, mely egy-két embert kivéve, az egész kerületi gyűlést valóságos extázisba hozta, tapsra és zajos éljenzésre ragadta. Ez a szónoklat, mely a haladó zsidóság belső törekvéseire világosságot vetett, békülékenységet, a legmesszebb menő engedményekre való hajlandóságát mutatta, mely a szakadásnak és a testvéri meghasonlásnak utját kívánja eltorlaszolni, egyuttal semmivé tette az annyiszor feltálatl recriminációkat, melyek személyek ellen irányítvák, holott csak a szomorú viszonyokat érinthetik, *melynek létrejöttében épen azok a bűnösök, akiket a mi »ellenzék«-ünk a viláért sem támad, akiknek a mi »ellenzék«-ünk egy hajszálát sem engedi görbiteni*, sőt akiknek ellenkezőleg — elhisszszük, hogy akaratlanul — a haladó zsidóság békés törekvéseinek méltatlan módon való támadása által, mint a közlöttekéből is láttuk, nagy gaudiumot szerez.

A dolgok ezen állásában az »ellenzék« eljárásának helytelensége nyilvánvaló, mert ha csak futólag is, zavarja a haladó zsidóságot és mert az orthodoxokat csak az erőnk vélt gyöngitése iránti kárörömrre, de nem jobb elhatározásokra képes hangolni.

Am legyen ellenzék, mely felrissiti a vitákat, eszméket visz a küzdő térre, tette sarkal, akkor mikor a helyzet a cselekvés idejét megérlelte. Legyen ellenzék, mely az alkotásokat a kísérletek helyességét, a béke művét, a felekezeti kulturális és kulturális ügyeinek menetét a felekezeti ügyszőkhöz méltó modorban ellenőrzi, de ne legyen ellenzék, mely önnön fészünknek szeméttel hordja tet és mely ez által a művelt magyar zsidóság céljai ellenzőinek öntudatlanul bár, de a tények szerint szolgálatokat teszen.

Budapest.

Dr. KÖRÖSI IMRE.

בראשונה היו אמרים כי כלים נטלין בשבת - הורו להיות מוספין והולכין - עד שאמרו Tosz. Sabb. XIV, 1.
 בראשונה היו מנהגין את זבין כבית הסמוך לחומה, פעם אחת היו עליהם . . . התקנו Tosz. Érab. III, 6.
 בראשונה היה הלולב נטל . . . משהרב ביה"מק התקין Roshas. IV, 3.
 בראשונה היו מקבלין עדות החדש . . . פעם אחת נשתהו . . . התקנו U. O. IV, 4.
 בראשונה שהיו מתכוונין לשם מצוה, ועכשוו שאין מתכוונין . . . אמרו מצוה הליצה קודמת Bechorot I, 8.
 כי . . . היו עושין יין בשתרה . . . ולא היו ענבים מצויות התקנו . . . Jer. Maaser Séni V, 2.
 כי היו עוקרין ומשליכין לפניהם, משרבו עוברי עברה היו משליכין על הדרכים . . . התקנו Jer. Jeb. I, 2.
 כי גזרו שטר על יהודה . . . נמנעו מליקח, התקנו Jer. Gittin V, 6.

TUDOMÁNY.

CSONKA BORAJTA.

בראשונה שהיתה תורה משתכחת מישראל היו וקנים מבלעין אותה שנה ידנה כוונן כח מבית להם ויאמר לקצרים יי עמכם ואומר יי עמך גבור החיל (Toszifta Berakót VII, 23.)

Ez a halaka sok fejtörést okozott már a tudósoknak. Nem is csoda. Mert ebben az alakjában érthetetlen és hiányos. Érthetetlen, mert nem tudjuk, mit is nyeltek el hajdanában a vének, nem tudjuk felfogni, hogy voltaképen mit is akarnak a felhozott szentirási helyekkel bizonyítani. Ezenfelül bizonyos kegyeletlenség is nyilatkozik e tételben a régi korszakok kimagasló férfiai ellen. A talmud bölcsei rendszeren epigonoknak nézték magukat a lettint hajdan mestereivel szemben. Alázatosságunknak nem volt határa. Elég szem előtt tartanunk azt a fölöttébb jellemző mondásukat: Ha a régiek *angyalok* voltak, akkor mi csak *emberek* vagyunk, ha pedig azok *emberek* voltak, akkor mi olyanok vagyunk, mint a szamarak. Ez a halaka pedig úgy tünteti fel a dolgot, mintha a múlt idők emberei hanyagolták volna el a tórát, hogy egészen feledésbe ment. Ilyen hangon nem szoktak a tannák beszélni.

De nemcsak érthetetlen a halaka, hanem csonka is. A kinek némi jártassága van a misna nyelvezetében, azonnal észreveszi, hogy itt valami hiányzik, kimaradt. Világosabban szólok. Ha egy borajtat *בראשונה*-val vezetnek be, rendszeren két ellentétes szokást, korszakot állítanak egymással szembe, közben pedig megokolják, mért kellett az előbbi szokástól eltérni. Itt van egynehány példa:

a példákat még szaporítani lehetne, de az eddig felhozottak elég világosan bizonyítják, hogy az előttünk levő halakából az egyik tétel kimaradt, az indokolással együtt. S szerkezetének ez a hiányossága teszi az egész intézkedést homályossá, érthetelenné.

Igaz ugyan, hogy a toszifta nem önálló, szerves munka, akár rendszeresen szerkesztett pótlásokból, akár össze-vissza hányt-vetett jegyzetekből áll, mindenesetre a misnára támaszkodik. Vissza kell tehát mennünk a misnáig és ott keresnünk a kulcsot, mely a toszifta nyitjába bele illik. Csakhogy az ide vágó misnát se lehet amúgy röptiben megérteni. Itt is oly nehézségek torlódnak elénk, melyeket csak lassan és óvatosan lehet útunkból elhárítanunk. Hogy ezt sikeresen végezhessük, kissé nagyobb feneket kell kerítenünk. De előbb hadd álljon itt a misna maga, nehézségeivel együtt.

. . . משקלקלו הצדוקים התקנו . . . והתקנו שיהא אדם שואל את שלום חברו בשם ישאמר והנה בניו באו מבית להם ויאמר לקוצים יי עמכם ויאמרו לו ירכיב יי ואומר די עמך גבור החיל, ואומר אל תבו כי וקה אמך ואומר עת לעשות ליי הפרו תורתך. Berakót IX, 5.

A misna szerint tehát a szadduceusok elpártolása két fontos reformot tett szükségessé. *Reformot* mondok, mert különbség van *תקן* és *התקין* között. *תקן* egyszerű intézkedést jelent, de *התקין* mindig olyant, mely szemben áll egy másikkal, egy régiebb szokással és azt átalakítja vagy megszünteti. Tehát

két reformot léptettek életbe. Az elsőre itt ki nem terjeszkedünk. A második az volt, hogy mindenki Isten nevével köszöntse embertársát. Egyben kimutatják, hogy ez az intézkedés szorosan véve nem is újítás, hanem csak egy régebbi szokás visszaállítása, mert a bibliai korszakban szintén ily módon köszöntötték egymást az emberek. Ez állítás igazolására a következő helyekre hivatkoznak: mondva van »*Sime Boáz jött Bet-Lehehből és mondá az aratóknak: »Jhwh veletek!« s ők mondák neki: »Jhwh áldjon meg!«*; továbbá mondja — az Irás — »*Jhwh veled derék vitéz!«*; továbbá mondja: »*Ne vesd meg anyádat, ha megvénült!«*; továbbá mondja: »*Ha ideje cselekedni Jhwhért, megbontják tóradat.*

E versek összefüggését az alaptétellel nem lehet megérteni. Az első két bizonyíték, azt akarja igazolni, hogy köszöntéseknél már a bibliai időkben is az isten nevét szokták használni. Ezt értjük, ez helyes. De mit jelent és mit bizonyítson az utolsó két idézet? Hogyan tartozik a mi tárgyunkra a mondás: Ne vesd meg anyádat, ha megvénült? És az utolsó vers: Ha ideje cselekedni az Úrért, megbontják tóradat? Igaz, a gemara sem értette már az összefüggést, föl is veti az ilyenkor szokásos kérdést: *באי וצויר*, de felelete sehogy sem tud kielégíteni.

Mielőtt a halaka fejtegetésébe bele mennék, megjegyzem, hogy a misna némely kiadványaiban *צדוקים* helyett *צדיק* áll. S ez a helyes. E szerint az intézkedés éle a *zsidó-keresztények* ellen irányult, de miben?

Az utolsó versből kitűnik, hogy a tannák is érezték, hogy ők itt olyas valamit léptetnek életbe, olyas valamit engednek meg, a mi századok szokásával, kegyeletével ellenkezik, a mit elődeik szigorúan megtiltottak. Azért hivatkoznak az idők, a változott viszonyok kényszerűségére, ezért mentik magukat avval a tétellel: *ha ideje cselekedni az Úrért, meg kell bontani a toraht*, vagyis a mi nyelvünkön, ha magasabb érdekek parancsolják, még a századok szentelte szokásokat is meg kell szüntetni. De méltányolni is fogjuk szabadkozásukat, mentegetőzésüket, ha eszünkbe vesszük, miről is van szó. Isten négybetűs nevééről. A félelem, a tisztelet a tetragramm iránt oly nagy volt, hogy irtóztak azt kimondani. Már Josefus mondja: Isten erre kinyilatkoztatta nevét, melyet ember eddigelé nem

hallott és nem ismert s nekem sem illik kimondani. Rég. II, 12. De nemcsak a közönséges életben, még vallásos szertartások közepett sem ejtették ki. A kiejtés pótlása különböző módon történt. A gyakorlati életben, a törvényhozó vitatkozásban egyszerűen *ש*-et mondtak helyette s mindenki tudta, hogy Istenről van szó. Innen a kifejezések *ברכת השם קדוש השם* van szó. Ha a bibliában fordult elő a tetragramm, akkor *אשר* t mondtak helyette s így pontozták is. Itt már *ש*-et nem lehetett használni, mert ez Istent általában vagy valamelyik attributumát jelezte, holott *אשר* egyenesen a tetragrammot pótolta. A szabály elég világos: *נתב ביהוה ה' ונקרא באלף דלת* (Pesz. 50^a. Kidd. 71^a). A szamaritanusok azonban a betűket sem hagyták meg, hanem felcserélték és a négybetűs Isten neve helyett *ש*-et irtak. Geiger azt hiszi ugyan, (Urschrift 262.), hogy a zsidók is *ש*-et használtak eleinte s csak a septuaginta behatása alatt, a mely a tetragrammot mindég *σπριος*-szal fordítja, jött minálunk is szokásba *אשר*-t olvasni. Ez azonban valóságos histeron-proteron. Hogyan jutott volna a zsidó fordítóknak eszükbe a tetragrammot *Ur*-ral fordítani, ha nem szokták volna meg hazuról, ha nem tudták volna, hogy hitfeleik mindig *אשר*-t mondanak helyette? A fordítás idejében minden zsidó bizonynyal *אשר*-t mondott már *יהוה* helyett. Ezt legjobban látni még abból is, hogy még a vallásos funkcióknál sem merték a tetragrammot betűi szerint kiejteni, annyira félték a profanisatiótól. Ez a félelem pedig nagyon messze fekvő időkre nyúlik vissza. A talmud szerint már jámbor Simon korában sem ejtették ki a tetragrammot. Jóna 39b. *נניש מרבין ביש*. Pedig a halaka egyenesen elrendeli, hogy a papi áldás alkalmával, legalább Jeruzsálemben, ki kell ejteni. A vidéken a tetragramm helyett *אשר*-t mondtak. Szifré Num. 39. Szota 37b. Midr. r. Num. 114. Jeruzsálemben pedig dilemmában voltak: A halaka elrendelte, a túlságos vallásos aggodalom és félelem tiltotta. Úgy segítettek tehát a bajon, hogy középútat választottak: többet mondtak a *נני*-nál és kevesebbet a tetragrammnál t. i. elnyeltek, elharaptak belőle egy-egy hangot vagy szótagot. Ezt nevezték aztán *הבליע*-nak. Kidd. 71^a. *הבליע שם*. Itt ugyan a 12 betűs névről van szó, de a borajtaból határozottan kiderül, hogy a referens a tetragrammot érti. Hogy mi módon történt ez a *הבליע* azt már

Geiger mutatta ki. (Urschrift 275. és Nachgel. Schriften 5, 102.) Így a sátoros ünnepi körmeneteknél יהוה אלהיך helyett אלהיך mondtak és innen támadt a traditio, hogy az oltár megkerülése alkalmával יהוה אלהיך-t mondtak. Szukka 4, 5. A titokzatos יהוה אלהיך Szukha 45^a alkalmasint szintén a rövidítés egy példája. A végeredmény tehát az, hogy a vidéken a papok az áldás alkalmával úgy ejtették ki Isten nevét, mint a bibliában olvasták: יהוה. Jeruzsálemben pedig a tetragrammot használták, de nem ejtették ki tisztán és egészen. Ha tehát valaki Jeruzsálemben tisztán vagy a vidéken rövidítve ejtette ki a négy betűs nevet, az vétett a vallásos szokás és rendtartás ellen. Így értendő a misnah és Szanhedrin XI, 1. Nincs része a jövőendő világ üdvösségében annak, אלהיך אתה יהוה באתחתה a ki Isten nevét betűi szerint mondja ki. Erre vonatkozólag a gemára a következő borajját cizálja אלהיך ובלשון אלהיך. Rási értelmezése elfogadhatatlan. Rási ketté vágja a borajját, az egyik felét a vidékre, a másikat a jeruzsálemi szentélyre alkalmazza. Ha ki a vidéken Isten nevét kiejti, vagy Jeruzsálemben idegen nyelven mondja el לישון אלהיך, az elveszti jövőendő boldogságát. Ezt a nyakatekert magyarázatot a szöveg nem tűri meg. Csak annyit akar az mondani: Nincs része a jövőendő boldogságban annak, ki Isten nevét betűi szerint ejti ki, természetesen a vidéken, habár hadaró, értelmetlen módon elcsontkítva vagy rövidítve — לישון אלהיך — úgy, a mint Jeruzsálemben szokás volt. Mert a vidéken csakis יהוה אלהיך-t lehetett használni, hogy alárendeltsége, kisebbsége vallásos dolgokban, mint sok másban, ebben a tekintetben is kitűnjék.

Csak egyetlen egyszer lett a tetragrammaton tisztán, szabatosan, értelmesen kimondva: a főpaptól a jom-kippúri istentisztelet alkalmával. A tetragrammatont tisztán, értelmesen, szótagonként kiejteni héberül annyi, mint יהוה אלהיך pl. Szanh. 56^a אומר מה שמעתי בפירוש u. o. איש חייב עד שיפירש יהוה אלהיך. A tisztán kiejtett név pedig יהוה המפורש. Enyyiben különbözik a tekintet nélkül arra, hogyan, mikép ejtik ki, az első azonban magában zárja a kiejtés tisztaságát és épségét szemben minden csonkítással, hadarással יהוה אלהיך és לישון אלהיך.

Azt mondtam föllebb, hogy tisztán csak egyszer ejtették ki az Isten nevét: Jóm-kippúrkor a jeruzsálemi templomban.

Ez látszólag ellenkezésben áll a misna azon hírével, hogy a főpap háromszor mondta el a bűnvallomást és mind a három ízben mondta el a tetragrammatont. De már Geiger észrevette, hogy ez nem lehet. S mivelhogy a papok és a nép térdreborulásáról csak egyszer van szó a misnában (Jóma VI, 2.); csak egyszer, hogy a főpap kimondta Isten nevét יהוה אלהיך; csak egyszer, hogy vallomását יהוה אלהיך-mel kezdte, holott eddig mindig יהוה אלהיך-met mondott: azt következtette, még pedig helyesen, hogy a főpap nem is mondta ki a tetragrammot csak egyszer. Az első két ízben יהוה אלהיך-t mondott, azért használja a misna יהוה אלהיך kifejezést. Csakhogy ebben már nincs igazsága. A jeruzsálemi templomban nem mondtak יהוה אלהיך helyett, hanem elnyeltek egy-egy hangot vagy szótagot belőle. Az első két bűnvallásnál a főpap nem mondta ki tisztán a tetragrammot, hanem elharapta, megcsontkította, összehúzta, mint a szukhoti körmeneteknél, itt is יהוה אלהיך-t mondott. Ezt a nép nem is értette és nem borult térdre. De mikor harmad ízben יהוה אלהיך-t tisztán, épen és szabatosan ejtette ki, a nép meghallotta, megértette és térdre borult.

A mint azonban a templom megdőlt, az áldozatos istentisztelet megszűnt, a tetragrammot többé ki nem ejtették, sem egészben, sem részben. Egész Judaeában mind az istentiszteletben, mind azonkívül az יהוה אלהיך járt. S minél inkább kivezett a négybetűs név a közhasználatból, annál titokzatosabbá vált, annál jobban borzadtak annak profanizációjától. Ekkor beállott egy fordulat a zsidóság történetében, a mely vezetőit arra kényszerítette, hogy kegyeletlen, félelmen, századok megszentelte szokáson túltegyék magukat és a tetragramm kiejtését még a közéletben is, nemcsak megengedjék, hanem határozottan elrendeljék. A kereszténység világrajövele volt ez a forduló pont. A zsidóság védelmi pozícióba szorult. A különböző felekezetek kiméletlenül döngették kapuit. Tarsusi Pál és apostoltársai bejárták a községeket híveket toborzani az új vallás számára. Eleinte halkán és óvatosan, majd nyíltan és merészen hirdették tanaikat. A régi Jeruzsálem és temploma helyébe egy láthatatlan lelki Jeruzsálemet léptettek. A főpapot Jézus, a Jóm-kippúr és áldozat engesztelő erejét az ő halála pótolja. Az egyisten eszméből az alexandrinizmus és hellenizmus hatása alatt trinitás, Isten gyermekéből Isten egy és elsőszülött

fia lett. Jézus neve természetfölötti bűverővel bír. Avval gyógyítják a betegeket, űzik az ördögöket. Az ő nevében köszöntik egymást a testvérek és az apostolok hiveiket. Ő »az Úr.« Ti engem így hivatok — szól Jézus —: Mester és Uram! Helyesen szóltek mert az vagyok. (János ev. XIII, 13.) Ha *zvqios*-t mondanak, nem Izrael Istenére gondolnak, hanem Jézusra. A régi szövetség — úgy állítják — megbomlott s új lépett helyébe. A régi Izraelt egy másik újdonsatúj váltotta fel. »Mikor új szövetséget mondott, írja Pál a zsidókhöz (VIII, 13) az elsőt avulttá tette.« A mi pedig elavult és elévült, az közel van ahhoz, hogy semmivé legyen. Ezt a nézetet, ezt a nevet és a névvel együtt ezt a fogalmat akarták a zsidó-keresztények és proselyta-fogdosó vezérek a zsidók köztudatába becsempészni. Ennek tehát útját kellett állani és minden rést jól betömni. E czélból a zsidó bölcsek több új intézkedést léptettek életbe. Ezek közt az egyik az volt, hogy a zsidók egymást ne az »Úr« nevén — mert a keresztények mást értettek rajta, hanem a tetragrammal köszöntsék.

Természetes, hogy ezt megokolni, megengedhetőségét igazolni kellett. Igazolták is. Igazolták avval, hogy kimutatták, hogy régente ez volt a szokás, hogy a nép, Boáz, Gideon, szintén ily módon üdvözölték egymást s egyben intették is a zsidókat, ne engedjenek az édesgető csábító szónak, ne pártoljanak át a fiatal valláshoz, mert a tisztességben, becsületben, megőszült anya gyermekeitől nem megvetést, cserbenhagyást, hanem kegyeletet és tiszteletet érdemel, a mint Salamon is mondta már: *Ne vedd meg anyúdat, ha megöregedett.* Való igaz, hogy a tetragramm kiejtése s még hozzá a közéletben oly radikális újítás, mely szemben találja magával a tradíciót, a pietást, a törvényt: Ámde rendkívüli idők rendkívüli intézkedéseket kívánnak. Ha nagy érdekek forognak kockán, ha lét és nemlétről van szó: akkor nem szabad kicsinyeskedni, tétovázni, hanem merészen cselekedni, mert ha itt az idő, hogy *היה*-ért kell cselekedni, megbomlik, érvényét, hatályát veszti a tóra más rendelkezése. Így fogom fel a misnát. Felfogásom helyességét fényesen igazolja egy régi hagyomány a Midrásban (Rút V. fej.). A hely így szól: Három dolgot rendelt el a földi bíróság és hagyott jóvá a mennyei bíróság, ezek egyike, hogy a köszöntés a négybetűs név kiejtése mellett történjék,

mert mondva van: Jer 23, 27. *היהבים להשכח את עמי שמי כאשר שכחו את שמי כבעל* *neveimet, amint elfelejtették őseik neveimet a Baal miatt.* A próféta az áljosokat ostromozza, kik hazug beszédekkel ámtíjják a népeket; Izrael Istenének nevében szólnak ugyan, de szívök máshova vonzza őket. Felhasználják Isten nevét, hogy a népet tévedésbe ejtsék, hogy figyelmét elaltassák. Az ártatlanság hangján szólnak, hogy későbbben annál biztosabban ejtsék meg azokat, a kik kelepczéjökbe kerültek. Ez a kelepcze a *Baal* szó volt. Baal épen úgy, mint *אֱלֹהִים* urat, gazdát is jelent, de a keleti népeknél ez egyszersmind egy egész fogalom, egy istenség volt. Ha egyszer a Baal szót megszoktatták a néppel, könnyű volt azután a szóba más értelmet csempészni bele. Ezért mondja Hosea is: III, 18. *»És azon a napon híni fogsz engem: שׁיִי férjem, és nem hívsz engem többé בעלי* *Uramnak*«, mert e szó révén a Baal istenség is juthatott eszébe. Elrendelték tehát, hogy köszöntésekben a tetragrammot használják és nem az *אֱלֹהִים*-t, mert e szó keresztény körökben mást is jelentett és így vajmi könnyen elfelejthetné Izrael Isten igazi nevét, a mint azt az ősök a baal szó révén el is felejtették.¹⁾

A tószifita most már világos. Most már tudjuk, mit akart, s mit akarhatott mondani. Hajdanában, mikor a tórát még jól ismerték, a biblia eredeti szövegét alaposan tanulták és nem a septuagintát, a hithűség még erős volt és nem akadt annyi szakadó és pártütő, a tetragrammot nem volt szabad, nem kellett használni, még az istentisztelet alkalmával is elnyeltek, elharaptak egy-egy szótagot belőle, hogy tisztán hallható ne legyen, most azonban, hogy a keresztény szekták elszakadtak a zsidóságtól, új hitet vallanak és a zsidókat csellel át akarják téríteni és közéjük mindenféle új nevet, fogalmat, elvet becsempészni, a régi fogalmakat pedig elhomályosítani, elcsavarni, meghamisítani, a mint azt *אֱלֹהִים* szóval teszik is, elrendelték, hogy a négy betűs nevet minden sorupulus nélkül köszöntésekben használják, kiejtsék. A tószifita szövegét tehát körülbelül így kell helyreállítani:

¹⁾ L. M. Zs. Szemle 1891, 491. Venetianer a midr. felfogását egy másik versre alkalmazza.

בראשונה שהיתה תורה הביבה על ישראל היו זקנים ממליצו את השם
משקלקלו המצן והיה תורה משתכחה מישראל החקנו שיהא אדם שואה את
שלום חברו בשם שנה והנה י' ו' ו' לקצרים י' עמכם ואומר י' עמך
נכור החיל

Pécs.

DR. PERLS ÁRMÁN.

AZ ELEUZISZI MISZTÉRIUMOK A JERUZSÁLEMI TEPLOMBAN.

(Folytatás és vége.)

Az ünnepély idejének s színhelyének megegyezése után lássuk az ünnepély főszereplőit. A nők udvarába levezető lépcsőzet legfelsőbb fokán állt két pap, kik — a hagyomány leírásából következtetve — az ünnepély vezetői voltak. Minthogy ők álltak a legtelsőbb fokon, a többi lépcsőn pedig a zenélő s éneklő leviták álltak, nagyon közelfekvő a feltevés, hogy ők dirigálták is az éneket, amely hivatal megfelel az eleüizisi *ἱερόφωνος*-nak. Valószínű azonban, hogy csak az egyik volt az ének felügyelője, holott a másik a fáklyatartókat tartotta onnét a magasból szemmel s akkor az megfelelné a *δαδοῦχος* hivatalának. De ha fel is tételezzük, hogy mindkettő az ének felügyelője volt, minthogy Eleüizisben is ketten voltak — egy férfi és egy nő — még akkor is kell, hogy léteztek külön fáklyafelügyelők. A vízáldozatot bemutató főpap megfelel az *ἐπιβώμου*-nak. Az eleüizisi *παῖς ἀφ' ἑστίας* létezése magyarázza meg azt, hogy miért ép a legényifjak voltak a papok közül megbízva a főfáklyák meggyújtásával. A *ἱεραβλής*, mint a fuvola kezelőjének külön kiemelt hivatala kétségtelenné teszi eredetét a jeruzsálemi ünnepélynek, melynek legfőbb zenei jellege gyanánt a fuvalát említi a hagyomány.

Hátra volna még az ünnepély hivatalos szereplői közül a *ἱεροζῆγος*-nek megfelelő kikiáltó hírnök. A hagyomány *קרא הנבר* kifejezését mindenki úgy fogja föl, hogy »midőn a kakas megszólalt« (akkor indult a menet a Silóához). Igaz ugyan, hogy a talmudi nyelvezetben a *נבר* szó, mely férfit jelent, kakas jelentésben is előfordúl, de csakis akkor, ha a kakasnak erős voltáról van szó (Gittin 68. b. v. ö. Spitzer, die Uhr p. 43.), holott az időmeghatározásnál *רננילא* kifejezés használatik, mint pl. Berachoth 60. b. Sét Joma 20. b. lapján igen

érdekes vita közöltetik, mely Ráb és R. Sela közt folyt az időmeghatározásra alkalmazott *קריאת הנבר* kifejezés fölött. R. Sela azon nézetet vallotta, hogy azalatt a kakas értendő, holott Ráb addig vitatta a »hírnök«, »kikiáltó« értelmezést, míg érvelése előtt ellenfele is csakugyan meghajolt. Figyelembe véve tehát ezen vita eredményét s azt a körülményt, hogy Eleüisisben is megvolt a *ἱεροζῆγος*, bátran eltekinthetünk a vízmerítésről szóló tudósításban előforduló *נבר* kifejezés hagyományos »kakas« fordításától, minthogy az egész ünnepély keretébe is jobban illik egy hírnöknek szerepeltetése.

S vajjon a köznépek az ünnepélyből való kizáratása nem az eleüizisi beavatottakra emlékezett? Az eleüizisi misztériumokban is csak kiválóbbak vehettek részt s abból magyarázható, hogy a vízmerítés ünnepélyének örömében is csak Izrael kiválóbbjai részesülhettek.¹⁾

Ha tudjuk továbbá azon kétségtelen tényt, hogy Eleüisisben a vízáldozatra szolgáló plémochoa agyagedény volt, melyből keletre és nyugatra öntötte ki az áldozatvizet a pap, úgy könnyen redukálható eredeti értékére a talmudtanítók vitája, vajjon a jeruzsálemi vízmerítés ünnepélyén a folyadékáldozatra szolgáló két edény — melyek közül az egyik keleten, a másik nyugaton állt — ezüstből, vagy pedig mészkből (כסף) készült-e. Bizonyára a plémochoa anyagához közel álló mészkből volt s csak az ősi dicsőségnek büszkesége szerette volna ezüstből készültnek képzelné.

Bár nem oly eklatáns bizonyító erejű, de mégsem hagyható megemlítés nélkül az a körülmény, hogy a szadducáus főpap ellen irányult néplázadás alkalmával leütött oltárszervat ép egy sódarabbal pótolták, s míg azt elő tudták keríteni, addig nem is hoztak Támid-áldozatot. Tudjuk, hogy Levit.

¹⁾ A hagyomány ezen ünnepélyből kifolyólag mondatja Hilléll: *אם אני כאן הכל כן*, mely mondas nem istenre vonatkozik, hanem a nép kizáratására való tekintettel mondhatta a szelid s emberszerető Hilléll: »Ha én itt lehetek, úgy bizony mindenki is ide bocsátódhatnak.« Egészen Hilléllre vall ily értelemben e mondas, holott a másik mondas: »Lábaim oda visznék, hova szeretek menni«, valószínűleg nem ezen ünnepély alkalmából keletkezett, (noha a Toszifta Szukka IV. egyedül azt a mondaszt közli) s csak a közös szerzőség miatt említette föl e helyen ezt is a tradáló.

II. 13. szerint mindennemű áldozatnál volt sóra szükség; tehát ha már másként nem is lehetett hamarjában kiigazítani az oltárszarvat, de só mindig kéznél volt, s akkor miért kellett azon a napon beszüntetni a fontos mindennapi áldozatot? Nem lehetetlen azonban, hogy miként az eleuziszi misztériumoknál mutogattak egy rejtelmes ládát, melyben többek közt só is volt, úgy Jeruzsálemben is kiegészítő része volt az ünnepélynek ily láda, s valószínű, hogy az ünnepély szer-tartása következtében megcsorbult oltárszarvon elkövetett hibát ugyancsak az ünnepélyhez tartozó szent tárggyal vélték jóvá tenni. Azért kellett a mindennapi áldozatnak szünetelnie addig, míg a misztikus ládának megszűnt a szerepe s kivehették belőle a sót. Igaz, hogy a hagyomány szerint csak egy napig szünetelt a Támid-áldozat, de arról sem nyilatkozik a hagyomány, valjon a vízmerítés hányadik napján volt a néplázadás, s így föltehető, hogy az csak utolsó napon történt.

Ha még ezután tekintetbe vesszük az ünnepélyen szolgáltatott papok hivalkodását, hogy az ősök elfordultak Istentől, mely kijelentés ép a papok részéről ezen az ünnepélyen téve egyenes utalásnak tekinthető az ünnepély pogány eredetéről szóló elmosódott tradícióra; tekintetbe véve azt a nagy fáklafenyőzőnt s az eleuziszi orgiákra emlékeztető kicsapongó örömet, mely világos mása az eleuziszi ünnepeknek; továbbá a hagyomány azon tudosítását, mely szerint Simon b. Gamliél féktelen öröm közben folyvást a földet csölgatta, mely cselekvésen a Démeter iránti tisztelet csillog át; tekintetbe véve az ünnepély felozlásokkor mondott búcsúszót: »Áldjon meg az örökkévaló Czijonból, hogy láthatd Jeruzsálem jólétét egész életeden át s láthatd gyermekeidnek gyermekeit, béke legyen Izraelen,« mely kifejezi az eleuziszi misztériumok eszmei tartalmát: a jólétet, a gyermekáldást s az Istenbékét; tekintve az ünnepélynek kizárólagosan éjjel történt lefolyását s végre a hagyományban fennmaradt névét az ünnepélynek: »a merítőnő házának öröme«, mely névről ma már ki nem mutatható, hogy tulajdonképen mit jelent, s csak hozzávetőleg mondható, hogy talán Keleos király leányaira vonatkozik, kik Demeterre akadtak, midőn a kuthoz mentek, hogy vizet merítsenek; mindezt tekintetbe véve nem

zárközhatunk el azon tény elől, hogy a jeruzsálemi vízmerítés ünnepélye s az eleuziszi misztériumok közt határozott összefüggés létezik.

Hézagos ugyan a talmudi hagyomány, de teljesen megbízható, minthogy a későbbi akademikus viták nem vetkőztették ki eredetiségéből. E hagyomány pedig — bár nem nyújt egész képet az ünnepélyről — oly sok feltűnően megfelelő érintkezési pontot mutat fel minden mozzanatában, hogy itt véletlen találkozásra gondolni nem lehet.

Ténynek vehető, hogy a görög érintkezés következtében az eleuziszi misztériumoknak megfelelő, de a zsidó kultusz keretébe illesztett s pogány színezetétől megfosztott örömműveléssel Jeruzsálemben egészen a templom elpusztulásáig.

III.

Hátra volna még azon kérdés megoldása, valjon meghatározható-e az időpont, a midőn a jeruzsálemi templom környéke is ezen ünnepély színhelyévé avattatott.

Graetz (Psalmen p. 49. és Geschichte III. p. 138) azon nézetnek ad kifejezést, hogy Salome Alexandra királynő (78—69 Kr. e.) volt az egész ünnepély kezdeményezője. Érvelése a következő: Sándor Jannai király volt az a szadducäusi főpap, aki a folyadék-áldozat szentségét botrányosan megsértette, miáltal az ünnepélyen jelenvolt nép lázadását idézte fel (Geschichte III. b. p. 704). Sándor Jannai halála után neje Salome Alexandra jutott trónra, ki már nem a szadducäusokkal tartott, hanem a pharisäusokkal, kiknek jóindulatát azzal akarta kiérdemelni, hogy a férje által megsértett folyadék-áldozást a vízmerítés ünnepélyének nagy pompájával vétette körül. Első pillanatra nagyon tetszetős Graetz föltevése, de azonnal képtelenné válik, ha meggondoljuk az ünnepély lefolyását. A pharisäusi intézkedések egész jellegével ellenkezik az ünnepély éjjeli orgiája, s bizonyára nem jelölték volna ki ép a nők udvarát az ünnepély színhelyéül, ha annak rendezése — a pharisäusok kedvét keresve — a folyadék-áldozás nagyobb szentségét célozta. Sőt inkább Sándor Jannai megbotrányoztató viselkedéséből, ép az következtethető, hogy a pharisäusok — kik Sándor halála után befolyásolták a királynőt — az ünnepély megszorítása iránt intézkedtek.

Előbbi időben kell keresnünk az ünnepély kezdeményezését, minthogy — ha el is fogadjuk Sándor Jannai s az illető szadducäus főpap azonosságát, ami utóvégre is Graetznek csak föltervése — illetlen viselkedése azon főpapnak ép abból magyarázható, hogy a már gyakorlatban lévő éjjeli orgiák okozták könnyelműségét az áldozatnál. Ezen ünnepély történetében is Renan szava bizonyul igaznak, hogy a pharisäusok szenvedélyes szeretettel hevültek föl olyan intézmény megvédésére, amely kezdetben csak rájuk erőszakoltatott.

Ezen kezdet pedig Antiochus Epiphanes idejében kereshető, amidőn körülbelül huszonöt évig olyan főpapok kezében volt a jeruzsálemi templom kultusza fölötti hatalom, kik Antiochus kegyeiben akarván járni, nemcsak kaczerkoddak a görög szokásokkal, hanem szívesen nyújtottak segédkezet Izrael ősi vallásának kiirtásához is.

A hellenisták törekvésének első eredménye Jasonnak főpappá történt kineveztetése volt 173 körül. Jason avval kezdte meg a fölforgató művet, hogy Antiochus engedelméből nyilvános játékokra gymnasiumokat emelt s a templom környékén az olympiai játékok számára rendezett be tért.

De Jason nem volt elég görögbarát a hellenisták előtt, őt is még zsidó-nemzeti főpapnak tekintették, ki bizonyárgátat akart vetni túlzó törekvéseiknek, amiért kieszközölték Antiochusnál, hogy helyébe a »megbízhatóbb« Menelaos neveztetett ki főpapnak (171 körül). A hellenisták igaz emberükre találtak Menelaosban, ki — hogy Antiochus kegyeiben megmaradjon — elárulta a zsidóságot. A zsidó történet legszomorúbb lapjait képezik azon merényletek, miket Antiochus követett el a zsidók vallásán Menelaos segédkezése mellett. Fegyverhatalommal kényszerítetett a z-idóság a görög vallás kultuszának gyakorlására. Az elkeseredett nép tehetetlen volt a boszúra, Menelaos az Akrában tanyázó szirus sereggel örködött a pogány kultusz megtartásán. Tíz éves főpapi hivataloskodás — vagy inkább garázdálkodás — után kivégeztetett. Menelaos után valószínűleg Juda Makkabi látta el a főpapi tisztelet (Graetz II. p. 365), de sürgősebb hivatása volt a harcztéren, amely körülményt fölhasználva a hellenisták kieszközölték, hogy a görögbarát Alkimos helyeztetett a főpapi méltóságba. Alkimos nem tartozott a túlzók közé, legalább

színelig, mert eleinte megbíztak benne az összes pártok, de a történeti források (idézve Graetz III. 10. s k. lapjain) elégtelenségről tanuskodnak, amiért Alkimos is pogány kultuszra irányuló intézkedéseket tett a templomban. 159-ben bekövetkezett halála után hét évig nem volt betöltve a főpapi méltóság.

Ilyen főpapok kezében volt tehát körülbelül huszonöt éven át a jeruzsálemi templom kultusza, mely negyedszázad teljesen elég arra, hogy meghonosítson valamely intézményt, mely ha eredetére nézve egészen idegen is, de eszmei tartamára s külső szertartására nézve könnyen hozzásimulhatott az ősi vallás eszmeiköréhez s szertartásához.

Legvalószínűbb az, hogy Menelaos honosította meg a pogány istentisztelettel kapcsolatban az eleuziszi misztériumokat is. Tízéves főpapsága idején fegyveres hatalommal tartathatta meg az ünnepélyt a legkicsapongóbb orgiákkal. Utána Juda Makkabi jött, aki megtisztította ugyan a templomot a pogány kultusztól, de templomavatása Kiszlev hónapban (télien) történt s a következő Tisri hónapban, amikor az ünnepély ideje volt, s ameddig majdnem egész év mult el, már ismét a harcztéren látjuk Judát, holott a templomban Alkimos keze működött. Alkimos szerette volna kielégíteni az összes pártokat, de a szirus hatalom kegyéből sem akart kiesni, s így valószínű, hogy a pogány kultuszok közül ezt az egyet gyakoroltatta, melynek a Menelaos által meghonosított erkölcstelen túlhajtásait megszüntette s beleillesztette a folyadékáldozat szertartásának keretébe,¹⁾ másrészt pedig ezen örömmünnepély megtartásával port hinthetett a szirus hatalom szemébe is. Alkimos főpapsága s az utána következő hétéves interregnum alatt annyira megszokhatták már az ünnepélyt, melynek pogány színezete el is mosódhatott, hogy a húszéves gyakorlat után már nem is tekintették idegen eredetűnek s rendes kiegészítő szertartását képezte a Sátorosünnepi áldozatoknak. Sőt alig egy századdal később már a pharisäusok lázadtak föl a főpap

¹⁾ A nagy bün, melyet a történeti források szerint, Alkimos elkövetett a vallás ellen, az volt, hogy az elődvarát élválasztó falat, melyen túl pogányoknak nem volt szabad menniök, lebontatta. (Graetz III. p. 10) Csak akkor értjük meg, hogy miért minősítették Alkimos ezen tettét olyan nagy bünnek, ha hozzáképzjük a vízmerítés ünnepét, a melyet a templom nagy elődvarába akart bevinni.

ellen, aki a helyett hogy keletre s nyugatra áldozott volna, — mint az eleüizisi ünnepeken történt — a lábához öntötte a vizet. Nincs elegendő ok annak feltevése, hogy az áldozó főpap — Sándor Jannai — azért követte el ezen illetlenséget, hogy a pharisäusokat boszantsa; a szentélyben még a szaducäus főpap is tartózkodott volna attól, hogy ott nyilvános botrányt idézzen föl. Sokkal természetesebb az, ha föltételezzük, hogy az éjjeli kábitó örömeiben résztvett főpap oly kimerülten állt az oltár elé, hogy nem tudott magával számot vetni az áldozás módjáról. Valószínű, hogy ennek következtében történtek olyan intézkedések, melyek jóval megszorították az ünnepélynek orgiákra alkalmat adó jellegét.

Ezen átalakulási mozzanatokra vonatkozhatik a hagyományok tudósítása a nők részvételéről. Menelaos idejében a nők voltak az ünnepély szereplői s a férfiak csak mint nézők voltak jelen. Alkimos idejében a férfiak vették át a szerepet s a nők voltak a nézők. Minthogy azonban így is összekeveredtek s könnyelműségek fordultak elő, Salome Alexandra idejében a nőket karzatokon helyezték el. Évenként felállították e karzatokat, míg végre Heródes építkezései alkalmával állandósították.

Csurgó.

DR. VENETIANER LAJOS.

ADATOK A ZSIDÓK TÖRTÉNETÉHEZ NAGYSZOMBATBAN.

Nagyszombat azon városok közé tartozik, ahol a zsidógyűlölet mindig valóságos melegágyra talált. És sehol Magyarországon nem fajult el e gyűlölet annyi és oly kegyetlen üldözésekké, mint éppen Nagyszombatban. 1340-ben zsidó gyilkosság történik (Dr. Kohn Sámuel: A zsidók tört. Magyarországon 173. l.). 1494-ben valóságos autodafé-t rendeznek a nagyszombatiak, zsidókat elevenen máglyára hurczolnak (u. o. 243.).

A középkorban rendszeren ott, ahol nagy a zsidógyűlölet, leginkább akadunk zsidó aposztatákra. A szorultság, a gyengeség, félelem, vagy éppenséggel az anyagi előny viszi a számalomraméltókat a keresztvíz alá.

Nagyszombatban egy sírfelirat az 1391-iki évet a »jaj-

gatás évének« mondja (Kohn u. o.) és tán ezen mostoha időkel függ össze, hogy nemsokára itt Nagyszombatban egy zsidó aposztata nőre akadunk.

Sára asszony a 15. század első negyedében Nagyszombatban felveszi a keresztiséget és »isten kegyelméből keresztény lesz«.

Ennek a Sárának a fia, *Zsigmond* zsidó, azonban zsidó marad és 1421-ben Sopronban találjuk, ahol anyja nevében követelése van *Jüding Niclás* városi tanácsosnak feleségén, Erzsébeten. Végül békeességben kiegyeznek és a következő okiratban elismerik kölcsönösen a köztük létrejött egyezséget.

»Ich Sigmund, der Jud vnd Ich Elisabeth, Niclas des Jüdings die zeit des Rats der Stat zu Odenburg hawsfraw vergehñ für vns vnd all vnser erben vnd tun kund öffentlich mit dem brife vmb alle die vodrug (=Forderung) krieg, stöss vnd misschelug (=Missheligkeit) die gewesen sind zwischen mein (=mir) vorgeantn Sigmundn des Juden an ainem tayl vnd mein egenantn (=ehe genannten) fraun Elisabeth des andern tayls von wegen der Summ geltes vnd alles des gesuchs vnd schadens So darauf gegangen ist, So ich egenant Sigmund an stat Sara der Jüdin vnd von den genaden gotes dizmals ein kristniñ meiner rechtn muter zeuordern (= zu fordern) vnd zesuechen gehabt habe nach ynnhaltung (=Erhalten) des Gerichtsbrifes So ir die erbern (=ehrbaren) weisen der Richter vnd des Rat der Stat zu Tyrna daruber gegeben habend, Derselbn krieg vnd stöss sein wir zu baiden seyt mit gütllichem vnsern willen unbetwingenlich (= ohne Zwang) zescheidung gegangen hinder die erbern vnd weisen Hern Czekelusch Petren die Zeit Burgermeister zu Odenburg« stb.)

* * *

Nagyszombatból. bár a zsidók sok zaklatásnak voltak kitéve, ez időben nem üzték ki véglegesen őket. II. Ferdinánd

¹⁾ Ez-n okmány eredetije papíron Sopron város levéltárában van. Lad. 4 et D. fasc. 7. Nr. 497. Az okmányon 2 pecsét van, egy sárga és egy zöld, az egyik Thomas Turnhofer soproni tanácsos, a másik Niclas Jüding tanácsos kölcsönként pecsétje, mert *Zsigmond* zsidónak, amint az okmány végén mondja (»wan wir selber aign Insigil nicht erhaben«) nem volt saját pecsétje. Az okirat 1421. december 24-én kelt (»an Eritag nach sand Thomas tag des heiligen zwelf boten«).

idejében mindenesetre bekövetkezett ez a katasztrófa. Külön privilégiumot kapott a város, melyben ezen kiváltságot a királyi kegy megerősítette. Ezen privilégiumot úgy I. Lipót, valamint Mária Theresia is újlag megerősítette.

A kiűzésre állítólag valami gyermekgyilkosság, még pedig rituális szinben feltüntetve, szolgáltatott okot. A nagyszombatiak már iskolázva voltak e tekintetben. Az 1494-iki zsidóégetés is egy gyermek eltűnésének a következménye volt, amit a jó nagyszombatiak nagy szorgosan rituális gyilkossággá fűjtak föl. De akkor még sem tudták a zsidókat a városból kiűzni. Ami azonban nem sikerült az ösöknak, sikerült néhány emberöltő után a már jobban iskolázott utódoknak.

II. Mátyás uralkodása alatt a nagyszombatiak a zsidók ellen 1615-ben egyenesen inkvizíciót kérnek. Maga Mátyás ugyanis a szabad királyi városokban általános inkvizíciót akar elrendelni, aminek az éle bizonyára a protestánsok ellen is irányult volna. Bár a bécsi béke, a protestánsoknak magna chartája, már törvénybe volt iktatva, de Bethlen Gábor fészkelődése Mátyásnak ismét kényelmetlenné kezdett válni. Az elrendelendő inkvizíció ügyében a szabad királyi városok, mint hogy 1608. óta az országgyűlésen szavazati joggal bírtak, együttesen tanácskoztak, hogy hogyan járjanak el. Pozsony és Sopron az inkvizíció ellen van, mert ez sértené a szab. kir. városok kiváltságait és mivel nincsenek általában tisztában ezen inkvizíciónak mibenléte felől. Pozsony kijelenti, hogy az inkvizíció oly pontokat foglal magában, hogy azt okvetlenül meg kell akadályozni. Nagyszombat kijelenti, hogy igenis kért inkvizíciót és akar is, de csak a zsidók ellen. Erre a városok a nádorhoz (Thurzó Györgyhöz) akarnak segítségért folyamodni, a ki Kassán tartózkodik. Időközben azonban Kassáról megnyugtató levél jön, hogy csupán Nagy-Szombat és Trencsén kap inkvizíciót.

Ezen eseményről Sopron város községi jegyzőkönyve ad hirt, amit egész terjedelmében ide igtatok:

»Den 13. April. Nachdem die Presburger vernahmen (vernommen), dass Ihr Kay. Mtt. (Maiestät) eine Inquisition in den Freystetten anzustellen decernirt, damit nun solches, die weil es biss dato bey bemelten stetten ubrauchig gewesen, nicht in das werkh gesetzzt wurde zue merklichen Schmelerun-

gen der privilegien liberart. Civitatum, haben sie etlicher Frey-stät mainung und Vota hierüber requirirt, darüber herr Matthes und Jakob Stainer nach Pressburg verordnet, welche refferirt, dass die Pressburger solches Auch den obern stetten zuegeschrieben, die Zuer Antwortt geben das es wider dero privilegia sey, und wurde nichts guts mit sich bringen, wieden des Georg Básta angestellte Inquisition noch nicht verdaut ist, die Tyrnauer haben gleichwol vermeldt, das sie solche begert, aber nuer wegen der Juden. Item wegen Etlicher des Maximiliani Regis geldschuld halber, Indem sie nicht wissen wo auss, die weil sich solche Summa von Tag zue Tag mehren Thuet. Im übrigen sein sie nicht willens eine Inquisition zue leiden. Nostrj Legatj nach dem ihnen noch nicht wissent, wie solche Inquisitio angestellt in genere oder Auffetlich stett in Specie, können sie sich auch nicht resoluiren, wie bei ihr. May. einzukumen were, damit man nicht vor dem Perfuschen (= verpfuschen) thete, weil man noch Kein beneh hierüber empfangen. Die Pressburger ad haec: es sey nicht zue warten, die weil solche puncten in der Instruction der Inquisitorn sein sollten, das man umb Gotteswilln gepetten solche Aus zulassen, Aber Ihr. Kay. Mtt. hab nicht gewolt, die Commissarien aber sollen under andern auch dise Sein als Pethe Lázló, Hermanus, Lippay, Piber, haben dennach beschlossen man solte Herren Palatinum hierüber ersuchen, interim aber sein Schreiben kumen von Cassau, darinnen vermeld worden, weil sie bey dem Palatino destwegen einkumen, dass Ihr Gnad. zuer antwort erthalt, wie das solche inquisitio nuer über die Statt Tirnau und Trencsin angestellt sei, wo aber einer mehr solte destwegen etwas beschwerlichs firkomen, und zuestehen, wolle er auf ersuchen nach möglichkeit erscheinen und hulff laisten.¹⁾

Hogy Trencsén is a zsidók ellen kérte-e az inkvizíciót, az innen nem tűnik ki, azonban Nagyszombat a zsidók ellen kért és kapott inkvizíciót. Valószínűleg ez volt az előjátéka a később lejátszódott drámának, a bevezetés a II. Ferdinand alatt néhány év múlva végrehajtott zsidókiűzéshez.

Sopron.

DR. POLLÁK MIKSA.

¹⁾ Eredetije Sopron város levéltárában: Gemainer Statt Oedenburg Prothocoll 1615.

A DINER CSALÁDRÓL.

A kútfőkben közölt okmányban nevezett Diner Jakab előbbi családi neve »Haasz« volt, a mint a latin okmányból is kitünik, de az egyének felcserélhetése miatt a magas Kamara nevét »Dinere« re változtatta át.

A megdicsőült neve, gyakorolt játékonysága következtében ország-szerte ismeretes volt, azonkívül igyekezett bitsorsosai helyzetét nagy befolyása által türethetővé tenni, úgy hogy fiatal koromban Liptó-Szent-Miklóson el volt terjedve az a mondás: »Mig Diner Jakab élt, nem lett zsidó hamis vádaskodás alapján börtönre vetve«, a mi nagy érdeméül tekintetett, minthogy azon időben, sajnos, gyakran megtörtént, hogy egyik vagy másik zsidót hamis vád alapján elzártak.

Nemes törekvését és tulajdonságait örökölték fiai: Izsák és Sámuel. Diner Izsák egyedül a községnek élt, teljes odaadással a község jótékony intézeteinek szentelte egész életét. A harminczas évek végén és a negyvenes évek elején minden törekvése oda irányult, hogy a község részére olyan zsinagógát építtessen, mely olyan művelt községnek, mint a milyen azon időben szülővárosom volt, méltóképen megfeleljen. Fáradozását siker koronázta, mivel ezen zsinagóga az ország legszebbjei közé tartozott és ha a hetvenes évi tűzvész a boltozatot el nem pusztította volna, még mai napig is legszebb zsinagógánk egyike lenne.

A »Chevra-Kadisa«-nak megboldogult atyja nevében odaajándékozta az izr. temető mellett lévő s a tót okmányban felemlített telket.

Diner Jakab második fia, Sámuel, fenkölt szellemmel s nagy műveltséggel bíró egyén volt. Ő a zsidó emancipációnak szentelte egész életét. Nagy befolyása által jött létre a negyvenes években azon törvényczikk, hogy a felsővidéki magyar zsidó kereskedőknek szabad volt a királyi bányavárosokban keresztül utazni, hogy gyorsabban érhessenek a fővárosba, Budapestre. Továbbá szinte az ő fáradozásának volt az eredménye, hogy Korytnicza fürdőhelyet, mely kincstári birtok, már a harminczas években megengedték a zsidóknak üdülés céljából felkeresni.

A negyvenes évek második felében osztotta Diner Sámuel ezen nehéz feladatot egyetlen Móricz nevű fiával, ki szinte egyike volt azoknak, kik a zsidó emancipáció ügyében sikerrel működtek. Nagy iparkodással s kitartó odaadással fáradozott ezen két férfiú, hogy a

negyvenes években felállított elemi iskolában a magyar nyelvet mint rendes tantárgyat hozhatták be. Diner Sámuel háza a megyében a magyar szellem- és hazafiságnak központja volt, úgy hogy a szabadságharc előtt viselt előljárósi tiszttel, melylyel a község fiát, Diner Móriczot tüntette ki, egészen a hatvanas évekig vegyes elemek viselték; a hatvanas évek után azután ismét Diner Móriczot tették meg előljárónak.

Diner Móricz is azok közé tartozott, a kik 1861-ben a híres gróf Károlyi-féle konferenciákban részt vettek és ő is erélyesen visszatúsította a dr. Meisel által tett indítványt, hogy csak a diplomát bíró zsidók nyerjenek egyenjogúsítást. Lásd »Ben Chanauja« 1861. 323. lap. A kongresszusban tevékeny részt vett, oszlopos tagja volt a haladó pártnak és gazdag tapasztalataival támogatta a megdicsőült dr. Hirschler Ignácot, kivel rokon viszonyban volt, mivel az utóbbi fivére Diner Móricz sógora volt.

Végül legyen szabad felemlítenem, hogy ezen sorok írója, Diner Jakab dédunokája és az elmondottakat családi hagyományból tudja.

Budapest.

POLLÁR KAIN.

IRODALOM.

A TALMUD EGY ÚJ KIADÁSA.

Nem valóságban megjelent, hanem csak tervbe vett új kiadásról adunk hírt folyóiratunk olvasóinak. Miután a vilnai Rom-féle kiadás a kommentárok, glossák, korrekturák bőségével nyerte meg a talmud tanulmányozóinak és barátainak tetszését, most oly vállalat versenyez ugyanezért, a mely a kommentárokat Rasi kivételével kiküszöböli, sőt a talmudot magát is csak kivonatban adja.

Pedagógiai szempontból nem lehet kifogást emelni az ellen, hogy a talmud diskussziói rövidített alakban adassanak a kezdők kezébe. Ily kísérlet hazánkban is történt, még pedig konzervatív részről. Tulajdonképen ez az eljárás nem új, hiszen Alfászi és mások is rövidítették a talmudot, habár nem annyira pedagógiai, mint inkább gyakorlati czélból, hogy az olvasó a végleges halálkhai szabályt vonhassa le. A talmud ugyanis, amint ismeretes, a legtöbb esetben homályban hagy bennünket a felől, hogy az eltérő nézetek között melyik fogadandó el szabályul az életben. Sokféle diskussziói, kitérésai és alkalmi toldásai ennek a felismerését, majdnem mindig megnehezítik és ez okból azon korban, midőn csupán a gáonok rendszerbe nem foglalt és sok kérdésre ki sem terjeszkedő deciziói voltak ismeretesekek, ilyenfajta compendiumok valóságos hégzagpótlók voltak és szerzőik tekintélyénél fogva még e szempontból is mai napig becsesl birnak. Nem lehet azonban állítani azt, hogy a jelenkorban, midőn a halákha több régi talmudtekintély által rendszeresen kodifikálva van és midőn a decizorok és respondensek egész légiója szolgálta e célt, kiknek termékei a Baer Hétéb által könnyen feltalálhatókká tétettek, szükség volna akár a históriailag igazi, akár az ilyenek elfogadott halákha kikutatása czéljából, egy új talmudkiadásra.

De még tovább megyünk és azt állítjuk, hogy tudományos szempontból sem várható különös eredmény egy új talmudkivonatból. Ha el is hagyjuk a digressiókat, az egy tételre vonatkozó különféle verziókat, a szaboreus vagy akár amórai interpolációkat és glossákat, a tudomány ennek hasznát nem fogja látni. Az említettem talmudkivonat csupán csak az amórák misnamagyarázatát fogja világosabbá, vagyis inkább szembezőkővé tenni, de a talmudtudományt nem fogja előbbre vinni. Sőt még hátráltatná is, ha kizárólagosan vétetnék a tanulmányozás alapjául, mert ehez első sorban az elérhető teljes anyag szükségeltetik.

A kifejtettek alapján mi csak pedagógiai hasznot várunk azon talmudkiadástól, melyet az Amerikába vándorolt Rodkinson M. L. tervez és a melyből a Ros Hasána traktátus több függelékekkel fekszik előttünk.¹⁾ Kár, hogy a szerző előszóval is ellátta ediczióját. A hang, a mely itt némelykor megszólal, alkalmas arra, hogy a sokat hányatott tudós ellen ismét gyanút ébreszsen, ámbár ilyen ellen több amerikai jönevű rabbi approbációja által védve van. Ettől azonban eltekintve, nem fogható föl, hogy mi célja legyen a talmud kommentátorai és decizorai kárhóztatásának? Azt a közönséget, a mely egy talmudkivonatot anyagilag és erkölcsileg támogat, nem szükséges arra kitanítani, a mire egy régi irányú lengyel községet. Fájdalom, több jeles tudós esik abba az izléstelen-ségbe — hogy egyebet ne mondjak — hogy a régieket és a talmudot magát személyes ellenfeleknek tekinti és ugyanezért szenvedélyes kifakadásokra ragadtatja magát. Ezt az eljárást sem a tudomány, sem a theológia, sem a bővebb értelemben vett pedagógia szempontjából nem lehet helyeselni. A tudományhoz csak higgadtság, szerénység és mérséklet illik. Hogy kelthet a talmud iránt érdeklődést az, aki maga kikel ellene?

De hagyjuk ezt és térjünk vissza a mi ediczióinkhoz. A kihagyott részek elég számosak. Megjelölve ezek nincsenek, minthogy a szerző is azon meggyőződésben látszik lenni, hogy ő az igazi talmudot adja ki, a közkézen forgó el van torzítva.

¹⁾ Tract. Rosh Hashana of the New Edition of the Original Babylonian Talmud edited, formulated and punctuated for the first time etc. New-York, 1895. Héber czímmel is és ugyancsak héber bevezetéssel. Fordítás szintén ígértetik.

A megértést megkönnyíti interpunctióval, a mi érdemes és hasznos munka. A szöveg a régi, pedig erre érdemes lenne nagyobb gondot fordítani. Ha már oly új kiadás rendeztetik, a mely mellé a régít is használni kell, akkor minden tekintet, a melylyel a textus receptusnak — ha a talmudnál ilyenről szó lehet — tartozunk, elesik. Ezt Rodkinson nem teszi, holott erre égető szükség volna. Különös, hogy ugyanaz, aki a leg-radikálisabb kritikát gyakorolja sommásan az összes elődök ellen, tulajdonképen ezeknek munkássága alapján adja a szöveget. Forma (8°) és kiállítás szép, amihez a költségeket az amerikai hitsorsosok bőkezűen szolgáltatták, a mint a lenyomatott listából látjuk.

A műnek, a mely velejében *Friedmann M.* egyik kísérletével (רב-ר על אדמה הולט) azonos czélra törekszik, több anyagi sikert és támogatást kívánunk, mint a milyennel a zsidó tudomány nagyobb vállalatai jární szoktak. Amerikában ez is másképp lehet, mint Európában.

Budapest.

DR. BLAU LAJOS.

OLDALJEGYZETEK ÉS ELŐMUNKÁLATOK.

(Nestle Eberhard: Marginalien und Materialien. Tübingen 1893.)

Exegetikai megjegyzések a szentirási könyvek egyes részeihez, a LXX. szövegnek különféle recensió nyomán megállapított szövege, nyelvtani megjegyzések, pótlások a héber szótárokhoz, tanulmányok a héber nyelvtudomány történetéhez és hasonló dolgozatok képezik Nestle munkájának tartalmát. A tartalom ezen különfelesége abban leli magyarázatát, hogy az említett dolgozatok és jegyzetek különböző időben készültek és összegyűjtve jelen munkában látnak napvilágot.

A mint a czimből is kitetszik, e könyv két részből áll. A második rész előmunkálatokat tartalmaz, nagy szorgalommal összehordott anyagalmazt, a mely még feldolgozásra vár. Nestle csak utat akart törni, egyenetni az ösvényt azoknak, a kik netalán a könyvében említett tárgyakkal bővebben kívánnanak foglalkozni. Lenyomatja Epiphanius egyházatyának »a próféták életéről« című munkájának két görög recensióját (párisi és vatikáni), továbbá a Britisch-Muzeumban

őrzött három syr kéziratból vett variánsokat. Ezeknek alapján összegyűjti az adatokat zsidó- és keresztény írókból, két kérdésre nézve: a) hol, mióta és miért mutatják a próféták sirjait, b) mikor, mióta és miért ünnepli az egyház emléknappjaikat? El kell ismerni, hogy a felhozott adatok nagyon megkönnyítik e kérdések végleges megoldását. Nigri, Böhm és Pellicanról irt rövid dolgozatai fényt vetnek a héber nyelv tanulmányozásának kezdetére Németországban. Nigri irta az első héber ábécét, a mely érdekes a héber szavak átírásának szempontjából. Munkájának czime: tractatus contra perfidos Judaeos, mert eleje egy Regensburgban 1474-ben megtartott disputáció, különben is fontos, mert az első németországi héber nyomás. Böhm irta az első héber szótárt — Áruch cím alatt —, tehát még Reuchlin előtt; Pellican pedig egy könyvet, mely grammatikát, szótárt és ábécét tartalmazott. Elhíhető e Pellican állítása, hogy korában Frankfurt, Worms, Elsass és Regensburgban nem talált egy zsidót sem, a ki a héber grammatikához valamit értett volna! Említjük még a 12 bölcsről (mágus) szóló, az új testamentumba vágó dolgozatot, Bengel, egy kétszáz év előtt élt theologusról szóló monográfiát és a latin biblia jubileumára irt értekezést. Mind-ezen dolgozatokban meglep az adatok gazdagsága, a jártasság a régi és új írókban, a praecisitás, melylyel szerző a szövegeket vizsgálja, a különböző eltéréseket a kéziratokban összegyűjti. Ez ugyan az olvasás élvezetét megrontja, de annál nagyobb a haszna annak számára, a ki belőle utbaigazítást, utmutatást, felvilágosítást kíván meríteni.

Fontosabb ránk nézve az első rész a marginaliák, melyeket szerző tübingeni magántanársága idejében irt, készülvén bibliai előadásaira. Még a dátum is ott áll minden megjegyzés után, melyik napon iratott. A Genesis, Sámuel, Zsoltárok, Ezra, Dániel és egy pár apokrif könyvhez irt marginális jegyzetek exegetikaiak, szómagyarázatok, nyelvtani fejtegetések sat. természetesen conjekturák és emendációk is; az utóbbi pedig föltételezi a LXX. szövegek és más versiók összevetését. Paul de Lagarde tanítványa nem lesz hűtlen mesteréhez, a ki íránt oly nagy tisztelete (pl. 33. l.), hogy haragszik, ha nem idézik (12. 13. és 14. l.). Nestle nem tudja leküzdeni felláborodását, ha észre veszi, hogy valaki az elődök idézésében nem teljes

(10. l.) vagy ha a konkordancia czitatumaiban hiányt észlel (6. l.), magán kívül van pedig, ha valaki a LXX. kéziratot mellőzve a nyomtatottat idézi (30. l.) A statisztika valóban erős oldala a mint az »enos« és »eloha« szónak minden könyvben hányzori előfordulásának kimutatása bizonyítja. (7. l.) Ugyancsak a statisztika bírhatta rá, hogy szavazásokat eszközöl egy konjektura mellett (18 l.). Ügyesek lexikográfiai kísérletei »Pison«-t (Gen. 2,11.) pl. héber etymológiája szerint (ugrándozni, *hőmpölyögni*) összefüggésbe hozza a hasonló jelentésű Edessa melletti »Dizon« syr folyóval. Nem kevésbé sikerültnek mondhatók szokások magyarázatai más népek szokásaiból. Így Jákobnak 7-szeri meghajlása Ezsau előtt (a mely az egyedüli az egész szentírásban) az El-Amána feliratok szerint a meghódolást jelenti (12. és 20. l.) Keil, Schirer és Zöcklerrel szemben újabb bizonyítékokkal erősíti, hogy a görög Ezra a héberből folyt és nem a LXX-ből. Ezra 7,11b görög fordításából kiolvassa Nestle, hogy Ezra volt a szentírás szerzője, (mivel a LXX. a második »szófért« »széfer«-nek olvassa, ámbár az így beállott nyelvtani konstrukció nem ment minden ellenvetéstől). Dániel könyvének Ant. Epiphanes korában való megírására Ammianus Marcellinusból hoz egy idézetet, a mely Nebukadneczar arany szobrának ledöntésére vonatkozik (35. l.) A Targum egyik megjegyzése szerint (Jer. 10. 11-ben) Jeremiásnak apokrif levele héberül volt írva eredetileg, a mit a kath. theologusok is állítottak, bizonyítékok nélkül, már csak azért, mert a protestánsok a görög eredetiséget vitatták. Szirach és Judit apokrif könyvekre is vannak megjegyzések, nagyobbára szövegkritikai természetűek.

Érdekes összeállítást végzett szerző, összegyűjtvén a bibliai helyekkel párhuzamos arabszólásokat (a 32. l. 59. 66. ll.) Az első részt bezárják a pótlások, a melyeket szerző Siegfried-Stade szótárához írt.

A mint e néhány szemelvényből is kitünhetik Nestle könyvében sok gyöngy található. Bármily nézetet mond is el, annak bebizonyítására nem mulasztja el felhozni argumentumain kívül az egész odavágó irodalmat. Alapos tudományos eljárás teszi érthetővé a satyrát és gunyt, a melylyel helyenként még hírneves tudósokat is szokott illetni. Ennek különben személyes oka is van. A szerző gymnasiumi tanár volt, majd

két évig a tübingeni egyetemen tartott felolvasásokat a szentírásról és a sémi nyelvekről. E tájban szép munkásságot fejtett ki és mégis oda kellett hagyni az egyetemi tanszéket és visszatérni az ulmi gymnasiumba. Csoda-e hogy e fölötti elkeseredését (pl. 90. l.) nem tudja elpalástolni és hogy alkalmilag érezteti fölényét másokkal, a kiknek csekélyebb a tudományuk és díszesebb az állásuk!

Budapest.

DR. SCHWARCZ GÁBOR.

I. ZSOLTÁR.

Boldog, a ki gonosz ember
Tanácsára soh'sem hallgat;
Meg nem áll a rögzött útján,
Gúnyra nem nyit soha ajkat.

Bármit téssen: sükere van.
Ám a gaz csak hitvány polyva:
Könnyű szárnyán gyöngye szél is
Tovaúzi, elsodorja.

Hauem az Úr igéjében
Vagyon néki minden kedve,
Ő szent tanán, akarátán
Elmélkedik reggel, estve.

Azért hát ő meg nem állhat
Ellenében pörnek s jognak,
Rögzött bűnös igazak közt
Helyet azért soh'se foghat.

Olyan ő, mint terepély fa,
Partján híves vizpatakknak:
Gyümölcsöt ad évrül-évre,
Leveli nem hervadnak.

Isten tudja, Isten látja
Minden jámbor tettét-úttját:
Ámde karja lesújt arra,
Kit a bűnnek ösvényén lát.

B E T E G E N.

Kevély valék, biztam magamban,
Magasba esaltak vágyaim:
S most félelem reszket szavamban,
Lecsüngnek bágyadt szárnyaim.

Én is lemondtam álmaimról...
Lelkem sívár, de már nyugodt:
Tört vágyaim romhalmazából
A hit szaván elindulok.

Óh a betegség sokba' mester!
Csökkent hamis önérzetet:
Ki szenvedett, ki tűrt ezerszer,
Az gögös, öntelt nem lehet!

S vergődve kinba', égve lázba',
Imára kulesolom kezem
S felolvad lelkem egy fohászába:
Segíts meg Uram, Istenem!

SZEGŐ ARNOLD.

ORSZÁGVILÁG.

KUDARCZ ES GYŐZELEM.

A francia képviselőház május hó 25-én és 28-án fejezte be a hónapokkal ezelőtt megkezdett, általunk akkor e helyen felemlített és elhalasztott zsidó vitát. A kamarának elég volt két nap arra, hogy a zsidó kérdést kamaraképtelenné tegye. Devis és d'Hugues, a kikhez a tres faciunt collegium elve szerint harmadiknak Baudry d'Ausson csatlakozott, megtudták e két napig tartó vitából, hogy a kamara szószékén az antiszemitizmus babérokat nem arathat, tapasztalták, hogy komolyan nem veszik őket; helyeslés helyett kacaj lőn az osztályrészök. A pártok nem is foglaltak állást e kérdésben, érdeemesnek sem tartották, hogy a maguk részéről a vitába belefolyjanak, kivéve a szociálistákat, a kik ez esetben is megtagadtak minden közönséget a fajgyűlöletet szító három antiszemita bayarddal, *nem akarván a nagy forradalom elvei ellen merényletet elkövetni*, és az »egyenlőség« eszméjét üres frázissá lealacsonyítani. Hiába iparkodott Devis *saját statisztikai hivatalának kimutatásaiból* bebizonyítani, mennyire elkésidősodik Franciaország, a várt hatás helyett elnöki figyelmeztetésben részesült, melyet a »szigorú« Brisson jónak látott a polgárság egész kategóriájának megokolatlan rágalalmazása miatt megtenni. Még az első nap véget ért volna e zsidó vita. De tekintettel, hogy a zsidó ügyről van szó, jó volna zsidót is megballgatni, mondá Naquet, a ki tehát a köv. ülésen a kamara osztatlan tapsa mellett fejtegette a francia zsidóknak hazájok körül szerzett érdemeit. De inkább mint Naquet beszéde szíven találta az antiszemita trifoliumot a belügy-miniszter felszólalása. A miniszter ugyanis gúnyosan örömeinek adván kifejezést, hogy a szóban forgó kérdés oly sokoldaluan

megvitatott, még sem láthatja be a vitának hasznát, mivel praktikus következménye nincsen, mivel az interpelláló urak elmulasztottak benyújtani oly indítványt — s ez következetes lett volna — mely a zsidók kizárását követelné az állami hivatalokból, ámbár — teszi hozzá — ilyen indítvány a francia kamarában komolyan nem vehető. Mily jó jónak bizonyult a miniszter! Mert Baudry d'Ausson sebtiben elkészített ilyféle törvényjavaslatot, a mely megszüntetné a zsidók egyenjogusítását. Fel is olvasta, a mire a kamara nagy hahotába tört ki. Ez a jelenet minden szónál jobban jellemezte az antiszemitizmusnak nem is kudarcát, de nevetséges voltát. De ez még nem volt elég. Brisson, a kamara elnöke, véget vetett minden további zsidó vitának, hosszu időre ama igazán minden képviselőházi elnök által megszivlendő kijelentésével, hogy sem a kormánynak sem a kamarának nem áll jogában bárkinek vallásával törődni. Bátran állíthatjuk, hogy az általános helyeslés, mely e szavak után felhangzott, bucsuzatója volt az antiszemitaoknak a francia kamarában. A kísérlet nem sikerült.

Treitscke, a német historikus, új munkán dolgozhatik. Czime lehetne: Lueger 16 napi uralma Bécs községtanácsában. Május 13-án választották meg a margaretheni néprövid alpolgármesternek. Mily öröm volt ez a nap Gross-Wien külkerületeiben, arról csak a sörházak boldog tulajdonosai és a szegfűket elárúsító virágleányok tehetnének hiteles tanubizonyítást. Bekövetkezett, a mi látható volt, a liberálisok előbb mandátumait veszítették el, csakhamar fejüket is. Quid nunc! Compromissum, makacs ellenzékiesség és hasonló jelszavak egymást kergették az értekezleten. Engedheti-e a kormány, hogy Lueger legyen Bécs főpolgármestere! Lehet-e a szegfűpártra rábizni a város igazgatását és annyi pénzt! 16 napig ura volt Lueger a Rathausnak. És beköszöntött a nagy nap, a főpolgármester választása. Utolsó pillanatban is haboztak a liberálisok, jelölteket állítottak, és csak miután ezek vonakodtak elfoglalni a jelöltséget, kimondatott a tartózkodás a választástól. A harmadik szavazásnál végre megkapta Lueger a szükséges 70 szavazatot. De mintha a »nagy« férfiu szédülve a magasságban, a melyre párthívei akarták emelni, fogadta ki tudja minő más oknál fogva, elég az Lueger nem fogadta

el megválasztatását. Megindult a negyedik szavazás, nyilván abból a szándékból, hogy a 70 szavazat szaporodjék, hogy Lueger a nagy többségnek választottja legyen. De a taktika esütörtököt mondott, A 70 szavazatból ismét 65 lett. Ugy tehát a választás elhalasztott. De a köv. napon az alsó-ausztriai helytartó feloszlatta a községtanácsot. A kormány tehát közbelépett. Mi bírhatta rá a koalícionális kormányt, a mely az antiszemita garázdálkodásával szemben csak sajnálkozott, sőt egyik tagja, a kit Windischgraetz Taaffe hagyatékából vett át, tárgyalt is Luegerrel megerősítése dolgában, mi indíthatta a kormányt, hogy kormánybiztost küldjön a bécsiek nyakára! Állítólag a kormány ezen lépését magasabb helyről sugalmazták, a hol megdöbbenek annak láttára, mit tettek a gemüthlich bécsi sansculottek a választás napján. A külvárosi csöcselék ott ögyelgett a Rathaus előtt, zajongva és kiabálva, szidva zsidót meg liberalist, éltetve Luegert meg czimboráit és bántalmazva a liberalis községtanácsosokat. A rendnek éber őrei meg azalatt úgy látszik a cillii kérdésbe mélyedtek annyira, hogy észre sem vették a háborgó csöcseléket, a zajongó plebszt a mely diadalát jött ünnepelni.

A bécsi sansculottek képezik Lueger táborát, de a vak is láthatja, hogy magas pártfogói palotákban laknak, ugyanazok, a kik a nuncziusnak védelmet vállalták el titkon, és nyíltan, ugyanazok a kik a szabadelvűséget meg akarják törni nemcsak Ausztriában, a hol az csupán névleg létezik, hanem más országokban is, a hová még hatalmuk elnyulik. Áskálódásaik, cselszövényeik számára nincs alkalmasabb hely mint Bécs, a hol a »dummer Augustin« játsza most a komédiát a művelt világ csodálatára, mely azt kérdi: »Mikor lesz már vége a komédiának?«

DR. HAJDU GÁBOR.

AZ IPAR JERUZSÁLEM EGYIK ISKOLÁJÁBAN.

Jeruzsálem, 1895. május.

T. Szerkesztő ur! E felirat: beth haszéfer vehamelocho, olvasható egy intézet homlokzatán, a mely ugyan csak tizenkét év óta áll fenn, de ezen aránylag rövid idő alatt is sok áldást hozott Jeruzsálemre. Eleinte nagy ellentállásra talált a vállalat,

mely Jeruzsálemben iparos osztályt akart felnevelni; alkalmunk lesz alább rámutatni, mily mesterséges fogásokkal kellett élni, hogy ez intézet számára tanoncok szereztessenek. Manapság már befejezettnak mondható a küzdelem, a melyet az iparág meghonosítása érdekében víni kellett. Az iskola valamint az iparos műhelyek jól vannak látogatva. A frekvencia ugyan még ma sem áll arányban az itteni zsidó lakossággal, de ennek oka nem abban rejlik, hogy a kézi ipar még mindig meg volna vetve, hanem abban, hogy a műhelyek tul vannak tömve. Ezen nagyszerű alkotással akarom ezen levelemben megismertetni.

Végig menve a jaffai utcán messziről szemünkbe ötlük képményeivel és ormaival kiemelkedő nagy arányú épület, a melynek homlokán a köv. felirat olvasható: »Beth haszéfer vehamelocho l'chevrath kol jisroel cháverim« azaz »Az Alliance Israélite Universelle gyermek- és ipariskolája.« A bemenet előtt egy szerezsen áll őrt, hogy hivatlan be ne mehessen. Bent a házban mozgalmas élet uralkodik, az ember hall kalapácsolni, fűrészelni, látja a kéményekből felszálló hatalmas füstfelleget, a melyek gépek üzemére engednek következtetni. Belépünk az épület belsejébe a szerezcentől vezetve, a ki bemutat az igazgatónak. Nem fogom oly hamar elfelejteni a benyomást, a melyet Niszim Behar — ez az igazgató neve — rám tett. Elöttem állott egy kis termetű, zömökös testű férfi, magas homlokkal, a melynek üregeiből előtünt két csillag, a melyek villámokat szórtak; átszellemült arcvonásaiban világosan olvashattam mély belátást, merész erélyt és szívós kitartást. Behar ur Konstantinápolyban született és nevelkedett, de szülei Romániából származnak, a melyet körülbelül 55 év előtt hagytak el ide költözvén. Tőlük örökölte az európaiasságot, a mely kiválóan kifejlett éleszűségében nyilatkozik meg, a nevelés részoktatta a keleti józanságra és hidegvérre; a nemzetközi forgalom fővárosának köszöni sokoldalú nyelvismereteit; finomságot és jó modort Párisban sajátított el, a hol több évet töltött. Ritkán vált az egyesített kelet és nyugot annyira hasznára embernek mint Beharnak. Nem is lehetett volna nálánál alkalmasabb egyént találni azon állás számára, a melyet betölt. A harminczas években lehetett, tehát a férfi kor javában, midőn őt az Alliance, mely éppen akkor ala-

pitotta a »Beth haszéfér vehamelochot«, meghivta. Emberségesen ellenállott a viharoknak, melyek reája szakadtak és erőlyes kézzel széjjelszakította a nyomorult hálót, melyet az aljas cselszövény számára készített. Erről a tárgyról sokat lehetne írni, de nem szeretnék elébe vágni a jövő történetírónak. »Nichts wid so fein gesponnen, das nicht kommt unter Sonnene.« Tán még Jeruzsálemre beköszönt azon idő, a melyben a hazugság meg fog bélyegeztetni és az igazságnak fogják nyújtani a pálmát!

A legnagyobb kellemetlenség, a melyben Behar ur forgott, az volt, hogy nem tudott találni tanoncokat a műhelyekbe. De jó géniusza itt sem hagyta cserbe. Az iskola ugyanis már nem volt új intézmény Jeruzsálemben, főleg a szefárdim fogadták azt örömmel. Szigoru *rendszabályt* hoztak tehát, hogy mindegyik tanulónak okvetlenül valami *ipart kell tanulnia*. A szülőknek nem maradt más hátra mint engedni. Lassankint megteltek a helyiségek. Az első tanulók illetve tanoncok már régóta részint mint tanítók működnek nyilvános iskolákon, részint más hivatalnokok minőségben a gyarmatokban pl. mint építészek, orvosok, igazgatók stb.

Áttérhetünk már most ezen nagyszerű épület egyes helyiségeinek megsejmlésére. Belépünk először a bureaubá. Ez áll két szobából, a melyekben faszekrények sorakoznak egymás mellé, megrakva különféle szerszámokkal. Itt végzi dolgát egész napon át az adminisztrator, a kinek az üzleti vezetés képezi a teendőjét. Segítségére van némelykor két írnok de csakis felszaporodott munka esetében. A szomszédos helyiségben van a czipésműhely, az emeleten a rajziskola és szobrászati terem, a melyből már sok szép műkincs vándorolt Európába és Amerikába. Valamivel tovább van a férfi szabó műhely, a belső udvar előrészt az asztalos műhely foglalja el, a földszinten pedig az érczkovács műhely. Az udvar hátsó részében találjuk a mülakatosok helyiségét, evvel szemben a vasöntödét és a kovácműhelyt. Ez rövid átnézete ezen nagy épületnek. Utoljára csak még annyit jegyzek meg, hogy itt körülbelül száz tanonc van elhelyezve, még pedig nagyobbára externista.

A második, szembefekvő, jól gondozott kert által körülvett udvarban van az iskola. Ugyancsak itt lakik az igaz-

gató is, a mellékszobákban pedig a növendékek. Az utóbbiak, nagyobbára jó módu szülők gyermekei, az intézetben részesülnek ellátásban, lakásban és ruházatban. Csak olyanokat vesznek fel a kik jól fizethetnek. Itteni lakosok gyermekei legalább tandíjat tartoznak fizetni.

Az iskolán hat tanító működik, 2 a francia nyelv, egy-egy az arab, héber és török nyelv, és egy a talmud oktatására.

Az ipari tanoncok művelésére szolgál az esteli iskola, a melyben a fősuly a francia nyelv tanítására fordítatik. Tetemes támogatást nyer az intézet Angliából is.

A mint látja, majdnem az egész világ egyesül a szent célra, hogy Jeruzsálemben oly nemzedéket neveljen, a mely megtanulta a saját lábán való járást. Eme nagy feladat óriási része a mi árvaházunknak jut. Szegény elárvult vagy elhagyott gyermeket vesszünk fel, megtartjuk az intézetben tíz éven keresztül, a míg az iskolát elvégzik, és valami ipart megtanultak. Sokat kell visszautasitanunk a felvétellel jelentkezők közül, mert nincs annyi helyünk és mert szűkölködünk az eszközökben, a melyek segítségével kiterjeszethetnők nagyobbhatnók az intézetet. Igen ajánlatos volna, ha nemes érzelmű emberek, főleg szeretett hazánkban, a jótékonyosság ezen ágát művelni kezdenék. Hány existenzia volna még megmenthető a biztos bukástól. Felhívás a nemes zsidó szívhez, még pedig felhívás szegény árvagyermek érdekében, még soha sem hangzott el eredménytelenül.

Bárha ezen segítségkiáltást, a melyet a szerencsétlenség, és nyomor, melyet naponta látnom kell, erőszakolnak ki belőlem, is hasonló sors érne! A Zionban trónoló isten áldása hullana akkor a jötevők és adakozók fejére.

DR. GRÜN HUT LAZÁR
a jeruzsálemi árvaház igazgatója.

KÜTFÖK.

267. sz.

A recepczió harmadszori tárgyalása a főrendiházban május hó 15-én és 16-án.

I.

Elnök: Báró Vay Béla.

Jegyzők: Gyulai Pál, Gaál József, gróf Bánffy György és gróf Cziráky Antal.

A kormány részéről jelen vannak: br. Bánffy Dezső, Perczel Dezső, Lukács László, Wlassics Gyula, báró Fejérváry Géza, Dániel Ernő.

Szünet után.

Elnök az ülést újból megnyitja.

Gróf Zichy Nándor: Én az előttünk fekvő törvényjavaslatra nézve azon indítványt teszem, hogy a méltóságos főrendek határozzanak a fölött, vajjon a tárgyalás alapjául akarják-e a törvényjavaslatot elfogadni, vagy nem, illetőleg felvetni kérem azt a kérdést, hogy a ház kívánja-e a törvényjavaslatot a tárgyalás alapjául elfogadni, vagy nem? Erre vonatkozó javaslatomat beterjesztem és egyszerűsind névszerinti szavazást kérek.

Wlassics Gyula vallás- és közoktatástügyi miniszter: Nagyméltóságú elnök ur! Méltóságos főrendek! Erre az indítványra tulajdonkép szükség nincsen, mert hisz az általános tárgyalás alapjául a javaslatot a házszabályok szerint ki kell tűzni. A magam részéről, minthogy a mult alkalommal, alig néhány hete, bővebben kifejtettem az érveket, melyek szükségessé teszik az izraelita vallásról szóló törvényjavaslatot, nem akarok azok ismétlésébe bocsátkozni, hanem a magam részéről ismételten a legmelegebben ajánlom a méltóságos főrendeknek azon javaslat elfogadását. (Élénk helyeslés balfelől.)

Elnök: Beadták a névszerinti szavazás iránti kérést s miután a többséget ugyis nehezen lehet kivenni, kérem a méltóságos főrendeket, méltóztassanak névszerint szavazni. A kik az izraelita vallás recepcziójáról szóló törvényjavaslatot gróf Zichy Nándor indítványához képest általánosságban a részletes tárgyalás alapjául sem fogadják el, azok igennel fognak szavazni. (Felkiáltások jobbfelől: Nemmel! Mozgás. Zaj!)

Bánffy Dezső miniszterelnök: Nagyméltóságú elnök ur! Méltóságos főrendek! Méltóztassék megengedni, hogy én ellenkező nézetben legyek.

Itt szorosán véve nem Zichy Nándor nagyméltóságának indítványával állunk szemben, hanem azzal a kérdéssel, hogy elfogadják-e a méltóságos főrendek a törvényjavaslatot a részletes tárgyalás alapjául, igen vagy nem. (Helyeslés.) Zichy Nándor gróf ő exzellenziájára ezzel szemben egy indítványt adott be, a melyre szükség se volt, mert természetesen, hogy ellene szavazván, így is érvényesítheti szavazatát. (Helyeslés a baloldalon.) Ez különben a házszabályok szerinti gyakorlatnak is megfelel.

Kérem tehát a nagyméltóságú elnök urat, a kérdést méltóztassék úgy feltenni: Elfogadják-e a méltóságos főrendek a törvényjavaslatot általánosságban: igen vagy nem? A kik elfogadják, azok igennel szavaznak, a kik nem fogadják el, nemmel fognak szavazni. (Általános helyeslés.)

Elnök: Azok tehát, a kik a törvényjavaslatot általánosságban a részletes tárgyalás alapjául elfogadják, *igennel* fognak szavazni, a kik nem fogadják el azok *nemmel* szavaznak. (Helyeslés.)

A névszerinti szavazást ezennel elrndelem.

Igennel szavaztak:

Az ev. reform. továbbá az ágost. hitv. evang. és az unitárius egyház méltóságai illetve hivatalnokai: Kun Bertalan, Papp Kovács Gábor, Szász Károly, Zelenka Pál, Vályi János, Radó Kálmán, Dániel Gábor.

Országgyűlésők: báró Oreczy Béla, gróf Khuen-Héderváry Károly, gróf Széchenyi Gyula, gr. Andrássy Aladár, br. Radvánszky Béla.

A kir. kuria elnöke, másodelnöke és a budapesti kir. ítélőtábla elnöke: Szabó Miklós, Czorda Bódog, Vértessy Sándor.

Fiumei kormányzó: gróf Batthyány Lajos.

Hercegek: Batthyány Strattmann Ödön, Odescalchy Gyula.

Grófok: Bánffy György, Berchtold Arthur, Bolza Géza, Bolza Pál, Degenfeld-Schomburg József, Degenfeld-Schomburg Lajos, Degenfeld-Schomburg Sándor, Esterházy István, Esterházy Károly István, id. Forgách Károly, Haller Jenő, Hadik János, Jankovich Aladár, id. Jankovich László, ifj. Jankovich László, Jankovich Tivadár, Károlyi Tibor, Keglevich Gábor, Pejachevich Arthur, Serényi Béla, Széchenyi Béla, Széchenyi Sándor, Széchenyi Bertalan, Teleki László, Vay Ádám.

Bárok: Bánffy József Jenő, Duka Géza, Kemény Árpád, Majthényi László, Podmaniczky Géza, Prónay Gábor, Radvánszky Géza, Radvánszky János, Rauch Géza, Vay Sándor, Vay Dénes, Wesselényi Miklós, id. Wodiáner Albert, ifj. Wodiáner Albert.

Megválasztott és kivézett főrendiházi tagok: Barcsay József, gróf Bély Ákos, Beüthy Zsigmond, Bohus Zsigmond, br. Bornemissa Károly, belvári Burchárd Konrád, gr. Csáky Zenó, Daruváry Alajos,

Döry Dénes, id. gróf Esterházy Ferencz, báró Fejérváry Géza, báró Fiáth Miklós, Gajzágó Salamon, Gáll József, Ghyecz Béla, Görgey Kornél, Gyulai Pál, Hollán Ernő, Horthy István, ifj. báró Huszár Károly, Ivánka Imre, Kállai Albert, Karap Ferencz, Kautz Gyula, gróf Keglevich István, báró Kemény Kálmán, br. Kochmeister Frigyes, gróf Kun Géza, Latinovics János, Lechner Ágost, Lévy Henrik, Ludwigh Gyula, Lukács Antal, Madarassy Pál, Mikó Bálint, Mixich Kálmán, Molnár István, báró Nopcsa Ferencz, báró Nyári Jenő, Ráth Károly, Ribáry József, Sváb Károly, Szalavszky Gyula, Szontagh Pál, Than Károly, Tóth Lőrincz, báró Üchtritz Zsigmond, gróf Wass Albert, Zichy Antal, Zuber József.

Nemmel szavaztak:

Katholikus egyháznagyok: Vaszary Kólos Ferencz, Samassa József, Császka György, Posilovics György, Mihályi Viktor, Zalka János, Pável Mihály, Schlauch Lőrincz, Schuster Konstantin, Szabó János, Lönbart Ferencz, Hidassy Kornél, Vályi János, Bende Imre, Meszlényi Gyula, báró Hornig Károly, Dessewffy Sándor, Steiner Fülöp, Firezák Gyula, Drohobeczky Gyula, Szmracsányi Pál, Rimély Károly, Majorossy János, Fehér Ipoly, Benedek Ferencz.

Görög-keleti egyháznagyok: Brankovits György, Román Miron, Gruzics Mihály, Metiann János, Dimitrievics Nektarius, Popea Miklós, Nikolics Miron, Opacsics German.

Országzászlósok: Gróf Zichy Ferencz, gróf Szapáry Géza, gróf Festetics Tasziló.

Hercegek: Esterházy Pál, Pálffy Miklós.

Grófok: Almássy Tasziló, Apponyi Antal, Apponyi Géza, Apponyi Lajos, Batthyány Iván, id. Batthyány József, Cebrián László, Chotek Rezső, Csáky-Pallaviczin Zsigmond ögróf, Csekonics Endre, Cziráky Antal, Dessewffy Alajos, Dessewffy Béla, Dessewffy Dénes, Dessewffy Miklós, Erdődy Ferencz, Esterházy Béla, Esterházy Dániel, id. Esterházy Ferencz, Esterházy László, Esterházy Miklós Móríz, Esterházy Sándor, id. Festetics Pál, Forgách István, Forgách László, Hunyady Imre, Hunyady László, Karátsonyi Jenő, Mailáth István Géza, Mailáth Gusztáv, Mailáth László, Mailáth József, Migazzi Vilmos, Pálffy István, Péchy Szilárd, id. Pejacevich László, ifj. Pejacevich László, Somssich Adolf, Szapáry István, Széchényi János, Szirmai György, Wenckheim Dénes, Wenckheim Ferencz, Wenckheim Géza, Wenckheim Henrik, Wenckheim István, Zichy Ágost, Zichy Aladár, ifj. Zichy Géza, Zichy János, id. Zichy Nándor, ifj. Zichy János, Zichy Henrik.

Bárok: Bánhidy Sándor, Piret de Bihain Lajos, Rédl Béla, Rédl Lajos, Révay Ferencz, Révay Gyula, Sennyey Béla, Vécsey József.

Megválasztott és kinevezett főrendi tagok: Gróf Dezsasse Emil, báró Máriássy János, gróf Pálffy Béla, gróf Pongrácz Ágoston, gróf Szécsen Antal, Uzovics Pál, Vécsey Miklós, gróf Zichy Gábor.

Szavazás után:

Elnök: A jegyzők megejtve az összeszámítást, szavazott összesen 214, ebből igennel 107, nemmel szavazott 107. (Éljenzés a baloldalon.) A szavazatok egyenlők lévén, házszabályaink 66. §. szerint az elnök tartozik szavazni, amit én ezennel teljesítek és igennel szavazván, (Éljenzés a baloldalon) határozatképen kimondom, hogy az izraelita vallásról szóló törvényjavaslat a részletes tárgyalás alapjául elfogadottat.

Következik a részletes tárgyalás. (Felkiáltások: Holnap! Ma!) Gyulai Pál jegyző: (olvassa) a törvényjavaslat címét, mely észrevétel nélkül elfogadottat; olvassa az 1. §-t.

Elnök: A kik az 1. §-t elfogadják, méltóztassanak felállni. (Megtörténik. Felkiáltások: Többség!) A többség elfogadja az 1. §-t. (Felkiáltások jobbfelől: Ellenpróbat kérünk. Zaj, nyugtalanság és felkiáltások: Nem lehet ellenpróbat kérni!) Már enuncziáltam a határozatot. Következik a 2. §. (Felkiáltások a jobboldalon: Ez erőszakoskodás! Zaj és mozgás a jobboldalon.)

Gr. Zichy Nándor: Kérem a nagyméltóságu elnök urat, hogy az ellenpróbat elrendelni méltóztassék, mert ellentétes véleményről lévén szó, az ellenpróbat el kell rendelni. (Helyeslés a jobboldalon.)

Elnök: Kérem, abban, a mit én jóhiszeműleg, de jó szemmel is láttam, nem lehet kételkedni. (Helyeslés a baloldalon.) Egyébiránt én kimondottam, még pedig nem hirtelenül, hogy a többség az 1. §-t elfogadja; ellenpróbat tehát nem látok szükségesnek.

Gr. Zichy Nándor: Ezt nem fogadom el. (Nagy zaj.)

Elnök: Következik a 2. §.

Gróf Zichy Nándor: Én a második szakasz törlését hozom javaslatba. Méltóztassék azonban megengedni, hogy ezen szavazatomat a méltóságos főrendek előtt indokolhassam. (Halljuk! Halljuk!)

Ebben a szóban »recepezió« voltaképen semmi sem rejlik. Hogyha a recepezió az izraelitáknak jogegyenlőségét akarja meghatározni a polgári törvény előtt: akkor olyasmit mond, ami szerintem ugy is megvan és ha meg nem volna, készségesen és mindenben hozzájárulnék, hogy az meglegyen; de a második és a következő harmadik szakasz foglalja magában azt, a miért keresztény ember, szerintem, ezt a törvényjavaslatot, és ha már az elvet megszavazta, annak ezen szakaszait nem szavazhatja meg. (Helyeslés jobbfelől.)

Gróf Keglevich István: Ellenkezőleg megfordítva!

Gróf Zichy Nándor: Én azt hiszem, hogy ezt megfordítani nagyon nehéz volna, mert azt még a közbeszólo méltóságos tagtársunk éleseszűségéről sem bírom feltenni, hogy katolikus hitelveihől azt tudná következtetni, hogy a keresztység szentségét, mely eltörülhetetlen jelleget nyom mindazokra, a kik abban részesültek, magáról valaki egy pillanatban letérülhesse. (Ugy van! jobbfelől.)

Ezt tehát a keresztény tanból a méltóságos ur sem bírná következtetni, azonban megengedem azt, hogy valaki azt képzelheti magá-

ban, és talán jóbizemléggel is, hogy keresztény, és azután ezen szó alá »keresztény« összefoglalja mindazt, a mit maga jónak, czélszerűnek, üdvösnök és a maga ideáljának tart.

Ez a nemesebb felfogás, a mi mindig ki van téve annak, hogy megérkezik az óra, a melyben az indulat az észnél erősebb és akkor belefoglalja e fogalomba mindazt, a mit az a gyenge óra sugalmaz. És ha a hit magában nem léteznék, akkor az embernek erkölcsi fegyelmezése tekintetéből is multhatlan szükséges volna, hogy pozitíve meghatározott hitelvek legyenek bévésve lelkébe és elméjébe, a melyek felett azután a pillanat fellobbanása nem határoz. De én nemcsak ezeknél fogva, de azért is, mert tudom és hiszem, hogy lehetetlen, hogy valaki, a ki az üdvözítés malasztjában részesült, a ki keresztény lett, az megszünjék az lenni és mivel nekem hitem és hitvallásom és kitemnek változhatatlan tanítása azt parancsolja, hogy ehhez nem járulhatok: szavazatommal nem is járulok e szakaszhoz, mert azt hitzegésnek tartanám. (Igaz! Ugy van! Eljenzés jobbfelől.)

De van ennek még egy másik, sokkal sérelmesebb következménye is, és ez a következő szakaszban foglaltatik, a mely kimondja, hogy a megkeresztelt gyermek, mielőtt még önelhatározási képességgel bírna, nem a maga szabad elhatározása alapján, a mi az ő ténye, lép ki a kereszténység köréből, hanem a mi rendelkezésünk folytán. Mi tehát szavazatunkkal kiküszöböljük, kilökdjük, kirekesztjük az üdvösség köréből azt az elhatározásra még képtelen gyermeket, a kit szülei megkereszteltettek és a ki keresztesség által Istennek malasztjában részesülhet. Ezt pedig én oly cselekvésnek tartom, a mely, ha már az előbbi is hitzegés, kétszeresen az, és a mely a legnagyobb mértékben sérti lelkiismeretemet. Ehhez keresztény ember, szerintem, higgadt megfontolás, a dolgok teljes ismerete mellett, hozzá nem járulhat. (Igaz! Ugy van! jobbfelől.)

Ez az oka és nem az ellenszenv, hanem a szeretet, (Mozgás és derültség balfelől.) hogy miért nem akarom ezen törvényt megszavazni, mert én a szeretet parancsolatának azt tartom, hogy az üdvösség útjait feltárjuk és ne lökdjük ki annak köréből azokat, a kik benne részesülhetnek.

Ezek alapján a második szakasz kihagyását hozom javaslatba és kérem, méltóztassanak e felett névszerinti szavazással határozni. (Helyeslés jobbfelől.)

Gr. *Keglevich* István: (Zaj. Halljuk! Halljuk!) Nem érzek magamban bátorságot arra, hogy hosszabban felsoroljam azon érveket, melyek alapján én ezen törvényjavaslatot általánosságban elfogadtam és a második szakaszt is elfogadom. De mégis legyen szabad, mint a törvényjavaslat első tárgyalásánál tettem, most is gróf *Zichy* Nándor ő nagyméltóságának, ki ak. or. is agyon kívánta szeretni az izraelitákat, (Derültség balfelől) néhány szóval válaszolnom. (Halljuk! Halljuk!)

Akkor azt mondta ő nagyméltósága, hogy keresztény ember

nem fogadhatja el ezen törvényjavaslatot s ehhez ma hozzátette, hogy az elfogadásban hitzegést talál! Én részemről nem tagadom senkinek, sem egyének sem vallásfelekezetnek azon jogát, hogy saját vallását az egyedül üdvözítőnek tartsa s hitetlenek mondja azt, ki azon kívül áll, hitzegőnek azt, a ki elhagyja. De már azt, hogy egy izben ezen vallás tanait csak magának tartsa fenn, az azokból eredő jogot más izben kiterjeszse másokra, a mikor neki tetszik, és azon keresztényekre kimondja azt, hogy ez hitzegés, a mi egy felekezetnek csak meggyőződése, s tudtommal nem is dogmája és a mi hitzegést sohasem involválhat: helyesnek, logikusnak nem találom. Én hiszem is, hogy kivilem lesz még egy pár millió keresztény, ki nézetemet osztja és Krisztus tana szerint helyesebbnek tartja, ha a zsidót felebarátnak tekintem. (Helyeslés balfelől.)

Gróf *Zichy* Nándor: Minden ember felebarátom! (Zaj.)

Gróf *Keglevich* István: Én tehát egyszerűen keresztény szempontból fogadom el a törvényjavaslatot és ezen szakaszt. (Helyeslés balfelől.)

Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter: Nagyméltóságú elnök ur! Méltóságos főrendek! A multkori tárgyalás alkalmával, épen ezen második szakaszra vonatkozólag szóltam hosszabban, mert ez tulajdonképen a lényege ennek a törvényjavaslatnak kapcsolatban a 3. §-al. A kölcsönösségnek, a viszonyosságnak itt akar eleget tenni a törvényjavaslat, mert hiszen épen azt akarjuk az egyenlőség követelményéhez képest biztosítani, hogy a keresztény vallásról az izraelita vallásra való áttérhetést is garantirozza végre-valahára a törvény. Ebben a szakaszban nemcsak ez foglaltatik, hanem még az is, hogy az izraelita vallásról a keresztény vallásra való áttérés formáságai is szabályoztatnak, mert eddigi törvényeinkben ez sem volt szabályozva. Itt is azt akarjuk, hogy a kölcsönösség és viszonyosság, ugy, a mint az a keresztény bevett vallásoknál fennáll, biztosítsassék.

Dogmák vagy hitelvek alapján interkonfesszióális törvényjavaslatokat hozni akarni, nézetem szerint hibás kiindulási pont. Ugyan hová jutnánk, ha mindenki a maga hitvei alapján akarna a törvényhozás termében interkonfesszióális törvényeket alkotni? Tudtommal — ha már erre az állápontra helyezkedünk — a katolikus hit a haeresist sem tartja valami dicsegetreméltó dolognak, hanem ez is fenytendő. Az áttérést tehát határozottan el kellene ítélni ő exczellenciájának; ezt sem volna szabad megengedni, mert hisz a katolikus vallás szerint ez is ugyszólván fenytendő cselekmény.

Ezért mondom én, hogy az ily hibás kiindulási pontból nem szabad interkonfesszióális törvények megítélésénél kiindulni, de viszont roppant merész állításnak tartom, hitzegéssel vádolni mindazokat, a kik a törvényjavaslat ezen szakaszát megszavazzák. Elismerem én a exczellenciájának jogát a kritikára mindenben, de bocsánatot kérek, a vallási érzületek felett nincs joga kritikába bocsátkozni. (Igaz! Ugy van! a baloldalon.)

Nincs joga ő exczellenciájának azt mondani, hogy e ház 107

tagja hitszegéssel vádolható; (Élénk helyeslés balfelől.) nincs joga egész Európát, a hol tulajdonképen ez már keresztül van vevő, úgy felülneteni, hogy az megszünt keresztény lenni, talán azért, mert egy ilyen az egyenjogúság következményének megfelelő rendelkezést törvénykönyvbe iktatott. (Élénk helyeslés a jobboldalon.)

A mi pedig azt illeti, hogy a szeretet parancsolja ezt, hát én arra kérem ő nagyméltóságát, inkább szeresse egy kicsit kevesebb hévvel izraelita polgártársainkat, (Élénk derültség.) hanem szavazza meg ezt a szakaszt, (Nagy derültség a jobboldalon.) mert ha ezt teszi, akkor kétségtelenül olyan jogositványt ad, a minővel minden bevett vallásfelekezetet bír és a mivel az egyenjogúság és az igazi szeretet követelményének felel meg. (Élénk helyeslés balfelől.) Ajánlom a törvényjavaslataknak a hármas bizottság szövegezése szerinti elfogadását. (Élénk helyeslés a baloldalon.)

Elnök: A beadott indítvány oda irányul, hogy az izraelita vallásról szóló törvényjavaslat 2. §-a töröltessék. Minthogy pedig névszerűtlen szavazás iránti kérés adatott be, a névszerűtlen szavazást elrendelem. (Zaj balfelől. Felkiáltások a jobboldalon: Halljuk a kérdést!)

A kik az izraelita vallásról szóló törvényjavaslataknak 2. szakaszát elfogadják, azok *igennel*, a kik pedig azt nem fogadják el, hanem a szakaszt töröltetni kívánják, *nemmel* fognak szavazni. (Halljuk! Halljuk!)

Elnök: A jegyző urak összeszámítása szerint *összesen szavaztak 199-en, még pedig igennel 94-en, nemmel 105-en és így a 2. szakasz elesett.* (Mozgás.)

Az idő nagyon előhaladt, a méltóságos főrendek türelme ki van merülve, a 3. szakaszhoz különben is több módosítvány van bejelentve és a jegyzőkönyv felolvasása is hosszabb időt vesz igénybe, azt hiszem tehát: a tanácskozás folytatása holnapra maradhatna. (Zajos felkiáltások: Ma! Balfelől: Holnap!)

Gróf *Zichy* Nándor: Kérem folytatni a tárgyalást. (Élénk helyeslés jobbfelől. Nagy zaj.)

Báró *Bánffy* Dezső miniszterelnök: Már öt órája tárgyalunk. A méltóságos főrendek ki vannak merülve. Azt gondolom, lehetetlen folytatni a tárgyalást. (Élénk helyeslés balfelől. Zajos felkiáltások obbfelől: Folytassuk ma! Felkiáltások balfelől: Holnap! Nagy zaj.)

Elnök: Azt hallom, hogy holnap és ma, ebből bajos a hangulatot kivenni. (Felkiáltások a jobboldalon: Szavazzunk! Ellenmondások balfelől. Zaj.) Már négy óra van. Tegnap is körülbelül ennyi ideig tárgyaltunk. A méltóságos főrendek figyelme ki van merülve, többen el is távoztak, azt gondolom tehát, hogy méltányos az a kívánság, hogy a tárgyalás folytatása a holnapi ülésre halasztassék. (Zaj. Felkiáltások jobbfelől: Folytassuk ma! Felkiáltások balfelől: Holnap!) A tanácskozás folytatását tehát a holnap délelőtt 11 órakor tartandó ülés napirendjére tűzöm ki. (Nagy zaj.)

Az ülést bezárom.

II.

Elnök: Báró Vay Béla.

Jegyzők: Gáll József, gróf Bánffy György, Gyulai Pál és gróf Cziráky Antal.

A kormány részéről jelen voltak: báró Fejérváry Géza, Josipovich Imre, Perczel Dezső Wlassics Gyula és Dániel Ernő.

A múlt ülés jegyzőkönyvének hitelesítése után következik a napirend:

a zsidó vallás reczepeziójáról szóló törvényjavaslat részletes tárgyalásának folytatása.

A 3-ik szakaszról felszólal

Gróf *Zichy* Nándor: E szakasz, mely az 1868-ik évi LIII. törvényzikk 18—23. szakaszainak rendelkezéseit az izraelita vallásukra is ki akarja terjeszteni, sokszorosan sérti a katolikus egyház hitelveit, épen azért a szakasz törlését indítványozza.

Wlassics Gyula: A mennyiben e szakasz a 2-ik szakaszszal, mely elvetetett, szoros összefüggésben van, stílris módosítást ajánl. »Hasonlókép kiterjeszhetnek« helyett a szakasz úgy volna módosítandó: »az 1868: LIII. t.-cz. 18—23. szakaszai az izraelitákra kiterjeszettek.«

Kéri e módosítással a szakasz elfogadását. (Helyeslés a baloldalon.)

Elnök felteszi a kérdést: Elfogadják-e a főrendház a kultuszminiszter által benyújtott módosítással a szakaszt, igen vagy nem? A szakasz elfogadása esetén gróf *Zichy* Nándor indítványa eliesik.

A főrendek felállással szavaznak, elnök azonban a többséget nem bírja megállapítani s elrendeli a szavazatok összeszámolását.

Elnök: A szavazatok a jegyzők összeszámítván, úgy találták, hogy azok *egyenlők*, 92 kontra 92. Azóta ide érkezett báró Orszay Béla, de ennek szavazata a mostani szavazásnál már nem jöhet számításba (Helyeslés.) s így csak az egyenlő szavazatokat vehetem figyelembe. E szerint megint réam hárul a döntés kötelessége és én a *harmadik szakaszt ezennel elfogadottnak nyilvánítom.* (Éljenzés a baloldalon.)

A 4-ik szakaszról, mely így szól: »Lelkés és egyházi előjáró az izraelita felekezetnek csak oly tagja lehet, a ki magyar állampolgár és a ki képesítését Magyarországon nyerte.«

gróf *Zichy* Nándor szólal fel. A szakasz törlését indítványozza, mert hogy a felekezet kit válasszon lelkészeknek, az a felekezet autonómikus jogköréhez tartozik.

Wlassics Gyula kultuszminiszter ajánlja a szakasz elfogadását. (Helyeslés balfelől.)

A főrendek többsége a szakasz felállítás útján való szavazással elfogadta.

Az 5-ik szakaszról, mely a végrehajtásról intézkedik, felszólal gróf *Szapáry* István. Kifejti aggyálait, melyeket a szónyegen

forgó törvényjavaslat kelt fel benne s kijelenti, hogy ő a harmadik olvasásban a törvényjavaslat ellen fog szavazni.

Következett a *törvényjavaslat harmadik olvasása*.

Elnök: A kérdés az: Méltóztatnak-e a főrendek az izraelita vallás recepeziójáról szóló törvényjavaslatot a 2. §. kihagyásával, úgy a hogyan az 1., 3., 4., 5. szakaszában elfogadtatott, egészében elfogadni, igen vagy nem? (*Igen! Nem!*) Tíz tag névszerinti szavazást kérve, az elrendeltetik. (Halljuk! Halljuk! a baloldalon. Zaj.) A kik elfogadják, *igennel*, a kik nem fogadják el, *nemmel szavaznak*. (Zaj.)

Gróf Zichy Nándor: Igy a kérdés nem tehető fel. (Ugy van! a jobboldalon. Halljuk az elnököt!)

Elnök: A szavazás elrendeltetvén, nem lehet többé a kérdéshez szólani.

Gróf Zichy Nándor: A kérdést korrekta a házszabályok szerint kell feltenni (Igaz! Ugy van! a jobboldalon. Zajos helyeslés. Ellenmondások és felkiáltások a baloldalon: A kérdés helyesen volt feltéve!) A ház szabályai szerint a kérdés egyszerűen az, hogy harmadik olvasásban méltóztatik-e a főrendház a törvényjavaslatot elfogadni, igen vagy nem? (Élnék helyeslés a jobboldalon. Ellenmondások, zaj a baloldalon. Felkiáltások: Kezdjük a szavazást!) Ehhez semmi mellékes megjegyzést nem lehet fűzni. (Zaj.)

Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter: Bocsánatot kérek, erre a »mellékes megjegyzésre« kötelességem kijelenteni azt, hogy itt semmi tévesztésnek helye nincs. Nehogy azt gondolja bárki, hogy a harmadik olvasás azt jelenti, hogy a már kihagyott 2. §. benne van a javaslatban és azután esetleg a harmadik szavazásnál ennek ellene szavazzanak, azon feltevésből, hogy a második szakasz benne van — nekem kötelességem kijelenteni, hogy a második szakasz kihagyásával történvén a harmadik olvasás, erre nézve tette az elnök ur ő nagyméltósága nyilatkozatát s azt hiszem, hogy erre teljesen jogosítva volt. (Élnék helyeslés balfelől.)

Elnök: Ugy, a mint a kérdést feltettem, tessék a szavazást megkezdeni.

Gróf Zichy Nándor: Kérem, a kérdés így nem helyes. (Zajos ellenmondások és felkiáltások a baloldalon: Nem lehet szólania. Halljuk! Halljuk! a jobboldalon.) Ő nagyméltóságának nem volt igaza! (Zajos helyeslés a jobboldalon. Ellenmondások. Nagy zaj a baloldalon.)

Elnök: Engedelmet kérek, gróf Zichynek nem lehet szólania. A szavazás már megkezdett.

Gróf Zichy Nándor: Mi oly szavazásba bele nem mehetünk, mely esetleg a házszabályok kiforgatására vezetne. (Zajos helyeslés a jobboldalon. Ellenmondások. Nagy zaj. Felkiáltások a baloldalon: Rendre! Rendre!) A miniszter ur nyilatkozatát (Nagy zaj.) a mint a német mondja... (szónok szavai a zajban elvesznek.)

Elnök: Bátorodom kijelenteni, hogy ő nagyméltóságának nincs szava. (Zajos helyeslés a baloldalon.)

Gróf Zichy Nándor: Engedelmet kérek... (Nagy zaj a baloldalon. A szónok szavait nem lehet hallani. Felkiáltások a baloldalon: Rendre! Rendre!)

Elnök: Kénytelen vagyok Zichy Nándor grófot rendreutasítani. (Heves felkiáltások a jobboldalon: Ohó! ohó! Zajos helyeslés a baloldalon.)

Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter: Ő excellenziája szavait nem értettem: nem válaszolhatok rájuk. (Nagy zaj és mozgás a jobboldalon.)

Elnök: elrendeli a szavazást s az ülést fölfüggeszti.

Szünet után.

Elnök: Az ülést újra megnyitom. A jegyzők összeszámolván a szavazatokat, *szavazott összesen 192, igennel szavazott 96, nemmel szavazott 96*, így a szavazatok ismét *egyenlők lévén*, az elnök szavazata dönt, és *én szavazati jogommal a házszabályok 67. §. szerint élvén, igennel szavazok*. (Eljenzés a baloldalon.) E szerint a törvényjavaslat az izraelita vallásról elfogadtatott az 1., 3., 4. és 5. §§-kal. A 2. §. elesvén, a 3. §. 2., a 4. §. 3-ik és az 5-ik §. 4-ik számot fog kapni.

Erről a képviselőház szokott módon értesítettni fog. (Felkiáltások balfelől: Éljen az elnök!)

A jegyzőkönyvet hitelesítik.

Elnök: Az ülést bezárom.

268. sz.

A Diner családról.

Infrascriptus do pro Memoria, tenore praesentium significando, quibus expedit Universis, quod Judaea Anna, Judaeo Samuelis condam Hasz relicta Vidua, in Oppido Szent-Miklós, Hottui hiuc Lyptoviensis ingremiato, habitans, coram me personaliter constituta, Fornicem suum Szent-Miklósiensem, una cum Ligecii Aelcusuai N. Lipsensii, et Hibbensii occasione Nundinarum usuari consuetis, virtute Charto-brancae de Anno 1799. 12. Febr. Andrásfalvae super Ap. 200. sub Corammitatione Sptis Dni Subst. VComitis Emerico Pongrácz, de Szent-Miklós et Óvár, et Sptis cend. Dni Alexandri Kubinyi, emeratae, obligatum Filio suo, Judaeo Jacobo Diener, pro resignato declaraverit, quem obligatum, et resignatum Fericem praementionato Judaeo Jacobo Diener, ad usandum, una cum praespecificabit Aelcusurui, per manus meas Juobias die hodierna in praesentia convocatorum ex Judaica Commeritate, Testium effective resignatum esse, attestor.

Síg. Sz. Miklós 18. Febr. 1802. Joannes Palugyai mp. de Erdem. Hottus Lyptoviensis V. Judoceny.

Introduotata Sessio et Designatio Foruicis Judaei Samueli condam Hasz Filio ejusdem Jacobo Diener cum consensu Familiae meae sveta, plentibus ratihabetur. Andrásfalva 17. Martý 1802. Emericus Pongrácz mp. Hottus Lyptoviensis VComes.

Contract.

Mocy ktereho Židovy a kupcovy Jakob Diener menovanemu a Nro. 8. Mikulešy Lyptovikem na ten čas bidlicimu ze spoločneho familie Pongrácz pri Cinteri katolickeu v mestečku Sz.-Miklós majicom fundusi pre jeho sklep obdava sa plac do uplnjeho uživanja pod nasledujucimi Conditiamy, a to sice:

1. Contract tento začatek svoj vezne dna 1^{ho} Januara roku buduchoho 1805-o.

2. Od takoveho placu a fundusa predmenovany Žid ročite do Cassi familienskej skrze naš ustanovenemu Perceptorovy (a nikemu jinsemu pod utracenim datich penezy) poviny bude platiť Rf. 10 idest Deset, jednu polovicu Križa idest Rfl. 5 zložy každoročne na den 8^{ho} Jana Krstitela, druhu pak pri konci roku, a ponevač

3. Sklep takovy pri Cinteri katolickeu na jednu stenu pri murany jest, každoročne, a neb P. Fararovy, a neb Inspectorovy do Cassi kostolnej Mikulaskej Rfl. 1. idest jeden Rimsky skutečne zložy, ešte y to zretedelne dokladajice.

4. Že jestli bi sklep svoj aneb odpedati chtel, aneb na jineho jakim kolvek sposobom pripadnuty bival, v tej pribodnosti Familia sebe moc a vladu zanchava sklep takovy vedla služnej Aestimatie obšacovati daty, a penaze na Mune komu bi pristuchaly zložity: kdizbi pak nektereho kupca na svoj sklep takoveho našol, kteri bi više aestimationalskej summy za skodu na sklepe majicu zaplatiti chtel s prihlasenim u Familie, kdizby takovy Familia pre seba zdržat nechcela, bude mat slobodu jinemu odpredat a takovy transferovat. Sig. Andrasfalw. Die 7^a Juli 1804.

Familia Pongrácz ruku,
Pongrácz Györgya V. Direktora.

Magyar fordítás:

Szerződés,

melynek értelmében Diener Jakob nevű s jelenleg Liptó-Szent-Miklóson 8. sz. alatt lakó zsidónak és kereskedőnek — a Pongrácz-családnak Szent-Miklóson a katolikus temető melletti közös telkéből teljes használatra egy tér adatik bérbe a következő feltételek mellett; és pedig:

1. Ezen szerződés a jövő 1805. év január 1-ével lép életbe.

2. Ezen tér és telek után a fentnevezett zsidó köteles a családi pénztárba az általunk meghatározott Perceptoroknak (és senkinek másnak — az adott pénz elvesztésének terhe alatt) évenként 10 reuusi-azaz tíz rn. forintot fizetni, az egyik felét azaz 5 rn. frtot évenként Keresztelő-Szent-Jánost követő 8 nap alatt, a másik felét az év vége felé s minthogy

3. ezen bolt egyik fala a katolikus temetőhöz van hozzáépítve, évenként vagy a plébános urnak, vagy az Inspectorának a Miklósi templom-pénztár javára 1 frt azaz egy rn. forintot lefizessen, még ez is világosan hozzátétetik.

4. Ha a bolt esetleg másnak adatnék el, vagy bármi módon másnak birtokába menne át, azon esetre a család fentartja magának a hatalmat és jogot, a boltot szolgabírói segédlet mellett megbecsülni, és a pénzt annak, a kinek jár, lefizetni; ha esetleg találkoznék oly kereskedő, ki a bolt veszteségének becsárán felül fizetne, a család engedélyével — ha a család esetleg nem akarná a boltot megtartani, szabadságában áll neki azt másnak eladhatni és átszámaztathatni. Sig. Andrásfalv. Julius 7. 1804.

Pongrácz család
mp. Pongrácz György,
V. Direktor.

Közl: POLLÁK KAIM.

Budapest.

VEGYES.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: *Herzog Emil*, A zsidók története Liptó-Szt.-Miklóson, Budapest, 1895. — *Dr. Wellesz Gyula*, Abraham de Balmes mint nyelvész, Budapest, 1895. — *Dr. Schwarz Gábor*, A Pesito Jeremiás könyvére, Budapest, 1895. — *Dr. Jordan S. A.* Rabbi Jochanan bar. Nappacha stb. I. rész. Budapest, 1895. — *Dr. Julius Fischer*, Trauerrede bei Gedenkfeyer für den verewigten Rabbiner dr. Salamon Ranschburg, Budapest, 1895. — *Heller J.*, A bécsi színügy Mária Terézia és II. József alatt. Budapest 1895. — *Weisz M. A.* Machzor Vitry szerkesztése és szerzője. Budapest, 1895.

Statistika. A magyar kir. statisztikai hivatal közleményeinek 8. füzeté az 1892—93. évi népesedési mozgalmakat tárgyalja. Ezek szerint 1893-ban a magyar korona területén lakott 761.963 (az anyaországban 743.521) zsidó lélek, a mi 1890-hez képest (725.222 illetőleg az anyaországban 707.472) 36.741 léleknyi szaporodást mutat. A házasságoknál a 25 éven alóli házasulandó férfiak legkisebb számát a zsidók tüntetik fel. Hasonló eredményre jutott a fővárosra nézve dr. Körössy József, a mint a 2 év előtt tartott budapesti demográfiai kongresszuson bemutatott statisztikai táblázatok bizonyítják. Az elválásokra nézve a zsidók negyedik helyen állanak, felülmúlják őket az ágostai hitvallásúak, reformátusok és unitáriusok. Ezer házassági eset közül ugyanis a házasság felbontása a következő számárányok szerint történt az egyes hitfelekezeteknél: róm. kath. 0·6; gör. kath. 1·3; gör. kel. 7·7; izr. 14·5; ág. hitv. 22·8; reform. 34·8; unitáriusok 100·0%. A születésekről általában az áll, hogy a fugyermek születésének szaporodása csak az unitáriusoknál és zsidóknál észlelhető. A legtöbb születés a görög katolikusoknál fordul elő, utánuk következnek a róm. katolikusok és *utolsó* helyen állanak a protestánsok és zsidók. Ennélfogva a zsidó lakosság szaporodása csakis a kisebb arányú halálzásból magyarázható meg. Tényleg a halálzás arány legkisebb a zsidóknál, legnagyobb a róm. katolikusoknál és görög keletieknél a mint a következő táblázat mutatja.

Ezer lélekre esik halálzás 1893-ban: r. kath. 32·3 (36·7; a zárjelbe iktatott számok az 1892. évi eredményt tüntetik fel); gör. kel. 34·3 (39·7); reform 27·5 (31·8); izr. 18·5 (19·7). Késői házassulás, kevés születés és csekély számú halálzás, ez jellemzi a zsidó lakosságot.

Amaz gyakran hangoztatott vádat, hogy a zsidók ellepik a közép- és felsőtanodákat, megzafolják a poroszországi közoktatásügyből vett statisztikai bizonyítékok. 1892. nyarán a poroszországi közép iskolákban 156.786 tanuló közül volt 14.644 zsidó, holott 1882-ben 15.260 volt a számuk, a miből határozottan kiviláglik, hogy a felsőbb iskolák látogatása a zsidók részéről csökkent, míg a katolikusoknál aránylag 20·0% növekvés észlelhető. Poroszországban az összes iskolát látogató zsidó tanuló száma volt 1886-ban 68.256, 1891-ben 66.257 (tehát majdnem két ezerrel kevesebb), ezekből a középiskolákra esik 14.844 fiu és 6284 leány, a mi nem is teszi az összes tanuló számának harmadrészét. Szembetűnő, hogy a zsidó felekezeti iskolák látogatásában hanyatlás tapasztalható, mert míg a porosz zsidó felekezeti iskolákban 1886-ban 13.249 tanuló volt, addig 1891-ben csak 9502. Ennek magyarázata, hogy a zsidó iskolák száma is csökkent. 1888-ban 318 volt, 1891-ben már csak 244, de helyettük privátiskolák keletkeztek, a melyeknek zsidó tanulóinál 3000-nyi szaporodás állt be. Nem csodálkozunk azon, hogy az evang. és kath. iskolákon zsidó tanítók nem működnek, hisz ez a jogegyenlőség elvének gyakorlati keresztülvitele volna. 534 zsidó tanító és tanítónő közül zsidó iskolákban van alkalmazva 305, magániskolákban 140, simlantan iskolákban 89. Ugyane lapban van egy kimutatás a berlini középiskolák zsidó tanulóiról. Ezeknek száma 2607, feloszlának 38 intézetre, a melyekbe 18.433 tanuló jár. Ezek felekezet szerint a következő arányt mutatják fel: 100 tanuló közül 79·0% evang., 3·5% kathol., 63·0% dissidens és 17·1·0% zsidó vallásu. — Oroszországban 1891-ben 963.679 katonaköteles volt, köztük 45.801 zsidó azaz 4·8·0%. Megjelent a sorozásnál 924.911, köztük 39.542 zsidó azaz 4·46·0%. Szükség volt 270.000 legényre, közülök 16.434 zsidó azaz 5·7·0%. Benmaradt 268.531 ember, közülök 14.171 zs. azaz 5·25·0%. A miből az látszik, hogy a sorozásnál megjelenők közül benmaradt: zsidó 38·62·0%, nem zsidó 26·03·0%, más szóval, a zsidók Oroszországban a véradót egy harmaddal magasabban fizetik, mint a nemzsidók. Oroszországban ez nem is sok.

Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat Évkönyve. A társulat igazgatósága az új évkönyv szerkesztésével ismét *dr. Bacher Vil-*

most és dr. Mezey Ferenczet bizta meg. Tekintettel a társulat egyéb kiadványaira, melyek még ez évben fognak a ragoknak megküldetni, az Évkönyv az elsőnél kisebb terjedelmű lesz, mit ezennel az írók szíves figyelmébe ajánlunk. A dolgozatok a nevezett szerkesztők bármelyikéhez beküldhetők, de nehogy egy és ugyanazon tárgyról több czikk irassék, igen czélszerű lenne, ha az ezen műben résztvenni kívánó írók dolgozataik címét a szerkesztőkkel előzetesen közölnék. Maguk a *dolgozatok legkésőbbben f. é. augusztus hó 1-éig beküldendők.*

Dr. Schwarcz Adolf a bécsi szeminárium rektora, jeles hazánk-fia ellen, hír szerint, magyar voltánál fogva bizonyos bécsi körök állandóan agyarkodnak és izgatnak. Az eszközökkel egy cseppet sem válogatósak. Jellemzésül felelőtjűk, hogy dr. Jellinek temetésén mondott beszédébe is belecimpaszkodtak, legutóbb pedig helyén valónak találták, hogy e tudós és fényes szónoki tehetséggel megáldott férfit a lovag Guttman Vilmos temetéséről hozott tudósítás keretében bántalmazták, még pedig olyképen, hogy minden jóízlésű ember csak megbotránkozik úgy a módon, melylyel a jelzett körök haragjukat nyilvánítják, mint az alkalmon, melyet indulataik kitörésére használnak. Nálunk a gyűlölködés általános visszatetszést szül, de reméljük, hogy a sértegetések a nagytudományú férfit áldásos működésében, melyet úgy a bécsi szeminárium felvirágzása, valamint a zsidó tudomány érdekében kifejt, elkedvetleníteni nem fogják.

Guttman Vilmos lovagot nagy részvét mellett temették el Bécsben május hó 19-én. Vele egyike azon ritka férfiak közül szállt sírba, akik lankadatlan fáradozás és becsületlen munka által szegény sorsból gazdag és előkelő embereknek küzdötték fel magukat, de jólétük és gazdagságuk idejében sem feledkeznek meg a szegényekről. Guttman 1852-ben alapította kis köszön-üzetét és csakhamar a köszön nagykereskedők között első helyre emelkedett. Nemes érzéséről tanuságot tesznek a jótékony-intézmények Bécsben, Kremsben és Mödlingben, melyek neki köszönik létesítésüket. Buzgó zsidó volt egész életén keresztül, de jótékony-sága nem ismert felekezeti különbséget. Zsidó és nem zsidó előtt egyaránt megnyitotta az ő alapította jótékony intézetek kapuit. Az emberbaráti egyesületnek Bécsben szintén ő volt alapítója. A bécsi hitközség buzgó tagját veszítette el benne, a Beth-Hamidrás és a rabbiképző pártfogóiknak legelsőjét. Végrendeletében 200.000 frtnyi alapítványt hagyományozott a czéltől, hogy a kamatokból elszegényedett iparosok, tekintet nélkül vallásukra, támogattasauak. Családjá 10.000 frtot osztott szét a bécsi szegények és

60.000 frtot jótékony egyesületek között. Fia pedig atya emlékére 300.000 forintnyi költségen árvaházat fog emelni a Guttman-czég bányá- és kohómunkások árváinak számára. Temetésén dr. Schmeidl beszélt a hitközség, dr. Suess képviselő az emberbaráti egyesület és dr. Schwarz a rabbiképző nevében. Béke hamvaira!

A pesti izr. nőegylet május hó 21-én tartott közgyűlésén számolt be mult évi sokoldalú és áldásos tevékenységéről. Segélyezés fejében összesen 28.034 frtot osztott ki. A leányarvaházban 57 teljesen, az árvamenhelyben 50 félig elárvult leánygyermek nevedekett, azonkívül 47 künnlakó árva gondoztatott. Az összkiadások 77.080 frtot tettek ki.

Egyetemi pályadíjak. A budapesti egyetemen az idén is több zsidó nyert pályadíjat. A bölcsészeti karon nyolcz nyertes közül három volt zsidó. E három közül pedig kettő lapunk munkatársa: *Dr. Heller Izidor*, a ki »a bécsi színügy és drámairodalom Mária Terézia és II. József korában« és *Weinstein Sámuel*, a ki »klaszszikus és bibliai eredetű szólásmondások« című értekezésével nyertek pályadíjat. Mindkettő az orsz. rabbiképző intézet hallgatója.

A berlini hitközség ismét új templomot épített. Rabbijainak számát is felemeli, a mennyiben épen most fog megválasztatni a hatodik rabbi.

A nő czíme egy felolvasásnak, melyet dr. Goldschmid Lipót, rabbi, a misslitz kaszinóban tartott. Érdekesen és szellemesen fejtegeti régi és modern írók, költők és filozófusok nyilatkozatait a nőről, kötelességéről és hivatásáról. Foglalkozik a nőemancipáció problémájával és megoldásával. A szépnem képviselői bizonyára hálásak lesznek a rabbi urnak, hogy elvitatja tőlük a *gyenge* jelzőt, a mely még inkább az erős nemet illeti.

Felhívás az országban létező összes kereskedelmi társulatokhoz. Az 1896-iki ezredéves országos-kiállítás V. (kereskedelem-, pénz- és hitelügyi) csoportjában külön osztály van tervezve a kereskedelem érdekeit szolgáló intézmények számára. Ide tartoznak az összes kereskedelmi társulatok és egyletek, a melyek bármily úton, ha csak társas összejövetelek és felolvasások által is, a kereskedelem érdekeinek szemeltartását és előmozdítását tűzték ki feladatokul. A csoport programja szerint a társulatok egy-egy dolgozatban ismertetni fognak történetüket, keletkezésük és működésük viszonyait s esetleg rajzokban és fényképekben bemutatnák helyiségeik külső alakját és berendezését. A szóban levő társulatok közül azok, a melyekről a csoport intéző bizott-

ságának tudomása volt, közvetlenül már föl lettek szólítva a kiállításon való részvétele. Meglehet azonban, sőt valószínű, hogy több kereskedelmi érdeket szolgáló társulat, minthogy címüket a bizottság nem ismerte, nem kapott felszólítást. Ez úton hívjuk fel tehát az illetőket, hogy a főtebbiek szerint a kiállításban részt venni és ebbeli határozatukról a kiállítás igazgatóságát folyó évi május hó végeig értesíteni sziveskedjenek. Megjegyzendő, hogy ebből semmiféle költség sem az igénybe voendő helyért, sem az installatioért és felügyeletért nem fogja őket terhelni. Egyben fölhívjuk a társulatok közül azokat, a melyeknek birtokában a régebbi szabadalmas kereskedői társulatok hagyatéakai (szabadalmi levelek, számadási- és jegyzőkönyvek, kereskedői csehládák, pecsétek stb.) vannak, hogy ezeket is a csoport kiállítása számára az említett határnapig bejelenteni sziveskedjenek. Budapest, 1895. ápril hó 16-án. *Falk Miksa* s. k. *Lukács Antal* s. k. az 1896-iki ezredéves országos kiállítás kereskedelem-, pénz- és hitelügyi csoportjának elnökei.

Erkölcsei elvadulás cím alatt közzétett levél írója a dr. *Bánóczy József* illetve az orsz. tanítóképző-intézet elleni bántó nyilatkozatait visszavonván, ünnepélyesen bocsánatot kér. Ime idevonatkozó levele:

Tekintetes Igazgató úr! Mindenek előtte bocsánatot kérek Tekintetességedtől azon levellem erős tartalmáért, melyet folyó évi ápril hó végével — az ifjusági segély-egylet tárgyában — válaszkép — intéztem volt Czimedhez.

A szóban levő levelemet, melyet pillanatnyi felhevülésem hatása alatt irtam, minden pontjában ezennel ünnepélyesen visszavonom. Továbbá az egész incidenset végtelenül sajnálva Tekintetes Igazgató úrtól újból bocsánatot kérek.

Amennyiben pedig utólag meggyőződtem, miszerint az alakulandó s.-egylet maga de igen üdvös és nemes célokat tűzött ki és miután az a humanitás szolgálatában álland, tiszteletteljesen felkérem Tekintetességedet, miként póstafordultával — taggyűjtés céljából — nekem egy gyűjtő ívet küldeni sziveskedjék. Vagyok *Körös-Ladányon*, 1895. évi május 16-án Kiváló tisztelettel

Kun Henrik s. k.
okl. tanító és hitoktató.

A Magyar-Zsidó Szemle következő régi évfolyamait, 1884., 1885., 1887., 1891., 1892., 1893. és 1894. egyenként 2 frtért, 3 évfolyamot 5 frtért, 6 évf. 9 frtért küldi bérmentve a kiadóhivatal, az összeg előleges beküldése mellett.

TÁRSADALOM.

VISSZÁSSÁGOK.

A hazai zsidó hitközségi viszonyok szemléelője gyakran megakad azon balfelfogáson, mely nálunk uralkodik s mely szerint a hitközségben leginkább nélkülözhető a rabbi. Az ájtatosság emelése céljából okvetlenül szükséges zeneileg képzett előimádkozó recte főkántor; az alája rendelt metszőtől megkivántatnak legalább a zene elemei, hogy a kart vezethesse; a régi »samest« felváltotta a modern egyházi, aki szükség esetén képes legyen mindkét előbb nevezett hivatalnokot helyettesíteni. A témérdek hitközségi ügykezelés szükségessé teszi egy titkár alkalmazását. Ekkora személyzet mellett kis község — ez nyilvánvaló dolog — rabbit nem tarthat. Gyorsan bele is nyugszik a sajtászerű fátumba. Az esetleges rituális kérdések eldöntése szintén a zeneleg képzett előimádkozóra bízatik, a ki e célból hátrát szerez magának ép oly joggal mint kartársa, aki községi rabbi elhalálózása után ideiglenes hátrát szerez magának, a mely őt, a némelykor évekig elnyúló interrabbiság ideje alatt a rabbisági ügyek vezetésére felhatalmazza.

Az ilyen visszás helyzetnek kárát első sorban a zsidóság látja. Nem lévén senki, aki a zsidóság fentartása körül fáradozik, aki a radikális áramlatokat visszaszorítja és féken tartja, a conservatív kedélyeket gondolkodásukban megerősítene, a zsidóság mindinkább hanyatlik. Tény, a melyet mindenütt sok évi tapasztalat megerősített, hogy sem kántor, sem metsző, sem titkár rabbit nem képes helyettesíteni. Tisztelet ezeknek sem uraknak ama működési körben, melyet multjuk és tanul-

mányaik számukra kijelöltek, de még rabbivá nem lehet az, a ki élő vagy meghalt rabbinak már egyszer elmondott szónoklataikat természetesen jó orgánumánál fogva szépen, tetszőtősen és lelkesedéssel előadni képes. azon egyszerű oknál fogva, mert a rabbi működése többre is kiterjed mint egynehány szónoklat tartására, habár ez sem oly megvetendő, hogy mindenki tehetséget érezzen magában belekotnyeleskedni.

A 80-as években kiadott az anyakönyvi vezetést rendező nagyjelentőségű kultusminiszteri rendeletek a zsidó hitközségekben új hivatalnokokat teremtettek az anyakönyvvezetőket. A kultusminiszter természetesen nem törődhetett lényegileg az új hivatalnok sit venia verbo theologiai tudományával, hanem állami szempontból rendezni akarván az anyakönyvvezetés ügyét, megállapította az anyakönyvvezetőknél a hitközség részéről kijáró fizetés és műveltségi fokuk minimumát.

Eltekintünk azon községektől, a melyekben a rabbi lesz anyakönyvvezető. De azon községek, melyekben rabbi előbb sem volt, most még inkább megszűnt a kényszerítő ok a rabbi állás kreálására. A ki a kultusminiszter szemeiben anyakönyvvezető volt, az a község szemeiben rabbivá emelkedett, saját szerénységének köszönhető, ha csak a *rabbihelyettes* címét vette föl. Vajjon az illető bir-e a rabbi vagy rabbihelyettesi hivatal (a két dolog csak a szóban különbözik, a lényegben egyenlő) betöltésére szükséges tudománnyal, az mellékes volt, nem is szólva arról, hogy könnyebben lehetett hátárakat kapni mint elvégzett négy polgári osztályról szóló bizonyítványt. Az anyakönyvvezető véglegesítése — ami egyébiránt igen áldásos intézkedés volt — szentesítette az előbbi helyzetet, sőt a hitközség már most teljesen fel volt mentve attól, hogy valóban képzett rabbit tartson.

Míg az egyik községben rabbi helyett anyakönyvvezető volt, addig máshol a rabbit fölöslegessé tette, az anyakönyvvezetést is magához ragadva. A törvény intencziói sok esetben nem voltak képesek ezen alakulásokat megakadályozni.

Igy áll a dolog kis községekben, a melyeknek a bevételök nem engedik a »rabbtartás luxusát.« Egy kissé profán a szó, de azért lábra kapott a rabbiluxus jelszava oly községekben is, a melyek szegénységről nem panaszkodnak. Arra már gyakran lehet példát találni, hogy a község adósságot akar

törleszteni, valami építésbe avagy vállalatba fog, a mire a szükséges pénzt úgy is szokás előteremteni, hogy a véletlenül megüresedett rabbiállomást takarékosági szempontból egyelőre azaz ad graecas calendas be nem tölti. Kötve hiszem, hogy valamely kath. hitközség, mert épen felekezeti iskolát épített, a pap helyét be nem tölti, hanem a harangszóval vagy a sekrestyével helyettesíti. Pedig a hasonlat nem is sántikál annyira, a mennyire első pillanatra látszik. Tegyük fel egyszerűen a kérdést, mi szükségesebb az istentiszteletnél, a zene, (mert csak erről lehet szó, előimádkozni a legradikálisabb községben is tud egy pár ember) vagy a szónoklat, mi kelthet inkább vallásos érzelmet az ének vagy a szó, mi buzdíthat inkább vallásos, tehát általában nemes, tette az énekar vagy a prédikáció?

Nem akarom az istentisztelet zenei részét kicsinyelni, de hangsúlyozni kell, hogy semmiesetre nem szabad hogy fölötte álljon a prédikáció fölött, hogy előnybe részesüljön annak ártalmára, sőt hogy azt teljesen kiszorítsa. Csodálatos, hogy a mi községeinkben el nem képzelhetnek a templomban rabbit kántor nélkül, de kántort rabbi nélkül igenis. Ha engedményt tettünk, a *korszellemnek* — ilyenek tekintik az istentisztelet átalakulását — megcsónkítván az imakönyvet és megzenésítvén a meghagyott imádságokat, jogosan kérdezhető miért nem vesszük be a reformnak ama másik, époly fontos vivmányát, a prédikációt, majdnem minden istentiszteletnél.

A templomi istentisztelet rabbi nélkül torzkép. A rabbit nem helyettesítheti sem a kántor, sem az anyakönyvvezető, a ki nem tehetségei és tanulmányai folytán, hanem egy az ő működése alatt kiadott zilált viszonyainkat rendező kultusminiszteri rendelet és még más összejátszó kedvező körülmények folytán jutott állásához. Ha kevés is az utóbbiak száma, óvakodni kell, hogy meg ne szaporodjanak. Elég számosak nálunk a kis községek, a melyek mindenféle ürügyet keresnek annak magyarázatára, hogy miért nem alkalmaznak rabbit. De ha meg is engedhető, hogy nem minden község képes rabbit tartani — fizetésök szerint ugyancsak nagyon kevés községnél jogosult ez a kifogás, nem lehet megjegyezés nélkül hagyni ama eljárást, mely nagyobb községekben honossági jogot nyert és mely abból áll, hogy a rabbit feláldozzák a takarékosági szempontnak, a mint ez

feljebb kifejtették; nem azt a módszert, mely szerint a rabbi nélkülözhető, mert tekintélye szerfölött nagy.

Az utóbbira példát nyújtott egy délmagyarországi község, amelynek ugyan eddigelé rabbija volt. De most úgy találja, hogy megélhet nélküle is. Nem sajnálja ugyan azt a pár száz forintot, a melyet neki fizetne, nem is akarja ezt az összeget megtakarítani, de nem tud megbarátkozni ama szellemi fölényvel, a melyet a rabbi állásánál és tudományánál fogva gyakorol; nincs nyére ama tekintély, mellyel a rabbi már csak működésének sikere szempontjából bír.

Mindazon községeknek a melyek hasonlóan gondolkodnak, a melyek a rabbi személye ill. tekintélye ellen állást foglalnak, de hivatalát mégis be akarják tölteni, méltán utánozandó példát mutat. Az említett délmagyarországi község ugyanis »pályázatot hirdet egy hitoktatói állásra«. Ennek teendőit az iskolaszék állapítja meg. A pályázandó hitoktató reménnyel nézhet megválasztatása elé, ha valamikor szabad idejében a kereskedelmi iskolát látogatta, mert »az összes jegyzői teendőket és könyvelést köteles végezni«. Igen okosan járt el a pályázandó ur, ha ifjúságának javarészét valamely jesibában töltötte nyugalmasan lapozgatva a talmudot, s Schulchan-Áruchof stb. mert »pazskener is legyen«. Kilátásai legbiztosabbak akkor, ha ifju éveit a szeminárium falai között töltötte el, mert »szemináriumot végzetek előnyben részesülnek«.

A nag. igényü hitközség mindamellett még szerény, hiszen követelhetett volna egyetemi quadrenniumot és dr. philosophiae diplomát. Különbösen nincsen kizárva, hogy az utóbbiakra hallgatagon gondolt, mert a ki középziskolai tanulókat akar oktatni, mindenesetre az egyetem padjait is nyomta néhány évig, de tán a doktorsüveggel is szaporította öltözőjét. Szóval a délmagyarországi község valóságos modern rabbinust keres, a kinek csak a rabbiczimmet nem adja meg, de helyébe a titkári teendőket, s a kit három év múlva elküldhet, ha az illető maga nyolczszáz forintból megélni nem tudván, máshol nem keres jobb jövőt.

Sajnos, a körülmények olyanok, hogy a délmagyarországi község oly hitoktatót fog kapni, a ki az összes igényeknek meg fog felelni, sőt tán túl is tesz azokon, de azért a rabbi hivatalnak ilyen kijátszását mégis szóvá kell tenni, mivel egy

régi zsidó intézmény, a rabbi intézmény lealacsonyítását foglalja magában.

Meg kell ezt tenni, mert tekintettel az anyakönyvvezetési jövedelmek megcsappanására, sok község csábítótnak fogja találni ezen eljárást. Ideje, hogy a hazai rabbikar, mely feladatának magaslatán áll és minden tekintetben egy zsidó, mint profán tudományára nézve megállja helyét, tekintélyének alkalmas módon és formában védelmére keljen, a mi által nem fog személyi érdekeket szolgálni, hanem a zsidóság javát és érdekét előmozdítani.

DR. HAJDU GÁBOR.

HÁROM RENDELET.

(Felekezetünk és az állami anyakönyvvezetés.)

I.

Vallás- és közoktatásügyi magy. kir. minister.

35501. sz.

Az izraeliták országos irodájának.

Mihez tartásúl és az érdekelt hitközségek és anyakönyvvezető rabbik megfelelő tudósítása végett szükségesnek találtam az irodával közölni, hogy az 1885. évi 1924. és az 1888. évi 1191. eln. sz. a. kiadott szabályrendeletek érvénye az állami anyakönyvvezetés életbelépésével meg nem szűnik, hogy tehát az izraelita hitközségek területkörei és a fiókhitközségeikhez való viszonyaik, úgy mint azok a fentebbi szabályrendeletek alapján megállapítottak, továbbra is érintetlenül, épségben fennmaradnak s az anyakönyvvezető rabbik vagy rabbi-helyettesek jogai és fizetése csorbát nem szenvedhetnek.

Budapesten, 1895. évi július 10-én.

A minister helyett:

ZSILINSZKY, s. k.
államtitkár.

II.

Vallás- és közoktatásügyi m. kir. minister.

42627/95. sz.

Bihar megye közigazgatási bizottságának.

Folyó évi 489. számú felterjesztésére és közlemények visszaküldésével további intézkedés végett tudósítom a czimet, hogy Várnaí Ármin segédjegyzőnek székellyhidi izr. anyakönyvvezetőül történt megválasztását helybenhagyhatónak nem találom, mert azonfelül, hogy a kívánt képességgel nem bír — a keresztény vallásra áttért. Az izr. anyakönyvek tehát a székellyhidi izr. hitközség előljáróságának lesznek átadandók azzal, hogy hat hónapig saját felelőssége mellett vezetheti, illetve kezelheti azokat, ezen idő alatt azonban egy képesített rabbitt, vagy rabbihelyettest válasszon és a megválasztottnak képesítő okmányait a hatóságnak mutassa be.

Minthogy a felekezeti anyakönyvek az állami anyakönyvvezetés életbelépése után is a felekezeti anyakönyvvezetők őrzete alatt maradnak, a kik jogosítva s kötelezve lesznek azokból kivonatokat adni, sulyt kell helyezni arra, hogy az irszelítva anyakönyvek kezelői ezentúl is az 1885. évi 1924. eln. sz. a. kiadott szabályrendelet 2. §-ában előirt képességgel bírjanak.

Budapest, 1895. aug. 16.

A miniszter meghagyásából

GÖMÖRY OSZKÁR, s. k.
miniszteri tanácsos.

III.

Vallás- és közoktatásügyi m. kir. ministertől.

39,633. szám.

Az országos izraelita irodának.

Az 1894. évi XXXIII. t.-cz., a ministertanácsnak a törvény 90. §-ában foglalt felhatalmazásán alapuló határozata értelmében f. évi október hó 1-én lép életbe.

Az 1827. évi XXIII. t.-cz. arra kötelezi a lelkészeket, hogy az anyakönyveket két példányban vezessék, melyek egyikét minden év végén a törvényhatóságoknak tartoznak beküldeni-

Minthogy az állami anyakönyvek a fentidézett rendelet értelmében október 1-től kezdve vezetettek, szükséges, hogy a lelkészek által vezetett anyakönyveknek a törvényhatóságokhoz küldendő példányai f. évi szeptember hó utolsó napjával lezárassanak.

Erről az orsz. irodát azzal értesítem, hogy utasítsa az anyakönyvvezető rabbikat és rabbi-helyetteseket, hogy az általok vezetett anyakönyvek azon példányait, melyeket az 1827. évi XXIII. t.-cz. 1. §-a értelmében a törvényhatóságoknak beszoigáltatni tartoznak, f. évi szeptember hó utolsó napján szokott módon lezárják és azokat f. évi október hó első felében az illetékes törvényhatóságoknak beszoigáltassák.

Budapest, 1895. évi augusztus hó 24-én.

A minister helyett:

ZSILINSZKY S. K.
államtitkár.

TUDOMÁNY.

ÉSZREVÉTEL A PRÓFÉTAI ERKÖLCSTAN HALADÁSÁRÓL A TORÁÉVAL EGYBEVETVE.

A szellemdús angol cultúrtörténész, Buckle, megczáfoltatlan érvekkel bizonyította és erősítette meg a következő állítást: Az emberi civilizációnak három tényezője, t. i. a vallás, erkölcsstan és tudomány közül csak is az utóbbiban, a tudomány különféle ágaiban észlelhető az évek ezreire át tartós előrehaladó fejlődés, nem pedig a vallás- és erkölcsstanban. Mert — kétség kívül — misem találtak az embervilágban, a mi oly csekély változáson ment keresztül, mint azon nagy alapelvek, melyekből a vallásos erkölcsrendszerek alakulnak. Másokkal jót tenni, saját vagyunkból azok érdekében áldozni és vágyainkról önzetlenül lemondani, felebarátunkat mint önmagunkat szeretni, ellenségeinknek megbocsájtani, szenvedélyeinket megfékezni, szüleinket tisztelni, felsőségeinket nagyrabecsülni, ezen és hozzá hasonló kötelességek képezik az erkölcsiség főtantételeit; ámde ezek már ezredévek óta ismeretesek és alig ha egy új czimecskével lettek azok öregbítve mind ama hitzónoklatok, homiliák és szövegmagyarázatok által, miket theologusok és erkölcsitanítók hirdettek. Hogy, p. o., az Új-testamentum egyetlen oly szabályvetel sem tartalmaz, mely már sokkal előbb ki nem lett mondva, és hogy az apostoli iratokban előforduló számos szép ethikai eszmék még pogány íróktól is vannak átvéve, ezt minden tudósnak el kell ismernie. E tény azonban a kereszténységnek nem szemrehányás, hanem inkább dicső érdem gyanánt szolgálhat, mivel éppen ez bebizonyítja az ő alapítója tanainak benső rokonságát az emberiség különféle korszakokból való erkölcsi irányzatával!!

*Ámde azt állítani, hogy a kereszténység az embervilágnak

előbb egészen ismeretlen erkölcsi igazságokat nyilvánított ki, ez vagy vastag tudatlanságról, vagy pedig szándékos ámtításról tanúskodik. Gesch. der Civilisat. in England v. K. H. Buckle übers. v. Arn. Ruge I k. I r. p. 153 é.t.).

Egy másik angol író, Mackintosh J., még tovább ment! Neki olyannyira feltűnt az erkölcsi elveknek vesztelő jellege, hogy ő egyszerűen fejlődésüknek lehetőségét tagadja. »Az erkölcsstanban — mondja ő — nincsenek fölfedezések. Három évezred suhant el mióta a Pentateuch meg íratott; valjon ki mondhatná, hogy ama homályos múlt óta az emberélet szabálya valami lényeges tekintetben megváltozott volna? Ha mi Menü törvényeit ugyan ily czélzattal megvizsgáljuk, szintén ezt az eredményt nyerjük. Az álvallások könyveit tanulmányozva azt fogjuk találni, hogy morálrendszerük minden fővonásban azonos, világos tehát, miszerint a gyakorlati morálban haladások nem tétettek. Mert hiszen a tények, melyek erkölcsi szabályok képződéséhez vezetnek, még a barbar embernek is oly közelfekvők, mint a felvilágosodott bölcsésznek. Éppen ellenkezőleg áll ez a fizikai és speculativ tudományokban, hol a tények, mikkel foglalkoznak, alig megközelíthetők; sokszersőség miatt pedig lehetetlen szüntelen fejlődésüknek valami határt biztosan megszabni. Egészen más ez a morállal. Ez eddig fejlődés nélkül maradt és — véleményem szerint — továbbá is maradni fog. — (I. Life of Mackintosh I k. p. 119—122.) — A bölcsészeti bírálat mestere, Kant, szintén így gondolkozott, midőn lapidáris rövidséggel kimondta: »A morálbölcsészetben nem haladtunk előbbre az őskorbeliéknél!« (Kant I k. p. 356).

Nos, ezen minden tárgyilagosan elmélkedőtől is meg- és elismert történelmi igazság folytán a kérdésre: Valjon észlelhető e haladás a profétái erkölcsstanban a toráéval egybevetve?, egy határozott »nemmel« kellene felelnünk, minthogy az ethikai alapelvek, a gyakorlati erkölcsszabványok és kötelességek, melyek a torában oly világosan s oly erőlesen ki vannak fejezve, csakugyan nem lettek gazdagítva valami új ethikai eszmével és erénytannal a proféták lángbeszédei által. Azonban, midőn mi nem az erkölcsstanok mennyiségére és milyenségére tekintünk, hanem azon még csak bövebben kifejtendő viszonyt vesszük komoly fontolóra, melynek a vallás

és az *ethika* között uralkodnia kell ott, hol mi a *vallás-erkölcsi öröttség*ről bizonyítékot keresünk: akkor bátran állíthatjuk, hogy Mózes korszakától a proféták korszakáig óriási előhaladás észlelhető egy a gyakorlati erkölcsstan előadásában, mint az ősi Izrael vallás-erkölcsi fogékonyságában.

A vallásosság mindig két egymástól tökéletesen különböző sz. szolgálatban nyilatkozott és nyilatkozik jelenleg is az emberi társadalom életterén. Az egyik sz. szolgálat kizárólag az Istenség iránti félelmet s tiszteletet hozza kifejezésre szertartási gyakorlatok, áldozatok, ünnepmegülések, böjtölések, imádkozások és más különféle rituális szokások s parancsolatok teljesítése által. Ezen szolgálatnak az eredménye: a *sokszzerű* vallásos ceremóniák, dogmák és külformák, melyek egyszersmind az embereket egymástól elválasztó korlátozott hitfelekezeti képen megalapították. Ellenben a másik sz. szolgálat csak annyiban vonatkozik az istenségre is, a mennyiben, az szintén annak szigorú törvényét képezi, de másként az kizárólag az emberiség iránti kötelmek — a jog — igazságosság — szeretett — áldozatkészség — becsületesség — őszinteség — szóval a szív- és lélekbeli erényeknek valósításában nyilvánul. Ezen sz. szolgálatnak az eredménye: a vallás erkölcsstana, mely egyszersmind a *humánitás* egyesítő és testvériesítő vallását a hitfelekezeti korlátain túl megteremti.

Az igazán vallásos culturember előtt e két sz. szolgálat úgy viszonylik egymáshoz mint az *eszköz a célhoz*; t. i. a vallásos szertartások, a dogmák, és imák, az ünnepek és rituális rendeletek buzgó megtartása nem öncél, hanem csak nemes eszköz, mely a vallás fenségesebb céljához, az *ethikai törvények* szigorú teljesítéséhez vezessen. Az egyes emberek és egész népek szellemi meg erkölcsi haladása, igazi civilizációjára — erről világosan tanuskodik az emberi művelődés történelme — csak ott és csak akkor kezdődött, midőn eme felvilágosító nézet a vallás és ethika közti viszonyról már szélesebb tért hódított meg az emberiség különféle rétegeiben; mikor t. i. a vallásnak erkölcsstörvényei, miknek vallásulása sokkal nagyobb önmegtagadó lemondási lelki erőt igényel az *önzés legyőzésére* mint a szertartások gyakorlása, nem csupán egyes kiváló emberszemlék, de *tömeges néposztályok*

iteletében is fenségesebb vallásos fontósággal és értékkel bírnak a vallásos rituálék- és külformáknál. Ez utóbbiak pedig csak annyiban részesülhetnek Isten tetszésében is, a mennyiben azok kellő s méltó eszközök gyanánt szolgálnak az isteni vallás ethikai céljának elérésére. *Egyedül ily viszony mellett töltheti be az igazi vallás eszméje az ő isteni rendeltetését; t. i. tiszta vallásosságot az emberek lelkiismeretében és cselekvéseiben előmozdítani és ápolni.* Mert ha a vallás azzal a következetlenséggel lép fel, hogy a dogmák föltétlen elismerése és a szertartások buzgó gyakorlása oly fő- és öncélnak tekintendő, melytől Isten *mindenekelőtt a hivek földi boldogságát és mennyei üdvösségét függővé teszi*; úgy a vallás nem csak hogy meg nem felel az ő szívek s lelkek nemesítésére czélzó küldetésének, hanem még az erkölcsi élet egészséges fejlődését is, tehát a vallás legszentebb ügyét, biztosan veszélyezteteti. A vakbuzgó hivekben t. i., ily követelés mellett, szükségképen azon ferde vélemény merül fel és szilárdul meg, hogy a vallásos dogmákban való rendületlen hit, valamint az áldozatok pontos bemutatása és az imák gyakori rebegése Istennek a legtetszőbb szolgálat, mely *megengezttelést vihat ki még oly ember számára is, ki az erkölcsiség törvényeit szándékosan megsérti.* Ezen a vallásos igazság isteni geniuszát megfertőztető véleménynek erkölcsrontó befolyását bebizonyítja — fájdalom — a különféle hitfelekezetek története az őskortól kezdve egészen a jelen korszakig; de különösen bizonyítja azt a *középkoré*, mely daczára annak, hogy ezt már a kereszténység szelleme korlátlanul uralta, mégis az erkölcs- és a humánitás sz. törvényeit *maga a keresztény vallás egyedül üdvözítő dogmáinak terjesztése érdekében lábbal tiporta*, sőt minden lelkiismereti furdalás nélkül az Isten nagyobb dicsőségére *vallásos gyilkolást* követett az el oly kitűnő embereken is, akik *erkölcsileg* fényesen tanusították, hogy valóban ők, nem pedig jámbor gyilkosaik, az Isten önképére teremtett, földi és mennyi boldogságra méltó lények!! És miért? Egyedül azért, mert a kereszténység sem óvta meg a középkorban azon a vallás és ethika között kizárólagosan helyes és igazságos viszonyt, mely szerint a dogmák és ceremóniák *mikénti* felfogása és gyakorlata csak eszköze a vallásnak, dicső czélja pedig az *erkölcsök uralma* az emberi szívek és lelkek fölött.

Ha már most ezen a tiszta igazi vallásosságot megalapító viszonyra tekintve azt kérdezzük: vajon az ősz Izrael melyik történelmi korszakában észlelhető *legelőször* eme — mondhatni — vallásbölcseleti viszonyoknak tökéletes megismerése, valamint a gyakorlati erkölcsstanban nagy haladásról tanuskodó azon törekvés is, e viszonyról való tudattal a nép szellemét és kedélyét szintén eltölteni?: ugy csak is a proféták fényszakát jelezhetjük mi egy olyannak!

A *Pentateuchban* előfordulnak ugyan az összes gyakorlati erkölcstörvények az egyéni, családi és társadalmi emberéletet illetőleg, de nem külön rendszerbe foglalva, hanem csak szétszórtan a számos szertartási, rituális, étkezési, papi és áldozat kultuszi szabványok között a nélkül, hogy csak egy szóval érintve volna a nagy nevelő eszme, miszerint a vallás ethikai kötelességei nagyobb isteni szentséggel bírnak, és hogy az ellenük elkövetett bűn szigorúbb büntetés alá esik mint a szertartási és más hitformák megsértése. A vallásbölcseleti elmélet szempontjából megítélve fenségesnek mondhatjuk ugyan a tóra törvényhozási modorát az *ethikát* illetve. Mert azon körülmény, hogy az erkölcsi erények teljesítése, vagy megsértéseért a tóra nem szab egyáltalában, vagy nem nagyobb jutalmat és büntetést, a dicső célzatról tanúskodik, hogy az ember ezen erényeknek ne a dusabb jutalom érdekében és ne a sujtóbb büntetés iránti félelemből, hanem csak is magasabb isteni értékük megismerése folytán hódoljon. Hisz a vallás-ethikai cselekvés jellege éppen az, hogy nincs más motívuma mint maga az erény!

Azonban, a nép nevelési gyakorlat álláspontján azon égető szükségesség merül fel, hogy az önzés- és önérdektől szaturált emberi természettel szemben szüntelen hangsúlyozni kell, miszerint az erkölcsi erények valósitása, mely — mint már mondtam — sokkal nagyobb önmegtagadó lelki erőt igényel az egoismus elnyomására mint a szertartási vallás-szolgálat, *szigorubb isteni követelés* a többi vallásparancsok teljesítésénél.

Hiszen a szomorú tapasztalat naponkint bizonyítja, hogy a néptömeg, az *erkölcsi kötelemek elleni vétkezés mellett*, tökéletes lelki megnyugvást talál a vallásos czeremoniák buzgó végzésében! És éppen eme gyakorlati népnevelés terén észlel-

hető a *proféták haladása* a vallás erkölcsstanának hirdetésében. Már azon korábbi proféta, a ki a profétai iskolákat megalapította és ez által az erkölcsileg sülyedt izr. nép újjászületését előmozdította, már *Sámuel* világosan fejezte ki a *népnevelési alapelvet*, hogy az igaz vallás a külső szertartási szolgálatot csak eszközünek, a benső lelkiületbeli vallásosságot pedig, mely ethikai tettekben nyilvánul, öncéljának tekinti. O t. i. így szólott Saul királyhoz: »*Valjon éppoly tetszést talál e az Örökkévaló égő s véres áldozatokban mint az Isten parancsa iránti engedelmisségben? Ime, engedelmisség jobb az áldozatnál, figyelem a kosok zsirjánál! Mert vallásos bűn az emberi dacz, bálványozáshoz hasonló véték az ellenszegülés!*« (I Sam. 15, 22, 23.). És ezen alapgondolat kisugárzik a későbbi proféták lángbeszédéből mindig akkor, midőn ők keserves gunynyal azon kirívó veszedelmes ellentétet esetelik, mely népük buzgó szertartási vallásossága és erkölcstelensége között mutatkozik. Ime, csak néhány példa! Az ékesenszólo proféták lánglelkű mestere, *Ézsaiás*, az oly sokat áldozó és imádkozó, de az *ethikai* vallászellemtől elpártolt néphez a következő, nemében örökké klasszikus mintabeszédet intézte: »*Mire való nekem — szól Isten — áldozataitok sokasága? Már el vagyok telve a kosok égőáldozataival, a göbölők zsirjával; a tulkok és bárányok vérért nem kívánom. Hogy színem elé lépjete, ki követeli ezt tőletek, csupán megtaposni templomi udvaraimat? Ne hozzatok többé szenteskedő ajándékot; tömjén úndor nekem; újhóld és szombat, ünnepi gyülekezés nem türhetek gazságot és ünnepet!! Újhóld- és ünnepnapjaitokat gyűlöli lelkem, terhemre lettek, fáradt vagyok ezt elviselni. Midőn kezeiteket kitárjátok, elvonom szememet tőletek; bár mennyire szaporitjátok az imát, nem hallok: kezeitek vérrrel vannak telve! Mossátok, tisztisátok meg magatokat; távolítsátok el cselekvéseitek gonoszságát szemeim elől, kerüljétek a rosszat. Tanuljátok jót tenni, mozdítsatok elő jogot, támogassatok elnyomottat, védjétek árvát, küzdjétek özevgyért.*« (Ézs. 1, 11—17.)

Midőn a vallás-parancsolta bűntnapot szigorúan üli meg az *erkölcstelen* nép, ekkor a felbőzült proféta mintegy Isten ajakára teszi ez ostorozó beszédet: »*Ők ugyan naponta keresnek fel engem, utainnak megismerését is óhajtják; nemzet-*

ként, mely csakugyan igazságosságot gyakorolt és Istene jogát el nem hagyta, kérdeznek engem az igazság ídeltéi után, követelik Isten közelléért. »Mért bőjtölünk mi és te nem látod, sanyargatjuk magunkat és te meg se figyeled? Hiszen bőjtnapotokon is üzlettel foglalkoztok és adóssaitokat mind zaklatjátok; hiszen vizály és czivodásnál bőjtöltök gonosz ökölrel verve; nem bőjtöltök ti úgy, hogy ily napon meghallgattassék a magasban imátok. Hát ez bőjt, melyet szeretek, nap, midőn ember sanyargatja magát, csiggni hagyja nádként az ő fejét, zsákot és hamut terjeszt? Ezt nevezheted te bőjtnek, napnak, tetsző az Örökkévalónak? Valóban ez a bőjt, melyet szeretek: nyisd meg a gonoszság bilincseit, old fel a járma kötelékeit, engedd szabaddá az elnyomottakat és minden igát törjetek szét. Adj az éhezőnek kenyeredből és az üldözött szegényeket vezesd hajlékba; ha meztelet látsz, ruházd fel őt, és húsodtól (embertársadtól) el ne vond magadat!! Akkor hasadni fog hajnalpirként a te világosságod; üdvöd gyorsan fog sarjadozni; előtted halad a te jószágod, az Úr Isten dicsősége pedig befogad téged.« (Ézs. 58. 1—8.). Még élesebben és még gúnyosabban jellemzi *Jeremiás*, az ő elkeseredett lelkiületénél fogva, azon ferde viszonyt, mely népe vallása és erkölcsi életmódja között kifejlődött.

Júdæa számtalan erkölcsileg elfajult polgárai, sőt nyilt gonosztevői gyakorta meghajolnak Isten színe előtt az ő templomában, bizván az álproféták hízelmű beszédére, mely ők csak áldozzanak, csak imádkozzanak eme szent helyen, hogy maga az Úr Isten sem vethet meg. Ezeknek oda szól az igazságszerető proféta: »Ne bizzatok a hazugság beszédeire mondván: az Úr Isten temploma, az Úr Isten temploma, az Úr Isten temploma ez! Hanem tegyétek jóvá utaitokat és tetteiteket; hanem gyakoroljátok jogot egyik a másik iránt; idegent, árvát és özvegyet el ne nyomjatok, ártatlan vőrt ne ontsatok e helyen, álistenek után ne járjatok saját vesztetekre, és én megfoglak honosítani benneteket e helyen, a házában, melyet őseiteknek adtam, mindörökké! Ám ti biztok ama hazug szavakra hasztalanul. Lopni, gyilkolni, paráználkodni, hazugságra esküdni, bálványnek tünjenezni és álistenek után járni, miket ti nem ismertek; aztán pedig beléptek és álltok ti színem előtt ezen házban, mely nevémet viseli, és azt gon-

doljátok: »mi meg vagyunk mentve«, hogy továbbá is tehesétek mind ezen aljasságokat? Hát rablók barlangává vált ez a ház, mely nevémet viseli, szemeitekben? Én is, immár, annak látom, szól az Örökkévaló!« (Jerem. 7. 4—11.). Ugyanezen fenyítő beszédben világosan oktatja is a proféta az ő földén hívő népét arra, hogy az ő egész áldozatkultusza csupán eszköz, nem pedig vallásos önczél midőn azt mondja: »Igy szól a seregek örök Ura, Izrael Istene, égő áldozataitokat rakjátok véres áldozataitokra és egyetek húst! Mert én nem beszéltem őseitekhez és nem parancsoltam nekik, mikor Miczraimból kiveztem őket, égő s véres áldozatnak ügyéről — (azaz mint vallásos önczélról nem, ezért nem is fordul elő a tiz igében, de mint eszköztől igen is a tórában. Conf. Maim. More Neb. III k. 32 f. Albó Jkk. II: 21). — Hanem ezt az ígét parancsoltam nekik mondván: hallgassatok szavamra és én Istenetek leszek és ti népemmé váltok; járjatok mindazon úton, melyet rendelék nektek, hogy boldogok legyetek.« (Jerem. 7, 21—23).

Ily szellemben beszéltek mindig nyíltan és őszintén a többi proféták is ott, hol ilyen veszedelmes ellentétet észleltek a vallás erkölcsi népeletben. *Micha* valódi drámai hatással magára az erkölcstelen nép ajkaira teszi a kövér áldozatok buzgó felajánlását Isten tiszteletére, minőre e nép mindig kész és mellyel még dicsekedik is. (Mich. 6, 6—7.). De ő visszautasítja azt erőlyesen és magasztos kifejezést ad a *valás önczélyának* ez örökké igaz szózatban: »Ő hirdette neked, oh! ember, mi a jó és mit követel tőled az Örökkévaló: Csak is jogot gyakorolni, jótékonyságot szeretni, és alázatosan járni Isteneddel!« (Mich. 7, 8.). Ámosz pedig, miután ő az áldozatkultust, a zsoltárok rebegését és a hárfák zengését a templomban az *isteni gyűlöletnek* tárgyává bélyegezi, ha ezek Isten meg emberek iránti hűség- és jogszeretettel nincsenek egybekötve, keservesen kiemeli, miszerint ez a szomorú ferde viszony szertartási és erkölcsi vallásosság között már egy ósrégi folt az izr. népjellemben; mert már a sivatagban, daczára annak, hogy egy Mózes és Áron vezérlete alatt a tisztá áldozatszolgálatot buzgón végezte, még is újra meg újra visszahanyatlott az erkölcstelenség, a fajtalanság és bálványozás aljas ábnébe. (Am 6, 21—26.). De éppen eme történelmi tény foly-

tán a kérdés merül fel bennünk: Valjon Mózes, a proféták profétája, ki a vallás-ethikai embervilágnak alapjául a természetbeliekhez hasonló örök törvényeket szabott meg, kinek isteni lánglelke tehát bizonyosan át volt hatva azon vallás igazságtól, hogy a valódi istenszolgálat az erkölcsi erények és nem a véres áldozatkultusz gyakorlásában nyilatkozik, mért nem ébreszté és ápolta népe eszméletében is eme nagy nevelő és nemesítő meggyőződést? A két fenyítő beszédben (III. 26, 3—46. V. 28, 15—68), melyben Mózes a népnek Istentől való elpártolását és ennek borzasztó következményeit oly megrendítő hatással ecseteli, egy szóval sem figyelmezteti azt arra a vallásos ferdeségre, mire a későbbi proféták oly erőlesen s kitartóan rámutattak; t. i. a legbuzgóbb külső vallásosság mellett az erkölcsi elfajulásra, melybe pedig a nép már akkor is tényleg gyakran visszaesett. Szerény véleményem szerint ugyanazon indok, mely Mózeset — mint már Maimuni megjegyzé (Mor. Neb. III. 32—33 fejj.) — arra kényszerítette, hogy az eredeti lényegében pogányszokású véres áldozatkultuszt, a monotheismus szellemében módosítva, fenntartsa, *lehetetlenné* tette azt is, hogy ő népe lelkében azon magasztos tudatot keltse, miszerint a külső szertartási vallásélet távolról sem oly tetsző a merőszellemű Istennek, mint a tiszta erkölcsi magaviselet. Az indok t. i., hogy az egyiptomi rabszolgaságból nem rég kiszabadult, pogány szokások és előítéletek által korlátozott nép még azt sem foghatta volna fel az ő gyermekes hitállapotában, hogy az ájtatos ima dicsőbb istenszolgálat az állatáldozatnál; tehát mennyivel inkább meg nem érthette volna a későbbi proféták e vallásos alapelvét: *a vallásnak fenséges czélja az erkölcsiség!* Ellenben logikailag és lélektanilag következtethetjük, hogy a proféták korában az izr. nép vallás-erkölcsi világnézete általában már közelebb állott a proféczia világos felőgásához.

Mert maga azon körülmény, melyszerint a proféták a nélkül, hogy e miatt üldözések- és eretnekítésnek lettek volna kitéve, nyilvánosan hirdetni merészelték: a mózesi vallás, bár harmadik tórákonyve telve van az oltár- és áldozatra vonatkozó rendeletektől, legelső sorban nem ezeknek a teljesítését, de igen is a jog- és becsületesség, — az irtalom és segítő

szeretett, — szóval az isteni *erkölcstörvényeknek* önmegtadó valóditását követeli mint a legigazabb és legméltóbb istentiszteletet; maga a körülmény — mondom — megczáfoltatlan bizonyíték arra nézve, hogy a profétai korszakban élt Izrael népgeniújsza egyáltalában már kellő fogékonysággal birt eme népevelési igazság iránt. Ellenkező esetben a proféták mind valóban *vértanúivá* váltak volna ily szabadelvű, az uralkodó valláskultuszt oly nyíltan megtámadó tanaknak! Sőt a mi rég érdekesebb! A proféták nyilvános népszónokként ama *messiásféle* jóslataikban egy oly jövendő *vallásegységről* beszéltek, mely a különféle hitfelekezeti czeremoniák- szokások- és külformáknak válaszfalait ledöntve a föld nemzeteit mind az egy igaz Istenben való béke- és szeretetteljes hit által testvériesíteni fogja. Ebből a tényből logikai és lélektani szükségességgel levonhatjuk a tanúságot, mely szerint a profétáknak azzal a meggyőződéssel kellett bírniuk, hogy az izr. néptömeg is megérti őket; hogy ők eme magasztos világmegváltó eszmét egy oly népszellem előtt fejtegetik, mely vallás-erkölcsi kultúrfokánál fogva már képesítve van, az ő profétai álláspontjuknak fenséges eszményiségét méltányolni. Mert különben csakugyan nem volna megmagyarázható, miért törekedtek ők nyilvános szónoklatokban oly elveket és eszméket népszerűsíteni, melyek általában a köznépnek felfogási erejét messzire túlhaladják? Ilyen tanok, miknek megértése nagyobb fokú szellemi meg erkölcsi érettséget és elfogulatlanságot feltételez, több századon át — mint a művelődés története bizonyítja — *vallásos rejtményei* szoktak maradni egyes kiváló szűkebb osztályoknak. És mivel a proféták éppen az ellenkezőt tették; mivel ők bátor népszónokként azon legbensőbb vallásos meggyőződésükről, mely minden papi oltárkultuszt és álszentesiséget erkölcsi magaviselet, ethikai érzület és cselekvés nélkül Isten nevében megvetett, mindig nyíltan és őszintén beszéltek; ugy logikailag világos és igaz az észlet, hogy a későbbi proféták idejében nem csupán egyes kiváló emberek, hanem már maga a nagy izr. néptömeg is meg tudta érteni a proféczia eme nevelő és nemesítő alap gondolatát: *a tóra vallás-ethikai kötelességei az egyéni, családi, társadalmi és állami életre nézve sokkal fenségesebb, az igazi istenszolgálatot egyedül meghatározó értékkel bírnak* mint annak oltári, papi, étkezési, ritu-

alis és szertartási szabványai! És ebben észlelhető az óriási haladás a proféták vallásos erkölcsstanában, melynek győzelme és diadala a külső szenteskedés és dogmairádás fölött — fájdalom — még a 19-ik évszázad végén sem bevégezett tény.

Arad.

DR. ROSENBERG SÁNDOR.

A BONYHÁDI HITKÖZSÉG MULTJÁBÓL.

A bonyhádi hitközség eredete csak a mult század derekáiig vezethető vissza, a XVIII. század 30-as éveiben zsidó még nem lakta Bonyhádot. Alapítói cseh és morva zsidók voltak, kik a Mária Terézia uralkodása idején történt csehországi zsidó száműzetéskor telepedtek meg e helyen. Az első lakók közt találjuk a megyeri Krausz-család őseit is, a kik Krausz Lajoshoz hasonlóan szintén szerepeltek, mint hitközségi elnökök és chevra-kadisai előljárók. A lakosság 1770-ben még nem nyert az uraságtól privilégiumot.¹⁾ A hitközség régente nem tűnt ki értelmisége vagy vagyonossága által, nevezetessé leginkább az tette, hogy szerencsésen választott rabbikat, a kiknek kitünősége fényt árasztott működési körükre. Itt is megbizonyosodott az a zsidó mondás: hogy nem a hely szerzi meg a tiszteletet az egyénnek, hanem ellenkezőleg, az egyén kiválósága kölcsönöz tekintélyt annak a helynek, melyet elfoglal. Rabbijai közül jelesebbek: Spitz Izsák (megh. 1769. áb 9. szombat), ki a *baor jehak* és *bircha jehak* könyveket írta, e dolgozatok nem bővelkednek szellemességben vagy élesezűségben, de magyar rabbinál már az is elismerésre méltó, ha egyáltalán valamit irt, mert mult századbeli rabbijaink — szerénységből vagy más oknál fogva? — nagy ritkán forgatták a tollat. Spitz Nikolsburgból származott, talán utóda a híres Spitz Naftáli wormszi rabbinak és Spitz Ábrahám bécsi udvari zsidónak, a kiről hazai kutforrásaink egyet-mást megemlítenek. Spitz fia, a fiatalon meghalt Jechiel Mihály högyészi rabbi volt, a ki szintén irogatott (*פי יעין*, Brünn 1790). Spitznek bonyhádi utódai voltak: Izrael rabbihelyettes (megh. 1781 sebat 11), kinek neve Landau Ezekiél prágai rabbinak »Judában ismert«

¹⁾ A bonyhádi chevra-kadisa jegyzőkönyve: בעבור שאין לנו קווימים בעשרה שלנו כמו שארי קהלות יעקב

döntvénytárában néhányszor előfordul, Freistadt Ábrahám Lőb (szül. 1744, megh. 1808 szombat ádár ujhold előtti napján), ki ugyanitt említették, ennek halála után Boskowitz Farkas lett a gyülekezet lelkésze, ez után az élesezűnek nevezett Heller Hirs és Perls Mózes.

Boskowitz 1809-ben jött Kollinból Bonyhádra. Választási okmányából, mely a hitközségi jegyzőkönyvbe van bevezetve, álljon itt izeltetőül a bekezdés:

בעיה מי וואלף באפקאוויטץ יהיה אביר פה לפיק (= 569) רוב
(¹) במנוין, ובמין וכל אלוים (²) למד פה בפה אחד סגל קהל ועדה יחד
צעורי העם לזוה וכהנה ישישיו.

ישישיו מי ומצאו נבר מנכורות התורה הוא לעינים לחיות לנו עם לשרינו
כאשר נפשינו אזה לאות בייבי ה' אמר ותהי הוא עזה ויעמוד עמד העני עלי
אהלנו ויהיה האוהל אחד לאחד קראנו טעם ה' עלינו ותהי העליה הפין ה'
בידנו ובנעמיים נפל חבלינו ומכולנו כאיש אחד מעורינו וזקנתו בחסמטה עליה
לחולות על במתי (=אב ביד בקהלתנו את גאון מעורנו מופת דורנו הגאון
הגדול מעו ומגדול, מגדל עדרים, מאד לארץ ודברים, הרי מעלה עלות גתה
עלי באר לפאר ולתהלה, רבן של כל בני הגולה מי עיה פיה כקשית מרה
וואלף הלוי לזית הן לראשנו.

Ügyes szójátékok, nyakatekert mondatok tekintetében vetekeedik ez okmány stílusával az a bonyhádi kántorválasztási levél mely *מקול מזהלות היום* szavakkal kezdődik.

Boskowitz heti fizetése 20 forintra rugott, fejedelmi honorarium prossnizti⁴⁾ béréhez képest, mely három sovány forintból állott. A bonyhádiak kikötötték, hogy havonként egyszer kell prédikálnia, azonkívül Nagy- és Bünbánó-szombaton, elul és ádár ujholdjának első napján, az első szelichoth napon, ujevkor, kol-nidre estéjén. Mellékjövedelmét következően határozták meg: eszrogra 10, morénu czimért 20 és cháverért 10 frt (jesibát végzett bonyhádiaktól 5 frt), a két említett főszombaton tartott és ádári prédikációjáért külön-külön 10, szer-

¹⁾ Benjamin.

²⁾ 30 választó.

³⁾ Általános fordulat a régi rabbilevelekben, így már a Chóhám Czebijében.

⁴⁾ Bosk. 1786-ban jött Aszódról Prossnitzba. Óczár hászifruht III. évf. 22 old. A mult esztendőben a M. Zs. Szemlében (A legelső pesti rabbi) tévesen állítottam, hogy B. Nagy-Abonyban is működött. Dr. Vajda Béla rabbi urnak köszönöm e felvilágosítást.

zödsé irásért 10 frt, 100 frtos hozományból 4°/_o, 200-asból 2°/_o, 300-asból 1°/_o stb. illetéket kap, végül a hitközség a maga költségén hat böchert tart el. A hozományok után járó illeték megszabásában Bonyhád a pozsonyi és ó-budai községet követte.

A kántor fizetése a rabbiénál sokkal szerényebb volt, egy hétre 10 frt. A rabbi niszán, tisri és sziván hónapokban kapott dupla lénungot, a kántor, ki mindenütt a rövidebbet huzta, még a fizetésben is — csak az említett két első hónapban. De volt aztán a kántornak oly mellékjövedelme, minővel egy rabbi sem dicsekedhetett, még pedig a *jomkipur* napon a *gyertyákról lecsöppendő viaszmenyiség fele*, a megilla felolvasásakor egybegyűlt adomány, a sechita jövedelem ¹/₂-a, ünnepnapokon egy font kávé és cukor, az *שני* énekléseért, az első chanukka-gyertya meggyújtásaért, az újdonsült chóvér felhívásaért és a házassági szerződés megírásaért egy-egy forint, végül szabad lakást és husvétit lisztet kapott. A kántornak nem engedték meg, hogy kénye-kedve szerint a városokat bejárja, hogy producálja magát; a hivatalosan megengedett vendégszereplési időül a pünkösd-ünnepet követő szombattól a cházon szombatig terjedő időt állapították meg, ha e szombaton kántor ur hangja nem mászkált a hanglétrán a bonyhádi templomban, akkor irgalmatlanul elvonták tőle és kántorné nagyságától a fizetést. A hitközségek régente inkább gyakorolták a kivonást, mint az összeadást. A feltételeknek utolsó pontja volt az archimediési pont, melyre támaszkodva a kántort mindig ki lehetett emelni — állásából, tudniillik, ha a kántor nem felel meg az igényeknek, rögtön utilaput köthetnek a talpára. E pont súlyosabb volt az aranybulla utolsó szakaszánál, mert utóbbit a magyar rendek soha sem érvényesítették, míg az elsőt a bonyhádiak elég gyakran alkalmazták.

A szabad koplalással egybekötött község-szolgai állásról sem akarunk megfeledkezni. Bárha e hivatal tisztviselőinek általában elintézetlen ügyeik vannak, a községi archivumban, de azért mégis foglalkozunk velök, mert ők a magok részéről mindent elkövettek, hogy fizetésük felemelésének ügye elintéztessék, azért, hogy ez nem teljesedett, egyedül a régi bonyhádi előjáróság felelős. 1801-ben a szolga heti fizetése 1 frt 15 kr. A szent község nagylelkűen gondoskodott, hogy e rengeteg összegből ketten elég kényelmesen koplalhassanak, még pedig

a szolga családja és ennek cselédje, mert ilyen is kellett tartania, de utóbbi eltartásaért kijárt neki évenként öt osztrák értékű forint. Mindebből kitünik, hogy a bonyhádi zsidó bakter a fizetési rangsorozatban excellenciás ur volt a tekintetes sámeszhez képest, mert az elsőnek heti bére 8 frtra rugott, Az is bizonyos, hogy ez időben fényesebb sora volt a basszistának, mint a tanítónak, mert utóbbinak paedagogiai tudományát csak évi 150 frittal fizették meg. Nem tulzunk, ha azt véljük, hogy a tanító az iskolában több port és mérget nyelt, mint odabaza ételt. A dájának (leipniki Pinkász Lőb ben Mózes és Méir Czebi ben Dávid, Kutna Izrael, Saul, Weil Sámuel), a fizetésüket tekintve amolyan amphibiumpok voltak, bérök csekélynek nem nevezhető, de nem is ficzánkolódhattak a jólétben, heti hat forinton tengődtek.

Ismerettük Boskowitz fizetését, de ő ezzel nem elégedett meg. 1810-ben kijelenti, hogy ha heti 50 frt gázsit, az ádári prédikációért 50 és a keresztény újévkor ajándékkép ugyancsak 50 frtot kapna, akkor kötelezné magát, hogy Bonyhádon marad még három évig, de csak az esetben, ha nem boszantják. Hevesvérű, hirtelen haragu ember volt e nagy tudós, a kit a legkisebb kellemtelenség is boszantott. 1812-ben udvariasan közlik vele, hogy eltávozhatik, ha nincs megelégedve a kiszabott fizetéssel.

A rabbi megválasztása régente nem oly módon történt, mint jelenleg. Hazánkban helyenként, hol a rabbihivatal nincs betöltve, divatját járja, hogy rabbik számára pályázatot birtetnek, de nem azzal a szándékkal, hogy valakit megválasszanak, hanem csak azért, hogy — a miben már jó ideje nem volt részük — épületes prédikációt halljanak. A község ingyen gyönyörködik s élvez, mert költségeket nem kell fizetnie, a költségek ugyanis csak a megválasztottaknak térítettnek meg, választásról pedig szó sincs. Régente a rabbik dobálództak a községekkel, most pedig a községek dobálják a rabbikat, természetesen csak azokat, kik könnyűeknek találhatnák. Mikor Heller Hirsch az ungvári rabbihivatalt elfoglalta, a bonyhádiak elhatározták (1834), hogy előkelő rabbiknál tudakozódni fognak, hogy kire ruházzák az uratlan tisztséget, 1836 ezt azzal bővítették, hogy az ajánlott rabbit addig nem veszik fel, míg a küldöttség azt nem látta, egyszersmind Somfalvára, Eiben-

schützbe és Trebitsbe menesztenek deputatiót, a mely az ottani rabbikat meglekintse. Most már megszűnt az ilyen rabbiháztűznézés. Hogy Chajoth Hirsch zolkievi rabbi is aspirált Bonyhádra, az már ismeretes e lapokból (VII. évf. Adalékok a magyar zsidók történetéhez). A legjobb ajánlatai úglátszik, hogy a snyatini rabbinak, Taubers Mózes Ahronnak, voltak, kit 1838-ban megválasztottak, pénzt is küldtek már neki, utazási idejét is kitűzték, de a rabbi az utolsó perczen felbontotta a szerződést. A község Galicziából Morvaországra veté tekintetét, felajánlotta a hivatalt 1839. december 7. Oppenheimer Bernát eibenschützi rabbinak. Eibenschütznek kilátásai lehettek Ó-Budára és Nikolsburgra, mert a bonyhádi község a feltételekben megengedte neki, hogy a felvételétől számított három év után elfoglalhatja az említett helységek rabbihivatalát, de ekkor az illető községek kötelesek megfizetni a bonyhádiaknak az Oppenheimerért fizetett költségeiket, főleg a hozományt, melynek kiutalványozását a bonyhádiak Oppenheimer leánya férjhezmenetele idejére kötelezték magokat. 1840. Oppenheimer elfogadja az ajánlatokat, de aztán ő is faképnél hagyta a bonyhádiakat.

Budapest.

DR. BÜCHLER SÁNDOR.

A BIBLIA HATÁSA A »ZRINYIÁSZ«-RA

A biblia óriási hatást gyakorolt az újkor minden költőjére, mióta — a protestantizmus terjedése következtében — a biblia közkinccsé vált. Csodálatosan és összhangzatosan vegyül benne a csodaszerű a természetességgel, az epikai elem a lyrikus hangulattal, az egyszerű és bájos idyll az oktató költészettel, a mindenható szerelem zengése és dicsőítése a fenséges ihlettől áthatott vallásos költészettel. E könyvben találjuk már a népies elemnek biztos nyomait, sőt egyes naturalisztikus hangok is megcsendülnek benne. Itt gazdag cselekvény, számos kidomborított jellem, bájos epizódok s művészién kidolgozható anyag tömege kínálkozik az epikusnak, a lyrikusnak, a szerelmet zengő dalmoknak egyaránt. A reformáció fellendülése készíti a katolikus egyház embereit is arra, hogy visszaforduljanak a vallás őforrásához, a szt. ira-

tokhoz, hogy ők is merithessenek belőle bizonyítékokat dogmáik és állításaik számára, hogy elhárithassák a szó- és írásvita alkalmával, a protestánsoktól rájuk mért sújtó csapásokat. Így könnyen meg fogjuk érteni azon jelenséget, hogy Zrinyi Miklóst is, a buzgó jezsuita térítőtl, Pázmány Pétertől nevelt költőt, a biblia magához vonzotta ellenállhatlan varázssával. A költői hajlammal bíró gyermek lelkületébe korán beleversődtek a bibliai képek, alakok és mondások. Megemlítendő az is, hogy Zrinyinek, mint kiváló epikusnak, az epikai elemekben gazdag szt. iratok ragadták meg figyelmét, különösen Józsva, a Birák és Sámuel könyve. Ugyanazon könyvek ezek, melyek korunk legnagyobb költőjét, az eposz művészi alkotóját és mesterét, vezérelték és befolyásolták halhatatlan műveinek megírásánál.¹⁾ A bibliai befolyás kétféle tekintetben érvényesül a Zrinyiászban. 1. Midőn a költő átvesz bibliai kifejezéseket és mondásokat, 2. Mikor egyes bibliai epizódokat belesző eposzának keretébe, compositiójának egészébe; amazokat veszi nagyobbbrészt a szoltárokból, ezeket pedig az első próféták sorozatából. Azonkívül ki lehet mutatni egyes zsidó eszmék átvételét és feldolgozását a Zrinyiászban.

Hogy miért fordul Zrinyi inkább a szentíráshoz, mint az új testamentumhoz, nagyon elmésen fejtegeti Toldy Ferencz a m. költészet történetének második kötetében (263 l.), midőn a csodálatos elemről értekezik, mely a keresztény eposznak nélkülözhetetlen kelléke: »a protestantizmus megrendítette a csodák iránti hitet; s így ő egy lényegben már akkor protestáns országban csak óvatosan és kimélve fordulhatott e hithez s névszerint a tisztán bibliai nézethez tartotta magát.«

I.

A bibliából kölcsönzött kifejezések és mondások.

A költő az I. énekben megjelenteti a nagy mindenhatót, aki a világot egy szemfordulásból megnézi és azt találja, hogy a magyarok igen mélyen sülyedtek, elfajultak és megromlottak, megvetik az Istent és bálványt imádnak; azért megindult Isten haragja, elhatározza a magyarok büntetését

¹⁾ V. Ö. tisztelt tanárom Bánóczy Józsefnek dolgozatát »Toldi és a biblia« a m. irod. társulat évkönyvében.

Szolimán török szultán által. A magyarok romlottságának leírása és jellemzése megegyezik Mózes hatyudalának ama részével, midőn a próféta a jövőbe tekintve, előre látja Izrael történetének fejlődését és a majdan beálló fordulatot, mikor Izrael elpártol Istenétől és az ókorban elharapódzott bálványimádáshoz fordul. A »Zrinyás«-ban a szóban forgó hely imígy hangzik:

Látá (Isten) a magyarnak állhatatlanságát.
Megtetvén az Istent, hogy imádna bálványt

Mózes szavai pedig ezek: És elhizék Izrael és kirügott . . . elhagyja az Istent, ki őt megteremtette. . . . Boszanította idegen Istennel, haragitotta bálványimádatával. (Deut. 32, 15—16) (I. é. 6. I. Abafy kiadása 1879.)

A költő ekképen folytatja a magyarok sülyedésének ecsetelését:

Jóságos cselekedetnek nincsen kelete,
Sem öreg embernek nincsen tisztelete
Fertelmes fajtalanság és rágalmazás,
Lopás, emberölés és örök tobzódás.

Éppoly erős színekkel füstik Ezs. és Hosea próféták koruk zsidóságának erkölcstelenségét és elfajultságát. Ezs. ekként sorolja fel a nép bűnlajstromát.

Hűtlenség lakozik szerteszéjjel Istentől való elpártolás (Ezs. 59, 13). Hóseának ajkai pedig ily panasza nyílnak: Istennek póre van az ország lakosaival, mert nincs igazság, nincsen jó cselekedet és Istenmegismerés az országban; hitszegés, hűtlenség, emberölés, lopás és paráznalkodás elterjedtek és vérontás éri a vérontást. (Hósea 4.1—3). Zrinyi megszólaltatja magát az Istent, aki a magához szólított Michael arkangyalhoz ezen szavakat intézi:

Nézd, ama keménynyakú és kevély scythák,
Jó magyaroktól mily igen elfajzottak (I. é. 7. I.)

Mózes szintén »keménynyakú«-népek nevezi Izraélt. (Exod. 34, 9).

Kihoztam Scythiából, mely nekik szűk volt, az én szent lelkem is ő reájok szállott. (u. o.) Ugyanezt a kifejezést találjuk I. Sám könyvében (10. 6, 10, 11, 6, és 16, 13). Isten Michael arkangyalt a pokolba küldi, hogy válaszszon ott egyet a hara-

gos és bösz furiák közül és küldje el azt Szolimán szultánhoz, hogy gerjeszse fel a magyarok ellen haragját.

Erre Michael arkangyal kezdte könyörögni, az igazok és jámborok életéért esedezni »Uram jámborokat fogod-e rontani? És a hamisakért, fogod-e (őket) megverni? (I. ének 8. I.) Ábrahám is könyörög az Istenhez, aki Szodomának és Gomorának bűnös lakosait el akarja pusztítani, hogy a jámborokat kímélje meg, hogy el ne veszítse a gonoszokat a jámborokkal együtt. (Gen. 18. 15.) Isten visszautasítja az angyal merész beavatkozását, nem kérte ki a tanácsát, hanem várja parancsának szigorú végrehajtását. De az élő Isten kész lón megfelelni: »Te akarod-e a tanácsomat tudni vagy elrejtett titkaimat vizsgálni. A melyeket te neked nem lehet tudni? (I. é. 9. I.) Ki né ismerne rá itt Ezs. kijelentésére. (40, 13—14.) A »Szigeti veszedelem« költője hosszú töredelmes imát ad hőse ajakára. Nincs ez felpiperézve világi diszszel s ha Zrinyi az imájában követi valamely elődjét, a királyi szt. dalmok, a szt. irás himnuszainak ihletett énekese az. Midőn sziget daliája teljes bizodalommal fordul Istenhez, »Te vagy énnékem gyözhetsen fegyverem, paizsom, kőfalam, minden reménységem« (II. 29 I.), a zsoltár-költőt véljük hallani »Uram, én kösziklám, erőditésem és megmentőm, erős Istenem, ő benne bizom, én paizsom, segítségem szarva és felmagasztaltatásom (Zs. 18. 3 és II. Sámuel 22, 23.). Midőn esedezik: Hajtsd le füleidet a magas kék égből, Halld meg könyörgésemet kegyeségedből (II. 20 I.), eszünkbe jut a fohász: »Hajtsd le uram a te füleidet, hallgass meg engemet, mert én nyomorult és szegény vagyok«. (Zs. 86, 1.) Ha töredelmes szívvel emlékszik az eredeti bűnre »Nem-e én tetőled csináltattam földből? (II. 30. I.) A Zsoltáros önvádja zendül meg: »Ime én véteken fogattam meg és az én anyám bűnben melegített engemet« (Zs. 51, 4). Ha bűneiből kegyelem által megtisztulni óhajtván, így könyörög: »Moss meg szt. lelkeiddel, mert rút, mocskos vagyok« (II. 30 I.) Dávid reménykedését halljuk: Moss meg engem az én vétkeimtől és az én bűnömtől tisztíts meg engemet. Moss meg izsóppal és megtisztulok, moss meg engem és fehérebb leszek a hónál (Zs. 51. 4. 9.). Mikor azt mondja

Feledkezzél meg vétkeinkről,
Mert tégedet nem holt, hanem ki most is él,
Diesér és nevedről tisztességet beszél. (30. I.)

Vagy mikor így fohászodik:

Ne engedd, hogy a te szent nevedet ők meguevetnék,
Mitőlünk, te hol vagy, kedélyen kérdeznék. (30. 1.)

Vagy midőn Istent dicsőítve felkiált:

Nem nekünk, uram, nem nekünk tisztességet,
De szent nevednek adj őrök becsületet. (31. 1.)

Minden hívő lélekben a zoltár visszhangzik: »Avagy beszél-e a sirban a te szeretetedet és a te hűségedet alvilágban (88. zs. 12.). Nem a megholtak dicsérik az Istent és nem, a kik a sirba szállnak (115. 17. 18.). Miért mondanák a pogánynépek: hol vagy az ő Istenük (Zs. 115. 2. 79. 10. 42. 4.) Nem nekünk, nem nekünk, hanem a te nevednek adj dicsőséget, szeretetedért és igazságodért. (115. Zs.)

Ime, nem rövidült meg keze az Úrnak. (V. én. 68. 1.)

Épp úgy hangzik ez a mondás Mózes szájában (Num. 11, 23.) és Ezs.-ban is találjuk (59, 1). Midőn a hős bán közelgetni látja végső óráját, összehivatja jó vitézeit, lelkesítő szavakkal serkenti és bátorítja őket az utolsó halálhozó túsára. Vigasztalja őket, hogy Isten határozatából kell nekik a halált elszenvetni, hogy Isten kemény próbára teszi őket.

Mindenképen próbál az isten bennünket,

Valamint az ötvös tűzben arany művet. (XV. én. 225. 1.)

A hasonlatot a szt. írásból plántálta át eposzába a költő (Ezs. 1. 25. Mal. 3, 3.) A XV. énekben Isten összegyűjti az angyalok mennyei seregét és leküldi őket a földre, hogy űzzék el azon ördögöket, melyeket Alderán török bűvész felidézett a magyarok ellen és hogy vigyék az elhullott vitézek lelkeit a mennybe. Az angyalok dicsőítésbe törnek ki: Szent, szent, szent. Mindenható Isten, Jehova, Egész mennyei sereg vigan kiáltja. (XV. 228. 1.) Itt Ezs. szavait halljuk, aki az egyik vízió alkalmából látá Istent a hatalmas trónusán környezve a szeráfim és kerúbim százezreitől, kik zengedezik. Isten dicsőségét. Az angyalok hada két külön csoportra oszlik: két karra: »És az egyik csoport szól a másikhoz szent, szent, szent, a seregek ura, telve van az egész föld dicsőségével.« (Ézs. 6, 3.)

II. Egyes epizódok átültetése a szt. írásból.

Meddig Mehemet azokat hiába űzé,
Addig vitéz Zrinyi lesből kijöve,
És basa táboráig bizvást elmene,
Mert senki sem állhatott ottan ellene. (III. én. 42. 1.)

A harcznak ezen módora és taktikája kitalálásában a »Szigeti ostrom« dalnoka szintén a szt. írás hatása alatt állott. Ugyanazzal a fortélylyal bevette Józsva, Palesztina meg-hódítója. Aj városát.

Előbb küldött egy kis támadó csapatot a város lakosai ellen, mely félelmet és rémületet színelvén, futásnak eredt. Zrinyi is csak száz lovast küld a Siklós előtt nyílt mezőn táborozó török sereg ellen, a kik azt hitetik el a török sereg élén álló Mehemet vezérrel, hogy hatalmától és vitézségétől megfélemlítve, menekülnek. Megfutamosításukkal megtévesztik a pogány török basát és kicsalják őt a táborából. Aj lakosai sem veszik észre a csel fogást, lépre mennek és üldözőbe veszik a menekülő csapatot; addig őrizetlenül hagyják városukat, rábizva azt gyöngé nők és harcképtelen férfiak védelmezésére. A török táborban is egyedül Rézmán a török vezér fia 500 főnyi sereggel maradt hátra. Józsva egy adott jelle kijön a lesből s 25,000 harcosból álló seregével beront a nyitott kapukon át a városba; a bennrekedt lakosokat kardéle hányja, a várost feldúlja és romba dönti. Az üldöző csapatokat csak az égbe szálló gomolygó füstoszlopok s a magasba törő lángok teszik figyelmessé a cselvetésre; mire visszafordulnak, két tűz közé szorítva találják magukat és ott lelik halálukat mindnyájan. Hasonlóképen ront Zrinyi, a Szigeti hős, derék hadával a hátramaradt kis török csapatnak, felkoncsozolja vezérét, Rézmán lovagot és iszonyú pusztítást visz végbe a török táborban. Az üldöző Mehemet, az elesett Rézmán atyja, visszasiet a csata színhelyére, dühösen neki-megy fia gyilkosának, de ő is elesik vitéz Zrinyi keze által. (Józsva VIII. fej. III. én.)

A Zrinyiász még egy jeles epizódjának eredete megy vissza a szt. írásra. A IV-dik énekben megtudja Szolimán, Mehemet gyászos elesését és a török tábor felkoncsozását. Meg-indul haragja s azonnal útnak indítja seregét Sziget felé,

megboszulandó Zrinyin, kedvelt vezérének halálát. Éjjel a vonuló tábor pihenőt tart. Egyszerre két ló megbokroskodik, nekivadulva rohan a táboron keresztül, átgázolva az alvó török vitézeken; hol az egyiknek hasát nyomják meg, hol a másiknak a hátán hagynak patkó nyomokat. Ezáltal nagy zavar és rémület támad; az alvók felébrednek, ide s tova futkosnak, összevissza elegeyednek, nem tudva és nem értve a történeteket. Már sokan azt hiszik, hogy Zrinyi rájok tört; Szkender bég ugyanis hallá Zrinyi nevét kiejteni, mire azt vélik, hogy Zrinyi seregével a török táborban termett. Egy török barát torka szakadtából azt kiáltja: »Zrinyi rajtunk vagyunk«. A Delila által megkötözött Sámson is ugyanazokkal a szavakkal riasztják fel: »Sámson, a filiszteusok rajtad vannak. (Birá 16, 20.) Óriási a zűrzavar, nőttön nő a félelem! Egyrésze a seregnek az ellenség ellen indul, az éjjeli őrzőket összeütköztetik e csapattal, mert kereszténynek nézi. Maga Szolimán alig képes a zűrdülést lecsillapítani. (63 l.)

I. Sámuel könyvében az epizód a következő: Sául első vitéz, harcias királya Izraelnek, végképpen meg akarja semmisíteni Izrael kiengesztelhetetlen ellenségét, a filiszteusokat. Ezek táborát ütötték, »Michmas« nevű magaslaton, Sául pedig megállapodott Gévánál. A két hadsereg vesztegelt, még nem került ütközetre a dolog. Ekkor Jónathan, a király hőseleki fia felszólítja fegyverhordozóját, hogy kövesse őt a filiszteusok táborába: »Hátha Isten csodát mivel velünk,« így szól »hiszen nála nem dönt a sokaság«. Jónathan előjelt is kitűzött magának és így beszélt szolgájához: Ha a pogányok megpillantva bennünket, azt fogják mondani: »Várjatok csendesen, mi lemegyünk hozzátok«, akkor helyünkön megmaradunk, nem mozdulunk el. Ha pedig azt mondják majd: »Jertek fel hozzánk«, fölmegyünk a táborba és nagy vereséget okozunk az ellenségnek. Jónathan és fegyverhordozó szolgája csúszva-mászva, halkkal mászták meg a filiszteusok táborát, mire az örök imígyen szólottak hozzájuk: »Jertek fel hozzánk«, Ez jó férő gyanánt szolgált a vitéz ifjunak, rárontott a filiszteusok seregére s egy kardcsapással tíz pogányt menesztett a halottak országába; mögötte a fegyverhordozója is derekasan pusztított a kevély filiszteusok között; mire ezek azt kiáltották: »kijöttek Izrael fiai a barlangokból, a buvó és rejtékhelyeik

ből, váratlanul itt termettek. Nagy remegés és ijedség fogja el a filiszteusokat, futásnak erednek, menekülésük közben egymásnak rontanak, mivel ellenségnek nézték egymást.« (I. Sámuel 14, 1—6).

Vannak ugyan a két tábori jelenetben eltérések, de ezek is csak a helyzet és viszonyok különböző volta miatt keletkeztek. A költő tudatosan járt el, midőn egyet-mást módosított. Sámuel könyvében felidézi a zavart a hős király vitéz fia és fegyverhordozója, az az két vitéz, míglen a török táborban a rémület szülő oka: két harci méa. De a költő nem szerepeltethetett két vitézt a bán táborából, mert a török sereg csak indulóban volt Sziget felé s egyelőre a távolság még igen nagy volt a két hadsereg között. Különbem sem kelthet bennünk csodálatot a költő által egyes cselekményeken tett változtatás vagy más fordulat alkalmazása, minthogy ez épen a Szigeti vészedelem költőjének egyik legerősebb oldala. Ha át is vesz egyet-mást idegen költőtől (pl. Vergiltől és Tassótól), az nem történik soha eredetisége rovására. Mindig képes az idegent sajátjává idomítani, a kikölcsönzöttre a maga egyéniségének jellegét rányomni. Tudatosan és művésziességgel dolgozza fel a másoktól nyert anyagot, előbb gyúrja és hajlítja és csak azután alkalmazza. (v. ö. Arany Zrinyi és Tassó 15. l.)

* * *

Zrinyi még egyes eszméket és gondolatokat is dolgozott fel a szt. írásból. Midőn a hős bán siratja vitéz kapitányát. Farkascsot, ilyen szavakat mond:

Csak egy van, mi megmarad koporsó után,
S mi megmutatja magát a világ fogytán:
A jó cselekedet. Nagy öröksége van:
Újúl mindenkoron halhatatlan voltán. (VII. é. 106. l.)

Ézs. ugyanazt a gondolatot fejezi ki: »Akkoron áttör, mint a hajnalcsillaga a te világosságod, a te gyógyulásod mindjárt sarjad, s halad előtted a jó cselekedeted. Isten dicsősége be fog téged gyűjteni.« (Ézs. 58, 8.)

Maga azon eszme, mely a Zrinyiást az epopeia színvonalára emelte, szintén zsidó eredetű. Hányszor pendül meg azon eszme a próféták ajkain. Isten megbünteti Izraelt mert bál-

ványimádók lettek, mert elhagyják az igazság útját. Isten keményen sújtja az ő népét, mert megbontották az ősökkel kötött szövetséget. Isten felperzselteti Jeruzsálemet, Sion várát lakosai romlottságáért és erkölcstelenségükért, száműzetésbe küldi őket, hogy megjavuljanak, rájuk suhint haragja ostorával, hogy bünhődjenek, azután könyörül rajtuk. (V. ö. Ezs 14, 1—3. Jerem. 50, 20.) A magyarokat Isten, Szolimánnal, boszujának lángpallosával üti, hogy bünhődjenek azért, mivel elhagyták ősi vallásukat: a kath. egyházat és vallották a modern hitet: a protestantizmust.

Hogy Zrinyi jól ismerte a bibliát és annak történetét be fogom bizonyítani még néhány idézzel.

A hős vezér egyik beszédében így szól:

Ezért ő Fáraót rontá keménységgel
Goliátot meggyalázá egy gyermekkel,
Filiszteusokat rettenetességgel,
Rontá pogányokat bosszúálló szívvel. (V. é. n. 68. l.)

A költő megénekli Zrinyi vitézségét és hősiességét:

Talán így Herkulesz bánt a sárkányokkal,
Vagy hatalmas Sámson filiszteusokkal. (VI. é. n. 92. l.)

És mikor a költő bemutatja a Demir Khánnal párba-
józó Deli-Videt, ez a párba előtt Istenhez könyörög:

Uram, tekintsd meg égből a te szolgádat,
Te zsidó gyermeket terebinthus-völgyben,
Goliáth ellen tetted győzelemben,
Téged dicsértének égő kemenczében,
Abednago, Sidrak és Misák nagy örömben.

(V. ö. Daniel 3, 20. és XIV. ének, 223. l.)

Budapest.

FARKAS JÓZSEF.

RASI MÓDSZERÉHEZ.

Ha Rásinak a szentíráshoz irt agádikus magyarázatot behatóan kutatjuk, azon munkákkal összehasonlítván, melyek neki forrásokként szolgálhattak, azon meglepő eredményre jutunk, hogy ez jóformán nem egyéb, mint compilációja a legkülönbözőbb midráskönyvekben és a talmudban talált szentírási magyarázatoknak. Hogy Rási ezt roszhiszemű-

ségből azaz az írói jog jogtalan elsajátítás szempontjából tette volna, már azért sem állítható, mert látjuk, hogy számtalan idézetnél megnevezi a forrásokat, melyekből merítette. Mindazonáltal a sajátkezűleg föl nem tüntetett, de ténylegesen más forrásból vett magyarázatok száma jóval felülmúlja a kijelöltekét, mely a következő példából is kiviláglik: Mózes első könyvének első fejezetének 31 verséből 25-re irt Rási kommentárt; e 25 vers kommentárja közül csak 5 versről sejtethető, hogy R. saját magyarázata, amint ő maga is megjegyzi e fej. 24. versében: *הוא שפירשי'*, a fejezet többi 20 versére a magyarázat idegen forrásokból van merítve, ezek közül kettőben kijelöli világosan a munkákat, melyekből vette *כך מפורש בב"ר* (az 5. v.-ben) és *כדמפורש באגדה בשמיטה הולין* (a 12. v.-ben) szókalkal, a többi 18 vers magyarázatainak 4-ében czéloz idegen eredetűkre: *אמר ר' יצחק* és tovább *כדמפורש* (az 1. v.-ben), *אמר ר' ירמיהו* (a 4. versben) *אמר ר' ירמיהו* (a 21. v.-ben) és *מפורש* (a 27. versben). Maradna 14 vers magyarázata, melyekben nem hivatkozik forrásra, melyek eredetét neki tulajdoníthatnák, holott valamennyit a Genesis rabbában vagy más agádikus műben találjuk.

Nem czéloz jelen soraimmal R. ez eljárásának okát nyomozni, valamint sokkal csekélyebbnek és gyengébbnek érzem magam, semhogy megkisérléném R. érdemeit csorbitani, csak azt akarom ezuttal kimutatni, hogy Rásit a több forrásból való merítés olykor tévutra vezette, melyet következő példával legyen szabad illusztrálnom: M. II. k. 29. f. 1. v. arról szól, hogy Isten megparancsolja Mózesnek, miképen szentelje fel — a szentély felavatását megelőzőleg — Áront és fiait: *פי אחד לבשר על מעשה העגל שהוא פי' stb.*, erre R.:

M. III. k. 9. f. 2. versében pedig, hol ugyancsak a szentély felavatásáról van már szó, Mózes megparancsolja Áronnak: *קח לך עגל בן בקר להטאת הקרבן והקרב לפני ה'* ezt R. ismét ugy magyarázza: *קח לך עגל להודיע שבשכר הקב"ה על ידי עגל זה על מעשה העגל שעשה*

Ezt az áldozatot Áronnak kellett bemutatnia, az Exodus 29. f.-ben említett Mózesnek. Utóbbi verset Nachmanides (II. 29. f.) következőképen magyarázza: *קח לך עגל הקרבנות הללו כי כאשר עתה היה הדבר אשר העשה להם לקיש אותם עדיין לא עשה העגל כאשר פירשתי לך לא הזכירם שם ולא ברב*

zsidó szerzőktől. Ilyen a már 1300 előtt keletkezett *חיי אדם* (az Élet könyve), melynek szerzője francia zsidó lehetett mert alkalmazza a »fort« és »plus fort« szókat.

Egy másik Széfer Hachajimnak nevezett mű Tako Mózesnek és Abr. Ibn Ezranak is tulajdonították minden ok nélkül. Nem lehetetlen, hogy a Tako idézte Széfer Hachajim azonos a mi munkánkkal és akkor a 13. század munkáinak kell mondanunk. Szaadjaht és Kalirt már találjuk benne. Steinschneider is azonosnak mondja a két Széfer Hachajimot.

Ide sorolandó Ibn Gabiról Mivchar Happeninimja is, melyet Juda Ibn Tibbon fordított, de a hozzája csatolt kommentár a francia szavak után ítélve csak francia rabbittól eredhet. A nyomtatott textusban sok az elrontott francia szöveg és itt-ott hiányzik is valami a francia szövegből, a mi a kéziratban megvan. Ezen kommentárból kiviláglik, hogy 1336-ban már megvolt, miután kópiája 1338-ban készült. Ugy Zunz mint Carmoly tévednek, midőn a mű szerzőjét ismerni vélik.

Ezen időben szokásos a Machszorim kommentálása is. A kommentátorok között találni francia, rajnamelléki és német zsidókat. Ilyen kommentátor Ahron b. Chajjim hakohen. Valószínű, hogy a kommentárok nagy része Olaszországban készült azon zsidóktól, kik Franciaországból kivándoroltak és az első generációban még francziául beszéltek.

1300 körül említendő mint liturgiai szerző Nethanel de Chinon (rövidítve *נחנח* hakodós R. Nithanel). Meghalt mint vértanu. Testvére Esztori Parchinak. Három liturgiai költeménye ismeretes.

Ezen időbe tartozik Salamon Szimcha a Széfer Hamaszkil szerzője. A munka kasuisztikus, vegyítve ethikai tartalommal mint a Machkim Nathan b. Judától (1300 körül). A bevezetésben találjuk a szerző nevét akrosztichonban. A munkában az 5054. év (1294) említetik. A kópiája 1340-ben készült.

Jedaja Penini.

A Provence legkiválóbb költője, habár semmi tekintetben nem üti meg a spanyol költők mértékét. Költeményeiben irálya nehezkes, de annál szebb és könnyedebb a Bechinath

Olámban. Itt megérdemli a Hammélicz nevet. Mint az akkori tudósok mindegyike, ő is minden tudománygat mivel, filozófus és talmudista, különösen az agádát mivel és kommentálja. A Penini nevet ő maga adta magának, valószínűleg mert versei gyakran »gyöngyöknék« mondatnak. Téves Neubauer ama nézete, hogy onnan nyerte a nevet, mivel ő is irt Mivchar Peninim cím alatt ethikai mondásgyűjteményt. E mű nehezen származik tőle, mert különben még 18 éves kora előtt irta volna meg, miután 18 éves korában irt munkájában már ő maga nevezi magát Penininek. Születési éve bizonytalan. Ben Ádréthoz intézett levelében 1305-ben még fiatalnak vallja magát és ezen okból Graetz 1280-ban születettnek mondja, Steinschneider azonban idősebbnek mondja, mert már 1240-ben létezik egy általa arabból héberbe átültetett munka, aztán azért sem valószínű, hogy még csak 1280-ban született volna, mert nem ismeri Averroest Aristotelesre, már pedig ez 1284-ben készült. S végre még egy bizonyíték, mely Graetz ellen szól, hogy ő maga mondja, hogy 15 éves korában Meschullam b. Mózes — Beziersből — iskolájába került. Már pedig Meschullam idősebb kortársa Nachmáninak és így lehetetlen úgy szólván, hogy 1295-ben — mert akkor lett volna 15 éves Graetz szerint — Meschullam iskolájába került volna, miután ez utóbbi még 1195 előtt született. Valószínűleg 1260 előtt született Jedajah. Ez ellen csak az szólna, hogy apja Ábrahám ki büszke arra, hogy költő, egy szóval sem emlékszik meg fiáról 1289-ben irt költeményében, már pedig, ha Jedajah 1260 előtt született volna, akkor már okvetlenül kellene, hogy említse.

Életéről semmi adatunk nincs, kivéve, hogy Mesullam iskolájába járt. Gans összetéveszti Jakabbal, ki szintén Beziersbe való. Jedajah halála éve bizonytalan.

I. Első munkája valószínűleg a Bakosasz Hammemim. Ima, mely ezer szóból áll és mindegyik *m*-mel kezdődik. Apja, Ábrahám e művéért nagyon megdicséri egy külön négy soros költeményben. Atyja más munkájáról nem emlékszik meg és így valószínű, hogy nem is ismert mást. Jedajah homályosan irt. Nagyon merész az az állítás, hogy Jedajah 14 éves korában irta volna meg az imáját, csak azért, mert az első sor *אשר* arra látszik utalni, lévén *אשר* számértéke 14. *אשר* neve más okból ered.

A művet igen sokszor nyomtatták, a Bechinasz Olam után is igen gyakran kommentálták. Némely kéziratban található egy akrosztichon, חוק אבי יעקב הפני בר אברהם חוק, mindjárt az apja approbációja után. Jedajah maga megokolja azt azzal, hogy az immában már nem tüntethette fel a nevét és azért teszi itten.

II. ספר הדרים ethikai munka. Áll négy fejezetből és bevezetésből. Barátjai unszolására írta és e nevet azért adta neki, mert hasonlít a kerthez, a mennyiben csak arra való, hogy benne sétáljanak és nem egyttal, hogy hasznot is huzzanak belőle.

III. Az asszonyokat védelmezi a צליל נשים cz. műve. E név magától a szerzőtől ered. Az אהרן נשים nevet egy másoló adta a munkának. A munka polemikus tendenciával bír Juda b. Szabbatáj ellen, ki a שנים נשים-ot írta. E művét Jedajah 18 éves korában írta s barátjának ajánlja. Ő a harmadik azon zsidó szerzők között, kik az asszonyokról írnak: 1. Juda ibn Szabbatháj. 2. az Ezrasz Nosim szerzője és Jedajah. A nőirodalom Itáliában utánzókra talált.

IV. Filozófiai kommentárok az agádira és a midrás néhány részére, nevezetesen a Midrás Rabbosz, Tachuma, Szifre, Pirké di Rabbi Eliezer, a Midrás Nechomosz és Midrás Tillimre. Valószínűleg e munkái mind apologetikus levelei előtt irattak.

V. Commentár Abothra és a babyloni agádira. Ebből tudjuk meg, hogy Mesullam iskolájának a tanítványa. E munkája még a szerző fiatalságára vall és, úgy látszik, e munka révén jogosítottnak érezte magát, hogy beleszóljon a filozófusok és az ellenfilozófusok vitájába.

VI. אגרת ההתעוררות v. ספר ההתעוררות Salamon ibn Ádréthez intézett levél, melyben azt fejtegeti, vajjon a filozófiai tudományok ártnak-e a vallásos érzületnek. Az elején elpanaszolja, hogy mennyire szakadt most a provence-i zsidóság két ellenséges táborra. Aztán erősen védelmezi a filozófiát, különösen a filozófiai bibliamagyarázatot, mely szerint Ábrahám és Éva anyag és alak volnának. Ő azt mondja, hogy csak a talmudi agadát magyarázzák allegorice, de nem a szentírást. Dicsőíti a filozófiát mint olyan tudományt, mely erősíti a vallásos érzületet. Hogy Sal. b. Ádrét felelt-e erre a levélre, bizonytalan. sőt valószínű, hogy nem.

VII. בחינת עולם világ fölötti vizsgálat. 37 fejezete van. Valószínűleg már 1306 a francia zsidók kiűzetése után készült el. mert a 11. fejezetben panaszkodik az exilium sorsán. A mű, tekintve, hogy számos kéziratban maradt reánk, nagy hatással lehetett a zsidókra és úgy látszik, szorgalmasan olvasták. A mű több név alatt ismeretes: *Bechinasz Olám, Iggeresz bechinasz Olám, Somájim loróm, Iggeresz Somájim loróm és Maamar bechinasz Olám*. A művet igen gyakran kommentálták. Lefordították latin, francia és olasz nyelvre.

VIII. Szerzőnknek tulajdonítja Graetz az 1000 8-fel kezdődő imát is. Éppny neki tulajdonítja a 7-del kezdődő imákat is.

IX. Foglalkozott az orvosi tudományal és Avicenna Canonjához jegyzeteket írt.

X. Irt filozófiai munkákat is. Filozófiai munkáit említi Heller Lippmann commentárja bevezetése végén. Ezen munkáihoz tartoznak a כתב הדעה »A tudós könyve«. Ezen munka tulajdonképen parafrázisa Al-Farabi egy munkájának, mely a ספר השכל והמושכל név alatt ismeretes. Valószínű, hogy Jedajah korában Al Farabi e munkája a Kszáv Haddaász név alatt volt ismeretes és ő saját munkáját csak kommentárnak tekintette.

XI. הדעות בשכל החמרי »A vélemények az anyagi intellectusról.« Azonos az intellectussal, melyet Arisztoteles a szenvedő intellectusnak mond. Itt aztán megkülönböztet ötféle szenvedő intellectust. A műhöz nincs héber bevezetés.

XII. המאמר בחפשי המחלק. A munka כתב הפני האדם név alatt is ismeretes. Tárgyalja azon tételt, hogy az ellenkező irányok csak egyenesek lehetnek, mert mihelyt görbe vonal, azonnal többféle módon lehet görbe.

XIII. כתב ההתעוררות. Ebben a műben Jedajah új argumentumokat hoz fel az előbbi műhöz.

XIV. Egy névtelen munka arról értekezik, vajjon ugyanazon fajhoz tartozó lények különböznek egymástól lényegben. Ebben a munkában megtudjuk, hogy Jedajah irt ספר קרימה cz. commentárt Majm. 24 propozíciójára. Említettnek még más logikai munkái is, de ezek jelenleg ismeretlenek.

Tőle ered valószínűleg egy költemény, mely a 13 hit-cikkelyt tartalmazza. Neki tulajdonítják még a סערת מלך,

mert benne találták a *Bechinász Ólám* szót. Továbbá egy super-commentárt Ibn Ezra Genesis-commentárjára és végre az *מִשְׁנֵת הַדְּרִיטָה*. Ez utóbbi szerzőjeként Jedajah b. Nachson említetik. Mind e három munka nem Jedajától ered és tévesen tulajdonítják neki.

Esztori Parchi.

Zunznak idevágó kitünő cikkéhez alig lehet újat hozzátenni. Hogy mit jelent Esztori, bizonytalan. Megfelelő héber nevéet Mëirrel is visszaadják, de ez semmi bizonyítékot nem tartalmaz. Műve Kaftor Voferách és ebben különösen az utóbbi szó arra engedne következtetni, hogy apja, kit már Happarchi név alatt ismerünk, talán Florenczből jött Andaluziába (*פֶּרַע* = Florenz: Firenze).

Született a Provenceban, ahol első nevelését is nyerte. Apja, úgy látszik, tekintélyes rabbi volt, mert fia többször idézi említett munkájában. Ebben a művében elbeszéli, hogy ifju korában el kellett hagynia az országot. Miután 1306-ban kivándorolt, kell hogy a 13. század vége felé született legyen. Mint valamennyi számüzött, ő is először Perpignanba ment, aztán Berceleonába, hol legalább néhány hónapig tartózkodott. Kaftor Voferach cz. művét 1352-ben fejezte be. Később Egiptomban tartózkodott. Innen Palesztinába ment, a hol a szentföldet tanulmányozta. Czitálja Chinoni Eliezert, a mártírt: apját, a híres Jakob b. Machirt Montpellierből és Asert (talán = Ros, v. = Aser Lunelből). Igen jól ismeri a talmudot és kasuisztikus munkáiban említve találjuk a legkiválóbb francia talmud-tudósokat.

Főműve: *כַּפְתָּר וְפֶרַע*. A mű czime mindenesetre magában rejti valamiképpen a szerző nevét. Tárnya, hogy milyen szer-tartásokat kellene tartani, ha Izraél újból elfoglalná földjét és mik az ország határai. Tizenhat fejezetre oszlik és szól a tizedről és egyéb adományokról. Fontos geográfiai szempontból. Hétszer adták ki, de mindig héber nyelven és így a geográfiai tudomány kevésbé használta fel. Három elveszett munkát is czitál benne: *Boté Hanefes*, *Széfér Sosanasz Hammelech* és *Saár Hassomajim*.

Egy pármái kézirat tartalmazza Blaise d'Armengand

— orvos Montpellierből — orvosi műve fordítását, melyet Asztodi, Parchi Mózes fia fordított.

Asztodi írási hiba *Asztori* helyett. Ez kétségtelenül a mi szerzőnk. A fordítás bevezetésében arról értesülünk, hogy 1306 körül készült el. Latinból fordította a *סֵפֶר הַבְּנוֹיִם* cz. orvosi művet, a székrekedés elleni szerekről.

Névtelen mű a *פֶּרַע* v. *הַיִּיר*. Szerzője ismeretlen. Kezdődik a szombati czeremóniákkal és végződik a táplálást illető szabályokkal. Szerzője ismerte Majmunit és igen sok benne a francia szó. A művet későbbben is idézik gyakran.

Mózes de Balkaji (*בֵּלְקַיִי* = Beaucaire). Kortársa Kaszpi Józsefnek és ellensége volt a kabbalisztikus tudománynak. Kiválik mint fordító. Azonos b. Salamonnal, ki Averroes kommentárját Arisztotelesz metafizikájára fordította. E munka czime *סֵפֶר מֵהַ שְׂמֵר הַבְּנוֹיִם* = Metafizika, amely fordításból több kézirat van. Valószínűleg igaza lesz Steinschneidernek, ki szerzőnket mondja annak, ki Averroes kommentárját aztán röviden is megírta.

Kalonymos b. Kalonymos.

A Provence legtevékenyebb fordítója. Született 1287-ben. Ezt saját művéből tudjuk, hol azt mondja, hogy *1309-ben, 22-ik életévében* már befejezett valami fordítást. Maestro Kalonak nevezik a Provenceban és apja, ki a Naszi nevet viseli. poéta volt. Sokszor azonban a fiut is Naszinak mondják, de ezen czímet egynehány műve felirata után viseli. Némelykor úgy is találjuk, hogy Kalonymos b. Meir, ahol a nagyapja után nevezik. Ebben sokan tévednek és két személynek veszik fel Kalonymos ben Kalonymost és Kalonymos b. Meirt.

Iskoláit Salonban végezte. Kortársai *nagy tudósnak* mondották. Különösen magaslatólag emlékszik meg róla Manuello. Első műve Ali ibn Ridhwan fordítása. A munka elvesztett. Orvosi voltát mutatja a sok orvosi szakba vágó munkák fordítása.

Legfontosabb életében azon viszonya, melyben Róbert királyljal élt. Ő fordított a király számára latinra. Sokan azt hiszik, hogy ő volt az, ki a pápát arra akarta bírni, hogy vonja vissza a zsidók elleni rendeletét. De ez valószínűtlen, mert Manuello, ki az egész dologról megemlékszik, csak meg-

említette volna a költő nevét, kit ismert, Manuello pedig csak úgy említi, hogy egy költő kieszközölte ezt a pápánál, anélkül, hogy megmondaná, ki az a költő.

Művei: התאמר בשרש היסוד Arabból fordítva. Szerzője Ali ibn Rihwan és tárgyalja a gyógyítás alapelveit. Áll négy értekezésből.

II. תלמים בחקא ובקולי = *De clysteris et colica*, arab fordítás után készült.

III. תלמים בחקא σ szintén arab után fordította. Azonkívül mértani és geometriai munkákat is átültetett a héber nyelvbe, úgy mint Abu Saadának a háromszögről irt művét; a henger és kúpról; a szofizmákról; a jó logikai bizonyítékról; Alfarabi művét: תאמר בשכל והמשכל a tudományok számáról; a centiloquium-ot; de intelligentiis sphaeras moventibus. Az előbbi héber neve: ספר הפרי הנקרא מאה דבורים, ez utóbbi השם המים על היות אניות בעלות המוחות אל האישים העליונים המים.

(Folytatása következik.)

Budapest.

DR. MIGLÉCZI ÁRMIS.

IRODALMI SZEMLE.

Nem régen hirt adtunk folyóiratunkban egy Amerikában készülő új talmudkiadásról és annak tervét a megjelent első füzet alapján részletesen ismertettük. Most ismét jelenthetjük, hogy a talmudból új kiadás készül. Ezuttal láрма nélkül, a mint a tudományhoz illik, mint ajánlat jelentkezik a fontos ügy.

Ismeretes, hogy a talmud szövege nyomdászok és javítók által eltorzított alakban forog közkézben. A nagy talmudhősök, a kik a szöveget emendálták és castigálták számtalan szöveghibának előidézői. Tagadhatatlan érdemek mellett büneik is vannak, mert a talmudtextust nem a filológia szabályai, hanem pusztá okoskodás alapján korrigálták. Az emberi ész pedig, ha még oly fényes is, gyarló, mihelyest a ténybeli alapról eltávozik.

Hogy tehát diplomatikailag megközelítőleg helyes szöveg állíttassék elő több tudós azt ajánlja, hogy nyomassék le a híres müncheni talmudkodex az egyetlen teljes talmudkézirat

és a szöveg alatt jegyeztessenek fel az első velencei talmudkiadás variánsai. Ez a szöveg alapját képezhetné további szövegekritikai munkálkodásoknak.

Az új talmud ezen előnyön kívül még több mással is felruházhatnák. Nevezetesen könnyen volna kezelhető, mert kommentárok nélkül adatnék. Továbbá nem szakemberek számára megjelöltenék a szövegbe becsusztatott betűk által a kérdés és felelet kezdete stb. A misna minden fejezet elején egyszerre adatnék mint a régi kéziratokban; a témák a lapszélén jegyeztetnének és számláltatnának. A kiadásra Kahan J. J. vállalkozik, kit több tudós e munkára alkalmasnak nyilatkozott ki és a kitől az eszme származik.

Az új vállalkozást mi is üdvözljük és melegen óhajtjuk, hogy az eszmét a tett is kövesse. Remélhető, hogy az anyagi eszközök hiánya nem fogja ezt az eszmét is odatemetni, ahol a zsidó irodalom előmozdítására irányuló többi hasznos vállalkozások aluszszák örök álmukat.

*

Kohut Sándor, nagyhirű hazánkfianak elhunyna az amerikai zsidóságot mély gyászba borította. Nemcsak saját hitközsége, a mely lelki vezéréhez és szónokához mélyen ragaszkodott, és a szeminárium, melynek egyik alapítója volt, hanem más hitközség is gyászistentiszteletet rendezett a korán elhunyt tudós emlékére. Most az Ahavath Chesed hitközség egy diszesen kiállított füzetben kiadta a templomában és a szemináriumban Kohut fölött tartott beszédeket e czim alatt: »Tributes to the Memory of Rev. Dr. Alexander Kohut.« A beszédeket tartották: Dr. Gottheil, Dr. Mendes, Dr. Kohler, Dr. Harris, Dr. Morais, Wise stb. Amerika legjelesebb rabbijai, kik mindnyájan kegyelettel adóznak »az amerikai Izrael glóriájának.« A bevezetést az elhunyt fia George A. Kohut írta, aki befejezésül egy kimerítő dolgozatban ismerteti elhunyt atyjának irodalmi tevékenységét.

*

A bécsi rabbiszeminárium Értesítőjében Dr. Büchler Adolftól nagyérdemű dolgozat látott napvilágot a jeruzsálemi templom utolsó évtizedének papjairól és kultuszáról. (»Die Priester und der Cultus im letzten Jahrzehnt des jerusalemischen Tempels«). A terjedelmes mű részletes ismertetését

későbbre tartva fenn, ez alkalommal csak a fejezetek czimeit iktatjuk ide.

I. *Die talmudischen Quellen zur Geschichte der Priester.*

- a) Die älteste Mischna.
- b) Die Schule R. Jochanan b. Sakkai's in Jabneh.
- c) Das Lehrhaus in Lydda.
- d) Ueberlieferungen über den Tempel in Sepphoris.

II. *Die Priester in Jerusalem.*

- a) Ihre Zahl und die Zusammensetzung der Priesterschaft.
- b) Die Sprache der Priester im Tempeldienste.
- c) Die vornehme und die gewöhnliche Priesterschaft beim Opferdienste.

III. *Die Tempelbeamten.*

- a) Die Beamten aus den wechselnden Dienstabtheilungen.
- b) Der Segan.

IV. *Das Verhältniss der Leviten zu den Priestern.*

- a) Die Quellen.
- b) Der Gesang der Leviten.
- c) Der Wachdienst der Leviten und ihre Arbeiten im Tempel
- d) Levitische Beamte im Tempel
- e) Das Targum Pseudo-Jonathan und das Jubiläenbuch über die Leviten

V. *Die Priester ausserhalb Jerusalems.*

- a) Die Priester in Judäa
- b) Die Männer von Jericho in Pessachim IV, 8.
- c) Priester im Norden Iudäa's.
- d) Priester in Galiläa.

Kohut G. A. Kohut Sándor fia, ki folyóiratunkat is folkerezte egyik dolgozatával, nagy szorgalommal és buzgalommal foglalkozik a zsidó tudománnyal. Legujabban az amerikai zsidó történeti társaság kiadványai között a régi zsidó irodalomról Amerikában egy hecses dolgozata jelent meg. Az értekezésre, mely kiterjedt bibliografiai és historiai ismeretekről tesz tanúságot, e helyről is felhívjuk olvasóink figyelmét.

Budapest

B. L.

ORSZÁGVILÁG.

DERENBOURG JÓZSEF.

Azon világtörténeti jelentőségű átalakulás, a melyen a civilizált Európában lakó zsidóság keresztül ment és a mely koránt sincs még befejezve, kezdetét a zsidóság életgyökerénél, a zsidó tudomány megifjodásánál vette. Mendelssohn és iskolájának a bibliafordítás és exegézis körül kifejtett munkássága a zsidóság új korának első napsugara, a mely a felekezettinkre nehezedő középkori sötétségbe az első fényt vetette. A sanyaru külső helyzet javulását a német bölcsész és követői joggal a belső renaissancetól várták, amely pedig nem is indulhatott ki másból, mint az egyetlen kulturából, a mely felekezettünk kebelében annyi viszontagság és külső elnyomás után is élt még — a zsidó vallásos műveltségből. Ugyanazon okból a zsidó tudományok századunk első évtizedeiben nemcsak belső, hanem külső jelentősége volt és innen érthető ama különben meglepő gyors megifjodás, a mely tudományunk és művelőinek körében eme korban észlelhető. Minden egyes modern műveltségű és képzettségű rabbi a zsidóság ügyének egy-egy harciosa volt, tekintet nélkül arra, hogy felekezete igazaiért egyenesen sikra szállt-e vagy nem, mert pusztá létezése, számos az évszázados előítélet által nagyra növelt, kipusztíthatatlannak látszó vádnak élő czáfolata lett. Nem esoda, hogy a változt körülmények közepette, minthogy más pályák a zsidók elől különben el is voltak zárva, annyi tehetséges ifju készült századunk elején a modern rabbi pályájára, kik később más téren érvényesítették fényes képességeiket.

Eme nagytehetségű ifjak közé tartozott Derenbourg József is, ki egy negyedszázaddal Mendelssohn halála után 1811-ben született Mainzban. Gymnasiumi tanulmányait szülővárosában elvégezvén Bonnban és Giessenben keleti nyelvekkel foglalkozott az egyetemen, e mellett theologiai tanulmányait is folytatta. Bonnban ismerkedett meg Geiger Ábráhámmal, kihez benső barátság fűzte és Geigerről ennek fia kivánságára ő írta a nekrológust is. A rabbijelöltek abban az időben

többnyire autodidakták voltak és egymástól tanultak. Ilyen fiatal emherekből álló társaság az összes zsidó filozófusok kiadását határozta el; e körhöz tartozott Derenbourg is, aki 60 évvel később a Szaadja művei kiadásának terve által legáltalában részben meg is valósította azt, amit ifju lelkesedéssel magára vállalt. Egyetemi tanulmányainak befejezte után Mainzban rabbivá akarták választani, de a Geiger tapasztalatai folytán elment a kedve a rabbiságtól. Elment inkább nevelőnek Amsterdamba, ahol néhány évig maradt, élte világát és keveset dolgozott, amíg 1839. évben Párisba ment. Ezeket Derenbourg maga beszélte nekem Emsben, ahol minden évben üdülni szokott és ahol őt nagy tisztelettel és szeretettel vette körül egy rabbikból és tudósokból álló kedélyes kör, a melyhez hazánkból Rosenberg Sándor és Bacher Vilmos, Franciaországból a grandrabbin Zadok Kahn és mások tartoztak.

Párisban nehéz küzdelmek után nevelő-intézetet alapított, mely nagy látogatottságnak örvendett, míg 1864-ben végleg feladta, hogy tisztán a tudománynak élhessen, melyért gyakorlati tevékenysége között sem szünt meg sohasem buzogni és a melylyel való foglalkozásának az 1839—64 között fekvő negyedszázadban is több publikáció által adta jelét. Az elismerés nem maradt el; 1871. a francia halhatatlanok közé választott meg és 1876. az École pratique des hautes études főiskolán kedvéért külön tanszéket szerveztek a talmud és a biblia utáni zsidó irodalom számára, a melytől magas kora daczára csak két év előtt vonult vissza. A francia besületrendnek lovagja volt. Ha még hozzáteszem, hogy derék neje néhány év előtt szállt sirba, és hogy két fia közül az egyik, Hartwig, az École des langues orientales hirneves tanára, elmondtam Derenbourg Józsefnek küzdelmekben és sikerekben gazdag életének külső történetét.

Sokkal gazdagabb és vonzóbb még belső élete. Nagy szív és elmeheli tehetségekkel volt megáldva. Általánosan dicsérték jóságát, derült életfelfogását, soha ki nem apadó kedvességét. Sok megszorult németnek volt ő tanácsadója és jótévője. Emsben is alapított Bamberger königsbergi rabbival és másokkal egy együletet, amely szegény fürdőre szorult betegeknek segélyt nyújtott. Tiszteletet gerjeszt az a jellemző

ság, melylyel felekezetéhez és a tudományhoz ragaszkodott. Francia hitsorsosainknak kiváló egyénisége volt ő, aki minden felekezeti érdekeit buzgóan támogatta és előmozdította. Az Aliancenak alelnöke, a Société des études juivesnek egyik alapítója és az alapszabályok által megengedett időtartamon át elnöke volt. Felekezeti érzésének jellemzésére egy érdekös vonást közölhetek. Emsben megkérdeztem, hogy nem rokona-e a hirneves jogtudós Dernburg Henrik. Erre azt felelte: közeli rokonom, ő is mainzi, de nem vagyok büszke reá, mert kitért és azóta mindössze csak egyszer beszéltem vele. Vallásos érzésének volt részben kifolyása az a tisztelet is, a melyet Zadok Kahn iránt tanusított. Rabbijának tekintette. A grandrabbin egyébiránt ezen tiszteletet aranytiszta jellemével tökéletesen kiérdemelte. Német eredete daczára nagy francia hazafi volt, mihez kétségtelenül, bár öntudatlanul, hozzájárult a francia nemzetiséget és felekezetet nem ismerő a többi népeknek mintául szolgálható igazi szabadelvűség.

Derenbourg tudományos tevékenysége általánosan ösmereetes. Éles elméjű, sokoldalú és vasszorgalmu tudós volt; az akkor sem gyöngítette sem munkaerjét, sem munkakedvét. Csupán nagyobb munkáit soroljuk fel. »Essai sur l'histoire et la géographie de la Palestine« (Páris 1867) című művét a párisi akadémia nagy elismeréssel fogadta. Ebben pusztán a talmudban említett adatokat gyűjtötte és világította meg nagy tudással, világos gondolkodással és sima előadással. A nagy művet két év alatt (1865—66:) írta, pedig egyetlen jegyzetem sem volt még, midőn a munkához hozzáfogtam, mondta nekem Emsben.

A héber nyelvtudomány történetéhez örökbecsű adalékokat szolgáltatott, a melyek közül kiválnak a »Manuel du lecteur« (1871) és az »Opuscules et traité d'Aboul-Walid« (1881.) Mindkettő fontos művek edicziója, igen tanulságos bevezetéssel és jegyzetekkel, részben fordítással ellátva. Az utóbbi művet fiával együtt szerette. Bacherrel együtt adta ki (1886.) a héber nyelvtudomány legnagyobb alkotásának arabs eredetijét a »Kitab al-Lumát.« Ezekon kívül még több értekezéssel gazdagította a héber grammatika irodalmát.

A héber arabs irodalomnak legkiválóbb ismerője volt és mint Munk Salamon, kinek ő volt az irodalmi utódja, az

e körbe vágó kéziratokban heverő kincsekből sokat hozott napfényre. Kiadta Maimúni misnakommentárjából a Széder Tohorothot arabs eredetiben javított héber fordítással. Több arabs nyelvű exegetikai mű is neki köszöni, hogy napvilágra került. Utolsó munkája Szádja pentateuch és proverbiüm-kommentárja volt. Már előzőleg több régi exegetikai művet nyomtatott ki először a Revue des etudes juivesben és Stade folyóiratában: »Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft.«

Korántsem merítettük ki ezekkel Derenbourg gazdag munkásságát a zsidó irodalom terén. Számos elnős dolgozattal gazdagította ő ezen irodalmat, a melyek Geiger két folyóiratában, a Revueben az említett Zeitschriftben és más folyóiratokban jelentek meg. Ezek fényesen bizonyítják D. sokoldalúságát. Csak kettőre emlékeztetünk a Jóma misnatraktusról és a Kalirról közzétett értekezésekre.

A kép nem volna teljes, ha nem emlékeznénk meg ama tekintélyes munkásságról, a melyet D. a zsidó irodalom körén kívül eső sémi filológia terén kifejtett. Közzétette fordítással az Alhambra arabs feliratait, Hariri makamáinak második kiadását (Reinaudval) és epigrafiai tanulmányokat a Journal asiatiqueban, a melyek 1877. összegyűjtve külön is megjelentek. A francia akadémia által kiadott Corpus inscriptionum semiticarumban szintén jelentékeny része volt. Ezenkívül 1881-ben megjelent tőle: »Deux versions hébraïques du livre de Kalilah et Dimnah« stb.

Derenbourg József típusa volt a zsidó szorgalomnak, szívósságnak és szívjóságnak. Benne a francia zsidóság egyik kiváló tudósa szállt sirba. Neve irodalmunkban örökké fényleni fog. Személyes ismerősei és barátai szívében sokáig fog élni a szeretetreméltó öreg tudós képe. Áldás emlékére.

Budapest.

DR. BLAU LAJOS.

AZ OROSZ ZSIDÓK MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETÉHEZ.¹⁾

Az 1844. nov. 13. kelt törvény publikációja után a minisztérium azonnal hozzáláthatott a régi zsidó iskolák reorganizációjához, az új iskolák megnyitását azonban el kellett

odáznia a míg a szükséges anyagi eszközöket és az alkalmas tanerőt megszerezhetette. Mindkét dolog egyenlő nehéz volt, mert mindkettőt először elő kellett teremteni. A költségek fedezésére behozták a gyertyagyújtási és a nyomtatási adót, melyet azonban nem lehetett egyhamar behajtani; tanítókul az új iskolákban pedig a képzettebb melamedokat alkalmazták, a kiket szintén előbb fel kellett keresni. De még most sem volt a minisztérium azon helyzetben, hogy új iskolákat alapíthatott volna; egyelőre meg kellett elégednie azzal, hogy a már meglévő iskolákat koronaiskolákká alakítsa át, így legalább meg volt kímélve a tanítók és a költségek előteremtésének gondjaitól, s még a legrosszabb esetben is csak egy subsidium előlegzéséről kellett gondoskodnia. Az első koronaiskolát a minski talmudtorával kapcsolatban nyitották meg, kevéssel ezután Minskben Lurie Dávid és Wilnában Salkind privátiskoláit változtatták át másodfokú, háromosztályú koronaiskolákká. Az ezen iskolák számára készült tervezet kidolgozásánál Uwaroff azon, a zsidó bizottság által neki átengedett jogát, hogy az egyes szakokat meghatározhassa és ezeket a hét napjai és órái szerint beoszthassa, kellően kihasználta, olyannyira, hogy a zsidó tárgyaknak az első és legkiválóbb helyet engedte.

A minski első fokú iskolában zsidó tantárgyakra heti nyolcz órát szánt, s valamennyi többi tantárgyakra tizenketőt; a minski és wilnai másodfokú iskolában pedig a zsidó tantárgyakra minden osztályban kilencz kötelező óra volt szárvá, azonkívül pénteken és szombaton át kellett venni a hetiszakaszt a haftórával és a zsoltárokkal, a melyeket ezen napokon olvastak, valamint hetenként tetszés szerint 1—2 órán át tanították a misnát, míg valamennyi más tantárgyat csak heti tizenkét órán át tanítottak. Annak daczára, hogy ezen iskolák tervezete az általános tantárgyakat illetőleg teljesen meggyezett a kerületi iskolák tervezetével, Uwaroff a héber tárgyak javára az orosz nyelv s az arithmetika óráinak számát negyedannyira, a szépirás óráinak számát pedig félszázannyira szállította le, mint a mennyiben annakelőtte tanították, s a geometriát egészen levette a programról. De a tantárgyat illetőleg is lényegesen eltért a zsidó bizottság tervezetétől. A helyett, hogy a vallást katekizmus szerint tanítsák

¹⁾ Lásd »M. Zs. Szemle« XII. évf. 2. szám, 111—122. ll.

Uwaroff czélszerűnek látta, hogy nem csak bibliát, imákat és héber nyelvtant tanítsanak, hanem talmudot is. Uwaroff nem tagadta meg önmagát, a mennyiben azt képzelte, hogy a talmud hatalmát csak a biblia és épen a talmud tanulmányozása által lehet megtörni. Uwaroff a zsidó tantárgyak legfontosabb feladatául azt tekintette, hogy segítségükkel a zsidóság az idők folyamán lerázza magáról a talmud igáját. Ezen czél elérésére a legjobb eszköznek az oly kézikönyvek kiadását tekintette, a melyek a zsidó tantárgyakat directe zsidó iskolák, tanítók és tanulók számára tárgyalják. Szerinte a bibliát a Mendelssohn-féle német fordítással, s filológiai jellegű kommentárral a mely a talmudisták hibás magyarázatait (!) feltárja, kell kiadni. Ugyanezen szellemtől áthatva, néhány kommentárokkal ellátott talmudi traktátum kiadását óhajtotta, a mely feladattal Mandelstamm L.-t bizta meg.

Schirinsky-Schichmatov herczeg, aki Uwaroff hivatalát 1849. okt. 18-an átvette, egészen nyomdokaiban haladott. A zsidó iskola főlényegében ő alatta is ugyanolyan jellegű volt, mint Uwaroff alatt; az általános műveltség terjesztése a zsidók között csak részben volt feladatuk, főképen a zsidók válasos nézeteinek megváltoztatása volt azon czél, a melyet elérni óhajtott. Épen ezért Sch. herczeg a zsidó tárgyakra szánt órák számát még fokozta, a mennyiben az elsőfokú iskolákban ezen órák számát húszra emelte, a másodfokúakban pedig huszonhatra. A Mandelstamm által kiadott kézikönyvek terjesztése körül kiváló buzgóságot fejtett ki, a miről később még részletesen lesz szó. A herczeg elienszenve az Uwaroff által egy, a tankerületek kurátoraihoz 1849. febr. 7-én, közvetlenül elbocsáttatása előtt benyújtott előterjesztésében kifejezett gondolat iránt, hogy az elsőfokú iskolák a zsidó nép szükségleteihez alkalmazandók, szoros kapcsolatban áll a zsidó iskoláknak a herczeg által pártfogolt, már ismertetett, főirányával. Uwaroff ugyanis azt kívánta, hogy a zsidó iskolák lehetőség szerint kézmű vagy egyéb ipari tanintézetekké alakíttassanak át, és Muchlinsky tanár, aki 1851-ben a miniszter megbízásából a wilnai és minski zsidó iskolákat revideálta, szintén hasztalanul mutatott rá arra, hogy a zsidó iskolák a zsidók szükségleteinek kielégítésére nem alkalmasak, minek következtében fel nem virágozhatnak és hogy a zsidóknak általános kíván-

sága, hogy a kormány ezen iskolákat kereskedelmi és ipari tanintézetekké alakítsa át. A miniszter a jelentés ezen pontját figyelembe se vette, annak daczára, hogy Muchlinskyra különben tekintettel viseltetett és több dologban járt el tanácsa szerint. Ellenben különös figyelmet fordított az általánosan képző privat iskoláknak koronaiskolákká való átváltoztatására, a melyek azután alatta, a rigai iskolák egyedüli kivételével, rövid idő alatt mind letűntek.

Hivatalos adatokkal bizonyítja a szerző, hogy ezen metamorfózis által a tanulók száma, s különösen a felsőbb osztályokban, lényegesen csökkent. A míg a régi általánosan művelő iskolákat többnyire a zsidó népesség jobb osztálya látogatta, a mely gyermekeivel az illető iskola egész kurzusát végeztette, addig a koronaiskolákba majdnem kizárólag a legszegényebb nép gyermekei jártak, a mely még arra sem volt képes, hogy a melamed csekélyke díjazásának terhét viselje s a mely csak nehezen határozta magát arra, hogy gyermekeit a rosszhírű, eretnecség hírében álló koronaiskolákba küldje. Az ily szülők, a kik gyakran vannak gyermekeik segítségével utalva, nincsenek mindég azon helyzetben, hogy gyermekeiket addig iskoláztassák, a míg ezek az egész tanfolyamot elvégzik. Nagy buzgósággal foglalkozott a minisztérium új koronaiskolák alapításával. Már 1848-ban a tankerületek kurátoraihoz azon miniszteri rendelet érkezett, hogy valamennyi északnyugati, és egynehány délnyugati kormányzósági városban koronaiskolákat létesítsenek. Ezen leirat egy, ezen iskoláknak szánt ideglenes tervezet kíséretében jelent meg. Ezen terv szerint az elsőfokú iskolákban a zsidó tantárgyakat het, kilencz, a nemet egy, az aritmetikát és az orosz nyelvet hat leczkén tanítsák, s egy ily leczke másfél órából álljon. A másodfokú iskolákban a zsidó tantárgyakra heti kilencz, németre két és más tantárgyakra tíz leczkét szántak. A kurátorok nem sajnáltak semmi fáradságot, hogy ezen iskolákat létre hozhassák; de az eredmény nem volt mindenütt egyenlő. A míg a wilnai tankerület kurátorának még ugyanezen évben sikerült Wilnában, Kownoban, Grodnoban és Witebskben egy-egy elsőfokú iskola meguyítása, bár kevés számú tanítványnyal, így pl. Grodnoban ötten, addig a kiewi tankerület kurátora egyetlen egy iskolát sem tudott létesíteni. Schirinsky-

Schichmatow herczeg alatt igen gyorsan szaporodtak ezen iskolák. Nem törődve a kurátorok azon aggályaival, a melyeket az oly helyeken létesített koronaiskolák megnyitása iránt tápláltak, a hol semmi szükséglet nem mutatkozott ily iskolák iránt; s nem törődve az alkalmas tanerők teljes hiányával, a mit ugyane kurátorok előterjesztéseikben világosan hangsúlyoztak, folytonosan arra sarkalta őket, hogy nemcsak a nagyobb városokban, hanem a letelepedési terület sok helyén is koronaiskolákat létesítsenek.

Hat esztendő lefolyása alatt. 1849—1855, száznégyszáz koronaiskolát létesítettek. Külsőleg ez mindenesetre fényes eredménynek látszott, hanem hogy valóban, ezen iskolák működésének sikerét tekintve, az volt-e, már egészen más kérdés, a melyre nemmel kell felelnünk.

Következményeiben súlyos okoknak egész sorozata, a melyek úgy a zsidó élet akkori viszonyaiban, mint különösen a közoktatásügyi minisztérium rendszabályaiban rejlettek, együttesen mind hozzájárultak a minisztérium szóban forgó törekvéseinek meghiúsításához.

Szerzőnk elsősorban azon körülményt emeli ki, hogy ezen iskolák élén csak keresztények állottak, »a zsidóság zöme, mondja Bjeletzky, már azért sem rokonszenvezett ezen iskolákkal, mivel vezetőik keresztények voltak. És tényleg, rábizhatta-e fiát az akkori fogalmak szerinti jámbor zsidó az ilyen iskolákra? Nem kellett-e attól tartania, hogy ezen iskolafő tevékenységének első feladatál a zsidó gyermekek megtérítését tűzte ki? S ha nem is nézte rossz szemmel tanítványai válását, már a zsidó vallásban való járatlansága és tudatlansága folytán könnyen, minden rossz szándék nélkül, tanítványai előtt oly nézeteket fejtegethet, a melyek zsidó szempontból elítélendők és istentelenek, s oly szokásokat olthat beléjük, a melyek ellenkeznek a zsidó vallással. S meg kevésbbé képes ezen iskolafő arra, hogy tanítványait vallásos köteleességeik teljesítésére serkentse, s hogy megítélhesse, vajjon helyes módon tanítják-e a tanítók a zsidó tantárgyakat? És ezen tanítók is, a kiket a melamedek közül választottak, s a kiket azon hely lakói, a melyekben tanítottak nem ismertek, a zsidók előtt igen gyanusoknak tünnek fel . . . annál is inkább mivel az új tanítók között néhány igen bárdolatlan magaviseletű, s

ítéleteiben elővigyázatlan férfiú volt, a ki semmiféle elnézéssel sem viseltetett hitsorsosai gyengéi iránt. Hogy mily kevés bizalommal viselkedtek ezen tanítók iránt, kitünik abból is, hogy a grodnoi zsidók csak azon feltétel alatt adták beleegyezésüket ahhoz, hogy gyermekeik a grodnoi újonnan megnyitott iskolát látogassák, hogy az ideiglenes iskolabizottság zsidó tagjainak megengedtesse, hogy a zsidó tantárgyak lezckéit látogassák, s így ellenőrizzék az új tanítók működését. Ilyen körülmények között könnyen érthető, hogy a zsidó népesség a zsidó tárgyaknak intenzivebb tanítása daczára ezen iskoláktól lehetőleg távol tartotta magát.«

»Azon zsidók, a kik nem tartottak az általános műveltségtől, s a kik szent köteleességüknek tekintették, hogy gyermekeiket ennek áldásaiban részesítsék, nem tulajdonítottak semmiféle különös fontosságot azon körülménynek, hogy a zsidó iskolák élén keresztények állottak, hiszen már több, mint negyven év óta látogattak zsidó gyermekek keresztény tanintézeteket, és mégsem térítették őket a keresztény vallásra. De jelentőséggel birt azon körülmény, hogy az iskolafő egyszerűen az általános tantárgyak tanítója is volt. És hogyan tehettek eleget tanítói kötelezetségeiknek, ha nem értették a jargont, s viszont az ezen intézetekbe lépő gyermekek nem tudtak oroszul?«

»Járhatott-e a tanítás ily körülmények között némi eredménnyel? Felmerült természetesen azon kérdés is, hogy a zsidó gyermekek elsajátíthatnak-e vajjon elegendő fokú általános műveltséget ezen iskolákban? S a válasz inkább tagadó, mint igenlő volt. Az új iskolák programjaiban annyi idő volt a zsidó tárgyaknak szánva, hogy még az orosz nyelv tanítására is túlságosan kevés idő maradt. Nem volt-e hát természetes, hogy a többé vagy kevésbbé művelt zsidók gyermekeiket úgy, mint annakelotte privátiskolákban, s a hol ilyenek nem léteztek, általános tanintézetekben taníttatták?« (Ruskaja Schkola, júl—aug. füzetében, 24—25 l.)

Nem kevésbbé fontos azon körülmény is, hogy az iskolai hatóság nem rendelkezett elégséges pénzüsszeggel, hogy a koronaiskolákat a szükséges tankönyvekkel és egyéb tanszerekkel elláthassa, hogy ezeket a többségben lévő szegény tanuló

között kiösszák, a mi annál is inkább szükséges volt, mivel a kézikönyvek rendkívül drágák voltak.

Nem csekélyebb személyiség, mint Postels, a minisztertanács egyik tagja, így nyilatkozik: »ezen iskolák legtöbbjében egy fontos akadály létezik a tanulók előmenetelére nézve és ez: a tankönyvek és a pedagógiai tanszerek hiánya. Az orosz nyelv tanítására némely iskolában nem is létezett kézikönyv, s a tanítóknak saját könyveiket kellett odaadniok, ha ilyen történetesen birtokukban volt!« Ép ily állapotokra bukkan a német tankönyveket illetőleg is, és sok tanító kénytelen olvasási gyakorlatok céljából a zsidók által annyira kárhoztatott bibliafordítást használni. Csak kevés iskolában lehetett író és számolótáblákat látni, a melyek az iskola tulajdonát képezték volna, s a legtöbb iskolában ezen tárgyak éppenséggel nem is léteztek. Füzetekben egyáltalában oly hiány uralkodott, hogy a szépírási órák alatt sok tanuló tétlenül ült.

A mi a héber tankönyveket illeti a már említett Muchlinszky tanár szükségesnek látta, hogy »tekintetbe véve drágaságukat, évente húsz-húsz példányt osszanak ki iskoláknak, mivel a koronaiskolákat látogató tanulók legnagyobb része oly szegény, hogy még a nélkülözhetetlen ruhadarabokat és cipőt sem szerezheti meg magának.« Ezen indítványnak azonban nem volt semmiféle következménye, s a tanulók ezután is könyvek nélkül tanultak.

A koronaiskolák fejlődésére nézve jelentékeny akadályt képezett azon körülmény, hogy a zsidó lakosság szükségleteinek nem feleltek meg. »A zsidók többsége, mondja szerzőnk nagyon kívánatosnak tartotta, hogy az elsőfokú iskolákat ipariskolákká változtassák. Hogy gyermekeiket vallásos nevelésben részesítsék, nem volt szükségük a koronaiskolákra. Ezen szolgálatot a régi iskolák igen jól teljesíthették, s a zsidók többségének nézete szerint sokkal jobban, mint az új iskolák. Azon kilátás, hogy gyermekeik a koronaiskolákban általános műveltségre tehetnek szert, a zsidók legnagyobb részére nézve nem volt nagyon kecsegtető. Az új iskolákat szívesen látogatták volna, ha ipariskolákká vagy másféle realiskolákká alakították volna át. Ezen kívánásaikról azonban le kellett mondaniok, a midőn Sch. herczegnek az elsőfokú isko-

lák reorganizációját illető véleménye nyilvánvaló lett.« Mind-ehhez járul még, és ez lesz a legfontosabb oka a koronaiskolák balsikerének, ezen iskoláknak a zsidók előtt is ismeretes talmud- és zsidóellenes iránya, a mely mindenekelőtt a programban és a zsidó tantárgyakra szánt órák számában nyilvánul, még inkább azonban a minisztérium gondoskodása folytán történt zsidó tan- és kézikönyvek kiadásában. A minisztérium ezen rendszabálya annak idején nagy port vert fel, s nagy fontossággal is bír a zsidók művelődéstudományára nézve.

Azon eszme, hogy a minisztérium zsidó tárgyak tanítására kézi- és tankönyveket adjon ki, elejétől fogva nem volt valami szerencsésnek mondható. Hogy egy keresztény kormány, a mely a legkitünőbb zsidó vallásforrás, a talmud iránt elfogultsággal viselkedett és ezt rendszeresen gyöngíteni és megsemmisíteni szándékozott, — mely szándék nyílt titok volt, — zsidó tankönyveket akar kiadni, hogy a zsidó ifjúság vallásos nézeteit megváltoztassa; már ez a tény magában elegendő volt, hogy a zsidók könnyen megérthető bizalmatlansággal fogadják az új tankönyveket. Még hozzá nagyon is drágán fizették meg őket. 10,000 példányból álló kiadásban jelentek meg, s magas ár mellett minden iskolára és melamedre kötelezők voltak. Morgulis számítása szerint körülbelül 40,000 rubelt költöttek erre a kiadásra. Annak daczára, hogy ezen könyvek majdnem kizárólag már létező szövegekből u. m. bibliából német fordítással, Rasival, Biurral, bár némileg rövidítve állottak, továbbá Mendelssohn imakönyvéből német fordítással, a Jad Hachazaka kivonataiból német fordítással, a Chajé Ádám kivonataiból, abécéskönyvekből stb., mindamellert Mandelstamm magának minden, még pedig nagy betűkkel nyomtatott ívért 25 – 100 rubelt fizettetett, összesen 1846 ívért 110,000 rubelből álló tiszteletdíjat húzott. Mellesleg megjegyezzük, hogy 1325 ív oly szöveg és kommentár volt közötté, a mely erősen elterjedt nyomtatványokból egyszerűen lemásoltatott. S még hozzá az adószedők, a kik Mandelstammal igen gyanus viszonyban állottak, nagy szigorúsággal hajtották be a gyertyagyújtási adót, a melyet ezen kiadások költségeinek fedezésére fordítottak. Ezen tankönyvek magukban véve nem csak azért nem voltak használhatók, mert a zsidók nem értékék a német fordítást, hanem hanyag szerkesztésük miatt is, a meny-

nyiben a szöveg és a kommentárok megvalasztása minden körültekintés nélkül történt, és különösen a szentírásba való bevezetés miatt, a mely a kinyilatkoztatást és a bibliai csodákat egyszerűen tagadta, s ezért vallásos szempontból káros befolyással volt; úgy hogy a minisztérium később ezen könyvet máglyára ítélte. Az erkölcsi felháborodásnak valóságos vihara támadt fel ellene, a mely a minisztériumhoz intézett kérvények egész tömegében jutott kifejezésre, hogy a zsidókat kíméljék meg a Mandelstamm-féle tankönyvektől, de mindhiába. A minisztérium nem vette figyelembe ezen kérvényeket és tiltakozásokat, és továbbra is érvényben maradt az ezen könyvekre vonatkozó kötelezettség, sőt még — a mint állítják, Mandelstamm közbenjárására — a miniszter körlevelet bocsátott közre, mely szerint oly melamedek, a kik megszerzik az egész Mandelstamm-féle kiadást, felmentetnek a kötelező melamedvizsgálatok alól. Mellesleg megjegyezzük, hogy ezen tények elbeszélésében Morgulist követjük, a ki 1873-ban Mandelstammhoz intézett provokáló értekezést tett közzé az »orosz-zsidó könyvtárban«, a melynek ez időben Mandelstamm is munkatársa volt. S annak daczára, hogy az említett gyűjteményes kötet szerkesztője kilátásba helyezte, hogy Mandelstamm rövid idő múlva tisztázni fogja önmagát, ezen ígéreteit mindmáig be nem váltotta.

De hallgassuk meg egy elfogulatlan, legelső források, t. hivatalos dokumentumok alapján felszólaló keresztény férfiú, Bjeletzky nyilatkozatát a Mandelstamm-féle editiókat illetőleg. Többek között így nyilatkozik: »Úgy Uwaroff gróf, a ki először gondolt ily vezérkönyvek kiadására, mint Schirinsky-Schichmatow herczeg, a ki elrendelte az iskolákban való használatukat, azt remélték, hogy ezen könyvek használata, s különösen a biblia és Maimonidesből való kivonatok, a melyek a minisztérium rendeleteinek szemmel tartása szerint készültek, hozzá fognak járulni a zsidók vallásos érzelmeinek megváltoztatásához. A tapasztalat azonban bebizonyította, hogy ezen könyvek nemcsak hogy meg nem feleltek a hozzájuk fűzött várakozásnak, hanem hogy a minisztérium által kiadott biblia és kivonatok Maimonidesből rövid idő múlva a legkomolyabb akadályt képezték arra nézve, hogy a zsidók

gyermekeiket a koronaiskolákba küldjék. Miképpen magyarázható ez meg?»

»Részreghajlatlanul ítélve meg a dolgot, azon eredményre jutunk, hogy ezen vállalat szomorú vége éppen Uwaroff gróf téves fölfogásának köszönhető. Ő ugyanis elmulasztotta azon kérdés felvetését, hogy vajjon hogyan fogják a zsidók maguk a tervezett editiókat fogadni? Ezen kérdés felvetése semmi esetre sem lett volna hiábavaló. Hiszen a zsidók nem voltak arra kötelezve, hogy gyermekeiket a koronaiskolákba járassák, ellenben az itten használt kézikönyvek, s különösen azok, a melyek a biblia s a talmud magyarázatára szolgáltak, a zsidó szülők elhatározására nagy befolyással voltak. Ha ezen könyvek, a zsidók nézete szerint, nem voltak jók, mi kényszeríthette őket arra, hogy gyermekeiket a koronaiskolákra bizzák? De Uwaroff gróf egészen figyelmen kívül hagyta ezen, vállalata felvirágozására annyira fontos tényezőt. Egyedül saját véleménye és hozzá közelálló liberálisnak látszó zsidók tanácsa szerint járt el, s így történetelt, hogy e kézikönyvekbe sok furcsaság lopódzott; a mely nemsokára elidegenítette tőlük a zsidókat. Azon kérdés tökéletes ignorálása, hogy milyen állást foglal el majd a zsidóság ezen tankönyvekkel szemben Uwaroff részéről annál feltűnőbb, minthogy éles ellentét képez azon kedvelt thézisével, hogy zsidó iskolák létesítésénél okvetlenül szem előtt kell tartani a zsidók szellemi fejlettségét, s tekintettel kell lenni vézeteikre a tanítás módját illetőleg.«

»Schirinsky-Schichmatow herczeg hasztalanul sietett azon rendeletével, hogy az új tankönyveket a zsidó iskolákban bevezessék. A midőn a minisztérium 1851-ben Mandelstamm editióit megvizsgálta, meggyőződött róla, hogy M. nagyon rosszul teljesítette megbízását. Az általa kiadott bibliában számtalan hibát, helytelen fordítást és hibás kommentárt találtak, s nagyon kedvezőtlen benyomást tett a bibliához irt bevezetése, a melyben az isteni kinyilatkoztatást és a csodák valamint a prófétia igazságát arcátlanul tagadta. A mi a Maimonidesből való kivonatokot illeti, kitünt, hogy ezen mű majdnem szószerinti lenyomata Maimonides azon kiadásának, a mely akkoriban a zsidók között annyira elvult terjedve. Mandelstamm csak egyet-mást hagyott ki ezen ismert könyvekből, s e mellett teljes épségben hagyta azon helyeket, a melyeket

éppen iskolai kézikönyvbe nem kellett volna felvennie. Különös dolog, hogy Mandelstamm maga nem talált illőnek néhány helyet, s ezeket fordítatlanul hagyta.

Legjobb lett volna, ha ezen éppenséggel meg nem felelő könyveket forgalomba nem hozzák, de a minisztérium annyira siettetette a zsidó iskolák számára irt könyvek használatba vételét, hogy elhatározta Mandelstamm »műveinek« használatát; mindazonáltal szükségét látták oly szabályrendeleteknek, a melyek elejét vegyék minden rossznak, a melyek ezen kézikönyvek iskolai használata maga után vonhat. A bibliát illetőleg meglehetősen elejtésével, s néhány különösen alkalmatlan lap kijavításával. Elrendeltetett, hogy minden lapokat vágják ki a kész kiadásokból, égessék el, s helyettesítsék új lapokkal. A Maimonidesből készített kivonatokra nézve elrendeltetett, hogy az ענינים fogalmának magyarázata végett külön füzetek dolgoztassanak ki, annak részletezésével, hogy az oktatásnál mely paragrafusok hagyandók ki és egyszersmind vezérfonallal arra nézve, hogy a tanítók bizonyos törvényeket mily módon adjanak elő tanítványaiknak.

Ez természetesen nem járhatott jó következményekkel. A zsidók feszült figyelemmel követték a Mandelstamm-féle könyvek kiadását, s már jóval megjelenésük előtt pontosan tudták, hogy mily könyvek voltak ezek. A biblia korrumpált lapjainak eltávolítása, azoknak újból való nyomtatása és közbefűzése, mindez Wlnában, zsidók kezek által végeztetett, s innen terjedett el az egész zsidóság között azon hír, hogy az iskolákba szándékosan elferdített bibliákat vezetnek be. Nem feltűnő tehát, hogy az ezen, egyenesen zsidó iskolák számára kiadott könyvek bevezetése után a zsidók többsége még inkább vonakodott gyermekeik a koronaiskolákba küldeni, s csak éppen a legszegényebb zsidók, a kik nem voltak arra képesek, hogy a melamed csekélyke díjazását elbírják, bízták gyermekeik nevelését a koronaiskolákra. Annyira ment már a dolog, hogy némely iskolának egyetlen egy tanulója sem volt, mint például Pruschaniban, a mely körülményre utal a gradnoi püspökök igazgatója. A hivatalos adatok mindenesetre sokkal kedvezőbbben hangzottak.

Wilna.

G. F.

KÜTFÖK.

268. sz.

Az 1754/55. évi Izr. Országos Bizottság folyamódása a Tolerantia-adóösszeg leszállítás ügyében.

Hochlöbl. Höchst Preyswürdige Kayserl. Königl. Hungarische Statthalterey ect, ect.

Ihro Excellenzien!

Gnädigst Hochgebietende Herren, Herren!

Euer Excellenzien und Gnaden werden uns armen gesambten in Hungarn wohnenden, und aus allen Comitaten anhero Deputirten und Berufenen Königl. Toleranz-Juden nicht ungnädig nehmen, dass wir in tiefster Submission gehorsambst vorstehen, wür, dass uns dass in Pressburg allhier solange verweilen und anwarthen, auf allerhöchste Kay's. Königl. Resolution allzuschwer fahle, da wir uns schon schier vierwochige Zeit hindurch fast völlig verzöhrt, indem wir uns alsolanges ausbleiben vom Hause nicht vorgesehen haben, anbey zu Hause unserer Negotion. Handel und wandel auch in das stehlen und confusion gerathen will, ja auch ein so anderer Unordnung Bey deren uns anvertrauten Jüdischen Gemeinden zu zustossen besorgen, da ja von allen orthen bloss wir Richter und Vorsteher anhero verordnet und berufen seyndt, und folgl. schon solange Zeit von Ein so anderen abwesendt zu Bleiben Bemüsigt werden: Gleichwie aber Wir ohnehin Eurer Hochlöbl. in Toleranz Sachen Hochverehrten Kay's. Königl. Commission in tiefster Untertänigkeit unserer Armuth Ellendt Höchstbedrängten Nothstand ganz aufrichtig durch die Subjuration Bescherer Conscriptioenen sowohl als über Richter gehorsambst particular anzuzeigen an Tage gelegt, ja Welt-Kindig und Bekannt ist, wie schwär uns die durch 5 Jahre Bissanher gezahlte Königl. Toleranz-gelder deren Jährlich abführenden 2000 fl. gefahlen, da solche mit anspannung unserer äussersten Kräften von uns Bezahlt worden seyndt, ja in ansehung der dermaligen so bedränkt als geldt mangelhaften Zeiten villmehr diese Kay's. Königl. Toleranz-quoten zu verminderen allergnädigst angehofft, weillen ohnehin wegen überhäuft grossen Königl. Portionen und gaben, Comitatuslagen und Beytrag, Leib Rendten und Mauthen und derley onera alles geldt von uns Erpresset, und also wir ernerviret werden, die negotia Handel und wandel anbey gehemet und gestöhret ist, dass die negotia Handel und wandel anbey gehemet und profitirt werden kann, wir Arme Juden aber sonst nichts in dem ganzen Königreich possessiry od. zu geniessen haben, als dass negotiren und Handelschaft zu treiben und Verbothen womit wir uns nöthige Lebensunterhalt schaffen könnten:

Wir aber ungehindert all diese so wahren und Sonnen Klar vorgesteheten Höchst Beschwährlichen aggravirten doch umb 5000 fl. mehrerer Toleranz zu geben eingewilliget, Ein Mehreres ohne äussersten Untergang und Verderben zu zahlen nicht im stande seyndt: Anbey uns wohl wissendt und Bekandt ist, dass alle unsere Klagen, Vorstellungen, Lamentieren und weinen unfähig ist, Bey Allerhöchst, Kay's. Königl. Mayestätten etwas zu effectuiren, wen nicht Euer Excellenzen und Gnaden aus angebotener Milde sich über uns Erbarmen und dero allmögends gnädiges Vorweith bey Aller Höchst. Kay's. Königl. Maystätten vor uns Interponiren, und unserer Beschwährnuiss Vortrage mit selben begleiten, dahero wir unsere gehorsambst zucht und refugium zu dero selben nehmen und unterthänigst umb gnade und milde Bitten wollen:

Solchernach:

Gelanget an Eure Exzellenzien und Gnaden unser unterthänigst Fussfälliges Bitten Höchstdieselben geruhen sich unserer Erbarmen und Bey Allerhöchst Kay's. Königl. Maystätten dero gnädigstes Vorworth für uns zu interponiren, damit es Bey d. auf 5000 fl. Bewilligten auction, in Ansehung unserer Armuth, Elend und Noth ja ohnfähigkeit mehreres zu geben, demahlen verbleiben, und folglich diese Allerhöchste Kay's. Königl. gnädigste Resolution erfolge, und Befördert werde, damit wir doch wid. nach Hause zu unseren negotiren, Handel, wandel und wirtschäften, wie auch zu der uns anvertrauten Ambts-Vorstellung Reisen und gelangen mögen, da ja ein so anderer von uns schon vor Kumer und wehnuth alhier Erkrankhen und die grosse Unkosten, Spesen und ausgaben längeshin nicht ertragen können; Hoffe dieser Höchste Milde und Gnade, die wir zu Ihre Kay's. Königl. Maystätten Diensten guth und Bluth Bereitwilligst dargeben und uns zu Höchsten gnaden unterthänigst Empfehlen und treu gehorsambst Erstreben, Euer Excellenzen und Gnaden Unterthänigst und gehorsambst N. N. gesambte alhier in Pressburg anwesende Deputirte-Toleranz-Juden.

A királyi válasz.

Maria Theresia Dei gratia Romanorum Imperatrix ac Hungariae, Bohemiae, Croatiae et Slavoniae etc. etc. Regina, Archidux Austriae etc. Reverendissime, Reverendi, Spectabiles ac Magnifici, Magnifice item, et egregie fideles Nobis dilecti. Demissa Fidelitatum Repraesentatione erga mixtae catenus operantis Commissionis Relationem in materia Taxae Tolerantionalis Judaeorum in Regno nostro Hungariae degentium pro futuro in florenis Viginti quinque Millibus statuendae, et per Decennium duraturae, die 23. Mensis, et anni recenter evolutorum submissa Nobis humillime reportata existente; ex hac siquidem benigne perspicimus, quod Taxa haec non ex ipsis Conscriptionibus per Nos iteratis vicibus peragi elementer commissis elaborata, consequenter, non numero Personarum, et Facultatuum pulitati commensurata, verum per Aversionem duntaxat projectata habeatur ipsae autem debita Conscriptiones.

seu ex negligentia seu remittentia intermissae extiterint, ubi tamen plurimum intersit, ut Nos, qua Taxae Princeps, tunc numero Personarum, quam et facultatum qualitate imponendi, et pro justo repartiendi oneris Notitiam habeamus, a quibus Nobis Tributum de omni Jure pendendum debetur. Ideo factum hoc, omissionis quippe debitaram Conscriptionum haece' improbamus ac in reliquo cum urgente temporis arctitudine in his circumstantiis aliud jam medium non supersit, Taxae hujus pro futuro solvendae in Quingue mille florenis Auctionem prohibe, et nunc ita tamen, ut ejus Depensio non nisi ad Quinquennium extendatur, benigne acceptamus, Fidelitatibusque Vestris clementer committimus, et mandamus; quatenus ad hujus effectum necessaria disponente, ac intereade ipsis Conscriptionibus rite, et absque defectec peragendis solerter agere, eoque fine nunc statim debitam Ideam, et Normam peragendarum ejusmodi Conscriptionum elaborare, ac cujusvis Judaeae Communitati sua via et modo ea cunsevera Commissione, ut ante effluxum hujus Quinquennij eadem fideliter accurate, et sincere peragant, et Fidelitatibus Vestris tempestive exhibeant, ita quidem, quod si sive eas perficere, et exhibere neglexerint, seu vero defectuose peregerint, pro casu severioribus etiam Corporalibus Paenis afficiendi sint extrudere noverint eadem Fidelitates Vestrae. Quibus in reliquo Gratia et Clementia nostra Caesareo Regia benigne jugiter que propensae manemus.

Datum in Archi Ducali Civitate nostra Vienna Austria, die Nona Mensis Januarij Anno Dom. Millesimo Septingentesimo Quinquagesimo quinto.

Maria Theresia.

Comes Leopoldus Nádasdy,
Andreas Moruz.

A szerződés, melyben az Izr. Orsz. Bizottság kötelezi magát az összeget fizetni.

Demnach Ihre Kay's. und Königl. Mayestätt die durch und von gesambt im Königreich Hungarn sich befindenden Juden-Gemeinden abgeschickt und bevollmächtigten Juden mit jährlichen fünfundzwanzig Tausend Gulden baar zu entrichten, willig eingegangener Toleranz-Tax, auf fünf folgende Jahre allermüldest anzunehmen, geruht haben, So versprechen und geloben wir Eudes-gefertigte Bevollmächtigte Juden, sowohl für uns, als im Nahmen aller übrigen in diesem Königreich sesshaften Juden, dass wir mittels gegenwärtigen Revers und Verbündungsbriefes, obig durch und eingegangenen Summe deren jährlichen fünf und zwanzig Tausend Gulden nach der, durch die hierorts angeordnet Hochlöbl. Locum tenential und respective Cameral Commission zu machenden repartition, in denen uns schon vorhero vorgeschriebene Terminen, und zwar von Ersten Jenner diess laufenden Jahres anzufangen, durch folgende fünf Jahre, (so weit es nemlich jegliche Gemeinde eines jeden Comitates betrifft,) allemahl im Voraus, an die uns anzuweisende Cameral-Cassen richtig und baar erlegen werden,

und sollen also zwar, dass einer vor alle, und alle vor einen zu haften unwidersprechlich hiemit sich schuldig erkennen, und auf das kräftigste sich darzu verblüden. So beschehen Pressburg, den 14-ten Jenner Anno 1755. 1mo. Comitatus Possoniensis: Marx Arnsteiner, Hirschl Michael, Stomphensis: Moyses Hertzfeldt, Samuel Marcus, Wolff Jacob. Baziniensis: David Mayer. Szerdahely: Marcus Izrael, 2do. Nitriensis: Hirschl Mandl, Mandl Moyses, Joseph Victor. 3to Trencsiniensis: Levko Jacob, Salamon Michl. 4to Mossoniensis: Samuel Lepas, Joseph Philipp, Moyses Smulo, Level Simon, Marcus, Salamon. 5to Jaurinensis: Joachim Level, Koppel Moyses, Isak Simon. 6to Westprimiensis: Moyses Hirschl, Abraham Jacob. 7mo. Comaromiensis: Joseph Samuel, Simon Singer. 8vo. Arvensis: Level Abraham, Joseph Jacob. 9no. Lyptoviensis: Abraham Moyses, Isak Fridrich. 10^a Soproniensis: Lazar Samuel, Moyses Polack, Salamon Hersch, Samuel Jacob, Jacob Scheu, Abraham Level, Mayer Ginzburg, Joseph Moyses, Salamon Lezar. 11mo. Castriforrei: Elias Mayer Leb, Abraham Hirsch Isak, Salamon David, Salamon Benjamin. 12mo. Szaladiensis: Salamon David, Abraham Scheu. 13° Sümeghiensis: Joseph Level, Samuel Isák. 14to. Pestiensis: Seckel Holitscher, Simon Lebel. Marcus Löbl David Oesterreicher. 15to. Strigoniensis: Joseph Daniel, David Loeb. 16to. Albensis: Löbel Josef, Isak Hirschl. 17°. Neogradiensis: Hirschl Matis, Jonas Philipp. 18vo. Csanadiensis: Philipp Jacob. 19°. Aradiensis: Simon Moyses. 20^a. Aba-Ujvariensis: Jacob Resovsky, Baruch Lazaruvics. 21°. Scepusiensis: Philipp Moyses, Marcus David. 22do. Ungvariensis: Simon Selmovics, Simon Hirschl. 23to. Zempliniensis: obest. A mint az okmányokból kitünik, a zempl. három országos bizottsági tag betegsége miatt, úgy a mint ez a folyamodványban felemlítettik, haza utazott, Nevük pedig: Abas Aron Patak, Aron Benjamin Terebes és Beris Samuel Perbenyik volt. 24to. Borsodiensis: Benjamin Aron. 25to. Saarossiensis: Abraham Michlovits, Fabian Markovics. 26to. Maramarosiensis: Isak Samuel, Mandl Israel. 27°. Szatthmariensis: Marcus Löbl, Salamon Abraham. 28°. Szabolcsensis: Isak Jacob. 29°. Bihariensis: Hirsch Lipkovics, Jacob Kollman. 30mo. Ugocensis: Simon Joseph, Salamon Löbl. 31°. Bereghiensis: Israel Szent-Miklosy, Berko Markovics. 32do. Tolnesis: Hirschl Michl, Michl Aaron, Jacob Hirsch. 33to. Bács-et Bodrogiensis: Moyses Flesch, Joseph Kochan.

A Tolerantiaösszeg meggyénkénti szétosztása:

Tabella.

Demonstrans, quid, et quantum Judaei in Inelytis Regni Hungariae Comitatus degentes ad rationem 20 m fl. haetenus habiti Taxae Tollerantialis Quanti praestiterint, quantumve cui ex aucta 5000 flnod. Quotta acceperit, quantum item et cui o (habitatum bini ordinis Cottensis quippe ac Judaicae conscriptionis, tum etiam notorietatis publicae Reflexione) addendum vel demendum veniat, az deniqus. quantum quis, ad rationem neo Conventi 25^m nod quanti a modo.

Comitatus.	Adrationem 20 m nod prioris quantisolverunt.		Adrationem 5000 fod aucti debent solvere 1/4 ann.		Propter haetenus habitum Aggravatum relaxari possent.		Propter auctum Numerum Personarum et facultatum, ultra ratam 1/4 imponi possent.		Solvent igitur adrationem neocomventi 25 m nod quanti.	
	fl.	kr.	fl.	kr.	fl.	kr.	fl.	kr.		
Judaei subarcensus	1800	400	—	—	—	—	—	—	2000	—
Posoniensis: Transnontani	800	200	—	250	—	—	—	—	750	—
cis Montani	950	237	30	—	—	—	—	—	1187	30
Nitriensis	2900	725	—	—	—	—	300	—	3925	—
Trencsiniensis	820	205	—	—	—	—	25	—	1050	—
Mossoniensis	700	175	—	—	—	—	50	—	925	—
Jauriensis	175	43	45	—	—	—	31	—	249	45
Westprimiensis	350	87	30	—	—	—	50	—	487	30
Comaromiensis	300	75	—	—	—	—	150	—	525	—
Arvensis	40	10	—	—	—	—	50	—	100	—
Lyptoviensis	70	17	30	—	—	—	50	—	137	30
Soproniensis (habita Reflexione Matresterforfet Kobersdorf)	1950	487	30	300	—	—	—	—	2137	30
Castriforrei	1400	350	—	200	—	—	—	—	1500	—
Szaladiensis	430	107	30	27	—	—	—	—	554	30
Sümeghiensis	430	107	30	—	—	—	—	—	537	30
Pestienis	1000	250	—	—	—	—	150	—	1400	—
Strigoniensis	175	43	45	28	45	—	—	—	190	—
Albensis	450	112	30	—	—	—	—	—	562	30
Neogradiensis	175	43	45	23	45	—	—	—	195	—
Aradiensis	—	—	—	—	—	—	—	—	85	—
Csanadiensis	—	21	15	—	—	—	23	45	45	—
Aba-Ujvariensis	360	90	—	—	—	—	32	15	482	15
Scepusiensis	90	22	30	—	—	—	40	—	152	30
Ungvariensis	370	92	30	62	30	—	—	—	400	—
Zempliniensis	650	162	30	—	—	—	50	—	862	30
Borsodiensis	400	100	—	—	—	—	—	—	500	—
Saarossiensis	450	112	30	—	—	—	—	—	562	30
Maramarosiensis	500	125	—	—	—	—	—	—	625	—
Szatthmariensis	500	125	—	—	—	—	—	—	625	—
Szabolcsensis	330	82	30	—	—	—	—	—	412	30
Bihariensis	375	93	45	—	—	—	—	—	468	30
Ugocensis	175	43	45	30	—	—	—	—	188	45
Bereghiensis	350	87	30	—	—	—	—	—	437	30
Tolnesis	400	100	—	50	—	—	—	—	450	—
Bács et Bodrogiens.	250	62	30	30	—	—	—	—	282	30
Summa:	20000	5000	—	1002	—	—	1002	—	25000	—

Eredetije a budai kir. levéltárban.

Budapest.

Közli: POLLÁK KÁIM.

VEGYES.

Válasz az „Egyenlőség” szerkesztőjének.

Igen tisztelt szerkesztő ur!

Becses lapjának legutóbbi száma »Nem várt hatás« cz. cikkben községgemnek a felekezeti anyakönyvvezetés tárgyában hozott határozatával foglalkozik, a nagy szejog-áttörököt megillető megbotránykozással; kiközösítve községgemet (rabbijával együtt?) izraelnek összecséjéből.

Engedje meg, t. szerkesztő ur, hogy nemes felháborodását kiéssé lelohaszszam. Nagyon röviden tehetném: azzal a kijelentéssel, hogy az a »nagyváradí peszak din«, amelynek alapján reánk oly istenes hévvel támad, nem is létezik. Nem tudom, honnan vette információját t. szerkesztő ur. A hang, az alaptalan vádolás meg elferdítés itteni orthodox eredetre vall: lehet különben, hogy ezt a hangot magától is megtalálta t. szerkesztő ur. Ha úgy küldtek be tudósítást: felültettek, és, bocsásson meg, ez esetben kötelessége lett volna felvilágosításért ide, esetleg én hozzám, fordúlni, mielőtt ily hangon mer egy községre támadni. Ha pedig a helybeli lapokban közzétett határozat tette t. szerkesztő urat ily »mekanne Adónaj«-já: bocsásson meg, de vagy félreértette, vagy félremagyarázta annak szövegét.

Nem kell félni. A n.-váradí izr. hitközség, amelynek rabbija vagyok, sosem fog csapást mérni a zsidóságra, hogy t. szerkesztő urnak keljen a megtámadott Izraelt födöznie testével és — tollával. A zsidóságot csak a tudatlanság meg hazugság diffamálhatja és támadhatja meg alapjában. Föltételezem, hogy a zsidóságnak szeretele ugrasztotta be t. szerkesztő urat; de föltételezem azt is, hogy szereti az igazságot is és rektifikálni fogja alaptalanul támadó cikkét. *A valóság pedig az, hogy a hitközség nemcsak hogy nem mondta ki, hogy a rituális házasságkötésben nem tekinti akadálynak a get elmaradtát, vagy a chalicza szertartásnak meg nem történtét; sem azt, hogy összeadat vegyes párokat is — hanem határozatainak élére minden félremagyarázás elkerülése végett a kijelentést tette, hogy a vallásnak idevágó törvényeit tovább is kötelezőknek veszi; csak a théoretikus értékű határozatot mondta ki, hogy az anyakönyvbe a feleknek kértére bevezetett oly házasságokat is, amelyeknél vallási okokból (get, chalicza és nem-zsidó fél) nincs helye a kiddusin-adásnak. És ezt is úgy, hogy a kiddusin elmaradta fel legyen tüntetve az esketési anyakönyvnek »megjegyzések« rovatában.*

E határozatnak praktikus voltához talán szó férhet — de t. szerkesztő ur azt nem támadta, én hát nem is védelmezem; háborgó

lelkét pedig, reményem, megnyugtatta az igazság, hogy sem a get-levelet, sem a chaliczát hatályon kívül se helyeztük; sem papi konzisztóriumná nem alakultunk, hogy kimondjuk, hogy a vegyes házasságból született gyermekek, milah nélkül is, egyszerű szülői kijelentésére már zsidók.

Becses cikke végén azt kérdi t. szerkesztő ur: ott volt-e ezen határozat-hozatalnál a község rabbija? Válaszomnak hangjából kiveheti, hogy igenis ott volt; és ott is lesz mindig és mindenütt, ahol a zsidóság igaz érdekeinek, a vallási józanságnak és vallási igazságnak megvédéséről lesz szó. Reményem, minden ily alkalmaknál találkozhatom majd t. szerkesztő urral is. Látom, t. szerkesztő ur lelkes zsidó: milyen könnyen felül; és én eddig azt hittem, hogy a nem-aut. orth. zsidóság, ha harezol, hát nemcs fegyverekkel küzd. Ugyan, t. szerkesztő ur, mire való ez a don-quiszotéria?

Fölvilágosító válaszomnak szíves közlését kérve, vagyok tisztelt szerkesztő urnak kéz szolgája:

N.-Várad, 1895. szept. 10.

Dr. Kecskeméti Lipót,
rabbi.

Főt. dr. Kecskeméti ur felszólalásának az E—g helyt nem adván, a rabbi ur megkeresésére ennek készséggel nyitjuk meg folyóiratunk hasábjait. Tesszük ezt annál inkább, mivel kozzánk érkezett teljesen hiteles értesítés szerint dr. Kecskeméti ur a vonatkozó tárgyalások közben határozottan kijelentette, és ez jegyzőkönyvbe is vétetett, hogy ő hivatalos eljárásában a chaliczát stb. ezentúl is gátló akadálynak veszi. Szóval, hogy a vallástörvényből és hagyományból mit sem enged. Minthony pedig e szorosán vett vallási kérdés kezelése a rabbi hatásköréhez tartozik, a hitközség határozatának jelentősége akkor sem volna, ha az az ősi hagyománytól elfordult volna, ami azonban főt. dr. Kecskeméti ur nyilatkozata szerint egyáltalán nem áll. *A szerk.*

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: Tributes to the Memory of Rev. Dr. Alexander Kohut. Published by Congregation Ahawath Chesed. New-York, 1894. — *Kohlt G. A.*, Early Jewish Literature in America. (Az »Amer. Jew. Historical Society« kiadványaiból, 1895., 3. szám.) — *Prof. Dr. Büchler A.*, Die Priester und der Cultus im letzten Jahrzehnt des Jerusalemischen Tempels. Bécs, 1895. (a bécsi rabbiképző Értesítőjében). — *Dr. Kohlback B.*, Avatási Istentisztelet rendje. Temesvár, 1895. — *Jónás János*, A pozsonyi kereskedelmi akadémia tízedik évi jelentése. Pozsony, 1895. (az intézet részletes története). — Pécsi, kaposvári, n. kanizsai, ujhelyi stb. zsidó iskolák évi értesítői.

Dr. Alexander Bernát, kiváló bölcész és publicista, a m. kir. tudomány-egyetem rendkívüli tanárává nevezetett ki.

Dr. Klein Gyula, ó-budai főrabbi hosszas és súlyos szenvedés után a nyár derekán elhunyt. A derek és lelkes férfiú korai halála, mindössze 46 éves volt, hitközségén kívül is szélesebb körben keltett mély részvétet. Dr. Klein nehéz küzdelmek közt, magán úton képezte ki magát a rabbi pályára. Első állomása Szigetvár volt, ahonnan Ó-Budára került. Tudományosan képzett férfiú volt és irodalmilag is működött. Önálló munkája Berákhóth traktátus egy részének magyar fordítása. Ezenkívül számos cikk jelent meg tőle több folyóiratban. Folyóiratunk is buzgó munkatársat vesztett benne. Legyen áldott emléke.

A bécsi szemináriumnak, mint az utolsó Értesítőben olvassuk, összesen 35 hallgatója és 9 tanulója volt. Az előbbieket között volt 5 rendkívüli, 6 magyar. A magyarok egy kivételével mind az orsz. rabbiképző-intézet növendékei voltak. A növendékek túlnyomó része Galicziából származik. Az Értesítő meglehetősen szavakban emlékezik meg Guttmann lovagról, az intézet elhunyt alapítójáról és jöltevéjéről. A tanrend, melyet folyóiratunk egy ízben már részletesen ismertett, lényegileg nem változott.

Dr. Wiener M. oppelni rabbi 84 korában meghalt. Wiener a legszelebb reformnak hódolt és csak rövid idő előtt jelent meg tőle egy vaskos kötet: »Die jüdischen Speisegesetze«, amely mindenféle irányú zsidó körökben nagy érdeklődést keltett. Tudományát jesibákban szerezte, Akiba Eger tanítványa volt. Az egyenes, nyílt jellemű férfiúhoz hitközsége nagy tisztelettel ragaszkodott, legszebb működése, mint halotti jelentésében mondja, élete volt, melylyel hiveinek utánzandó példát mutatott. Tudománya és jelleme a német orthodoxiát az ellene irányuló heves támadásaiban is mérséklésre indította; csupán a hazai orthodoxia, mely halálakor létezéséről értesült, gyalázza emléket. Az a hír, hogy végrendeletében elégetését kívánta volna, nem bizonyult valónak, habár a hulláégetést megengedhetőnek tartotta. Nyugodjék békében.

Névmagyarosítás. Azok, a kik folyton hangoztatják, hogy a honi zsidók nem magyarosodnak, ámulattal fogják olvasni, hogy éppen a zsidók magyarosítják nevüket legszámosabban. Ezt mutatja a következő hivatalos kimutatás, 1891-ben 722 névmagyarosítás közül volt 433 zsidó; 1892-ben 781 közül 468, 1893-ban 888 közül 502 és 1894-ben 868 közül 526 zsidó.

Ungarische Wochenschrift név alatt Dornbusch Mór szerkesztésében október hó elsején új felekezeti lap indul meg.

TÁRSADALOM.

KAYSERLING M.

Midőn huszonöt évvel ezelőtt a pesti izraelita hitközség a Meisel halála következtében megüresedett egyik rabbiállását a schweizi Aargau rabbijára bízta, oly név viselője jött hazánkba, fővárosunkba, mely már akkor az európai zsidóság legjobb hangzása nevé közé tartozott. A szaktudósok szűkebb köre, valamint a nagyobb olvasó közönség ismerte és becsülte Kayserlinget, mint a zsidóság történetének egyik legszorgalmasabb kutatóját és lelkes ismertetőjét. De ismerték és becsülték a buzgó rabbit is, ki a Schweiz területén akkor egyedül fennálló zsidó község élén, szavával és személyiségével hathatósan előmozdította a zsidók egyenjogusítását a köztársasági szabadság ama klasszikus honában, melyben makacsbabon és tovább, mint a nyugoti Európa bármely országában, szorították meg a zsidók polgári jogait és vallásos szabadságát. A szabadság e földjéről hozzánk jött, nem sokkal a magyarországi zsidók állampolgári jogainak törvénybe iktatása után, hozzánk jött a férfikor teljében, hogy szellemének és szívének kincseit, hogy beszédjének erejét és ihletét, jellemének tisztaságát és szilárdságát a magyar főváros nagy hitközségének szentelje. Hozzánk jött és idegen származása dacára és ámbár nyelvünket elsajátítani nem bírta, egészen a miénk lett. Fáradhatatlan nyilvános működéséből, csendes lelkipásztori és emberbaráti tevékenységéből, elméhez és szívéhez egyaránt szóló hitszónoklataiból, tudományának, tollának itten érlelt termékeiből ezer meg ezer szál szövődött, melyek őt elszakíthatatlanul fűzték és fűzik hitközségéhez, új magyar hazájához. A kit Németország szülte és nevelte, a kinek Helvézia nyújtott először alkalmat egyéniségének, képességének gyakorlati

érvényesítésére, azt huszonöt év óta Magyarország bírja, azt büszkén magáénak vallja a magyar zsidóság. Az összetartozóság e ténye, mely Kayserlinget hazánk fiává és a hazai Izraél kiváló, alakjává teszi, csak imént jutott szép kifejezésre azon esemélys, szinte családiás ünnep alkalmával, melylyé a hálás elismerés, a benső szeretet és tisztelet megnyilvánulása Kayserling pesti működésének huszonötödik évfordulóját tették. Ezen ünnep szerény utóhangja hallassék e folyóiratban is, melytől Kayserling soha sem vonta meg közreműködését. Hadd legyen a méltatás e rövid szava egyttal azon ragaszkodás és barátság jele, mely a jelen sorok íróját az ünnepelhez fűzi.

De nem az emberről beszélek, ki az emberi tulajdonságok legszebbikével van megáldva: a szenvedőkkel együtt érző és a megszorultnak segítni óhajtó jó szívvvel, a kinek áldott jó lelke áldást terjeszt maga körül és hatása körében a jótékonyosság, az emberszeretet forrásait fakasztja. Nem beszélek a papról, ki hivatalának feladatait mintaszerű pontossággal és odaadással végzi és kinek kötelességtudása nem retten vissza a teendőnek olykor rendkívül fölhalmozódó munkájától. Nem beszélek a szónokról, ki lelkesülten és lelkesítőleg hirdeti Izraél vallásának nagy igazságait és tanait, ki multunk írott emlékeiből és korunk élő szelleméből meríti anyagát, ki a szó hatalmával és az elmésség kisebb eszközeivel is gyakorolja hatását hallgatóira, ki az igazság és őszinteség hangjával magával ragadja a híveket. A kiről itt beszélni akarok, az Kayserling, a tudomány hivatott művelője, az irodalom ernyedten és sikerekben dús munkása.

Minden tudományban vannak nevek, melyek elválaszthatatlanul össze vannak kapcsolva valamely határozott feladattal vagy munkakörrel és egyszer s mindenkorra bevésődtek a tudomány évkönyveibe, mint az illető feladat vagy munkakör úttörő vagy kiváló érdemű földolgozói. Ilyen név a modern zsidó tudományban a Kayserling neve. A ki ezt a nevet mondja, az megnevezte a pyreneusi félsziget zsidóságának történetíróját és a spanyol és portugall zsidók és honukból számküszött utódjaik spanyol és portugall nyelvű irodalmának legkiválóbb és bizonyos tekintetben egyedül álló ismerőjét és földolgozóját. Kayserling első terjedelmes munkája — »Sephardim« — az irodalomtörténetnek addig majdnem ismeretlen egy

fejezetét vette tárgyul és a spanyol zsidók részét mutatta ki a spanyol költészetben. Ezen, 1859-ben megjelent munkáját egész sora követte a nagyobb és kisebb, önállóan vagy folyóiratokban megjelent dolgozatoknak, melyek nagybecsű ádalékokat nyújtottak a spanyol és portugall zsidók történetéhez, köztük: A zsidók Navarrában, a bask tartományokban és a baleári szigeteken (1861.) és: A zsidók története Portugáliában (1867.). Tudományos munkásságának ezen oldala megszakadt: látszott, a mióta hazánkba jött: de 1890-ben meglepte a világot »Biblioteca española portuguesa judaica« című fontos művével, mely a spanyol és portugall nyelvű zsidó irodalomnak teljes bibliographiáját nyújtja, igen becses életrajzi és irodalomtörténeti adatokkal együtt. És nem sokára még nagyobb meglepetést szerzett barátjainak: a miről ifju éveiben álmodni sem mert volna, az valósággá lett; Spanyolországba utazott, hogy felkutassa a levéltárak porából a spanyol zsidóságnak négyszáz év előtt ott hagyott nyomait, emlékeit. És míg szerte Spanyolországban az új világ felfedezése négyszázados évfordulóját ünnepelték, addig az azzal egykoru eseménynek, a spanyol zsidók kiűzésének mintegy engesztelő ünnepévé lett a budapesti tudós rabbi tartózkodása a spanyol földön. Az elismerés és tisztelet külső jeleit sem nélkülöző e spanyol tartózkodásnak maradandó eredményeül megjelent nem sokkal rá — német és angol nyelven — Kayserling munkája Columbusról és a zsidók részéről Amerika fölfedezésében. Ezen mű megírására az éjszak-amerikai zsidóságtól kapta a megbizást. Ki tudja, vajjon ezen első spanyol utját nem követi-e majd egy másik? Megvan rá Kayserlingben az ifju lelkesedés és a magának új célokat kitűző ernyedetlen munkakedv. Legalább a Columbusról írt munkájában kilátásba helyezi egy oly fontos műnek a megírását, mint a spanyol inquisitio története lenne. Reméljük, hogy szándékát szerencsésen végre fogja hajtani.

Kayserlingben nemcsak a spanyol zsidók történetíróját tiszteli korunk tudománya, hanem a mult századbeli német zsidóság legkiválóbb alakjának biographusát is. Mendelssohn Mózesel megkezdte Kayserling írói pályáját, midőn negyven évvel ezelőtt írt Mendelssohn Mózes bölcsészeti és vallásos alapelveiről és Lessinghez való viszonyáról. Néhány évvel később (1862.) megjelent Mendelssohn életéről és műveiről

szóló nagy munkája, a nagy közönség számára irt, de az anyag teljességénél és az új adatok bőségénél fogva tudományos becsü kitérő könyv, a mely a zsidó életrajzi irodalomban párját ritkítja. Irodalmi szempontból ez talán Kayserlingnek legjobb munkája, mely a modern európai zsidóság úttörőjének legszebb és legmaradandóbb emlékének tekinthető. Második, bővített és újonnan feldolgozott kiadásban is megjelent 1888-ban, miután 1883-ban Kayserling egy külön kis iratban sok érdekes adalékokat tett közzé az újkor nagy Mózese életrajzához.

Mendelssohn életrajzán kívül Kayserling más biographikus dolgozatokkal is gazdagította zsidó irodalmunkat. Irta a híres Manasse b. Izraél életének és működésének történetét (1861.); nagyobb tanulmányt szentel a Mendelssohn korában élt egy zsidó vallású német költőnek, az Auerbach Berthold által regényhőssé tett Kuh Ephraimnak. Hivatalbeli elődjének, Meisel pesti rabbinak is írta életrajzát (1891.), a kinek egy hátrahagyott becses fordítási művét (Kalonymus b. Kalonymus Próbaköve) is kiadta (1878.). Életrajzi jellegű továbbá Kayserlingnak egy nagyobb munkája, mely magyar fordításban is megjelent és melynek tárgya: A zsidó nők a történetben, irodalomban és művészetben (1879.). Ezen munka tartalmát nagybárá azon fölolvadások képezik, melyeket Kayserling több estén át rendkívül nagy érdeklődés mellett a Deák-téri ev. á. h. gymnázium nagytermében tartott. Epigrammokká összerendezett életrajzok — ha szabad e kifejezéssel élni — azon »Emléklapok« is, melyekben Kayserling a tizenkilenczedik századbéli zsidóságnak tudományos, irodalmi és társadalmi vezéreiből néhány velős mondatban jellemezte (1892.) Életrajzi segéd munkát képez a Zunz hasonló dolgozatát folytató és kiegészítő kis füzet: A zsidó történet és irodalom szereplőinek halálnapjai (1891.).

Eddig Kayserling történetirői munkásságának csak legfőbb termékeit neveztem meg, mellözve a folyóiratokban és évkönyvekben 1857 óta megjelent kisebb és nagyobb dolgozatait. Mondani sem kell, hogy most sem pihen. A Winter és Wunscheféle nagy gyűjtő munka számára épen most készül, annak utolsó és talán legérdekesebb része gyanánt, a Mendelssohn utáni korszak irodalomtörténete; ebben Kayserling először teljes képét fogja adni azon gazdag irodalmi és tudományos

mozgalomnak és fejlődésnek, mely a modern zsidóság létesítésében és átalakításában a leghatalmasabb tényező. Kayserling rövid, de lehetőleg kimerítő vázlatát egészen a mai napig viszi, mert ő azon történetirókhöz tartozik, kik saját koruknak is bátran szemébe tekintenek és nyíltan meg őszintén ki mondják véleményüket viszonyokról és emberekről. Egy Berlinben megjelent tudományos évkönyv (Jahresberichte der Geschichts-Wissenschaft) számára, mely évről-évre ismerteti az összes történeti irodalomnak termékeit, Kayserling már nyolcz év óta, mint Steinschneider utódja, jelentést ad a zsidó történeti irodalom évenkénti gyarodásáról. Ebben a jelentésben a száraz bibliographiai adatok között is, olykor rövid és velős módon nyilatkozik az új művekről.

De még korántsem meríttem ki Kayserling írói tevékenységének egész terjedelmét. Kiváló érdemet szerzett magának a modern zsidó hitszónoklat története körül. Pesti működésének első éveiben kiadta Zsidó hitszónoklati könyvtárát, a legkitünőbb hitszónokok életrajzával és jellemzésével, chronologiai sorrendben (1870—1872.). Husz évvel rá ipja, a nagy-hírű Philippson hagyatékából kiadta a Rhetorika és zsidó homiletika című munkát (1890.), mely Maybaumnak ugyanakkor megjelent zsidó Homiletikája mellett is haszonnal olvasható.

Az újságszerkesztés terén szintén kísérletet tett. Hivataltársával, Kohn Sámuellel együtt kiadott a hetvenes évek elején egy heti lapot, mely azonban másfélévi fenállta után megszűnt.

A tankönyvirodalmat egy régibb, Németországban sokat használt műnek teljesen új átdolgozásával gazdagította meg. Az azelőtt Hecht nevét viselő tankönyv 1884. óta Kayserling neve alatt is nagy kelendőségnek örvend.

Még egy munkát említek, mely nyomtatásban megjelent ugyan, de sem a nyilvánosságba nem került, sem a szerző nevét nem mutatja címlapján. Ezen munkának czime: A zsidó vallás erkölcstana, tekintettel a családra, államra és társadalomra. 1882-ben írta azt Kayserling egy nem rég meghalt bécsi kitünőség fölkérésére, hogy a zsidóság védőinek a Lajthán túl abban az időben keletkezett és — fájdalom — még mindig terjedő ellenséges áramlattal szemben fegyver-

táru! szolgáljon. Megérdemelné, hogy szerzője neve alatt lásson napvilágot.

Ha már egy titkot elárultam, szabadjon elárulnom egy másikat is. Hivatalos és irodalmi, bizony nem csekély elfoglaltsága mellett, évek óta egy nagyobb terjedelmű és nagy-szabásu munkához előkészíti az anyagot. Tárgya lesz a zsidók története a XIX. században. Hézagpótló könyv lesz, melyben a szerző történetírói képessége a hozzá méltó anyagnak méltó földolgozásában fog érvényesülhetni.

Lefolyt ünnep képezi e sorok kiinduló pontját és készülő munka említésével zárjuk be cikkünket. Tényleg a munka embere Kayserling, és jobbat nem kívánhatunk neki jubileuma alkalmából, mint a további munkára való kifogyhatatlan kedvet és erőt. Adja az Isten, hogy a munka még sok éven át gyakorolja rá megifjító hatását, hogy még soká éljen és működjön közöttünk, mint a vallásos érzület és zsidó tudat ékesszavu hirdetője, mint az emberszeretet melegszívű és kiapadhatatlan jósaú apostola, mint a zsidóság tudományának és irodalmának koszorus képviselője, kinek nevéből fény áradjon hazánkra és felekezetünkre!

Budapest.

DR. BACHER VILMOS.

1895. ÉVI XLII. TÖRVÉNYCIKK AZ IZRAELITA VALLÁSRÓL.

(Szentcsítés nyert 1895. évi október hó 16-án. — Kihirdetett az »Országos Törvénytar«-ban 1895. évi október hó 18-án).

MI ELSŐ FERENCZ JÓZSEF

ISTEN KEGYELMÉBŐL AUSZTRIAI CSÁSZÁR, CSEH-ORSZÁG KIRÁLYA STB. ÉS MAGYARORSZÁG APOSTOLI KIRÁLYA.

Kedvelt Magyarországunk és társországai hű Főrendei és Képviselői közös egyetértéssel a következő törvénycikket terjesztették szentesítés végett Felső-günk elé:

1. §. Az izraelita vallás törvényesen bevett vallásnak nyilvánítottatik.
2. §. Az 1868. LIII. törvénycikk 18., 19., 20., 21. és 23. §-ainak rendelkezései az izraelita vallásuakra is kiterjesztetnek.
3. §. Lelkész (rabbi) és hitközségi előjáró az izraelita felekezetnek csak oly tagja lehet, aki magyar állampolgár és aki képesítését Magyarországon nyerte.
4. §. A jelen törvény végrehajtásával a miniszterium bizatik meg.

Mi e törvényt s mindazt, ami benne foglaltatik, összesen és egyenkint helyesnek, kedvesnek és elfogadottnak vallván, ezennel királyi hatalmunknál fogva helybenhagyjuk, megerősítjük és szentesítjük, s mind Magunk megtartjuk, mind más hiveink által megtartatjuk.

Kelt Zágrábban, ezernyolczszáz kilenczvenötödik évi október hó tizenhatodik napján.

FERENCZ JÓZSEF, s. k.

(P. H.)

BR. BÁNFFY, s. k.

Az izraelita országos irodának.

Az izraelita vallásról szóló 1895. XLII. t. cz. Ö. császári és apostoli királyi Felsége által folyó évi október hó 16 án legkegyelmesebben szentesítettén és az országos törvénytárban f. évi október hó 18-án közzététetvén: az említett törvényezikk az 1881 : LXVI. t. cz. 4. §-a értelmében folyó évi november hó 2 ik napján életbe lép.

Miről az izraelita országos irodát oly felhívással értesitem, hogy erről a hatóságához tartozó összes izraelita hitközségeket tudósítsa.

Az idézett törvény 3. §-a tárgyában végrehajtási rendeleteket később közlöm.

Budapest, 1895. október 24.

Wlassics s. k.

EPILOGUS A RECZEPTIÓHOZ.

Október hónap tizenhatodikán szentesítette a király a receptiőről szóló törvényjavaslatot és ugyancsak e hó huszonegyedikén fogadta el a főrendiház a receptionális törvényjavaslatból kiválasztott és a vallásszabadság törvényjavaslatába beékelt áttérési szakaszt. Történeti nevezetességű hazánk zsidóságára az utolsó nap, a melyen teljes egyenjogúságot nyert az ország többi felekezeteivel, de történeti nevezetességű a haza összes polgáira, alkotmányos életünkre, mert e napon lett befejezve a három évig tartó egyházpolitikai küzdelem.

1893. április hó 26-án nyújtotta be gróf Csáky Albin, akkori kultuszminiszter, a receptionális törvényjavaslatot a képviselőházban. »Mintha lidércnyomás alól szabadult volna felekezetünk, úgy hatott ránk ez örömhír. Köny csillámlott a szemekben, hangosan dobbant meg a jó magyar zsidó szív. Így érezhet a rab, mikor rég meglazult bilincsei lehullanak és mikor onnan, hová csak keskeny nyílásból sejtelemkint lopódzott be hozzá a szabadság egy-egy fénysugára, hosszú keserűség és kényszerű türelem után, teljes mértékben köszönt feléje a szabadság melegítő napja.« Ilykép üdvözölte akkoriban a M. Zs. Sz. e kiváló fontosságú eseményt, nem is hívén, hogy két és fél év fog még elmúlni, míg a zsidóság öröme teljes leend, míg a felragyogott nap egész fényében fog a

szabadság egén tündökölni és melegítő sugarait a zsidóságra árasztani.

A majdnem három évig, Magyarország egész közvéleményét feszült izgatottságban tartó egyházpolitikai küzdelem bevégeződött és a szabadelvű törvények egytől egyig teljes épségükben, megcsonkítatlanul, biztos révbe jutottak, örök tanúságu a magyar törvényhozás, a magyar nemzet kifejlett jogérzetének és szabadságszeretetének. Mig a continens majdnem minden államában a liberalismus csillagja elhomályosult, fénye elhalványult, mig egy hirneves angol államférfi is mintegy elbucszította vége felé közeledő századunktól a liberalismust, mint oly irányt, mely az európai nemzetek körében feladatát megoldotta, a hozzáfűzött reményeket teljesítette, a miért is ideje, hogy más irányok felváltsák — addig Magyarországon, Európa legkeletibb alkotmányos államában, a multnál fényesebben, ragyogóbban kelt fel a liberálizmus napja: mig Európa majdnem legtöbb államaiban a reakció a zsidógyűlölettel veszi kezdetét, addig Magyarországon, a melyet csak nem rég általánosan »sötét Ázsiának« szerettek nevezni és szeretnek némely helyütt még ma is, buzgó lelkesedéssel rombolták le az utolsó válaszfalat, az utolsó sorompót is, mely zsidót elválasztott nem zsidótól, letörtülték a zsidóság homlokáról e szót »türt« és helyébe tették e szókat »egyenlő, szabad«. Nem tagadjuk, küzdelembé került e vívmány, heves, erős, kitartó, a végső alkotmányos eszközökkel vívott küzdelembé, a melynek egy miniszterium is áldozatul esett — de ez nem hogy kisebbitené, csökkentené örömünket, hanem növeli dadalunkat, megérteti velünk értékének nagyságát. Minden eszme csak küzdelem révén, némelykor évszázados harcok mulva juthat érvényre, arathat győzelmet, lépésről-lépésre törhet magának utat a nép szívébe, miután kiirtotta onnét a régi előítéleteket, a meggyökeresedett tévhitet, a megkövült és megszilárdult balfelfogást. A receptiő is ily küzdelmeknek volt gyümölcse, ily harcoknak az eredménye. Láttuk a két küzdő felet, a két tábort. Az egyikben a szabadelvűség elszánt, bátor bajnoki gyülekeztek, a jogegyenlőség lelkes katonái alkut nem ismerő vezéreik alá; a másikban a merev dogmatizmus, a megcsontosodott, az »előre« jelszó-tól irtózó conservatismus zászlaja alá sorakoztak a nem kevésbé elszánt,

álláspontukat a végsőig védendő, hadfiak. És megkezdődtek a háború; folyt a csatározás. Kétszer ütötték vissza a receptiót, kétszer vonakodtak a nemzet legfőbb méltóságai vallási álokoskodásra támaszkodva, zsidó polgártársaikat a többi felekezetekkel egyenjoguaknak elismerni, de harmadszor már nem valának képesek ellentállani a jogos követelmények rohamának, a melyet az egész magyar közvélemény támogatott. Makacs ellenszegülésük megpróbáltatásnak tette ki a kormány, a képviselőház, a magyar nemzet szabadelvűségét; de reményük, hogy állhatatosságuk gyengíteni fogja az ellen bátorságát és türelmét, meghiúsult; sőt maguk kénytelenek valának belátni, mennyire erősödött a küzdelmek alatt a szabadelvű tábor napról-napra, hogy semmimem birta erejét meglankasztani, valamint a hatalmas vizár annál nagyobb erővel hőmpölyög tova, minél több akadályok gördítettnek eléje, a melyek csak ideig óráig tartóztathatják fel, hogy a zugó hullámok annál hatalmasabb erővel a gátat áttörjék és elsodorják. Ily akadályt, gátat nem ismerő áramlatnak bizonyult a magyar szabadelvűség a lezajlott egyházpolitikai küzdelmek korában.

A receptió genesisét elmondja gróf Csáky Albin az izraelita vallásról szóló törvényjavaslat indokolásában. »Az izr. vallás hazánkban máig is sajátságos helyzetet foglal el. Ezen állapot megszüntetése a vallás és közoktatásügyi tárca mult évi költség-előirányzatának tárgyalása alkalmával a képviselőházban is sürgettetvén, már akkor kijelentettem, hogy az izr. vallásnak törvény által való elismerése szerintem egy teljesen jogosított kívánság és semmiféle ok nincs arra, hogy ez izr. polgártársainktól megtagadtassék.« Midőn a képviselőházban a receptiót sürgették és gróf Csáky Albin erre nézve ígéretet tett, a miniszterelnöki bársonyszéken gróf Szapáry Gyula ült. Az elkeresztelési kérdésből fejlődött ki az egyházpolitikai törvényjavaslatok azon sorozata, a melynek kerestülvitelét gróf Szapáry utóda, a Wekerle kormány első program-pontjának tartotta. Ennek keretében nőtt és izmosodott a zsidóság jogos igénye. A Wekerle kormány sietett programját megvalósítani. Röviddel kormányra jutása után a ház asztalán feküdt a kicsike, csak három paragrafusból álló törvényjavaslat kísérve gróf Csáky Albin megokolásával, mely utóbbi »vallásügyi törvényhozásunk egyik lézágának« állítja

a receptió eddigi hiányát, régi tartozásnak, a melyet a törvényhozásnak le kell róni a zsidók iránt, a kik »a közélet minden vonalán közreműködve, nem egy bizonyítékát szolgáltatattak annak, hogy erős nemzeti érzéstől áthatva, részt akarnak venni a magyar nemzeti állam teljes kiépítésében.« A magyar képviselőház nem is tagadta meg szülői szeretetét saját gyermeke iránt, annál jobban iöegenkedett töle a főrendiház és vissza is taszította. A muzeum palotájából ismét visszakerült aggódó szüleihez, a kik ismét meleg pártfogással küldték át a főrendekhez. De ezek hajthatatlanok maradtak és ismét visszautasították. Időközben vész hullámok tornyosultak e javaslat felé, pillanatig úgy tetszett, hogy hosszú időkre el fog tűnni az alkotmányos élet felszínéről. Legbuzgóbb pártfogói is letűntek a kormányzás színteréről. De a hagyatéki jó kezekbe került. Az új kormány megtörte a főrendiház kemény makacsságát, a képviselőházból harmadszor a főrendiházhoz átküldött receptió elfogadtatott, egy szakasz kihagyásával és egynek, a lelkészek magyar honpolgárságáról és Magyarországnak nyert kiképzetésükről szóló szakasznak bővítésével. Végre negyedik ízben a kimerült törvényhozók a kihagyott szakaszt is megszavazták a vallásszabadság törvényjavaslatában.

Báró Eötvös József halhatatlan alakja elevenedik fel most a receptió szentesítése után szemünk előtt azon lángelmének megdicsőült szelleme, aki már 1869-ben, a kongresszus megnyitásán, a törvényhozás teendői közé sorolta a zsidó vallás egyenjogusítását. A kongresszus egybehívásának is ez képezte főcélját, hogy a zsidó felekezet mindazon jogok birtokába helyeztessék, melyekkel a többi felekezetek birnak. Amit a zsidóság e ritka barátja óhajnak nyilvánított, csak majdnem 25 évvel ezután teljesült.

A receptiónak hosszú viszontagságos útján két hatalmas pártfogója, lelkes barátja volt. Az első kezdeményezte és nem rajta mult, hogy tervét keresztül nem vihette. »Üdv gróf Csáky Albin, e nagy és igaz államférfiúnak! Magyarország zsidósága áldóan fogja nevé emlegetni azon nagy és halhatatlan államférfiak között, kiknek igazságszeretete, fenkölt szelleme világított előtte, midőn a sötét előítélet útvesztőjéből a nemzetet kivezette. Neki adatott, hogy a

magyar jogi lelkiismeret követelését, elnyomott felekezetiünk évtizedes esdeklő szózatát megértse. Ő volt az, aki ezer veszélyen keresztül a jogegyenlőség megtépdesett zászlaját az ellenséges haboktól verdesett szikla ormán kitűzte. Legyen az ő dicsősége, hogy e lobogót a teljesített hazafiúi kötelesség érzetével *diadalmasan* lengethesse! Meltányos, hogy ma, midőn gróf Csáky Albin javaslata törvénynyé vált, megismételjük a M. Zs. Sz.-nek a receptió benyújtása alkalmával irt eme szavait, mert valóban a honi zsidóság hálával és elismeréssel fog adózni mindenkori e férfinak, aki tiszta jellemével, őszinteségével, férfias felléptével, szóval személyi fényes tulajdonságaival diadal felé vezette a receptió ügyét. A legtisztelőtreméltőbb dolog is elveszíté értékét, ha silány kezekbe kerül, a legmagasztosabb eszme sem hódít, ha hirdetője és terjesztője nem képes személye iránt tiszteletet és szeretetet gerjeszteni.

Gróf Csáky Albin mellé sorakozik utódja, dr. *Wlassich* Gyula, kultuszminiszter. Az ő nevéhez fűződik a receptió teljes győzelme. Szeretettreméltóságával, tudományának nagy tárházából vett argumentumokkal, műveltségének gazdag ismereteivel iparkodott meggyőzni a főrendiházat az általa képviselt ügy jogos voltáról, harcolt a zsidóság jogáért. A javaslatban lerakott elvekből nem engedünk egy tapodtat sem — mondá a miniszter, akiről azt hitték, hogy tán az áttérést elveti, ha vele megmentheti az egyházpolitikai hajó többi rakományát. De dr. *Wlassich* Gyula, valamint nagynevű elődje nem egyezkedett és nem alkudozott, szilárdan állt elveivel, amig győzelemre vezette őket. A receptió győzelme a kultuszminiszter nagyságát növeli, az első levél abban a koszoruban, melyet — erre jogosít már első föllépése — áldásdús működésével nyerni fog. A honi zsidóság pedig mindig együtt fogja emlegetni br. Eötvös József, gróf Csáky Albin és dr. *Wlassich* Gyula neveit, ama férfiakét, kik az ő érdekében küzdöttek, kiknek kormánya alatt megszűnt »türt«-nek lenni és a teljes vallásfelekezeti egyenjogúságot kezdte élvezni.

De szolgáltságunk igazságot elleneiknek is, a receptió főrendiházi ellenzékének. Mint férfiak, mint lovagok harcoltak nyíltan és leplezetlenül ellenünk, azaz jogaink ellen. Ne is ügyeljünk arra, hogy a komoly, elvekért folyó küzdelemben disszonáns hang is belevegült, durva támadás, felcizomázva

utcai élcelődéssel. Hogy ez a hang izolált maradt, az magában is eléggé elítéli. Dogmatikus megmerevedett elvek vezeték az ellenzékét, elvek, amelyeket osztani nem lehet, nem lehet első sorban a vallások fölött álló, minden polgár javát és érdekét egyaránt előmozdító állam szempontjából. Amig ellenfeleink a törvény megengedte ösvényen akadályokat gördítenek ügyünk elé, helyteleníthetjük, elítélhetjük eljárásukat, felfogásukat, iparkodhatunk őket meggyőzni tévhitükről, de túllépni a határt, melyet ők is betartottak, helytelen volna, valamint rossz szolgálatot tennék a zsidóságnak, ha őket oly színben tüntetnők fel, amelyben — szavaik után itélve — ők maguk sem akarnak megjelenni. Megelégszünk avval, hogy beláthatták, hogy a kor szellemének ellenállni nem lehet, egy felébredt nemzet igazi lelkesedésének szülte követeléseivel dacolni és szembeszállani lehetetlen.

A zsidóság is megmutatta, hogy hű maradt évszázadokon át tanusított tulajdonságaihoz, a reményhez és türelmes várakozáshoz. Visszaemlékezünk az első kongresszus idejére, amikor az egész magyar zsidóság első törvényes képvisellete kérte a receptiót, mint a polgári és politikai egyenjogusítás folyamán. Emlékezünk ma a felekezet azon vezérférfaiáról, kik évtizedeken át küzdöttek vallásfelekezetiünk egyenjogusításáért, cél tudatosan készítvén elő erre a talajt.

Ne feledjük a négy év előtti hatályosabban megnyilatkozott, közéletünk kipróbált régi jelesei által irányított felekezeti érdeklődést sem, mely a liberális szellem felébredésének hatása alatt, a politikai helyzetnek ügyünkre kedvező irányzatait hitfelekezetiünk évtizedeken át hangoztatott jogos követelményei érdekében erősíteni törekedett. Abban a nagy tusában, mely a magyar közélet összes tényezőit éveken át lekötötte, a liberalizmusért vívott e felejthetetlen csatában a receptió érdekének első hely jutott, nemcsak a mi érületünkben, nemcsak a kormány akciójában, hanem ami mindennél becsebb, a magyar nép köz tudatában is.

Ügyünk diadala természetszerű folyamánya a szabadelvűség győzelmének. A história és jogfejlődés logikai következményei, vallásfelekezetiünk tagjainak hazafiúi érdemei, nyílt és becsületes államférfiak törekvései, a magyar nemzet meg nem hamisított közvéleménye, ezek voltak a receptió diadalának

hatalmas és mértékadó tényezői. A hazai zsidóság erkölcsi és nemzeti hivatására nemesítő hatással bír az a tudat, hogy igazainak győzelmét csakis királyunk kegyének, nemzetünk akaratainak és nagyjai rendíthetetlen kitartásának köszönhetjük.

A harcznak vége, lezajlottak a küzdelem heves napjai. A magyar zsidóság recipiálva van, bevett vallás, mint a többi felekezet. A zsidóság épülete tető alatt van. Rajtunk áll már most, hogy belül széjjel nézzünk, hogy összes erőnket felekezetünk beléletének felvirágoztatására központosítsuk, hogy egy egységes, szervezett, hazájáért és felekezetéért munkálkodó zsidóság egészséges fejlődésének útját egyengessük. A receptió követelményeket, köteleességeket ró ránk, amelyeket teljesíteniünk kell, mint hű polgárai hazánknak, mint odaadó gyermekei vallásunknak. Teljesíthetjük-e eme köteleességeket, ha továbbra erőnket belküzdelmekben szétforgácsoljuk, pártokra oszlunk, megfélemlítünk-e eme követelményeknek, ha továbbra is csak egy-egy község keretének beléletében bizonyítjuk be zsidó voltunkat. A receptió egy hosszú küzdelemnek végét jelenti, és kell, hogy kezdete legyen egy új kornak a magyar zsidóság történetében, hogy ama éltető erő legyen, mely sarkalni fogja a zsidóságot áldásos munkásságra, termékenyítőleg foghatni a benne szunnyadozó tehetségekre, hogy azok hazánk szolgálatában minél teljesebben érvényesüljenek.

Budapest.

DR. SCHWARZ GÁBOR.

AZ I. M. I. T. VÁLASZTMÁNYI ÜLÉSE.

Az Izraelita magyar irodalmi társulat október hó 16-án tartotta választmányi ülését, amelyen több fontos ügy nyert elintézését. Az ülés igen nagy látogatottságnak örvendett, mivel sok vidéki választmányi tag is részt vett benne. Ime a megjelentek névsora: dr. Bacher Vilmos, dr. Bánóczy József, dr. Bárány József, dr. Báron Jónás, dr. Bernstein Béla, Büchler P., Elfer Jakab, dr. Farkas Emil, dr. Feldmann József, dr. Flesch Ármin, Hartmann Ráfáel (a szabadkai község képviselőjében), dr. Klein József, dr. Klein Mór, dr. Kelemen Adolf, dr. Kohn Sámuel, dr. Krausz Sámuel,

dr. Löwy Mór, dr. Mezey Ferencz, dr. Neumann Ede, dr. Neumann Antal, ifj. dr. Neumann Sándor, dr. Perls Ármin, dr. Radó Antal, dr. Rozenberg Ede, Schill Salamon, Schwarz I., Schön Dávid, Schweiger Márton, Sichermann, Stern Ábrahám, dr. Stiller Mór, Sváb Károly, Szidon Adolf, Székely Ferencz, Szabolcsi Miksa, Tencer Pál, dr. Ungár Simon, dr. Vajda Béla, dr. Weinmann Fülöp és dr. Weiszbürg Gyula.

Az elnöki emelvényen helyet foglalt a két elnök: dr. Kohn S. és dr. Weinmann F., a titkár: dr. Mezey Ferencz és a pénztárnok: Székely Ferencz. Az ülés lefolyásáról a következőben kívánunk hű képet adni.

A szép számban megjelenteket dr. Kohn üdvözölte, minekutána a napirend értelmében dr. Mezey Ferencz olvasta fel a következő jelentést:

Tisztelt választmány!

Mult évi november havában tartott ülésünk alkalmával azt a reményünket nyilvánítottuk önök előtt, hogy felekezetünk közjogi állása nemsokára biztosítva és vallástestületünk belső rendjének szilárd alapja hovaelőbb felépítve lesz. Jeleztük, hogy ezen események bekövetkezése társulatunk működésére is a legüdvösebb kihatással lesz.

Hítfelekezetünk egyenjogúsítása immár ténynek tekinthető és ami szervezeti alkotmányának czélszerű kiépítését illeti, e tekintetben a felekezet illetékes képviselői már a közel jövőben döntő lépésekre határozzák el magukat. És minthogy hitfelekezetünk szellemi életében általában véve nemesebb felbuzdulás jeleit észleljük, erős az a hitünk, hogy nincsen megsze az az idő, melyben társulatunk sikeres munkája számára és eszméinek elterjedésére szélesebb és gondosabban ápolttér nyílik előttünk.

Addig is, míg a társulat alkotásának a felekezet szervezetehez kötött reménységei valósággá válnak, szerény egyesületi hatáskörünkben azon törekszünk, hogy a fejlődés akadályainak leküzdése mellett hitfelekezetünk szellemi átalakítására irányuló céljainkat megközelítsük. És midőn önöket ma itt a legmelegebben üdvözöljük, kérjük önöket, hogy a kezdet nehézségeivel küzdő társulatunk munkájának becsét buzgóbb közreműködéssel emelni. érdekeit saját körükben minél inkább előmozdítani méltóztassanak.

I.

Tisztelt választmány!

A *Szentírás fordítása* kétségtelenül egyike a társulat legkiválóbb feladatainak. Ezen vallási és nemzeti szempontból egyaránt kiváló fontosságú ügy állásáról a következőket jelentjük: Mult évi november 21-én a biblia-fordítás ügyének szervezése iránt tett és a tisztelt választmány által elfogadott javaslataink a gyakorlatban helyeseknek nem bizonyultak.

A biblia-szerkesztő bizottság egybealkotásának, valamint a fordítás bírálatának módja a munka menetét szerfelett megnehezítette, olyannyira, hogy a kontemplált eljárás mellett a magyar biblia kiadása beláthatlan időkre maradt volna. A szerkesztő bizottság munkáját mindjárt kezdetben megakadályoztatta az a körülmény, hogy egyik tagja, főt. dr. Löw Immanuel ur a voltaképeni szerkesztési munka megkezdése előtt, sajnálatunkra, a bizottságból kivált és az irodalmi bizottságban viselt alelnöki tisztéről is lemondott. E lemondás visszavonása iránti tárgyalások eredményre nem vezettek. Nehezítette ezenfelül a bizottság helyzetét az a körülmény is, hogy a társulat elnöke sokoldalú elfoglaltsága folytán a munkában részt nem vehetett. Mindezekhez járult még, hogy a késedelmesen visszaérkezett bírálati ívek észrevételek helyett egész új fordításokba vagy terjedelmes magyarázatokba bocsátkoztak. Anélkül, hogy a felmerült zavaros helyzetet részletesen ismertetnénk, egyszerűen utalunk arra, hogy az igazgatóság folyó október hó 7-én tartott ülésében a munka egyszerűsítése és az alaposág hátránya nélkül való gyorsítása szempontjából elhatározta, hogy a biblia-szerkesztés munkájával dr. Bacher Vilmos és dr. Krausz Sámuel urnak bizassanak meg olyképen, hogy a bírálatok bekívánását a már megállapított elvek figyelembe vétele mellett saját belátásuk szerint intézzék. Az igazgatóság az ülésen jelen volt jeles tudósunknak, dr. Bacher Vilmos urnak, aki a fáradságos munka vezetésére vállalkozott, a szent ügy iránt már eddig is tanusított ritka buzgalmaért és teljes odaadásaért jegyzőkönyvi köszönetet és elismérést szavazott. Meg vagyunk győződve, hogy dr. Bacher Vilmos ur az eddigiekben is hű és buzgó munkatársa dr. Krausz Sámuel tanár ural egyetemben e

nagyfontosságú munkát a lehető legrövidebb idő alatt befűjezi. És minthogy az igazgatóság a tisztelt választmány által megerősített abbéli határozatát, hogy a megállapított fordítási szövegnek egységes, helyes és tárgyszerű nyelvezet szempontjából való átvizsgálásával dr. Bánóczy József ur bizassék meg, változatlanul fenntartani kívánja, bizvást reméljük, hogy e vállalkozásunkat siker fogja koronázni. Miért is kérjük a tisztelt választmányt, hogy az igazgatóság ily értelmű javaslatát magáévá tenni sziveskedjék.

II.

Mint társulati kiadvány csak egy mű, az »Évkönyv« jelent meg, melyet dr. Bacher Vilmos és dr. Mezey Ferenc szerkesztettek. Társulatunk tagjai és a sajtó a legmelegebben fogadták a művet, mely számos tudományos, társadalmi és szépirodalmi cikk mellett a társulat hivatalos közleményeit is magában foglalta. Az igazgatóság a szerkesztőknek fáradságukért és a szerkesztői díjról való lemondásukért köszönetet szavazott, felkérvén őket, hogy a f. évi »Évkönyv« szerkesztését is vállalják el. A második »Évkönyv« channukka alkalmával jelenik meg. Az Évkönyvnek szánt dolgozatok a szerkesztőkhez küldendők.

A társulat kiadásában megjelenik továbbá ez évben Schüll Salamon tanár ur fordításában Philo »Legatio ad Cajum«-a és dr. Krausz Sámuel tanár ur átdolgozásában »A talmud erkölcs és illemtan« címen (Derech Erecz tractatus). E két művet is még ez év folyamán megküldjük a társulat tagjainak.

Ezenfelül dr. Kecskeméti Lipót ur »Zsidóság története« címen két kötetes munkát ajánlott fel a társulatnak kiadásra. A társulat igazgatósága örömmel fogadta ez ajánlatot, mert a beérkezett kitűnő munkarészek és tervezet a bekívánt illetékes bírálat szerint nagybecsű munkának ígérkezik.

Végül tárgyalásokat folytatunk egy arra hivatott fiatal tudósunkkal az iránt, hogy Graetz történeti művét a tudományos kutatások újabb eredményeinek megfelelően és különös tekintettel hazánk zsidóságának történetére átdolgozza. Az eredményről lesz szerencsénk annak idején jelentést tenni.

valamint arról a szintén tárgyalás alatt lévő programmról is, melyet a társulat irodalmi bizottsága a legközelebbi kiadványokra nézve kidolgozott.

III.

Az általunk kitűzött pályakérdések közül »Az európai zsidóság fennálló szervezetének ismertetése és méltatása« címűre a pályázat határideje 1896 márczius hó 31-én, a »Valamely hazai zsidó hitközség történetének népszerű megírása kútfők alapján« címűre a határidő 1895 évi december hó 31-én jár le. Reméljük, hogy e pályázatok eredményeivel járnak és hogy kiadványaink száma ily módon is mielőbb szaporodni fog.

Ujabb pályakérdések kitűzése iránt legközelebbi választmányi ülésünkön fogunk előterjesztést tenni.

Utolsó választmányi ülésünk alkalmával *Tencer Pál* ur érdemes tagtársunk egy társadalmi uton megszerzendő 1000 frtnyi pályadíjat ajánlott fel oly czélból, hogy társulatunk a *Budapest területén fennálló izraelita hitközségek történetére* pályakérdést hirdessen. A választmány e nemeslelkű ajánlatot mély hálával elfogadván, *Tencer Pál* tagtársunk ez érdemben a napirend szerint javaslatot fog tenni.

IV.

A nyilvános felolvasások szervezése iránt a mai ülés folyamán lesz szerencsénk külön előterjesztést tenni. E helyen csak azt jelentjük, hogy a fővárosban a felolvasásokat már megkezdettük:

F. é. márczius 2-án *Dr. Kohn Sámuel* ur »Zsidó régiségek.« márcz. 18-án *Dr. Kármán Mór* ur »A próféták etikájáról« márcz. 28-án *Dr. Blau Lajos* ur »A kiválasztás eszméjéről« april 4-én *Dr. Weisburg Gyula* ur »Zsidó utazók a XII. században« cím alatt tartottak felolvasást. Válogatott közönség hallgatta a felolvasásokat, melyeket a felolvasó-asztalra helyezett és az előadás befejezése után felnyitott kérdőszekrény útján felvetett kérdések felett megindult eszmecsere is élénkített. Az igazgatóság a közbejött hosszú nyári szünet folytán csak legutóbbi ülésében jutott abba a helyzetbe, hogy a felolvasók iránti elismerés tekintetében intéz-

kedjék. A pesti izr. hitközség nagyérdemű előjárósága úgy a felolvasók valamint a társulat egyéb gyűléseinek megtartására teremt a legnagyobb készséggel engedte át, miért is részére ez alkalommal is mély köszönetünket nyilváníthatjuk, kérvén önöket, hogy ennek mai jegyzőkönyvünkben kifejezést adni méltóztassanak.

V.

Gazdasági ügyeinkről jelesül f. é. költségvetésünkéről és pénztárunk helyzetéről külön jelentést terjesztünk a t. választmány elé. Kérjük önöket, hogy a tárgyalandó költségvetést, mely szorosán a társulat viszonyaihoz alkalmazkodik, elfogadni sziveskedjenek.

VI.

Tisztelt választmány!

Kegyeletes érzéssel idézzük ma emlékezetünkbe *Szab Sándor* alapító tagunk elhunytát. Társulatunk e derék tagjával, aki felhívásunkra azonnal első jötevőink közé lépett, a tipikus magyar zsidók egyik legnemesebbike dőlt sírba.

Fájdalmasan érezzük még *Dr. Klein Gyula* ó-budai főrabbi elhalálózását, aki társulatunk alakításában melegen részt vett. És midőn ez elköltözöttek emlékére áldást kívánunk, kérjük önöket, hogy emlékeket jegyzőkönyvileg megörökíteni kegyeskedjenek.

Végül, mint már említettük, az irodalmi bizottság alelnöki tisztének megüresedése folytán a bizottság megfelelő kiegészítése válik szükségessé. Ezenkívül *dr. Mezey Ferencz* társulati titkár f. é. október 7-iki ülésünkben lemondott tisztességéről. Az igazgatóság e lemondás bejelentését mély sajnálattal vette, erre nézve külön tárgyalások megindítását kívánta, de mivel titkár elhatározását visszavonhatatlannak tekinti, azt a t. választmánynak alapszabályszerű eljárás végett bejelentjük. Mindezek után kérjük a t. választmányt, hogy ezen jelentésünket tudomásul venni és a napirend szerinti ügyekben intézkedni méltóztassék.

Budapest, 1895. okt. 16-án.

Az igazgatóság nevében:

dr. Mezey Ferencz,
társulati titkár.

Zajos helyeslés és éljenzés hangzott fel a jelentés felolvasása után, melynek javaslatait és előterjesztéseit a választmány egyhangulag magáévá tette. A jelentésnek dr. Bacher Vilmos fényes érdemeit méltató néhány szava alkalmat adott a jelenvoltaknak arra, hogy a hazai zsidóság legnagyobb és legmunkásabb tudósa és az irodalmi társulat oszlopos tagja iránti szeretetnek és hamisítatlan tiszteletnek melegen kifejezést adjanak. Azután Székely Ferencz terjesztette be indítványát, amelyet mint a hazai zsidó történet iránt felébredt lelkesedésből eredő örvendetes eseményt kell üdvözlönnünk. Az indítványt szószerint lapunk más helyén közöljük. Az elnök Székely indítványával szemben néhány észrevételt tesz, többek hozzászólása után azonban a választmány az indítványt egész tartalmában elfogadta. Következett a pénztári jelentés, amelyet Székely Ferencz olvasott fel, a melyet ismertetőünk végén közlünk. Ugyancsak ő terjesztette be a gazdasági bizottság nevében az igazgatóság hozzájárulása mellett megállapított költségvetést. A pénztári jelentés örvendetes tudomásul vették, a költségvetést pedig változatlanul elfogadták.

Tencer Pál a Budapest területén fennálló izraelita hitközségek történetét tárgyalandó pályamunkára felajánlott 1000 frt összegyűjtéséről tesz ezután jelentést. A választmány jegyzőkönyvi elismerést és köszönetet szavazott a nemeslelkű és buzgó gyűjtőnek, valamint az adközőknek, akiknek nevei itt következnek: Adler Mór, Grünbaum J., Fuchs H., Bródy Zs., Egyedi L., Ehrlich M., Kohner Zs., Sternthal A., Wolfner L., Weisz J. E., Blau A., Ádler L., dr. Misner, megyeri Krausz L., megyeri Krausz J., Baumgarten L., Rozenberg M., Lindenbaum M., dr. Mandel P., tornyai Schossberger H., br. Schossberger Zs., Baronyi A., Révész A., Holitscher B. L., dr. Weimann F., Porges B., Herzmann B., Schweiger M., Modern és Breitner, Brük Á., hatvani Deutsch S., dr. Farkas E., Baronyi E., Mandel J., Leitersdorfer L., Deutsch S. és testv., Wahrmann S., Fürst J., ruszti Rust B., ifj. Heidelberg M., Auer R., Stern F., Herzog P., Földiák Gy., Popper J., Litzko és Popper, dr. Grauer V., dr. Glass J., dr. Keleti Gy., Hartenstein Zs., Bloch A., Kőváry A., Singer Zs. (mindegyik 20 forinttal), Handler J. és Tencer P. (kiki 10 forinttal).

A pályázat, amely 1896. június 30-án jár le, már ki is van írva. A pályamunkák a társulat elnökéhez küldendők.

A fölolvadások szervezéséről jelentést tesz az elnök, dr. Kohn Samuel. A fővárosban már intézkedéseket tett a fölolvadások rendjére nézve, a vidéket illetőleg pedig azt ajánlja, hogy az igazgatóság hívja fel először a helyben tartózkodó felolvasni szándékozókat, ezek után pedig a fővárosból fognak a vidékre küldetni a felolvasók a társulat költségén.

A tárgysorozat értelmében következett az irodalmi bizottság kiegészítése. Ugyanis dr. Löw Immanuel, a biblia-szerkesztő bizottság tagja és az irodalmi bizottság alelnöke, leköszönt mindkét rendbeli állásáról. Lemondásának oka, hogy az igazgatóság nem fogadta el abbeli propositióját, hogy a biblia lefordított részeit — miután a bírálat azokat már jóváhagyta, a szerkesztő bizottság a szöveget végleg megállapította és Dr. Bánóczy József a magyar nyelv szempontjából is átvizsgálta, — tehát az egész befejezett művet ő a szöszék szempontjából felülvizsgálja. A surlódásról vagy más egyenetlenkedésről költött hírek csak a rendszeres valótlanások tárházában foglalhatnak helyet. A választmány Löw helyére az igazgatóság által egyhangulag ajánlott dr. Klein Mór nagy-becskerekai főrabbit választ meg egyhangulag az irod. bizottság alelnökévé. Az I. M. I. T. választmánya, melyben a magyar zsidó tudomány zöme vett részt, dr. Klein Mór urnak irodalmi érdemeit és törekvéseit *egyhangulag* méltányolta, miért is a főt. ur az »E-g« tudósításának idevonatkozó része felett könnyen napirendre térhetne akkor is, ha a finom tapintatot eláruló tudósító az irodalmi kvalifikáció megítélésének kérdésében lapjának színvonalán és izlésén tülemlkedett volna is. Ezt pedig a legmesszebb terjedő humanizmussal sem lehetne állítani. Ugyanily tapintatra vall, midőn a tudósító a társulatnak párját ritkító ovációk és beható kérelmek daczára önként visszalépő titkár, dr. Mezey Ferencznek lemondását hosszú fejtegetésben ismeretes izetlenségeivel tárgyalja. Azonban e lap dícséretei és gáncoskodásának értéke felett szót vesztetni nem akarunk.

Dr. Mezey Ferencz lemondott titkári állásáról sokoldalú elfoglaltságára hivatkozva. Minthogy lemondását sem az igazgatóság sem a választmány elfogadni hajlandó nem volt, ami

számos felszólalásra és tárgyalásra adott alkalmat, dr. Mezey egy mélyebb erkölcsi okra is volt kénytelen hivatkozni, hogy az idevonatkozó tárgyalásoknak véget vessen. Előadta teljes nyíltsággal a választmányban, hogy tudomása van arról, miképp egy-két tudós állítólag azért nem lép be a társulatba, mivel a társulat megalakulásában és vezetőségében neki is előkelő szerep jutott, ő tehát, ámbár az illető uraknak személye felől táplált véleménye őt hidegen hagyja, mégis szem előtt tartva a társulat érdekeit, megváltik állásától, hogy ez által a künnmaradottak belépésének lehetőségét a vezetőségből való visszavonulása által előmozdítsa. A társulat elnöke tanuságot tehet a mellett, hogy *Mezey* a társulat alakulásának stádiumában önként és a legkomolyabban kijelentette, hogy kész minden harag nélkül a társulat vezetőségétől félreállni, oly feltétel mellett azonban, hogy a duzzogók a társulatba belépjenek. Midőn azok ezt megtenni vonakodtak, Dr. Mezey nem hagyhatta cserben azt az ügyet, melyért annyit buzgólkodott, hanem odaadással teljesítette a társulat iránti kötelességeit, azon időpontig, míg a társulat teljesen lábra állott. A társulat anyagi helyzete kedvező, szellemi munkája megindult. Mint-hogy a társaság fennállását immár meggátolni nem lehet, *Mezey* aki a társulat iránti kötelességét híven és sikeresen teljesítette és ezentul is teljesíteni ígérte, azoknak akik közreműködésükre nézve benne akadályt találtak, alkalmat kívánt adni, hogy a társulat munkájában ugyanolyan lelkesedéssel de mint mondá — az övénél nagyobb sikerrel — részt vegyenek. Okulva azonban a történeteken és szem előtt tartva a társulat igaz érdekeit, *Mezey* Ferencz minden experimentatiót mellőzni kívánt, miért is utódjául a társulat megalakításában hű társát és barátját, dr. *Bánóczy* Józsefet ajánlotta a legmelegebb szavakkal. *Schweiger* Mártonnak, az országos iroda elnökének lelkes szavai után a választmány dr. *Bánóczy* Józsefet egyhangulag titkárral választotta, aki az által, hogy fényes nevét, nemes szívét és lankadatlan munkaerejét a társulat vezetőségébe viszi, hálaáért kötelezte a társulat igaz barátait. Nem belső surlódás, nem is külső pressio, melynek lehetősége is kí van zárva, hanem önértet és magasabb kötelességtudás nyilatkozott meg *Mezey* eljárásában. A távozótitkárnak jegyzőkönyvi köszönetet szavaztak.

Az irodalmi bizottságba dr. Klein Mór helyébe dr. Neumann Ede választatott be. Az alapszabályok szerint minden harmadik évben közgyűlés tartandó. A legközelebbi közgyűlés ennél fogva a jövő évben lesz. A választmány kimondotta, hogy ezen közgyűlés tekintettel a millenniumra, millenniumi díszülés lesz. A napirend kimerítettén, az elnök az ülést bezárta.

Az Izraelita magyar irodalmi társulat költségvetési előirányzata.

Fedezet:

Áthozat 1894. évről	11293 10	
Levonva törzsvagyon	3900.—	7393.10
2 új pártoló tag befizetése		200.—
Rendes tagok befizetése (az első $\frac{3}{4}$ évben befolyt 2519.63 frt.)		3400.—
Kamaton		500.—
	Összesen	11493.10

Szükséglet:

Nyomatványok, póstadíjak stb.		400.—
Kezelési és pénzbeszedési költség		200.—
Pályadíjakra 1894-ben	750	
» 1895-ben	750	1500.—
Bibliafordítás 1894-ben	900	
» előkészítés	100	1000.—
Felolvasásokra		500.—
Kiadványokra		2000.—
Egyenleg mint maradvány		5893.10
	Összesen	11493.10

Törzsvagyon:

1894. december 31-én	3900 frt
1894-ben befolyt	400 »
Összesen	4300 frt
Maradvány 1895-ben	5893 » 10 kr.
Összesen	10.193 frt 10 kr.

DR. HAJDU GÁBOR.

TUDOMÁNY.

AZ EGYHÁZPOLITIKAI TÖRVÉNYEK ÉLETBE- LÉPTETÉSE ALKALMÁBÓL.

— A visszatérésről. —

I. Azt kérdezték, vajjon szükséges-e a visszatérő hitehagyottnak rituális fürdőt (tevilah) használni? Azt találom.... hogy nem kell, mert csak a proselytának kell azt használni.... sőt proselyta, a ki körülméltetett, ha visszatér korábbi nem zsidó állapotába és ismét áttér a zsidóságra, fel van mentve a rituális fürdő használatától. (Dtv. »Saaré Zedek V. 8. sz.; Chemda Genuza ed. Jeruzsálem. 54. sz. Nitronai gaontól, röviden Rasba responsúmaiban is V. 66. sz.: Rasi, Pardesz haggadol 61 a).

II. Ha egy szolga, a kit ura körülméltéll, visszatért nem zsidó nemzetségéhez és eladatott nem zsidónak, a kitől ismét zsidó vette meg, mivel már egyszer körülméltetett és a zsidó vallás törvénye szerint megfürdött.... ha azután ki is tér, nem lehet többé szolgává, hanem elpártolt zsidónak tekintetik és így (I. I.) nem kell többé az előirt rituális fürdést használnia (Tur J. D. §. 267).

III. A ki elhagyja a zsidó vallást, de idővel ismét visszatér hozzá, és magára veszi, hogy megfog térni, a mint a tanítók elő fogják neki írni, azon percztől kezdve, a melyben ezt megfogadta, szabad vele bort inni és az imánál szükséges tiz férfi közé számítani azon föltétel alatt, hogy ugy cselekszik mint a többi zsidó. (A »jámborok könyve« §. 203.)

IV. Te ép ugy tudod mint én, hogy az elpártoltak neveit a zsidók megváltoztatják, pl. Ábrahám helyett Abran, Menachem h. Melachem. A mióta a zsidó frigybe belépett Menachemnek hívták ismerősei, mert nem ismerik pl. a Vil-

mos (Guillaume) nevet, de ha ismerik is, nem e néven szólítják. Sok elpártolt a feleségeiknek adott válólévélben csak héber nevét írta, mert a zsidók legtöbbje így nevezte őket. Így pl. midőn R. Eliezer elvált Rachel nevű feleségétől (rokonunktól), őt hívták Vaslin-nak a feleségét Chulasin-nak, beírták a válólévélbe Eliezer és Rachel, azaz a zsidó nevet és kihagyták a vezetéknevet a melyek szokásosak a nem-zsidók legtöbbjénél... Hallottad-e valaha, hogy valamely elpártolt, kölni Áser, vagy sensi Abran nevet viselt volna. Világos, hogy a zsidók legtöbbje zsidó nevet viselt, mert habár vétkezett, mégis zsidó marad és mindenki zsidó névén szólítja... Csodálkozna fölötted, mikép állithattad, hogy örültség, ha valaki [válólévél] nem zsidó nevet ír, hiszen több mint 20 elpártolttól eredő válólévél iratott a Gaonok döntvényei értelmében. Párisban Franciaországban és Lotharingiában és mindnyájukban csak a zsidó nevek fordultak elő; saját szememmel is láttam Parnesz Jakab vejének válólévélét, a melyen írva volt: Semája alias Waldmann, ujjonnan felvett nem zsidó neve pedig: Gottschalk, említve sem volt mert ez Mózes törvénye szerint tilva van. És ha rokonai nem tudatták volna R. Jomtovval, hogy Guillaume a neve, senki sem ismerte volna máskép mint zsidó névén és nevezték volna Melachem. (Széfer Hajjasar 599. §. Toszafót Gittin 34b.)

V. A gazembereket, a bűnösöket hitehagyottakat és elpártoltokat és e fajta embereket vissza kell fogadni a zsidóságba ha megtértek legyen nyíltan de legyen akár titokban, mert írva van: »Térjetez vissza elpártolt gyermekek!« (Maimuni: Hilchot Tesuva III. fej. végén a Misneh Tórában.)

VI. RIBA azt mondja: A kitért visszafogadásánál nem kell három férfi jelenléte még a szigorú decisorok szerint sem. Bora nem tekintetik »jájin nészec«-nek, mivel a zsidó vallás szerint él, habár nem is fürdött meg.

Wormsi Eliezer sem követelte, hogy az illető magát alávesse fenytéseknek, hogy ez által kiengeszteltesék mint más zsidó a ki bizonyos törvényeket áthágott de a vallás alaptörvényéhez hűtlen nem lett. Az oka pedig az, a ki vétkezik és aztán megtér, ha meg nem fenytetik, soha sem lesz nyilvánvaló, hogy megtért.... de a ki a vallás alapjához hűtlen lett és azután visszatért teremtmőjéhez, ki fog derülni, hogy

megtérese főkéletes, minthogy kétszer említi naponta az Isten nevét (mejached hasém) és őrizkedni fog valamely bűn elkövetésétől... a minél fogva nem szabad neki a visszatérést megnehezíteni, hogy megfenyítsük, hanem segédkezett kell neki nyujtani. (Nachmaninak tulajdonított Resp. §. 180.),

VII. R. Jóna francia tudósoktól hallott véleménye: A pogány vallás hamis; ezt mindenki tudja. Azért ha valaki avval áll elő, hogy hisz benne, ezt csak rossz szenvedélyének kielégítése végett mondja, de szívében valóban ő sem hisz; míg ha zsidónak vallja magát valaki, ezt tiszta meggyőződésből mondja, mert vallásunk igaz vallás, a mit szintén mindenki tud (Rasba idézve Tur. Béth József. J. D. §. 119.).

VIII. Kérdés: A kitért visszatér az igaz valláshoz kell-e bűnhődni súlyos büntetésekkel a szerint a mint a Tóra parancsolatait megszegte vagy nem?

Felelet: Nem szükséges őt kelletnél jobban megterhelni ilyenekkel, hiszen a kietrése nagyobb bűn mint a többi vallási törvények megszegése. Mivelhogy hozzászokott hitehagyottsága korában szíve hajlamai szerint eszelekedni attól kell félni, ha megnehezítjük a visszatérést, hogy megbánja a megtérését. Így találtam a Sz'm a k cz. könyvében: Nem kell őt megterhelni nagy büntetésekkel a mire különböző okok folytán rászolgált volna, mert nagyobb büntetés nem képzelhető annál a mindennapi érzésnél mely megszállja, hogy t. i. távol van az élvezetek és gyönyöröktől, a melyek körülveszik a nem zsidókat és a melyekben már neki is része volt, most meg félni és reszketnie kell, minthogy a népek szorongatják és elnyomják a zsidókat. Megtérése előtt ily aggodalmaktól ment volt. Látnivaló, hogy megtérése magában véve elég büntetést ró rá (Teromász hadesen §. 198. Binjamin Zév Resp. §. 72.).

IX. A mi szerencsétlen korunkban, midőn azt látjuk szemeinkkel és halljuk füleinkkel, hogy mind a hitehagyottak vagy legtöbbször csak a kényszernek engedett, ki kell mondani a határozatot, hogy ők, ivadékaik örökig zsidóknak tekintendők. Tizenöt év óta a mai napig tart a kilépés kényszere és sokat életük és vagyonuk veszedelme kényszerített arra, hogy magukat kitérteknek és teljes hitehagyottaknak mutassák. Rövid idő múlva iparkodnak kijutni ezen kényszerhelyzetből. Sokan a kik köztünk vannak messze országokból jöttek ide, hogy

visszatérhessenek vallásukhoz, még mások a kik eddig ellenségeik országában tartózkodnak, ki tudja, mi lakozik szívében. Azért nem szabad őket elítélni, hanem kényszer alatt állóknak tekinteni. Holuap már hozzánk jöhetnek és mi ma szídjuk őket hitehagyottaknak! Isten mentsen ily gondolatlól! (Elia Mizrachí Resp. 46. §.) I. Jellinek קנינים הרי"ש 14. l.

A MAGYAR ZSIDÓK TÖRTÉNETÉRE VONATKOZÓ NAGYBECSŰ OKIRATOK.

Pollák Kaim ur, aki évtizedek óta buvárkodik a zsidó tudomány mezején, lelkes munkásságát hajlott korában is ép oly fáradhatlan buzgalommal folytatja mint tette azt fiatalabb éveiben. Annak a gárdának a tagja ő, mely önzetlenül szeretettel szolgálta a zsidó tudományt. Ujabb levéltári kutatásainak eredménye nagy értéket jelent a zsidó történetírásra nézve. Garmadában hevernek nála a becsebbnél becsebb okmányok, melyeket nagy fáradtsággal böngész ki. Egész korszakok és felületesen ismert események egyszerre új és tiszta világításban elevenednek meg előttünk ezen százados por lepte akták segítségével mellett.

Ha Pollák Kaim ur eddigelé nagybecsű munkát végzett, most valóságos sensatiós meglepetést szerzett a tudós világnak, és felekezetiünk azon művelt tagjainak, akik a magyar zsidó történetírás jelentőségét méltatni képesek. E helyen hálsán emlitjük ezt fel, hiszen fájdalom ezen kis erkölcsi elismerésen kívül egyébbel nem áll módunkban a lelkes kutatót további munkásságra buzdítani.

Pollák az irodalmi társulathoz egy meleg hangu előterjesztést tett, melyben a társulat figyelmét felhívja az országos levéltárban lévő és a hazai zsidóság történetére valóságos kincset képező okiratokra. Elmondja, hogy az országos levéltárban, hol a tudós dr. Pauler Gyula engedélyével régebb idő óta dolgozik, egy alkalommal Kőszeghy Sándor, egy kiváló műveltségű és előzékeny levéltári tisztviselő, figyelmét ezekre az okiratokra felhívta. Kérelmére Kőszeghy ur nyilvános méltánylást és köszönetet érdemlő fáradtsággal ezen okiratok egy részének jegyzékét adta ki részére. Kéri a

társulatot, hogy ez okiratok kiváló szakértelmet igénylő lemasoltatását vegye kezébe, mi által a hazai zsidóság történetének megbecsülhetlen szolgálatot tenne. Ha ez okiratok alább következő jegyzékébe rövid pillantást vetünk és ha meggondoljuk, hogy ez a jegyzék az okiratoknak csak igen kis részét öleli fel, akkor mindjárt nyilvánvaló lesz, hogy itt történeti kincsekről van szó. Valóban nem lehet eléggé csodálkozni rajta, hogy ezen oly könnyen hozzá férhető helyen heverő okiratok tudósaink figyelmét kikerülhették. De hogy ez megtörténhetett, intés lesz tudósaink számára, hogy egy kissé nézzenek szét az országban. Dr. Büchler Sándor jeles fiatal történészünk is a minden jóért lelkesülő Tencer Pál hathatós támogatása által azon helyzetbe jutott, hogy becses levéltári kutatásokat végezzen az ország több helyén. És mindenütt kiváló becsű adatokat talált. Mennyi püspöki káptalani, városi és főiri levéltár nyillhatik meg művelt rabbijaink előtt. Csak kopogtatniok kellene és duskálhatnának a jelesebbnél jelesebb okiratokban, melyek a hazai zsidók történetének nem egy korszakát vagy eseményét egészen más világlatba helyeznék. A társulat igazgatósága f. é. október hó 7-én tartott ülésében foglalkozott e beadvánnyal, melyet a társulat elnökének dr. Kohn Sámuel urnak mint ezen kérdésben különben is legilletékesebb tudósunknak adott ki oly kéréssel, hogy az igazgatóságnak jelentést tegyen. Ezzel kapcsolatban az igazgatóságban azon óhaj nyilvánult, hogy a társulat egy magyar zsidó történeti okmánytárt vagy legalább is ezekre vonatkozó regestákat adjon ki.

Az okmányok jegyzéke oly érdekeltiséget keltett az igazgatósági tagoknál a magyar zsidó történet iránt, hogy a választmányi ülésen a következő, egy magyar zsidó okmánytár kiadására irányuló indítvány nyújtott be, a mely egyhangulag el is fogadtatott:

Indítvány.

Az »Izraelita Magyar Irodalmi Társulat« a Millennium alkalmából kiad egy művet »Magyar-Zsidó Okmánytár« czim alatt.

Ezen mű magában foglalná *mindazon* törvényeket, királyi rendeleteket és egyéb történelmi jelentőségű okiratokat, a melyek alkalmasak a magyar zsidóság polgári jogviszonyainak,

közégségi életének, közgazdasági és kulturális fejlődésének megvilágítására. — még pedig lehetőleg a magyar állam legelső kezdeteitől egész a mai napig. Kezdődnek tehát Árpád-kori okmányokkal és végződnek a recepcziónális törvénynyel.

Tekintve az idő rövidségét, e czélból külön háromtagu albizottság küldetik ki, mely a társulati titkárral karöltve egyrészt az anyag megszerzése, másrészt annak egy hivatott szakiró által történendő feldolgozása iránt teljhatalommal intézkednek.

Budapest, 1895. október 16-án.

Szekely Ferencz.

Ime. a magyarországi zsidóság történetére vonatkozó nagyjából összeszedett főbb oklevelek sorozata a XVII. század végéig.

1. 1200. A szentföldre, a keresztes háborukba menőknek a zsidóság által elengedendő kamatokról, mert ellen esetben a keresztesek a velök való minden érintkezéstől — excommunicatio terhe alatt — tiltatnak.

2. 1225. A zsidók II. András magyar király által a nyilvános hivatalokra alkalmaztatnak.

3. II. András megerősítő levele, midőn Thema comes Besenyő falut Simón zsidónak eladja.

4. IV. Bélától a magyar zsidóság különféle kiváltságokat nyer.

5. 1251. A zsidóknak a thórára való eskütétel megengedtetik.

6. 1272. Az ország zsidósága ellen való panaszok.

7. 1294. Az esztergomi zsidóság szerződése.

8. 1300. Dániel trencsényi zsidóra vonatkozó adatok.

9. 1346. A zsidóság Pozsonyban egy házat kap.

10. 1374. Nagy Lajos magyar király rendelete a pozsonyi zsidósághoz a nekik való tartozások visszatérítéséről.

11. 1374. Nagy Lajos Peculiusus comest az egész országbeli zsidóság bírójává teszi.

12. 1382. Nagy Lajos által az országból kiűzetnek.

13. 1396. Salamon zsidóra vonatkozó adatok.

14. 1396. A zsidóság kiváltságai.

15. 1397. Wolf ausztriai zsidó a neki járó 200 arany forintért sem nem jön, sem nem küld.

16. Thehanus Ruthkóvén a zsidókat fegyveres erővel megtámadja.
17. 1401. A magyar zsidóság vérváddal illetetik.
18. 1406. Budai Saul zsidóra vonatkozó adatok.
19. 1436. Zsigmond király régi kiváltságait megerősíti.
20. 1438. Albert király régi kiváltságait megerősíti.
21. IV. Béla (1235—1270) a II. Endre által kiűzött zsidók visszavételére a pápától engedélyt kér.
22. 1534. A pozsonyi zsidóság adózására vonatkozó adatok.
23. 1490. Korvin János Esztergomból kiűzi a zsidóságot.
24. 1549. A zsidók N-Szombatból a vérvád miatt kiűzetnek.
25. 1654. Gerstl Izsák, Jakab és Simon óvadékaikat visszakérik.
26. Szakolcza város a zsidóságnak a város piacán mindennemű áruval való kereskedést megengedi.
27. 1766. Grassalkovics Antal, a magy. udv. kancellária elnökének védlevele a budai zsidóság részére.
28. 1669. Höschel Leo a budai pasa szállítójának panasza a brucki vámszedőkre.
29. 1670. A kismartoni zsidóság ügyes-bajos dolgai az Eszterházy-uradalom és a parasztsággal szemben.
30. 1672. Schreiber Izrael ellen való vádak.
31. 1671. A pozsonyi, kassai, szépesi stb. zsidóság ügyei kereskedelmi kérdésekben.
32. 1677. A bazini zsidóság ügyei.
33. 1681. Schlesinger Márk elleni panaszok.
34. 1682. A pozsonyi zsidóság ügyei.
35. 1683. Több zsidónak adott engedelem a Belgrádon keresztül való kereskedés gyakorlására.
36. 1694. Sárközy Tamás galgóczi harminczados panasza a zsidóknak adott utlevél kérdésében. stb.

Budapest, 1895. június 28.

Összefoglalta: KÖSZEGHY SÁNDOR s. k.

Ebből az odavetett jegyzékből következtetni lehet arra, hogy rendszeres levéltári kutatások minő eredményekkel járnának. Fel tehát a munkára tudós rabbi urak! A zsidóság és a nemzet tőlük várja, hogy a magyar zsidók története fejlődésben lévő tudományának minél nagyobb lendületet adjanak. Az új korszaknak ez legyen egyik feladata. Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat pedig ismerje első rendű kötelességének, hogy az ily irányú törekvéseket tehetsége szerint előmozdítsa és hogy eszközeinek elégtelensége esetén — mint azt T e n c e r P á l nemeslelkű kezdeményezése megjelölte — a társadalom ad hoc segítségét vegye igénybe.

DR. KÖRÖSI IMRE.

EGY RÉGI TALMUDI TALÁNY MEGFEJTVE.

Fenti szavakat használja dr. *Bacher Vilmos* tanár úr egy érdekes és tanulságos cikkének élén, mely a *M. Zs. Szemle* 1894. évfolyamának 520—525. lapjain jelent meg. A szóban forgó talány tényleg megérdemli, hogy a hozzáértők foglalkozzanak vele, olyannyira idegenszerű, mondható bosszantó az azokra nézve, a kik a talárral tudományosan foglalkoznak. Ép most egy éve, hogy ugyanazon talánnyal dr. *Blau Lajos* tanár úr is tüzetesebben foglalkozott *Tunulmányok a biblia bevezetés köréből* című munkájában (60—63 l.), anélkül azonban, hogy a talány megfejtése — mint *Bacher* megdönhetetlen módon kimutatta — sikerült volna neki.

A nehézség röviden a következő: a talmudi irodalom egy némely helyén (b. Megilla 18 a, b. Sabbáth 115 a, Szóferim I, 7. Maszecheth Széfer Thóra I, 8) az idegen nyelvű bibliák között említve van olyan is, mely *ibrith* (יְבִרִית) nyelven, illetőleg írásjegyekkel van írva; az ezen szónak megfelelő gentilicium úgy hangzik, hogy *ibrim* (עִבְרִים). A nehézség már most az, hogy ezen szó közönségesen hébert^e jelent, tehát nem jelent idegen népet vagy nyelvet, hogy került mégis a kopt, a méd, az élami s a görög nyelvek közé?

Blau azt igyekszik kimutatni, hogy יְבִרִית az ó-héber írást jelenti; ezzel azonban ellenkezik a hagyományos felfogás, mely szerint a kitétel valamely fordításra vonatkozik (*Blau* maga

mondja: »A talmud, amint az összefüggésből kitünik, a barajthát fordításokra vonatkoztatja», a mi az egyetlen helyes magyarázata.

Bacher, a ki egy kis szövegjavítással él, azt állítván, hogy עִבְרִית helyett עֲרָבִית »arabs« olvasandó, ily módon egyetértésben van ugyan a hagyományos felfogással annyiban, hogy idegen nyelvről van szó, de mégsem keresi ez idegen nyelv hazáját ott, ahol azt a régi magyarázók keresni szokták, t. i. északon (Rasi: כתב של עֲרָבִי דְהַרְרִי, 1. ספר אֵילֵּן: Szóferim idézett helyéhez). Bacher továbbá azt állítja, hogy az ő föltevése alapján a sorrendet is értjük, mely szerint a barajtha az idegen nyelveket felsorolja. »Oly annyira nem lehet a sorrendet igazolni az érintett föltevés szerint, hogy egy pár mondattal később maga Bacher kénytelen a föltevése kedvéért a Sabbáth 115 a-ban idézett barajtha sorrendét megváltoztatni. A legnyomósabb ellenvetés azonban Bacher felfogása ellen természetesen mégis csak az marad, hogy korrigálni kell a szöveget oly körülmények között, midőn az állítólagos hibának keletkezését nem bírjuk magunknak megmagyarázni, mert hisz még a fölületesen gondolkodó másoló is észrevehette, hogy az említett helyeken nem lehet a héberrel szó, hanem csakis valamely idegen nyelvről, miért csempészte volna tehát az עִבְרִית szót a szövegbe?»

Nyilván való tehát, hogy a szót másképen kell magyarázni. S itt nagyon kapóra jön azon körülmény, hogy a szíriben van egy hasonhangzású szó, אִיבְרִיָּה (Payne Smith, *Thesaurus Syriacus* col. 20) vagy אִיבְרִיָּה (u. o. col. 136), mely iberust jelent, természetesen nem olyan iberust, kinck nemzetisége a spanyol félszigeten lakott, hanem ázsiai (kaukázusi) iberust. Bar-Áli szótárában található p. o. אִיבְרִיָּה דְאַתְּן דְּרִינָא az iberusok vagyis georgiaiak; יַמָּא דְאִיבְרִיָּה az iberusok tengere = kaspai tenger; az ország maga אִיבְרִיָּה (olvasd iberija) = Iberia; אִיבְרִיָּה דְאִיבְרִיָּה »az iberusok melegforrása« egy helységnév, melyet Assemáni idéz: *Bibl. Orient.*, I, p. 406, no. 76 és utána Wright, *The Chronicle of Joshua the Stylite*, p. 24, jegyzet.

Ha már most a térképre nézünk (előttem Jausz György történelmi földrajzi iskolai atlaszá fekszik) azt látjuk, hogy

Élő-Ázsiában, a görög s görögösített tartományoktól eltekintve, a következő országok vannak: Ibéria, Média, Elymais (Assyria) és Arménia; a zsidók alig is ismertek ezeken kívül más országokat Ázsiában, és ha ismertek is, mint p. o. Indiát, nem ismerték azoknak nyelvét és írását, vagy nem laktak bennök zsidók, a kik miatt az illető országgal foglalkozni kellett volna.

A kérdéses עִבְרִית szó nézetem szerint annyi mint iberus nyelv vagy írás, עִבְרִיָּה az iberusok. A héber עִבְרִיָּה teljesen megfelel a szír אִיבְרִיָּה alaknak, leszámítva a kezdő torokhangot. Ámde itt már csakugyan közreműködhetett a másolói gondatlanság, lévén legalább a szemnek עִבְרִיָּה sokkal szokottabb s tetszetősebb mint אִיבְרִיָּה, úgyszintén עִבְרִיָּה szokottabb mint אִיבְרִיָּה. De nem is szükséges másolói kibát föltételezni; a változás interdiálektikus hangalakuláson alapulhat. Az a pár hely, melyben עִבְרִיָּה s עִבְרִיָּה előfordul, palesztinai termék (barajtha) s ismeretes dolog, hogy Palesztinában elmosódott az א e y közti különbség (b. Megilla 24 b, j. Berachoth 4 d, j. Pea 20 b, j. Sabbáth 9 b) v. ö. *Eisler, A gyökébeli hangok interdiálektikus változásai az aram nyelvekben*, 28. l.

Azon föltevés mellett, hogy עִבְרִיָּה iberusok, עִבְרִיָּה iberusul megértjük azt is, hogy miért iratik e szó jod betűvel az ך után. Utána néztem ugyanis s azt találtam, hogy b. Sabb. 115 a az עִבְרִיָּה szó az összes kiadásokban plene van írva (bécsi Schmidt, bécsi Schlossberg, prágai, vilnai, varsói stb.), holott a közönséges עִבְרִיָּה szó, mely hébert jelent, sohasem iratik jod betűvel (p. o. b. Gittin 87b a misnában יַם שִׁבְרִיָּה יַם עִבְרִיָּה). Ezen jelenség különösen felötlik az Áruchban, ahol egy sereg עִבְרִיָּה citatum közt egyszerre csak עִבְרִיָּה plene idéztetik (Kohut kiadása, VI, 161. b). Nem akarok ezen körülményre igen nagy súlyt fektetni, már azért sem, mivel a többi helyeken hiányzik a jod: de mégis áll azon igazság, hogy itt csakis a plene írás van helyén és a talmudnak jövődöbéli kritikai kiadója kell, hogy ezen ténynyel számot vessen; Blau és Bacher legalább is nem pontosak, midőn b. Sabb. 115. a-ból עִבְרִיָּה alakot idéznek. Mondanom sem kell, hogy a plene írás egyenesen kizárja azt a föltevést, hogy עִבְרִיָּה helyett עֲרָבִית olvasandó.

Nézzük már most magát a helyet (b. Sabb. 115 a): *הוּ הָיָה כְּמוֹן נִפְשֵׁי מֵדֵי עִלְמֵי קֹפְטִים* *ha irva voltak kopt, méd, iber, élamí s görög nyelven* . . . Föl vannak sorolva a kop-ton kívül azon ázsiai nyelvek, melyeket a zsidók ismerhettek; az aram szándékosan kihagyva, mivel az nem tartozik a *לעִמָּוִת* *barbár* nyelvek közé, hisz a zsidók is beszélték. A sorrend, melyben a nyelvek felsoroltatnak, nem földrajzi, hanem climax-szerű (fokozatos): az elgörögösödött Egyiptomban vajmi kevés zsidó használhatta a kopt nyelvet (e nyelvről l. *Jewishich Quarterly Review* VI, 247), több lehetett a méd, az iber, az élamí (részben ide tartozik Babylonia is tömeges zsidó lakosságával) s legtöbb a görög zsidó. A másik főhelyen (b. Megilla 18 a) a sorrend annyiban különbözik, hogy az *iber* rög-tön a *kopt* után következik, a mi a dologra nézve teljesen irrelevans; a Dikduké Szóferim nyomán — mint Blau is megjegyzi — kiegészítendő *מֵדֵי לְמִדִּים* Szóferim. I, 7. (a vilnai kiadás szerint I, 6) kimaradt a kopt, de mint új nyelv hozzájárult *אֲרִימֵי*; a *Szefer-thóra* tractatus nyomán Bacher s mások is *אֲרִימֵי* helyett *עִלְמֵי* szót olvas. Én azt gyanitom, hogy inkább *אֲרִימֵי* volna helyén, mivel, mint fent érintettük, még Arménia említése is várható volna; a másolónak természetesen jobban tetszett a szokott *אֲרִימֵי* — pedig ahelyett rendezen *הַרְיָנוּס* van — mint a szokatlan *אֲרִימֵי* a mi nem zárja ki, hogy ez jó forráson alapszik s eredetileg megvolt a főhelyeken is. Amde ez csak conjectura. — Ilyen módon az egész tárgyat jól tető alá lehet hozni és a »talány« meg van fejtve.

Háttra van még azt kutatni, vajjon csakugyan laktak-e zsidók Ibériában? volt-e Ibériában külön irodalmi nyelv? Megvallom, hogy e kérdésekre nem bírok határozott választ adni, de meddőnek tartom magának a kérdésnek felvetését. Mert először is beszélhet a talmud a dologról tisztán akadémi-kusan, aztán pedig a kopra, élamira, médra stb. ugyanazon joggal lehetne kérdezni. Mégis utalok arra, hogy azok a tudósok (felsoroltam őket *Monatschrift* XXXIX. 2.) akik a talmudi *אֲרִימֵי* alatt Ibériát értik, azt is bizonyítgatják, hogy Ibériát jól ismerték a zsidók és laktak is benne. Azon körülmény továbbá, hogy a görög s latin írók az iberusokat *georgi*-nak, azaz földmivelőknek mondják, ellentétben a nomád szittyákkal (Plinius IV, 12), melynél fogva magát az orszá-

got is Georgiának nevezik — ezen körülmény arra enged következtetni, hogy Ibériában bizonyos kultúra is uralkodott s kultúra nem képzelhető irodalmi nyelv nélkül.

Budapest.

DR. KRAUSZ SÁMUEL.

TUDOMÁNYOS APRÓSÁGOK.

Tóbiás könyvének görög czíme: *βιβλος λόγων Τοβίτ.* Nem lehet kételkedni abban, hogy ez a héber *סֵפֶר דְּבַרֵי טוֹבִיָּא* hű fordítása. Ez okból maradt el nézetem szerint a névelő, mert a héber eredetiben sem volt. Fritzsche (exeg. Handbuch z. d. Apokryphen, Lipsce 1853, II 21) máskép magyarázza a mi fölösleges. A czímet sem lehet másképen, mint az adott módon magyarázni, a melyet határozottabban hangsúlyozhatott volna Fritzsche az i. h. *סֵפֶר דְּבַרֵי טוֹבִיָּא* mint hasonló könyvelnevezések, kétértelmű: vagy a *Tóbiás históriájáról szoló* vagy pedig a *Tóbiás által szerzett* könyvet jelenti. Eredetileg minden ily czím az első jelentéssel bír, később azonban midőn az ujhéber nyelv mind erősebbé és erősebbé vált, a *טוֹבִיָּא* alatt a szerzőséget értették, mert a »történet«: *טוֹבִיָּא* (= aram *עִבְרָא*) szóval jelöltetett. A szóban forgó apokrif irat szerzője tehát a nevezett czímmel a »Tóbiás történetét« jelölte, későbbiek azonban Tóbiást tették meg szerzőnek. Hasonló eseteket l. Tanulmányaimban 26. lap. Helytelenül mondja tehát Fritzsche id. helyen: »Es wird allerdings die Meinung gewesen sein, dass T(obit) das Buch auch selbst verfasste, aber dies liegt nicht im Titel und brauchte der Titel nicht zu besagen.« Ellenkezőleg ez épen a titulus félreértéséből keletkezett. Ezen alkalommal megjegyzem, hogy Luk. 3, 4 Ézsaiást *ἐν βιβλίῳ λόγων Ἠσαίου* szavakkal idézi, a mi *סֵפֶר יִשְׁעִיָּה*-nak felel meg.

Nestle E. tudós művében »Marginalien und Materialien«, mely folyóiratunk ezidei egyik számában ismertette lett, sok érdekes apróságot ölel föl, a melyek némelyikéhez kisebb észrevételeket fűzünk.

Marginalien 13. lap Birák 3, 20. 24. alkalmából szó van a szükséghely szír nevérol. Helyesen jegyzi meg N., hogy

שם זה ily lokalitást jelent és nem »cold waterbathroom«-ot, mint Wright és Duval gondolták. Hivatkozhatott volna a talmudra, a hol ez a megnevezés igen gyakori (pl. misna Meg. 3, 3). Ha a zsidó irodalmat nem tekintenék hamupipőkének, az ilyen félreértések nem is keletkezhetnének.

Tischendorf. Vetus Testamentum⁶ nyomán Tanulmányaimban 32. lap, azt állítottam, hogy a codex Alexandrinusban a görög Ezra Ἐζρας ὁ ἱερευς-nak nevezetik és azon feltevésnek adtam kifejezést, hogy a kanonikus Ezra-könyv is ezen teljes névvel birt, mert Ben Ásernál találjuk ezt a címet. אֲשֶׁר עֲבַד אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל. Örömmel olvasom most Nestlenél (u. o. 29. lap) annak a kimutatását, hogy az Alexandrinusban a héber Ezra is ὁ ἱερευς melléknevet viseli. Eme elnevezésben semmi feltűnő nincs, minthogy az nem más, mint az ősi teljes héber könyvcím hű fordítása. Ben Áser és a codex Alexandrinus! Érdekes találkozás.

59 és köv. ll. arabs párhuzamok vannak összeállítva az Ó és Uj-Testamentomhoz. Az utóbbiak között Máté 7. 8 azon mondasághoz is: a ki keres, talál. Mindenkinek eszébe jut az ismert talmudi mondás. Érdekes a két tétel egymás mellé állítása: Ujt. 7. vers «ζητετε, καὶ εὐρήσατε»; 8. v. «καὶ ὁ ζητῶν εὐρήσκει» = keressetek és találni fogtok; a ki keres, talál. A talmudban (l. Megilla 6. b 6. sör) ez a tétel így hangzik: וְאִשֶׁר יִרְדָּף אַחַר הַיְיָ לֵב יָחֵד אֵלֶיךָ וְלֹא מִצְוָתוֹ אֵלֶיךָ וְלֹא מִצְוָתוֹ אֵלֶיךָ נִמְצָא וְלֹא מִצְוָתוֹ אֵלֶיךָ נִמְצָא. Nem lehet kétséges, hogy a főtétel יִרְדָּף אֵלֶיךָ sokkal régiebb, mint az amóra Jiczchak (3. század vége). Az ő nevéhez valószínűleg csak a mondás variálása fűződik, a mint az a talmudban szokásos, hogy valamely mondás annak nevében közöltetik, a ki valamit változtatott rajta, akár hozzátétel akár elvétel által. Egész biztos, hogy a szóban forgó tétel eredetileg népies mondás volt, a mely csak később nyert vallásos tartalmat és jelentőséget.

A Vulgata 400 éves jubileumára 1892 nov. 9-ére Nestle egy kis iratot tett közzé, a mely szintén be foglaltatik az előtünk f. kvő kötetben. Bevezetésül ismerteti VIII. Kelemen pápa rendeletét a Vulgata kiadásáról, a mely mint előszó jelent meg. Ennek egyik pontja az a tilalom, hogy a kiadott, a vatikáni nyomdából kikerült bibliát a legközelebbi tíz éven

belül senkinek sem szabad újból nyomatni. Mindazok a nyomdászok és könyvkereskedők, a kik ezen rendelet ellen vételenek, egyéb a pápa belátásától és hatalmától függő esetleges büntetésen kívül a nagy excommunicatiót vonják magukra. Azt hiszem, hogy ez a pápai edictum az összes ily irányu rabbinikus approbációknak az őse. Azok is a legközelebbi tíz évről és a chéremről szoktak szólni.

A 6. lapon N túlzottnak tartja szt. Ágot azon állítását, hogy a latin biblia-fordítók meg sem számlálhatók. Mi nem. Nem szabad a régi kort a ránk maradt irodalomból készült szemüvegen át nézni. Épúgy mint a zsidóknál, a hol az írástudók a héber eredetit értették, kétségtelenül sokféle aramfordítás létezett a zsinagógái szükséglet kielégítésére, épúgy létezhetett az afrikai keresztényeknél sokféle a görögből folyt latin bibliafordítás, minthogy sokan birták mindkét nyelvet.

Végül nem állhatok ellen, hogy ne idézzem a következő helyet (u. o.), a mely egy erős protestáns szellemű német theologus szájában igen örvendetes: »Es gibt drei auserwählte Nationen der alten Welt, Juden, Griechen und Römer, drei auserwählte Städte, Rom, Athen, Jerusalem, drei auserwählte Sprachen, Hebräisch, Griechisch und Lateinisch, Hebräisch die Sprache der Religion, Griechisch die der Kultur, Lateinisch die der Macht und des Rechts. Es wäre eine schöne Aufgabe zu zeigen, welchen Anteil jede dieser Sprachen an den Schaffung und Verbreitung unseren heutigen Bildung gehabt.«

Budapest.

DR. BLAU LAJOS.

LAU

mint fordítását Averroes kommentárjának Arisztoteles Metafizikájáról. Azonkívül fordított még sok arithmetikai, fizikai és geometriai munkát. Vitáját Ibn Kaspival ismerjük Perles ismertetéséből. Itt csak azt jegyezzük meg, hogy szemére lobbantja Ibn Kaspinak tréfás hangját a komoly dolgokról, holott Kalonymos maga is abba a hibába esik az Even Bochan és Mászechesz Purimjában.

Az *אין כבוד* tulajdonképpeni utánzása Penini Bechinász Ólámjának és Koheletnek Czelja, hogy feltüntesse a kor ferdeségeit és fonákságait. S mikor az ostort suhogtatja, magát sem kiméli. A mű 19 cikkelyből áll és beszél kezdetben magáról a szerzről, aztán az emberi dolgok értéktelenségéről, közben Istenhez fordul imával, folytatja egy párbeszéddel a test és a lélek között és befejezi Izraél szenvedéseivel. A műnek legérdekesebb része éppen ez a befejezése. E munkáját valószínűleg még akkor végezte be, midőn Manuellt még nem ismerte.

אין כבוד paródia a Megilla traktátusra. Amilyen pesszímista az Even Bochanban, olyan vig kedélyt és humort mutat ezen művében. Ezt már Olaszországban írta, mert említ olasz ételeket (maccaroni). Graetz szerint *אין כבוד* alatt Manuellt érti. A művet nem igen olvasták, legalább arra vall, hogy kevés kézirat maradt reánk a régi időkben. Még megjegyzendő, hogy nem azonos a *אין כבוד*-mal, mely azonos tárgyú munka ugyan, de más a szerzője. Általában a Mászechesz Purimnak sok utánzója akadt.

Kalonymost még azonkívül is sok munka szerzőjének mondják, de jogtalanul.

Idős Kalonymos b. David. Nem tévesztendő össze egy hasonló névű nápolyi orvossal, ki csak a 16. században élt. A mi Kalonymosunk a 14. században élt és híres volt mint fordító. Lefordította Averroesnek Gazzali ellen írt munkáját, melynek héber czime: *הפלת ההפלה*. A lebontás lebontása.

Aron Kohen: Kiváló liturgista. Nagy tudós családból származik. Apját nem ismerjük, de ugy nagy, mint ősapját igen gyakran idézi. Születése és halála éve bizonytalan, de annyit tudunk róla, hogy az 1306-iki száműzetés folytán kivándorolt a Provenceből és megírta az Orchósz Chajjim cz. művét. Téves azon nézet, mintha Áscher b. Jechiel (Ros) tanítványa

IRODALOM.

FRANCZIAORSZÁG ZSIDÓ IRÓI A XIV. SZÁZADBAN.

(Folytatás és vége.)

Averroesnek Aristoteles fizikájáról írt kommentárját illetőleg megjegyzendő, hogy van még egy fordítás Zerachjah b. Sealtieltől is, amelyet Kalonymos talán ismert, de semmi sem bizonyítja, hogy használta volna. Levi b. Gerson az ő kommentárjában már Kalonymost használja szöveg gyanánt. A fordításból sok kéziratunk van, amelyeken sokszor oldaljegyzetek is találhatók. Ugyancsak ő fordította Averroes egyik munkáját a létezés és elpusztulásról is *אין כבוד* czimmal. Ez a munka is megvan számos kéziratban.

Averroes kommentálta Aristoteles művét a Meteorokról, amelyet aztán Kalonymus lefordított héberre *אבות השמים* czimmal. Ezen fordításon mindössze 19 napig dolgozott. Ebből is sok a kézirat.

A »tiszta testvérek« encyclopaediáját arabból fordította *אבות בעלי חיים* — értekezés az élő lényekről — czim alatt. Mindössze egy hétig dolgozott rajta. A fordítást barátjai unszolására végezte. Tartalma: védi az emberek fölényét az összes létező, élő lények fölött. A vitánál jelen vannak a szellemek királya, a különböző állatok ügyvivői és minden egyes nemzet képviselője. Maga Kalonymos megjegyzi a bevezetésben, hogy a mű sok erkölcsi tanúságot is tartalmaz és nem írta csupán csak szórakozásra. Érdekes a munkában, hogy midőn a görögök képviselője eldicsekszik a görög műveltséggel, a szellemek királya közbeveti, hogy a görögök műveltségüket csak a zsidóknak köszönhetik, akiktől ezt Ptolomeusz idejében nyerték. A *אין כבוד* már fent említettük,

valna. Ő maga mesterének R. Schemtov Falcont mondja. R. Schemtov azon rabbi, ki levelezésben állott Salamon b. Adréttel. Az az Ascher, kit szerzőnk többször iléz, nem Ascher b. Jechiel, hanem Ascher b. Mesullam Lunelből.

Az Orchósz Chajjim rituális törvénykönyv és két részből áll. Az egyik rész már nyomtatásban is megjelent, a másik még kézirat és két példányban van még. A két kézirat némi eltéréseket mutat fel, különösen az idézett nevekben. Megjegyzendő, hogy az Orchósz Chajjim rövidítve is megjelent Kolbó név alatt, némelykor **ספר חכמים** czimmel. A rövidítést — Ibn Jachja szerint — Schemarjah b. Szimcha csinálta. A Kolbó ismert könyv és gyakrabban idézik, mint az eredeti Orchósz Chajjimit.

David D' Estella. Héber neve *Kochabi* (csillag, utalás *Estellára*). Életéről semmi adatunk nincsen. Anyait tudunk mindössze, hogy műveit nem Estellában, Navarra tartományában, hanem a Provenceban írta. Művei: **ספר דוד** két részből áll és megelőzőleg egy bevezetésből. Az első részben tárgyalja a teremtést semmiből, a szabad akaratot és a Gondviselésben való hitet, a kinyilatkoztatást, a jutalmat és büntetést (a tulvilágon), a Messiás eljövételét és a feltámadást. Ugyanazon methodus, melyet Gerzonidesz követ a Milchamosz Ádonaj-ban. A második rész tárgya: a praktikus theologia, azaz a törvények.

שלושה קיי Három részből áll, a melyek közül az első **בית אל**, mert ebben bizonyítja a szeretetet Isten iránt. A második rész a test és a lélekről, a harmadik a társadalmi viszonyokról szól. Minden **בית** feloszlik **שלושה**-ra. A mű bevezetése költeménnyel végződik, mely a David Koc'avi nevet mutatja akrosztichonban. Kevés autort czítál, köztük azonban Majmunit. Csak egy kéziratban van meg. Ebben a munkában érdekes az is, hogy a bevezetésben felemlíti a francia-zsidó tudósokat. Szokásos még neki tulajdonítani a **בית אל** cz művet is, de ez nem egyéb, mint a **שלושה קיי** egyik része.

Kaspi József. Filozofus és exegéta.

József b. Abba Mari b. József b. Jakob Kaspi, kortársa Kalonymosnak, egyike a legtekintélyesebbeknek. Nevét L'argentiére városa után nyerte. Sokszor *de Largentiera* név alatt találjuk, de már bebizonyították, hogy azonos a De Kaspi-

val. Születése évét megtudjuk pentateuch kommentárjából, mely 1316-ban iratott és hol szerzője harminczhét évesnek mondja magát. Így tehát 1279-ben született. Halála évét 1340-re szokás tenni. Ez azonban még bebizonyítva nincsen. Tény, hogy 1331-ben megszűnik irodalmi munkássága.

Házass élete, úgy látszik nem volt boldog. Két fia és egy leánya volt. Műveiben sokat beszél szenvedéseiről, a nélkül, hogy szenvedéseit megnevezné. Meglehet, hogy utal a »pásztorok üldözésére«.

Irodalmi működését már korán kezdte. Harmincz éves korában a filozófiai tudományok ápolásához látott és ezental nagyon is rajongott értük. Azonkívül nagy előszeretettel miveli a mystikus és allegorikus magyarázatot; különös tisztelettel szól Majmuniról és sajnálja, hogy nem élt az ő idejében. Majm. szava mindig döntő súlyyal bír nála. Sőt buzgalmában annyira ment, hogy elutazott Egyiptomba abban a hiszemben, hog a filozófiai tudomány forrásánál többet fog meríteni. Nagyon csalódott. Majm. utódjai, II. Ábrahám s a többi egyiptomi rabbi nagyon vallásos volt ugyan, de a filozófiához már vajmi keveset értenek.

Műveit kellően osztályozni kissé nehéz. Első sorban említendő Abulvalidra való kommentárja **פירוש** v. **פירוש** névvel. Itt héber fordítást használt, alkalmasint Juda ibn Tibbont. Ábrahám Ibn Ezra pentateuch kommentárjára két magyarázatot írt. Az egyik czime **פירוש** **בני**, a hol a **בני** szó a nevére utal. Ezen kommentárjában meg mellozi a »*stikos helyek*« magyarázását. Ezt egy másik kommentárjában teszi, melynek czime: **פי הקומות של**.

פירוש összefoglalása Averroes kommentárjainak Aristotelesz ethikájára és Plató republikájára. Itt is héber fordítást használ: a marseillei Samuelét **פירוש** v. **פירוש** »Kaspi végrendelete« v. »ethikai könyv«. Ebben sok életrajzi adat található az ethikai szabályokon kívül. Az embereket két osztályba sorozza, olyanba, mely magát filozofusnak tartja és gunytt úz a rabbinikus törvényekből és olyanba, mely általában nem is ismeri a filozófiát és mégis megveti. Aztán beszél magáról, hogy fiatal korában már sok talmudot tanult.

A bibliai könnyvekre való kommentárjainak gyűjtő neve: **פירוש**. Ezekből sok elveszett. Ezen kommentárjai közül

említendő; *ספר רש"י* hasonló Rasi és Ibn Ezra kommentárjához, de minden mystikus magyarázat nélkül. Ezen kommentárját említi a Moreh kommentárjában: *ספר רש"י*. Ebben igazolja eltéréseit Ibn Ezra és Majmunitól. Mind a két munka elveszett; *ספר סניב* Megemlíti kommentárjában a Sirlmak könyvére. Állítólag 110 ellentétet talál a pentateuch és a próféták könyveiben és itt kiegyenlíti. A munka elveszett; *ספר קצ"ו* v. *ספר קצ"ו* néven is ismeretes. A könyv egy kis logika; *ספר דמוקות* v. *ספר דמוקות* Grammatikai munka végén szó-tárral. Mint mondja, csak általános szabályokat és a legszükségesebbet akarja nyújtani, a hogy a szent nyelvet megtanulhassák. A munkának 73 fejezete van. Az első a 22 betűről szól és magyarázza a betűk sorrendjét: »Alef« pl. tanulci, hogy az ember vehessen »bájiszt« (házat) stb. Érdekes, hogy itt azt kívánja, hogy a szótárak olyan szókat is tartalmazzanak, melyeket a héber irodalomban nem találunk; *ספר שלח*. Ebben bizonyítja, mennyire szükséges, hogy a Sztirás eredeti nyelvén és nem fordításokban ismerjük meg. Aztán megmagyarázza a különbséget a valódi és álprófeta között, beszél még a csodákról. *ספר סניב* v. *ספר סניב*. Ebben megakarja magyarázni a tóra mysteriumait az u. n. *ספר סניב*-t. A mű két részből áll: általános és részleges. Ezen munkát erősen megkritizálták, különösen Kalonymos b. Kalonymos. A mű semmi újat nem tartalmaz. A tóra szerinte feloszlik kétféle anyagra (סניב): elbeszélés és törvény. Aztán mondja, hogy Mózes a legmagasabb tökélyt elérte, hogy nem kell mindent csodának tekinteni, a mit első pillanatra talán nem látunk természetesnek. A törvények megmagyarázásában itt-ott Majm. ellen is foglal állást. Ezek után az általános szabályokat alkalmazza a Sztirás egyes helyeire. *ספר מורי* nincs meg. Ebben a teremtés történetéről szóló párhuzamos helyeket magyarázza. *ספר מורי* Jóbkomentár. Ebben is eltér Majmunitól sok dolog magyarázatában. — *ספר מורי* Négy részből áll. Az elsőben összegyűjti azon helyeket a pentateuchusban, melyeket el kell hinn; a másodikban a megfelelő helyeket Ezsajásban, a 3-ban Ezekielben és a 4. Zechariájban. A bevezetésben igazolja magát, hogy mért lépte át e munkájában a határt, melyet a talmudtudósok szabtak. Azonkívül magyarázza az Elohim és Adonaj neveket és e két nevet együttvéve (Adonáj Elohim). Ezra és a Chronikára *ספר מורי*

ezimű kommentárt irt. *ספר מורי* neve a Ruth és sirlmak könyvére írott kommentárjának. Ruth könyvének — így mondja — czélja David genealogiája, de van azonkívül még morális czélzata is; *ספר מורי* neve Eszter kommentárjának. Itt életrajzi adatokat is találunk. A könyvről mondja, hogy Mordechaj irta isteni inspirációra; Kohelet kommentárjának a neve: *ספר מורי* míg a Proverbiákra való kommentárjának a neve: *ספר מורי* a neve. Itt válaszol azon támadásokra, melyeket különböző oldalról ellene intéztek. A Kohelet kommentárjához tartozik az Én. Én. is, a mennyiben ugyanazon neve van. Ebben symbolikus magyarázatot alkalmaz. Így pl. »A legszebb az asszonyok közül« az intellektust képviseli.

A keresztények ama theoriái ellen, mintha a Szentírás csak földi javakat helyezne kilátásba, ő ellenkezőleg azt bizonyítja, hogy örök életet is biztosít. Ezen tanokat a *ספר מורי*-ban fejtegeti, míg az *ספר מורי* és *ספר מורי* kommentárok a Moreh-re. Az »Amude Keszef« sokszor *ספר מורי* név alatt is idéztetik. A Moreh kommentárjában Sam. ibn Tibbon fordítását használja, de használja Schem Tob ibn Falaquerát is. Érdekes, hogy azon helyeken, hol Majm. kissé nehezen érthető meg, ő saját nézetét Majmunira oltroyálja, ami miatt későbbben támadták.

A *ספר מורי* v. *ספר מורי* függelék a Meczoréf Lekeszefhez. Itt még 28 kérdést vet fel, melyeket megvilágít. Ilyenek a tetragrammaton, Isten tekintélye stb.

Grammatikai munkáihoz tartozik a *ספר מורי*. Már a mű bevezetésében utal arra, mennyire szükséges a Sztirás szavait ismerni. A szavaknak rendesen csak egy értelmük van, a többi mind csak átvitt értelemben használható. Így pl. *ספר מורי*-a dolgokat egymáshoz kötni, azért = testvér, mint a kik egymáshoz vannak kötve és = rét, mert ott az állatok is egymás mellett vannak. Munkáit ő maga sorolja fel a *ספר מורי* cz. rövid munkájában. Joggatlanul neki tulajdonítják még a *ספר מורי*-ot. Irt még ezenkívül egynehány liturgiái darabot.

Módszerre nagyon zavaros. A kabbalisták rajonganak érte és pl. Mózes Rieti, ki Manuelló »*Pokol és Paradisom*« cz. költeményét utánozza, Kaspit a menyországba helyezi. Másrészt meg támadásoknak volt kitéve, mint azt már Duran Simeonnál láttuk.

Abba Mari b. Eligdor. Sokoldalulag képzett ember. Foglalkozik a talmudi tanulmányokkal, bibliai exegississel, theosófia és filozófiával. Lattesz Izsák nagyon szépen nyilatkozik tudományosságáról Szerinte magyarázatot irt volna a pentateuchhoz és Jób könyvére. Azonkívül ő magyarázta a Pirké di Rabbi Eliezert. Kommentárt irt Arisztoteles logika, fizika és metafizika könyveire. Más forrás szerint ő kommentálta az Énekek Énekét és a teremtésről szóló fejezetet. Mi csak annyit tudunk róla, hogy a marseilli Samuel nála tanult asztronomiát 1322 előtt. Hogy valamikor fogságba került volna fentevezett Samuellaal együtt, ez Graetz tévedése. Megjegyzendő hogy Jób kommentárja öt példányban van meg. Ebben a kommentárban egészen Majm. felfogásának hódol. A szerzőséget Mózesnek tulajdonítja. Az Én. Énekéhez irt és neki tulajdonított kommentár valószínűleg a narbonni Mózestól ered.

Samuel de Marseille. Közönségesen Miles di Marseillenek nevezik (Miles (olv. Mil) rövidítése Samuelnek). Kiváló fordító. Született 1294-ben. Már fiatal kora óta hajlandóságot mutat a tudomány iránt. 1322-ben fogságba került egy még eddig ki nem derített okból. A fogságot sok hitrokona osztotta meg vele. 1324-ben már Spanyolországban van. Fordításaiiban kiváló gondot helyezett a szövegre. Semmi fáradságot nem kímélt, hogy a legjobb szövegek birtokába jusson. Ime fordításai השאלות הדבריות מהרמב"ם אשר לפירושם. Fordítása ama fejtetéseknek, melyek Averroes kommentárjaiban homályosak. 2. Averroes kommentárjának Aristoteles etikájáról való fordítása; 3. Ugyancsak Averroes kommentárjának a fordítása Plato politikájára; 4. Averroes kommentárjának Aristoteles Organumjára való fordítása; Azonkívül fordította egy részét Euclidesek, a mivel Kalonymos fordítását tökéletesítette és sok asztronómiai könyvet.

Jerucham. Meschullam fia és egyike a Provence számkivetéseinek. Születési helye bizonytalan. Munkái:

1. ספר מישורים. A munka arra való, hogy egyesek, kik a talmudi forrásokat nem találhatják meg, utbaigazítást nyerjenek a vallásos dolgokban. A mű 32 fejezetre (בתים) oszlik. A nagy olvasottság, melynek a Széfer Mésárim örvendett, arra bírta a szerzőt, hogy kodifikálja a zsidó szertartásokat. Ezt a מורה אדם אחת-ban teszi; hol az első rész azon köteles-

ségekkel foglalkozik, melyek a házasság előtt illetik meg az embert. a másik rész a házasság utániakra vonatkozik.

Todros Todrosi. Todros b. Mesullam b. David Todrosi vagy csak közönségesen Todros Todrosi. Születése évét Brüll 1314-re teszi, de nem okolja meg. Ime fordításai:

עין משפט הדרישים. Fordítása Alfárabának és 60 tant tartalmaz Aristotelestől. A fordítást husz éves korában fejezte be. 2. Fordítása egyes fejezeteknek, melyek a fizika és metafizika vonatkoznak, kivonatolva Avicenna הצלת הדין cz. munkájából; באר בן הרד"ק לספר השו"ת של הרמב"ם Aristoteles Rhetorikájára Averroestől való kommentár. Barátjai unszolására írta; השי"ה Fordítása Aristoteles Poetikája magyarázatának Averroestől, végre tőle ered még Averroes három értekezésének a fordítása: A lényekről mint olyanokról, melyek lehetségesek, melyek szükségesek mások által és szükségesek maguk által; a fentebbi bővebb magyarázása; arról, hogy a dolgok Istennel már meglévőnek még mielőtt tényleg léteznek; végre ההלכות אשר בשיעור Averroes értekezésének az anyagi szellemről való fordítása. Még tévesen neki tulajdonítanak több fordítást. Ezek azonban Kalonymostól erednek.

A Nathan-családnak a tudósai.

A család irodalmi munkásságot fejtett ki a 14. és 15. században. Valószínűleg e családból származott Don Vidal Salamon Nathan is, kinek sirkövét a toulonsi muzeum őrzi. E családnak a Provenceba lakó tagjai a következők:

Juda b. Salamon Nathan, Maestro Bongodas melléknévvel. Valószínűleg Avignonban született, legalább ott találjuk családjá tagjait. Halála és születési éve bizonytalan. Ime a munkák lajstroma, melyeket neki tulajdoníthatunk.

כלל קצ"ה מהש"ס הנפירים Arabból fordított. E kézirat megvan Steinschneider birtokában, ki az író és a fordító előszavát reprodukálja és röviden leírja a kézirat tartalmát. Maga Juda mondja, hogy még fiatal korában látott hozzá a fordításhoz. Valószínűleg ez szerzőnk legelső munkája; a filozófusok célja. Gazzali írta és szerzőnk fordította. Ezt a munkát kétszer írta meg, mert az első fordítás elveszett. A második fordítás több kéziratban van meg; Liber de Cervicalibus capitis Ibn Wafidól. A mű

arabul íratott és 27 fejezetre oszlik; *התלפוח הדבור כמות כפי* Arnould de Willeneuve munkájának rövidített fordítása. Két kéziratban van meg, a melyek közül az egyikből a fordító neve hiányzik; *Értekezés a lázokról*, ugyancsak Ibn Waffidtól és folytatása a Liber de Cervicalibusnak. Számos kéziratban van meg és a szerző említésével.

Eredeti munkái közül megemlítendők: a levele. Tartalma valószínűleg azok ellen irányul, kik a filozófiának opponáltak; *סוד הסודות* Tartalmaz több receptet különféle betegségek ellen. Ebben a munkában semmi rendszer nem található.

Azon tudományos emberék, kik a *Mordchaj Nathan* nevet viselik, igen gyakran alig különböztethetők meg egymástól.

A cyclusokról (*תקופות*) szól azon levél, melynek czime: *האמת ששלח המאיר הגדול מן מדינת סן* valószínűleg, hogy azonos azon Mordechajjal, a kivel Kohn József (megh. 1480.) levelezett.

Izsak Nathan *ישע בן יצחק* valószínűleg unokája Judának. Születése és halála éve bizonytalan. Művei a következők:

Két vallási vitairat a konvertita Hieronymus de Santa Fé ellen. A munkákból csak a czim ismeretes: *מבצר יצחק* és *הוכחה בטענה*; Egy theologiai filosofikus munka, melynek a czime ismeretlen. Két kéziratban van meg; *מאמר דברים* a nevelésről; *מאמר נתיב* v. *מאמר יתיב* Első kísérlete egy héber konkordantiának. Nem teljes és nem is pontos. Kevés kéziratban van meg. Czelja kettős. Először megakadályozza, hogy mint azelőtt Hieronymus de Santa Fé tette, kiforgassák a bibliai verseket és rosszul idézzék, másrészt megkönnyíti a magyarázást.

Vidal és Salves Vidal de Bourian, orvosok. Maestro Vidal de Bourian, valószínűleg arleszi születésű, orvos volt és nagyon keveset tudunk róla. A Salves név nagyon gyakori a Provenceban.

Levi b. Gerson. Héber *לוי* neve és latinul *Magister Leo Hebraeus*. Majmuni után ő a leghíresebb zsidó bölcész és a középkor legkiválóbb exegetája. A zsidó autorok Rabbag néven idézik. Született Bagnolsban (héberül *בגנולס*). Idejében Anjou Róbert uralkodott, ki nagy előszeretettel viseltetett a tudomány iránt és zsidó tudósokat is tartott. Születése és halála évéről

ma már bizonyosat tudni matematikai művei alapján. Ezekből tudjuk meg, hogy 5081-ben (1321) harminczhárom éves volt. Látjuk tehát, hogy 1288-ban született. Irodalmi munkásságát 28 éves korában kezdte meg, akkor vetette meg ugyanis »Az Örökkévaló Harczainak« az alapját. Írt több talmudi munkát is, de ezeket valószínűleg nem fejezte be. Ez lehet oka, hogy nem is maradtak reánk. Halála évét meg tudjuk a latin epilógusokból. Meghalt 1344-ben. Ábrahám Zakkuto azon állítása, hogy 1370-ben halt volna meg, valószínűtlen már azért is, mert akkor 82 éves kort ért volna el és mi sehol sem találjuk, hogy Gersonides öreg korát kiemelnék.

Gersonides egyike a legismertebb zsidó tudósoknak. Családjában a tudományt ápolják. Ő maga gyakran idézi atyját és nagyatyját. Hogy atyja szerzője volna a »Saar Hasomájimnak« alig valószínű, mert apját idézve soha nem említi a nevét csak annyit mond róla, hogy *בליק*, a mi mindig szóbeli tradálást jelent. Épúgy nem áll Zakkuto állítása, hogy Nachmanides lett volna nagyatyja, őt sem említi sohasem. Már pedig erre volt alkalma, mert a messianikus év meghatározásánál ép olyan eredményre jut, mint Nachmani. Ugyanazon okokból azon nézetet is vissza kell utasítani, mintha Levi kohen lett volna. Levi megemlékezik egy öcséről, egy bizonyos Salámon Hari-massiról és tudós kortársairól. Latinul tudott és a latint a keresztények nyelvének mondja, hogy arabul is tudott-e, az már nem oly bizonyos.

Munkái: Magyarázata Ismael borájtájának. Ez a munkája mutatja, milyen jártas lehetett a talmudban. Ebben idézi a Kajruvani Nissimet s még több tudóst. *מרוקן ספן* tartalmaz egy rövid levelet, a melyben az aggadai részleteket magyarázza; két responsumot is idéznek az ő nevében. Az egyik a *תולדות* illeti és található Alascher Józsefnél, a másik *Izsák di Lattesnél*. Ez utóbbi azonban alig ered ő tőle; egy bűnbánó-ima (מחנות) és egy költemény (מחנות); syllogismusról szóló munkája két részből (מחנות) áll. Az első tiz, a másik 14 fejezettel bir; *מספר* v. *מספר השב* arithmetikai mű. Ismét két részből (מחנות) áll. Az elsőben a főbb szabályokat adja, a másikon alkalmazásukat; Megjegyzések Euclides munkáihoz. Magyarázatok Aristoteles Physikájához Averroes nyomán és általában Averroes összes fordításaihoz; astrologiai mű. Itt meg

kell jegyeznünk, hogy orvos is volt, jöllehet ezt másból, mint a »mosier« jelzőjéből nem következtethetjük.

Áttérve bibliai magyarázataira meg kell jegyeznünk, hogy Jób commentárjában említi, hogy nincs megelégedve elődeivel, kik csak a szavakat magyarázzák. Ő többet akar, ő mint Majm. filozófiai módon értelmez. Az Énekek Énekében az allegorikai magyarázatot fogadja el. Több érzéket az irodalmi tudás iránt tanusít Ruthban. Ugyanazt mutatja Eszther könyvében is, míg a pentateuchusban Ibn Ezrát követi az exegesisben és Majmunit az erkölcsi tanulságok levonásánál. A magyarázat kilencz szabályát sorolja fel és két könyv megírását teszi föl magában. Az egyik tartalmazni fogja az összes vallási szabályokat. Ebben segítségére lesznek a talmud és a tanaitikus midrások; a másik commentárja lesz a talmudnak. Aztán felsorolja a talmudokat és fejezeteiket. Esetről-esetre levonja aztán a morális tanulságokat vagyis eredményeket (היכליות); az első próféták bevezetésében elmondja, hogy célja az összes prófétákat megmagyarázni és az ellentéteket kiegyenlíteni; a példabeszédekben ugyanaz a módszere, mint a Pentateuchusban, míg Danielben inkább nyelvtani. Itt megállapítja a messianikus eljövételt 1358-ra. Nyelvtani módszerét megtartja aztán Ezra és Nehemiában is. Meg kell még említenünk a תולדות מדינת ישראל-t mint olyan munkát, melyet szerző művéből kivonatoltak. Levitől erednek még a לוחות astronomicai táblázatok, melyeket barátjai, keresztények és zsidók unszolására készített.

Az »Örökkévaló harczi« filozófiai és theologiai munka, a melyben megmutatja peripatétikus módszerét s igyekszik bebizonyítani, hogy a zsidóság tanai megegyeznek azokkal a tanokkal. Hat könyvre oszlik. Az első 14 fejezetből áll és a lélek halhatatlanságáról értekezik; a másik az álomról, a jóslásról és a próféciáról; a harmadik Isten tudásáról; a negyedik a gondviselésről két fejezetben; az ötödik könyv ismét három részre oszlik és tárgyal az astronomiáról, az égi testekről és a cselekvő intellektusról; a hatodik könyv a teremtsérről. Ez is két részből áll. Módszere ezekben abban áll, hogy idézi a különféle nézeteket Aristotelestől kezdve, míg végre a saját nézetét adja elő. Ezen munkákat írta Lévi, a mit még az ő nevében idéznek, téves.

A Caslari család. Ábrahám Caslari, ismert orvos Besalaban. Életéről keveset tudunk. Írt orvosi műveket a lázról, az érvágásról, a különféle betegségekről. *Israël b. József Caslari v. Crascae Caslari* fordította Arnaud Villeneuve Regimen Sanitatis-át.

Mozes de Narbonne. Belsom melléknévvel. Már tizenhárom éves korában apja bevezette a filozófiai tudományokba. Hogy magát jobban kiképezze, sokat utazott Spanyolországban, a hol aztán az arab nyelvet is elsajátította. Mint e kor zsidói ő is sokat szenvedett, de ez azért nem gátolta abban, hogy azontul is szorgalmasan művelje a tudományt. Születése éve bizonytalan, de azt tudjuk, hogy 1362-ben meghalt már mint öreg ember.

Munkái: פירוש ספלה דהרמון magyarázata Majm. logikájának; supercommentár Averroes Aprodidesnak az intellektusról írt commentárjára; magyarázata Averroes commentárjának Aristoteles Physikájára; Averroes Organonjára commentár. Ebben a munkában אבנר-nak nevezi magát (= אבנר משה רבינו המשיח); commentár Avicenna kanonjának negyedik részére; commentár Algazalli »A philosophusok célja« cz. művére; אגדת על שישי קומה; commentár a Suralmak könyvére; שלמות הדין, a lélek tökéletessége, e commentárt fia számára írta; אגדה חיים cz. orvosi munka gyűjteménye a különböző betegségek gyógyszereinek; אבנר בכתובה a szabad akarattól. Ez a munka czáfolatnak iratott az אגדה החיה-ra, melynek valószínűleg Abner de Burgos volt a szerzője. Ebben Mózes de Narbonne aztán megczáfolja Abnert, ki a fatalismus szószólója és ekképen védi a maga áttérését a kereszténységre. Azonkívül commentálta a Moreht is. Ezen commentárját állítólag latinra is fordították. Gyakran czáfolja Majmunit és erősen hajlik a mysticismas felé. Írt még azonkívül פיק משה című könyvet, mely valószínűleg az aggadai elbeszéléseket filozófiailag magyarázza.

Lattes Izsák. Kiváló orvos és historikus. Munkája לטתס nagy értékű az irodalomtörténetre. Két részből áll: Saare Zijon és Toldosz Jiczchak. A művet 1372-ben írta. A munka első része tizenhat fejezetből áll. 1. a hagyomány története; 2. a mischna rendszere; 3. mischna hat része; 4. keletkezése részletes leírása; 5. a toszafóth keletkezése leírása;

6. a Misná Thora 14 részének tendenciája; 7. annak albeosztása; 8. az asszonyokat illető parancsok; 9. a minden körülmények között megtartandó parancsok; 10. A Mózesnak a Sináj hegyén átadott tradícionális törvények; 11. a megjelenése azon helyeknek, hol a parancsok előfordulnak a szentírásban és a hagyományos irodalomban; 12. azon bibliai helyek, melyeket Majmuni a paentateuchusból említ; 13. a heti szidrák és haftárok; 14. a Majmunihoz intézett kérdések; 15. Egyes részletek Ibn Ezra pentateuchusi kommentárjából; 16. mystikai magyarázata a teremtésről szóló első fejezetnek. A legfontosabb mindezek között az első és a kilencedik fejezet, hol elég bőven tárgyalja a tradíció történetét. Ebben aztán sok történeti adat is található, különösen a francia zsidókra. A másik rész meg ritualis tárgyú. Irt még orvosi könyveket is a különböző lázokról.

Immanuel de Tarascon. Kiváló csillagász. Sok munkát irt ezen a téren. Mint kiváló csillagásza ennek a kornak említendő: *Jakob Bonet és Sámuel Dascola.* Mint kiváló talmudistát ki kell emelnünk: *Sámuel Schlesták.* Szerzője a *Mardecháj*-nak. A strassburgi iskola feje volt, későbbben azonban onnan menekülnie kellett s több viszontagság után letelepedett Babyloniában. *Menachem b. Zerach,* Apja martyrhalált szenvedett 1306-ban. Menachem a toledói talmudi iskolában nyerte kiképeztetését. Idejében úgy látszik lanyhult a vallásosság és arra határozta magát, hogy könyvet ír azoknak, kik még csüngenek a vallásukon. E célzt követi a ritualis *Zeda Laderek,* mely bevezetésül több historiai adatot is tartalmaz. Mint lexicografust kiemeljük: *Perecz Trevot*-t, egy héber szótár megíróját. Címe: קטן קטן.

Az Abigdorim. Ezen gyűjtő név alá foglalják *Ábrahám Abigdort* és fiát. Ábrahám szerzője több önálló munkának és fordított is, míg fia csak fordított. Ezen korban mint fordítók szerepelnek: *Ábrahám ibn Tibbon* és *Benjamin de Carcassonne.* Mint orvos említettük *Todros de Cavillon,* egy önálló orvosi mű szerzője. Végül még említjük a *Malvrit* (Jakob Molin). E kor termékeiként még igen sok munkát kellene emlitenünk, melyeknek szerzője ismeretlen.

Ezekben bemutatuk a M. Zs. Szemle olvasóinak a nagyszabásu műnek főtartalmát. Részleteket a munka gazdag-

ságánál fogva mellőznünk kellett, habár ezek oly kiváló buvár-nál mint Neubaer Adolf igen tanulságosak és érdekesek. De a mű olvasását fölöslegessé úgy sem tehetjük, mert annak könnyed és vonzó formájával versenyezni sem tudánk. A bő és mély tudás daczára az egész mű átlátszó és minden részletében világos. A tudós toilette, a jegyzetek, a mesteri előadás folytán a minimumra van leszállítva, hogy az olvasók zöme, a nem specziális szaktudósok, eleve el ne riasztassanak. Nagyhirű hazánkfia e művével egy újabb gyöngyöt illesztett tudományos koronájába, melynek fényéből hazánknak és különösen a hazai zsidóságnak is jut egy-egy sugár.

DR. MIGLECCI ÁRMIS.

PÁL APOSTOL ÉLETE.

(Dr. Masznyik Endre: Pál apostol élete. Pozsony, 1895. XXXVIII., 466 o.; ára 4 fnt)

A Magyar-Zsidó-Szemle eddigi tizenegy évfolyamában hiába keresnénk példát arra, hogy egy kizárólagosan az újtestamentomi tudománynak szánt könyvmegítelésben vagy ismertetésben részesült volna. Ez az első eset reá, de még sem szorul igazolásra, talán kevésbé mint az, hogy eddig nem történt. Mert nekünk zsidóknak az U. T. iránt, tekintve eredetét, szerzőit és tartalmát, elvitázhatatlan a jogunk. Hogy ez iratok nem héberül maradtak reánk, természetesen nem ok, hogy azokat a zsidó irodalomból kizárjuk, melyben Philonak és Josephusnak díszhelyet jölőnek ki. De még a felfogásbeli eltérés sem magyarázza meg ezen iratoktól való idegenkedésünket. Vajjon a talmudi angelologia és daemonologia, vajjon középkori nagyjaink astrologiai hite nem-e ellenkezik még vallási fogalmainkkal is? Vajjon scholasticus filozófusaink nem-e kielégítetlenül hagyják világnézetre irányult vágyunkat? Vajjon a Kabbala merész mindent tudása, Isten közelébe való tolakodása, gyakran a legszentebbnek érzeki eltorzítása nem-e megbotránkoztatja épen a zsidó vallásosságot? De azért jöhet-e valakinek ama gondolatja, hogy a legmerészebb aggádk, a constellatióból vont legbabonásabb képzetek, a legkicsinyesebb filozófiai okoskodás vagy a legsértőbb kabbalisticus

koholmányok törlendők a zsidó eszmék történetéből? Tagadom, hogy Pálnak thóraellenes legindulatosabb következtetései, bármennyire szabódik is szellemünk e dogmatikai tekervényektől, távolabb állanak gondolkodásunktól, mint az isteni alak méreteit ábrázoló grotesk torzképek. Egy okunk volt, hogy ez iratokat magunktól elhárítsuk: az üldözések, melyeket reánk zudítottak. De e szenvedések is sokkal inkább az U. T. ellenére, mint annak következtében érték bennünket.

A protestans tudomány egyre teljesebben kezdi körébe vonni a zsidók történetét és irodalmát még azon időn túl is, melyben a kereszténység zsidó hagyományból táplálkozott, az U. T. kortörténete céljából meg épen az egész tahnudi és midrási irodalmat készül feldolgozni. A zsidó tudomány pedig még az U. T.-ra való jogát sem igyekszik fentartani. Folyóirataink nem kísérik figyelemmel az U. T.-i kutatás eredményeit, nem jelentik a legfontosabb, a zsidó irodalmat közvetlenül illető dolgozatok megjelenését. De, ismételjük, inkább ezen divatos tudomásul nem vétel szorul szóra, mint a M. Zs. Sz. azon lépése, hogy ezen tartózkodással felhagyva Masznyik Endre, prot. theol. akadémiai professornak, Pál apostol életéről szóló könyvét bírálatra kiadta.

Tíz évi fáradozásnak, nap nap után való munkának gyümölcséként mutatja be szerző a művét. Kétségtelen, serény buzgalommal látott hozzá, ezen egy elismerést ne csökkentsé ama számos, részben éles észrevétel és ellenvetés, mely a megbeszélés folyamán felvetődik és melynek elsejét már maga a könyv terve kelti fel »Pál apostol élete« első része egy Pál-monographiának, melynek második kötetében Pál levelei tárgyalandók. Tehát: I. kötet: Pál apostol élete, II. kötet: Pál apostol levelei. E felosztás ritka embernél felel meg oly kevésbé, mint épen Pálnál, kinek életéről a legtöbbet és jóformán az egyedül értékesíthető némely művéből, kiváltkép a rómaiakhoz, korinthusbeliekhez és galátiabeliekhez intézett leveleiből meríti a kritika. Hogy e kettéválasztás mennyire ellenkezik a feladat természetével, arról meggyőzhet épen szerzőnk, ki a legtöbb levél kritikáját és tartalmát már itt kénytelen közölni és így előreláthatólag eme könyvének talán hatodát lesz köteles átvenni a megjelenendő másodikba.

Kritikai állásfoglalása nagyjában megegyezik a mai pro-

testans tudomány józan közvéleményével. Tudomást vett jóformán mindama kérdésekről, melyek Pál életéhez és leveleéhez fűződnek, és mindenben határozott nézethez küzdötte fel magát. Megtartja Pál születése helyeül Tarsust, Hieronymus adatát, hogy Gischala a hazája, mint a gischalailak nyereszkező koholmányát utasítja vissza. Méltán tartja valószínűnek, hogy Pálnak zsidó neve Saul mellett római neve Paulus volt. Tisztába igyekszik jönni Pál római honpolgárságával és főleg igen hosszan időzik Gamalielnek és a zsidóságnak Pálra gyakorolt befolyásánál. Nagy fáradozással azon van, hogy a damaskusi utat, melyen Pál szevedélyes farizeusból átcsap buzgó kereszténynyé, természetszerűleg érthetővé tegye. Magyarázata nem győz meg és ő maga eléggé vergődik, vajjon a damaskusi látomást objectiv valóságnak ismerje-e el? Kiemelésre méltó, hogy Pál arabiai útját mily eredetiséggel fogja fel Masznyik: Pál a kinyilatkoztatás földjén magába akart volna szállani, mielőtt térítő útjára kel. Pál szabad idézési módjáról helyesen ítél; de téved azon állításával, hogy Pál »egyszer-másszor oly mondásra is rámondja, hogy az »Írás mondja«, minek az írásban még csak nyoma sincs.« (48. o.) Például felhossa I. Kor. IX. 10-et: A hely ekkép szól: »Mózes törvényében írva van: »ne kösd be a cséplő ökror száját.« Vajjon az ökröket félti-e az Isten? Vagy egészben rólunk szól? Rólunk van írva, hogy a szántó remény fejében szántson és hogy a cséplőnek legyen reménye, hogy kijut a része.« Az idézet a mondat elejére vonatkozik és megvan Deutr. XXV, 4, a második rész nem idézet többé, hanem Pál szellemében való kifejtése a bibliai mondatnak. Pál nőtlenségének kérdését józanul, a Krisztus-párt problémáját némi garral oldja meg (364. és 365. l.) szerzőnk. A Péterhez való viszonyt tendenciosus ügyességgel szemlélteti. A jeruzsálemi konventről, Pál missziói utjairól, községalapításairól, fogságáról, római útjáról érdekesen értekezik. Kritikájának egyik hiánya, hogy az Acta apostolorum szerzőjéről v. szerkesztőjéről, egységéről, illetőleg részeiről összefüggőleg nem szól, tárgyalásának pedig öreg hibája, hogy az Acta ap. felhasználásában sem nem elég következetes, sem nem elég óvatos. Minthogy az Acta ap. azon részletei, melyek a levelek segítségével ellenőrizhetők, a damaskusi út, a jeruzsálemi konvent, Pálnak és Péternek

viszonya, hiteleseknek nem bizonyulnak, a többi adat is nagyobb tartózkodással értékesítendő, mint a mennyivel Masznyik él, a ki azt, a miről a levelek hallgatnak — kivéve ha zsidó-keresztény szellemű az elbeszélés — kész történetnek veszi át az Acta ap.-ból, Pál életének végét egyenesen és majdnem változtatás nélkül onnan meríti. Azonkívül is több a részletekbe vágó adat megigazitásra vagy kielégítőbb megokolásra szorulna, így p. jogosulatlan egy oly vitás kérdésnél, mint a minő az első és utolsó korinthusi út közé szórt problematikus utazás, oly kijelentésre fakadni: »hát igazán nem tudja az ember, mit tartson a német alaposságról« (441. o.), holott a Barr és Hilgenfeld magyarázata az elfogadhatóbb.

A mű hangulata: korlátlan, mondhatni imádással határos bámulat Pál iránt. Pálnak a sors két tekintetben hatalmasan kedvezett. A zsidó-keresztények és pogány-keresztények közt dúló harcban, a Péter és Pál világtörtérelmi hatású küzdelmében, melynek felismerése legerősebben lendített az U. T. megértésén, Pál kerekedett felül. De szerencsés abban is, hogy képéhez, alakjához, részben ellenfeleinek is képéhez és alakjához az ő saját levelei adták a vonásokat. Wallenstein-től így búcsuzik Schiller (Geschichte des dreissigjährigen Krieges I, 4.): »Ein Unglück für den Lebenden, dass er eine siegende Partei sich zum Feinde gemacht hatte — ein Unglück für den Todten, dass ihn dieser Feind überlebte und seine Geschichte schrieb.« Pál mindkét irányban fölöttébb szerencsés: Péter ellenében diadalmaskodik és a harc rajzát az ő iratai őrzik, mert hiszen az Acta ap., a mely még tekintetbe jön, harczról nem tud, merő béke és harmónia Péter és Pál érintkezése. Nagy gyűlöletet is keltett Pál, de a támadást csak leplezetten intőzték ellene olykép, hogy a róla való, kárhoztató rajzot Simon mágu: életébe szőtték. (Renan: Saint-Paul: 302—303. jegyzet). Főként érdekes, miként magyarázta meg az antipaulinismus a híres damaskusi utat, melyre Pál mint a kereszténység legvérengzőbb üldözője indult és melyről mint a kereszténység harcosa tért vissza. A monda szerint, mely ugyan óvatosan takargat, a jeruzsálemi főpap lányát kérte meg, midőn megtagadták kezét, hiuság és megtorlási vágy a kereszténységhez vezették. Azonban az U. T. kánonja, Pál leveleinek felvételével a páli történetfelfogást szentesítette.

Ezt osztja feltétlenül Masznyik. Damaskus előtt még legalább fejlődést ismer el, Damaskuson túl Pál folyvást a nagyság megközelíthetetlen tetőpontján áll, alakját a dicsőség legvakítóbb verőfénye ragyogja be. Mozgalmas, tettekben és tusakban dús életében Masznyik nem lát szemernyi tévedést, jellemében nem a legkisebb fogyatékosságot, végleg lemond a történetíró kritikai jogáról, hogy imádásra váljék szava. Ennél fogva mind azt, a ki és a mi ellen Pál küzd, gyűlöletesnek tünteti fel szerzőnk. Pétert a megvetésnek dobja prédául, hogy Pál az elvhűség és jellemesség teljességében tündökölhessen. Gyenge hitűnek, ingatagnak, köpenyforgatónak (239. l.), egyenesen képmutatónak (240. l.) állítja elénk. Ugy látszik, Masznyik nagyobb óvatossággal válogatná meg apostolait, mint Jézus. Pál pedig csupán »a második óra munkása«. Az elfogultság kirívó: Pálnak a »hamis atyafiak« elleni harczainál magának Pálnak adatait fogadja el feltétlenül a szerző (386—391. ll.). Hogy Péter és pártja nem hozakodnak mindjárt elő a körülmétféssel, hanem, más alsóbb rangú kérdéseket vitatnak meg, az képmutatás, de ha Pál a legmesszebb menő oppotunizmussal fokról-fokra való tanítással éri be, azt célszerű nevelésmódnak magasztalja a szerzőnk és nem lát abban szalkát, hogy Pál »szívesen beleegyezett abba, hogy Péterék a test szerint való Krisztust hirdessék a zsidóknak, csak arra kérte őket, engedjék meg neki, hogy ő az Urat, a ki szellem, hirdethesse a pogányoknak« (368. l.). Ez kétfelől való megalkuvása mellett Péter képmutató és Pál az elvek rendületlen férfia. Masznyik elfogadja az Acta ap. adatát, mely szerint Pál kérdőre vonva, »vallást tesz arról, hogy ő az atyák hitéhez csak oly hű, mint a többi zsidó«, hol itt a törhetetlen szilárdság?

Pál még saját leveleinek világában is alkalmazkodóbb oppotunistának mutatkozik Péteréknél. Ime ő maga adja az oppotunizmus foglatát: »Szabad lévén mindenektől, mindeneknek alávettem magamat, hogy többeket megnyerjek. És lettem a zsidóknak mintegy zsidó, hogy a zsidókat megnyerjem, a törvény szolgáinak mintegy törvényszolga, hogy a törvényszolgákat megnyerjem; a törvényszegőknek mintegy törvényszegő, hogy megnyerjem a törvényszegőket; lettem a gyengéknek mintegy gyenge, hogy a gyengéket megnyerjem.

Mindeneknek minden lettem, hogy mindenképen valakiket megmentsék» (I. Kor. IX., 19—22.) És a leveleiben dörgedező, villámokat szóró Pál közelről való érintkezésben, szemről szemre néha gyengének bizonyulhatott, mert test szerinti jelenlétének gyarlóságáról maga szól. p. I. Kor. II. 3. Hogy a kereszténység legnagyobb hódításai mégis az ő nevéhez fűződnek, hogy az ő útjai Palesztinán, Kis-Azsián, sőt Ázsián túl viszik községalapításra, hogy vele már nemzetközi, katolikus (a szó etymologiai értelmében) alakot és terjedelmet ölt a kereszténység, miben leli ez magyarázatát? Pálnak egyéniségében és hirdetésének természetében. Diplomataikus simulkonysága és nyughatatlan szervező kedve győzelmet biztosított nekí ellenségein és főlényt munkatársaival szemben, kik csak mintegy fegyverhordozóiként tünnek fel. Mily fáradhatatlan mozgékonyssággal járja be a különböző községeket és tartományokat! Utjainak mappája a földközi tenger partvidékének jókora részét öleli fel. Nem csoda, ha némelyek természetesnek találták, hogy Britanniáig hordozta hirdetésait.

Tanát pedig hódításra képsé azá'tal tette, hogy a zsidó keresztény apostolok ellenében könnyítéseket ajánlott: a tóra mellözését nemcsak megengedvén, de követelvén. A sikernek egy másik előmozdítója: theologiai rendszere. Korában a kereszt a zsidóknak botrány, a görögöknek neveltség. — A görögök, már pedig az ő szellemük kapott lábra szerte a birodalomban, filozofiájuk szempontjából ítelték meg a kereszt tanát és gúnyra fordult ítéletük. Pál már most maga is rendszer-félébe foglalja a thóra érvénytelenségéről és a kereszt megváltó erejéről vallott tanát. Dogmatikus és theologiai consternatióval igazi megindítója a patristikának, az egyházatyák rendszeralkotásának. Nagyobb joggal, mint a minövel Ézékielt, az Ó. T. theologusának tekintik, mondható Pál az U. T. dogmatikus theologusának. Az evangelium egyszerűségénél messzebbre terjedt ez okoskodás hódítása és azért, valamint azért, hogy ez új hitet ő szakasztotta el a zsidóságtól, sokan Pált nevezik a kereszténység tulajdonképi megalapítójának. Az evangelium közvetlenül a szívnek irányul. Pál rábeszélni akar, még pedig bibliai kiindulással, de oly játékszerű levezetésekkel, melyekhez képest az aggáda csak száraz exegesis. Ime próba theologijából s egszersmind

idézési és magyarázási szabadságából: »A kik a törvény cselekedeteiben élnek, átok alá esnek, mert írva van: »Átkozott mindenki, a ki nem marad meg mindazokban, mik a törvény könyvébe írva vannak, hogy gyakorolja azokat.« Deutr. XXVII., 26.) Hogy pedig a törvény által senki sem igazul Isten előtt, nyilvánvaló, hiszen »az igazságság hitéből él.« (Hab. II., 4.) A törvény pedig nem a hitből való, hanem »azon férfiu, a ki gyakorolja, él meg általa« (Levit. XVIII., 5.) Christus bennünket megváltott a törvény átka alól, válván ő maga érettünk átokká, mert írva van: »Átok mindenki, a ki fára van akasztva« (Deutr. XXI., 23.) (Galat. III., 10—13.).

Láttuk, hogy Masznyik szereti az ellentétek által a hatást emelni. Hogy Pál feje köré glorianimbust szöhhessen, jóformán delinquens kötelet csavar a Péter nyakára. Hogy a keresztény hit égi fényben pompázlassék, természetesen a zsidó thórára és tisztelőire a legföldibb sár sem elég piszkos. Masznyik könyvének viszonya a zsidókhöz és a zsidó forrásokhoz magától értődő, hosszabban kell, hogy foglalkoztasson. Szerzőnk elfogulatlanságáról izlelőül néhány idézet: »Hogy ő (Pál) ingyen közlé drága tudományát, az iránt nem is lehet semmi kétség, de más rabbik bizony okkal-móddal tandíjt is szedegettek, hiszen e korban már meglehetősen romlott, telhetetlen, kapzsi nép voltak ők« (34. l.). Pedig valójában a rabbikról ezt Masznyik a tőle is idézett ellenkező adatok daczára csak úgy képzei, míg Pál maga beszél, hogy a philippibeliéktől kétszer-háromszor is elfogadott nagy adományt (Phil. IV., 16.). Masznyik szerint a cziczith, tefillin és mezuza »eredete tulajdonkép II. Moz. XIII., 9, 16. és V. Móz. VI., 8, 11. verseinek durva érzéki felfogására vezethető vissza« (104. l. jegyz.). — érthető, ha valaki e felfogást félreértésnek nézi, de »durva érzékiség«-et csak az elfogultság fedezhet fel benne. Más ítélet Pálról: »Mindenben követte, sőt túl is szárnyalta farizeus kortársait, csak egyben nem egyezett velük: a képmutatásban. Míg a többiek a törvényt önmagukért, ő ugyanazt maga magáért szerette« (110. o.). De főként bámuljuk a történetirő eme higgadtságát: »Igen. — szerinte (az Acta ap. szerint) a mi Pálunk egy álló héten keresztül, kezében az olajos pogácsával, ott álldogált a tem-

plom előudvarában, alávetette magát mindazon manipulációknak, miket a rabbinusi hóhort e fogadalommal párosított, végig nézte a hitetlen leviták és papok valamennyi liturgikus ostobaságát* (429. l.). Ez ugyanolyan hang, mintha valaki Pálról mint »agent provocateur« vagy »commis voyageur«-ról szólna.

A farizeusokról, természetesen, nem bir méltányosabban ítélni az evangéliumnál, bár elismeri, hogy Jézust nem a farizeusok, de a czaddukeusok ítélték halálra (31. l.) és hogy Pál is közelebb állott am azokhoz (433. l.). Sokat tud szerzőnk a farizeusokról, a minék forrására gyakran igazán kíváncsivá teszi az embert, de ép ilyenkor megesis rajta, hogy elfelejti az idézett helyet megjelölni, melyért nem egyszer bizony a sehol országába kellene vándorolni. P. »A farizeusok a nem farizeus zsidót is tisztátalannak (amhaareznek, azaz a szent földön lakó, de Izrael gyülekezetéhez nem tartozónak) tekintették« (31. l. 4. jegyz.). Meglehet, hogy az Acta ap. (X., 28.) tájékozatlansága tévesztette meg szerzőnket. Azt hiszi, hogy a »vakvezető farizeusok« (221. l.) üzték legerősebb hévvel a téritgetést. (Ezen feltevére az evangélium vihette.) Ugy szeretné feltüntetni, hogy a farizeusok még az orgyilkosságot is szolgálatukba »zөгөдттттт, ime a hely: »E szikáriusok ünnepek alkalmával a nép közé vegyültek s különösen azt, a ki zsidó törvény szempontjából kifogás alá esett, orgyilkos módra leszúrták« (434. l.). Még a zelotáknak viszonya a farizeusokhoz sem világos és szerzőnk már fentartás nélkül a sicariusokat egyenesen a farizeusok eszközeinek mutatja be, holott farizeus körökben borzalmat keltett a garázdaság és haláchicus óvintézkedéseket is vont maga után.

Az írástudókat gögös, rártató, uralomra vágyó, zsarnok kasznak képzeli Masznyik. Ismételten rendjükről, hierarchiájukról szól: »A rabbinusok szerint ugyanis: Mózes Isten tanítványa s ő maga az írástudó rend szervezője és feje volt s e rend a királyi, papi és prófétai hatalmat (a próféták is írástudók voltak!) egyesítve magában, mindenkor fennállott és vezette a népet.« A hely, melyet Masznyik idéz, semmit nem mutat, a mi ez állításra jogosíthat. Ugy látszik Szanh. I., 6-ra akart hivatkozni, hol a szanhedrin megszakítatlan történeti folytonossága van leírva. De szanhedrin és az írás-

tudók iskolája oly kevésbé egy, mint nem azonos a kuria is az akadémia. A hierarchia részleteiről következőképen ad számot szerzőnk: »Tudnunk kell ugyanis, hogy az írástudók rendje hierarchiailag tagozódott. Legelső fokon állt a *talmid* (tanuló), feljebb a *talmid chacham* (candidatus), ki már a tanításra is képesítve volt, de nem ordináltatott, még feljebb a *rabbi* (iskolamester), és végre legfentebb a *raban* (iskolafő), ki az összes írástudók feje és egyszersmind *nászi* vala s kinek, mint ilyennek Dávid házából kellett származnia, hogy általa a dávidi uralom a Messiás eljöveteleig fennálljon« (Sabbath 114a. Szanhedrin I. 6.). S állították, hogy e rangfokozat megmarad még a mennyei akadémiaiban is (Baba meszia 86 a.). Nem létezett az írástudóknak »rend«-je, hiszen a tanulás csak a szabad órák élvezete volt és a legtöbb tanítvány kézművel tartotta fenn magát. A tudást nem akarták bizonyos egyénekre, egy rendre megszorítani, hiszen általános kötelességnek jelentették ki. Az iskolák szabadság dolgában leginkább a görög filozófusok köré csoportosuló akadémiaikkal hasonlíthatók össze. Természetesen, hogy minden iskolának van feje és vannak tanítványai, ennyiből áll a rabbinismus hierarchiája is. Baba Meczia idézett helye, melynek bizonyítania kellene, hogy a rabbinikus felfogás ugyane hierarchiát képzelte az égben is, csak a *מורה דרבי* kitéltel mutatja: »égi akadémia«, mintegy Isten iskolája, mert e kor a tanulást annyira becsülte, hogy a multnak és a hőskornak férfait is, szintúgy az angyalokat — tudósoknak tisztelte. Szerzőnk egyáltalában az aggádicus ötleteket borzasztó komolysággal és mindent felölelő érvényben veszi. p. mily sajtáságos általánosítás, hogy »fontosabb esetben a Bath-kol (mennyei hang) döntött.« Ez gyönyörű egy intézmény, körülbelül olyan, mintha a törvényhozás legszigorúbb büntetéseként a villámmal való sújtást statuálná. Néha meg a kifejezésnek rabja, p. abból, hogy »valakit szolgálni« annyit is jelenthet »valakinél tanulni«, azt következteti, hogy a tanítványok a rabbi rabszolgái voltak (34. l.).

Masznyiknak egy felette termékeny gondolata nagyban vesz értékeiből azon módnál fogva, melyen az aggádával bánik. Abból indul ki, hogy Pál mint buzgó rabbinicus tanítvány mély nyomokat kell, hogy megtartott legyen mestereinek felfogásától. E nyomok után járva szerzőnk arra jut, hogy Pál

a »Katechelic-disputatoricus módszert« Gamalielnek köszönheti (41—45. ll.), ki az Acta-ban Pál tanítójaként szerepel. Figyelemre méltó kísérlet az is, hogy Pálnál Hillel 7 normájának hatását igyekszik kimutatni (52—58. ll.) és hogy az »allegorico-typologicus« és mysticus rendszert a midrástól mondja kölcsönzöttnek (62—70. ll.). De rendszeresítése sok helytelenségre ragadja, melyek két sarkalatos hibán épülnek: hogy szó szerint veszi az aggádát és hogy mellözi a chronologiát. Pál felfogásának részleteit néha igen késő midrásokban véli fellelhetni, néha épen a későbbi középkor filozofusaihoz (Albólhoz p. 98. l.) vagy krónikásaihoz (p. Juchaszin) folyamodik. A talmud-midrásai hagyomány részleteiben az ellentmondásig élesedő eltéréseket tüntet fel, a legbabonásabb és a legtisztultabb részleteket, a legelfogultabb és a legmerészebb nyilatkozatokat foglalja magában. Ennél fogva azon kísérlet, mely az aggádának vagy a talmudico-midrasicus theológiának egységes rendszerét akarja összeállítani, nem érdemel több helyeslést mint az p., hogy valaki öt-hat századra terjedő egyházatyai irodalmat egy rendszerré foglalna össze, a nélkül, hogy p. Mopsuestiai Theodorus és Hieronymus közt különbséget tenne. Igaz, itt a kezdeményezés hibája nem annyira Masznyikot terheli, mint inkább Webert, kit kiváló szeretettel aknáz ki. Korok, de főként egyének szerint kell az anyagot rendszeresíteni. Pál szempontjából ép a legrégebb hagyományos nyilatkozatokat volna szükséges szemügyre venni és így nagyon megszűkülne annak a terjedelme, a mit Pál tanaival párhuzamba szabad állítani.

De nemcsak némely alapfelfogás, hanem egyes részletek is megigazításra szorulnak. Egész önkényes feltevés, hogy a vallási ünnepek közt legelőbbek az u. n. sátoros ünnepek (10. és 24. l.). A nagykorúság idejét 12 évvel mondja betöltöttnek, hozzátevéen, hogy »későbbi korból származó adat szerint a törvényes kor a 15. életév volt« (25. l., 3. jegyzet). Pedig a nagykorúság talmudi és talmudutáni korban egyaránt a 13. évvel kezdődik. A későbbiről származó adatot Aboth V., 21-ből meríti, melyet — nem tudni mi okból — talmud utáni korból eredeztet. A 480 jeruzsálemi templomról szóló midrást szó szerint veszi (28. l.), nem ismeri fel benne a fájdalom erejét, mely az elveszett boldogság nagyságát túlozza,

bár másutt (104. l., 2. jegyz.) mégis támadnak kétségei ez adat történetisége iránt. A haláchai és aggádai midrást zsidó theológiának nevezi (49. l.), pedig ilyet a midrás nem ad, csak lámpaszárgú constructióval lehet belőle kialakítani. Állítólag még bálványt is szabad volt imádni az élet megmentésére (40. l.), pedig a bálványimádás a vérontással és fajtalansággal a bűnök azon legmagasabb kategóriájába tartozik, melyek elkerülésére az élet is fel kell áldozni (Szanhedrin 74a). Nem lep meg, hogy az aggádát etymologiailag ő is »elbeszélésnek, mondának« fogja föl, de Bacher (Jewish Quarterly Review IV., 406—409.) statistikailag eldöntötte, hogy »haggada« eredetileg azt jelenti: »a mit az Irás mond«, tehát haggada = exegesis. Berachoth 60b (helyesen 61a)-ra hivatkozva Masznyik azt mondja: »Gen. 3., 7. két jodja alapján (a talmud) állítja, hogy az embernek két veséje van, egyik jóra, másik rosszra hajt« (69. o.); »jeczer«-t vesének felfogni eredeti, de igazán ösztönt, hajlamot jelent. Érdekes (70. l. 4. jegyz.): »A körülmeteltség letörölhetlen szentség jellegével bir a midrás szerint«; szembeszökő, hogy a midrást a keresztény dogma értelmében modernizálja. Egész alaptalan, hogy »A bűnbánat vagy megtérés (tesuba), mint egyes eseleket, tehát nem a keresztény metanoia, az állandó belső irányváltozás« (89. l.), — a tesuba épen érzelmi lelki fordulat és elszánás. Hasonlóan önkényes 1.) »a ki csak egy parancsot is áthágott, az vétkesnek nyilvánítatik (chajjeb = damnare) s gyehennába kerül.« 3 onyára sajtóhiba (107. l.): »Csak azon főmunkák száma melyek e nap (szombaton) tiltva voltak, 29 vala«, — helyesen: 39 (Sabb. 73a), szintugy a Noah-féle 4 pont (221. lap) sajtóhiba 7 helyett. Alaptalan (140. l.), hogy »Közös zsidó felfogás szerint a Sátán és az ő szolgálatában álló démonok minden testi nyavalyának okozói«, — ily általános formulázásra az idézett Josephus nem jogosít. A 205. oldalon a zsidóknak »kihívó nemzeti sajátosságai«-ról szól. Történetelleni vétség, hogy »a kereskedelem, mint csaknem mindenütt az egész akkor ismert világon, úgy Galáciában is — a zsidók kezében volt« (254.). Az apostoli korban a világkereskedelem a zsidók kezében! A בית המדרש exetikus módjait már Pál korában dívóknak hiszi (60. l.), Pliniusnál pedig már zsidó kabalistákra vél célzást találni (214. l. jegyz.).

Az idézés módja nagyon pontatlan, pl. lapszámot idéz a kiadás megjelölése nélkül, másrészt a felhozott helyeken nem találni azt, mit szerző nevükben ígér. Feltűnően sok a sajtóhiba is, p. (31. l.) »Semajadas« áll »Pirké Aboth« h., »Lóta« (39. l.) »Szóta« h., »Toma« (92. l.) »Joma« h., Panchama (48. l.) Tanchuma h. A szerző megvallja, hogy másodkézből is vesz, a talmud és midrás kezelésénél ez szembeötlő; valószínű, hogy Schürert és Webert sűrűbben forgatta, mint a midrásszövegeket. De mért idézi Josephust Riehmól (441. l.), Zunzt Schürerből (58. l. a haggádáról), és mért a monotheismus és henotheismus közti különbséget Pfeiderer nevében (XX.) és nem Müller Miksáéban? Az 50. oldalon az ilyen átvett idézet nyoma sajtóságon mutatkozik: »l. s. Zunz G. V. 45. l.«, a hol a Zunz előtti »s« talán = siehe?! Fordítási botlást is találunk: Az atya gyermekét »tanítsa a törvényre, mert különben olybá veheti a dolgot, akárha csak el volna a zsva gyermeke«, úgy látszik a német »begraben« = (eltelve) szót értette félre szerzőnk. Héber szók átírásához is fér megjegyzés, p. »kabod hatora« e h. »k'bod hattóra« (39. l.); »jukhas« e h. »jichusz« (71. o.), »szud« e h. »szod« (60. l.), »besekut emuna« e h. »bizchuth emuna« (71. l.) stb.

A könyv előadásáról is kell szólni, mert ez esetben a megjegyzések közrehatnak a könyv értékének megbecsülésére. A szerző érezhető és vallott igyekvése, »hogy mindenkinek érthető és élvezhető« legyen (XI.). Érthetőségre való törekvése csak helyeslést érdemel, de már az élvezhetőséget oly eszközökkel is hajhászta, melyek könyvének tudományos színét, mondhatni tudományos komolyágát kockára teszik. Egész jogosult, hogy az elbeszélés kiszinezésére, esetről-esetre a szóban levő színhelyet történelmileg és földrajzilag bemutattja. Szintugy megengedhető, hogy azon egyes vonásokat, melyeket a zsidó gyermek és ifjú akkori neveléséről általánosságban ismerünk, Pálra alkalmazva egyéni és akként szemlélteti életének aprólékos mozzanatait, leírja p. templomlátogatását, vagy a cziczithet és thefillint, melylyel zsidó korában élt. Ez ugyan ügyes előadásmód, az olvasónak csupán óvakodnia kell ama benyomástól, hogy ezek egyedi tények, holott ebben Pál nem különbözött zsidó kortársai túlnyomó többségétől. Ámde ez eszközökkel be nem éri Masznyik, hanem sűrűn rajzol

hangulatot, lelki állapotot vagy küzdelmet, melyre az adatok nem jogosítják és melyek történeti regényben kívánatosak, de tudományos életrajzban meg nem engedhetők. Majd minden fejezet ily belletristicus színezéssel indul meg. Mindjárt kezdetben költeménynél nem egyéb ama összefüggés, melyet Masznyik Pál lelke és szülőföldje közt képzel (11—15.); hogy Ciliciában hegy és völgy váltakozik, az nem teremtette Pálból az ellentétek emberét, sem pedig a vulcanicus alakulás nem okozta belsejének forradalmait. Szintugy merőben a képzelet szallta azon leírást, melyet Pál szüleiéről, azoknak nemzeti, hitbeli, családi érzelmeiről nyeriünk (16. l.). Acta XXIII, 16. Pálnak testvérét, *ἀδελφόν* említi; a mi természetesen függőben hagyja, hogy kettejük közt ki a fiatalabb. Masznyik ezt jól tudja, de mikor az elbeszélésben oly szép, hogy a leány előbb születik, hogy a szülők lelke »kiváltképen egy ficska után óhajtozott, most mikor aztán megadta nekik a jó Isten, a mit *κέρυε-κέρτεκ* — azt a kis szülöttet, midőn a törvény szerint körülmetéltették, Saulnak, azaz kérve-kérteknek nevezték s Isten szolgálatjára ajánlták fel.« Ez nemcsak nem történeti, de nem is korhű, mert a bibliai idők névadási módját utánozza. Azt is tudja a szerző, hogy az atyja volt Pálnak buzgó nevelője, hogy tizenkét éves korában vitte fel először Jeruzsálembe, hogy akkor szánták már a jeruzsálemi iskolának, hogy Tarsusba visszatérve szótt, »de a mellett tovább képezte magát a törvény ismeretében. Eljárt szorgalmasan a zsinagógába és talán bejárt valamelyik írástudó iskolájába is« (26. l.). Abból, hogy Pál Gamaliel tanítványa, Masznyik sok mindentudó részletet következtet (102 és 103.), biztossággal beszél el, hogy a ciliciaiak zsinagógájába lépett, hogy »szellemi frigyét kötött gyermekkori pajtásaival« (104. l.). Azon fantáziáért, melylyel a fiatal, még farizeus Saulnak a kereszténységhez való viszonyát, István martýriumát adja elő (119—125), nem egy regényköltő irigyelhetné. Néha a scenériát egész költői szabadsággal festi, p. mikor ellentétbe állítja a második damaskusi utat az elsővel, felkiált: »Akkor oly borús, olyan haragos, — most olyan derült, olyan mosolygó az ég felette. S a vidék is mintha kicsérélték volna« (176. l.). Pál belső küzdelmeit (p. 289. l. Korinthus kapuinál) oly élénken tárja fel akár egy lélektani regény. Számot kell vetniünk azzal, hogy Masznyik népszerű

tudományt kívánt adni a könyvében, de a népszerűség nem menthet fel a történetírói óvatosság alól. Jogában volt Athenaet, Corinthust, Ephesust objectív leírásban megjeleníteni és ebbe a képe belehelyezni a biztos adatokat, melyek Pálról szólnak. Jobban aknázhatta volna ki Pál athenaei fellépését. Maga az Acta ap. (XVIII., 21.) egy vonással elének teremti az ellentétet Pál és Athenae közt, midőn Athenae arról azt írja, hogy lakói és vendégei leginkább arra vágyódtak, hogy újdonságokat elbeszéljenek vagy meghallgassanak. Pál még Damaskus után is, Athenaeval szemben az antihellén zsidóságot annyiban képviselheti, hogy ő a hit, a kötelesség, az erkölcs hirdetője egy városban, mely a tudást, a szórakozást, az érdekeset hajhászsza. Az író maga elmélkedhetik a térítés azon veszedelméről, akadályairól, melyek Corinthusban vagy Athenaeban Pálra ólálkodnak, de ez elmélkedéseket mint a Páléit elének tárnai, csak költeményben vagy szónoklatban engedhető meg. A szónoklat eszközeit használja fel a szerző abban is, hogy Pál küzdelmeit a jelenlegi helyzetre alkalmazza, egyszer ily alkalommal nekíront a jezsuitáknak és ultramontánoknak (406. l.). Ez urakat védeni természetesen nem e folyóirat hivatása, nem is volna reá se kedve, se akarata, de tudományos leírás nem megfelelő helye az ily támadásnak.

Masznyik könyve ellenében, melyet szorgalom és lelkesedés hozott létre, következőkben foglaljuk össze ellenvetéseinket. Theologiai, apologeticus hangú, célzatával túlmegy a tudomány feladatán, előadásával a tudomány szabadságán. A zsidó synchronisticus viszonyokat elfogultan itéli meg, irodalmi forrásaikat hiányosan ismeri. Főképp e három szempontból volna átalakítandó a mű egy esetleges második javított és rövidített kiadásban.

Budapest.

DR. HELLER BERNÁT.

23. ZSOLTÁR.

Gondviselő Isten énnékem pásztorom
Soha jóban azért én nem fogyatkozom.

Szép fives mezőkön heverésznem enged,
Csendes vizü patak partján megpihentet.

Élteti én lelkem endicsőségére:
Igazság ösvényén engemet vezérle.

Hahogy ama völgybe kéne is leszállnom,
Halál árnyékában egymagamban járom:

Akkor sem rettegnék, ott is Te vagy vélem
Vigaszom' botodban mindéig remélem!

Asztalomat bőven Te terited im meg,
Nagy boszúságokra ellenségeimnek.

Jó kövér olajjal én fejem megkened,
Borral is csordúltig töltöd serlegemet.

Jóvoltod, kegyelmed, holtig bár követne!
Vajha éltediglen lagnám közeledbe!

SZEGŐ ARNOLD.

ORSZÁGVILÁG.

MULLER JOEL.

Váratlanul érkezett e napokban a német fővárosból a gyászhir, hogy Müller Joel, az aggkor küszöbén 68 éves korában elhunyt. Az elköltözött munkaerejének teljében volt, kitől a zsidó tudomány még sokat remélhetett és elhunytá sulyos veszteséget jelent, nemcsak azon körre, amelyben áldásos tevékenységet fejtett ki, hanem egész irodalmunkra is, melynek nagy szorgalmu, avatott munkása volt.

Vele a berlini »Lehranstalt« oszlopos tanára dőlt ki az élők sorából, ki szívének egész szeretetével csüggött ezen az intézeten, ki gazdag tudását és minden idejét tanítványai kiképzésének szentelte. Élete a tóra négy rőfnyi területén folyt le és legnagyobb örömét abban lelte, ha a hagyomány ismeretét, amely német földön az utolsó évtizedekben hajdani magasságából aránytalanul alacsony fokra szállott le, jelentékeny erejével terjeszthette. És a talmudtanítás körül, melyben a tudományos iránynak hódolt, valóban hervadhatatlan érdemei vannak. A talaj, melyet megmivelt, göröngyös és kemény volt; a termés e körülmény folytán nem lehetett tul-ságos gazdag, de azért a fáradhatatlan munkást, ki soha nem csüggedt és a jövőért szakadatlanul munkálkodott, az elismerés és hála ragyogó koszoruja illeti meg. Tanítói működésének sikerét jelentékenyen előmozdította és emelte egyéniségének szeretetreméltósága, a melylyel mindenkit, ki hozzája közeledett, megnyerni iparkodott. A szerény, önhittségtől és önteltségtől ment, egyszerű tudós jámbor életének példájával nevelte is a reábizott ifjúságot, a mely benne vezetőjét siratja.

A tudomány is sokat köszön a elhunyt tudósnak, ki három évtized szorgalmának eredményeivel gyarapította iro-

dalmunkat. Több kisebb értekezésen kívül, a melyek a Lehranstalt Értesítőiben és folyóiratokban jelentek meg, három nagy művel ajándékozta meg a tudós világot. Kiadta kéziratok segítségével a zsidó graphika és a masszóra szempontjából elsőrangú fontossággal bíró Szóferim traktátust (Lipscse 1878), melyet bő, sok tekintetben tanulságos kommentárral kísért. A régi responzum irodalomnak kiváló ismerője volt. A mióta Bécsből a berlini rabbiképzőre meghivatott, irói tevékenységét majdnem kizárólag ennek az irodalmi körnek szentelte. A »Kelet és Nyugat gáonjainak responzumai« című edíciója nagyérdekű adalékot képez ezen kor irodalomtörténetéhez. Munkásságának legérettebb és legbecsesebb gyümölcse héber nyelven irt bevezetése a babilóniai gáonok responzumaiba: Einleitung in die Responen der babylonischen Geonen, Berlin 1891.

Dr. Müller a gyakorlati hitélet terén is munkálkodott. Fiatalabb éveiben Ausztriában, amely hazája volt, két községben mint rabbi működött. Tudományos tevékenységre vágyódnán, a papi pályát elhagyta, hogy Bécsbe költözködhessék, a hol hittanári állást vállalt. Életének legfőbb vágya teljesült, midőn a berlini »Hochschule« megüresedett talmudi tan-székére meghivatott, a melyet körülbelül másfél évtizedig töltött be. Tanári tevékenysége mellett az utolsó években egy-egy leti zsinagógának hitszónoka is volt.

Egyszerű volt Müller Joel életének külső lefolyása, változatos és gazdag belső tartalma. Vele a modern tudósvilág egyik rokonszenves tagja szállt sírba, kiben talmudtudás, műveltség és jámborság szép harmóniában egyesültek. Legyen áldott a jámbor emléke.

Budapest.

B. L.

LEVÉL HORVÁTORSZÁGBOL.

Jelen soraimnak czélja rámutatni a Horvátországban lakó zsidók politikai és társadalmi állapotára.

Mielőtt erre rátérnék, nélkülözhetetlenek tartom röviden avval a kérdéssel foglalkozni, mióta laknak itt zsidók és honnan jöttek, a nélkül, hogy a jövő történetírójával verse-

nyezni akarnék. Dr. Spitzer Harkavy nyomdokain iparkodik zsidó nevekből és jargon szavakból bebizonyítani, hogy a szláv országokban lakó zsidók Keletről jöttek és nem Németországból, de magára Horvátországra nézve igen gyenge argumentumokkal bizonyítja ebbeli feltevését, mivel nem állanak rendelkezésére, mint Harkavynak ősi időből származó sírkő- és másnemű zsidó feliratok. Chasdai ibn Saprutnak a Kozár királyhoz intézett levelében előforduló »giblim« és »Al Caklab« szóknak Horvátország és Szlavóniával való identifikálása Grütz, Cassel és Kohn daczára nem áll minden kétségen felül, a mint az egyes a rabbinikus irodalomban használt a horvát nyelvből megmagyarázható kifejezések sem bírnak bizonyító képességgel, ha tekintetbe vesszük, hogy a horvát kronikákban és általában az irodalomban zsidók nem említetnek a török hódoltságig. A zsidók megnevezésére szolgáló még ma is használatban levő szó a »csifut« török eredetű. Akkor is a törökök révén ismerkedtek meg zsidókkal de »az országban lakniok nem volt szabad egészen II. Józsefíg«, mondja egy múlt századbeli jogász. A türelmi rendelet után kezdődik a bevándorlás, természetesen eleinte igen lassan, hiszen a városok kapui zárva maradtak előttük. Eszéken, a hová — határváros lévén — legelőször költözhetek magyar zsidók, 1792-ben csak egy zsidó lakott. A bevándorlók legnagyobb része Magyarországból származott; ma is úgy van. Bonyhád, N.-Kanizsa valóságos anyaközségeknek tekinthetők egyes horvát községeknek. Főleg a forradalom idejében menekültek ide magyar zsidók, kikerülőndő a háboru igazságot, de a világiosi fegyverletétel tanúi, valamint a Haynau rémuralmának menekültei is itt kerestek menhelyet. Falvakon szétszórva, nagyobbára házalásból élve alkottak községeket, a mint itt ott, falvak mellett található zsidó temetők, vagy nyomaik bizonyítják. A szabad kir. városokban itt is, mint Magyarországon, a regálebérlők kezdték a letelepedést. De ez nem volt oly roppant nagy, hogy törvénnyel korlátozni kellett volna, hiszen a határőrvidéken egészen a bekebelezetéséig (1876) nem tűrték állandó zsidó lakost. Ma, tehát majdnem husz évvel ezután, a volt határőrvidék két-három megyéjében még mindig ugyanaz az állapot uralkodik. A zenggi gimnázium 157, a petriniai

realiskola 150 tanulója között nincs egy »mózes-vallású« sem, a fiemei horvát gimnáziumban pedig egy van. A Likából származó 79. gyalogezredben a budapesti rabbiképzőben érettségét tett fiatal ember volt az egyetlen zsidó. Egyébiránt Le Roy Baulieu is, a ki azt állítja, hogy minden ország egy bizonyos számú zsidó lakosságot tűr meg, el fogja ismerni, hogy 16 ezer zsidó nem üti meg azt a bizonyos számot két millió lakost számláló országban.

Tekintettel a nagy izgalmakra, melyeken a magyar zsidóság keresztül ment a recepció két évi viszontagságai miatt, nem lesz érdektelen megismerni a horvát zsidók jogi állapotját. A horvát törvényhozás már 1873-ban (LXI. törvényezikk) lemosta a zsidó felekezetet homlokáról a »megtúrt-ség« bélyegét és az elismert felekezetek közé emelte. A vallás szabad gyakorlata a politikai és polgári jogok egyenlő élvezete törvényileg mondatott ki.

E szerint — így okoskodott egy 5 évvel ezelőtt megjelent »a zsidók és a patronátusi jog gyakorlata« című röpirat szerzője — sem zsidó földbirtokosok direkté, sem zsidó városi tanácsosok indirekte nem gyakorolhatják földbirtokuk, ill. városuk patronátusi jogát katolikus lelkészek választásánál. A szerzőnek állításait czáfolni e helyen nem volna illő, sem helyén, de említésre méltók röpiratának záró szavai: »A zsidók egyenjogúsítását és ennek az elvnek nálunk is 1873-ban történt törvénybe iktatását teljesen jogosnak tartván, ezen soraimmal utját akartam állani annak, hogy az egyenjogúság alaptalanul magyaráltassék és kiterjesztessék oly dolgokra, a melyek nem világiak, hanem egyháziak, egyházam jogát kívántam védeni jogosulatlan befolyások ellen, a melyek rá nézve károsak lehetnek, a mint minden zsidó, a ki felekezete iránt szeretetet érez, kétségtelenül és teljes joggal védené az ő felekezetét, nem zsidók jogosulatlan befolyásolása ellen.« A szerző tehát csak vallását védi, a kánoni jogra és a keresztség eltörülhetetlenségre hivatkozik. Ezt nem is veheti senki zokon egy egyetemi jogtanártól, a ki az ultramontán Obzorpartnak egyik oszlopa tagja. Egyébiránt a kormány sem tudta áthidalni a kánoni jog és az egyenjogúsági törvény között tátongó árt. Kitészik ez a következő alkalomnál. Valaki Bécsben áttért a zsidó vallásra és Horvátországban akart házasságra lépni.

Az illető zsidó lelkész, akinek ezt a házasságot meg kellett volna kötni, a kormányhoz fordult felvilágosítás végett. A válasz oly kedvező volt, hogy nem is képzelhető kedvezőbbben. Hivatkozással az egyenjogosítási törvény második paragrafusára, mely szerint »az egyenjogossággal ellenkező összes törvények és rendeletek megszűnnek,» »nem ellenzi» illetve megengedi a kormány nem csak azt, hogy a Bécsben történt áttérés érvényesnek tekintessék, de az áttérést magában az országban is, valamint az ennek alapján kötött házasságot. Feltehetem, hogy az illető házassági felek siettek az engedély hajóján a házasság kikötőjébe beérkezni, mielőtt valami vihar utjukat állta volna. Nyolcz hónappal később ugyanis már megakadályozta volna szándékukat a kormány leiratának képeben megjelent vihar. Csekély meteorológiai ismeretek mellett is állítható, hogy a vihart megelőzték gyengéd szélfuvalmak, a melyek a zágrábi érseki irodából indultak ki és a báni palota felé lengedeztek. Gróf Khuen Hédervári kormánya ugyanis észre térvén, visszavonta az egész engedélyt, a következő megokolással: Mivelhogy az említett egyenjogusági törvény nem teljes, ennél fogva a nyilvánosságban különbözőképen magyarázzák, valjon az áttérés keresztény vallásról zsidó vallásra az egyenjoguság szükségképi következményének tartandó-e vagy sem és mivelhogy végre az áttérés alakja és módozatai nincsenek törvénnyel meghatározva, ennél fogva a kormány az említett rendeletet (mely az engedélyt tartalmazza) hatályon kívül helyezi, *míg az illető körülmények alkotmányos uton rendeztetni fognak.* Ezen elodázás tíz évvel ezelőtt történt és mivelhogy föztudomás szerint a Wekerle-kormányának az egyházpolitikai törvényjavaslatoknak Horvátországban napirendre hozatalának ajánlatára a bán határozott tagadással válaszolt, az »alkotmányos uton való rendezés» oly hamar be nem fog következni, az áttérés tiltva marad, a min egyébiránt a horvát zsidók sem búsulnak szerfölött. Mivelhogy a papság hatása a népre még meglehetősen nagy, az ilyen törvény, mely az áttérést megengedné, könnyen megszakítaná a jó viszonyt, mely a zsidóság és a többi felekezet között jelenleg uralkodik.

Miért készakarva előidézni oly helyzetet, mely önkénytelenül antiszemita gyümölcsöket teremne. Elég volt a féle-

lemből a tiszta-eszlári időben, midőn Horvátországban csakis Khuen Hédervári-vaskezőnek sikerült a vad szenvedélyeket féken tartani. A pacifikátor akkor még új volt, pártja csekély, de annál nagyobb szigora. Minden polgármester és előjáró felelős lesz, ha kerületében rendzavargások vagy csak ilyen-nemű kísérletek is elő fognak fordulni — mondá a bán — és minden csendesen maradt.

Hivatalosan nem is létezik antiszemitizmus. Hogy az egész országban csak három zsidó bíró van, ez bizonyára onnan magyarázható, hogy az a kevés zsidó ifju, a ki egyetemi pályára lép, független állásra törekszik. Bizony zsidó ügyvéd elég van, egy képviselő is, városi és kerületi orvosok között aránylag sok a zsidó. De a mi ennél több, ismerek szab. kir. városokat, a hol a fő- vagy alpolgármester zsidó. Roshakohol és polgármester egy személyben! Lehet-e ennél szebb jelét látni a felekezeti békének és egyetértésnek!

Másként áll a dolog a papsággal. Ez sem mutatja, hogy gyűlöli a zsidót, de mindenesetre vakbuzgóságból, felekezeti szűkkebléségből gyakran foglal ellenök állást. Tíz évvel ezelőtt egy városban zsidó tanítónőt alkalmaztak. Az akkori ellenzék, a klerikális Obzorpart, az interpellációk egész özönét bocsátotta a kormány ellen, a mely végre engedett. De éppen mult évben történt egy hasonló eset. Egy zsidó gyáros az általa fenntartott iskolában zsidó tanítónőt alkalmazott. Az ottani plébános protestált a katolikus gyermekeknek zsidó (?) szellemben való neveltetése ellen. A kormány végre *nem* engedett és a tanítónőt megerősítette, a plébánost elmozdította, utódja pedig megnyugodott a történeteken.

Az antiszemitizmus mégis létezik. 1894. nov. 11-én a következő hír jelent meg egy zágrábi lapban: »Horvátország fővárosában nemsokára új német lap fog megindulni. A mint hírlik meg fog jelenni az ausztriai antiszemitékkel kötött egyezés folytán, iránya olyan lesz, mint az Obzoré, azaz antiszemita.«

A diakovói egyházfejedelem közlönye, az »Obzor« antisemita, így mondják laptársai. És ez való igazság. Mennyiben van része a püspöknek híveinek a felekezeti türelmetlenség és gyűlölködés előidézése körül szerzett kétes nagyságu érdemeiben, azt eldönteni nem vagyok hivatva, de tény, hogy

mindent elmulasztott tenni, hogy nyáját az egyenes utra visszaterelje.

Tény az, hogy az »Obzor« szidta legjobban a magyar kormányt új szabadelvű törvényei miatt, ujjongott leghangosabban a bécsi antisemiták győzelmein, nem restelli, hogy meséket költsen az »Alliance« nagyhatalmi állásáról; egyetért a Bolond Istókkal egy bizonyos nagy vállalkozó cég diskreditálásában; minden bajnak kuforrúsát lehetőleg a zsidóknál találja. Főleg az utóbbi időben nagyon fejébe szállt az antisemitizmus. Evvel szemben örömmel konstatálható, hogy nem fizethet osztalékot részvényeseinek és hogy pártja naponta fogy.

Nyiltabban foglal állást a jogpárt és közlönye a zsidók ellen. Ez bennök az idegen, német kultúra zászlóvivőt üldözi, tehát csakis azokat, a kik — a mint mondják — megtagadják a zsidó assimiláló képességet. Míg az Obzorpárttól bátran állítható, hogy nincs zsidó tagja (előbb midőn nem büszkélkedett antisemitizmusával oly nagyon, lehetett, mert a 80-as évek előtt az volt a kormánypárt) addig a jogpárt számos még pedig igen buzgó zsidó tagokkal bír. Kifogásai inkább nemzetiek és nem felekezetiék. Persze, hogy nem nagyon jogosultak, mivel a zsidók nagyobb része még alig ért rá teljesen assimilálódni, hiszen csak nem rég vándoroltak be. A jogpárt rokonszenvez Luegerrel mint a német balpárt korbácsával és a rajxraih dél-szláv képviselők szövetségésével, de elítéli benne a felekezeti rend megbontóját. Elismeri a zsidók szorgalmát, egy buzgalmát, sőt gyakran mintaképp állítja fel.

A mi a zsidóknak idegen kultúra támogatásáról szóló vádját illeti, annyiban igaza van, hogy a zsidók itt is, a hol ugszólvá szintén Magyarországon vannak, nem változnak át magyarfalókká, nem lesznek Starcevicsiánusok, a horvát nyelv ismeretének szüksége nem mutatkozik oly sürgősnek, hogy nélküle nem lehetnének meg. Tíz évvel ezelőtt még nem létezett horvátul írott zsidó hittan a középiskolák számára. A középiskolákban ma sem panaszkodhatnak zsidó tanulók túllátogatása miatt. Zágráb és Eszék az ország két legnagyobb hitközsége, az előbbinek gimnáziumában 751 tanulója közül 51, az utóbbinak 257 tanulója közül 37 zsidó. Zsidó népiskola szintén csak e két községben létezik.

Áttérek most a zsidók belügyeire.

Az első a mire magyar zsidó kíváncsi, ha más ország zsidóságáról van szó az, vajjon hány pártra oszlik, mintha mi ellenzék nélkül nem lehetnénk meg. Természetes, hogy a magyar zsidók honukból, a dualismus országából, ide is elhozták a kettészakadást. De a rés nem nagy. Orthodox az ujlaki község és a zágrábi fiókközség, a többi sem neolog sem református, hanem zsidó. Ujlakon persze azt állítják, hogy Horvátországban a legradikálisabb neologok laknak, a kiken csak az amerikai »reformerek« tesznek tul valamicskével, de nem sokkal. De hát ez csak egy ellenvélemény. Az ujlakiak orthodoxsága sem sült volna ki, ha a kormány véletlenül — ugy látszik bizonyos zsidó ügyek »alkotmányos uton való rendezése« céljából — nem intézett volna a községekhez kérdőívet, a mely a többek közt azt a kérdést is tartalmazta: egységes-e a községbeli zsidóság vagy pártokra oszlik-e? Valószínűleg ekkor szentesítette Ujlak orthodox voltát. A kormány akkoriban kíváncsi lett a lelkészek okmányaira is. Eddig az anyakönyvezetők kvalifikációja »noli me tangere« volt. Mert rabbi csak tiz községben működik, a többiben pedig anyakönyvvezető, a ki saját szemeiben szintén rabbi, csak saját községében nem. Ezeknek okmányait bekérte a kormány. Rendezni akarta az anyakönyvvezetés ügyét, de a törvényjavaslat már három éve az laboraturum stadiumában van. Akkoriban a M. Zs. Szemle is hozott hirt valami készülőfélben levő törvényről. Mivel a kormány a lelkészek fizetését is kutatta, már-már azt hitte egyik-másik, hogy ezentul az állam fogja őket fizetni. Egyébiránt lépések sem tétettek a kormánynál a zsidók belügyeit rendező törvény sürgetése körül. A községek alapszabályaik szerint fejtik ki működésüket, a rabbik meg a rabbihelyetesek megegyeznek ki-ki a községével.

A zsidók társadalmi helyzete a lehető legjobb a városokban és falvakban, az érintkezés nem zsidókkal a képzelhető legbizalmasabb. Minthogy exclusiv katolikus felekezeti körök egyáltalában nem léteznek, az egyletekben és olvasókörökben ép oly rokonszenvesen fogadnak be zsidót, mint nem zsidót. Ennek következménye, hogy oly kevés a zsidó iskolák és jótékony egyetek száma. A békés és bizalmas társadalmi élet legszebb jele rendszeren zsidó templomok építésénél szokott nyilvánulni. A horvát zsidók sokkal büszkébbek és öné-

zetesebbek, mintsem hogy — a mint ez máshol divatos — részvényekkel és kéregető ívekkel árasszák el a zsidó hitközségeket, ha templomot akarnak építeni. De saját községük területén lakó polgártársaik nemes szívéhez folyamodnak. Ezek a legszegényebb parasztot sem kivéve, tetemes áldozatokkal járulnak hozzá a »tempel« építéséhez. Ismerek zsinagógát, melynek ötödörösztvi költségét nemzsidók ajándékai tették ki. Csak nem rég Körös városa négy ezer forintot szavazott meg az építendő zsidó templom javára.

Mind e körülményeket összevéve, a horvát nép nem igazolja az általánosan elterjedt véleményt, hogy a szlávok nem szeretik a zsidót. Ha örömmel emlékezünk meg Magyarországról mint a vallásszabadság hazájáról, a hol részint a népszabadságszeretete és felekezeti türelmessége, részint a kormány őszinte szabadelvűsége folytán a zsidógyűlölet gyökeret verni nem képes, akkor a magyar néppel századok óta szövetséges horvát népnek is igazságot kell szolgáltatnunk, hogy erősen ellenállt a multban és ellenáll a jelenben a káros idegen behatásoknak, melyeknek kárát első sorban a zsidók látják. Nem tudnám szebben végezni soraimat mint ama paszussal, melyet a jul. 17-én Zágrábban tanácskozó jogpárt alapszabályai között felvett és mely általános megelégedést keltett, az t. i. hogy a párt minden felekezetet tiszteletben fog tartani a jövőben is, jogait csorbítani nem fogja és a felekezetek belügyeibe nem avatkozik; felekezeti alapon alakuló pártok ellen minden erejével fog dolgozni.

Pozsega.

CZRNKOVIĆS VIKTOR.

AZ OROSZ ZSIDÓK MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETÉHEZ.

A közoktatásügyi ministernek 1855. évben tett »leg-alázatosabb jelentése« szerint a zsidó tanulók számára a létező 104 iskolában, melyek között két rabbiiskola, tizenhárom másodfoku, nyolczvannyozele első foku és egy községi iskola (Rigában) volt, háromezer háromszáz hatvanháromra rugott (a vilnai subvencionált két leányiskola százhuszonnégy tanítványának levonásával), s következő képen oszlott meg a tankerületekre:

A *pétervári* tankerületben (Witebsk és Mohilew kormányzóságok) 18 iskola 471 tanítvánnyal.

A *dorpat* tankerületben 6 iskola 318 tanítvánnyal.

A *wilnai* tankerületben 26 iskola 805 tanítvánnyal.

A *kiewi* tankerületben 38 iskola 1006 tanítvánnyal.

Az *odesszai* tankerületben 16 iskola 763 tanítvánnyal.

Ha az 1851. évi népszámlálás szerint a zsidó letelepedési területen 567,227 férfi lakott, ugy 168,87 zsidóra (férfire) egy tanuló esik. Fenti számokat a tankerületek szerint elosztva, következő táblázatot nyerjük:

Tankerület:	Férfi zsidók	Zsidó tanulók	Minden iskolára	Egy tanuló kőv. sz. zsidóra
<i>Pétervár:</i> (witebski és mohilewi kormányzóság)	76.853	471	26'16	163'17
<i>Dorpat:</i> (kurlandi és livlandi korm.)	12.594	318	45'43	39'60
<i>Wilna:</i> (wilnai, kovnoi, grodnoi, minski korm.)	153.372	805	30'96	190'52
<i>Kiew:</i> (kiewi, wolyiniai, podoliai, zernigowi, poltawai kormányzóság)	273.923	1.000	26'47	272'09
<i>Odessa:</i> (chersoni tauriai, ekatarinoslawi, besszarabiai kormányzóság)	50.485	763	47'07	66'29

Ezen táblázatból ítélve, az elemi művelődés a zsidók között még mindég kedvezőbb fokon áll, mint a megfelelő adófizető keresztények között, a mint ezt következő táblázat mutatja:

Tankerület:	Az 1851. népszámlálás szerint adófizető keresztények	Adófizető ker. tanulók	Egy tanuló kőv. számú adófizető kereszt.	Adófizető keresztények jobbagyokat ki-véve	Egy tanuló kőv. számára
<i>Dorpat:</i>	847.133	8.655	98	847.133	98
<i>Wilna:</i>	1,376.763	1.985	693	854.653	240
<i>Kiew:</i>	3,225.414	3.113	1.036	1,271.618	408
<i>Odessa:</i>	1,434.458	5.666	254	1,100.983	194

De ezen számoknak, a zsidó iskolák látogatottságát illetőleg, nem lehet egyszerűen hitelt adni. Szerzőnk megjegyzése szerint »ezen adatok a zsidó tanulóknak azon számára vonatkoznak, a kik a tanulók listájába fel voltak ugyan véve, a mely azonban nem egyezett meg a tanulók valódi számával.« Muchlinsky tanár jelentése szerint a wlnai koronaiskolának pl. nem voltak állandó tanítványai, vagyis olyanok a kik egy osztályt végeztek s azután a következő osztályba kerültek volna. Az iskolaév folyamán mindég új meg új tanulók jelentek meg, a régié pedig eltűntek, úgy hogy a tanító kénytelen volt ugyanev osztályban szakadatlanul több csoportot tanítani, s a tanítást mindég előlről kezdeni. »Valójában, írja Postels a már említett titkos tanácsos hivatalos tudósításában, a listákba beirt tanulóknak fele sem vesz részt az előadásokon, s oly napok is vannak a melyeken az osztályok egészen üresek. Némely tanuló hetekig sőt hónapokig nem jár el az iskolába, s miután 1–2 napra megjelent ismét eltűnik, s az iskolai előljárók még sem törlik nevüket a listából, hogy a szülők esetleges szemrehányásait kikerüljék. Némely helyen önkényesen irtak be gyermekeket, hogy bizonyos számot felmutathassanak, s ezáltal az illető iskola beszüntetését megakadályozzák. »Nem tévedünk tehát, mondja szerzőnk, ha a fentemlített 3363 számot harmadrészére szállítjuk le; eszerint a pétervári és kiewi tankerületben körülbelül tizennyolcz, a wlnaiban pedig húsz tanuló jut egy iskolára, a mit meglehetősen balsikernek nevezhetünk. Ezen balsiker indította végre — mindenestre csak 1859-ben, — az akkori közoktatásügyi minisztert, Kawalewskyt arra, hogy legfelsőbb engedéllyel a zsidó tantárgyakat a kötelező tárgyak sorából törölje, s a zsidó szülők belátására bizza, hogy gyermekeiket a vallásban tetszés szerint az iskolában vagy priváttanítók által taníttassák. Ezen rendelet véget vetett a Mandelstamm féle könyvekkel való sédelgésnek. Ugyanezen időben a minisztérium zsidókat kezdett a koronaiskolák előljáróinul kinevezni. Ezen rendszabálynak volt is némi hatása, mert már 1864-ben a zsidó koronaiskolák tanulóinak száma ötezer hétszáz tizenegyre emelkedett, s mindamellert azon panaszra akadunk, hogy még e szám is koholt volt. Minthogy a koronaiskolák programja különben ugyanaz maradt, mint annak előtte (mert ha nem is

voltak kötelezők a zsidó tantárgyak, mégis tekintélyes helyet foglaltak el a tanórarendben, s az általános tárgyak tanítása igen hiányos és meg nem felelő volt,) a zsidók magatartása sem változhatott meg ezen iskolákkal szemben. Kedvezőbb fordulat csak akkor állott be, a midőn 1873-ban a koronaiskolákat tökéletesen újjászervezték s a ma is virágzó zsidó elemi iskolákká változtatták, még pedig teljesen átdolgozott, czéltudatos és megfelelő programmal úgy a nem kötelező zsidó mint az általános tantárgyakat illetőleg.

Nem lehet tudni, hogy mekkora volt a zsidó tanulók száma I. Miklós czár uralkodásának vége felé mivel akkoriban a tanítók listáiban nem emelték ki külön, a tanulók vallását. Csak II. Sándor uralkodása alatt, 1864-ben bukkanunk pontos adatokra, melyek szerint a zsidó tanulók száma ezer ötszáz hatvanegy volt a mely tény igen figyelemre méltó és némileg czáfolatául szolgál azon szemrehányásoknak, hogy a zsidók ellenszenvvel viselkedtek az általános műveltség iránt.

Az iskolát látogató leányok számával sem vagyunk tisztában I. Miklós uralkodása alatt. Idevágó forrásokból csak azt lehet megtudni, hogy 1855-ben a letelepedési területen kilencz leánynevelő intézet volt, még pedig Wlnában három azonkívül Pinskben, Minskben, Grodnoban, Shtomirban, Cherssonban és Odeszában egy-egy melyek közül két Wlnait, Perlét és Germeiseét — összesen százhuszonnégy tanítványal az állam subvencziónnált, s a melyekről Muchlinsky jelentésében azt jegyzi meg, hogy a zsidóság bizalmát bírták. Ez minden a mint a leányok iskoláztatásáról tudunk.

Most még csak az van hátra, hogy a szóban forgó művelődési reformokat tartalmazó tervnek azon részletéről referáljunk a mely a rabbiiskola alapításával foglalkozik.

Az Uwaroff-féle művelődési reformok legkiválóbb pontját a mint már láttuk, a rabbiiskoláknak kellett képezniök. Ezen tanintézetek feladata az volt, hogy a községek számára rabbikat, s az iskolák számára tanítókat képezzenek. A rabbik és tanítók, mindegyikök a maga módja szerint, egy czélt szolgáljanak.

Mindegyikük, Uwaroff bizalmi férfainak szellemében, a zsidóság átalakítására s a talmud befolyásának megtörésére igyekeztek, a rabbi községe körében, a szószékről, a tanító

pedig tanítványai között, a katédráról igyekezék a talmud hatását gyöngíteni. A rabbiiskolát ezen tendenciája daczára mégis megfelelő programmal kellett ellátni. A hallgatókat kellőképen elő kellett készíteni reformatori működésükre, s el kellett őket látni a szükséges szellemi fegyverekkel. Különösen a mi a rabbit illeti, a bizottság álláspontjából kiindulva arra kellett törekednie, hogy a zsidók lassankint összevegyüljenek a többi népességgel, és tevékenységüket oly neművé változtassák, a mely az állam hasznára váljék. A rabbi községében adminisztratív végrehajtója legyen bizonyos a kormány által előírt, tisztán polgári természetű törekvéseknek, s ezekben a vallás legyen segédeszköze. Két, lényegében, egymástól teljesen elütő funkciót teljesítsen, még pedig: a kormány megbízottját politikai érdekeinek szemmel tartásával, mely célból különböző megbízásokban részesül, pl. örködni kell, hogy a melamed bírja-e az előírt igazolványt, vagy hogy a helységben lakó chassidim és rabbijaik a »zadikim«-ről az illetékes hatóságnak jelentést tegyen, s egyszersmind nemcsak vallásos oktatója és vezetője legyen községének, hanem kötelezőleg teljesítsen hivatalos teendőket, a melyek ugyan vallásos természetűek, de a melyeket zsidó törvény szerint minden zsidó teljesíthet, a ki erre kellőleg képesítve van, vagy a szükséges ismereteket bírja, pl. a circumcisio, esketés, elváltatás, temetés funkciói, melyek teljesítése nem függ össze a rabbi tulajdonképeni hivatásával. A rabbi ezen funkcióinak felelője meg a tanintézet, s e szerint készüljön a tanterv és iskolaprogramm is. Élén, mint igazgató, keresztény férfi állott, alatta volt a zsidó inspektor, a ki a zsidó tárgyak tanítására s a tanulók vallásos életére gyakorolt felügyeletet. A zsidó tárgyak tanítói csak zsidók lehettek, az általános tantárgyakéi úgy zsidók, mint keresztények. Két rabbiiskola volt: Wilnában és Shtomirban. Ezen tanintézetek kurzusa 1.) egy általános, hét esztendeig tartó s minden tanítványra kötelező, 2.) egy esztendő és csakis a tanító pályára készülők számára kötelező, 3.) egy háromesztendő, a rabbi pályára készülők számára kötelező tanfolyamból állott. Az első, hét esztendő tanfolyam magába foglalta az általános, és speciális zsidó tantárgyakat, előbbieket a gymnáziumi tanfolyam terjedelmében, a természettan valamint a francia és latin nyelvek kihagyásával. A

latin nyelvet 1850-ben ugyan felvették, 1853-ban azonban ismét leszorították a programról. A mi a zsidó tárgyakat illeti, az első három osztályban ugyanazon tárgyakat, s ugyanoly terjedelemben tanították, mint a másodfokú koronaiskolákban; a felsőbb osztályokban behatóan magyarázták a zsoltárokat és a prófétákat, valamint kiválasztott traktátumokat adtak elő a talmudból és a misnából. A pedagógiai tanfolyamnak a statutum szerint nevének megfelelő programmal kellett volna bírnia, a melylyel azonban nem bírt, s tulajdonképen nem volt egyéb, mint az általános kurzus folytatása. A speciális rabbitanfolyam részben elméleti, részben gyakorlati volt, s a rabbiiskolák fennállásának első éveiben sok változáson ment keresztül. Csak 1858. júl. 31-én érkezett le a minisztériumtól egy teljesen megerősített és jóváhagyott program, a mely a következő műveket tartalmazta: bibliát, traktátumokat a misnából és a talmudból, $\text{ה"א ארם, ספיק ה"א, עקרת יצחק, עקרת יצחק}$ héber és aram nyelvet. Előítéletéhez híven, Uwaroff gróf a talmud tanitást csak a látszat kedvéért hagyta meg a rabbiiskolákban, nehogy tulságos nyíltan lépjen fel a túlnyomó többség meggyőződése ellen. Ez okból csak azon talmudi traktátumokat szemelték ki előadásra, a melyek sem tudományos, sem praktikus értékkel nem bírtak. (Lásd Morgulis említett értekezését. Zsidó könyvtár III, 352 l.) A zsidó tárgyak tanítása egyáltalában meglehetősen hézagos volt, s messzire mögötte állott az általános tantárgyak tanításának, mert ezen tárgyak, úgymint a gymnáziumban, egyetemi képzettséggel bíró, hivatott szakemberek által adtak elő, a kik a methodika és didaktika követelményeivel tisztában voltak; a zsidó tárgyakat ellenben autodidaktikus tudákosok adták elő, a kik nagy olvasottsággal bírtak ugyan a talmudi s a rabbinikus irodalom terén, s a héber nyelvet gyakorlatilag is tökéletesen bírták, de a kiknek halvány fogalmuk sem volt arról, hogyan adják elő tárgyukat, sőt még valamely európai nyelvet, valamint az orosz nyelvet sem beszéltek, úgy hogy tanítási módjuk semmiben sem különbözött a chéder szokásos tanítási módjától, s ennél fogva éppenséggel nem állhatta ki a versenyt az általános tárgyak tanításával. Ennek legelső következménye az volt, hogy a tanulók rokonszenve egészen az általános tantárgyak felé irányult,

míg a zsidó tárgyakat meglehetősen elhanyagolták. (Ibidem 853 l. és Rasswet 1880, 37 szám 1463 l. Beletzkyt idézve.)

Különbön a házagos tanítás nem volt egyedüli oka annak, hogy a »rabbinövendékek« elhanyagolták a zsidó tárgyakat. Egészen más, és mélyebb oka is volt ennek. A hallgatók, a kik között gyakran előrehaladott korú ifjak, sőt gyakran meglett férfiak is voltak, nem hitgették magukat valamely különös jövővel. Nagyon jól tudták, hogy az akkori szigorú vallásosság s a talmudi és rabbinikus tudás mellett, a mely az orosz zsidók között el volt terjedve, egy község sem fogja őket valódi rabbijuknak elismerni, minthogy oly intézetben nyerték kiképzetésüket, a melynek főczélja a talmud gyöngítése, a melynek élén keresztény férfi állott, s a melyben a talmudot csak a látszat kedvéért adták elő, s ez is oly férfiak, a kiknek vallásossága nem örvendett a legjobb hírnévnek s a kiket a tömeg szabad gondolkozásuaknak s eretnekeknek tartott. Tudták, hogy mint rabbi, csakis a kormányra támaszkodhatnak majd, a mely akkor is el fogja ismerni megbizottjait, ha a zsidó tárgyakat kevésbé alaposan értik is. A már többször idézett Morgulis, a ki maga is a shtomiri rabbiškola első növendéke közé tartozott, ezen dologról következőképen nyilatkozik: »A rabbiškola tanítványai, már azon idő alatt is, a melyben még az intézetet látogatták, magukat a kormány jövődöbeli orgánumainak tekintették, a mely támogatni fogja őket a zsidó községekkel való küzdelmükben. Ezen naiv, minden praktikus érzelmet nélkülözö, jövőjükre vonatkozó nézet kártékonyan hatott a hallgatókra, s lassankint feszült viszonyt teremtett köztük és a községek között.

A »küздеlem« szót folyton hangoztatta a rabbinövendék, s már eleve a kormány által támogatott »missionáriusnak képzelte magát azon küzdelemben, a melyet makacs hitsorsosaival kell majd vívnia. S a míg jövődö hivatását oly ideális színben látta, nyilvánosan áthágta vallása oly törvényeit, a melyeket a zsidó községek szenteknek tartották.« (Ibidem 345.)

De mégsem tetszelgett magának valamennyi a kormány által támogatott missionárius szerepében, s egy koronaiskolában alkalmazott tanító állása sem gyakorolt varázst vala-

mennyiökre. Ezért az ilyenek különös igyekvéssel az általános tantárgyak tanulmányozása felé fordultak, hogy később az egyetemen, vagy valamely más főiskolában felvételi vizsgálatot tehesenek s így egészen más pályára készülhessenek, mint a milyet a rabbiškola kilátásba helyez. A mint idővel a rabbi és a tanítók állapotának fonáksága nyilvánvaló lett, mindinkább növekedett azon tanulók száma, a kik csak az alkalmat várták, hogy elhagyhassák a rabbiškolát, s különösen növekedett 1856-ban, a midön megengedettett, hogy a rabbinövendékek a francia és a latin nyelvből letett vizsgálat után felvehetők az egyetemre. Sokan közülök nem is végezték el az első hét osztályt, hanem kiléptek az intézetből, hogy más nyilvános tanintézetbe léphessenek vagy pedig hogy saját erejükből készüljenek az érettségi vizsgálatra. Ezek rendesen a rabbinövendékek legtehetségesebbjei és legszorgalmasabbjai voltak, s csak azok maradtak meg továbbra is az intézetben, a kik nem biztak eléggé magukban, hogy valamely főiskolát sikerrel végezhetnék, s csak a kényszerűségnek engedelmessé, békültek ki a tanítói, illetöleg a rabbihivatással. Mert sem ezen tanítók, sem a koronarabbi helyzete nem volt irigylésreméltó. Eltekintve ezen tanítók nagyon szerény fizetésétől, a mely alig óvta meg őket az éhezéstől, hivatalos állásuk is igen kétes volt. »Nagyon kedvezötlen színben, — mondja Bjeletzky — tükrözödött vissza azon sajnálatos körülmény, hogy nemsokára fel kellett venniök a küzdelmet, részben közvetlen feljebbvalójukkal, az iskola felügyelővel, részben kollégáikkal és részben községükkel. Az iskola felügyelőök a kik között sok irodatiszt és parochiális tanító volt, továbbá a melamedök közül kikerült zsidó tanítók ellenségeskedni kezdtek ifju kollégáikkal, midön ezeknek túlsúlyát tekintélyre és tudományra nézve felismerték, a fanatikusok pártja pedig, a mely mindenütt alkalmat keresett az iskolák elleni bizalmatlanságra, a legcsekélyebb alkalmat megragadta, hogy vallásos szokások és ceremóniák elhanyagolása miatt, gáncsolja őket.« Azonkívül nem elégitette ki a hivatásukkal járó teendök elvégezése sem, mivel épen kevésbé voltak erre előkészítve.

(Vége következik.)

Wilna.

Gótz F.

KÜTFÖK.

269. sz.

A főrendiház ülése október 22-én.

Elnök: Szilávy József koronaőr.*Jegyzők:* Gyulai Pál, báró Rudnyánszky József, gróf Bánffy György és Gáll József.

A kormány részéről jelen vannak: báró Bánffy Dezső, Erdély Sándor, báró Fejérvári Géza, Josipovich Imre, báró Jósika Samu, Lukács László, Perczel Dezső, Wlassics Gyula.

Az áttérés.

Elnök: Következnek a képviselőház által beiktatott új szakasz melyet a hármass bizottság e fejezet elé kíván tétetni.

E szakasz így hangzik:

Báró Rudnyánszky József (Olvassa): »Az 1868, LIII. törvényezikk 1—8. §-ában foglalt rendelkezéseknek hatálya minden bevett vallásfelekezetre kiterjesztetik.«*Gróf Zichy Nándor:* Kérem ezen szakaszra vonatkozó módosítványomat felvételni.*Báró Rudnyánszky József* jegyző: *Gróf Zichy Nándor* e 25. §. törlését indítványozza.*Gróf Zichy Nándor* megokolja indítványát.*Wlassics Gyula* vallás és közoktatásügyi miniszter: Nagyméltóságu elnök ur! Méltóságos főrendek! Mindenekelőtt *Zichy* ő exczellenciájának arra a tételére, hogy keresztény nem járulhat ezen szakasz megszavazásához és hogy ez az ország megszűnik keresztény ország lenni, ha azt megszavazzák, azt jegyzem meg, hogy akkor ebben az értelemben ma a művelt világban keresztény ország nincs (Helyeslés a baloldalon), mert az izraelita vallásnak viszonyosságát elismerik Európá minden államában, mely a művelt államok között helyet foglal. Tehát ezt egyáltalán állítani nem volna szabad, mert én nagyon jól tudok és ismerek egy államot, hol nagyon is gyakran látjuk *gróf Zichy* ő exczellenciáját és pedig úgy látom, hogy ott szintén a kereszténység érdekében működnek, pedig ott ez a paragrafus régen életben van.

A mi egyébiránt ezen szakasznak tartalmát illeti, egész nyíltan kell pertraktálnunk azt, hogy miért ragaszkodunk ezen szakasznak a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvénybe való felvételéhez.

A méltóságos főrendek, méltóztatnak tudni, hogy az izraelita vallásról, tehát a recepezióról szóló törvény ma már szentesítve van. Már most méltóztatnék figyelembe venni azt, hogy ha a törvényhozás recipiál egy vallást, lehet-e ezen recipiált vallásnak kevesebb jogot

adni, mint a mennyi jogot már adtak a mélt. főrendek a jövőben elismerendő vallásfelekezeteknek? Mert a jövőben elismerendő vallásfelekezetre nézve szabad az áttérés és nincs kikötve hogy a jövőben elismerendő vallásfelekezeteknek éppen kereszténynek kell lenni. Tehát esetleg a mohamedán vallásra való áttérést is lehetségessé teszi a törvény és most ő exczellenciájának törlési indítványa csak egyet akar megakadályozni, és ez az hogy az izraelita vallásra való áttérés megengedessék. Engedelme! kérek, ily helyzetben ezen indítványunk határozott éle van, éle van egyenesen az izraeliták ellen, mert még minden egyéb vallásra vonatkozólag megengedi az áttérést a törvényjavaslat, ugy a hogy méltóztatnak elfogadni, egyenesen csak ezeket zárni ki a viszonyosság és jogegyenlőség követelményeiből.

Ily helyzetben ugy a képviselőház, mint a hármass egyesült bizottság, valamint a kormány ragaszkodik ezen szakaszhoz. E nélkül esonkinak tekintend a recepezióról szóló törvényt s ezért óhajta ezt kiegészíteni, a mi egyébiránt a törvényhozási logika elengedhetlen folyománya, mert a legegyszerűbb törvénymagyarizát szabályai szerint, ha egy vallás recipiáltaik, annak nem lehet kevesebb joga, mint a jövőre elismerendő vallásoknak. Tehát már ebből is következik a viszonyosság kiterjesztése; de mi annak expressis verbis kifejezéséhez ragaszkodunk, mert mi minden kétértelműséget kizáró módon akarjuk biztosítani azt, hogy az izraelita vallásról a keresztény hitre való áttérés és viszont a keresztény vallásról izraelita hitre való áttérés szabályoztassék, mert hiszen még az előbbi sínes Magyarországon szabályozva, az sínes kimondva, hogy az izraelita vallásról a keresztény hitre való áttérés mikép történjék.

Ezek után bátor vagyok ajánlani a képviselőház szövegének a hármass bizottság által is elfogadott tartalmát, a méltóságos főrendeknek. (Helyeslés baloldalon.)

Gáll József: gróf Keglevics István!*Gróf Keglevics István:* Elállók!*Elnök* a vitát bezárja. A kik *gr. Zichy Nándor* indítványát elfogadják . . .*Gr. Eszterházy Miklós* Móríc: Névszerinti szavazást kérek;*Elnök:* Minthogy 20 tag névszerinti szavazást kér, azt ezennel elrendelem. Akik *gr. Zichy Nándor* törlési indítványát elfogadják, azok igennel, a kik nem fogadják el, azok nemmel szavaznak.*Elnök:* A szavazatok összeszámítása végett az ülést felfüggesztem.

Szünet után.

Elnök: Az ülést újra megnyitom. A jegyző urak a beadott szavazatokat összeszámítván, kiderült, hogy *gróf Zichy Nándor* ő exczellenciája indítványa mellett nyilatkozott 113, ellene 120 főrendi tag, ennél fogva *Zichy Nándor* gróf indítványa 7 szavazattal elesett. Más indítvány nem adatván be, a képviselőház által beiktatott új szakaszt elfogadottnak nyilvánítom.

270. sz.

Sváb Izsák és Löw Ulmo kiinteteti magyar zsidók VI. Károly magyar király idejében.

I.

Nos Carolus VI. Divina favente clementia electus Romanorum Imperator semper Augustus, et Rex Germaniae, Hispaniarum, Castellae, Aragonum, Legionis, utriusque Siciliae, Hierusalem, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae, et Ramae Serviae, Gallitiae, Lodomeriae, Cumaniae, Bulgariae, Navarrae, Grannatae, Toleti Valentiae, Galletiae Majorumque Hispaniae, Sardiniae, Cordubae, Corsicae, Murtiae, Greunis, Algarbis, Algeirae, Gibraltaris Insularum Cannariae, nec non Indiarum Orientalium et Occidentalium Insularum ac Terrae Firmae, Maris Oceani. Archi Dux Ausztriae Dux Burgundiae, Brabantiae, Mediolani, Styriae, Carinthiae, Carioliae, Luxemburgi, Würtembergae ect. ect. Thelae superioris et inferioris Silesiae Achenarum et Neopatriae Princeps Sveviae, Marchio Sacri Romani, Impery Burgoviae Moraviae, Superioris et inferioris Lusatae, Comes Hubspergi, Flandiae, Tyrolis, Barcinonae, Ferretis Kyburg, Goritiae, Kossilionis et Cerritinae Landgravius Alsatiae, Marchis Oristani et Gome, Gocicani Dominus Marchiae Sclavoniae, Portus, Mavius, Biscaciae Molini, Salinorum Tripolis et. Mechliniae et. et.

Memoria commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis quod posteaquam ex complurium Fidelium nostrorum etiam sublimioris Characteris et praecentionis militarium officialium Generalium utpote et Bell. Duxum Testimoniis coram nobis reproductis benigne intellexissemus. Qualiter nimirum Löw Ulmo et Isaac Svab Judaei Consocii quaconstituti Vice Gerentes Oppenheimeriani quam a Triennio, non saltem pro Budensi, verum aliis etiam Praesidiis nostris, ac campestribus, quoque bellicis necessitatibus, in Anno quoque 1717. proxime praeterito pro nominatissimo *Tortalitio* nostro Belgradiensium eorum penuria rerum laborante, et vicines eidem Fortalitio Castres, potissimum dum sub admediaturatu More feldiano; maximi defectus oborti fuissent magnam quantitatem Annonae promte et alacriter administraverint, taliterque servitium nostrum fideliter, Zelose et ferventer promoverint, ac in posterum etiam pari fidelitatis Zelo pacis videlicet et Bell. temporibus semet quemvis in casum promoturos pollicentur, ac ob id iidem Judaei Consocii apud Matrem nostram in eodemisse supplicarunt, quatenus intuitu tam utiliter praestitorum eorumdem fidelium servitiorum, quam in futurum etiam non minori fervore praestandorum, eosdem non solum sub specialem Protectionem nostram Caesareo Regiam adsumere rerum in singularis eorumdem fidelitatis recognitionem, id quoque ut ipsi, ipsorumque haeredes et posteritatis ac familiae eorumdem in omnibus illis locis, ubi ejus modi Hebraei, cum Caesareo Regia nostra, aut Gloriosae memoriae Praedecessorum nostrorum, non secus Magistratus quaque annuentia tollerarentur, ubilibet

in praefato regno nostro Hungariae, signanter vero in Regia et hibera Citta nostra Budensi Secure legere et morari, ac in eorum negotiatione consuetudinibus et propriis caeremoniis contra Communitatis Hebraicae libertates Caesareo Regias nullatenus gravari, molestari et impediri, nec minus et etiam libere ubilibet et secure itinerari, mercari et negotiari ac iis omnibus concessionibus, quibus nimirum caeteri Judaei a Matre nostra vel Praedecessoribus nostris consenti fuissent, absque quorumvis impedimento, et reclamatione, uti, frui et gaudere possint, Praeterea in personalibus aequae ac realibus, nullius alterius, praeterquam Camerarum nostrarum aut ubi ipsi fixum domicilium habuerint, legitimi Magistratus Judicio adstare et respondere teneantur, nec propter aliorum Judaeorum debita ullo fracto arrestari et detineri, tantoque minus damnificari possint; sed nec insolitis Taxis aut Tributis alterquam ipsi Christiani ejusvis loci ullo modo gravari onerari debeant, ac denique cum universis mercibus liberum quaestum et negotiationem suam in suis habitationibus aut apertis etiam formicibus quae privilegiati Aulici Judaei nostri exercere possint et valeant, clementer concedere dignemur. Quorum Nos humillima supplicatione clementer permoti, attentis et consideratis praedecelatis eorumdem duorum Consociorum Judaeorum fidelibus et utilibus servitiis, quae iidem uti praemissum est fideliter ac Zelose praestitissent, ac in futurum etiam quavis occasione par fidelitate, et constantia se praestituros, pollicerentur, dignos omnino existimavimus ut in recognitionem praenarratorum servitiorum peculiari gratia nostra Caesareo Regia et Judulitio consolari et perfrui possint. Ac proinde ex certa scientia nostra, ac de Caesareo Regia benignitate, in quos vis bene meritos et fideles subditos nostros extensa, memoratis Judaeis Löw Ulmo et Isaco Svab consociis id clementer concedendum et annuendum, indulgentumque esse duximus ut iidem cum Uxoribus, Prolibus et Domestica Familia suis eorumdemque filii et nepotes, in recta generationis linea descendentes, in omnibus illis, ubi aliqui Hebraei praesertim autem Budae cum Caesareo Regia nostra aut gloriosae memoriae Praedecessorum nostrorum, non secus Magistratus quoque annuentia tolerarentur, ubilibet in praefato regno nostro Hungariae secure degere et morari, ac in eorum negotiatione consuetudinibus et propriis Caeremoniis contra libertates Caesareo Regia Communitati Hebraicae clementer concessas et impertitas nullatenus gravari molestari et impediri, nec minus etiam ubilibet libere et secure itinerari mercari et negotiari, ac iis omnibus concessionibus, quas nimirum caeteri Judaei a Matre nostra, vel Praedecessoribus nostris consecuti fuissent, absque quorumvis impedimento et reclamatione uti frui, et gaudere possint Praeterea in Personalibus aequae ac realibus nullius alterius praeterquam Camerarum nostrarum, aut ubi ipsi fixum Domicilium habuerint, legitimi Magistratus Judicio adstare et respondere teneantur, nec propter aliorum Judaeorum debita, ullo pacto arrestari et detineri tantoque minus damnificari possint. Sed nec insolitis Taxis aut Tributis alterquam ipsi Christiani ejusvis loci ullo modo gravari et onerari debeant. Ac denique cum universis mer-

eibus liberum quaestum ac negotiationem suam in suis habitationibus, aut apertis etiam fornibus non aliter quam privilegiati Aulici Judaei nostri exercendi praerogativa gaudere, et ubique locorum in praefato Regno nostro Hungariae Partibusque eidem annexis, quaesturam et negotiationem suam, absque ulla turbatione et impedimento, solutis nihilominus solvendis (exercere et promovere, ac exceptis Liberis et Regiis montanis Civitatibus nostris, aliisque super non receptione et toleratione Judaismi, ab antiquo suam Privilegiatis Locis) salvis semper ejusmodi locorum Privilegiis et Immunitatibus, praevia tamen super sui admissione et receptione cum Magistratu et Communitate pro justo et aequo inicienda conventionem et accorda Residentiam sibi figere, et uti praemissum est, quaestum ibidem exercere, caeremoniisque ipsorum Judaicis uti frui et gaudere possint et valeant. Quos etiam in benignam Caesareo: Regiam Protectionem et Tutelam nostram specialem, praevio modo assumimus. Immo concedimus annuimus, indulgentiam et assumimus, Quocirca Fidelibus nostris univervis et singulis praefati Regni nostri Hungariae, Palatino, Judici Curiae nostrae Regiae Tavernicorum nostrorum Regalium Magno, ac Personalis Praesentiae nostrae Judiciarys Locumtenenti, et Consiliariis nostris respective Intimis modernis et futuris nec non supremis et Vice-Comitibus, Judum et Jurassoribus, ac totis demum Universitatibus, quorum libet praefati Regni nostri Hungariae Cottuum. Non solum, Camerae nostrae Hungariae Praefecto et Cameralis Administrationis Scepusiensis Administratori et Consiliariis. Item Magistris Civium, Judicibus et Juratis Civibus ac senatoribus, totisque Liberarum et Regiarum Cottuum Nostrarum, quae intuitu non receptionis et tolerationis Jndaeorum privilegiate non essent, prout et Regiorum Nostrarum, ac aliorum opidorum Privilegiorum Communitatibus cunctis denique cujuscunque status gradus honoris et dignitatis huius subditis videlicet, hisce benigne commitimus et mandamus quatenus memoratos Löw Ulmo et Isacus Svab Consocios Judaeos eorumque haeredes in recta Linea descendentes et familiam ipsorum, praemissis benignis Indultis et Concessionibus nostris uti frui et gaudere permittite, et contra praesentem Gratiam nostram iisdem concessam, adversus ursos eorundem Impetitores, Turbatores et Damnificatores tueri protegere et defendere velitis debetisque et teneamini, Auctoritate nostra Regia vobis eatenus plenarie concessa et attributa. Harum Nostrarum Secreto Sigillo nostro quo ut Rex Hungariae utimur impendenti communitarum vigore et Testimonio Literarum. Datum per manus Fidelis nostri nobis sincere dilecti. Splis ac Magei Comitis Nicolai Illesházy de Radem haereditarij in Trenchini ejusdemque prout et Lippotviensis Cottuum perpetui supremi Comites actualis Intimi Consiliary nostri, et per dictum Regnum Nrum Hungae Aulae nostrae Cancellarii in Castro Nro Laxenburg die VI. M. mensis May Anno Domini 1718. Regnorum Nostrarum Romani VII. Hispaniarum XV. Hungae vero Bohemiae et Reliquo. A.º VIII.

Carolus mp. L. S. Comes Nicolaus Illesházy mp. Josephus Sigray mp

Jelen okiratnak magyar fordítása így hangzik:

Mi VI. Károly stb. stb. Figyelmebe ajánljuk hadseregünk fővezérei és tisztjeinek és valamennyi hívünknek, a kiket illet egyenkint és összesen, hogy Löw Ulmo és Svab Izsák zsidótársak, kik mint az Oppenheimbeliek választott helyettesei úgynevezett hűen, buzgón és lelkesen előmozdították akkor, midőn nemcsak a budai, hanem a többi vár- és táborozási helyre, így belgrádi táborunkba, midőn az imént elmult 1717. évben a hirhert Torzalitio elleni harcban, a kit sikerült is legyőznünk, a legnagyobb szükséggel küzdöttünk, de különösen a moritzfeldi táborozás alatt tüntették ki magukat az által, hogy szembeszállva a legfélelmetesebb veszélyekkel, nagy mennyiségű élelmiszert szállítottak, sőt megígérték, hogy jövőben is, háboruban és békében egyaránt hasonló buzgalommal és hűséggel fogják szolgálatakat teljesíteni. Tekintve, mily hűséggel rójják le szolgálataikat, melyet jövőben is hasonló ügybuzgalommal fognak betölteni, tekintve továbbá hűségük számos más tanujélet alázasos könyörgésükre legkegyelmesebben megengedjük, hogy úgy ők, valamint örökösök, utódaik, hozzátartozói Magyarországnak mindazon helyein, hol mindeddig a zsidók a mi vagy megdícsőült Elődeink kegye vagy a városi tanács határozata folytán csak megtűrettek, nem véve ki Budát, szab. kir. városunkat sem ütlelni vagy akkor, a midőn a szokásos vallási szertartásokkal zsidó voltuknak adnak kifejezést, őket ebben megakadályozni vagy zavarni nem szabad, hanem szabadon járhatnak, kelhetnek, kereskedhetnek és minden akadály nélkül élvezhetik azon előnyöket, melyeket Anyánktól vagy Elődeinktől nyertek, továbbá személyükre nézve egyenlők a többi polgárokkal, csak a kamerának vagy lakóhelyük hatóságának felelősek, mely hivatalok kötelesek őket szabályszerűen megidézni, oly bűnét, melyeket más zsidó követett el, őket nem szabad sem letartóztatni, sem tömlőözbe vetni, annál kevésbé elítélni. De nem kell nekik több adót, sem szerezet fizetniök a keresztényeknél és ezen terhet nem szabad sehol sem súlyosbitani. Végül mindennemű kereskedést úgy otthon, mint nyilvános helyen szabadon üzhetnek és ugyanazon jogokat bírják, mint a palotabéi zsidók. Mindezeket mi kérésüktől indítatva, tekintettel hű és hasznos szolgálataikat, melyre nézve megígérték, hogy jövőben is fentartják, mindezeket megengedjük, továbbá a fentebb említett okoknál fogva méltóknak tartjuk őket azon rendkívüli királyi kegyünkre, hogy nemcsak nevezett Löw Ulmo és Svab Izsák zsidótársak élvezzék ezen előnyöket, hanem nejeik, utódaik, családjuk, fiaik, unokáik és egyenes ágoni leszármazói is részesüljenek azon előnyökben, melyeket a zsidók valaha királyi kegyünk és Őseink kegyénél fogva Budán élveztek, hogy t. i. őket sem ütlelni, sem akkor, a midőn a szokásos vallási szertartásokkal a zsidó közösségnek adnak kifejezést, ebben őket megakadályozni vagy zavarni nem szabad, hanem szabadon járhatnak, kelhetnek és minden akadály nélkül élvezhetik azon előnyöket, melyeket Anyánktól vagy Elődeinktől nyertek, továbbá személyükre

néve egyenlők a többi polgárokkal, tetteikért csak a kamerának vagy lakóhelyük hatóságának felelősek és ezen hivatalok is kötelesek őket szabályszerűen megidézni, oly bűnért, melyet más zsidó követett el, őket nem szabad sem letartóztatni, sem tülöczbe vetni, annál kevésbé elítélni. De több adót vagy seregot sem kell fizetniök a keresztényeknél és az adó terhét sehol sem szabad súlyosítani. Végül mindenemű kereskedést úgy a nyilvános helyen, mint otthon szabadon üzhetnek s ugyanazon jogokat bírják, mint a palotabeli zsidók. Bármely helyen, királyságunk bármely részén akadjon is dolguk, azt, valamint kereskedésüket minden zavargás és megakadályozás nélkül gyakorolhatják (fontarthatják mindazon szabadságleveleket, melyek a zsidók vallásszabadságára és türesére vonatkoznak, az ország bármely részére vonatkoznak is) és mindazon előnyöket, melyeket egykor biztosítottunk, mert hiszen ezek előző megbíralás és jóváhagyás után adattak ki és ezért most is, mint egykor, élvezzék azokat. Mindezekre nézve tehát tovább is megtartják királyi jóindulatomat, különös királyi kegyemet és pártfogásomat. Mindezeket tehát megengedjük, ezekkel kedvekedünk nekik és pártfogoljuk őket. Ezekről értesítjük magyarországi hiveinket egyenkint és összesen, a nádort, kuriát, helyetteseiket és az ispánokat, még pedig úgy jelenlegi, valamint az ezek után következő hivatalnokokat. A magistratusoknak, polgároknak, a bíróknak és esküdteknak és azon városoknak, melyekben a zsidók befogadásáról és türeséről rendelet nincsen, meghagyom, hogy említett Löw Ulmo és Sváb Izsák zsidótársak, valamint ezek örökösei, egyenes ágoni leszármazói és családjuk ezen kegyemből kifolyó szabadságlevelét élvezésénél közreműködjenek és azok ellen, kik őket ebben megakadályozzák, zavarják, megvédjék. Minél inkább megteszitek ezt, annál inkább számíthatok királyi jóindulatomra. Miről ezen titkos peccséttel ellátott levelet bocsjátjuk közre, mely titkos peccsétet, mint magyar király használunk. Kelt a laxenburgi táborban 1718. évi május hó 6-án. Római feletti uralkodásának 7., Spanyolország feletti uralkodásunk 15. és Magyarország és Csehország feletti uralkodásunk 8. évében.

Károly S. k.

P. H.

Illésházy Miklós s. k.

Sigray József s. k.

Az országos levéltárban másolta és közli:

Budapest.

POLLAK KAJM.

VEGYES.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: *Dr. Perles F.* *Analekten zur Textkritik des Alten Testaments. München, 1895.* — *Weisz G.* Imák izraelita nők számára. 2-ik javított kiadás. Pécs, 1895. — *Dr. Krausz S.* Rendszeres zsidó vallás- és erkölestan. Budapest, 1895. — *Glaubensgleichheit. Rationelle Studie über die Religion der Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft die unausbleibliche Universal-Religion Humanität, Wahrheit, Gerechtigkeit. Budapest, 1895.* — *Berger I. L. A.* »Budapest III. kerületi izraelita ifjak betegsegélyző-egylet« fejlődésének története. Budapest, 1895. — *Schön David.* Az izraelita vallásoktatás polgári iskolái vezérfonala. III. rész. Budapest, 1896. — *Epstein A.* Das Talmudische Lexikon Jehuda b. Kalonymos aus Speier. Bresslau, 1895. *Dr. Bacher V.* Die Anfänge der hebräischen Grammatik. Lipsce, 1895. (Külön lenyomat a Deutsche Morgenländische Gesellschaft folyóiratából.) — *Dr. Liebermann Gy.* Das Pronomen und Adverbium im babylonischen Talmud, 1895.

Schorr O. H. 84 éves korában Bródiában meghalt. Az elhunyt tudós éleselméjű kritikus és a radikális irány híve volt. A talmud ellen, mint valami személyes ellensége ellen küzdött, mint galicizai hitorsosai ellen, kik a talmud hívei. Csak így érthető az a keserű hang, amely a Hechalurzban kelleténél gyakrabban megszólal. Ő a talmudnak nem kritikus munkása, hanem kritikusa volt. Merész föltevésői és állításai daczára az objektív talmudkritikának szolgálatot tett. Széles olvasottsággal és jó tollal bírt. A zsidó irodalom több ágát nagy sikerrel művelte; számos, különösen régi tudóssal összeköttetésben állott. Geiger Ábrabám levelei az új orthodoxiáról, hozzá vannak intézve. Vagyonát, közel 150,000 frtot és nagybecsű könyvtárát a bécsi rabbiszemináriumnak hagyományozta. Különczködése miatt agg napjaira elhagyatva élt; halálát lakóhelyén alig vették észre; néhány ember kísérte utolsó útjában. Önzetlen lelkesedése és munkássága a zsidó tudományért nem feledtette el környezetével gyengéit; zsidó tudós áldozatokat csak hozhat, de nem várhat. Nugodjék békével.

Pap Gábor komáromi ref. püspök a nemeslelkű főpásztor elhunytát nemesak saját egyháza, hanem az egész ország gyászolja. E felekezeti szellemű férfiú elköltözése hitfelekezettünket is igaz fájdalommal töltötte el, mert az ő tiszta életének, buzgalmának és áldást terjesztő tevékenységének sugarai az ő lelki gondjára bízott felekezeteken kívül elhatottak minden hová, hol a lényegül hazaszeretettel párosult igaz értelemben vett vallásosság becsesél bír. Ez igaz lelkes sirjára felekezetünk is leteszi hálóját és szeretete szerény levelét. Mert nem felehetjük el soha, hogy midőn a zsidó vallás becsületéről, emberi jogainkról volt szó, ő vallásának szellemében mindig mellénk állott, pártunkat fogta és a hitből merített meggyőződéssel, a paphoz illő szelíd-séggel ostromozta azokat, akik ellenünk fordultak. A protestantizmus ma hazánkban a szabadelvűség leghatalmasabb oszlopa. Közéletünk átalakulásában nekik van legtöbb érdemeik. Az azon felekezetekhez tartozó állam férfaink korszakos munkával szolgálják a nemzeti ügy mellett a felvilágosodás ügyét. Az a szellem, melyet a protestánsok újabb idő óta szószékeiken, sajtójukban és kiváló módon fejlődő irodalmukban, egyházi gyülekezeteik határozataiban terjesztenek, hazánkra nézve a legüdvösebb hatással van és az ország egyéb vallásfelekezeteinek követendő példátul szolgálhat. Ennek a nemes irányzatnak, mely a vallás különbözőségéből erelit és századokon keresztül keserűséget és nyomort terjesztett elfogultságnak és félreértéseknek gyökereit az *emberi jog* nevében támadja, leglelkesebb szolgálója szállott sirba Pap Gáborban. Adjon az Ég vigaszt és kárpótlást a ref. egyháznak, hazánknak pedig sok ilyen lelki pásztor! Mi pedig igaz szívvel érezzük sirja felett a talmud mondásának igazságát: *הסידר אומות העולם יש להם חלק לעולם הבא* a világ népeinek jámborai a mennyei üdvösségben részesülnek. Áldás emlékére.

m. f.

Az unitarius közlöny novemberi füzetében, *Ferencz József* unit. püspök cikkében ezt olvassuk: Az unitarius egyházban van 112 lelkészi állomás. Ezekből csak egy éri el a 2000 frtot, kettő a 900 frtot, öt a 800 frtot, kettő a 700 frtot, nyolcz a 600 frtot, tizenkettő az 500 frtot, a más 77 lelkészi állomás már mind az 500 frton alul is van, le egészen 100 frtig, annyira, hogy egy lelkészi állomás átlagos javadalma csak 400 frt. Természetes, hogy a 100 és 200 frtos állomások közül egynéhány állandóan ürességben van.

Statistika. Az 1891. évi a fővárosra vonatkozó népszámlálási adatok feldolgozását tartalmazó munkának megjelent a második kötete amelyből a zsidó lakosságra vonatkozó adatokat ide iktatjuk. A zsidó

lakosság növekedését a következő számok illusztrálják: 1870: 44.890 lélek (az összlakosság 16 $\frac{1}{10}$ -je), 1881: 70.227 (19 $\frac{749}{10}$), 1891: 102.377 (21 $\frac{039}{10}$). A reformátusok megközelítik ezen növekedési arányt, 1870: 4.8, 1881: 6.09, 1891: 7.42 $\frac{0}{10}$. A főváros kerületeit véve, legszámosabban laknak zsidók a VII., VI., V. kerületben (31 $\frac{0}{10}$ —36 $\frac{0}{10}$), leggyérebben a II. kerületben (4 $\frac{720}{10}$). Míg általában a nők száma felülmúlja a férfiakét, addig a zsidóknál 1000 férfinara 895 nő esik, mind a többi felekezeteknél nagyobb a számuk. A fővárosi lakosságnak magyarosodását tekintve, a zsidókat illeti az első hely, amit e táblázat bizonyít (az első szám 1881., a második 1891-re vonatkozik). Magyar nemzetiségűnek vallotta magát: r. k. 51 $\frac{110}{10}$ —62 $\frac{190}{10}$, luth. 51 $\frac{92}{10}$ —58 $\frac{58}{10}$, reform. 92 $\frac{46}{10}$ —96 $\frac{45}{10}$, izr. 59 $\frac{12}{10}$ —75 $\frac{02}{10}$. — A magyar nyelv ismeretére nézve második helyen állanak hitserosaink, t. i. 88 $\frac{640}{10}$ beszél magyarul, a német nyelv ismeretére nézve első helyen, németül beszél 78 $\frac{570}{10}$. Két nyelvet beszél a zsidók 63 $\frac{0850}{10}$ -je, hármat 8 $\frac{610}{10}$, mindkét tekintetben első helyen állanak. Az analfabétákat illetőleg a zsidókat illeti az utolsó hely: r. k. 29 $\frac{090}{10}$, luth. 21 $\frac{540}{10}$, ref. 21 $\frac{930}{10}$, izr. 20 $\frac{490}{10}$. Alig hiszük, hogy ezen 20 $\frac{0}{10}$ nem tudna héberül írni és olvasni, miért is az analfabéták száma valóban csekélyebb a zsidóknál. Ha a gyermekeket a 7. évig levonjuk, az analfabéták aránya kedvezőbb: r. k. (1881) 19 $\frac{040}{10}$ —(1891) 18 $\frac{990}{10}$, luth. 12 $\frac{73}{10}$ —11 $\frac{98}{10}$, ref. 12 $\frac{68}{10}$ —11 $\frac{79}{10}$, izr. 11 $\frac{34}{10}$ —8 $\frac{64}{10}$. Érdekesség szempontjából jegyezzük még ide, hogy a házassági állapotot tekintetbe véve, a zsidó férfiaknál található a nőtlenek legnagyobb száma (42 $\frac{420}{10}$ nőtlen, 53 $\frac{680}{10}$ házas), de annál jobban járnak a zsidó nők, mert ezeknél van a nem házasoknak legkisebb száma (35 $\frac{480}{10}$ szemben 51 $\frac{040}{10}$ férjessel).

Az Institut-nek a következő zsidó tagjai voltak megalapítása óta. Az első Halévy F., a zsidónő szerzője 1836-ban választatot bé: Adolphe Franck 1844., Munk 1855., Bréal, Weil, Oppert, Dérenbourg, Maurice Lévy, Lippmann, Holphen, Lyon-Caen, Rothschild, Bischoffsheim, Ascoli, Gomperz, Israels, Worms, Königswarter. Jelenleg 200 tagjai közt kilencz zsidó van.

Ungarische Wochenschrift. A mult számunkban jelzett hasoncímű hetilap első száma *Dornbusch M.* szerkesztésében már megjelent. Programja igen figyelemreméltó, amennyiben magánuk, méltányt érdemlő feladatot tűz. A zsidó pártviszonyokban békés bangot kíván meghonosítani. A nemzet iránti kötelezettségnek mondja, annak előmozdítását, hogy a hazai zsidóság legalább a maga körében béké-

sen djeu. Különösen kiemeli, hogy egyetlen zsidó párt sincsen jogsíva arra, hogy az »égi rendiség«-et játsza. Szóval közeledést, ember-séges eszmecserét és barátságos érintkezést kíván a pártok között. Mindez pedig igen érdekes tünet, mivel az új lap szerkesztője egy négyzetes betűvel nyomódott újságban éveken át a legelősebb hangon áradott mindent, ami a nem-orthodox zsidóság ügyének szolgált és mivel a hivatalos orthodoxia a békére irányuló törekvések merev visszautasítása által a haladó zsidóságot néha szintén harcias hangulatba hozta. Kézd végre derengeni és mi hón kívánjuk, hogy az új lap programjához hű maradjon és hogy békés törekvéseit siker koronázza. Az új időknek meg vannak a maga követelményei és ha a zsidóság ahelyett, hogy ezeket megértene, pártoskodásban, testvéri harcban és makacszkodásokban meríti ki erejét, a hullámok összecsapnak Izrael viruló vetése felett.

Október hó 13-án élénk érdeklődés kíséretében ünnepelte meg az ő budai hitközség a kebelében fennálló »Bácburim bikur cholim«-egylet alapításának századik évfordulóját. E jótékonykezű szövetséget történetét a jubilaum alkalmából Berger J. Lipót hittanár írta meg magyar-német nyelven.

Felhívás a közgazdasági írókhoz és kiadókhöz. Az 1896-iki Ezredéves országos kiállítás V. (kereskedelem-, pénz- és hitelügyi) csoportjának egyik részleteül a csoport intéző bizottsága *szakkönyvtár* rendezését vette tervébe. E könyvtár ki fog terjedni a közgazdasági és pénzügyi ismeretek összes ágaira s föl lesznek abba véve mindazok az idevágó irodalmi munkák, amelyek 1. *hazai szerzőktől* erednek, 2. ha *külföldi szerzőktől* valók is, *magyarra* le vannak fordítva és 3. habár *külföldi szerzők* termékei és lefordítva nincsenek, de *hazai viszonyainkra vonatkozásokat tartalmaznak*. Hogy e könyvtárt megfelelőleg rendezhessük és a csoport kiállításában felállíthassuk, az első sorban érdekeltek közreműködésére van szükségünk. Főlkérjük ennél fogva mindazokat a szerzőket és kiadókat, akik ide vonatkozó munkákat írtak illetve közreadtak: szíveskedjenek ezekből egy példányt az említett célra átengedni. Szintúgy főlkérjük a kiállítás és különösen a kereskedelem-, pénz- és hitelügyi csoport minden barátját, hogy e könyvtár felállításához járuljanak és pedig főképpen régebbi szakmunkákkal, amelyeknek szerzőihez vagy kiadóihoz e gyűjtemény érdekében immár nem fordulhatunk. A könyvek beküldését *f. évi november hó végéig* »az 1896-ik Ezredéves országos kiállítás igazgatóságának«-czimére kérjük, Budapest (városliget), »az V. csoport számára«. Buda-

pest, 1896. szeptember hó 28-án. Az Ezredéves orsz. kiállítás kereskedelem-, pénz- és hitelügyi csoportjának elnöksége: *Falk Miksa*, orsz. képviselő. *Lukács Antal*, főrendiházi tag. *Mende Bódog*, a csoport előadója.

Protestáns vagy zsidó, az mindegy. Ily czím alatt a következőket olvassuk a kitünően szerkesztett »Sárospataki Lapok« egyik utolsó számában: Franciaországban egy idő óta rendszeres hajszát folytatnak a protestánsok ellen és pedig az antisemiták, *kik zsidót és protestánt* »egy ördög«-nek tartanak. Így a folyó év tavaszán Thiéband egy sereg nyilvános előadást tartott a protestánsok ellen, a melyekben a protestantizmust nemzetellenesnek, a hazára veszélyesnek és idegen termékeknek tüntette fel. A protestantizmus — úgymond — german eredetű és Franciaország nemzeti génuszával homlokegyenest ellenkezik s csak az angolszász fajnak való. Az utolsó évtizedek alatt a protestantizmus aggodalomba ejtő haladást tett Franciaországban és ez idő szerint dominál a minisztériumban, a közoktatásban, a batóságokban, a pénzvilágban, a hadseregben, szóval mindenütt. (Az utóbbi állításban csakugyan van valami igaz; a kormány legbefolyásosabb sajtó organuma a »Le Temps« az ó-hugonotta párt alapítása és sok magas állás van protestánsokkal betöltve). Az antisemita-klerikális előadó viharos tetszést idézett elő a hallgatóságban, a melybe azonban erélyes és találó ellenmonóások is vegyültek a jelen volt ref. lelkesek és tanulók részéről. A gyűlekezesek különben abban végződtek, hogy a prot. befolyás elleni küzdelmet igen sürgős feladatnak mondták ki. Csak nem a Bertalan-éj módjára? Eddig a közlemény. Mi meg azt kérdezzük, hogy hát a protestánsok után kik ellen fordul az antisemitizmus néven ismeretes emberi nyavalya? Hisszük, hogy ily jelek után a kereszténység ezt a fekélyt végre mégis kivágja a testéből.

A bécsi komédiának nem tudni hányadik felvonása után ismét legördül a függöny. A császárváros óriási többsége fejébe vette, hogy oly férfit ültet a polgármesteri székbe, a kinek a becsületességről és jellemességéről általánosan bevett fogalmától teljesen eltérő, sőt avval homlokegyenest ellenkező fogalma van. A bécsi község tanács 93 tagjának ragaszkodása vezéréhez odáig ment, hogy egy perczig sem kételkedtek abban, hogy ő felsége is meg fogja erősíteni a polgármesteri állásban azt a férfit, a ki a legerősebb írott és szóval elmondott támadások daczára sem gondolt megsértett becsületének helyreállítására és jelleme kétségbe vont tisztaságának megvédelmezésére. A loyaltás-

től. Uram, Isten, ha az az X-ik ur nem levelezett volna . . . Most nem volna receptzió, nem volna egyenjogúság . . . Áldott legyen a kéz, mely ily ügyesen meglevelezte nekünk a receptziót! És áldottak legyenek a jegyzők, mert az ő jegyzésük nélkül hiába szavazta volna meg a parlament és főrendiház az egyházpolitikai javaslatokat! És áldott legyen az a felekezeti lap, mely felrázott együgyűségemből, mely elhitette velem, hogy a receptzió e kiváló külső és belmunkatársak, e jegyző levelezők nélkül is meg lett volna . . . Legszentebb meggyőződéseimtől rabolt meg e felekezeti lap jubiláló száma . . . Kár, hogy azon hitemtől is, hogy minden lap redakciójában a józslés az irányadó, mely a többek között azt sem engedi meg, hogy a szerkesztő — másodszerkesztő — kül- és belmunkatársak egymást nyakra-főre dicsérik . . . Csak három oldalt olvastam a receptziót csinálók dicsimnuszából, a negyediket nem mertem megnézni, mert attól tartottam, hogy a szedőknek korektoroknak ez metropásoknak is ki jut a részük a receptzióanalízis mozgalom körül szerzett érdemeiből . . . Uram, uram szerkesztő uram, feleljen nekem, hát csakugyan úgy elmaradtam én a világtól, csakugyan olyan rengeteg sok apja van a receptzióknak? Ha igen, szíveskedjék ama felekezeti lap kihordóinak és egyéb alkalmazottainak névsorát is megküldeni . . . Hadd tanítsam meg gyermekeimet az ő nevükre is.»

Jungreis Efrám.

Pályadij. Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat a Budapest területén létező zsidó hitközségek történetének megírására 1000 frtos pályadíjat tűz ki. Benyújtási határidő 1897. június 1. A jelíges levélkével ellátott pályamunkák dr. Kohn Sámuelhez (Holló-utca 4.) küldendők.)

TÁRSADALOM.

DR. SIMON JÓZSEF KITÜNTETÉSE.

Az izraelita vallásról szóló törvény becikkelyezésével nemcsak az egyenjogúság nagy elve jutott diadalra, nemcsak ősi vallásunk lett eddigi megszégyenítő helyzetéből az őt megillető erkölcsi magaslatra emelve, hanem kifejezésre jutott e történeti jelentőségű tényről az az eszme is, hogy a nemzet vallásfelekezeteink kulturális és etikai törekvéseiben a magyar államra nézve nagy fontosságú erőtényezőt ismert fel. Miként a keresztény hitfelekezeteknek az államtörvény oltalmába való felvételénél a hívő polgárok jogosult erkölcsi érdekei mellett az ország érdekére vetettek súlyt, azonképen történt ez felekezetünkre nézve is.

A vallás szabad gyakorlatáról szóló törvény mellett jelentékenyen fokozott parlamenti küzdelem árán keresztültvitv külön receptzionális törvény, az ahhoz fűzött megokolások, az országgyűlés képviselőházában elhangzott beszédek, a közvélemény megnyilatkozásai mind a mellett tanuskodnak, hogy hitfelekezetünk egyenjogusításának tényében eddigi törekvéseink élismerésén kívül a leghatározottabb alakban nyilvánult azon állampolitikai cél, hogy vallásfelekezetünk, mely *tényleg* a hazai történelmi felekezetek sorában foglalt helyet, *jogilag* is a történelmi egyházak kategóriájába helyeztessék, hogy ekképen a nemzeti célok megvalósításának nagy munkájában való nyomatékosabb részvételre képesítették.

És midőn a törvény érvényre emelte azt a nemzeti akaratot, hogy a zsidó egyház erkölcsi ereje az állam jogi attributumai által teljesebbé tétessék, a kormány azon volt, hogy a receptzió után más külső tény által is dokumentálja, hogy

a zsidó vallásfelekezet törekvései az ország közérdekeivel azonosak, hogy a felekezet céljai a nemzet feladataival harmónikusan egybefolyanak és hogy a zsidó ügy vezérei nem mereven elkülönített felekezeti czélokért, hanem munkájuk erkölcsi hatásával és kulturális eredményeivel az ország általános érdekében buzgólkodnak.

A történet mutatja, hogy a keresztény egyházak hazánkban minden időben az állam különös figyelmében részesültek. Az egyházak vezérlő tényezőit a fejedelem kegye, sőt az ország közjoga mindig kiváló kitüntetésekben részesítette. Az egyházak fényét emelő, erejüket fokozó kormányzási és közjogi gyakorlatnak alapját, Magyarország történetében erősen kidomborodó ama felfogás képezte, hogy az egyházak működése a nemzet erkölcsi életére közművelődési érdekeire nagybecsű faktort képez.

Vallásfelekezetünk is megfelelt az állam iránti kötelesegeknek. És ha nem tehetette azt oly régi idő óta és oly arányokban, amint azt tagjainak hazafiai érzülete mindenkor óhajtottá, úgy ennek oka épen az állam volt, mely hitfelekezetinktől az éltető szabad levegőt, a fejlődés, a megszilárdulás feltételeit s a haladásra ösztönző elismerést megvonta. A zsidóság kötelességeit mostoha állapotában is megtette, de csak elszórtan és viszonyaira hatástalanul nyilatkozott meg irányában annak a méltatásnak egy eltévedt halovány sugara, mely a keresztény egyházakat az állami és társadalmi élet magaslatain tündöklő fényvel állandóan körülövezi.

Épen ezért mélyen érzett örömmel jegyezzük fel e helyen, hogy hitfelekezetünk egyenjogúsításával egyidejűleg a közélet terén e tekintetben is új irány jelei tűnnek elének. Belső megelégedésünkre szolgál az a nagy fontosságú tény, hogy elérkezett immár az ideje annak, mikor hazánk idealisztikus érdeksphaerájában hitfelekezetünk tevékenységének eredménye méltatva és e munka az élén álló vezér személyében az államfő által a nemzeti kultúra alkotmányos öréneke tanácsára hivatalos aktusban az ország színe előtt elismerve, fényesen kitüntetve lesz.

Az a tény, hogy nyomban a recepczió életbeléptetése után dr. Simon József, a hazai zsidóság vezetője, a kir. tanácsossággal lett kitüntetve, a legörven-

detesebb külső jele annak a nagy átalakulásnak, mely vallásfelekezetünkre az állami méltatásnak körébe vár. És mint-hogy a király ő felségének kitüntetése oly férfira esett, aki közel három évtized óta a magyar zsidóság jogküzdelméit vezette és irányította és maig is páratlan bölcsességgel, körültekintéssel kormányozza, és oly férfira, aki a jelen viszonyokat előkészítette, megérlelte, ez a kitüntetés nemcsak a hazai zsidóság egy küzdelmes korszakának befejezését hanem egy szebb jövőnek utját is megjelöli.

E kitüntetés nemcsak a férfi soha el nem évülő érdemeinek, hanem a vezetése alatt álló, törekvő, művelődő, nemzeti szellemben előrehaladó zsidóságnak s az ő szellemi bélyegét magán viselő intézmények működésének is szól elismerésül a mult sikereiről és változott viszonyokból eredő nagy feladatokra irányuló tekintettel.

Őszinte megelégedéssel vesszük tudomásul e legfelsőbb elhatározásból, hogy a zsidóság és vezetőinek működése, az egyházunk talaján nőtt intézmények hatása az ország közművelődésének oly becses elemét képezi, hogy a hazai művelődés országos ügyeinek intézője indíttatva érzi magát arra, hogy ennek a legünnepelesebb formában a felkent király szavával messze elhallatszó kifejezést adasson. A zsidóságban az elismerés egyéni része örömteljes visszhangra talál, de ép oly erős hatással van reá e kitüntetés általános, hogy úgy mondjuk politikai jelentősége. És e hatás nem fog nyomtalanul elmaradni, hanem mutatkozni fog azon feladatok megoldásánál, melyek vallásfelekezetünkre a vallás erkölcsi czélok méltó módon való felkarolásán kívül szervezeti alkotmányának újjáépítése, a belső béke helyreállítása körül, valamint nemzeti és művelődési téren várnak. De hatása lesz e ténynek felekezetünk számos tagjára is, akik a hitügyekben való közreműködést immár nem exclusiv felekezeti, hanem állami szempontból is elsőrendű hazafiai feladatnak fogják felismerni.

Azt, amit dr. Simon József a kongresszus alkalmával, a kongresszus után felállított országos iroda vezetésében mind e mai napig hitfelekezetünk egyenjogúsítása, hitfelekezetünk és hitközsegeink egysége, népiskoláink, felsőbb intézeteink, úgy mint az országos rabbiképző-

intézet és országos izraelita tanítóképző-intézet létesítése, illetve újjászervezése és vezérlése, az országos izraelita iskolaalap oszthatatlansága, hitközségeink belső rendjének megállapítása, az anyakönyvi ügy rendezése, a rabbik véglegesítése, az ország hitközségei és tagjai, valamint alkalmazottjai különösen véglegesítésre jogosult tanítói között felmerült peres és panaszos ügyek eligazítása, hitközségek, rabbik és rabbik özvegyeinek, agg tanítóknak különféle utakon-módokon való segélyezése és támogatása, a zsidó egyesületek védelme és támogatása, egyesek és zsidó testületeknek, tizezrekre menő gyúdarabjainak elintézése érdekében, a kormány által leküldött szintén ezrekre menő ügyek ellátása, a zsidóság ellen intézett támadások, mint pl. a tiszta-eszlári és más hasonlú bünperek védelmének szervezése, az oroszországi zsidó üldözöttek segélyezése, az országos magyar izraelita ösztöndíj-egylet, az »Eczchájim«-egylet létesítése és vezetése, a zsidó irodalmi társulat létesítése, az országos izr. tanító-egyesület létrejötte stb. stb. körül munkálkodott, alkotott, egy ily keretben méltatni egyáltalán lehetetlen. De érinteni is csak egy részét lehet mind annak, amit a hivatalos állásából várható tevékenységén messze messze túlterjeszkedő munkájában fáradhatatlan férfiu imponáló politikai éles látással visszavonultságában a nyilvánosság gyakran tájékozatlanságából eredő tulkapásai elől kitérve céltudatosan alkotott és elmozdított. Kötetekre terjednek azok az emlékiratok, melyek *dr. Simon* tollából hitügyükre és jogegyenlőségünk érdekében kikerültek. — Megannyi mintaszerű okirata a hazai zsidó felekezet jogtörténetének. *Méltatásuk csak úgy válnék lehetségessé, ha a hazai zsidó felekezet legújabb történetét vázolnánk, melynek minden szála dr. Simonhoz van kötve, melynek arany fonalait ő fonta.* A részletek csak elmosódva mutatják a képet, melyen szerény tollunkat még kipróbálni fogjuk. Irattárakat képeznek azok az okmányok, melyeket *dr. Simon* szelleme, fényes elméje produkált. Jellemző

a kormányhoz intézett ezrekre menő és a közigazgatás különböző ágait érintő előterjesztéseire, hogy habár az esetek túlnyomó részében e szakvélemények különböző pártokhoz tartozó hitközségek, sőt egymással szemben álló pártok ügyeire vonatkoztak, azok az objektivitás olyan magaslatán állottak, hogy a kormányintézkedés azoktól csak ritkán tért el. Egy alkalommal egy magas állambivatalnok ily tapasztalatok alapján mondotta: »*Ha dr. Simon a halálos ítéletemet írná meg, elhínném, hogy részolgáltam.*« Ily módon vált lehetségessé az, hogy felekezetiünk szervezetlen állapotában a *Schweiger Márton* elnöklete alatti országos iroda a gyakori megtámadtatás daczára békítő, egyengető céltudatos zajtalan és nehéz viszonyok is tapintatos eljárása általi kiváló tekintélyre tett szert, melyet politikai elők is elismertek.

Felejthetetlen marad a pártoskodás e korszakának történetéből *dr. Simonnak* a pozsonyi orth. rabbihoz tett utja, mikor orth. testvéreinknek békejobbot nyujtott, a béke feltételeire nézve pedig nekik fehér lapot ajánlott fel. A meghiusult remény nem kedvetlenítette el. A személyes támadásokról tudomást nem vesz. Midőn mostoha viszonyok szünetlen munkássága eredményének utját szegték és a tőle nem függő eseményekért felelőssé őt tették, nem keseredett el, hanem — jobb viszonyok alakulásán dolgozott. Az országos intézeteknek valósággal atyja. Nélküle árváknak érzik magukat. A legkisebb ügy épen úgy érdekli, mint a legkomolyabb politikai bonyodalom. Minden iránt, ami a zsidóság ügyével a legtávolabbi összefüggésben áll vagy csak összeköttetésbe hozható nagy figyelemmel van. A hitközségek ügyével-bajával széles e hazában rajta kívül senki sem törődik. Pedig ezek képezik a felekezet testének szerveit. Az egyes hitközségekből való kiválásokat és külön hitközségekké alakulást rendszeresen megnehezítette, majd szabályok kieszközlésével, majd pedig kapacitáció útján. Számos orthodox hitközségekből számos izben akartak egyes töredékek kiválni és kongresszusi alapon szervezkedni. *Dr. Simon* ezt mindig meg tudta akadályozni. Az *erők szétforyácsoltságában látta a hitközségek és a zsidóságnak is legnagyobb veszedelmét.* Az egység érdekében bármily béke megkötésébe hajlandó volt. Ez a körülmény, valamint az, hogy majdnem három évtizedes működése alatt vallási téren reformokat nem kezdeményezett, sőt ily kisérle-

teknek is utját vágta, nemkülönben az a készsége, melyvel minden általános zsidó érdekü ügyben pártatlanul és önzetlenül buzgólkodott, párját ritkító discretiója nagy tekintélyt adott neki az ellenséges pártban is, elannyira, hogy számos kisebb és nagyobb orthodox hitközség, sőt számos orthodox rabbi állandóan él tanácsával, jó akaratú támogatásával. Csakis ily körülmények, tapintatos és ügybuzgó eljárás mellett lehetett a hitközségek szétbomlásának szomorú folyamatát meggátolni, csakis ily szellemű működéssel volt képes az ellentétek tulságos kiélesedését megakadályozni, a változó kormányok rendíthetetlen bizalmát kivívni. — Nem törődve támadásokkal, melyek előkelő harczedett egyéniségét hidegen hagyják, mint nagy paczifikátor működött és működik felekezetének belharczok által feldult területein, és ha ma már a béke iránti óhaj orthodox körökben is hangosan megnyilatkozik, ugy ez csak az ő érdeme. Vajjon teljesül-e legfőbb kívánsága, avagy magunkban indulunk-e a zsidóság egy új és sokat ígérő epochája felé, azt nem tudhatjuk. De felekezetünk utolsó harmincz évi története, mely *dr. Simon* nevével és működésével válhatlan kapcsolatban áll, a testvéri béke helyreállítására irányított törekvéseit a legfénylőbb érdemei között fogja feljegyezni.

De nem folytatjuk. Mert midőn *dr. Simon József* kitüntetésének elvi fontosságára és hitfelekezetünkre vonatkozó hatására ráutalni akartunk, a kitüntetés személyi részével érdem szerint, behatóbban, foglalkozni nem kívánunk. Egyfelől tisztelettel hajlunk meg kitüntetett jelesünknek azon majdnem három évtizeden át vallott, ritka következetességgel megpecsételt egyéni felfogása előtt, mely szerint ő nyilvános méltatást és elismerést nem keres, nem vár, de nem is szeret. Másrészt nem tartjuk helyén valónak, hogy szélesebb alapon méltassuk *dr. Simon* József érdemeit, most, mikor e nagylelkű és eszű férfiú feladatát még korántsem végezte be, sőt nemes életének délpontján állva, alkotó erejének teljében vallásfelekezetünk új korszakában igazi küldetéssel bír.

Töltse be sikerrel hivatását és szive vágya szerint a boldogulás utján látva felekezetét, váljék teljessé életének dicsősége!

AZ ÁTTÉRÉS MÓDOZATAI.

Az 1868: LIII. törvényczikk 1—8. §§-ai, melyekre a Kútfőkben közölt 1895: XLIII. törvényczikk 22-ik §-ában hivatkozás történik, a következőképen hangzanak:

1. §. A törvény által megállapított feltételek és formaságok megtartásával mindenkinek szabadságában áll más hitfelekezet kebelébe s illetőleg más vallásra áttérni.

2. §. Áttérni annak szabad, a ki életkora 18. évét már betöltötte. Azonban a nők férjhezmenetelök után, ha e kort el nem érték volna is, áttérhetnek.

3. §. Az áttérni kívánó, bármely egyház tagja legyen, ebbeli szándékát önmaga által választott két tanu jelenlétében saját egyházközségének lelkésze előtt nyilatkoztatja ki.

S ezen első nyilatkozattételtől számítandó 14 nap eltelte után és legfőlebb 30 nap eltelte előtt ugyanazon vagy más, szintén általa választott két tanu jelenlétében ismét saját egyházközségének lelkésze előtt jelenti ki, hogy áttérési szándéka mellett továbbra is megmarad.

4. §. Az áttérni akaró mind első, mind másod ízben tett nyilatkozata felől azon lelkésztől, ki előtt áttérési szándékát kijelentette, mindkét ízben külön-külön bélyegmentes bizonyítványt kér.

5. §. Ha a lelkész a kívánt bizonyítványt bármelyik esetben, akármely okból ki nem adná; mindkét ízben tett nyilatkozatáról külön-külön a jelen volt tanuk adnak bélyegmentes bizonyítványt.

6. §. Az így nyert bizonyítványokat az áttérni akaró azon vallásfelekezet lelkészeének, melybe át akar térni, bemutatván, ezáltal az illető egyház teljesen fei van jogositva őt kebelébe felvenni.

7. §. Azon lelkész, kinél ez áttért bizonyítványait előmutatá tehát a kinél az átmenet befejeztetett, köteles erről értesíteni azon egyházközség lelkésztét, melyhez az áttért előbb tartozott.

8. §. Az áttértnék áttérése utáni minden cselekvényei azon egyház tanai szerint itélendők meg, melybe áttért, s az általa elhagyott egyház elvei reá nézve semmiben sem kötelezők.

TUDOMÁNY.

BRILL S. L. RABBISÁGI ELNÖK TALMUDI LAPSZÉLJEGYZETEIBŐL.

Az itt következő észrevételek a főtisztelendő ur talmud példányának lapszéleiről származnak. Ezek a megjegyzések természetesen különböző időkben, a melyek egy félszázadnál többre terjednek, tétettek és utólag gyűjtettek össze. Az észrevételek emez eredete ezeknek formáját is meghatározta: olyan alaknak, mint a milyeneket talmudkiadásainkban a vilnai gaöntől, Jesaja Berlintonól és más tekintélyektől birunk, azaz rövidek, tömöttek. Minthogy e tulajdonságukban magán a talmudon is, a mely a barchylogia mintaképe, tulmennek, sok esetben csak beható tanulmányozás után lesznek világossá. Ezen körülmény folytán megeshetik, hogy a tanulmányozó nem találja el mindig a jelképes írás valódi értelmét, vagy ha el is találja, nem adja meg nekik azt a formát, a mely hozzájuk illik. Az a báj, melylyel a szerző észrevételeit élőszóval előadni szokta, a melyet tisztelői annyira bámulnak, teljesen elvész.

Ezt éreztem én ezen jegyzetek tanulmányozásánál, a melyekből szives felhatalmazás folytán saját belátásom szerint közé tehetem azokat, a melyeket olvasóközönségünk szempontjából az érdekesebbeknek tartom. A felelősség a formáért és a kifejtettek alapján talán némely esetben az interpretációért is engem illet. Ezt külön hangsúlyozom, bár azon meggyőződésben vagyok, hogy rendszerint a szerző czélzását tökéletesen megértettem.

A jegyzetek majdnem az egész babilóniai talmudra vonatkoznak; az egyik traktátusra több, a másokra kevesebb. Én a traktátusok sorrendje szerint tanulmányoztam őket és a fent érintett szempont szerint válogattam közülök, a miből azonban az egyes észrevételek belső értékére következtetést

venni nem szabad. Ez nem volt és a dolog természeténél fogva nem is lehetett szándékomban. Ha ezek a rövid megjegyzések eredeti alakjukban héber nyelven napvilágot látnak, én csak mint szerény magyarázó kívánok szerepelni, a ki az olvasó önálló felfogásának nem akar elébe vágni. Közleményeink — remélhetőleg több lesz — a traktátusok sorrendje szerint haladnak.

Berákhóth.

4a: למד לשוקך לימי ארץ יודע שמה תבורה ותאור. Ez a szép életszabály, a mely Derech Erec Zutta III. is előfordul, csak világi dolgokra vonatkozik, midőn óvatosnak kell lenni, hogy a valótlanágnak még látszatát is kikerüljük, mint Mózes, a ki csak azt mondotta az egyiptomiaknak éjféltájban (כחצות), bár pontosan ismerte az éjféli időpontját. A tudományra azonban más szabályok állanak. Nem szabad ugyan a tudósnak kérkedni azzal, hogy ezt vagy azt a traktátust ismeri, de ha kérdezik, kötelessége tartózkodás nélkül tanítani és felelni, a mint ezt a tószafóth Kiddusin 30 a szó alatt kifejtik.

5a: אמר רבי יוחנן דא אמילוי תנוקות של בית בן יודעין איתו: eme többször előforduló, különösen Jóchanán által kedvelt kitételhez hasonló egy másik, a mely Szanhedrin 42a található: דאי נשי דידן נמי מבריבי. A vallástörvény és tudás szempontjából a nők és gyermekek egy fokon állottak.

5b. Ide vonatkozó nyelvészeti észrevétel folyóiratunkban 1894. évf. 21 és köv. l. közöltetett.

5b Keleten a fehér testszint, minthogy barnák voltak, a szépség különös fokának tekintették, a mint számos helyből kitűnik. Ez okból említi a talmud ezen a helyen, hol Jóchanán szépségéről van szó: איילי דרעיא נפול תורה הויה דרעה קא בני felgyűrven karját, világosság esett a sötét szobába. Hasonlótl beszél a talmud Abaji özvegyéről Kethubóth 65a: איילי דרעיא ישלתה שוקה והלך; Ábigajilról Megilla 14b: נפול תורה בני דרעיא. Az utóbbi helyen tószafóth az épp idézett bekezdő szavak alatt לאורה szót nem a világozságra vonatkoztatja, holott az előbbi két kitételben csak azt jelentheti. Azonban Kethubóth 65a elbeszél esemény tószafóth felfogására alapot nyújt.

6a: אמללא נתנה רשות לעין לאורא אן כל ביה וכולה לעמוד מפני המוקא: Az אמללא szó jelentésére nézve tószafóth Megilla 21 a s. v.

אלמלא azt a szabályt állítja fel, hogy a-al a végén annyit jelent: »ha nem lett volna«, ellenben »-al a végén = ha lett volna. Ha e szabály áll. akkor a mi helyünkön joddal kelene írni.

6a: ועצמיהו חי כי כיעי דהתעולה. Erre alapítja Rasi Gittin 98b s. v. בקריעה ברקן állítását, hogy az ördögöknek tyúklábuk van.

6b: כל המתפלל אחורי בית הכנסת נקרא רשע וכו'. Ez úgy értendő, hogy azon időben, midőn a község imádkozik, mert tovább 61a lent világosan ki van mondva: ולא אחורי בית הכנסת כשעה שהעבור מתפללין.

7b: מותר להתירו בשעים בעולם הזה. V. ö. Szóta 41b: מותר מכאן אמרו חכמים אם יבואו רשעים על: és Jebámóth 121a: לא תהנה לרשעים אדם יענה לו ראשו.

9b: Az itt említett קדישא-ról lásd Ros Hasána 19b és az ott feljegyzett párhuzamos helyeket. (Erről a következő számunkban bővebben szólunk. Blau).

9b: V. ö. j. אמר ר' יורה איני והא אה סמכי ואחוקי איל במאי וכו'. Ber. 1a lent (ed. Krotosin), a hol formailag másképp beszéltek el.

10a fent: A Beruria és férje R. Méir közötti nézeteltéréshez v. ö. Taanith 23b: אה בעי רחמי דלימנו והיא בעיא רחמי דליהרוו בתבתא.

16a fent: ואמר רבי חמא בר חנינא למה נסמכו אהלים לנהלים רחמים [במדרש בידן] מנהלים נשמו כנאות עלי נהר כאהלים נשע וכו' לומר לך וכו'. Rasi szerint épen az idézett versben áll egymás mellett אהלים és נהלים; a hivatkozás Dániel 11, 45-re אפרני אהלי וכו'. Szóta 10a-ra támaszkodhatik, a hol ezt olvassuk: אפרני אהלי וישע אהלי וישע אהלי וישע אהלי. A tószafóth azonban bekezdés alatt kifogásolja Rasi magyarázatát, mert Num. 24, 5 כַּאֲהֲלִים nem jelenti a sátrakat אהלים, hanem az aloét és ép ezért a talmud kérdésését úgy magyarázza, hogy Numeri 24, 5 אהליך יעקב közel van a 6. vers מנהלים szavához. Azonban nemcsak Rasi fogta fel אהלים szót »sátraiknak«, hanem Száadja gáon is, kit Kimchi szótárában אהל gyök alatt idéz. Ha Sz. mint egyszerű exegézist adja, mennyivel jogosultabb ezt a magyarázatot adni egy talmud agáda interpretációjánál.

16b: תיר אין קורין אבות אלא לשלשה וכו'. Ez ellenében utalni lehet Edujóth I. 4-re, a hol a אבות בית שמואל-ról mondatik: שרדי אבות. Azon-
העולם לא עמדו על דבריהם

ban már Rasi helyesen jegyzi meg: לאחוקי שבטי. Mint cím sűrűn használtatik és innen a többes száma אבות, pl. az אבות traktátus. Ez a kitétel אבות העולם nem egyéb, mint העולם, a mely szintén előfordul.

17a: אלא צדיקים וישנים ועשיריהם בראשהם ונהנים מווי שבעה. A »korona a fejen« a szabadság jele volt, a mint kitűnik Ros Hasána 8b, a hol a felszabaduló rabszolgákról mondatik: מרה עד יום הכפורים לא היו עבדים נפטרין לבתיהם אלא אוכלין ושותין ושמחין ועשיריהם בראשהם, a mire Rasi finom érzékkel megjegyzi, hogy a koronát felteheti, ha jelezni akarja, hogy szabad. Az ókorban különben a szabad (nemes) emberek a leirt módon tartották lakomáikat, úgy hogy ez a kép a rómaiaktól származott Judeába.

19a fent R. Pápa azt beszéli, hogy valaki gyalázta Sámuel halála után és ennek következtében a háztetőről leeső nád agyonütötte. Mi lehetett az, a mivel Sámuel, megszólta? Továbbá ismeretes, hogy Sámuel, Juda I patriárka kegye daczára sem kapta meg az ordinatiót, pedig ki is gyógyította, a mint Bába Meczia 86a el van mondva: הבנים יתקיי ורבי לא יתקיי. Maga Sámuel idézi ezt az Ádám könyvéből és úgy látszik megnyugodott. Miért? Mindezekre feleletet találhatunk abban az elbeszélésben, a mely Sámuel születéséről keringett, a melyet tószafóth Kiddusin 73a s. v. יא' idéz. Ha a tudósok nem is kételkedtek származása törvényességében, a kőszá hir nem hallgatott el és talán némely tudósnál is aggályokat keltett a Sámuel atyja visszatérésének magyarázási módja. Az idézett három hely kölcsönösen megvilágítja egymást.

28a lent: אמר ריב"ל כל המתפלל תפלה של מוספין וכו' מועד וכו'. Maimuni שעות לר' יהודה עליו הכתוב אמר [צמניה מ' י"ח] לאחר שבע Misne Tóra Hilchóth Tefilla III 8. nem idézi a verset, pusztán a törvényt, ellenben Hil. Chagiga I 5 a verset is idézi! Miért?

31a a tószafóth במקום נלה bekezdésben a talmud agádája mellett hangsúlyozza a bibliai hely egyszerű értelmét אהלי חולין 91-b יוקח כתיב bekezdés alatt. Az utóbbi helyen utalás történik még más tószafóthra is, a melyekben a talmud agádájával szemben a תוקח של מקרא kiemeltetik.

33b: הכל כירי ישמים חוץ מראת שמים. Rasi világosan kimondja, hogy a jámborságra az Isten nincs befolyással, ez az emberre van bízva, ki szabadon választhat, szóval az akarataszabadság nincs korlátozva. Makkóth 11a lent azonban az van mondva: קללה חכם אפילו על תנאי היא בנאח és bizonyítékul Sámuel fia hozatnak fel, akik nem követték atyjuk utját I Sámuel 3, 3, a mi Éli föltételes átkának (ugyanott 3, 17) volt a következménye, a mint Rasi e helyre világosan megjegyzi. Hogyan lehetne a két helyet összeegyeztetni?

38b tószafóth s. v. הלתיך יומין כל הלתיך יומין azt állítja, hogy nem veendő szó szerint a talmud elbeszélése, a mely szerint Chija bar Abba Jóchanan előtt minden 30 napon ismételte volna összes ismereteit, hanem pusztán azon tananyagot, a melyet ezen idő alatt átvett. Ezen felfogás ellen szól azonban Móéd Kátan 28 a lent, a hol R Asi azt mondja a halálángyalnak: איתרה לי תלתין יומין ואהדרי לתלמודי דאמיתו אשרי מי שבא לבאן ותלמודי בידו, amiből teljesen világos, hogy egész tudományának ismétléséről van szó. Épigy Peszáchim 68b: רב ששה כל הלתיך יומין. Ez nem is oly lehetetlen, hiszen ismeretes, hogy Káro József is úgy osztotta be a Turhoz irt kommentárját, hogy minden 30 nap alatt lehessen ismételni. Ez pedig terjedelmesebb anyag, mint a hagyomány, mert az utóbbi java részén kívül számtalan kommentátor, decizor stb. észrevételeit tartalmazza. Az olvasás pedig nem végezhető gyorsabban, mint az ismétlés élő szóval. Tószafóth állításának igazolására legfeljebb azt lehetne felhozni, hogy feltűnőnek nem a harmincznap ismétlést találta, hanem azt, hogy ez mindig Jóchanan előtt történt volna.

41b: Ezen fontos elvhez lásd a következő párhuzamos helyeket: Peszáchim 81b; 90b; Moéd Kátan 3a; Jóma 74a; 80b; Szukka 6a; Jebámóth 21b; 24a; 52b; 72b; Kiddusin 78a; Szanhedrin 83a; Abóda Zára 38a; Chulliu 17b; 37a; Menáchóth 92b; Meila 15a; Nidda 25a; 28a; 32b; 46b.

48a szövegünkben Példabeszédek 4,8 van idézve, de a mint már a margón megjegyeztetik, ez csak Rasiból került a szövegbe, eredetileg pedig, mint a Jerusalmi mutatja, Szirachvers volt idézve, a mely ugyanazon két szóval kezdődik. A talmudban általában többször idéztetnek bibliai helyek, melyek

seholsem találhatók. Ezekről érdekes észrevételt tesz tószafóth Érubin 2a פתח אל פתח bekezdés alatt, melyre nem utalnak.

Ugyanebbe az összefüggésbe tartozik 53b lent, a hol magyaráztatik ez a vers מים ראשונים והיהם קדשים אלו מים והתקדשתם אלו מים ראשונים כי קדוש זה שמן אני ד' אלהים; ברכה a vers nem létezik, hanem össze nem téve Leviticus 11,44 és 20,7-ből. — Ide tartozik Berákh. 61a tószaf. s. v. אלא is, a melyekhez szintén Érubin 2a hasonlítandó össze.

49b tószafóth s. v. נברך אלהיו azt állítja, hogy בריך seholsem található lameddel konstruálva és ezen okból nem helyes a בריך לאלהינו olvasás. Ez ellen felhozható Nehemiás 11,2. יבירו כל הקהל לד' és I Chron. 29,20. יבירו כל הקהל לד'.

57b: תלמידי חכמים הם הרווא בן עזאי בחלום יצפה להסידות בן זומא: מי תלמידי חכמים הם הרווא בן עזאי בחלום אחר יודמן לפורענות? Miért említették ép ez a három? Mint ismeretes, az álomban az jelenik meg, ami az elmét nappal foglalkoztatja, mint már a talmud mondja. Ez a három tudós pedig a tanulóknak élénk emlékezetükben volt, mert ezek voltak azok, a kik Akibával együtt a »pardésbe« mentek (Chagiga 14b) és Akibán kívül mindnyájan bajba keveredtek. A theosophia terén szerzett hírük folytán az álmokba kerültek.

62a tószafóth s. v. רבא helyesen bizonyítja, hogy Rába Abaji halála után lett iskolafő és hogy Rába felesége túlélte Abajit, ámbátor egy álomfejtő az ellenkezőt jósolta. A tószafóth bizonyítékán kívül még egyet hoz fel erre a Széder Hadóróth Rába czikk alatt (ed. Varsó 326a fent). Kethu. 68a ugyanis az van elbeszélve, hogy Rába egy per alkalmából a felesége szavának hitelt adott, de a R. Pápáéának nem, minthogy egy tanu nem érvényes. Ez az eset pedig csak Ab. halála után történhetett, mert előbb az ügy nem került volna, Rába, hanem Abaji elé.

Ezek az észrevételek a Berákhóthra vonatkozó összes megjegyzéseknek nem egész harmadrészét teszik ki.

Budapest.

DR. BLAU LAJOS.

IRODALOM.

A BIBLIA SZÖVEGKRITIKÁJÁHOZ.

(Dr. Perlesz F.: Analekten zur Textkritik des Alten Testaments. München. 1895.)

Mióta a bibliával külső formáját illetőleg nem foglalkoznak másképp, mint az ókor egyéb irodalmi termékeivel, azóta joggal alkalmazták reá mindama kutatási módszereket, melyeket az általános filológia helyeseknek vél és ismer el. Elvileg tehát csakis helyeselhető, ha mindazon esetekben, midőn más eszközökkel czélt nem érünk és romlott szöveggel van dolgunk — mely a kétezeréves multnál fogva igen természetes — konjekturához nyulunk. Emez eljárás szükségességét már a spanyol-arabs nemzeti grammatikusok is érezték, noha még ennek tiszta tudatában nem voltak. Abulwalid pl. sokszor javítja a szent szöveget, abból indulván ki, hogy magától az illető könyv bibliai szerzőjétől származik ugyan az illető hely, de sajátságos módon föltételezi, hogy a szerző a szándékolt helyes szó helyébe mást tett. Még a középkori, rabbinikus exegeták is, mint pl. Rási, gyakran oly magyarázatokat adnak, melyek in ultima analysi szövegjavítást tételeznek fel, noha ezen következmény tudatával még nem bírtak. Ezen a nehézségek eltüntetésére czélzó módszer virágzása azonban csak e századra esik. A zsidó exegeták közül főleg Geiger, Schorr és Grätz voltak ez iránynak hívei. Luzzato sokkal tartózkodóbb volt e tekintetben.¹⁾ Legmesszebbre ment tudvalevőleg Grätz, kinek posthumus munkája az emendációkat garmadával ajánlja.

¹⁾ A szövegkritikát igazolja Reggio ארנית ישיר (29. l.), a hol néhány érdekes példát is közöl.

Ezen elődökhöz csatlakozik a mi szerzőnk is, bold. Perles József München híres magyar eredetű rabbijának fia, a ki ezen első munkájában 300-nál több konjekturát ajánl a szentírás csaknem összes könyveihez. Teljes tudatában van annak, hogy »sehol sincs oly tágas tere a subjectivitásnak, mint e téren« és azért azt hisszük, hogy szerzőnk, mint Klostermann A., emendációi 10 százaléknak elfogadásával is megelégszik. Remélhető is, hogy a fiatal szerző állításai számos esetben általános tetszésben fognak részesülni, mert emendációi többnyire nem a pillanatnyi ötletek, sem a túlmerész képzelet szüleményei, hanem azokat bizonyos rendszerbe is hozza, különböző szempontok szerint csoportosítja, úgy hogy az egyik a másikat támogatja. Igen gyakran konjekturáját már egy régibb, meglevőre alapítja. Az ajánlott szövegjavításokat következő fejezetekbe foglalja. 1. Rövidítések a maszóra előtti textusban. 2. Szóelválasztás. 3. Ó-héber és négyzetes írás. 4. Hamis vokalizáció. 5. Hangzók felcserélése. 6. Nyelvtani és szótári holmi. Ezeket követik apróbb észrevételek, helyreigazítások és pótlékok, végül pedig a bibliai helyek lajstroma.

A munka főtartalmát az első értekezés képezi. Ennek bevezetése gyanánt szerző foglalkozik a rövidítésekkel általában és azoknak használatával a zsidóknál. Itt hiányzanak azon abbreviaturák, melyek a templomban és másutt használtak. ¹⁾ Különös fontossággal bír ezen tekintetben a szerzőtől is felhasznált misna Sab. 104. a, melyet azonban e czélna nem értékesített, בנת את אהת נטריון, a miből teljes biztonsággal az következik, hogy rövidítések általában divatosak voltak. Ezen notarikon nem semmisíthető meg a többiekkel (10. l.) — A rejtélyes בנלשרי-t (Sabbath 103b) szerzőnk בנלשרי-ra akarja emendálni és siglaturával azonosítani. Akkor azonban nem volna helyes a talmudban בנת דאתה בנלשרי, hanem

¹⁾ V. ö. pl. Peszáchim 102 b. 9 sor alulról; Chagiga 17 a; Jóna 18 a.; Sabb. 104 a. 23 stb. A bibliai szavakat is rövidítették kezdetüktől szerint: Ros. Has. 31 a. רב הדין לך Ráb nevében hagyományozott vox memorialis Deut. 32. fejezetére, Szukka 55 a. רב הדין לך. — Ismeretes dolog, hogy edényeken ת = מ תרומה = מ מעשר = ק. יקרין = misna Maaszér séni IV. 10—11.) Ez arra mutatna, hogy a közönséges írásban is voltak ily rövidítések használatban és így valószínűleg a bibliai kéziratokban is. A notarikonféle magyarázási mód is ily használt abbreviaturák által jöhetett divatba.

véglegesen megcáfoltatik. Ezen irata négy kiadást ért és sok ezer példányban terjedt el.

Az irodalom nemcsak gazdagon, hanem áttekinthetően és pontosan rendeztetett és így ez hálásan veendő. Kívánatos lett volna, hogy a szerző deáksága ama részének, melynek irt. csillagocskákkal vagy másnemű megjegyzéssel kiemelte volna a fontosabb munkákat. Néhol nem is hiányoznak ily utmutatások. A mostan előttünk fekvő munkából csupán az egyes írók vallását ismerheti a tanuló, a mi némileg félrevezetheti. Az itt-ott zárjelekben közölt itéletek helytelenségük vagy igazságtalanságuk által. Mivel ez ritkán történik, a tájékozatlan olvasó, a szerző akarata ellenére, azoknak az észrevételeknek bizonyos fontosságot tulajdoníthat ama hitben, hogy a szerző általánosan elterjedt itéleteket közül, holott ezek csak subjektív nézetek.

Új kutatásokat nem ígér a szerző, feladata csak arra szorítkozik, hogy a tudomány jelenlegi állását objektíve előadja, a mi, szerény nézetem szerint, sikerült is. Csak apróbb tévedéseket kell itt helyreigazítanom. Ezen alkalommal néhány kisebb észrevételt is kell tennem.

A szentírás egész gyűjteményének neveit nem találjuk, nem mutatkoznak sem p. 15, sem p. 162., a hol azokat várnók. Egy sorban elérték volna. Ép úgy hiányzik p. 15. חומש kifejezés, mely már tannaitikus textusban is használtatik és חומש תורה (V. ö. Blau »Tanulmányok a bibliai bevezetés köréből« 35. l.) Nem egészen pontos azon állítás, hogy a pent. utolsó három könyveinek oly nevei is vannak, melyek a könyvek tartalmát is visszaadják, mert ez Numerira nem talál, ennek bő tartalmát ugyanis nem a »számlálások« képezik. חומש חומש, és nem חומש חומש, mint Strack fejtegetésem ellen hibásan pontoz, (L. i. h. 40. l. 4. jegyzet), a könyv kezdetének tartalmából van véve; (id. munka 28. és köv. ll.) שמה helyett שמה olvasandó, a mi *ὡμολογῶ*-ból Originesnél is látszik, a mint ezt f. i. helyen 46 l. jegyzetben megjegyeztem, שמה helyett שמה olvasandó, mert itt nem használtatik st. constr., noha grammatikailag helyén volna. Ama traditióról, hogy Jósua és Sámuel lettek volna a nevüket viselő könyvek szerzői, i. munka 27. lap tesztek említést, ezt szerző p. 60. felemlithette volna. Mert ezen szavak »Das Buch wird nach Josua genannt in

demselben Sinne in welchem ein anderes Geschichtswerk nach Samuel diesen Namen führt«, nem adnak arra magyarázatot, hogy miért nevezetnek ezen könyvek ekkép. Az előttünk levő bevezetésnek rövidségénél fogva II. Ézsaiásra ily bizonyítékok, mint a következő, nem hozhatók: »A régi héber Kánonban az eredeti sorrend ez volt a nagy prófétái beszédeknel (Tal. Bába bath. 14. b.) Jer. Ez. Jes. azért könnyen hozzá volt csatolható egy anonym irat, melyet aztán Ézsaiásának tekintettek« (p. 84.) A szerző tehát komolyan gondolja, hogy ezen talmudi traditió több századdal rendes idő számításunk előtt már létezett.

177. lap régi módon azt tanítja, hogy Jóbnek egy írott targuma már a Chr. után I. század közepén említettetik (I. Gamliel idejében) bab. Sabb. 115 a., épúgy ugyanezen század végén (II. Gamliel idejében) tószifta Sab. 13, 2. (Zuckerm. kiadásában p. 128), a nélkül hogy gondolna ama nehézségekre, melyek ezen hírből keletkeznek és anélkül hogy azon kísérletekre utalna, melyek ezen nehézségek megoldására törekednek. (V. ö. f. i. munkámat p. 79.) Az aethiops bibliafordításokról a 189. oldalon azt mondja: »Cornill szerint (Ezechiel 36—48.) a kéziratok két recensiót őriznek, egy régebbit, mely egyenesen a LXX-ra megy vissza és egy fiatalabbat, mely itt-ott a héber alaptextus szerint van átdolgozva.« Ezen már belső okoknál fogva valószínűtlen állítást nem akarnám szó nélkül elfogadni: honnan tanultak meg a keresztény-aethiops írástudók héberül? Bátorkodom ezen pontnál a kopt biblia-versióról irt újabb tanulmányokra utalni azon kéréssel, hogy az aethiops nyelv alapos ismerői elfogulatlanul fogjanak hozzá ama kérdés tárgyalásához, vajjon ezen fordítás nem zsidó származásu-e? . . . Ezen lehetőség a zsidóknak az ókorban való nagy elterjedtségüknél fogva nincs kizárva.

Általános az a nézet, hogy Jellinek A. adta ki legelőször Salamon Jedidja Norzi bevezetését, czimlapját és utószavát maszorétikai tórákomentarjához. (Bécs, 1876.) Ezt Strack is állítja p. 173. De ez helytelen, mert az egész már 1813. Pizában jelent meg (4°). Ben Jakob az אגרות הכהנים-ben (II. 2095. szám) is felemlíti e füzetet, csakhogy tévesen nevezi מקראות ספרות, mivel a füzet לקחה מקראות ספרות-*nak*, mivel a füzet לקחה קטנה קטנה szavakkal kezdődik. Tudtommal még nem utaltak ezen bibliográfiai tévedésre.

Ezen észrevételek azonban nem vonnak le semmit a Strack-féle tankönyv értékéből és így azoknak, a kik első tájékoztatást akarnak nyerni a modern bibliai tudományok állásáról, melegen ajánljuk. Szabadságában áll természetesen mindenkinek, hogy saját nézetet alkosson magának eme kérdések felől.

Budapest.

DR. BLAU LAJOS.

TEPLOMI ÉNEKEK.

Ifjusági istentiszteletünk már rég nélkülözi a magyaros templomi énekeket. Ez bátorított arra, hogy a régi melódiákra, újabb szöveget írjak, melyek közül mutatóba itt közlök néhányat.

I.

EMLÉKEZÉS.

Emlékezzünk kedveseinkről,
A kik hozzád tértenek;
Könyű hullong szemeinkből
Ajuknk halk imát rebeg:
Vigasztaló Istenünk Te,
Adj irt fájó sziveinkre!

Vigasztald meg a bús árvát,
Ki szülőjét siratja,
Enyhítsd meg a szívünk gyászát,
Árvák özvegyek atyja!
Támadjon fel minden lélek,
Kit imával említenek!

Magasztalva, megszentelve
Legyen, Isten, nagy neved,
E világon mindörökre
Hatalmasan, szerfelett!
Tőled jő a vigasztalás,
Elhunytaknak feltámadás.

II.

HITSZÓNOKLAT.

Urunk! Isten! Szined előtt
Megjelentünk buzgón híven.
Adj lelkünkbe ujult erőt,
Hogy épüljünk észben, szívben;

Mint permeteg langy hullása,
Kristályharmat kis kalászra:
Áldás legyen itt minden szó
Áhitattal égbehangzó!

III.

BEVEZETŐ KARÉNEK.

Atyánk! Teremtőnk! Sziklaszirtünk!
Világ megalkotója, Te!
Hozzád kiáltunk, Hozzád esdünk,
Hogy itt a Szombat ünnepe!
Munka után a pihenés
Tőled örök rendeltetés.
S minden ajkon dal ujjongat:
Itt a Szombat! Itt a Szombat!

IV.

KARÉNEK A SZOMBAT TISZTELETÉRE.

Végtelen jóságú Isten!
Világalkotó Atyánk!
Pihenésünk szombatnapján
Kegyelemmel nézz le ránk!
S föllendül a lelkünk szárnya
Áhitatos imádságra.

V.

JOMKIPUR.

Irgalmas Istenünk Te	Térjünk meg újra Hozzád
Bocsásd meg bűnömöt,	Bűnbánatos szívvel.
Ki ezredizig őrzöd,	Áldj meg a bűnbocsánat
Örök kegyelmedet.	Égi kegyelmivel.
Bocsásd meg Izraelnek,	Mert irgalom, bocsánat
Ha gyarlón vétkezett	Csupán tőled fakad
S legyen fölöttünk béke	Tőled ki mindörökre
Áldás, üdv, szeretet.	A szikla szirtünk vagy!

VI.

ÜNNEPKOR.

Itt az ünnep! Itt az ünnep!
Felvidítja sziveinket,
Zeng a zoltár, háladal.
Magasztalunk és imádunk
Szabadító, szent királyunk,
Miglen Hozzád száll a dal:
Szabadokká tett bennünket
Peszach a szabadságünnepe:

Itt az ünnep! Itt az ünnep!
 Felvidítja szíveinket,
 Zeng a zsoltár, háladal.
 Magasztalunk és imádunk
 Törvényadó, szent királyunk
 Miglen Hozzád száll a dal:
 Eszmékre tanít bennünket
 Svúosz a szent törvényünnep!

Itt az ünnep! Itt az ünnep!
 Felvidítja szíveinket,
 Zeng a zsoltár, háladal.
 Magasztalunk és imádunk
 Védelmeső, szent királyunk
 Miglen Hozzád száll a dal:
 Hozzád emel föl bennünket
 Szukosz a nagy örömmünnep.

Budapest.

GERŐ ATTILA.

HALOTTI ÉNEK.¹⁾

1. Feléd tekint vágyva szemünk
 Gondviselő jó Atyánk.
 Búbánatban, szenvedésben
 Irgalommal nézz le ránk!
 Csak Te adhatsz vigaszt nekünk,
 Óh mi várunk, erősségünk!
2. Könnyből, gyászbul remény támad,
 Seb nem sajog, hol Te vagy.
 Itéleted ha megzendül,
 Óh nagy Isten, el ne hagyj!
 Értelmet óh adj belátnunk:
 Porbul lettünk, porrá válunk!
3. Ki érti meg, mit rabol el
 Anyától egy sírhalom?
 Van-e bánat, égőbb nálad,
 Szent anyai fájdalom?
 Nincs rá balzsam Gileádban:
 De a hitben gyógyulás van.

¹⁾E költeményt a fiúarvaházi bizottság elnökének: Deutsch Jakab
 urnak megbízásából írtam. A fiúarvaházban előforduló gyászistentisztele-
 tének egy részét képezi e költemény elneklése.

4. Drága magzat élte fogytán
 Reménye ha sirba szállt:
 Óh hány apa váltaná meg
 Szíve vérén a halált!
 Éltet nem ad tenger bánat:
 De a hitből vigasz támad.
5. Árvaságnak súlyos terhén
 Hajh nem könnyít pompa, kincs.
 És a szegény kétszer szegény,
 Ha gyámola, anyja nincs,
 Nélkülöd a lét oly nehéz,
 Óh te áldott anyai kéz!
6. S vajh ki tudna, bármi gazdag,
 Nélkülözni jó apát?
 Nem lesz-e a bölcs is bölcsőbb,
 Híven tartva szent szavát?
 Kincs, ész, misem pótolhatja,
 Csak irgalmad, árvák Atyja!
7. Sír a hitves társa vesztén . . .
 Ó volt lelke jobb fele.
 Búja enyhült, ő ha osztá
 S nem volt boldog csak vele.
 Ah! nehéz az özvegyi gyász!
 De lesz még egy találkozás!
8. Álmaid a gyermekkorok
 Kivel együtt álmodád,
 Kinek lelke lelkedhez forrt:
 Testvérnél nincs hübb barát.
 Hahogy itt hágy, óh légy erős,
 Légy, mint jámbor, igazi hős!
9. Nincs hatalma a halálnak
 Lelken, mely a hitben él.
 Boldog, aki Benned bizik
 S megtört szívvel is remél:
 »Az Úr adta, Ó elvette,
 Legyen áldott minden tette!«

SZEGŐ ARNOLD.

ORSZÁGVILÁG.

BŐZÖD-UJFALU.

Épen tíz éve, hogy a bukaresti rabbi, dr. Beck Móricz úr, megírta első értesítését a székely prozelitákról. A színhelyen nyert benyomásait e szókban foglalta össze: »Pirulva jutottak eszembe azon roppant összegek és fáradozások, melyeket a katolikusok és protestánsok vallásuk kiterjesztése és megszilárdítása végett évenként misszionáriusokra költenek és hoznak, és mi zsidók még száz forintot sem nélkülözhetünk évenként és így pusztulásra ítélünk oly községet, melyet, ha nem vallásosságból, de legalább becsületérből mindenképen pártfogolni, óvni és támasztani kellene.« A M.-Zs. Szemle magáévá tette az ügyet és a hazai zsidóság pártfogó készsége igazat adott a Szemlének. Összesen kerekszám másfél ezer forint gyűlt össze. A pénz egy részét állandó alkotásokra fordítottuk: restauráltuk és fölszereltük a templomukat s építettünk iskolaházat, melyben tanítói lak és rituális fürdő is van; a másik részét segélyezésre fordítottuk: segítettük a felnőtteket, az iskolás gyermekeket és tanítójukat, részint készpénzzel, részint téli ruhával és könyvekkel.

Utójára térünk ezuttal vissza a b.-ujfalviakra e lapokban — leszámolunk.

1885 óta majd minden kötetben volt értesítés a prozeliták ügyében gyűjtött összeg állásáról. Hogy a fölös hosszadalmasságot elkerüljem, az utolsó adatok ismétlésére szorítkozom.

A M.-Zs. Szemle VII. kötete, 1890., 115. lap szerint a bécsi Allianz 300 frtos adományából »most már csak 23 frt tőke maradt«. Közönségünk gyűjtéséről az utolsó értesítés VIII. k., 1891., 147. l. e sorokkal záródik: »e szerint most

ván még mindössze 38 frt 82 kr.« Hozzájárult az 1893. ujgyűjtés eredménye: 296 frt 25 kr., melyből a X. k., 397. l. szerint »van még 140 frt 9 kr., mi a b.-ujfalvi prozeliták javára marad«. Ujabb adomány mindössze kettő járult ehhez: *Wahrmann Sándor* urtól 1893. jun. 27-én 10 frt és főt. *dr. Fischer Gyula* győri főrabbi urtól 1893. okt. 25-én 5 frt. Hozzá adandó 1887. június óta (M.-Zs. Sz. IV. k., 374. l.) $5\frac{1}{2}\%$ kamat: 73 frt 95 kr. — Az elszámolandó összeg tehát: 23'00 + 38'82 + 140'09 + 10'00 + 5'00 + 73'95 = 290 frt 86 kr.

Ezzel szemben a következő kiadások voltak:

1891. szeptember elején a tanulók számára iskolai és a felnőttek részére imádságos könyvekre: 12 frt 56 kr. — 1892. okt. 5. iskolai könyvek pótlására: 3 frt 45 kr. — 1892. okt. 28. téli ruhára a tanulók részére 50 frt, november 30-án ugyane célra még 4 frt 30 kr., összesen 54 frt 30 kr. Csakhamar azonban nagyobb kiadás szükségé is előállott.

1893. június 5. és 7. ugyanis a Küsmöd patak nagy zápor következtében megáradván, B.-Ujfalu határát elöntötte s az ismétlődött áradás több házat gazdasági épületekkel együtt elsodort. Hirsch Izsák úr a szerencsétlenségről terjedelmes levélben értesített, melyből csak e mondatot jegyzem ki: »A viznek óriási megáradása a folyó mentén a termő földeket takarmánnyal együtt megsemmisítette, épületeket, butor-féléket, ruhaneműeket és gabnát magával sodort; prozelita hitsorsosaink közül négyen hajlék nélkül, a többi majdnem minden gabna nélkül nyomorban tengődik. Mindezt látva és tudva, hallgatni nem lehet, s így a kényszertől hajtva bátor vagyok figyelmét felhívni azon kéresemmel, kegyeskedjék oda hatni, hogy magyarországi nagylelkű hitsorsosaink jóakarataikat fordítsák a nyomorult prozeliták felé, azoknak mostani viszonyaikban nyújtsanak segédkezet, mert különben éhínség fenyegeti őket.«

Ujabb gyűjtésről persze szó sem lehetett s azért felkértem H. urat, küldjön hatóságilag megerősített kimutatást a szenvedett kárról, értesítvén őt egyuttal, hogy csak igen csekély összeg áll rendelkezésre. Június 22-ről kelteve megjött a hivatalos levél, melyet egyebek közt aláírtak Pálffy Zsigmond főbíró és Geréb Dénes esküdt-pénztárnok; ez 20 pro-

zelita család kárát 1159 frt 70 krban mutatta ki. Én a tóra-gyűjtésből fenmaradt 140 frtot szántam a károsultaknak és ez összeget június 26-án elküldtem. Kapott pedig belőle: Kovács Hermann, ki »mindenét veszítette«, 35 frtot; Fekete Ábrahám, ki »teljesen elnyomorodott«, 20 frtot; Lovász Dániel »elaggott öreg« 10 frtot; Kovács P. József »sok gyermek atyja« és özv. Lázár Mihályné »özvegy, a nélkül is nyomorult árváival« egyenként 7 frt 50 krt; 5—5 frtot kaptak: Kovács Imre, Kovács Óser, Nagy József, Kovács Chájim, Nagy Zélig; 4—4 frtot: özv. Ács Józsefné, Kovács Jónás, Czukor Márton, Nagy Mendl, Kovács Sija; 3—3 frtot végül: Kovács Zivil, Kovács Er. Salamon, Czukor Zámli, Kovács Lévi és Kovács Lázár. Összesen: 140 frt.

A prozeliták és községök állandó szegénysége arra kényszerített, hogy az 1893. év őszén a mindkét nembeli iskolás gyermekek téli felruházására újra nagyobb összeget küldjek. November 11-én ment el e célra 66 frt. — 1895. márcziusban Hirsch Izsák tanító úr szorult a husvét alkalmából némi segélyre és 10 frtot vett tőlem. Végre a folyó év június 7-én küldöttem a tanító kértére 30 példány magyar fordítású imakönyvet az iskola számára; ezeket Löwy M. E. ur rendkívüli árkedvezménnyel mindössze 6 frton adta.

Osszegezve a kiadásokat: 12'56 + 3'45 + 54'30 + 140'00 + 66'00 + 10'00 + 6'00 = 292 frt 31 kr.

Az összes *elszámolandó* összeg tehát tett: 290 frt 80 krt. *Kiadtam* ezzel szemben: 292 frt 31 krt.

Még néhány értesítéssel tartozom a b.-ujfalviakról — megannyi jó hír, s azért sajnálom, hogy oly hamar fogok végezni. 1894. június 27. Hirsch úr tudatta, hogy kértükre küldött a *pesti* izr. hitközség egyszer s mindenkorra 50 frtot, a *szegedi* 10 frtot, a *győri* 15 frtot, ez utóbbi három évre szavazott meg ily összegeket. Ugyanekkor Hirsch úr arra kért hitközsége nevében, vállaljam el e pénz megőrzését, a mit, mivel a gyűjtést a magam részéről befejezettek tartom, el nem fogadhattam. Az összeget az otthelyi takarékpénztárban helyezték el.

Már tavaly nem láthattuk el a prozeliták gyermekeit téli ruhával. Szerencsére a párizsi Alliance *Wahrmann Sándor* úr kértére 200 frankot szavazott meg iskolai célokra, s minthogy a tanító fizetéséről *dr. Kohn Sámuel* úr 250 frt

erejéig állandóan szíves gondoskodni (l. M.-Zs. Sz. VII. k., 1890., 230. l.), könyveknek is ez idő szerint hűjjával nincsenek: abban állapodtunk meg *Wahrmann* úrral, hogy a párizsi Alliance pénzét két részletben az iskolás gyermekek felruházására fordítsuk. Így ment el tavaly november 3-án 50 frt és az idén november 17-én ismét 50 frt. Nem volt ugyan most csak 48 frt s néhány krajezár, de *Wahrmann* úr szíves volt azt a mondott összeg erejéig kiegészíteni. Végül fölemlitem, hogy *Bánóczy Józsefné* tavaly a templom számára kézi munkát küldött, az orsz. izr. tanító-egyesület pedig, elnöke *Kornfeld Gyula* úr kezdeményezésére ugyancsak a múlt év október havában iskolai kiadványaiból adott nagyobb számmal.

Nincs más egyéb hátra, mint kedves kötelességet teljesítenem azzal, hogy hálát mondok a közönségnek, a miért a b.-ujfalviakat elég hathatósan segítette és támogatta. Jól esik a pártolásra oly igen méltó ügynek annyi éven át volt sok neves és névtelen jó barátjára gondolnom, a kik nem sajnálták a prozelitáktól sem pénzüket, sem befolyásukat. Különösen az ifjuság áldozatkészsége áll minden dicséreten felül. Egyesek buzgóságáról ismételve volt alkalmam hálás szívvvel megemlékezhetnem. De köszönöm valamennyinek azt is, hogy bennem megbiztak. Ha most, a leszámoláskor, azt hiszik, hogy okuk van azzal, a mi történt, megelégedettnek lenniök, akkor félig-meddig én is az vagyok. A b.-ujfalviak további sorsát pedig bizzuk arra az örre, a ki mindeneket intéz. Nem alszik és nem szunnyad Ó.

Budapest.

DR. BÁNÓCZI JÓZSEF.

AZ OROSZ ZSIDÓK MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETÉHEZ.¹⁾

A helyett, hogy a pedagógiai tanfolyamon gyakorlatilag és elméletileg hivatásukra kellőképen előkészültek volna főképen a zsidó tárgyakkal foglalkoztak, s mint kész tanítók egészen tehetetlenek voltak. »Valóban sajnálatra méltóak, — mondja *Postels* említett jelentésében, — ezek a többnyire szellemileg fejlett, a legjobb akarattal és energiával elvelt tanítók, a kiknek igyekvését siker nem koronázhatja, mivel

¹⁾ Lásd ez évf. 534. lapját.

nem ismerik a racionális tanítási módokat. A rabbiknak sem volt sokkal jobb dolguk. Anyagi helyzetük ugyan többnyire előnyösebb volt, mint a tanítóké, de azért állásuk sokkal nehezebb volt. Kettős állásuk: egyrészt a kormány megbízottjai, másrészt községük szellemi képviselői igen gyakran ferde helyzeteket teremtett számukra.

A míg a törvény kormánybiztosokká tette saját községükben, a melyre az állam megbízásából felügyeletet kellett gyakorolniuk, addig ugyanazon törvények alapján ugyanazon községtől függő állást foglaltak el. A község választotta rabbiját, még pedig három évre, belátása szerint határozta meg fizetését, és a mi a legkülönösebb, éppen ezen község ügyelt fel rabbija vallásos életére és vallásos törvények megszégyesítése miatt bepanaszolhatta a kormányzósági hatóságnál és némelykor kieszközölhette elbocsájtását. Ily körülmények között lehetetlen volt a sűrlődásokat rabbi és községe között elkerülni. A rabbik gyakran panaszkodtak, hogy a községek a rabbiválasztások alkalmával visszaéléseket követnek el, utóbbiak pedig denuncziációkat láttak ezen panaszokban s gyűlölettel és megvetéssel fogadták az új rabbikat, a kikben ellenséget és árulókat láttak. »A rabbijelöltek — mondja Morgulis (ibidem 346 l.), — panaszukban feltárták a zsidó községek hibáit, a melyeket igen setét világításba helyeztek, s nem ritkán tulságos ríktó színekkel eseteltek bizonyos tényeket. A zsidó községek viszont úgy tekintettek ezen panaszokra, mint gyanúsításokra, melyeknek célja, hogy keresetforráshoz juttassa a rabbikat, s hogy egyes zsidókat a kormány előtt befektetsen, s ezért ők is kijelentették a kormány előtt, hogy nem viselkedhetnek bizalommal oly rabbijelöltekkel szemben, a kik nyilvánosan megsértik a vallásszabta törvényeket, a mig az volna hívatásuk, hogy ezen törvényeket magyarázzák és tanítsák.« Tényleg, nem is lehetett mást elvárni. A rabbijelöltek, miután tiz s gyakran még több esztendő tölthettek a rabbiskolában, s így oly körben éltek, a mely nagyon távol esett a zsidó élettől és gondolatvilágtól, nem bírtak tiszta fogalommal a rabbi állásáról és tevékenységéről községében, s azt hitték, hogy elég, ha a »rabbi« czímmel el vannak látva, s a törvény által ilyennek elismerve, hogy a községben állásukat betöltsék, s nem is sejtették, hogy ebben a dologban minden

a község bizalmától függ, a mely vallás tekintetében keveset törődik a czímmel és külsőségekkel s egyedül meggyőződése által vezérelteti magát. Hiszen mindég megtörtént, s még ma is megtörténik, hogy nagy községek egy egyszerű kereskedőt választanak rabbijuknak, ha szakértők nagy talmudtudósnak nyilvánítják és jámbor életmódja folytán köztiszteletben részesül. A míg tehát a rabbijelöltek, gyakran vallástalan életmódjuk és kevés zsidó ismeretük daczára, csak címre és törvényre támaszkodva, a rabbiméltóság prerogatíváit a maguk számára lefoglalták, semmiféle funkció teljesítéséről lemondani nem akartak és öreg, tiszteletreméltó, községük különös tiszteletével környezett rabbikkal fennhatóságukat éreztetni akarták, a községek bennük eretnekeket láttak, sőt gyakran áruló denuncziánsokat, a kiket csak azért kell eltűnőnk, mivel a kormány rendelte el, s ez által némiképen a kormány iránt való hűségüket bizonyíthatták. Morgulis csalódik, a midőn azt hiszi, hogy »Oroszországban azért van a rabbi-hívatas annyira lealacsonyitva, mert nemcsak tudományos, de még praktikus tevékenység sem észlelhető körükben.« Ez utóbbi inkább az előbbieket következménye. Épen azért, mert a fejtegetett körülmények folytán a koronarabbi hívatása oly lealacsonyító volt, nem észlelhető sem tudományos, sem praktikus munkálkodás, mert a tehetséges és szorgalmas ifjak, a kiktől ily tevékenységet el lehetett volna várni, vonakodtak oly pályára lépni, a mely folytonos viszálykodáson és bosszuságon, gyűlölködésen és lealacsonyításon kívül egyebet nem nyújtott.

Mindez összevéve azt eredményezte, hogy a rabbiiskolák az egyetemhez és más főiskolákhoz szolgáló előkészítő intézetekké váltak. És mentől inkább kiderült a rabbiiskolák ezen váratlan jelentősége, annál inkább növekedett az irántuk való rokonszenv, valamint látogatottságuk is, mert, mint ily előkészítő iskolák, a zsidók szemeiben fontos előnyökkel bírtak. Mindenekelőtt sokkal könnyebbek voltak a belépési feltételek, mint más középiskolákban; így pl. a belépő egyén korát alig vették tekintetbe. Mint zsidó tanintézet, szombaton és ünnepnapokon zárva volt, s így nem kellett a nyugalom törvényeit áthágni. Sok zsidó szemében fontos előny volt az is, hogy a rabbinövédeknek nem kellett egyenruhában

járniok, mint más középiskolákban, a hol az egyenruha kötelező volt és még ma is az.

Igy történt, hogy a »Magyarázó értesítések a zsidó népiskolák és tanintézetek szabályaihoz 1873-ból« hivatalos szerzője joggal állithatta, hogy »a rabbiiskolák nem annyira művelt rabbik képzésére, mint a főiskolákhoz való előkészítő intézetekül szolgálnak.« Éppen ez által magyarázható meg úgy az azokat látogató de a kurzus befejezése előtt kilépő tanulók nagy száma, valamint azon kevesek száma is, a kik valóban az intézet céljainak szentelik s rabbikká vagy tanítókká képzik magukat. A wilnai rabbiiskola fennállásának utolsó évtizedében sokkal erősebben volt frequentálva, mint a shitomíri, tehát 1862/63—1872/73 az éppen említett dokumentum hivatalos adatai szerint százhathatvan kilencz tanuló végezte a kurzust, még pedig ötvenhárom mint rabbi, s száz tizenhat mint tanító, nyolczszáz tizenöt a kurzus befejezte előtt kilépett, s egy vagy más módon utat tört magának valamely főiskola felé. Ezen évek folyamán évente átlag öt rabbi, tizenegy tanító és kilencz mint valamely orosz főiskola tanítványa hagyta el az említett tanintézetet. Ha meggondoljuk, hogy a rabbiiskolák tanulóinak egész áramlata a külföldi főiskolák felé özőnlött, a hol nem követeltek tőlük érettségi bizonyítványt, hogy az előadásokat hallgathassák, ugy egyet kell értenünk az idézett hivatalos irattal, a mely szerint a rabbinövendékek legnagyobb része korántsem azon cél felé törekszik, a melyet a rabbiiskolák kitűznek, hanem oly cél felé, a melyet alapításuk alkalmával éppen nem tartottak szem előtt, »s a míg a rabbiiskolák rabbik és tanítók kiképzését tűzték ki kettős célul, egyiket sem érték el.« Miután ezen tézist minden oldalról megvilágítja és motíválja, ezen nagyfontosságú, hivatalos irat következő, figyelemreméltó fejtegetésekre tér át, a melyekkel minden szakértő zsidó bizonyára egyet fog érteni. »A zsidóságnak nincsen tulajdonképeni papsága, ez csak a jernzsálemi templom idejében volt így, s a vallásos funkciók végzése korántsem a rabbik privilégiuma. Esketést, temetést stb. akármely zsidó végezhet. . . Rabbi alatt nem kell mást érteni, mint jámbor, tudós férfit, a kit különféle kazuális kérdések elintézésére kompetensnek tartanak. Azonban az ily férfiak kiképzése oly feladat, a melynek tel-

jesítése a zsidók jelenlegi műveltségi fokát tekintve, éppenséggel lehetetlen. Ezen kérdés megoldása csak következő feltételek mellett volna elképzelhető először hogy a jövendőbeli rabbiknak nyújtassék azon lehetőség, hogy a zsidó tantárgyakat a legtágabb terjedelemben átvehessék, úgy a mint azt a zsidók követelik, másodsor hogy a jövendőbeli rabbikat zsidó szellemben neveljék jámborságra, s harmadszor mindezt csak azon esetben, ha a zsidó községek műveltsége oly fokot ért el, a melyen szükségét érezik egy európai műveltségi rabbinak. A rabbiiskolák azonban, a minden látszat szerint kiterjedt kurzus daczára nem képesek a rabbipályára készülő növendékeikkel annyira megismertetni a szükségelt ismereteket hogy legalább a közepes műveltségű zsidó színvonalától el ne maradjon. Hogy a rabbinikus irodalomban némiképp a mi zsidóink igényeinek megfelelőleg elegendő ismeretek szerzetesének, ahhoz tehetség mellett legalább is tizenöt—húsz évi fáradságos munka szükségeltetik, s épp ezért nem csoda, hogy rabbiszemináriumaink növendékei, minthogy oly terjedelmes ismeretekre, a melyek ezen magas igényeket kielégíthetnek, szert nem tehetnek, a zsidók előtt nem érik el azon tekintélyt, a melyet a kormány kívánatosnak tart. Még kevésbbé képesek ezen iskolák rabbipályára készülő növendékeiket a zsidók között elterjedt farizeus jámborság szellemében nevelni, a mi pedig a rabbi tekintélyének éppen oly elengedhetetlen kelléke, mint az irodalom terén való nagy olvasottság. Hogy igazságosak vagy túlzottak-e ezen követelmények, egészen más kérdés, tény az, hogy a rabbiiskolák által kiképzett rabbik nem örvendenek a kívánatos tekintélynek. . . . Az egész tanfolyam jelenlegi, ki nem elégítő szervezete folytán persze más eredményt nem lehet elvárni.»

Ezen feltétlenül figyelemreméltó motívumok arra indították a kormányt, hogy a rabbiiskolákat megszüntesse, s helyettük Wilnában és Shitomirban zsidó tanítóképzőket állítson, melyek közül utóbbi, a népiskoláknak aránylag csekély száma folytán beállott túlprodukczió miatt nemsokára megszünt.

Mindamellettt helytelen volna, ha a rabbiiskoláknak semmiféle hasznát nem akarnók elismerni.

Mindenesetre hozzájárultak a magasabb műveltségnek a zsidók között történt terjesztésére. Orvosaink, jogászaink,

mérnökeink, technológusaink, íróink és publicistáink nagy százaléka növendéke volt valamely rabbiiskolának.

A tudomány különböző ágához tartozó több komoly, tudományos mű szerzője is az egykori rabbiiskola növendéke volt; csak éppen a zsidó tudomány volt az, a mely itten háttérbe szorítva, egészen elárúlt. Az előnyösen ismert zsidó irodalomtörténészen és archaeologuson, dr. Harkavý-n, a grammatikuson és lexikografuson Steinbergen és a boldogult Gurland magiszteren kívül az egykori rabbinövendékek közül senkit sem tudnék megnevezni, akik a zsidó tudomány terén csak némileg is figyelemreméltó munkásságot fejtettek volna ki. Azon sok száz rabbi között, akik az említett rabbiiskolákban nyerték kiképeztesésüket, egyetlen egy sincs, aki némi jelentőséggel bírna a zsidó tudományra nézve, vagy aki kiváló szónok volna. A szemrehányás, a mely a rabbiiskolákat érheti, annyiból áll, hogy nem érték el azon czélt, a melyet maguk elé tűztek, hogy nem neveltek sem oly rabbikat, a melyeneket a kormány óhajtott, valamint olyanokat sem, a mint »az új felvilágosodás barátai« elvártak, s ami mindezeknél sokkal rosszabb, hogy aláástak minden tekintélyt és bizalmat a rabbik iránt. Szomorú tapasztalataink azt eredményezték, hogy nemcsak orthodox, minden műveltséget nélkülöző, hanem modern, felvilágosult zsidók sem képesek oly művelt rabbik elképzelni, aki őszintén meggyőződésből volna jámbor. Sőt, minthogy meg vannak győződve arról, hogy a koronarabbi semmi esetre sem jámbor, s ha meg is tartja a vallásszabta törvényeket, csak látszat kedvéért, tehát tiszta kétszínűségből teszi, sok község inkább oly rabbik választ, aki egész nyíltan a kormány ágense gyanánt lép föl, egészen szabad életmódot folytat s ezáltal a valódi rabbi látszatát egészen kikerüli. Megegyezik, hogy nagyobb községeink jelenleg orvosokat, ügyvédeket, mérnököket, professorokat választanak rabbijukúl, a kiknek nemcsak, hogy zsidókról és a zsidóságról alig van halvány fogalmuk és héberül olvasni sem tudnak, hanem gyakran a legszentebb vallástörvényeket is megszegik. Ilyeneket különös előszeretettel választanak meg, mert elvárják tőlük, hogy a rabbiméltóságot nem foglalják le a maguk számára, s hogy nem avatkoznak vallásos ügyekbe. Mellesleg megjegyezve, mindebből látható, hogy korai dolog volna nálunk új rabbiiskolák megnyitására gon-

dolni, s ha ilyeneket mégis életbe léptetnének, nem volnának egyebek, mint a régieknek újabb kiadásai, s hogy ugyanazon eredményt érnék el velök, mint az első rabbiiskolákkal. Hogy a rabbikérdést hogyan oldják meg, az természetesen nem tartozik ide. Mi, feladatunkhoz híven csak a rabbiiskolák sorsáról és következményéről számoltunk be.

Ami az I. Miklós czár uralkodása alatti művelődési reformokat illeti, legfőbb hibájuk volt, hogy a műveltség terjesztését a zsidók között mesterséges módon erőltették, s hogy a természetes fejlődéssel, a normális, fokozatos haladással be nem érték. Innen származik azon mély szakadás, a mely a zsidó életben belül keletkezett, innen származik a nálunk még itt-ott előtérbe lépő, általános műveltség és vallásos hit között létező antagonizmus. Egészen más fokon állana ma intellektuális fejlettségünk, ha, szerzőnk savaival élve: »a műveltség terjesztése a zsidók között lassanként történt volna. E miatt nyugtalankodni, nem volt elegendő ok Erősíteni kellett volna azon zsidók kotingensét, akik műveltséggel bírtak, meg kellett volna győzni a zsidóságot az általános műveltségnek a vallásra való ártalmatlan voltáról, csak a privátiskolákat kellett volna hathatósan támogatni s a tanítás menetére felügyelni, s a kormány azon czélt, a melyet a zsidó-törvény negyedik fejezetében maga elé tűzött, kétségtelenül elérte volna!«

Wina.

Götz F.

KÜTFÖK.

271. sz.

1895. évi XLIII. törvényzikk a vallás szabad gyakorlatáról.

(Szentelést nyert 1895. évi november hó 22-én. — Kihirdetett az Országos Törvénytár-ban 1895. évi november hó 26-án.)

MI ELSŐ FERENCZ JÓZSEF ISTEN KEGYELMÉBŐL AUSZTRIAI CSÁSZÁR, CSEHORSZÁG KIRÁLYA STB. ÉS MAGYARORSZÁG APOSTOLI KIRÁLYA.

Kedvelt Magyarországunk és társországai hű Főrendei és Képviselői közös egyetértéssel a következő törvényzikket terjesztették szentesítés végett Felsőgünk elé:

I. FEJEZET.

Általános határozatok.

1. §. Mindenki szabadon vallhat és követhet bármely hitet vagy vallást és azt az ország törvényeinek, valamint a közérkölciség kívánalmainak korlátai között külsőképen is kifejezheti és gyakorolhatja.

Senkit sem szabad törvényekbe vagy a közérkölciségbe nem ütköző vallási szertartás gyakorlásában akadályozni, avagy hitével nem egyező vallási cselekmény teljesítésére kényszeríteni.

2. §. A polgári és politikai jogok gyakorlására való képesség a hitvallástól teljesen független.

3. §. Vallási hite vagy egyházi szabályai senkit sem menthetnek fel törvényen alapuló bármely kötelesség teljesítésétől.

4. §. Egyházi fenyték nem alkalmazható senki ellen abból az okból, mivel az illető törvényben rendelt valamely polgári kötelességét teljesítette, vagy törvényben tiltott valamely cselekvést nem vitt véghez, vagy pedig, mivel törvény által engedett polgári jogait szabadon gyakorolta.

5. §. Valamely vallásfelekezetből kilépni, vagy valamely vallásfelekezetbe belépni mindenkinek szabad a törvényekben megállapított feltételek alatt.

6. §. A latin, görög és az örmény szertartásu katolikus, az evangélikus református, az ágostai hitv. evangélikus, a görög-keleti szerb, és görög-keleti román, valamint az unitárius egyházakra és híveikre, — nemkülönben az izraelitákra vonatkozó törvények és jogszabályok változatlanul fentartatnak.

II. FEJEZET.

A jövőben törvényesen elismerendő vallásfelekezetekről.

7. §. Azok az állampolgárok, a kik törvényesen elismert vallásfelekezetté kívánnak alakulni:

1. tartoznak legalább egy egyházközség felállítását és fentartását, továbbá felekezetükhöz tartozó gyermekeiknek iskolai hitoktatását biztosítani;

2. tartoznak a hiteltre vonatkozó összes rendelkezéseket magában foglaló szervezeti szabályzatot jóváhagyás végett a vallás- és közoktatásügyi miniszternek bemutatni.

Ennek a szabályzatnak különösen tartalmaznia kell a hitelvi, az erkölcsi tanokra, az isteni tiszteletre és egyéb vallási szertartásra, valamint a tisztviselők és más alkalmazottak felett gyakorlandó fegyelmi szabályokra vonatkozó rendelkezéseket.

8. §. A jóváhagyás csak akkor tagadandó meg:

1. ha a megalakulni kívánó vallásfelekezet állam- vagy nemzetellenes irányzattal keletkeznék;

2. ha a 7. §. 1. pontjában foglalt feltétel nem teljesítetik;

3. ha a hitelvek, tanok, isteni tisztelet és egyéb vallási szertartás vagy a tervezett szervezet:

a) a fennálló törvényekkel vagy a közérkölciséggel ellentétben állana;

b) a már létező és törvényesen bevett vagy elismert vallásfelekezetek valamelyikével azonosak, vagy attól csupán az isteni tisztelet és az egyházi kormányzat nyelvét illetőleg különböznek;

4. ha a megalakulni kívánó vallásfelekezet elnevezése:

a) faj vagy nemzetiségi jelleggel bírna;

b) a már bevett vagy törvényesen elismert vallásfelekezeteket sértené,

9. §. A szervezeti szabálynak jóváhagyása után megalakult vallásfelekezet, mint az állam védelme és főfelügyelete alatt álló törvényesen elismert nyilvános vallási testület:

1. szabadon gyakorolhatja a nyilvános közös isteni tisztelet jogát;

2. egyházi önkormányzati jogánál fogva maga intézkedhetik vallási és egyházi ügyeiben és különösen maga kezelheti egyházi, oktatási, nevelési vagy jótékonyági célokra szolgáló alapítványait, egyházi szükségletei fedezésére vagyont gyűjthet és e célból igénybe veheti hívei anyagi hozzájárulását;

3. a jóváhagyott szervezeti szabályzat, vagy az egyházközségi

szabályokban meghatározott alapon és módon hűveire egyházi adó és egyéb szolgáltatásokat vehet ki, a melyek azonban a közigazgatási ut kizárásával csak a törvény rendes útján érvényesíthetők;

4. a jóváhagyott fegyelmi szabályok alapján arra jogosított hatóságai által saját hűvei fölött gyakorolhatja az egyházi fegyelmet, azonban elzárás, testi büntetés vagy bírság fegyelmi büntetésül nem alkalmazható.

A törvényesen elismert vallásfelekezeteknek ingatlan vagyonszerzési képessége imaházul, oktatási, nevelési és jótékonyági intézetül, egyházi vagy intézeti alkalmazottjaik részére lakházakul használandó épületeknek, az ezekhez szükséges telkeknek és temetőül szolgáló területeknek szerzésére van korlátozva.

Az ingatlan szerzéséről kiállított okirat az ingatlan rendeltetésének igazolása mellett a törvényhatóság első tisztviselőjének bemutatandó, a ki azt, ha a szerzési képesség korlátait megtartották, bemutatási záradékkal látja el. A megtagadó határozat elleni folyamodásnak van helye a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez.

Az ingatlan tulajdonjogának telekönyvi bejegyzése csak bemutatási záradékkal ellátott okirat alapján rendelhető el.

10. §. A törvényesen elismert vallásfelekezet, iskolák, valamint kisedővodák és gyermekmenedékházak felállítására, fenntartására és vezetésére nézve azokat a jogokat gyakorolja és azoknak a rendelkezéseknek van alávetve, a melyeket az iskolaügyi törvények az iskolákat, kisedővodákat és gyermekmenedékházakat fenntartó társulatokra vonatkozólag tartalmaznak.

11. §. Az egyházköztség megalakítása a törvényhatóság első tisztviselőjének bejelentendő.

Ez alkalommal az egyházköztség helyi szabályai is bemutatandók, melyeknek az egyházköztségi területkőr helyi határait okvetlenül megjelölniök és egyházköztségi eljáráságot szervezniök kell.

12. §. A szabályszerűleg megalakult egyházköztségnek tagja mindaz, ki az illető vallásfelekezethez tartozik s az illető egyházköztség területén lakik.

Az egyházköztségi eljárásútag a tagok nyilvántartásáról gondoskodni köteles.

13. §. Lelkész és egyházköztségi előljáró a felekezetnek csak oly tagja lehet, a ki magyar állampolgár s polgári és politikai jogai teljes birtokában van, kinek erkölcsi és állampolgári magatartása kifogás alá nem esik és a ki képesítést Magyarországon nyert.

14. §. A lelkészek és egyházköztségi előljárók alkalmazására jogosultnak kötelessége a lelkészül és egyházköztségi előljáróul kizsmelt egyént az illető törvényhatóság első tisztviselőjének bejelenteni.

Ezen hatóság a 13. §. rendelkezésein alapuló esetleges ellenvetéseit indokolt írásbeli határozatban közli, a lelkész vagy előljáró alkalmazására jogosulttal.

E határozat ellen a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez folyamodásnak van helye.

Ha a határozat ellen folyamodás nem adatott be, vagy a folyamodást a vallás- és közoktatásügyi miniszter elutasítja, az illető egyén nem alkalmazható.

15. §. Ha valamely lelkész vagy egyházköztségi előljáró a magyar állampolgárságot elveszti, vagy állam elleni, — vagy oly büntetendő cselekmény miatt ítéltetett el, a mely nyereségvágyból származik, a közérkölcösiségbe ütközik vagy közbotrányt okozott: a vallás- és közoktatásügyi miniszter rendelkezésére hivatalától elmozdítandó.

Ha valamely lelkész vagy egyházköztségi előljáró oly államellenes magatartást tanusít, a mely hivatalában való további megmaradását az állam érdekeire nézve veszélyesnek tünteti fel: a vallás- és közoktatásügyi miniszter annak hivatalától való elmozdítását követelheti.

Ha az elmozdítást az arra hivatott kellő időben nem fogadósítja: a vallás- és közoktatásügyi miniszter az illető egyházköztséget feloszlottnak nyilváníthatja.

16. §. Ha az egyház több oly egyházköztségből áll, melyek egységes egyház-szervezetben egyesülnek, köteles a vallásfelekezet felsőbb eljáráságot szervezni, mely az egyházat a polgári hatósággal szemben képviseli.

Az ily eljárásútag, illetőleg képviselőtagjai, személyváltozás esetén is, mindig bejelentendők megerősítés végett a vallás- és közoktatásügyi miniszternek, ki a megerősítést a 13. §-ban felsorolt kelékek hiánya alapján megtagadhatja.

17. §. A magyar állam kötelékén kívül álló hatóság vagy egyén a vallásfelekezetnek egyházi feje vagy védura nem lehet és a vallásfelekezet semminemű egyházi függésben külföldi hatóságtól, vallásfelekezeti társulattól vagy egyéntől nem állhat.

18. §. A vallásfelekezet köteles jóváhagyott szervezeti szabályzataiban később tett minden változtatást a vallás- és közoktatásügyi miniszternek esetről-esetre jóváhagyás végett bejelenteni.

Ha ezen változtatás a 7. és 8. §§-ban meghatározott feltételeknek meg nem felel, a 4. §. rendelkezéseivel ellenkezik, vagy ha az egyházi határozatok, ima- vagy tankönyvek oly rendelkezést vagy tant tartalmaznának, mely a vallásfelekezet tagjainak állampolgári kötelességük teljesítését tiltaná, vagy törvényben tiltott cselekményt rendelne: a törvényesen elismert vallásfelekezetté nyilvánítás a vallás- és közoktatásügyi miniszter által haladék nélkül visszavonandó.

19. §. Az egyházi közgyűlés csak nyilvános lehet.

Az egyházi közgyűlésben csak a felekezet egyházi, vagyoni, oktatási, nevelési, jótékonyági s általában a vallásos és erkölcsi élet körébe tartozó ügyei tárgyalhatók.

A vallásfelekezet köteles a közgyűlésein hozott határozatait jegyzőkönyvbe iktatni s e jegyzőkönyveket a vallás- és közoktatásügyi miniszternek, vagy az általa kijelölt polgári hatóságnak esetről-esetre bemutatni.

20. §. Az illetékes miniszternek joga van a vallásfelekezetek vagyonára, a náluk létező alapítványokra és vagyonekezelésre a főfelügyeletet gyakorolni, különösen örködni a fölött, hogy az ily vagyont s alapítványokat el ne idegenítsék, ne csorbítsák vagy azok a kezelés rosszasága miatt veszendőbe ne menjenek, és hogy valósággal egyházi s a törvényben megengedett oktatási, nevelési vagy jótékonyági czélokra fordíttassanak, valamint hogy az alapítványokat az alapítók akarata értelmében használják fel.

A vallás- és közoktatásügyi miniszternek joga örködni a fölött is, hogy az egyházi önkormányzat gyakorlásánál a törvény rendelkezéseit megtartsák, és hogy a jóváhagyott szervezeti vagy egyházközönségi szabályzatban megállapított hatáskör korlátai között maradjanak.

21. §. Az 1868: LIII. t.-cikk 1—8., valamint 19—21. §-ában foglalt rendelkezések hatálya a törvényesen elismert vallásfelekezetekre is kiterjesztetik oly módosítással, hogy az idézett törvénycikk 3. §-ában említett bejelentések az illető egyházközönség lelkésze vagy előjárója előtt teendők, továbbá, hogy a 21. §-ban említett intézetekben levő egyének lelki szükségleteinek kielégítéséről ezek a felekezetek magok gondoskodhatnak.

A törvényesen elismert vallásfelekezetek saját czéljaikra külön temetőket rendezhetnek be és tagjaik a községi temetőben akadálytalanul temetkezhetnek.

III. FEJEZET.

Vegyes és zárhatózatok.

22. §. Az 1868. évi LIII. t.-cz. 1—8. szakaszaiban foglalt rendelkezéseknek hatálya minden bevett vallásfelekezetre kiterjesztetik.

23. §. Arra, ki a bevett vagy a törvényesen elismert vallásfelekezetek valamelyikéből kilépni avagy azokon kívül állván, azok valamelyikébe belépni óhajt, az 1868: LIII. törvénycikk 1—5. és 7. §-ai nyerne alkalmazást azzal a módosítással, hogy az »áttérés« szó helyett »kilépés«, illetőleg »belépés« értendő, továbbá, hogy az idézett törvénycikk 4. és 5. §-ában említett bizonyítványok az illetékes elsőfoku közigazgatási hatóságnál mutatandók fel, a mely annak az egyháznak illetékes lelkészét vagy előjáróságát értesíti, melyből az illető kilépni, illetőleg melybe belépni óhajt.

Az elhagyott egyház elvei az abból kilépettre semmiben sem kötelezők.

24. §. A ki valamely bevett vagy elismert vallásfelekezetből

kilép. köteles a kilépés idejéig esedékesse vált egyházi tartozásait annak az egyháznak, melyből kilépett, megfizetni.

25. §. A bevett vallásfelekezetek valamelyikéből kilépett mindaddig, míg valamely bevett vagy törvényesen elismert vallásfelekezethez nem csatlakozik:

a) köteles a kilépés idejét követő ötödik naptári év végéig esedékes rendes egyházi járulékokat annak az egyháznak szolgáltatni, melyből kilépett, a kilépés idejét követő öt év egyikében sem terhelhető azonban nagyobb járulékkal, mint a meanyit a kilépés évében tartozott fizetni;

b) a mennyiben a kilépett az 1868. évi XXXVIII. törvénycikk 35. §-ában megszabott 5⁰/₁₀-ig terjedhető iskolai pótdával és az 1891: XV. törvénycikk 18. §-ában megjelölt 8⁰/₁₀ terjedhető óvodai pótdával a község részéről vagy azért nem volna megróható, mert e községben községi iskola, illetőleg óvoda nincs, vagy azért, mert ily pótdát a községben ki nem vetettek: köteles az általa elhagyott felekezet részére fentartott iskola vagy óvoda czéljaira fizetett rendes évi hozzájárulási összeget a községi pénztárba évenként befizetni, mely összeget a község első sorban az általa fentartott vagy segélyezett, másodsorban egyéb a községben levő népiskola, óvoda vagy menedékház czéljaira fordítja;

c) köteles végre a kilépett az általa elhagyott felekezet iskolai vagy egyházi czéljaira fizetett, illetőleg elvállalt rendkívüli, egyszerűsmindenkorra vagy időre szóló járulékokat annak az időnek a tartamára vagy annak az összegnek az erejéig, a meddig azokat elvállalta, szintén a község pénztárába befizetni. Ezeket az összegeket a község az illető által elhagyott vallásfelekezet arra illetékes közegének szolgáltatja ki, az ily járulékok alól azonban az érdekelte hitfelekezettel való jogérvényes megegyezés útján megváltásnak lehet helye.

Az e §. b) és c) pontjaiban megjelölt járulékok, ha a kilépettnek vagyoni viszonya változik, aránylagosan mérsékelhetők. Ugy e mérséklés, mint a járulékok összegének vagy azok értékének megállapítása kis és nagy községekben a szolgabíróknak, rendezett tanácsu és törvényhatósági joggal bíró városokban pedig a városi tanácsnak feladata.

A megállapítással vagy mérsékléssel meg nem elégedő fél a közigazgatási bizottság és innen a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez folyamodhatik.

26. §. A gyermekek, kiknek akár mind a két, akár csak az egyik szülője a bevett vagy törvényesen elismert vallásfelekezetek egyikéhez sem tartozik, valamely bevett vagy törvényesen elismert vallást követnek és abban nevelendők.

Ehhez képest az 1894: XXXII. törvénycikk rendelkezései az ilyen gyermekek vallására nézve a következő 27—30. §-okban foglalt eltérésekkel alkalmazandók.

27. §. A házassalandók az 1894: XXXII. törvénycikk 1. §-a értelmében megegyezhetnek abban, hogy gyermekeik valamennyien az

általuk megjelölt bármely bevett vagy törvényesen elismert vallást kövessék, illetőleg abban neveltessenek.

Ilyen megegyezés hiányában bevett vagy törvényesen elismert vallásfelekezetek egyikéhez sem tartozó szülő jogosítva van megállapítani, hogy a nembeli gyermekei a bevett vagy törvényesen elismert vallások melyikében nevelendők.

Ha az illető szülő nem határoz, a másik szülő azonban valamely bevett vagy törvényesen elismert vallásfelekezetekhez tartozik, akkor az összes gyermekek ezen utóbbi szülő vallását követik, illetve abban neveltetnek.

Ha egyik szülő sem tartozik valamely bevett vagy törvényesen elismert vallásfelekezethez, a szülő helyett, ki a saját nembeli gyermekek vallása felől nem határoz, a gyámhatóság határoz a rokonok meghallgatásával.

Az, hogy a gyermekek a jelen §. 2., 3. és 4-ik bekezdésében körülírt esetekben, mely vallásban neveltessenek, legkésőbb azok tanügyi korának elértéig állapítandó meg.

28. §. Az oly házasság, melyben akár mind a két, akár csak az egyik fél a bevett vagy törvényesen elismert vallások egyikéhez sem tartozik, különböző vallású felek közti házasságnak tekintetik.

Az ily felek közt az előző §. 1. bekezdésében említett megegyezéstől, illetőleg a 2. és 4. bekezdés szerint létrejött megállapításától, valamint a 3. bekezdés szabályától eltérésnek később csak akkor van helye, ha az egyik vagy mindkét házastfélnek valamely bevett vagy törvényesen elismert vallásfelekezetbe való belpépe által a házasság egyvallásuak házasságává válik, a mely esetben az 1894: XXXII. törvénycikk 3. és 4. §-ai megfelelően alkalmazandók.

29. §. A 27. §. 2. és 4. bekezdésében foglalt szabályok megfelelően alkalmazandók akkor is, ha a törvénytelen gyermek anyja vagy az, a ki leleczét vagy általában ismeretlen szülők gyermekét felfogadta, a bevett vagy törvényesen elismert vallásfelekezetek egyikéhez sem tartozik.

30. §. Az 1868: LIII. törvénycikk 13. és 15. §-ainak rendelkezései a bevett és törvényesen elismert vallásfelekezeteken kívül állókra is kiterjeszhetnek.

31. §. A hazában utazó vagy tartózkodó idegenek tarthatnak saját hitelveik szerint rendes, nyilvános isteni tiszteletet, a mennyiben az a fennálló törvényekbe, az állam érdekeibe és a közérkösiségbe nem ütközik és az illető rendőri hatóságnak eleve bejelentetik.

Ha állandó természetű lelkeszi állást is tartának fenn, az alkalmazott egyén a törvényhatóság első tisztviselőjének bejelentendő.

32. §. A törvényesen elismert vallásfelekezet tagjainak és a bevett vagy törvényesen elismert felekezeteken kívül állók polgári uton kezelendő anyakönyvi ügyei iránt, míg az állami anyakönyvek vezetéséről szóló törvény életbe lép, a belügyi és a vallás- és a közoktatásügyi miniszterek rendeleti uton intézkednek.

33. §. A ministerium felhatalmazatik, hogy a jelen törvényt Fiume városában és területén rendelettel hatályba léptesse.

34. §. A jelen törvény végrehajtásával a vallás- és közoktatásügyi, a belügyi és az igazságügyi miniszterek bizatnak meg.

Mi e törvényczikket s mindazt, a mi abban foglaltatik, összesen és egyenkint helyesnek, kedvesnek és elfogadottnak vallván, ezenel királyi hatalmunknál fogva helybenhagyjuk, megerősítjük és szentesítjük, s mind Magunk megtartjuk, mind más híveink által megtartatjuk.

Kelt Bécsben, ezernyolczszáz kilenczvenötödik évi november hó huszonkettedik napján.

Ferencz József, s. k.

(P. H.)

B. Bánffy, s. k.

VEGYES.

A szedőstrájk folyóiratunkat is közelről érintette, úgy hogy jelen számunkat csak erőfeszítésekkel hozzhattuk ezen a rendesnél valamivel kisebb terjedelembre. Reméljük, hogy azon időre, midőn napvilágot lát, a strájk nyomdánkban is teljesen megszűnik, úgy hogy ismét a rendes terjedelemben adhatjuk ki folyóiratunkat.

Irodalmi hírek. Megjelent és beküldetett: *Bloch M.*, Méir bar Baruch Rothenburg Döntvényeinek Kiadása. II. rész. *Budapest*, 1895. — *Dr. Fényes M.*, A zsidók története a babyloni fogságtól a jelenkorig. I. rész. A talmud befejeztéig. *Budapest* (s. a.) — *Dr. Rosenberg S.*, A zsidó és keresztény között polgárilag kötött házasságfrigynek megáldása a zsinagógában. Theologiai értekezlet. *Arad*, 1895. — *Dr. Perls Á.*, Az aradi áldás. Válasz a »Theologiai Értekezlet«-re. *Pécs*, 1895. — *Dr. Kecskeméti L.*, A zsidóság szelleme és a vegyes házasságok. Chanukai beszéd. *Nagyvárad*. 1895. Kiadja a hitközség előljárósága.

Deutsch Jakob, a pesti izraelita fiúárvház nagyérdemű elnökének a király ő felsége a *Ferencz József-rend lovagkeresztjét* adományozta. Nem egy ízben volt már alkalmunk e lelkes férfinak a vezetése alatt álló kiválóan humánus intézet körül szerzett érdemeit méltatni. Páldabeszéddé vált ez a valóban párját ritkító buzgalom, melyet *Deutsch Jakob* ur szinte utólérhetetlen sikerrel az árvák érdekében kifejt. Nagyon természetes tehát, hogy ennek a hire felsőbb helyre is eljutott és hogy a királyi kegy koronázta meg azt a nagy erkölcsi elismerést, mely *Deutsch Jakob* ur iránt oly régen és oly egyhangulag megnyilatkozik. Fogadja szívesen e nemesszívű férfiú tisztelői ezreinek köszöntése között a mi meleg üdvözlötünket is.

A szerkesztők.

Statisztika. Olaszországban a zsidók igen gyéren laknak. A nagy városokban is csak kis zsidó hitközségek vannak. Legtöbb zsidó lakik Rómában, t. i. 6800 lélek, utána következik Turin 4300, Livorno 4050, Velence 2700, Firenze 2100, Ferrara 1740, Ancona 1700, Milano 1680, Padua 1050, Mantua, Modena, Nápoly, Nizza, 1000, Verona -950, Bologna 820, Casale 750, Genua 580, Sabbionetta, a hol a legrégebb Rasi kiadások nyomattak, 30, Luccában pedig csak 25 zsidó lélek van.

Hol terem a liberalizmus? A hamisítatlan, az ünzetlen liberalizmusnak, a felekezet közötti testvériségnek mégis csak a ref. kollégiumok a legfőbb tanyái. Fényes bizonyossága ennek a *Debreczeni Protestáns Lap*, melynek felelős szerkesztője debr. jogakadémiai tanár, *dr. Bacsoni Lajos*, dolgozóztársai is főképp a debr. ev. ref. kollégiumból kerülnek ki. E lap a kisértő antiszemitizmussal szemben a legnagyobb állást foglalt; a lehető legkeményebb ítéletet hangoztatta a budapesti egyetemi hallgatók antiszemita mozgolódásáról, egyszerűen a legnagyobb örömet nyilváníttotta a miatt, hogy a debreczeni főiskola ifjusága ment maradt a rut betegségtől. — Egyik legutóbbi száma (1895. nov. 23.) pedig *Jóó István* egyházkerületi gimn. felügyelő tollából közöl másodvezércikket, melyben óva inti a budapesti, de általában a magyar ifjúságot az antiszemita üzemetől, mint a melyek rájuk csak szégyent, az egész hazára csak veszedelmet hozhatnak. Ugyan e szám teljes szövegében átveszi *dr. Silberstein Ötvös* Adolfnak egy rendkívüli érdekes tárczáját, melyet a jeles író *Teichert* Adolf német költő zsidó tárgyú költeményeiről irt a »Pester Lloyd«-ba s melyben éles elmével vizsgálja a zsidó vallásos felfogásnak évezredek fejlődését, valamint föltünteti a jelenkori művelt zsidóság gondolat és érzelm világát. Meg kell még jegyeznünk, hogy ugyancsak kollégiumi (előbb sárospataki, most debreczeni) tanár *dr. Bartha Béla* szerkeszti az *Örálló* című lapot, a mely a legkitartóbban küzdött az egyházpolitikai javaslatok diadaláért s a mely protestáns felekezeti lap létrejöttét mégis valósággal exponálta magát a zsidó részvevőért. Annak idején *dr. Bartha* egy kiváló cikkének közlése kapcsán rámutattunk e derék tudós nemes szabadelvűségére. És csak a minapában hangsúlyoztuk a magyar protestantizmus dicső szereplését a liberalizmus kérdésében. A míg állanak az ősi kollégiumok, a felvilágosodás és szabadelvűség e megdönthetetlen várai, s a míg oly férfiak működnek bennök, nyugodtak vagyunk és lehetünk a néppárt, a nyílt és alattomos, antiszemita frakciók minden fenekedése ellen, a józan, az egészséges magyar közvélemény sohasem fog letántorodni a liberalizmus útjáról.

A rabbik és a magyar nyelv. Wlassics Gyula, vallás- és közoktatásügyi miniszternek a válaszából, melyet Madarász József interpellációjára (az egyházak nyelvéről) adott, kiveszszük a következő érdekes adatokat. A szűkebb Magyarországon a keresztény egyháznak 444 magyarul nem tudó papja volt, arányban 6²⁰/₁₀₀, Erdélyben 1020 arányban 31⁰/₁₀₀ vagyis egész Magyarországot véve (Horvátország kivételével) 1464 keresztény pap nem tudott jól magyarul, arányban 14⁰/₁₀₀. Ezzel szemben a magyarországi 481 zsidó anyakönyvi kerületben 90 rabbi aránylag 18⁷⁵/₁₀₀, Erdélyben 50 községben 7 rabbi aránylag 14⁰/₁₀₀, egész Magyarországon 531 rabbi közül 97 aránylag 18³⁰/₁₀₀ nem tudott jól magyarul. Látni való, hogy szembeállítva a keresztény egyházzal, rabbijainknál 4⁰/₁₀₀-al rosszabbul áll a magyar nyelv ismerete. Valamivel kedvezőbben szólnak a számok, ha a keresztény egyház egyes felekezeteinek papjait hasonlítjuk össze a rabbikkal. Ekkor előjárnak a reformátusok és unitáriusok, a kik mindnyájan tudnak magyarul; utánuk következnek a róm. katolikusok 0⁶⁰/₁₀₀ magyarul nem tudókkal, görög katolikusok 15⁸/₁₀₀, ágostai hitvallásúak 18⁰/₁₀₀, zsidók 18³⁰/₁₀₀ és görög keletiek 43⁷⁰/₁₀₀. A rabbikusok tehát utolsóelőtti helyen állanak. Kizárólagosan magyar prédikációk tartatnak zsidó templomokban Csongrád és Udvarhely megyékben, Hódmezővásárhely, Székesfehérvár, Kecskemét, Pécs, Selmezbánya, Szeged, Temesvár és Zombor városokban. — A magyar nyelv ignoranciájának védőbástyája Máramarosmegye, a hol 14 rabbi nem tud magyarul; nem sokkal jobb hírek örvend Nyitra, a hol 12 tartozik e kategóriába, a szomszédos Pozsonymegye csak egy numerussal marad Pozsony mögött 11 magyarul nem tudó rabbijaival, végre Beregben és Trencsénben 5—5, Sopronban és Zemplénben 4—4 Bács-Bodrogban és Tolnában 3—3 rabbi nem tud magyarul. Abauj-Torna, Borsod, Győr, Hont, Jász-Nagy-Kun-Szolnok, Szatmár megyékben az összes papok tudnak magyarul, kivéve egy-egy rabbit mindegyik vármegyében. Az utóbbi körülmény megvan Komárommegyében is. Az 531 izr. anyakönyvben 13-ban volt csupán az anyakönyv nyelve német, a mi dicséretére válik a többi 84 magyarul nem tudó rabbiknak, a kik mégis magyarul vezették az anyakönyvet. Bizony 1867 óta mégis nagyot haladtunk. Némileg megakasztja a haladást a lengyel rabbivázió, melyet úgy állítja a fenti statisztika Máramaros, Bereg és Zemplén megyék községei előmozdítanak. De tudvalevő dolog, hogy Trencsén és Pozsony megyékbe nem terjedt eme invázió. Miért mégis oly nagy ott a magyarul nem beszélő rabbik száma?

Jeruzsálem lakossága a legújabb népszámlálás szerint 45,000 lélekre rug. Ennek többségét 28,112 zsidók teszik ki. Az askenazim száma 15,074 lélek.

Dr. Herzberg-Fraenkel Zsigmond, rendkívüli tanár, a csernovitzi egyetemen a történet rendes tanárává nevezetett ki.

A berlini izr. nagyhittközség választó tagjainak intelligenciájáról képet nyújtanak a következő adatok. E szerint a hittközség elutasított fizető tagjai közt van: 526 orvos, 315 ügyvéd és jogász, 40 (felsőiskolai) tanár, 11 magántanár, 12 főtanító, 42 tanító, 30 hírlapíró és szerkesztő, 35 író, 25 zenészerző és művész, 12 festő, 7 szobrász, 8 színész és 3 színházigazgató.

Dr. Bloch József, a zsidóság eme híres védője a bécsi képviselőházban, megbukott az újabb választásnál régi kerületében, Kolomea-Szniatyn-Bucsacz-ban. dr. Blochnak már 4 éves mandatumát az osztrák képviselőház hála az antisemiták befolyásának az előbbi osztr. kormányoknál és a lengyel klubelnöknek Bloch iránt érzett ellenszenvének ennyi idő alatt sem igazolta. Ez eléggé megbénította a kolomeai kerület képviselőjének tevékenységét a parlamentben. Hogy mandatumának tisztaságához kétely ne férhessen, lemondott róla abban a hitben, hogy ismét meg fog választatni. De nem úgy történt. Dr. Bloch megbukott, mandatumát pedig dr. Trachtenberg nevű hitsorsos nyerte el. Vajjon a kolomeai zsidók eléggé megfontolták, mily vesztesség dr. Bloch hiánya a parlamentben? Alig, mert akkor nem támogatták volna, ha indírkelték is, az antisemitáknak oda irányuló tervét, hogy dr. Blochot eltávolítsák a parlamentből, mivel az elég merész volt azoknak a nem mindig kellemes igazságot is megmondani. Már egy pár nappal reá, hogy Bloch lemondott, pertraktáltak az antisemiták a képviselőházban a talmudot, már pedig kétséges, vajjon dr. Trachtenberg, Bloch utódja a mandatumban, nem-e ugyanannyit ért a talmudhoz, mint Schneider, a kinek ez a vesszőparipája. Bloch majdnem 10 évig volt a parlament tagja és az antisemiták réme. A kolomeai választók most penzióbaküldték.

A központi névmagyarosító egyesület, tekintettel a jövő évi milleniumra, kétszeres erővel és buzgalommal lát most hozzá az idegen hangzású nevek megmagyarosításához. Hogy eme eszméjét és hazafias törekvését minél sikeresebben keresztülvihesse, mindenkinek, a ki nevét meg akarja változtatni, illetve magyarosítani, a legnagyobb előkezenységgel megkönnyíti a dolgot, a mennyiben a hozzá beküldött, 50 krajczáros bélyeggel ellátott és kellően felszerelt folyamodványt (anyakönyvi kivonat, kiskorúknál az apa beleegyezése) a belügyminis-

teriumhoz elintézés végett felterjeszti. Címe: Telkes Simon, a központi névmagyarosító társaság elnöke. Budapest, I. ker., Attila-utca 137. szám.

A kongressusi statutumokat. *Schweiger Márton* ur mint a VI. községkerület elnöke saját költségén újból kinyomatta és a kerületi képviselő-testület tagjainak ismét megküldötte. A feles számú példányokat az országos izr. tanító-képző-intézet segélyegylete javára leendő elárusítás végett *dr. Bánóczy József* képezdei igazgatónak adta át, kinél e statutumok példányonként 60 krért megszerezhetők.

Pályázat. Dr. Müller Joël elhalálása folytán intézetünkben mihamarabban betöltendő a *talmud diszciplínák* tanárának állása. Akadémiailag képezett pályázók, a kik alkalmasak (az alapszabályok 14. §-a szerint) megtartani előadásait tisztán a zsidó tudománynak, valamint fentartásának, fejlesztésének és terjesztésének érdekében, szíveskedjenek írásbelileg a következő címhez fordulni: *Das Curatorium der Lehranstalt für die Wissenschaft des Judenthums.* Berlin SW., Lindenstr. 48/50. 1895. november hó 21-én.

Goldberg Ráfael dr., budai rabbi, az elmúlt hónapban ünnepelte rabbiságának huszonötödik évfordulóját. Ez alkalommal a derék és buzgó lelkeszt úgy községe, valamint számos távoli és közeli ismerősei és tisztelői a legmelegebben üdvözölték. Az ünnepély lefolyását leírja egy ez alkalomból megjelent jubileumi irat, mely a számosan beérkezett üdvözlőlevelet is tartalmazza. A jeles férfit ez alkalomból mi is melegen üdvözöljük.

Futtaki Gyula, a »Budapesti Tudósító« sok évi szerkesztője, meghalt december havában a férfi kor teljében. Mint a félhivatalos lap szerkesztője persona grata volt az udvarnál és a minisztereknél. Ő felsége magyarországi utazásainál mindig kíséretéhez tartozott. Temetésénél több miniszter, számos képviselő és közéletünk sok kitünősége jelent meg, hogy a sajtó terén kiváló érdemeket szerzett férfit utolsó útján elkísérjék és ezzel egyszersmind gyakran kritizált tevékenysége iránt elismerésüket kifejezzék. Béke hamvaira.

Leiter Jakob a M.-Zs. Szemlében. Buzgó munkatársunktól Pollák Káim úrtól a következő sorokat vettük: T. Szerkesztő Urak! Azon költővel, a ki remek költeményének Zs. 19. harmadik részében az emberi gyarlóságról ilyképen szól שְׁנֵי אֲנִי מִי בֵּין 19, 13. én is bátor vagyok a multkori közlésembe bekeveredett hibát ezennel jóvá tenni. A latin szövegben 544. l. a kilencedik sorban »Tortalitio« helyett »Fortalitio«-nak kell állni, természetesen a magyar szövegben 547. l.

a nyolczadik sorban »Torzalitio« helyett »eröd«-nek. Budapest, 1895. december hó 8-án. Maradok kiváló tisztelettel *Pollák Káim*.

A Pester Lloyd decz. 9-iki estilapjában dr. Simon József királyi tanácsossá törént kineveztetése alkalmából a következő értesítést tette közzé: Amint értesülünk, a hivatalos lapnak már legközelebbi száma közé teszi a *királyi tanácsos* címének adományozását dr. Simon József helybeli ügyvéd részére. Ezen legmagasabb kitüntetésre szóló előterjesztést a kultuszminiszter tette meg, elismerésül a nagy érdemeknek, melyeket dr. Simon mint az országos izraelita irodá vezetője és mint ezen miniszteriumnak tanácsadója, zsidó ügyekben magának szerzett. A kongressusi alapon álló hazai zsidóság érdekeinek istápolására hivatott eme intézmény megalapítása óta, amely idővel az *ejéss* zsidóság hivatott ügyészeinek bizonyult, dr. Simon József határtalan buzgalommal és ritka tapintattal vezette eme intézmény ügyeit, amelynek élén tudvaleg öleg Schweiger Márton, kir. tanácsos áll, és dr. Wlassics összes elődjei, ugymint: Pauler, Trefort, gróf Csáky és báró Eötvös köszönettel ismerték el közreműködését a zsidó hitközségi viszonyok rendezésénél; de főleg a zsidó anyakönyvek reformja és egységes alakítása és a recepezionális ügy előkészítése joggal hozattak összefüggésbe dr. Simon nevével. Dr. Wlassics elődjének intencziói szerint járt el, midőn oly férfinak legmagasabb kitüntetését ajánlotta, akinek működése 25 év óta oly csendben folyt le, hogy neve ez alkalomból talán először kerül a nyilvánosságba.

Hatvani Deutsch Sándor a vaskorona-rend harmadik osztályának lovagjává neveztetett ki ő Felsége által.

Dr. Spiczter Sámuel, eszéki főrabbi meghalt folyó hó 14-én. A boldogult majdnem négy évtizeden át működött Eszéken, ahol több jótékony-egylet fáradozásának és lelkesítő szavának köszöni létesülését. Tudományos munkásságában a régi Izrael kulturhistóriájának egyes részeit világította meg, így pl. a hadi szervezetet, összehasonlítva a maival. A 80-as években az Eszéken megjelenő »Drau«-ban egy hosszabb cikksorozatban kikelt az antiszemitizmus ellen. Az óráról irt kulturtörténeti tanulmánya nem tudós körökben is nagy elterjedésnek örvend. Temetésén résztvettek az összes városi hatóságok és a szomszédos hitközségek rabbijai is eljöttek, hogy elhalálozott kartársukat elkísérjék utolsó útján. ה. ב. ג. ד. ה.

TARTALOM.

TÁRSADALOM.

	Lap
<i>Dr. Mezey Ferenc</i> : A kormányváltás	1
<i>Schwarz Gábor</i> : A pesti zsidó árvaház jubileuma	4
<i>Dr. Bernstein Béla</i> : Bloch Mózes	65
<i>Dr. Vajda Béla</i> : Bloch Mózes élete és művei	69
<i>Dr. Mezey Ferenc</i> : Bloch Mózes jubileuma alkalmából	74
<i>Dr. Kovács Ferenc</i> : Néppárt	76
<i>Dr. Mezey Ferenc</i> : Az új törvények	129
<i>Dr. Dékány Géza</i> : A zsidók és az antiszemita áramlat	136
Hatodik izraelita község kerület	145
<i>Hajdu Gábor</i> : Az irodalmi társulat első felolvasása	147
<i>Dr. Mezey Ferenc</i> : A receptió másodszori bukása a főrendi-házban	189
<i>M. F.</i> : Wlassics Gyula	191
<i>Stern Ábrahám</i> : Az izr. tanítóképző segélyegyesülete	195
<i>Hajdu Gábor</i> : Az izraelita magyar irodalmi társulat felolvasásai	197
<i>Dr. Mezey Ferenc</i> : Három az igazság	253
<i>Dr. Kovács Ferenc</i> : A felekezeti autonómia kérdéséhez	257
<i>Dr. Vajda Béla</i> : A zsidóság és a proselyta-csinálás	260
<i>ben József</i> : A westfáliai zsidó hitközségek új imakönyve	263
<i>Hajdu Gábor</i> : Az irodalmi társulat felolvasásai	275
<i>Dr. Dékány Géza</i> : Receptió	325
<i>Dr. Kovács</i> : A szervezet	328
Önkormányzati élet	337
<i>Dr. Körösi Imre</i> : Az orthodoxok és a VI. községterületi »ellenzék«	342
<i>Dr. Hajdu Gábor</i> : Visszasságok	397
Három rendelet	401
<i>Dr. Bacher Vilmos</i> : Kayserling M.	461
A receptió	467
<i>Dr. Schwarz Gábor</i> : Epilogus a receptióhoz	468
<i>Dr. Hajdu Gábor</i> : Az I. M. I. T. választmányi ülése	474
<i>Dr. Simon József</i> kitüntetése	557
Az áttérés módozata	563

TUDOMÁNY.

	Lap
<i>Kohut George Alexander</i> : Az amsterdami templom	9
<i>Dr. Neumann Ede</i> : Chóber Cheber	14
<i>Dr. Frisch Ármán</i> : Egy kis figyelmeztetés	17
<i>Dr. Grünhut Lázár</i> : Megjegyzések	17
<i>Ehrlich M.</i> : Apróságok	19
<i>Schwarz Gábor</i> : Jeremiás 25, 9—15	80
<i>Dr. Krausz Sámuel</i> : Huszonnégy piperecikk	153
<i>Dr. Blau Lajos</i> : A Krónika görög nevééről	161
<i>Dr. Bacher Vilmos</i> : A héber magánhangzójelek eredete és nyelvtani értéke	205
<i>Dr. Venetianer Lajos</i> : Az eleuziszi miszteriumok a jeruzsálemi templomban	213
<i>Dr. Beck Mór</i> : Illés prófeta serlege	222
<i>Dr. Venetianer Lajos</i> : Az eleuziszi miszteriumok a jeruzsálemi templomban	278
<i>Dr. Bacher Vilmos</i> : Néhány megjegyzés	283
<i>Dr. Vajda Béla</i> : A virágzó Izrael	286
<i>Dr. Perlsh Ármán</i> : Csonka borajta	348
<i>Dr. Venetianer Lajos</i> : Az eleuziszi miszteriumok a jeruzsálemi templomban	356
<i>Dr. Pollák Miksa</i> : Adatok a zsidók történetéhez Nagyszombatban	362
<i>Pollák Káim</i> : A Diner családról	366
<i>Dr. Rosenberg Sándor</i> : Észrevétel a prófetai erkölcsstan haladásáról a töráéval egybevetve	404
<i>Dr. Büchler Sándor</i> : A bonyhádi hitközség multjából	414
<i>Farkas József</i> : A biblia hatása a Zrinyiászra	418
<i>Dr. Rudolfer Antal</i> : Rasi módszeréhez	426
Az egyházpolitikai törvényjavaslatok életbeléptetése alkalmából	484
<i>Dr. Körösi Imre</i> : A magyar zsidók történetére vonatkozó nagybeesü okiratok	487
<i>Dr. Krausz Sámuel</i> : Egy talmudi talány megfejtve	491
<i>Dr. Blau Lajos</i> : Tudományos apróságok	495
<i>Dr. Blau Lajos</i> : Brill S. L. rabbisági elnök talmudi lapszéljegyzeteiből	564

IRODALOM.

<i>Dr. Blau Lajos</i> : Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat Évkönyve	20
<i>Dr. Dékány Géza</i> : Pálmák, zsoltárok és zsoltosmák	26
<i>Stern Ábrahám</i> és <i>Dr. Blau Lajos</i> : Évkönyv	31
A sajtó nyilatkozatai az I. M. I. T. Évkönyvéről	33
Az I. M. I. T. Évkönyvének elődei	40
<i>Dr. Steinherr Jakab</i> : Jeremiás prófeta	42
<i>Pollák Káim</i> : Egy új imakönyv	91

	Lap
Dr. Blau Lajos:	{ Az esszénusok történetéhez 100
	{ Az izraelita profétizmus 103
	{ Az edomiták története 106
Dr. Kecskeméti Lipót: Költemények 107	107
B. I.:	{ Izrael és Juda története 163
	{ Méir ben Báruch Rothenburg responsumai 164
	{ A palesztinai talmud Nezikin trakt. I. fej. magyarázata 167
	{ Sámuel Edels életrajza 168
Schwarz Gábor: A zsidók részvéte a spanyol és portugál felfedezésekben 225	225
Dr. Blau Lajos: Kézírtatos héber levelek kiadása 229	229
Gerő Attila: Szabadság ünnep 230	230
V. Hevesy Kornél: Három arckép 231	231
M. F.: Dr. Hirschler Ignác életéből 288	288
Dr. Blau Lajos: A zsidók a büntető statisztikában 291	291
Dr. Friedlőber Ignác: Az I. M. I. T. évkönyvének még egy elődje 293	293
Dr. Blau Lajos: A talmud egy új kiadása 368	368
Dr. Schwarz Gábor: Oldaljegyzetek és előmunkálatok 370	370
Szegő Arnold: Költemények 373	373
Dr. Migléczy Ármin: Franciaország zsidó írói a XIV. században 294	294
B. L.: Irodalmi Szemle 436	436
Dr. Migléczy Ármin: Franciaország zsidó írói a XIV. században 498	498
Dr. Heller Bernát: Pál apostol élete 511	511
Szegő Arnold: 23. zsoltár 525	525
Dr. Blau Lajos: A biblia szövegkritikájához 570	570
Dr. Blau Lajos: Bevezetés a szentírásba 574	574
Gerő Attila: Templomi énekek 578	578
Szegő Arnold: Halotti ének 580	580

ORSZÁGVILÁG.

Kecskeméti Ármin: Dr. Rosin Dávid 51	51
Gerő Attila: Dr. Ranschburg Salamon 53	53
Havi értesítő 57	57
Az izraelita magyar irodalmi társulattól Budapesten 63	63
G. F.: Az orosz zsidók művelődéstörténetéhez 111	111
S. G.: A romániai zsidók 122	122
Schwarz Gábor: Weissz H. Izsák 169	169
Kecskeméti Ármin: Bloch Mózes jubileuma 175	175
Dr. Grünhut Lázár: Bikkur Cholim és Miszgab Ladach-kórházak 179	179
Spectator: Havi értesítő 182	182
Spectator: A német birodalmi gyűlésből 232	232
Dr. Dékány Géza: A pesti izr. hitközség jelentése 295	295
Schwarz Gábor: Bécs — Budapest 300	300
Dr. Hajdu Gábor: Kudarecz és Győzelem 374	374
Dr. Grünhut Lázár: Az ipar Jeruzsálem egyik iskolájában 376	376

	Lap
Dr. Blau Lajos: Derenbourg József 439	439
G. F.: Az orosz zsidók művelődéstörténetéhez 442	442
B. L.: Müller Joel 526	526
Czirkowics Viktor: Levél Horvátországból 527	527
Götz F.: Az orosz zsidók művelődéstörténetéhez 534	534
Dr. Bánóczy József: Bözöd-Ujfalú 582	582
Götz F.: Az orosz zsidók művelődéstörténetéhez 585	585

KUTFÖK.

A recepczió másodszori tárgyalása a főrendiházban 1895. évi márczius hó 23-án 236	236
A recepczió harmadszori tárgyalása a képviselőháznak április 25-én tartott ülésén 305	305
A recepczió harmadszori tárgyalása a főrendiházban május hó 15-én és 16-án 380	380
A Diner-családról. Közli: Pollák Káim 389	389
Az 1754/55. évi izr. országos bizottság folyamodása a Tolerantia összeg leszállítása ügyében. Közli: Pollák Káim 453	453
A főrendiház ülése október hó 22-én 542	542
Sváb Izsák és Löw Ulmo kitüntetett magyar zsidók VI. Károly, magyar király idejében. Közli: Pollák Káim 544	544
1895. évi XLIII. törvényzikk a vallás szabad gyakorlatáról 582	582

VEGYES.

Irodalmi hírek. — Lapunk zárta 64	64
Dr. Simon József. — Irodalmi hírek. — Statisztika. — Jüid. Lesehalle. — Wittmann Ferencz. — Dr. Landau I. — Dr. Munk Immanuel. — Oppenheimer Lajos báró. — Felhívás. — Külföld. — Költségvetés. — Évkönyv 126	126
Irodalmi hírek. — Rabbiavatás. — A felvilágosodás Jenában 188	188
Irodalmi hírek. — A hatodik izr. községkerület. — Dr. Marczali Henrik. — A szegedi Chevra Kadisa. — A szegedi izr. hitközség. — A rabbiképző theol. egyf. felovásásai. — A pécsi izr. hitközség. — A Századok. — Statisztika. — Helyreigazítás 248	248
Irodalmi hírek. — A képviselőház előtt. — Az izr. tanítóképzede segélyegylete. — Erkölcsi elvadás. — Dr. Krieszhaber Béla. — Dr. Minkovski Herman. — Flekszer D. S. — Ottholengi Salvatore. — A pécsi izr. nőegylet. — A prot. irodalmi társaság. — Érdekes okmány. — Hirdetés 319	319
Irodalmi hírek. — Statisztika. — Az I. M. I. T. évkönyve. — Dr. Schwarz Adolf. — Guttman Vilmos. — A pesti izr. nőegylet. — Egyetemi pályadíjak. — A berlini hitközség. — A nő. — Erkölcsi elvadás. — Hirdetés 392	392
Válasz az »Egyenlőség« szerkesztőjének. — Irodalmi hírek. — Dr. Alexander Bernát. — Dr. Klein Gyula. — A bécsi	

szeminárium. — Dr. Wiener M. — Névmagyarosítás. — Ungarische Wochenschrift	458
Irodalmi hírek. — Schorr O. H. — Pap Gábor. — Az unitárius közlöny. — Statistika. — Az Institut. — Ungarische Wochenschrift. — Október hó. — Felhívás a közgazdasági írókhoz és kiadókhöz. — Protestans vagy zsidó az mindegy. — A bécsi komédia. — Lapunk egyik barátja. — Pályadij	549
A szedőstrájk. — Irodalmi hírek. — Deutsch Jakab. — Statiztika. — Hol terem a liberalismus. — A rabbik és a magyar nyelv. Dr. Bloch József. — A központi névmagyarosító egye- sület. — A kongresszusi statutumokat. — Pályázat. — Goldberg Ráfiel. — Futtaki Gyula. — Leiter Jakab a M. Zs. Szemlében. — Jeruzsálem lakossága. — Dr. Herz- berg-Fränkél. — A berlini izr. nagy hitközség. — A Pester Lloyd. — Hatvani Deutsch Sándor. — Dr. Spiczter Sámuel	601

A megbeszélt munkák lajstroma.

Az IMIT Évkönyve	20
GERŐ ATTILA: Pálmák, zsoltárok és zsolozsmák	26
DR. LAZARUS M.: Der Prophet Jeremias	43
SCHÜCK SALAMON: Szidur Rasban stb.	91
DR. WEINSTEIN N. J.: Beiträge zur Geschichte der Essäer	100
DR. CORNILL C. H.: Der israelitische Prophetismus. In fünf Vorträgen für gebildete Laien geschildert	103
DR. BUHL F.: Geschichte der Edomiter	103
WELLHAUSEN J.: Israelitische und jüdische Geschichte	161
BLOCH MÓZES: Széfer Saaloth utesuvoth Mahram bar Baruch stb. 164	
DR. LÉWY J.: Interpretation des I. Abschnittes des pal. Talmud- Traktats Nezikin	167
HARADÉCZKY S. Széfer Sém Misemuél stb.	168
DR. KAYSERLING M.: Chr. Columbus und der Antheil der Juden an den spanischen u. portug. Entdeckungen	225
DR. BÜCHLER SÁNDOR: Sáj lamóre	229
DR. HIRSCHLER IGNÁCZ: Autobiographisches Fragment	288
DR. LUX H.: Die Juden als Verbrecher. Eine Beleischtung antisem. Beweisführung	291
RODKINSON M. L.: Tract. Rosh Hashana of the Original Baby- lonian Talmud edited, formulated and punctuated stb.	368
NESTLE EBERHARD: Marginalien und Materialien	370
RENAN ERNŐ: Les écrivains juifs francais du XIV siècle	429
DR. MASZNYIK ENDRE: Pál apostol élete	511
DR. PERLES F.: Analekten zur Textkritik des Alten Testaments	570
DR. STRACK H.: (Prof. Dr. Strack L. Hermann, Einleitung in das Alte Testament einschliesslich Apokryphen und Pseu- depigraphen. Mit eingehender Angabe der Litteratur, Vierte	574

MTA KÖNYVTÁRA

SCHIEBER

GYÜJTEMÉNY